

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

116

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΣΟΦΙΑΣ Ν. ΣΑΡΙΠΟΛΟΥ

116

Α.Α. ΚΑΤΩΝΗΣ

**ΑΠΟΚΛΕΙΣΤΟΠΟΙΗΣΗ ΤΩΝ ΗΧΗΡΩΝ
ΚΛΕΙΣΤΩΝ /b d g/ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ**

ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΗ ΦΩΝΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

**ΠΡΩΤΟ ΜΕΡΟΣ
ΑΝΑΛΥΣΗ ΜΕ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι**

Αθήνα 2010

Έκδοση: Πανεπιστήμιο Αθηνών
Σαριπόλειο Ίδρυμα

Αθήνα 2010

Επιμέλεια ΙΔΕΑ & ΤΥΠΟΣ - ΦΙΛΗΠΠΟΣ ΣΠ. ΛΕΝΗΣ
εκδόσεως: Ισοκράτους 5 Ν. Ηράκλειο 14121
Τηλ. - Fax: 210 2827415
email: leon@ath.forthnet.gr

ISBN Set: 978-960-526-022-4

ISBN: 978-960-526-023-1

Εικόνα του εξωφύλλου: Επιτύμβια στήλη που βρέθηκε κοντά στην Ληταία Πύλη της Θεσσαλονίκης με δίγλωσση (ελληνική-λατινική) επιγραφή:
Γάε Παπίλιε χάρε και σὺ πολλὰ τίς ποτε εἶ C. Popilii salve et tu quisquis es
(Εκτίθεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Θεσσαλονίκης).

	ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	Σελ.
	ΠΡΟΛΟΓΟΣ	11
	ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΚΑ ΚΑΙ ΑΛΛΑ ΣΥΜΒΟΛΑ	13
	ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	14
1.	ΕΙΣΑΓΩΓΗ	19
1.1.	Γενικά	19
1.1.2.	Έννοια και θέση της φωνολογίας ως αντικείμενου της παρούσας έρευνας	20
1.1.3.	Το θεωρητικό πλαίσιο	22
1.2.	Το πρόβλημα: βασικές έννοιες	22
1.2.1.	Θέματα ορολογίας	27
1.2.2.	Η έννοια της δύναμης ή ισχύος	28
1.3.	Η προσφορά των αρχαίων συγγραφέων	31
1.3.1.	ΠΛΑΤΩΝ	31
1.3.2.	ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ και Corpus Aristotelicum	36
1.3.3.	ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ Ο ΘΡΑΞ	40
1.3.4.	ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ Ο ΑΛΙΚΑΡΝΑΣΣΕΥΣ	40
1.3.5.	ΑΠΟΛΛΩΝΙΟΣ Ο ΔΥΣΚΟΛΟΣ	42
1.3.6.	ΑΙΛΙΟΣ ΗΡΩΔΙΑΝΟΣ Ο ΤΕΧΝΙΚΟΣ	43
1.3.7.	ΛΟΥΚΙΑΝΟΣ Ο ΣΑΜΟΣΑΤΕΥΣ	43
1.3.8.	ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ Ο ΚΟΙΝΤΙΛΙΑΝΟΣ ή ΚΟΙΝΤΙΛΙΑΝΟΣ	43
1.3.9.	ΣΕΞΤΟΣ Ο ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ	45
1.3.10.	ΔΙΟΓΕΝΗΣ Ο ΛΑΕΡΤΙΟΣ	46
1.3.11.	Αρχαίοι και βυζαντινοί συγγραφείς, συλλογές ως ΠΗΓΕΣ	46
1.3.12.	Φωνολογική προσέγγιση των αρχαίων δεδομένων	47
1.4.	Επισκόπηση της βιβλιογραφίας	55
1.4.1.	Αποτίμηση της παλαιότερης έρευνας	55
1.4.1.1.	H. STEINTHAL	55
1.4.1.2.	G. MEYER	55
1.4.1.3.	Γ.Ν. ΧΑΤΖΙΔΑΚΙΣ	55
1.4.1.4.	FR. BECHTEL	58
1.4.1.5.	M. GRAMMONT	58
1.4.2.	Αποτίμηση της προσφοράς των νεότερων ερευνητών	58
1.4.2.1.	A. MARTINET	58
1.4.2.2.	O. SZEMERÉNYI	60
1.4.2.3.	C.D. BUCK	60
1.4.2.4.	M. LEJEUNE	60
1.4.2.5.	W.S. ALLEN	61
1.4.2.6.	Γ.Ι. ΚΟΥΡΜΟΥΛΗΣ	61
1.4.2.7.	I.N. ΚΑΛΛΕΡΗΣ	62
1.4.2.8.	A.Γ. ΤΣΟΠΑΝΑΚΗΣ	62
1.4.2.9.	Γ.Δ. ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ	63
1.4.2.10.	S.-T. TEODORSSON	65
1.4.2.11.	L. THREATTE	69
1.4.2.12.	CI. BRICHTE	69
1.4.2.13.	Patricia J. DONEGAN και D. STAMPE	70
1.4.2.14.	J. FOLEY	71
1.4.2.15.	Th.D. CRAVENS	72
1.4.2.16.	R. LASS	73
1.4.2.17.	J. GOLDSMITH και η Αυτοτεμαχιακή Φωνολογία	74

1.4.2.18.	Συμβολές στην Νεοελληνική Κοινή	75
1.5.	Μεθοδολογία, συγκρότηση του Corpus	77
1.5.1.	Προβλήματα στις παλαιότερες έρευνες - ανακρίβειες	77
1.5.2.	Θεωρία και πράξη	78
1.5.3.	Γλωσσολογία και φιλολογία	79
1.5.4.	Αρχές συγκρότησης του Corpus	80
1.5.5.	Συγχρονία - διαχρονία	82
1.5.6.	Αιτιότητα	83
2.	ΤΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ	85
2.1.	Στόχος	85
2.2.	Το συμφωνικό σύστημα της Ελληνικής	85
2.3.	Εντοπισμός των δύο φάσεων της απισχυροποίησης (/b d̥ g / και /θ/) και της ισχυροποίησης (των συμφωνικών επενθέσεων)	91
2.4.	Κατανομή του γλωσσικού υλικού	94
2.4.1.	Διάλεκτοι και ιδιώματα της Ελληνικής	94
2.4.2.	Λοιπές ινδοευρωπαϊκές (ΙΕ) γλώσσες	96
2.4.3.	Μη ινδοευρωπαϊκές (ΜΙΕ) γλώσσες	96
2.4.4.	Δικαιολογία της κατανομής	96
2.5.	Το ασύμμετρο σύστημα της Αρχαίας Ελληνικής και οι υποδοχές του	98
3.	ΑΝΑΛΥΣΗ	101
3.1.	Επισκόπηση των εξετασθέντων τύπων σε διαλεκτική κατανομή	101
3.1.1.	Ελληνικό υλικό	101
3.1.1.1.	Υποτιθέμενα αντιπαραδείγματα	120
3.1.2.	Λοιπό ΙΕ υλικό	121
3.1.3.	ΜΙΕ υλικό	123
3.2.	Οι εμφανίσεις των εξεταζόμενων φωνημάτων	124
3.2.1.	Εμφανίσεις του /b/:	124
3.2.1.1.	Απόδοση με το γράφημα <α>	
3.2.1.2.	Απόδοση με το γράφημα <F>	
3.2.1.3.	Απόδοση με το γράφημα (Λατινικό)	
3.2.1.4.	Απόδοση με το γράφημα <β, B>	
3.2.1.5.	Απόδοση με το γράφημα <ll>	
3.2.1.6.	Απόδοση με το γράφημα <u>	
3.2.1.7.	Απόδοση με το γράφημα <ζ>	
3.2.1.8.	Απόδοση με το γράφημα <γ>	
3.2.1.9.	Εξαφάνιση του /F/ και του /b/	126
3.2.1.9.1.	"Κλασική" σίγηση	
3.2.1.9.2.	Μεταγενέστερη σίγηση	
3.2.1.9.3.	Αμφίβολες περιπτώσεις	
3.2.2.	Εμφανίσεις του /d̥/	126
3.2.2.1.	Απόδοση με το γράφημα <d>	
3.2.2.2.	Απόδοση με το γράφημα <D>	
3.2.2.3.	Απόδοση με το γράφημα <δ>	
3.2.2.4.	Απόδοση με το γράφημα <ζ>	
3.2.2.5.	Απόδοση με το γράφημα <z>	
3.2.2.6.	Απόδοση με το γράφημα <ρ>	
3.2.2.7.	Απόδοση με το γράφημα <σ>	
3.2.2.8.	Απόδοση με το γράφημα <ς>	
3.2.2.9.	Απόδοση με το γράφημα <λ>	
3.2.2.10.	Απόδοση με το γράφημα <ι>	
3.2.2.11.	Εξαφάνιση του /d̥/	128
3.2.2.11.1.	"Κλασική" σίγηση	
3.2.2.11.2.	Μεταγενέστερη σίγηση	
3.2.2.12.	Αμφίβολες περιπτώσεις	
3.2.3.	Εμφανίσεις του /g/	128
3.2.3.1.	Απόδοση με το γράφημα <z>	
3.2.3.2.	Απόδοση με το γράφημα <γ>	

3.2.3.3.	Απόδοση με το γράφημα <z(=ζ)>	
3.2.3.4.	Απόδοση με το γράφημα <ι>	
3.2.3.5.	Απόδοση με το γράφημα <ει>	
3.2.3.6.	Απόδοση με το γράφημα <ι>	
3.2.3.7.	Εξαφάνιση του /g/	129
3.2.3.7.1.	"Κλασική" σίγηση	
3.2.3.7.2.	Μεταγενέστερη σίγηση	
3.2.3.8.	Αμφίβολες περιπτώσεις	
3.3.	Φαινόμενα επενθέσεως	130
3.3.1.	/h/ /h/	130
3.3.1.1.	"Κλασική" επένθεση	
3.3.1.2.	Μεταγενέστερη επένθεση	
3.3.2.	/x/	130
3.3.2.1.	Απόδοση με το γράφημα <γ>	
3.3.2.1.1.	"Κλασική" επένθεση	
3.3.2.1.2.	Μεταγενέστερη επένθεση	
3.3.2.2.	Απόδοση με το γράφημα <g>	
3.3.2.3.	Απόδοση με το γράφημα <ι>	
3.3.3.	/θ/ (δοκιμαστική πρόταση)	131
3.4.	Φαινόμενα ηχηροποίησης	131
3.4.1.	p → b	
3.4.2.	k → g	
3.4.3.	t → d	
3.4.4.	Τα νέα ηχηρά κλειστά σύμφωνα	131
3.4.4.1.	Απόδοση με το γράφημα <μπ>	
3.4.4.2.	Απόδοση με το γράφημα <δ>	
3.4.4.3.	Απόδοση με το γράφημα <α>	
3.4.4.4.	Απόδοση με το γράφημα <τ>	
3.4.4.5.	Απόδοση με το γράφημα <ντ>	
3.4.4.6.	Απόδοση με το γράφημα <γ>	
3.5.	Μη μεταβληθέν κλειστό (;) με νέα δήλωση	132
3.5.1.	<β> <δ> <γ> που δηλώνουν κλειστά σύμφωνα	132
3.6.	Διάφορα	133
3.7.	Παρατηρήσεις στα αντιπαραδείγματα και στις αμφίβολες περιπτώσεις	133
3.8.	ΠΑΡΕΚΒΑΣΗ I: Η Μικηναϊκή Ελληνική	134
3.9.	ΠΑΡΕΚΒΑΣΗ II: Η Αρχαία Μακεδονική	138
3.10.	Φωνολογικές διατυπώσεις	140
4.	Αναζήτηση κατάλληλων φωνολογικών θεωριών	141
4.1.	Φυσική Φωνολογία	141
4.2.	Φωνολογία Σχετικής Ισχύος	145
5.	ΕΡΜΗΝΕΙΑ	151
5.1.	ΑΠΙΣΧΥΡΟΠΟΙΗΣΗ	151
5.2.	ΙΣΧΥΡΟΠΟΙΗΣΗ	161
5.3.	ΑΠΙΣΧΥΡΟΠΟΙΗΣΗ και ΙΣΧΥΡΟΠΟΙΗΣΗ στην ίδια λέξη	165
5.4.	ΑΠΙΣΧΥΡΟΠΟΙΗΣΗ και ΙΣΧΥΡΟΠΟΙΗΣΗ στο ίδιο κείμενο	166
5.5.	Επισκόπηση των "στατικών" φαινομένων	166
5.6.	Εξέταση των διαλεκτικών δεδομένων από χρονολογική άποψη	167
5.6.1.	Το υλικό του Corpus	167
5.6.2.	Χρονολογήσεις διαφόρων ερευνητών	174
5.7.	ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ	176
5.7.1.	Η προοπτική της εξέλιξης	177
5.7.2.	Προβλεψιμότητα	185
5.7.3.	Ο ρόλος του τόνου	186
5.7.4.	Συνέχεια και ασυνέχεια	187
6.	ΕΠΙΛΕΓΟΜΕΝΑ	189
7.	ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	193

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η διατριβή με τίτλο "Αποκλειστοποίηση των ηχηρών κλειστών /b d g/ της Ελληνικής", με την επικουρία τριετούς υποτροφίας, εκπονήθηκε στον Τομέα Γλωσσολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών.

Είμαι ιδιαίτερα ευγνώμων και ευχαριστώ τον Επόπτη της εργασίας μου κ. Γεώργιο Μπαμπινιώτη, Καθηγητή Γλωσσολογίας και Πρύτανη του Πανεπιστημίου Αθηνών, ο οποίος δεν επεσήμανε μόνο το θέμα της διατριβής αλλά υπέδειξε και την βασική κατεύθυνση της έρευνας, στην συνέχεια δε οδήγησε καρποφόρα την έρευνά μου μέσα από πολυάριθμες συζητήσεις.

Θέλω να ευχαριστήσω την Πρόεδρο του Τμήματος Φιλολογίας κ. Δήμητρα Θεοφανοπούλου-Κοντού η οποία συνέβαλε με χρησιμότητες παρατηρήσει στην εργασία μου, υπήρξε δε φιλικά διακείμενη καθ' όλη την διάρκεια της συγγραφής. Ευχαριστώ θερμά τον κ. Γεώργιο Μαγουλά, Καθηγητή του Τομέως Γλωσσολογίας ο οποίος, σε διάφορα στάδια της εκπόνησης, υποβλήθηκε στον κόπο να διαβάσει τις πρώτες γραφές και να κάνει τόσο διορθώσεις υφολογικής φύσεως όσο και παρατηρήσεις επί της ουσίας. Ευχαριστώ την κ. Δέσποινα Χειλά-Μαρκοπούλου, Επίκουρη Καθηγήτρια του Τομέως Γλωσσολογίας, η οποία σε αρχικό στάδιο επέστησε την προσοχή μου σε ορισμένους τίτλους από την ελληνική βιβλιογραφία, τα οποία στα πρώτα βήματα θα ήταν δύσκολο να τα βρω μόνος μου. Είμαι ευγνώμων στον Επίκουρο Καθηγητή κ. Αντώνη Μποτινίη στα μαθήματα φωνητικής και φωνολογίας του οποίου χρωστώ πολλά. Ο ίδιος με βοήθησε τόσο με συμβουλές όσο και με βιβλιογραφικές αναφορές. Αισθάνομαι ιδιαίτερη υποχρέωση στον κ. Ιωάννη Προμπονά, Καθηγητή του Τομέως Κλασσικής Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, ο οποίος με βοήθησε με πολλές χρήσιμες παρατηρήσεις και συμβουλές τόσο στον χώρο των μυκηναϊκών δημοτικών τραγουδιών.¹ Ευχαριστώ την κ. Αικατερίνη Τζαλαβρά-Αϊβάζογλου, γραμματέα του Τομέως και γενικά το διοικητικό προσωπικό του Τομέως και του Σπουδαστηρίου Γλωσσολογίας, για την συμπαράστασή τους.

Η συγγραφή της διατριβής πραγματοποιήθηκε με υπολογιστή Apple Macintosh. Οφείλω να ευχαριστήσω όσους με βοήθησαν στα πρώτα βήματά μου στον άλλοτε άγνωστο για μένα χώρο αυτό.

Χρωστώ χάρη πριν από όλους στον Δρα. κ. Martin Kreeb, Επιμελητή Εκδόσεων του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου (DAI, Αθήνα) ο οποίος πρώτος επέστησε την προσοχή μου στις δυνατότητες των υπολογιστών εν γένει και συγκεκριμένα σ' αυτές των προϊόντων της Apple. Με βοήθησε με διάφορα προγράμματα αλλά και με αρκετές συμβουλές. Εκφράζω τις ευχαριστίες μου στον κ. Αθανάσιο Μαρκόπουλο, Καθηγητή Βυζαντινής Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών που επέστησε την προσοχή μου στα προτερήματα των φορητών συσκευών και με βοήθησε επίσης με συμβουλές και με προγράμματα. Τρίτον οφείλω να ευχαριστήσω τον Δρα. κ. Γεώργιο Μαρκόπουλο, Επιστημονικό Συνεργάτη του Τομέως Γλωσσολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, ο οποίος μου παρέσχε περαιτέρω βοήθεια στην λύση συγκεκριμένων αποριών και μου έδωσε αρκετά στοιχεία από τον γενικότερο χώρο της πληροφορικής.

Ως προς τις βιβλιοθήκες που χρησιμοποίησα, πρώτη πρέπει να αναφέρω αυτή του Σπουδαστηρίου Γλωσσολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, η οποία κάλυψε σχεδόν πλήρως τις γλωσσολογικές ανάγκες της διατριβής. Επειδή η εργασία μου είναι συγχρόνως φιλολογικής φύσεως, έκανα πλούσια χρήση, εκτός των βιβλιοθηκών των άλλων σπουδαστηρίων του ίδιου πανεπιστημίου, επίσης αρκετών αρχαιολογικών σχολών που στεγάζονται στην Αθήνα. Οι αρχαιολογικές βιβλιοθήκες καλύπτουν πλήρως τις ανάγκες όχι μόνο των αρχαιολόγων αλλά και των φιλόλογων. Από τις

¹ Για περισσότερα βλ. Εισαγωγή.

σχολές που αριθμητικώς ξεπερνούν τις δεκαπέντε θα ήθελα να αναφέρω την Αμερικανική Αρχαιολογική Σχολή (ASCSA), την Βρετανική Σχολή (BSA), την Γαλλική Σχολή (ÉFA), το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο (DAI) και την Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία. Ασχολούμενος παλαιότερα με ένα θέμα που εμπίπτει στον χώρο των λατινικών και των αρχαίων ιταλικών σπουδών, πέρασα προ δεκαετίας συνολικά έξι μήνες με έρευνες στις βιβλιοθήκες της Ρώμης και της Φλωρεντίας. Έτσι ήμουν σε θέση να αξιοποιήσω ορισμένα στοιχεία αυτών των ερευνών και στην παρούσα εργασία. Το ίδιο ισχύει και για τις βιβλιοθήκες του Μονάχου, της Βιέννης και της Βουδαπέστης.

Η συγγραφή ήταν, σε γενικές γραμμές, έτοιμη στα τέλη του 1997. Για τεχνικούς λόγους καθυστέρησε η υποβολή της στην επταμελή επιτροπή. Καθ' όλο αυτό το χρονικό διάστημα συνέχισα να βελτιώνω την Βιβλιογραφία και διάφορα σημεία τόσο της Ανάλυσης όσο και του Corpus. Τα τελευταία βιβλιογραφικά στοιχεία και αναφορές που λαμβάνονται υπ' όψιν ανάγονται στο έτος 2001.

Ευχαριστώ θερμά τον κ. Χριστόφορο Χαραλαμπίκη, Καθηγητή Γλωσσολογίας του Παν/ου Αθηνών, για τον κόπο που κατέβαλε να διαβάσει την διατριβή και να συμβάλει με τις διορθώσεις του στο να λάβει η εργασία μου την τελική μορφή της.

Από τη θέση αυτή θέλω να εκφράσω τις θερμότερες ευχαριστίες μου στο ΚΟΙΝΩΦΕΛΕΣ ΙΔΡΥΜΑ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ Σ. ΩΝΑΣΗΣ το οποίο ενίσχυσε την έρευνά μου με υποτροφία επί τρία συνεχή χρόνια. Ας μου επιτραπεί να αφιερώσω αυτήν την εργασία στην μνήμη του ανθρώπου που έδωσε και το όνομα του Ιδρύματος, του πρόωρα αποθανόντος

Αλεξάνδρου Σ. Ωνάση.

Αθήνα, 2001.

Ανδρέας Λ. Κατώνης

Σημείωμα για την έκδοση:

Εκφράζω τις θερμές μου ευχαριστίες στο Σαριπόλειο Ύδρυμα το οποίο δέχθηκε να εντάξει την διατριβή στη σειρά δημοσιευμάτων του. Καθώς προβλέπεται να εκδοθεί επίσης συντομότερη μορφή της διατριβής με βιβλιογραφική ενημέρωση και πρόσθετα στοιχεία το παρόν, με εξαίρεση μικρών διορθωτικών επεμβάσεων, δεν διαφέρει από το έργο που υποστηρίχθηκε στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΚΑ ΚΑΙ ΑΛΛΑ ΣΥΜΒΟΛΑ

ḃ	[=v], ηχηρό χειλοδοντικό διαρκές (τριβόμενο), προερχόμενο από κλειστό /b/
v, v̄	(1) ανετυμολογικό αναπτυχθέν διαρκές, (2) χειλοδοντικό διαρκές /v/
ḋ	[=ð], ηχηρό φατνιακό διαρκές (τριβόμενο), προερχόμενο από κλειστό /d/
ð	ανετυμολογικό αναπτυχθέν οδοντικό διαρκές (τριβόμενο)
ɸ	[=ɣ], ηχηρό υπερωικό διαρκές (τριβόμενο), προερχόμενο από κλειστό /g/
ɣ	ανετυμολογικό αναπτυχθέν ("άλογο") διαρκές ²
ɸ̄	αποκλειστοποιημένο /tʰ/
Φ	Φωνήεν μη τονιζόμενο
Φ̄	Φωνήεν τονιζόμενο
Σ	Σύμφωνο
Σ̄	αποκλειστοποιημένο σύμφωνο
∅	(1) μηδενισμένο φώνημα, (2) διζωνική θέση ⁴
∅̄	(1) φωνητική απόδοση, (2) δήλωση παραθέσεως χωρίων, (3) επέμβαση/παρατήρηση του γράφοντος ⁵
//	φωνολογική (φωνηματική) απόδοση
[]	ορθογώνιες αγκύλες ως παρενθετική διάταξη, δηλώνεται η αντιστοιχία όρων
>	γίνεται, τρέπεται σε (διαχρονική παραγωγή)
→	γίνεται, τρέπεται σε (συγχρονική παραγωγή)
—	(στις φωνολογικές διαδικασίες) θέση του μεταβαλλόμενου φωνήματος
↑	παραπομπή από (βλ. Corpus)
↕	αντιπαράδειγμα
<	προέρχεται από
	στα παραθέματα δηλώνει νέα σειρά
/	(1) (στις φωνολογικές διαδικασίες) σε περιβάλλον, (2) εναλλακτικώς και άλλο(ς)/άλλοι τύποι/άλλα δεδομένα κτλ.
+	θετική ή αρνητική παρουσία
±	ίσον
=	κατά προσέγγιση ταύτιση
≈	άνισο, διαφέρει από
* >	ορθογραφική (γραφηματική) απόδοση
< >	δήλωση του διπλού/μακρού χρόνου στην φωνητική παράσταση
:	όριο μορφήματος
#	εναλλαγή, εναλλασσόμενα φωνήματα/μορφήματα
~	μη προσιτό χωρίο (μη προσιτή πηγή)
√	(1) αμάρτυρος, υποθετικός ή αποκαθιστώμενος τύπος
*	(2) στις φιλολογικές εκδόσεις Swete (Sw) (βλ. "ανοιει", "κραυη", "φεουοσιν") και Latte (L), (βλ. π.χ. "βάριον")
⋮	στην επιγραφική: ρήγμα στην πέτρα με επιγραφή

² Το "irrationaler Spirant" του Krumbacher (1886).

³ Βλ. λήμμα "τζετρακάτια" στο Corpus, και τμήμα 1.3.12 (σημ.).

⁴ Για την έννοια βλ. Lass 1984: 184(β.4.1).

⁵ Στα παραθέματα, η επέμβαση δηλώνεται με τις συνήθεις παρενθέσεις "()".

	εντός παρενθέσεων, μπροστά από αριθμητικό δηλώνει ότι η μνεία γίνεται τόσο στην εν λόγω σελίδα, όσο και στην υποσημείωση, π.χ.: "106(,2)" ή "106(,2)"
X	Codex Sinaiticus (βλ. Sw I p. XXVIII, II p. XVI, III p. XX)
A	Codex Alexandrinus (βλ. Sw I p. XXVIII, II p. XVI, III p. XX)
B	Codex Vaticanus (βλ. Sw I p. XXVIII, II p. XVI, III p. XX)

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

A.	ανατολικός+ ⁶
Abb.	Abbildung(en)
Abh.	Abhandlung
αγγλ.	αγγλικός+
αγγλοσαξ.	αγγλοσαξονικός+
Add.	Addenda
ad loc.	ad locum (=σ.χ.)
ά.ε.	άνευ έτους
al.	alii (πβ. "et al."=κ.ά.)
Αλεξ.	Αλεξανδρινός+
Av	Ανατολικές Διάλεκτοι
ανωτ.	ανωτέρω
Anz	Anzeiger (βλ. IF Anz)
απ.	απόσπασμα
App.	Appendix
αρ.	αριθμός
αρχ.	αρχαίος+
ASCSA	The American School of Classical Studies at Athens
αυτ., αυττ.	αυτόθι (εν., πληθ.)
Beibl.	Beiblatt
βκ.	βιβλιοκρισία
βλ.	βλέπε
c., cc.	columna, column, columnae, columns
cf.	confer (=πβ.)
X	δήλωση ποσοτικού επιρρήματος, π.χ.: "2X"="δεις", 'δύο φορές'
X-X.	χωρίς ένδειξη χωρίου
Corr.	Corrigenda
C.U.P.	Cambridge University Press
ΔΧ	Διαφοροποιητικά Χαρακτηριστικά
δηλ.	δηλαδή
διαλ.	διάλεκτος, διαλεκτικός+
Diss.	Dissertation(en), dissertatio(nes)
Δυτ	Δυτικές Διάλεκτοι
έ.α.	ένθα ανωτέρω
εβρ.	εβραϊκός+
Ed(s).	editor(s)
έκδ.	έκδοση
EKPA	Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
ελλ.	ελληνικός+
ελληνιστ.	ελληνιστικός+

⁶ Η χρήση του "Av" (πιο κάτω) περιορίζεται στην διαλεκτική κατανομή των λημμάτων του Corpus. Παρομοίως και το "Δυτ".

εν.	ενικός+
Erg.bd.	Ergänzungsband
fig.	figure
fr.	fragmentum, fragment
γαλλ.	γαλλικός+
γερμ.	γερμανικός+
gl.	glossa(e)
γοθθ.	γοθτικός+
Hrsg./hrsg.	Herausgeber/herausgegeben
ib.	ibidem
Id.	Idem
Ιδ.	(ο) ίδιος/ίδιος+
IE	ινδοευρωπαϊκός+
I.M.K.	Ιστορικό Μουσείο Κρήτης (Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών, Ε.Κ.Ι.Μ., Ηράκλειο Κρήτης)
Ind	Index
ined.	ineditus+
ισλ.	ισλανδικός+
ισπ.	ισπανικός+
ιταλ.	ιταλικός+
κ.ά./α.	και άλλα/άλλοι, και αλλού
κατ.	κατάλογος, καταλόγου
Κεν	Κεντρικές Διάλεκτοι
κεξ.	και εξής
κ.λ., κλπ.	και λοιπά
Kl. Schr.	Kleine Schriften
KNE	Κοινή Νεοελληνική/Νέα Ελληνική
Κριτ. υπ.	κριτικό υπόμνημα
κτλ.	και τα λοιπά
κυπρ.	κυπριακός+
l.	lege (=διάβασε)
L.	ligne
λ., λλ.	λέξη, λήμμα, λέξεις, λήμματα
λατ.	λατινικός+
λ.χ.	λόγου χάριν
LCI.	Loeb Classical Library
Leipz.	Leipzig
lin.	linea, line
loc.	locus+
μακ.	μακεδονικός+
Mant.	Mantissa (=Προσθήκη)
μεσ.	μεσαιωνικός+
MIE	μη ινδοευρωπαϊκός+
μικ.	μικηναϊκός+
μ.Χ.	μετά Χριστόν
n.	nota
N.	νότιος+
NA.	νοτιοανατολικός+
νεοελλ.	νεοελληνικός+
νεοτ.	νεότερος+
N.F.	Neue Folge
n./num./nn./no./nos./Nr.	numerus/numero/numerum/number/numeri/numbers/Nummer

N.S.	Nova Series/Nouvelle Série
ομ.	ομηρικός+
ομβρ.	Ομβρική, Ομβρικοί (Umbria, Umbri)
ονομ.	ονομαστική
ονοματοπ.	ονοματοποίησης+, ονοματοποιία
ό.π.	όπου παραπάνω
οσκ.	οσκικός+
ουαλ.	ουαλικός+
ουγγ.	ουγγρικός+
O.U.P.	Oxford University Press
p., pp.	pagina, page; paginae, pages
Π.	Πίνακας+
παμφ.	παμφυλιακός+
παντ.	παντ(αχ)ού
πβ.	παράβαλε
π.χ.	παραδείγματος χάριν
π.Χ.	προ Χριστού
ΠΙΕ	Πρωτο-Ινδοευρωπαϊκός+
Pl.	Plate(s), Planché(s)
πληθ.	πληθυντικός+
πολλ.	πολλάκις
πορτογ.	πορτογαλικός+
PR	πορτορικανός+ (Puerto Rican Spanish)
προβηγκ.	προβηγκιανός+
προηγ.	προηγούμενος+
Προσθ.	Προσθήκη, Προσθήκες
φινν.	φιννικός+
ΦΦ	Φυσική Φωνολογία (Natural Phonology)
ΦΣΙ	Φωνολογία Σχετικής Ισχύος (Strength Phonology)
r	recto
S.	series, serie
scil.	scilicet (=δηλαδή)
Ss.	Seiten
s.	sive
σ., σσ.	σελίδα, σελίδες
σανσ.	σανσκριτικός+
σαξ.	σαξονικός+
Σχ./σχ.	Σχολιαστής, σχόλιο
σ.χ.	στο χωρίο
Scr. Min.	Scripta Minora
σημ., σημμ.	σημείωση, σημειώσεις
σ.λ., σ.λλ.	στη λέξη, στο λήμμα, στις λέξεις, στα λήμματα
Sp., Spp.	Spalte, Spalten
στ.	στοίχος
Suppl.	Supplement(um)
Συγγρ.	Συγγραφέας
συγchr.	σύγχρονος+
s.v., s.vv.	sub voce (=σ.λ.), sub vocibus (=σ. λλ.)
T.	Tafel(η)
τ.	τόμος
Tavv.	Tavole
τευτ.	τευτονικός+ (=Germanic)
Ττ./ττ.	τόμοι

v	verso
V&R	Vandenhoeck & Ruprecht
v.l.	varia lectio
vs	versus (=έναντι)

Grais ingenium, Grais dedit ore rotundo
Musa loqui, praeter laudem nullius avaris.
(Horatius, Ars poetica, 323-324)

Γχάρισε ἡ Μούσα πνεῦμα δημιουργικό στοὺς Ἕλληνας, χάρισε
γλαφυρή ροή τοῦ λόγου. Πάρεξ τὸν ἔπαινο, ἄλλο δὲν ποθήσαν.⁷

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.1. Γενικά

Ο Η. F. Wendt, συγγραφέας μιας γλωσσικής εγκυκλοπαίδειας που κυκλοφόρησε στη σειρά «Fischer», ο οποίος παρουσιάζει την ελληνική γλώσσα ως ενότητα χωρίς να την διασπάσει στα τρία, αναφέρει, μεταξύ άλλων, μια "δύναμη" από την οποία κατέχεται η γλώσσα αυτή με τάση και αποτέλεσμα να αρθούν οι φραγμοί που υπήρχαν αρχικώς στο φωνολογικό της σύστημα και να δημιουργηθούν φωνήματα διαρκή αντί των κλειστών.⁸

Το έργο δεν αποτελεί βέβαια επιστημονική πραγματεία με θέμα την έρευνα του φωνολογικού συστήματος της Ελληνικής ούτε άλλων γλωσσών. Δεν παρέχονται χρονολογίες, ούτε μνημονεύονται τα βαθύτερα αίτια. Αλλά κάτι τέτοιο δεν αναφέρεται εκτενώς ούτε και στα ειδικά έργα. Ο Γ. Π. Αναγνωστόπουλος, π. χ., παρατηρεί απλώς τα εξής: "Άλλη σπουδαία μεταβολή εις τὴν προφορὰν εἶναι ἡ τροπὴ [...] τῶν μέσων Β, Δ, Γ [...] εἰς φθόγγους διαρκεῖς καὶ προστριβεῖς, ἤτοι εἰς φθόγγους προσεγγίζοντας κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον πρὸς τοὺς ἀντιστοίχους τῆς νέας ἑλληνικῆς."⁹ Ο πολυγραφότατος Χατζιδάκις, ενώ ασχολείται με το φαινόμενο σε διάφορα δημοσιεύματά του, επηρεασμένος κυρίως από την αντίληψή του για τον ρόλο της αναλογίας¹⁰, δεν του αφιερώνει κάποια μονογραφία ή κάποιο συνοπτικό έργο. Η θέση δε που λαμβάνει ο Κουρμούλης στην γραμματική του, μου φαίνεται αγνωστικιστική: "Πότε καί ποῦ τό πρῶτον ἤρχισε νά λαμβάνη χώραν ἡ φωνητικὴ αὐτὴ μεταβολή, ἥτις πάντως κατὰ τοὺς Βυζαντιακοὺς χρόνους εἶχε | συντελεσθεῖ, δὲν δυνάμεθα μετ' ἀσφαλείας νά εἰπῶμεν, διότι ἡ γραφὴ γενικῶς δὲν βοηθεῖ, ἄτε μὴ ἐπειγομένη νά παραστήσῃ τὰς ἐπερχομένας ἐν τῇ γλωσσικῇ ἐξελιξεί μεταβολάς".¹¹ Ανεπαρκής είναι από αυτήν την άποψη η παρατήρηση του Martinet. Στην βελτιωμένη γερμανική έκδοση (1981) της *Économie* (1955) έχει μόνο να επισημάνει ότι η ελληνική γλώσσα, στο σύνολό της, παρουσιάζει "γενική εξασθένωση" των κλειστών.¹² Είναι, τέλος, ενδεικτικό ότι και ο Μπαμπινιώτης, στην ιστορική γραμματική του, αφιερώνει ενενήντα μία σελίδες στον φωνηεντισμό και πολύ μικρό αριθμό σελίδων μόνο στον συμφωνισμό της Αρχαίας Ελληνικής.¹³

⁷ Για την απόδοση βλ. Κοϊντου Όρατου Φλάκκου: *Βιβλίο κοινῶς ἀποκαλούμενο ΠΟΙΗΤΙΚΗ ΤΕΧΝΗ*. Εἰσαγωγή-μετάφραση-σχόλια Γ. Ν. Γατρομανωλάκη, ©1980, σ. 53 (οι υπογραμμισίες δικές μου).

⁸ *Sprachen. Verfaßt und hrsg. von H. F. Wendt*, ©1961: 131.142. Κάνει εντύπωση ότι, αξιολογώντας το φωνολογικό σύστημα της Νέας Ελληνικής, ο W. γράφει για σταθερό σύστημα (σ. 139).

⁹ *MEE* 10, 1963(1), σ. 91 (Α. Γλώσσα).

¹⁰ Π. χ. Χατζιδάκις 1915: 61. (Γίνεται λόγος για τις "τυπικές μεταβολές". Ο Χ. χρησιμοποιεί επίσης τους όρους "ισχυρότερα" και "ασθενέστερα", που θα τύχουν νέας ερμηνείας στην παρούσα διατριβή).

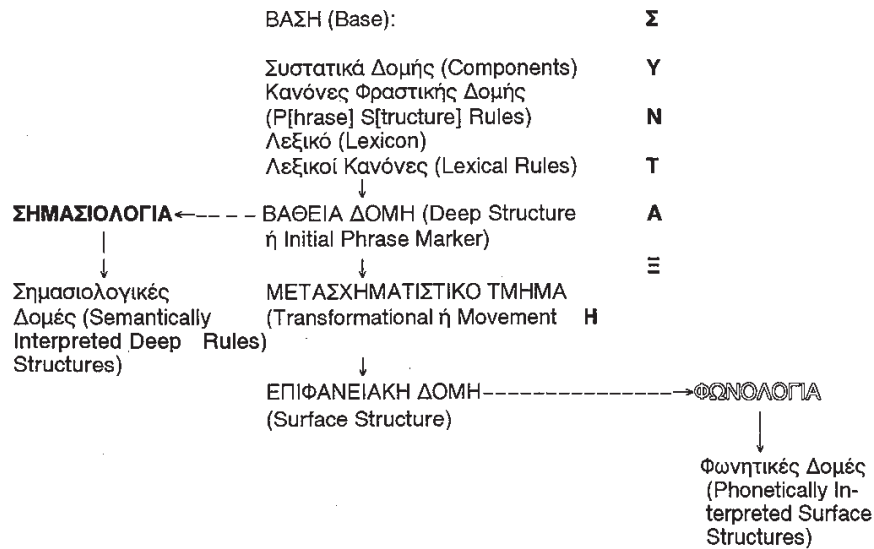
¹¹ Κουρμούλης, *Φωνητική*, σσ. 90-1. Πβ. ακόμη Grammont 1948: 21, Κουρμούλης 1949: 80-1 και Niehoff-Panagiotidis 1994: 69(158).

¹² Martinet 1981: 174(6,14). Στο κεφάλαιο Ερμηνεία, πιο κάτω, θα αποδειχθεί ότι αυτή η παρατήρηση, καθώς επίσης κάθε άλλη παρατήρηση που υπολογίζει μόνο την απισχυροποίηση (την ευρύτερη κατηγορία στην οποία υπάγεται ο όρος "αποκλειστοποίηση"), είναι πολύ γενική. Παρομοίως γενικόλογος είναι ο Μ. ως προς τα προστριβή της Ελληνικής (1955: 243[9,12]). Απισχυροποίηση-ισχυροποίηση ή weakening-strengthening με την σύγχρονη ορολογία, αποτελούν τους όρους δύο αντίθετων αλλά αλληλένδετων φωνολογικών διαδικασιών.

¹³ Μπαμπινιώτης 1985: 88-179 και 22-6 αντιστοίχως. Πβ. Ruirpérez 1956.

1.1.2 Έννοια και θέση της φωνολογίας ως αντικείμενου της παρούσας έρευνας

Στη σύγχρονη γλωσσολογική σκέψη, την πιο παραστατική εικόνα της Γραμματικής (Grammar) παρέχει ίσως το σύστημα που αναπτύχθηκε στο πλαίσιο της Μετασχηματιστικής Γραμματικής (Transformational Grammar). Η θεωρία ερμηνεύει αυτό το μοντέλο ως πρότυπο της Γλωσσικής Ικανότητας (Linguistic Competence) του ομιλητή/ακροατή.¹⁴ Στη συγκεκριμένη θεωρία, που ανάγεται στον Ν. Chomsky, η Γραμματική διαιρείται σε τρεις τομείς: Σύνταξη (Syntactic Component), Σημασιολογία (Semantic Component) και Φωνολογία (Phonological Component) όπως δείχνει το παρακάτω διάγραμμα:

Στα πλαίσια αυτής της μελέτης δεν θα ερευνηθεί αν και κατά πόσο το μετασχηματιστικό πρότυπο είναι λειτουργικό και ερμηνεύει σωστά την γλωσσική πραγματικότητα. Εδώ θεωρείται ότι η σημασία του έγκειται στην τοποθέτηση της φωνολογίας. Το πρότυπο το ίδιο, από τότε που γεννήθηκε, τροποποιήθηκε πολλές φορές. Έτσι εξηγείται ίσως ότι τα αντίστοιχα σχήματα όλων των συγγραφέων που συμβουλευθήκα διαφέρουν λιγότερο ή περισσότερο μεταξύ τους. Η Σημασιολογία λ.χ. παρατάσσεται στην Βαθεία Δομή μόνο στους Fischer-Jørgensen και Μπαμπινιώτη ενώ οι άλλοι την τοποθετούν στην Επιφανειακή Δομή.¹⁵

¹⁴ Dubois et al. 1984: 238, Crystal 1991: 151 και 1997: 175 (competence grammar), Θεοφανοπούλου-Κοντού 1999: 1(1.1).3(1.2.3).
¹⁵ Fischer-Jørgensen 1975: 193(9.11), Μπαμπινιώτης 1977: 80, 1986: 194(9.5.3), Katamba 1991: XII, Φιλιππάκη-Warburton 1992: 293(8β), Μπαμπινιώτης 1998(α):165(9.5.3). Η πιο καλή κριτική παρουσίαση της Μετασχηματιστικής Γραμματικής - όσον αφορά στην Μετασχηματιστική Φωνολογία - γίνεται από την Fischer-Jørgensen 1975: 174-296(9.1-9.73). Για κριτική της Βαθείας Δομής βλ. λ.χ. G. Bedell, Lg. 50, 1974: 423-45. Ως προς την προσφορά της γενετικής γραμματικής στην ιστορική γλωσσολογία βλ. Hook 1986: 247(11.2) κεξ. Αναφορικά με το σύνολο αυτού του προτύπου, βλ. μεταξύ άλλων J. Nist, Linguistics 19, 1965: 102-10 και M. Gross, Lg. 55, 1979: 859-85. Κατά τον Steffer, ο οποίος συνεξετάζει τους τρεις μεγάλους δομιστές (Saussure - Jakobson - Chomsky), με τη συμβολή του τελευταίου ο δομισμός έφθασε στα όρια του (1996: 421.437 κεξ.443). Αξίζει ακόμη να συμβουλευθεί κανείς σχετικά

Τον Λόγο (Speech) εξετάζουν δύο συναφείς κλάδοι της Επιστήμης του Λόγου (Speech Science): η Φωνητική (Phonetics) και η Φωνολογία (Phonology). Η φωνητική εξετάζει, πολλές φορές πειραματικά, τα χαρακτηριστικά των Φωνών (Phones) του ανθρώπινου λόγου, ενώ η φωνολογία ενδιαφέρεται για την λειτουργία των ίδιων των φωνών. Ερευνά δηλαδή με ποιο τρόπο χρησιμοποιούνται αυτές συστηματικά ώστε να καταλήξουν σε λέξεις και σε εκφωνήματα. Ο πιο σωστός χαρακτηρισμός της δεύτερης είναι ίσως ότι πρόκειται για λειτουργική φωνητική. Αυτός ο προσδιορισμός ανάγεται στον Martinet.¹⁶

Αν εξετάσουμε Φωνητική και Φωνολογία παράλληλα, καθίσταται σαφές ότι οι ίδιοι φθόγγοι (speech sounds) γίνονται αντικείμενο μελέτης μέσα από δύο διαφορετικές προσεγγίσεις. Οι φωνές εξετάζονται ως φυσικές οντότητες από τον πρώτο κλάδο, ενώ οι οντότητες του δεύτερου που μελετώνται από λειτουργική πλευρά, ονομάζονται φωνήματα. Η βιβλιογραφία του ορισμού και της εξέτασης του φωνήματος είναι εκτενέστατη. Θα ήθελα να περιορισθώ σε δύο προσεγγίσεις, κατά την γνώμη μου πολύ επιτυχείς. Ο Merlingen εφιστά την προσοχή στο γεγονός ότι η φωνολογική εξέταση αποτελεί τη σημασιολογική πλευρά της έρευνας των φωνών του λόγου: "Die Phonologie ist die Wissenschaft von der semantischen Seite der Sprachlaute. Ein phonetisches Merkmal ist nur dann ein "phonologisches Merkmal" (bzw. phonologisch gültiger Bestandteil des Phonems), wenn durch seine Änderung oder seinen Wegfall die Bedeutung von Wörtern geändert oder aufgehoben wird" (1955: 28[30.2]). Η πιο σύγχρονη φωνολογική προσέγγιση χρησιμοποιεί το εργαλείο της γενετικής-μετασχηματιστικής γραμματικής και επισημαίνει ότι οι φωνές εμφανίζονται στην επιφανειακή δομή, ενώ τα φωνήματα προσιδιάζουν στο υποκείμενο "σύστημα οργάνωσης": "By using this approach we can distinguish between the surface sounds of a language - those that are spoken - and the underlying organising system."¹⁷ Με αυτήν την προσέγγιση δίδεται απάντηση επίσης στο ερώτημα αν οι φωνές "σημαίνουν" κάτι ή όχι. Η απάντηση είναι ναι.¹⁸ Φυσικά, εφόσον κινούμαστε κάτω από το συνηθισμένο στις ομιλούμενες γλώσσες σημασιολογικό τεμάχιο στο οποίο συνήθως παρατάσσονται μόνο οι "λέξεις" μιας γλώσσας, πρέπει να λαμβάνουμε υπόψη μας κάποιες "υποδιαίρεσεις" των συνηθισμένων σημασιολογικών τεμαχίων.

Όπως η γλωσσολογία έτσι και η φωνολογία διαιρείται, με τους σωσυρικούς όρους, σε διαχρονική και σε συγχρονική. Στην δεύτερη, η διαδικασία σημαίνει την παρουσία ή την απουσία κάποιων φαινομένων με τα λόγια του Martinet η εξεταζόμενη "διαφορά" τοποθετείται μεταξύ του "τίποτε" και του "κάτι", δηλ. μεταξύ μηδενός και ενός (la différence foncière est entre zéro et un, entre rien et quelque chose). Δεν αλλάζει τίποτε εάν το συγκεκριμένο σχήμα αναφέρεται σε μία ή σε πολλές περιπτώσεις.¹⁹ Στην πρώτη τοποθετούμαστε μεταξύ "ολίγου" και "πολλού" - χωρίς να υπάρχουν σαφείς τιμές - ή αυτό και η εξέταση του ιστορικού παραδοθέντος υλικού δεν μπορεί να παρακαμφθεί.²⁰ Η βασική θέση της διαχρονικής φωνολογίας ανάγεται στον P. Passy: εάν

τους Donegan - Stampe 1979: 158(3.3). Επίσης, η πρόσφατη Θεωρία του Βέλτιστου (Optimality Theory) προσεγγίζει τα πράγματα κάπως διαφορετικά (Trask 1994: 249).
¹⁶ Martinet 1989: 53 ("functional phonetics", ο όρος πλάσθηκε το 1949), Crystal 1991: 146, 1997: 161, Trask 1996: 153.
¹⁷ Davenport - Hannahs 1998: 96(7.1). Για το "φώνημα" βλ. ενδεικτικά Crystal 1991: 258-9 και Trask 1996: 264-6.
¹⁸ Βλ. Belardi 1967: 25.
¹⁹ Αναφορικά με την αντίθεση π.χ. μεταξύ /e/ και /ɛ/ ο Martinet (1975) διευκρινίζει ότι μερικοί ομιλητές στο Παρίσι πραγματοποιούν την διάκριση, ενώ άλλοι όχι. Στις συγκεκριμένες σελίδες εξετάζεται η σχέση της διαχρονίας και της "δυναμικής συγχρονίας" (όπου και ανήκει το παράδειγμα), η οποία θα μπορούσε να νομισθεί, χωρίς να εκφραστεί έτσι ο Μ., μικρή διαχρονία (σ. 9).
²⁰ Martinet, Word, 8,1, 1952: 9, 1955: 92(3.37), 1981: 84(3.37). Σημειωτέον ότι κατά την δεσπόζουσα θέση των φωνητικών, φωνολογία δεν υπάρχει καν εφόσον η "συγχρονική φωνολογία" καλύπτεται από την φωνητική, ενώ η "διαχρονική φωνολογία" εντάσσεται στον χώρο της γλωσσολογίας (προφορική πληροφορία του Επίκ. Καθ. Α. Μπότινη, Παν. Αθηνών). Εμείς δεν θεωρούμε σκόπιμο να βλέπουμε το

μια φωνολογική αντίθεση εξυπηρετεί ικανοποιητικά την επικοινωνία, δεν θα αλλάξει, εφόσον όλα τα λοιπά περιστατικά παραμένουν αμετάβλητα (Martinet 1955: 42[2.5], 1981: 39[2.5]). Η γλώσσα μεταβάλλεται όμως και η φύση αλλά και η αιτιότητα της μεταβολής μπορεί να προσεγγισθούν μόνο με την διαχρονική μέθοδο.²¹

Αυτή η διάσταση αναπτύσσεται πλαστικά από τον King σε σημείο που γράφει ως απολογία της ιστορικής γλωσσολογίας: "historical linguistics is per se rich, fascinating, and rewarding. It is not a dead field, the dusty province of pedants and philologists. Its core is the most intriguing and dynamic feature of language - change."²² Στην παρούσα διατριβή ταυτιζόμαστε με αυτήν την εκτίμηση και, ανάλογα, θεωρούμε ότι η φύση αυτής της εργασίας απαιτεί την εφαρμογή του δυναμικού διαχρονικού (ιστορικού) τρόπου προσεγγίσεως των φωνολογικών ζητημάτων.²³

Μεταξύ των "συντηρητικών" και "ριζοσπαστικών" φωνολογικών θεωριών υπάρχει ευρύτατο φάσμα προτιμήσεων και προσεγγίσεων, η ανάλυση των οποίων δεν είναι του παρόντος.²⁴ Θα πρότεινα να εισαχθεί στην Ελληνική ο όρος Δυναμική Φωνολογία (Dynamic Phonology) που εισηγήθηκε για πρώτη φορά ο Griffen το 1985 (πβ. Trask 1996: 125 και Crystal 1997: 129) και της οποίας να είναι υποπερίπτωση η Φωνολογία Σχετικής Ισχύος έτσι, όπως θα αναπτυχθεί στην παρούσα διατριβή, κυρίως δε στο τμήμα 4.2.

1.1.3. Το θεωρητικό πλαίσιο

Το θεωρητικό πλαίσιο που θα χρησιμοποιηθεί σ' αυτήν την διατριβή ως βάση για την ανάλυση των δεδομένων είναι οι προτάσεις των Donegan - Stamppe για Φυσική Φωνολογία (1979) και η Φωνολογία Σχετικής Ισχύος (Cravens 1984, Lass 1984). Βάσει αυτών των προσεγγίσεων θα αναγνωρισθεί η στενή σχέση της αποκλειστοποίησης και της κλειστοποίησης καθώς επίσης άλλων συναφών διαδικασιών, και θα ορισθεί η ακριβής θέση του υπό εξέταση φαινομένου. Το συγκεκριμένο πλαίσιο θα αναπτυχθεί στο τμήμα 4 και θα ακολουθήσει η πρόταση για ερμηνεία των δεδομένων στο τμήμα 5.

1.2. Το πρόβλημα: βασικές έννοιες

Η έρευνα που ακολουθεί προσπαθεί να καλύψει ένα κομμάτι του κενού των τοποθετήσεων που αναφέρονται στην Εισαγωγή και έχει αντικείμενο την μεταβολή των ηχηρών κλειστών²⁵ συμφώνων της Αρχαίας Ελληνικής /b, d, g/ στα αντίστοιχα ηχηρά διαρκή /v, ð, ʒ/, ή τους "μετάστενους διαρκείς φθόγγους" με την παλαιότερη ορολογία²⁶, λαμβάνοντας υπ' όψιν παράλληλα επίσης τις συγγενείς εξελίξεις άλλων γλωσσών και αυτό για να μπορέσει να εντοπισθεί το εξεταζόμενο φαινόμενο και η σημασία του με περισσότερη ακρίβεια. Φιλοδοξεί συγχρόνως να αλλάξει την εικόνα που

αντικείμενό μας έτσι. Κατά τον Trask (1996: 110), ανάλογα, η διαχρονική φωνολογία αποτελεί "branch of historical linguistics" (πβ. αυτ. σ. 272). Βλ. επίσης Hock 1986: 52 κεξ.

²¹ Martinet 1981: 32-3(1.16). Πβ. την έννοια της "βασικής αντινομίας" ως κινητηρίου δυνάμεως της γλωσσικής εξέλιξης στον Martinet 1955: 94(4.1), 1981: 85(4.1).

²² King 1969: 217. Αναφορικά με την φύση της μεταβολής ("gradualness", King 1967: 106 κεξ.) ή "graduality" πβ. πιο κάτω, τμήμα 1.3.12.

²³ Αναφορικά με τη σημασία της φωνητικής και της φωνολογίας για την ιστορική γλωσσολογία βλ. Hock 1986: 11-24(2.1), 27-8(2.4), 52-60(4.1.6), 247-54(11.2, 11.3). Στην πρόσφατη βιβλιογραφία, ως συνώνυμα του "dynamic", απαντούν επίσης οι όροι "time-based, time-sensitive" (Bailey 1996, π.χ. σ. 249[6]). Πβ. επίσης την μελέτη της Θ.-Σ. Παυλίδου εν' Χριστίδης 2001: 53-61, κυρίως σσ. 54-6.

²⁴ Πβ. λ.χ. Trask 1996: 290-2, Crystal 1991: 261-2, 1997: 290-2 και Nespor 1999: 310.

²⁵ Για την έννοια και τον φωνητικό ορισμό του "κλειστός" πβ. Mounin 1974: 236, Essen 1979: 74(5c.d), 99-106(17a), Dubois et al. 1984: 345, Lass 1984: 82(5.3) κεξ., Μπαμπινιώτης 1985: 22(32), Hock 1986: 12-3(2.1.1), 23(2.1.12), Katamba 1991: 6(1.2.1), Crystal 1991: 266, 327, Trask 1996: 281, 335, Ladefoged - Maddieson 1996: 5.47-101.371 (Table 11.2), Crystal 1997: 296, 362, Davenport - Hannas 1998: 19-22(3.1)+, Nespor 1999: 37(2.0) κεξ.

²⁶ Π.χ. στους Χατζιδάκι 1934: 420-1 και Κουρμούλης 1949: 60. Πβ. το γαλλ. "constrictive".

σχηματίζεται συνήθως με βάση την ειδική βιβλιογραφία. Επειδή η παρούσα εργασία θεωρείται δυναμική προσέγγιση στο αντικείμενό της, αρμόζει, πιστεύω, να γίνει αμέσως εισαγωγικά μια διευκρίνιση: όσο είναι δυνατόν προσπαθώ να προσαρμόζω την ορολογία στην φύση του αντικείμενου. Τα εν λόγω φωνήματα, τόσο στην υποτιθέμενη αρχική κλειστή τους μορφή όσο και τα διαρκή προϊόντα, ανήκουν στην κατηγορία των συμφώνων. Αυτά, σε αντιδιαστολή προς τα φωνήεντα, χαρακτηρίζονται από κάποιου είδους παρεμπόδιση, που η εξερχόμενη στήλη αέρος συναντά κατά την διέλευσή της, από τον φωνητικό αγωγό (vocal tract). Η φύση του εμποδίου, στο οποίο αντιστοιχεί μερικώς ο αριστοτελικός όρος "προσβολή"²⁷, και της παρεμπόδισης έχει μεγάλη σημασία και, όπως θα προκύψει παρακάτω, η έλλειψη του εμποδίου συνεπάγεται και την απαλοιφή των κλειστών.²⁸ Τα εξεταζόμενα σύμφωνα μπορούν να ονομάζονται "ηχηρά διαρκή" και "ηχηρά στιγμιαία", όπως κάνει η Φιλίππακη-Warburton, καθώς επίσης "ηχηρά κλειστά" και "ηχηρά τριβόμενα" (το τελευταίο ως υποκατηγορία των "διαρκών"), όπως κάνουν ο Μπαμπινιώτης και η Nespor.²⁹ Η συνεπής ορολογία για μια στατική περιγραφική προσέγγιση θα ήταν οι όροι "στιγμιαία" ("ακαριαία" στην παλαιότερη έρευνα, Κουρμούλης 1949: 70) και "διαρκή", ενώ για τη συγκεκριμένη περίπτωση προσφέρονται το "κλειστά" και το "αποκλειστοποιημένα". Οι αρμόζουσες φωνολογικές δηλώσεις θα είναι ανάλογα "/b d g/" και "/b ð ʒ/" αντιστοίχως. Η παρούσα εργασία θα προσπαθήσει να κινείται στα πλαίσια μιας διαχρονικής φωνολογίας όπως αναπτύσσεται κάτι ανάλογο π.χ. στα έργα του Martinet.³⁰ Επίσης προσπαθεί να προπορισθεί στοιχεία μεθοδολογίας από το συναφές έργο του Szemerényi (1952-53) με θέμα τα ηχηρά δασέα της Λατινικής και της Αρχαίας Ιταλικής, και του Μπαμπινιώτη που έχει αντικείμενο τον φωνητισμό της Αρχαίας Ελληνικής (1971). Τα προαναφερθέντα έργα εξετάζονται και παρακολουθούν τις φθογικές εξελίξεις μέσα από την δυναμική τους, κάτι που τυγχάνει ιδιαίτερου ενδιαφέροντος μόνο τις τελευταίες δεκαετίες. Όσον αφορά στην έννοια της δυναμικής, η πρώτη συστηματική παρουσίαση αυτής έγινε από τον Martinet, ενώ την προσάρμοσε στο ελληνικό υλικό ο Seiler.³¹ Εισήχθη στην ελληνική βιβλιογραφία από τον Μπαμπινιώτη, σε μια πρώτη προσπάθεια, στον φωνολογικό, κατόπιν και στον μορφολογικό χώρο.³² Μια καλή ερμηνεία του όρου - περιοριζόμενη πάντως στον μορφολογικό τομέα - παρέχεται από τον Μπαμπινιώτη (1972: 93[72]), όπου διαβάζουμε τα εξής: "ως δυναμικήν μορφολογικού τινος συστήματος [...] νοούμεν [...] πᾶσαν τᾶσιν μεταβολῆς τῶν σημάτων δομῆς, τ.ἔ. πᾶσαν ἀναδόμησιν³³, τοῦ συστήματος, ἥτις κανονικῶς ἐμφανίζεται εἴτε ως συμμόρφωσις πρὸς συγκεκριμένον σχῆμα δομῆς εἴτε ως δημιουργία νέων σημάτων". Ο ίδιος τα πραγματεύεται και πάλι στην ιστορική γραμματική του όπου διευκρινίζει τις έννοιες "φωνητικός" ή "φωνολογικός νόμος", "φωνολογική τάση" και "(φωνολογική) δυναμική". Από την τριάδα "νόμος-τάση-δυναμική" ο πρώτος - όρος των νεογραμματικών - θεωρείται σήμερα ξεπερασμένος. Μιλάμε για τάση όταν πρόκειται για ευρύτερη μεταβολή ενός συστήματος που βρίσκεται ήδη σε ισχύ, ενώ η δυναμική δηλώνει μια μεταβολή που βρίσκεται σε εξέλιξη

²⁷ Ἄριστ. ΖΜ 660α6, Πο. XX, 30 (1456b), βλ. Steintal 1890: 255, 259, Allen 1965: 29-30. Πβ. επίσης Corpus, στο <δ>. Η ἄλλη συνιστώσα της "προσβολῆς" είναι ἡ ἑπαφή (Allen 1987: 19).

²⁸ Μπαμπινιώτης 1985: 22(30), Katamba 1991: 4(1.2.1), Martinet 1955: 84(3.27), 1981: 76-7(3.27), Hock 1986: 86(5.3.1) κεξ.

²⁹ Φιλίππακη-Warburton 1992: 68(5a), Μπαμπινιώτης 1985: 23(32), Nespor 1999: 45(2.2).

³⁰ Π.χ. Martinet 1955: 37(1.26), όπου ασκείται κριτική κατά των "συγχρονιστών", και σσ. 63(3.1.), 64(3.3.), 18. 1981: 58(3.1), 59(3.3).

³¹ Βλ. λ.χ. Martinet 1955: 49(2.13), 81(3.24), 127(4.48), 1981: 18(1.3), 74(3.24), H. Seiler, Zur Systematik - Gl. 37, 1958: 41-57. Βλ. ειδικά σσ. 41.42.49.59.65.

³² Π.χ. Μπαμπινιώτης 1971: 135(4.3) και 1972: 14.19-20(2), 201(146). Και στα δύο γραπτά του ο συγγραφέας αναλύει την έννοια, αναγνωρίζει την πολυμερή της φύση και γράφει για "δυναμικές" και για "σύνθετη δυναμική" αντιστοίχως. Πβ. επίσης 18. 1985(β): 78.

³³ Για την έννοια και συνώνυμα της αναδόμησης βλ. Vennemann 1974, Fischer-Jørgensen 1975: 47(3.18), Crystal 1991: 290, 300, Bußmann 1990: 646, Trask 1996: 308, Crystal 1997: 322, 332, Μπαμπινιώτης 1998(α): 214(10.3.4).

ή δεν έχει ακόμη συντελεσθεί. Σύμφωνα μ' αυτά, στην καθαυτό διαχρονική φωνολογία προσδιάζονται οι *εξελικτικές τάσεις* (1985: 59[100].60[103]).

Φορέας των δυναμικών αλλαγών σύμφωνα με τα ανωτέρω είναι μια οργανωμένη ολότητα που ονομάζεται *σύστημα*. Σ' ένα σύνολο αυτής της φύσεως τα στοιχεία αλληλοεπιδρούν και αλληλοεξαρτώνται βάσει καθορισμένων κανόνων. Για τον ορισμό της έννοιας ενός *γλωσσικού συστήματος* προσφέρονται π.χ. τα γραφόμενα του Ruyferez: "Par système, nous entendons un ensemble d'unités linguistiques (de signes soumise à une certaine ordonnance). Comme ces unités, ou ces termes, définissent mutuellement leur fonction par les relations qui existent entre elles, l'ensemble de ces relations constitue le plan ou **structure fonctionnelle du système** [...]. Il n'y a aucune contradiction ni aucune divergence entre structuralisme et fonctionnalisme [...]" (1984: 6.).³⁴

Ως προς τα διαφοροποιητικά χαρακτηριστά³⁵ των εξεταζόμενων φωνημάτων, στο σύστημα των Jakobson - Halle (1956), ένα από αυτά, το /d/ θεωρείται "μη βαρυνόμενο" ("οξύ" ή "οξυνόμενο", acute), τα δύο υπόλοιπα /b, g/ χαρακτηρίζονται "βαρέα" ή "βαρυνόμενα" (grave). Τα /b, d/, ως προς την διαμόρφωση του ακουστικού τους φάσματος, είναι *φυγόκεντρα* και *διαχεόμενα* (diffuse ή, με την νεότερη ορολογία των Chomsky - Halle, υψηλό, high), το δε /g/ είναι *κεντρομόλο* και μη διαχεόμενο ή συμπαγές (compact ή, με την νεώτερη ορολογία των Chomsky - Halle, χαμηλό, low).³⁶

Η υπό έρευνα φωνολογική αλλαγή είναι γνωστή στην επί μέρους βιβλιογραφία ως *αποκλειστοποίηση*.³⁷ Ανήκει στις κατά τον τρόπο αρθρώσεως αλλαγές και - σε θεωρητικό επίπεδο - μπορεί να τοποθετηθεί στα δύο στάδια ενός και του αυτού χώρου, με την ορολογία των Clark - Yallor, ενός *συνεχούς* των συμφωνικών αρθρώσεων (1991: 81[3.9])³⁸, και να ονομασθεί αντιστοίχως "άνοιγμα" μηδενισμένου και άνοιγμα πρώτου βαθμού³⁹. Η σύγχρονη φωνολογία προσεγγίζει αυτά τα φωνήματα μέσα από την

³⁴ Για περισσότερες παρατηρήσεις γύρω από τις έννοιες "σύστημα" και "συστηματικότητα" βλ. τους, Martinet 1955: 25(1.16).45(2.8).64(3.3).65(3.3).95(4.2)+, ΛΟ 3(β): 144-8, Crystal 1991: 342-3, 1997: 378-9, Trask 1996: 348.

³⁵ Χρησιμοποιώ αυτήν την κατηγορία, *ακατάλληλη* για τις μεθόδους της διαχρονικής φωνολογίας όπως θα φανεί πιο κάτω, για να *χαρακτηρίσω* μόνο τα εν λόγω φωνήματα. Πβ. Trask 1996: 117, Crystal 1991: 109-10, 1997: 121-3. Ο Halle αλλάσσεται μερικώς από την αυστηρή τυποκρατία των ΔΧ όταν γράφει για την *ιεραρχία των φωνολογικών χαρακτηριστικών* (IEL 3, 1992: 210-1).

³⁶ Για λεπτομέρειες πβ. Τομπαϊδής 1989: 73, Πετρούνια 1993: 452(11-2.1), Φιλιππάκη-Warburton 1992: 44(3), Fischer-Jørgensen 1975: 227(9.33), Crystal 1991: 7.65.104.161. 165.207, Trask 1996: 71.118-9, Nespor 1999: 54(3.2) κεξ.68(3.9).69(3.11)+. Οι όροι κεντρομόλος και φυγόκεντρος πάρθηκαν από την ορολογία της ΦΦ (βλ. πιο κάτω). Πβ. επίσης την φωνητική εξέταση των Botinis et al. 2000.

³⁷ Μπαμπινιώτης 1985(α): 122.124.125, 1998(β): 127.128.129. Ο αγγλ. όρος είναι *spirantization*, *spirantisation* ή *opening* (Lass 1984: 171[8.2].174[8.2.1].178[8.3.1] κεξ.). Ο δεύτερος όρος - όπως και η ελλ. απόδοσή του - είναι πιο επιτυχής, διότι το "spirantisation" είναι διφορούμενο: εννοεί επίσης το στενό που δημιουργείται κατά την άρθρωση στον φωνητικό αγωγό (βλ. Dubois et al. 1984: 449). Το opening συνεπάγεται λογικά το *closing* (υποπερίπτωση της fortition στην κατάταξη του Lass 1984: 180-1[8.3.1]), όπως και το ελλ. "αποκλειστοποίηση" συνεπάγεται το "κλειστοποίηση". Ο όρος "αποστρωμματοποίηση" (Σεάτος 1974: 16[2.3143].17[2.3172]. 18[2.33].50[5.1341]), περιοριζόμενος στην σύγχρονη περιγραφή της Κοινής Νεοελληνικής, δεν καλύπτει τις εννοιολογικές ανάγκες της παρούσας έρευνας.

³⁸ "Like most other articulatory variables, consonantal constriction is a continuum. It ranges from the total closure of the vocal tract to fully open, vowel-like articulation". Οι ίδιοι κάνουν επίσης διάκριση μεταξύ "dynamic and stable articulations" και *δυσκρινίζον*: "A stop is necessarily dynamic" (αυτ.). Για το "continuum" πβ. επίσης Ladefoged - Maddieson 1996: 49.

³⁹ Πβ. Grammont 1971: 99, όπου αναφέρονται 8 βαθμοί της "aperture". Τα /b d g/ ως κλειστά είναι προιόντα του πρώτου ή μηδενισμένου βαθμού, δηλ. φραγμού (occlusion), ενώ τα /β δ γ/ υπάγονται στον δεύτερο βαθμό των "spirantes", δηλ. αποκλειστοποιημένων. Αυτή η διάταξη έχει πηγή τον F. de Saussure. Βλ. εν προκειμένω το *Cours de linguistique générale* του S. στην κριτική έκδ. του R. Engler, Wiesbaden 1968, τ. 1, σ. 115. (Ελληνικά: *Μαθήματα γενικής γλωσσολογίας*, Αθήνα, Παπαζήση, 1979: 77-79. Μετάφραση Φ.Δ. Αποστολόπουλου). Οι Clark - Yallor θεωρούν ότι μια περιγραφή με λιγότερους βαθμούς είναι πιο ικανοποιητική (ό.π.). Συνέχιση των πρώιμων συστημάτων των Saussure, Jespersen,

κατηγορία "χαρακτηριστικό του τρόπου" (manner feature) και χρησιμοποιεί τον συμβολισμό [±διαρκ] (αγγλ. = [+cont]). Το "διαρκ(ές)" αποτελεί την απόδοση του αγγλ. "cont(iguous)" και, ανάλογα, [-διαρκ] χαρακτηρίζονται τα "κλειστά", το αντικείμενο αυτής της έρευνας στην αρχική τους μορφή, [+διαρκ] ([+cont]) δε τα "συνεχόμενα" (Φιλιππάκη-Warburton) ή, με τον εδώ προτιμώμενο όρο, τα "αποκλειστοποιημένα", δηλ. το αποτέλεσμα της υπό έρευνα φωνολογικής αλλαγής.⁴⁰ Με τον όρο "άνοιγμα" δεν προσεγγίζουμε μόνο το αγγλικό "opening", που χαιρεί ευρύτερης αποδοχής, αλλά και τη σύγχρονη ερμηνεία του φαινομένου. Πρόκειται για το πιο σύνθετος είδος της *αφομοίωσης στενώσεως* ή *συσφίξεως*. Αυτό, ως ειδική περίπτωση σ' αυτήν την φωνολογική προσέγγιση, ονομάζεται *απισχυροποίηση* (weakening).⁴¹ Με την αποκλειστοποίηση, τα τρία εν λόγω φωνήματα δεν άλλαξαν μόνο τη σειρά τους (series), μεταβληθέντα από κλειστά σε διαρκή, άλλαξαν και την τάξη τους (ordo ή order). Το διχειλικό /b/ μετακινήθηκε στην τάξη των χειλοδοντικών, το φατνιακό /d/ ήλθε σ' αυτήν των οδοντικών και, τέλος, το υπερωικό /g/, πραγματοποιούμε με δύο αλλόφωνα, κατέλαβε δύο τάξεις: αυτή των ουρανικών και αυτή των υπερωικών.⁴² Η κατεύθυνση, με βάση την διάταξη του Διεθνούς Φωνητικού Αλφαβήτου, υπήρξε σε δύο περιπτώσεις προχωρητική, σε μία δε υποχωρητική. Μεταξύ των νέων φωνημάτων, τα /β δ j/ είναι επίσης μη τραχέα [-τραχ] συριστικά ([-strident] sibilants, Katamba 1991: 51[3.3.6]). Τα αποτελέσματα από την εφαρμογή της Φωνολογίας Σχετικής Ισχύος (Strength Phonology), την οποία θα προσαθήσω να χρησιμοποιήσω ως ερμηνευτικό εργαλείο, δίνουν επίσης απάντηση στην ιστορική απορία αν - με την αποκλειστοποίηση του /g/ - δημιουργήθηκε πρώτα το /j/ ή το /g/ ή εμφανίσθηκαν συγχρόνως και τα δύο.⁴³ Στην Ιεραρχία Απισχυροποίησης/Αποδυνάμωσης (Weakening ή Lenition Hierarchy, Lass 1984:178[8.3.1], Hock 1986: 82 κεξ.) κατά την πορεία των κλειστών προς το μηδέν (Zero) πρώτα έρχονται τα διαρκή ή fricatives, όπως είναι το /g/, και ακολουθούν τα προσεγγιστικά⁴⁴ ή approximants, όπως είναι το /j/. Σημειώτεον ότι ο όρος approximant αντικαθιστά το παλαιότερο "glide" ("συνοδίτης φθόγγος"), και εμπειρεύει και το προσεγγιστικό /j/.⁴⁵ Το ίδιο φωνολογικό εργαλείο ριχνει ερμηνευτικό φως επίσης σε περιπτώσεις - αρχαίες και νεότερες - όπως π.χ. το ποιντακό "έπηνεν" /="πήνε"/ (βλ. λ. στο Corpus), ο Hymen, εισηγητής της ΦΦ, χρησιμοποιώντας - όπως όλα σχεδόν τα φωνολογικά εγχειρίδια - ισπανικά παραδείγματα, παρέχει καλή τυπική εξήγηση της αποκλειστοποίησης και των αλλοφωνικών σχέσεων που δημιουργούνται μετά από την αλλαγή αυτή. Με βάση την διαδικασία που δίνει, ο δυναμικός φωνολογικός

Grammont και άλλων είναι οι κλίμακες Ισχύος και Αντηχητικότητας (βλ. πιο κάτω). Πβ. ακόμη Martinet 1955: 69(3.8), Dubois et al. 1984: 39, και Nespor 1999: 65-6(3.7).

⁴⁰ Για την ορολογία και τις δηλώσεις πβ. Πετρούνια 1993: 288(5-2), Φιλιππάκη-Warburton 1992: 43.46(3), Lass 1984: 89(5.3.6).94(5.4.1), Nespor 1999: 66-7(3.8, διαφορετικά).

⁴¹ Lass 1984: 174(8.2.2). Εκτενώς διαλαμβάνει περί της weakening ο Hock (1986: 61 κεξ.). Τα "απισχυροποίηση" και "ισχυροποίηση" ("strengthening") είναι δική μου πρόταση απόδοσης των όρων.

⁴² Πβ. Martinet 1955: 122(4.40). Για τις έννοιες "σειρά" και "τάξη" πβ. αυτ. 69(3.8) κεξ. και 1981: 63(3.8) κεξ. Οι όροι αυτοί, σήμερα τείνουν να θεωρούνται πεπολαιωμένοι (Trask 1996: 250.321).

⁴³ Πβ. Grammont 1948: 221. Στα παλαιότερα έργα έχουν υποστηρικτές και οι τρεις απόψεις.

⁴⁴ Για την ελλ. απόδοση του όρου πβ. ΠΛΜΠ 60, 1996: 259 (άρθρο Φωνητική). Το Διεθνές Φωνητικό Αλφάβητο εμπειρεύει πέντε προσεγγιστικά. Για διάφορες περοσεγγίσεις πβ. τους Crystal 1991: XIV, Bolla 1994: 35, Ladefoged - Maddieson 1996: 426, Trask 1996: 394, Davenport - Hannahs 1998: XI, Nolan et al. 1999: IX, Nespor 1999: 48(2.2), Χριστίδης 2001: 1105.

⁴⁵ Πβ. Lass 1984: 177(8.3.1). Ο L. χρησιμοποιεί τον όρο Lenition μερικώς ως συνώνυμο του Weakening, στο σύστημα όμως που αναπτύσσει το τελευταίο αποκτά ευρύτερη έννοια. Η όλη διαδικασία έχει στον L. ως εξής: Stop > Fricative > Approximant > Zero (αυτ.). Το /j/ χαρακτηρίζεται ή απλώς ως Approximant (Crystal 1991: XIV, Bolla 1994: 35, Ladefoged - Maddieson 1996: 426, Trask 1996: 394), Nolan et al. 1999: IX ή ως Median Approximant (Bußmann 1990: 22). Για προβλήματα γύρω από την έννοια του glide πβ. Katamba 1991: 59(2). Η γενετική φωνολογία χαρακτηρίζει τα /j/ και /w/ αντηχητικά (sonorants) [-σμφ] και [+διαρκ] (Katamba 1991: 54[3.3.7]), Kenstowicz 1994: 36(1.8).

συμβολισμός της αλλαγής, η οποία είναι στην ουσία ταυτόσημη με αυτήν της Ελληνικής, μπορεί να αποδοθεί με έναν κανόνα επαναγραφής (rewrite rule) ως εξής:

$$\Sigma \rightarrow \Sigma / \Phi _ \Phi^{46}$$

Με το "Σ" ([-συλλαβικό] τεμάχιο) δηλώνω το μεταβαλλόμενο τεμάχιο (affected segment), εδώ συμβατικά τα ηχηρά κλειστά /b d g/, με το "Σ" δηλώνω κάποιο ανάλογο διαρκές ως προϊόν της αποκλειστοποίησης (με τους όρους του φωνολογικού φορμαλισμού: "αλλαγή" ή "change"), ενώ το "Φ" είναι οποιοδήποτε φωνήεν. Το τμήμα μετά από την πλάγια γραμμή υποδηλώνει το φωνολογικό περιβάλλον (context ή environment), στη συγκεκριμένη περίπτωση φωνηεντικό. Η πλήρης ερμηνεία της διαδικασίας είναι: "το κλειστό (ηχηρό) σύμφωνο αποκλειστοποιείται⁴⁷ στο ενδοφωνηεντικό περιβάλλον".

Όταν το περιβάλλον δεν είναι ενδοφωνηεντικό χρησιμοποιούνται τα σύμβολα "Σ" ή "Φ" (όριο μορφήματος) ανάλογα με την περίπτωση, π.χ.:

$$\Sigma \rightarrow \Sigma / \# _ \Phi$$

Οι ανωτέρω διαδικασίες, μέσα από γενικότερη τοποθέτηση, ανάγονται στην εξής σχηματική διαδικασία (με παλαιότερη ορολογία "συμβολισμό νόμου"):

$$A \rightarrow B / C _ D \text{ ή } A \rightarrow B / \Gamma _ \Delta$$

όπου με το "A" δηλώνεται το στοιχείο που υφίσταται την μεταβολή, με το βέλος "→" ([rewrite] arrow) συμβολίζεται η εντολή επαναγραφής, με το "B" το αποτέλεσμα της μεταβολής και με το "C D" ("Γ Δ") το περιβάλλον που επιδρά στην μεταβολή.⁴⁸

Η έννοια της *δυναμικής κατάστασης*, σύμφωνα με τα ανωτέρω, λείπει, σε ό,τι αφορά τουλάχιστον στο ελληνικό υλικό, από τα επιμέρους έργα. Στο Σώμα Υλικού (Παράρτημα II της παρούσας εργασίας) εφαρμόζονται οι διαδικασίες, παράλληλα με τις στατικές καταστάσεις, ειδικά συχνές στο λακωνικό υλικό, ανάλογα με το αν το φαινόμενο εντοπίζεται στο συγκεκριμένο λήμμα ή αν το λήμμα είναι φορέας μόνο του αποτελέσματος τέτοιας διαδικασίας (όταν δηλαδή γίνεται χρήση γραφημάτων που είναι "έτοιμα προϊόντα").⁴⁹ Με αυτήν την προσέγγιση, τα εξεταζόμενα φαινόμενα κατατάσσονται σε δύο κατηγορίες: σε "στατικά" και σε "δυναμικά". Τα στατικά ερμηνεύονται ως "έμμεσες διαδικασίες", τα δυναμικά ως "άμεσες" ή "κυρίως διαδικασίες". Είναι προφανές ότι οι αλλαγές που υπόκεινται στις στατικές παραστάσεις πρέπει να θεωρούνται *παλαιότερες* από τις χρονολογήσεις των ίδιων των στατικών δειγμάτων.

Με παρενθετική διάταξη, σε μορφή στηλοειδών δεσμιδίων (matrices), οι ανωτέρω μεταβολές έχουν ως εξής (Hyman 1975: 63[3.1.2]):

$$\begin{array}{|c|} \hline [b] \\ \hline [d] \rightarrow [d] \\ \hline [g] \\ \hline \end{array} / \begin{array}{|c|} \hline [\bar{b}] \\ \hline [\bar{d}] \\ \hline [\bar{g}] \\ \hline \end{array} \Phi - \Phi$$

Ως *αίτια* της δημιουργίας ανοίγματος του πρώτου βαθμού θεωρείται παραδοσιακά η χαλάρωση αρθρώσεως⁵⁰ με αποτέλεσμα την εξασθένηση⁵¹ των αρχικώς κλειστών φωνημάτων. Τέτοια εξήγηση είναι όμως πρόχειρη και χρήζει περαιτέρω διευκρινίσεως. Στην παρούσα διατριβή θα επιχειρηθεί η ανεύρεση των αιτιών της εξασθένησης.

1.2.1. Θέματα ορολογίας

Επειδή οι ασυνέπειες και οι αβεβαιότητες της διεθνούς ορολογίας είναι αρκετά σημαντικές, θα ήθελα να ανοίξω - ανταποκρινόμενος και στη φύση του αντικείμενου - μια παρένθεση με ιστορικά στοιχεία για τους όρους που συνάντησα στα διάφορα έργα. Διαβάζοντας τον Martinet αποκτά κανείς την εντύπωση ότι ο πιο γενικός όρος είναι το "affaiblissement". Μέσα στα λίγα που έχει να πει για την Ελληνική, εφαρμόζει αυτόν τον όρο όταν, αναλύοντας το αρχαίο ιταλικό συμφωνικό σύστημα, αναφέρει και ελληνικά παράλληλα: "La plupart des changements que nous devons supposer, aussi bien en germanique qu'en grec, peuvent être décrits comme le résultat d'un affaiblissement général de l'articulation" (1955: 334[13.14]). Ό,τι όμως θα αντιστοιχούσε στα αγγλικά (δηλ. "weakening") δεν θεωρείται φωνολογικός όρος, π.χ. από τον Crystal και τον Trask. Γβ. και Prokosch 1939: 133(49), που γράφει για "weakening of unstressed syllables". Ο Crystal αναφέρει weakening στο λήμμα "lenition" (1996: 197, επίσης 1997: 218) και παραπέμπει στον Lass (1984: Chapter 8, σσ. 169-202). Ο Trask (1996: 385) παραπέμπει στο lenition. Ο Crystal, εκ παραλλήλου με τους όρους fortis και lenis, χρησιμοποιεί και τα fortition και lenition (1991: 142.197-8, 1997: 157.218). Ο Trask τα μεταχειρίζεται ως συνώνυμα. Είδος ταυτοσημίας εμφανίζεται και στους Hock (1986: 80[5.2] κεξ.), και Crowley (1992: 39[2.1]) μολονότι ο πρώτος καθιερώνει τον όρο weakening. Για τον Katamba (1991: 103.106[6.2.1]), weakening και lenition είναι ταυτόσημα. Με βάση τον Lass (1984: 179[8.3.1]), η weakening πρέπει να θεωρηθεί κατηγορία ανώτερη αυτής της lenition. Στο συγκεκριμένο σημείο ο Lass γράφει για "progressive obstruent weakening" και το κατηγοριοποιεί ως "Lenition I: feature change" και "Lenition II: matrix change". Δεν προτάσσει όμως, ανάλογα, την strengthening στην fortition (1984: 179-81[8.3.1]). Ο Szemerényi όμως ήδη το 1973 (=Szemerényi 1987: 942[12]) χρησιμοποιεί τους όρους weakening-strengthening για να αποδώσει τα affaiblissement-affermissement του Martinet. Επίσης, η πρόσφατη αγγλική βιβλιογραφία φαίνεται να προτιμά, αντίθετα με τον Crystal, τον όρο weakening. Στην άποψη του Goldsmith και στην λύση που δίνει η αυτοτεμαχιακή φωνολογία θα επανέλθω πιο κάτω (πβ. Goldsmith 1994: 125[3.4], 286[6.2.4], όρος weakening). Αποδίδω τα "lenition" και "weakening" με τους όρους 'αποδυνάμωση' και 'απισχυροποίηση' και, ανάλογα, τα "fortition" και "strengthening" με 'ενδυνάμωση' και 'ισχυροποίηση'. Περίεργως, τα χειρίδια που συμβουλευθήκαμε δεν εκμεταλλεύονται την ορολογική δυνατότητα για να καθιερώσουν τον αντιδιαμετρικό του opening όρο 'closing', που θα ήταν στα ελληνικά 'κλειστοποίηση'. Η μόνη εξαίρεση που έχω υπόψη μου είναι ο Lass (1984: 181[8.3.1]). Το lenition/lenition - αρχικώς μια υποπερίπτωση της εξασθένησης (affaiblissement) στον χώρο των κελτικών γλωσσών - φαίνεται ότι τείνει και διεθνώς να αντικαταστήσει το πρώτο. Έτσι χρησιμοποιείται λ.χ. ο όρος "lenicja" ήδη από τον Zabrocki, συνάδελφο και αντίπαλο του Kurylowicz (πβ. Zabrocki 1951: 285 - παρουσίαση του βιβλίου του από τον Fourquet, 1954), ο οποίος επεκτείνει μάλιστα την χρήση του, πέραν των ινδοευρωπαϊκών, και στις φιννοουγγρικές⁵² (Finno-Ugrian) γλώσσες. Ο Fourquet βρίσκει τον ακόμα μη καθιερωθέντα όρο "malheureux". "Pourquoi" - γράφει - "ne pas employer 'affaiblissement' (oslabienie)?" (σ. 37). Σε ένα σημείο ο Martinet προβλέπει όμως την ανωτέρω επέκταση: "Il se peut que le processus de différenciation dont les celtisants décrivent l'aboutissement comme la lenition, ne soit pas aussi exceptionnel que nous pourrions être tentés de croire. [...] il n'est pas impossible que des recherches ultérieures montrent qu'un

⁴⁶ Πβ. Hyman 1975: 62-3(3.1.2). Η σημασία της έννοιας της διαδικασίας τονίζεται από τον Crystal (1991: 278-9). Για διάφορες λεπτομέρειες πβ. επίσης Πετρούνια 1993: 505-8(14-5.3.2).

⁴⁷ Για την ελλ. απόδοση πβ. Μπαμπινιώτη 1985(α): 123.

⁴⁸ Halle - Clements 1983: 93, Θεοφανοπούλου-Κοντού 1977: 61(3.2). Για το σύστημα επαναγραφής (rewrite-system) πβ. γενικότερα Lyons 1992: 161(4.3.2) κεξ. 216(6.2.2) κεξ. 235(6.5.1) κεξ.

⁴⁹ Πβ. για το πρώτο "ma.la.za.a (μάλαμα, άγαλαμα)" δηλ. (z → g / Φ _ Φ), για το δεύτερο "άβατι", δηλ. (φ β φ). Βλ. επίσης ό,τι γράφει ο Schwyzer για τις αλλαγές και τα αποτελέσματα των αλλαγών (1939: 21).

⁵⁰ Γαλλ. relâchement de l'articulation ή r. articuloire (Grammont 1971: 170-71, Lejeune 1972: 55 [43], Martinet 1955: 230 (8.26[39]), και κάπως διαφορετικά αυτ. 290[11.43]). Στην προσέγγιση του Χατζιδάκι, ο οποίος συνεξετάζει την εμφάνιση και την εξαφάνιση του /y/, επισημαίνεται και για τις δύο περιπτώσεις "πλημμελής τις λειτουργία των φωνητικών οργάνων" (Χατζιδάκις 1934: 426).

⁵¹ Έτσι αποδίδω το γαλλ. affaiblissement (πβ. Mounin 1974: 13, Martinet 1955: 112 [4.27] κ.α.). Αναφορικά με το αγγλ. "weakening" βλ. πιο κάτω. Για την χρήση του όρου στα ελληνικά πβ. Χατζιδάκις 1934: 423 και Μπαμπινιώτη 1985: 28(50).

⁵² Η ορθογραφία (όχι <-γγ->) εξηγείται σε βιβλιοκριτικό άρθρο του γράφοντος (Γλωσσολογία 11-12, 2000: 329[2]).

processus semblable a caractérisé l'évolution phonologique des langues les plus diverses" (Martinet 1955: 291[11.45]). Η αναθεωρημένη γερμανική έκδοση του βιβλίου του μας προειδοποιεί όμως: "Die Leniierung ist keine einfache Schwächung" (1981: 197[6.56]).⁵³ Λίγο αργότερα γράφει: "Mais on retrouve la lenition un peu partout, en hébreu et en finnois, par exemple" (Martinet 1987: 87).⁵⁴ Αναφορικά με το "Schwächung" η Bußmann (1990: 668-9, ως συνώνυμο του weakening) διακρίνει δύο είδη, το "Konsonantenschwächung" (= "Lenisierung") και το "Vokalschwächung" [= "κώφωση"]. Τέλος, επίσης ο Kiefer (1994: 40) γράφοντας για την Φφ, καθιερώνει τα lenition και fortition και τους δίνει συνταγματικές και παραδειγματικές διαστάσεις αντίστοιχως. Οι "συνταγματικές" διαδικασίες αντιπροσωπεύουν τα "συμφέροντα" των πομπών (ομιλητών), οι "παραδειγματικές" δε αυτά των δεκτών (ακροατών).⁵⁵ Η χρήση fortition-lenition είναι επιτυχής, με την έννοια ότι παρέχει, εκ παραλλήλου με τα κλασικά "fortis", "lenis", μια συνεπή ορολογία. Ενα περαιτέρω συνώνυμο, το "adoucissement" ('μαλάκωμα', πβ. Dubois et al. 1984: 14), θα μπορούσαμε να το χρησιμοποιήσουμε ως όρο δηλωτικό της σειράς αλλαγών του τύπου t>d>ð (λατ. rota, ισπ. roda [-d-], γαλλ. roue [ø], λατ. sudare, ισπ. sudar [-d-], πορτογ. suar). Αυτή η αλλαγή θεωρείται η "ll, l" περίπτωση του lenition από τον Lass (1984: 180[8.3.1]), δηλ. "sonorization + opening", ενώ για τον Katamba (1991: 105-6), αποτελεί "movement down the sonority hierarchy". Στην τριάδα λοιπόν "affaiblissement-lenition-adoucissement" και σε ό,τι αντιστοιχεί στους όρους αυτούς στις διάφορες άλλες ξένες γλώσσες, θα μπορούσε να είναι πιο γενικός ο πρώτος, αναφερόμενος επίσης στα χαρακτηριστικά της άρθρωσης. Στα τελευταία όμως αναφέρονται και τα "relâchement" (πβ. Martinet 1955: 334 [13.14] κ.α.) και "relâcher". Το lenition - παραδοσιακός όρος και εν μέρει συνώνυμο - θα αναφερόταν κυρίως στις διάφορες βαθμίδες σε μια Κλίμακα Σχετικής Ισχύος, ενώ η χρήση του τρίτου θα μπορούσε να περιορισθεί στον χώρο των λατινογενών γλωσσών. Το "relâchement" αναφέρεται κυρίως στα φωνητικά φύσες χαρακτηριστικά των αντίστοιχων φωνολογικών διαδικασιών, θεωρείται δηλ. πιο πολύ φωνητικός όρος (πβ. Martinet 1955: 386[14.17]), ενώ το "affaiblissement" είναι πιο πολύ φωνολογικός. Οι δυνατότητες της Γερμανικής επιτρέπουν την τριπλή λεξιπλάσια Leniierung, Lenition και Lenisierung. Ο πρώτος καλύπτει το κελτικό φαινόμενο (Thurneysen, IF Anz 9, 1898: 43, Martinet 1981: 192[6.49]), ο δεύτερος είναι κατάλληλος για να αποδίδει τα "affaiblissement" - εκ παραλλήλου με το "Schwächung" - και "lenition", ενώ το τρίτο είναι η 'εξασθένωση των συμφώνων' (Bußmann 1990: 668, s.v. Schwächung. Σημειώτεον ότι η Bußmann αγνοεί τους όρους "Leniierung" και "Lenition"). Επίσης, ο όρος spirantisation, σήμερα πια σε αχρησία στην Αγγλική, υπάγεται στην ευρύτερη κατηγορία του affaiblissement (Martinet 1955: 334-5[13.14]). Το κελτικό φαινόμενο έχει ονομασθεί τελευταίως "aspirate mutation" (Trask 1996: 36, με παραδείγματα). Αφού η πρωτοπόρος βιβλιογραφία συντάσσεται στα αγγλικά, ως σημείο αναφοράς προσφέρεται λογικά η αγγλική ορολογία και δη αυτή του Lass. Για συστηματικούς λόγους θα πρότεινα η χρήση του strengthening να είναι παράλληλη με αυτήν του weakening, ως των πιο γενικών όρων στα πλαίσια αυτής της διατριβής, και η ελληνική απόδοση να είναι 'ισχυροποίηση' - 'απισχυροποίηση'. Για τους όρους strengthening-weakening δίνονται ως ακόμη πιο ανώτερες έννοιες τα potentiation-depotentiation στον Foley (1977: 108). Θα επανέλθω στους όρους αυτούς πιο κάτω, αξιολογώντας τη συμβολή του Foley. Θα ολοκληρώσω την ορολογία του (πβ. "modular depotentiation") με πρόταση για "modular potentiation". Τέλος, αναφορικά με την "αποκλειστοποίηση", συνάντησα επίσης τον γαλλ. όρο "désocclusion" (Perpillou, RPh 53, 1979: 313), που αποδίδει πολύ καλά το αγγλ. "opening". Το "τελικό" εξελικτικό στάδιο των weakening-opening είναι η απαλοιφή που απαντά συνήθως ως "deletion" και σπανιότερα ως "loss" (Hock 1986: 86[5.3], Trask 1996: 106.211).

1.2.2. Η έννοια της δύναμης ή ισχύος (force, strength)

Η φωνητική κατατάσσει τα συμφωνικά φωνήματα με την βοήθεια τριών κριτηρίων: κατά τον τρόπο, τον τόπο και την δύναμη άρθρωσας. Ως προς το τρίτο κριτήριο, τα αγγλικά έργα χρησιμοποιούν τους όρους intensity, force και strength. Τα παλαιότερα

⁵³ Οι ασυνέπειες μέσα στο έργο του Martinet, οφείλονται πιστεύω, στο γεγονός ότι η "Économie" δεν γράφει εξαρχής ως βιβλίο, αλλά επρόκειτο για μελέτες ανεξάρτητες, οι οποίες ξαναδοιευθετήθηκαν έτσι ώστε να αποτελέσουν βιβλίο. Ωστόσο, οι θέσεις του M., στο σύνολό τους, είναι πολύ συνεπείς και πολύ πειστικές. Αξίζει να υπογραμμισθεί ότι στην παράγραφο που ασχολείται με την γενική απισχυροποίηση στον χώρο της Αρχαίας Ιταλικής (1955: 334 [13.14]) εμφανίζεται η σκέψη για την ενότητα της Ελληνικής.

⁵⁴ Αυτή η παρατήρηση ευσταθεί πλήρως: πβ. μεταξύ άλλων Mizutani (1986: 259) που δίνει, εξηγώντας την ουσιακή αποδυνάμωση, παράλληλα ιαπωνικά παραδείγματα.

⁵⁵ Πβ. Donegan - Stampe 1979: 142(2.4), όπου οι όροι "syntagmatic" και "paradigmatic" απαντούν ως συνώνυμα επίθετα στους όρους "Lenition processes" και "Fortition processes".

γερμανικά αναφέρουν Stärke ή Lautstärke, τα νεότερα Intensität ή Stärkegrad.⁵⁶ Τα δύο πρώτα (τρόπος και τόπος) είναι τα φωνητικά αντίστοιχα των φωνολογικών κριτηρίων σειρά και τάξη, ενώ το τρίτο κριτήριο, η *αρθρωτική δύναμη* ("force articuloire")⁵⁷, ευρισκομένη κατά κάποιον τρόπο μεταξύ φωνητικής και φωνολογίας (βλ. πιο κάτω), έχει ιδιαίτερη σημασία: τα κλειστά σύμφωνα κατανέμονται σε δυνατά (αλλιώς τεταμένα ή σφιγμένα) και σε χαλαρά (με την παραδοσιακή δε λατινογενή ορολογία *fortes* και *lenes*), ανάλογα με το αν πραγματώνονται με περισσότερη ή με λιγότερη μυϊκή ένταση.⁵⁸ Στις περισσότερες γλώσσες τα άηχα είναι επίσης δυνατά ενώ τα ηχηρά είναι χαλαρά. Με αυτήν την έννοια απαντούν οι όροι στο έργο του Martinet, ο οποίος τους ενσωματώνει στην δυναμική φωνολογία του.⁵⁹ Η Αρχαία Ελληνική δεν πρέπει να αποτελείε εξαιρεση (Lejeune 1972: 55[42]). Τα χαρακτηριστικά fortis-lenis αποτελούσαν αντικείμενο συζητήσεων μεταξύ των φωνητικών και των φωνολογών ως προς το αν υπάρχουν πραγματικά και αν τα χαρακτηριστικά "ηχηρό"/"άηχο", "δασύ" ή "δασυνόμενο"/"ψιλό" (aspirated/unaspirated) είναι επαρκή. Ανάλογα, από ορισμένα φωνολογικά έργα λείπουν αυτά τα κριτήρια.⁶⁰ Ο Allen όμως, ο οποίος έχει ασχοληθεί εκτενώς με τα φωνολογικά προβλήματα και των τριών μεγάλων αρχαίων πολιτισμικών γλωσσών (Σανσκριτική, Ελληνική, Λατινική), γράφει για "extremely important *lenis* /fortis opposition" (1965: 37). Ο Ladefoged, που επίσης είχε αρχικά κάποιες αμφιβολίες, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι τα χαρακτηριστικά αυτά είναι απαραίτητα. Ο δε Essen αποδεικνύει με φωνητικές καταμετρήσεις την ύπαρξη των δύο εννοιών.⁶¹ Όμοια χρησιμοποιεί τους όρους ο Rix, αποκαθιστώντας το φωνολογικό σύστημα της Ετροπαικής.⁶² Ως προς το IE επίπεδο, πβ. Lehmann (1993: 98[5.2.2]). Τέλος, θα ήθελα να αναφερθώ επίσης στις παρατηρήσεις του Pike, για τον οποίο οι δύο κατηγορίες αυτές είναι "περιβαλλοντικές" (contextual) και λειτουργούν ως "βάση για συγκρίσεις".⁶³ Αν - παρά το γεγονός ότι οι φωνητικοί τείνουν σήμερα να θεωρούν τους όρους ξεπερασμένους (Μποτινής 1991-1992 [18.11.92]) - αποδεχθούμε την ύπαρξη των fortis/lenis, αλλιώς strong/weak,⁶⁴ αφενός θα εξυπηρετηθούμε από ορολογικής απόψεως, και αφετέρου θα έχουμε ως αποτέλεσμα και την λογική ενότητα των εννοιών

⁵⁶ Στην πρόσφατη αγγλική ορολογία έχει καθιερωθεί το strength (πβ. Trask 1996: 336.274). Για τα γερμανικά βλ. Schwyzer 1939: 173, Essen 1979: 146(3) κ.ε.

⁵⁷ Lejeune 1972: 54[42]). Πβ. Martinet 1955: 126(4.47).127(4.48).331(13.10), 1981: 115-6(4.47-48). Βλ. επίσης Clark - Yallop 1991: 89(3.11), και Crystal 1991: 142.188.197, 1997: 157.208.218. Η κατηγορία αυτή, για πολλούς, υπάγεται στον τρόπο άρθρωσας. Για τις έννοιες "fortis" και "lenis" πβ. ακόμα Fischer-Jørgensen 1975: 34-5(3.10). 160(8.12).382-86(8.12), και κυρίως σ. 384(12.14). Για τη σχέση των "intensity-loudness" πβ. Crystal 1991: 180.207, 1997: 199.229, και Trask 1996: 181.211.

⁵⁸ Πβ. Πετρούνια 1993: 316(5-3.4.3).435(11-2.2). Για τις έννοιες "Fortis"/"Lenis" είναι ακόμη χρήσιμη η κλασική φωνητική του Sievers 1893: 66-7(170-1).127-8 (333) κ.α. Ο όρος Stärkeabstufungen 'διαβαθμίσεις της δύναμης' (αυτ. σ. 67[170]) κάνει μάλιστα πιο κατανοητή την χρήση των νεότερων, όταν μιλούν για "affaiblissement, relâchement" κτλ., αλλά και την σύγχρονη ΦΣΙ.

⁵⁹ 1955: 81(3.24).127(4.48), 1981: 74(3.24).116(4.48). Αξίζει να προστεθεί ότι αν δεν υπήρχε αυτή η διάσταση δύσκολα θα καταλαβαίναμε πώς εξηγείται η διαφορά μεταξύ των γαλλικών *à jeter* και *achefer* (Martinet 1955: 110[4.23], 1981: 100[4.23]).

⁶⁰ Π.χ. στον Μπαμπινιώτη 1985 παρέχεται (σ. 23) ένας φωνητικός μάλλον παρά φωνολογικός πίνακας, χωρίς τα χαρακτηριστικά "τεταμένα"/"χαλαρά". Παρομοίως: Ιδ. 1985(α): 183.187, 1998(β): 231.234, Χριστίδης 2001: 1105 κ.ε. Επίσης οι Βοτίνις et al. 2000: 172(2.2) τα πραγματεύονται με επιφυλάξεις. Καταλήγοντας οι τελευταίοι, τονίζουν πάντως την ανάγκη περαιτέρω ερευνών (αυτ. σ. 195[6]).

⁶¹ Ladefoged 1971: 24.29, Essen 1979:132-4(20.d).146-9(3). Για την ένταξη των "fortis-lenis" στο σύστημα των ΔΧ βλ. Ladefoged 1971: 92. Επίσης Ladefoged - Maddieson 1996: 95-9.

⁶² "sorde rilassate [d, ð, t]" («lenes» in contrasto con i suoni «fortes» dell' inizio di parola", 1984: 220[18]).

⁶³ "Fortis articulation entails strong, tense movements [...] this norm [...] is a convenient fiction as a basis for comparison. Weak articulation is lenis. [...] the term "fortis" is a term of contextual function, indicating that one sound is louder than another contiguous to it" (1943: 128-9). Για την κλασική προσέγγιση πβ. Grammont 1971: 50-2. Η δυναμική άποψη διατυπώνεται από τον Martinet 1955: 127(4.48), 1981: 116(4.48).

⁶⁴ Ταύτιση στον Ladefoged 1971: 29 και ως προς το πρώτο ζεύγος, Lass 1984: 201 (8.3.1).

"fortis / lenis" - "fortition / lenition" ή "strong / weak" - "strengthening⁶⁵ / weakening"⁶⁶ Είναι ευνόητο, ότι αφού επεκράτησε με δυσκολία η έννοια, εκδηλώθηκε επίσης καθαυτή στην καθέρωση της ορολογίας. Υιοθετώ τον όρο "δύναμη" (force), ακολουθώντας τους Clark - Yallop που γράφουν για "force" και για "fortis/lenis articulation", περισσότερο με την φωνητική έννοια, και τον όρο "strength" περισσότερο με την φωνολογική προσέγγιση. Σημειώνω την ορολογία του Martinet (1981): "Artikulatorische Verstärkungen" και "Schwächung - eine normale Erscheinung der Ökonomie", κτλ. (σσ. 167-70(6.4-6.9, οι υπογραμμίσεις είναι δικές μου) επειδή η "οικονομία" είναι σημαντική κατηγορία στο έργο του και επειδή θα χρησιμοποιηθεί στην παρούσα διατριβή.⁶⁷

Πολύ καλούς ορισμούς του ζεύγους fortition/lenition δίνουν οι Donegan - Stampe, οι οποίοι στη συνέχεια εξηγούν για ποιο λόγο θεωρούν απαραίτητους τους όρους και γιατί δεν τους έκαναν χρήση οι παλαιότερες φωνολογικές θεωρίες, ενώ οι έννοιες, υπό την μία ή την άλλη ονομασία, βρίσκονταν σε χρήση ανέκαθεν. Η lenition έχει καθαρά μια "αρθρωτική τελεολογία", μειώνοντας την αρθρωτική "απόσταση" μεταξύ των χαρακτηριστικών των τεμαχίων ("decreasing the articulatory «distance» between features of the segment itself or its adjacent segments"). Αυτή η πλευρά του φαινομένου χαρακτηρίστηκε προσφύως "κεντρομόλος" (centripetal), ενώ η fortition με την αντίθετη τελεολογία, θεωρείται φαινόμενο "φυγόκεντρο" (centrifugal).⁶⁸ Η σύγχρονη φωνολογία κατατάσσει το ζεύγος στον χώρο της Φωνολογίας Σχετικής Ισχύος (ΦΣΙ) και προσδιορίζει τα lenition/weakening ως κίνηση "προς τα δεξιά" (δηλ. προς το πιο μεγάλο άνοιγμα ή "μηδέν") και τα fortition/strengthening ως κίνηση "προς τα αριστερά" (δηλ. προς μείωση του ανοίγματος και τον φραγμό). Η πρώτη κίνηση αυξάνει την διαπερατότητα (permeability) του φωνητικού αγωγού, ενώ η δεύτερη την μειώνει. Η κίνηση όμως προς τα δεξιά, όπως και αυτή προς τα "κάτω" (δηλ. προς την ηχηροποίηση) θεωρείται συνθέςτερη ή "φυσικότερη" (natural) από την αντίθετη (1979: 142-3 [2.4]).⁶⁹

Η ενδιάμεση φύση της ισχύος καταδεικνύεται με τον καλύτερο ίσως τρόπο από τον Brandenstein, ιστορικό γλωσσολόγο και πρόδρομο δομιστή. Εφαρμόζοντας την ορολογία του Trubetzkoy και της Σχολής της Πράγας γράφει για τριών ειδών "δυνάμεις"

⁶⁵ Ηδη ο Zabrocki τόνισε ότι οι δύο έννοιες - στην ορολογία του *lenicja* και *usilnienie* - απαρτίζουν αδιάσπαστη ενότητα. Πβ. την γαλλ. περίληψη (1951, π.χ. σσ. 257-8). Το ζήτημα αναπτύσσεται εκτενώς από τον Martinet - ο οποίος ακολουθεί τις έρευνες του Fourquet στον χώρο των τευτονικών γλωσσών - σχετικά με τις αρχαίες ιταλικές διαλέκτους (1955: 328[13.4] κεξ). Για την έννοια του "strengthening" πβ. μεταξύ άλλων Crystal 1991: 142, Lass 1984: 174(8.2.2), 177(8.3.1), Katamba 1991: 105(6.2.1). Στα γαλλικά αντιστοιχούν οι όροι "afferissement" (Martinet 1955: 326[13] κεξ, 347[13.34], "renforcement" (Id. 1955: 28[1.19]+, Mounin 1974: 13) και "durcissement" (Mounin 1974: 115, Martinet 1955: 84[3.17], 348[3.36]+), στα γερμανικά το "Verstärkung" (Martinet 1981: 167[6.4-6], γνωστό όμως ήδη και για τον Sievers: "Sehr verbreitet ist die Verstärkung von Lenes zu Fortes, sobald sie in den Silbenauslaut treten" (1893: 275[774])! Η πιο σύγχρονη γερμ. ορολογία έχει "Auslautverhärtung" ή "Auslautverschärfung" (Bußmann 1990: 112-3). Στα αγγλικά θα αντιστοιχούσε το "devoicing final obstruents". Για το πώς βλέπει ο Martinet τη σχέση των όρων "afferissement" - "renforcement" στον χώρο των αρχαίων ιταλικών γλωσσών πβ. 1955: 347(13.34). Αποδίδω στα ελληνικά τα strengthening-fortition με τους όρους 'ισχυροποίηση' και 'ενδυνάμωση' (βλ. τμήμα 1.2.1., Θέματα ορολογίας).

⁶⁶ Ο Hyman διαλαμβάνει εκτενώς τα strengthening/weakening (1975: 161[5.2.4] κεξ.). Στη σ. 165(5.2[28b.29]) προτείνει δύο ορισμούς. Ακολουθώντας τον Vennemann ορίζει το weakening ως εξής: "a segment X is said to be weaker than a segment Y if Y goes through an X stage on its way to zero". Για το strengthening λαμβάνεται υπ' όψιν η αντίθετη διαδικασία.

⁶⁷ Για άλλες λεπτομέρειες πβ. Clark - Yallop 1991: 89(3.11). Αναφορικά με την "(phonological) strength" πβ. τους Crystal 1991: 327-8, 1997: 363 (με επιφυλάξεις), Trask 1996: 274 (χωρίς επιφυλάξεις). Η φωνολογία της Nespor χρησιμοποιεί τους όρους "εξασθένηση, ενίχυση, ισχύς" και τους συνεξετάζει με την "ηχηρότητα" (1999: 99-100[4.4]).

⁶⁸ Στη συνέχεια (σ. 143) διευκρινίζουν τα εξής: "The fortition/lenition distinction, under various names, is a traditional one in diachronic phonetics. Due to its teleological character it has played no systematic role in modern phonology. But it is indispensable in any attempt at explanation, because almost every phonological process has a corresponding process with exactly opposite effects" (ακολουθούν παραδείγματα).

⁶⁹ Lass 1984: 177-8(8.3.1).

ή "τρόπους υπερνίκησης" των "εμποδίων" στην άρθρωση ("Überwindungskräfte" ή "Überwindungsarten"), δηλ. για τριών ειδών φραγμούς, οι οποίοι διασπώνται κατά την δίοδο του αέρος, και για τριών ειδών αντιμετώπισης των φραγμών εκ μέρους των φωνητηρίων οργάνων. Στην περίπτωση των "μέσων" (Mediae) ο φραγμός είναι "ήπιος" ("linder Verschluss"), σ' αυτήν των "ψιλών" (Tenues) είναι πιο δυνατός και είναι ακόμη πιο ισχυρός σ' αυτήν των "δασέων" (Aspiratae). Η συγκεκριμένη θέση ισχύει φυσικά μόνο για την αρχαιότερη εποχή ("ältere klassische Zeit") της Ελληνικής (1954: 81).⁷⁰ Η κατηγοριοποίηση σύμφωνα με την αρθρωτική δύναμη συνδέει - τουλάχιστον ως προς τις ανάγκες της παρούσας έρευνας - την κυρίως φωνητική με την φωνολογία, διότι πρόκειται για ένα χαρακτηριστικό που καλύπτει τα σύνολα των αλλοφωνικών πραγματώσεων πολύ καλύτερα από τα χαρακτηριστικά "άηχα" και "ηχηρά".⁷¹ Αυτή η διευκρίνιση είναι σημαντική, διότι θα συμβάλει στην ερμηνεία των αλλαγών των εξεταζόμενων φωνημάτων ως προϊόντων - μερικών - της αποκλειστοποίησης.⁷² Η Nespor (1999: 66-7[3.8]) διαλαμβάνει τα ανωτέρω ζητήματα στην παράγραφο "Τρόπος άρθρωσης", με κάπως διαφορετική προσέγγιση. Πβ. ακόμη την άποψη του Lass, κατά την οποία το πρόβλημα της μακρότητας (length) είναι άλυτο και ενδεχομένως αποτελεί συστατικό της αρθρωτικής έντασης (tenseness, [±tense], 1984: 91[5.3.10]). Ανάλογη είναι η κατάσταση στο μορφολογικό επίπεδο της Ελληνικής, το οποίο έχει αναλύσει ως προς τα ρήματα ο Μπαμπινιώτης και έχει ξεχωρίσει "παλαιότερες τύπους", γράφοντας για "σχέση ισχυρότερου προς το ασθενέστερο" (1972: 91[71]). Το πλείστοι αυτών των κινήσεων είναι παρομοίως η δυναμική, η οποία δεν είναι άλλο παρά μια "πάλη" των "παλαιών" τύπων με τους "νεότερους" τύπους (αυτ. σ. 20[2]). Οι ρίζες αυτής της προσέγγισης ανάγονται στον Χατζιδάκι (π.χ. 1915: 61).

1.3. Η προσφορά των αρχαίων συγγραφέων

Αν και η γλωσσολογία είναι επιστήμη πολύ νέα, το φαινόμενο της γλώσσας, ενός από τους παράγοντες που τον άνθρωπο κάνουν άνθρωπο, απασχολούσε πολλούς από τους αρχαίους στοχαστές. Για μερικούς μάλιστα η γλώσσα ίσχυε ως αγαθό θεόσταλο. Αξίζει, πιστεύω, να ανατρέξουμε κάποιες σχετικές απόψεις των συγγραφέων που προβληματίστηκαν και κάποιες επισημάνσεις της γραμματικής θεωρίας, η οποία, αντίθετα με την γλωσσολογία, έχει αρχαιότερες ρίζες.

Η έρευνα που ακολουθεί προσπαθεί, ανάλογα, να σκιαγραφήσει τις αρχαίες αντιλήψεις για την γλώσσα και να αξιολογήσει τις πληροφορίες των συγγραφέων αναφορικά με την φωνητική πραγματικότητα των /b d g/.

Στα τμήματα που ακολουθούν θα παραθέσουμε μόνο τα πιο σημαντικά κατά την άποχή μας αποσπάσματα ενώ τα χωρία ευρύτερου ενδιαφέροντος ή έκτασης κάπως μεγαλύτερης έχουν ενταχθεί στο Παράρτημα I.

1.3.1. ΠΛΑΤΩΝ (428/7 - 348/7 π.Χ.). Ως φιλόσοφος μεγάλης ολκής αλλά και ιδρυτής της *Ακαδημίας*, σε αρκετά έργα του έθιξε τόσο διάφορα θέματα της ανθρώπινης γλώσσας όσο και την γλώσσα ως φαινόμενο. Η ενασχόληση του Πλ. με αυτά θέματα εντάσσεται στις προσπάθειες που κατέβαλε στον χώρο της γνωσιολογίας και, ενώ ο

⁷⁰ Η νεότερη γερμανική χρήση προτιμά τον όρο "Überwindungsmodus" (Bußmann 1990: 655.836). Ο όρος Überwindung αποδίδεται ως "franchissement" στα γαλλικά ενώ στα αγγλικά θα αντιστοιχούσε το "surmounting an obstacle" (Fischer-JPrngensen 1975: 34[3.10]).

⁷¹ Ο Gimson, στον οποίο παραπέμπει και ο Crystal, εξετάζει τα "Fortes" και τα "Lenes" από φωνητική άποψη και διευκρινίζει ότι η αντίθεση κατά ηχηρότητα (voice opposition) μπορεί να μηδενισθεί και σ' αυτήν την περίπτωση "the energy of articulation becomes a significant factor". Μετά εξετάζει τις ίδιες κατηγορίες από φωνολογική πλευρά και εξαγει το συμπέρασμα ότι η διάκριση fortis/lenis είναι περισσότερο φωνολογική: "primarily a phonological classification which accounts for a complex of realizational features" (A.C. Gimson, *An Introduction to the Pronunciation of English*, 1989, σσ. 34[4.3.6], 194[8.5.]). Για την ηχηρότητα πβ. Katamba 1991: 3(1.2.1).

⁷² Πβ. λ.χ. Lejeune 1972: 55(43) και, για ισπανικά παραδείγματα, Martinet (1955: 303 [12.12]).

διάλογο Κρατύλος θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως 'Προλεγόμενα στην λογική', ο Σοφιστής, όπου εξετάζονται τα ζητήματα του αληθούς και του ψευδούς, αποτελεί την θεμελίωση της λογικής.⁷³

Στον διάλογο *Φίλητος* ο Πλ. μας γνωρίζει ότι τα γράμματα έχουν φωνή, μάλιστα συγχρόνως μία ως προς τον κάθε ομιλητή και άπειρη ως προς το σύνολο των ομιλητών (Φλβ. 17a-b). Μέσα στο άπειρο σύνολο υπάρχουν: *φωνήεντα*, *έτερα* ("φωνής μὲν οὐ, φθόγγου δὲ μετέχοντά τιος"), *ἄφωνα* (τα οποία είναι επίσης "ἄφθογγα") και *μέσα*. Ο πρώτος κατανοήσας την "φωνὴν ἄπειρον" πρέπει να ήταν "εἴτε τις θεὸς εἴτε καὶ θεῖος ἄνθρωπος", ο οποίος και την "γραμματικὴν τέχνην ἐπέφεθγετο προσεῖπων" (Φλβ. 18b-d). Σ' αυτήν την παρουσίαση ο Πλ. φαίνεται να λαμβάνει υπ' ὄψιν την ύπαρξη (1) φωνηέντων, (2) ημιφώνων (ταυτισθέντων με τα μέσα;) και (3) κλειστών συμφώνων.⁷⁴ Οι έννοιες "φθόγγος" και "μέσα", κατά την γνώμη μου, δεν διευκρινίζονται ικανοποιητικά (πβ. Allen 1965: 29-30, Θεοφανοπούλου-Κοντού 1977: 1[1.1]). Από την άλλη πλευρά, η κατάταξη των φωνών σε "άπειρη" και "μία" θυμίζει την αρχή που διαφοροποιεί τα φωνήεντα και τις φωνές. Στον *Σοφιστή* ο Πλ. συνεξετάζει φωνήεντα και σύμφωνα, συμπεραίνει δε ότι η σύνθεση αυτών των "γραμμάτων" απαιτεί "τέχνη γραμματική" και παραλληλίζει την διαδικασία με τη σύνθεση στην μουσική (Σοφ. 253a). Ως προς την παραγωγή του λόγου παρατηρεί ότι αυτή γίνεται "μετὰ φθόγγου" (=μέσα από ήχους) "διὰ τοῦ στόματος" παίρνοντας την μορφή της ομιλίας ("λόγου"), αφού πρώτα είχε σχηματισθεί "ἐντὸς τῆς ψυχῆς" ως "διάνοια", δηλ. νόηση (Σοφ. 253e, πβ. Steintal 1890: 143 και Μπαμπινιώτη 1998[a]: 35[2.3]). Ο αρκετά ὀψιμος πλατωνικός διάλογος *Θεαίητος* κάνει ένα περαιτέρω βήμα. Εξετάζει τους συνδυασμούς των γραμμάτων, εισάγοντας την έννοια της συλλαβής και, ενώ διαπιστώνει ότι τα πρώτα είναι "ἄλογα", διερωτάται αν οι συλλαβές πρέπει να θεωρούνται επίσης ἔτσι. Πιο σημαντικό για την παρουσία έρευνα είναι η διαπίστωσή του για το φώνημα /β/: "τοῦ δ' αὖ βῆτα οὔτε φωνῆ οὔτε ψόφος" (Θτ. 203b). Για την ορολογία πβ. Πλ. Πολιτεία 397a-b. Ο Αριστοτέλης δίνει την εξής περιγραφή για τὸ "ψόφος": "Φωνὴ καὶ ψόφος ἕτερον ἔστι [...] ψοφεῖν δ' ἔστι καὶ ἄλλοις μορίοις. [...] ὁ γὰρ ψόφος τριψῖς ἔστι τοῦ ἔσω πνεύματος" (Ζ1 535b) ενώ ο Δ.Α. προσθέτει: "ψόφους ὁποῖους [...] ῥοῖζον ἢ σιγμὸν ἢ μυγμὸν ἢ τοιοῦτων τιῶν ἄλλων ἤχων δηλωτικούς" (Περὶ Συσθ. [XIV] 72 UR). Κατά την γνώμη μου το "ψόφος", σε φωνολογική προσέγγιση, με σημερινή ορολογία θα μπορούσε να ονομασθεῖ *ἐμφραξη* ἢ *παρεμπόδιση* (obstruction). Μ' αυτήν την έννοια η πλατωνική προσέγγιση είναι λανθασμένη: τόσο το /b/ όσο και το /v/ αποτελούν *εμφρακτικά* ἢ *obstruents*⁷⁵, ενώ ο παλαιότερος γεσμ. ὀρος ἦταν Geräuschlaut, δηλ. 'φθόγγος-θόρυβος'.⁷⁶ Το ανωτέρω χωρίο του Πλάτωνος έχει ερμηνευθεῖ ομόφωνα ως ένδειξη προφοράς (διχειλικού) κλειστού, προφοράς που θέτει και ο Allen για την κλασική εποχή.⁷⁷ Πιστεύω ὅμως ότι μειώνει την εγκυρότητα του χωρίου Θτ. 203b η συνέχεια: "οὐδὲ τῶν πλείστων στοιχείων". Ο Steintal, με την βοήθεια των κανόνων του συλλαβισμού (δηλ. "ἄ- κμή, φά- τνη" κτλ.), επιχειρεῖ πειστική εξήγηση της αντίληψης των αρχαίων για τα "ἄφωνα" (mutae). Αυτή η τάση της γλώσσας (από την οποία χαρακτηρίζεται ἄλλωστε και η Νέα Ελληνική), θα ἔγινε αφορμὴ για το συμπέρασμα ὅτι τα "ἄφωνα" θα ακούγονταν μόνο σε συνδυασμό με τα φωνήεντα.⁷⁸ Όλα τα ανωτέρω συνηγοροῦν υπέρ της διαπίστωσης ὅτι η πληροφορία δεν επαρκεί για να κριθεῖ το <β> (/b/) μονοσήμαντα κλειστό σύμφωνο.

⁷³ J. Mittelstraß, Platon, ev: O. Höffe (ed.), *Klassiker der Philosophie*, I, 1981: 38.56.58. Για τον *Σοφιστή* και *Θεαίητο* πβ. A. Carstairs-McCarthy 1999: 60-5. Για τον Πλάτωνα γενικά από την άποψη της φιλοσοφίας της γλώσσας πβ. Coseriu 1975: 40-67 και το ἄρθρο του M. Kraus (ev: Borsche 1996: 15-32).
⁷⁴ Πβ. A. Diès ad loc., Platon, *Philèbe* (ἐκδ. Budé, 1941).

⁷⁵ Βλ. Katamba 1991: 55, Lass 1984: 83(5.3.1). Πβ. επίσης Hammarström 1930: 24.

⁷⁶ Πβ. Allen 1965: 30(1) και Carstairs-McCarthy 1999: 63-4(3.5.2) ο οποίοι μεταφράζουν τον ὀρο με 'noise', και Ax 1978. Αναφορικά με την παρουσία και απουσία "θορύβου" ('noise') στις διάφορες φωνές πβ. Bloomfield 1933: 95(6.3).

⁷⁷ Blass 1888:106(401), Κουρμούλης 1949: 77(3), Allen 1987: 31. Πβ. Steintal 1890: 129.

⁷⁸ Steintal 1890: 256. Πβ. Σ.Ε. Πρὸς γραμματικούς 102: "μόνον μετὰ τῶν ἄλλων συνεκφωνούμενα" κτλ.

Ο *Κρατύλος*, θέμα του οποίου είναι το "φύσει-θέσει" πρόβλημα και σε συνδυασμό μ' αυτό η "ὀρθότης τῶν ὀνομάτων" (πβ. 383a), αποτελεί ἔργο το κατεξοχήν αφιερωμένο στα ζητήματα της γλώσσας.⁷⁹ Αξίζει να διευκρινισθεῖ αμέσως *τι δεν είναι* το αντικείμενο του διαλόγου: δεν ασχολείται με τις έννοιες "λόγος, διάλεκτος, φωνή, γλώττα" και ἄρα είναι σωστότερο να λεχθεῖ ὅτι πραγματεύεται τα "ὀνόματα".⁸⁰ Με τον ὀρο "ὀνόματα" εννοούνται επίσης ῥήματα. Η θεματική τοποθέτηση του Πλ. συνεπάγεται αναγκαστικά ὅτι κάνει σχετικῶς λίγα σχόλια για τα φωνολογικά προβλήματα και, ανάλογα, επίσης ὅτι οι σχολιαστές του, αρχαῖοι και νεώτεροι, τοποθετοῦνται φειδωλά ὅσον αφορά στον φθογγικό χώρο. Αυτή η παρατήρηση ισχύει τόσο για τα βασικά ἔργα των Derbolav (1972) και Coseriu (1975: 40-60) ὅσο και γι' αὐτὸ της Rijlaarsdam (1978), το πιο εκτενές ἴσως σχόλιο με αποκλειστικὸ θέμα τον Κρατύλο του Πλ. Η παρατήρηση για το <β> του *Θεαίητου*, συμπληρώνεται πάντως στον Κρα., οὕτως ὥστε να διαθετοῦνται ἀπὸ τον Πλ. ἀπόψεις και για τα τρία ηχηρὰ κλειστά. Για το <δ> παρατηρεῖ: "τῆς δ' αὖ τοῦ δέλτα συμπίεσεως καὶ τοῦ ταῦ καὶ ἀπερίσεως τῆς γλώττης | τὴν δυνάμιν χρήσιμον φαίνεται [δηλ. τὰ ὀνόματα τιθέμενος] ἠγήσασθαι πρὸς τὴν μίμησιν τοῦ δεσμοῦ" καὶ τῆς "στάσεως"" (427a-b). Οι Blass, Allen και Teodorsson υποστηρίζουν ὅτι η περιγραφή ανταποκρίνεται σε κλειστὴ προφορά. Είναι περίεργο ὅτι ο Teodorsson, ο οποίος τάσσεται υπέρ επαναστατικῶν ἀλλαγῶν του αττικῶ φωνολογικῶ συστήματος, λαμβάνει ἐδῶ τόσο συντηρητικὴ θέση.⁸¹ Ο Χατζιδάκις (1924: 88), χωρὶς να πάρει θέση κατηγορηματικά, χαρακτηρίζει "ἄτεχνη" την περιγραφή και εφιστὰ την προσοχή στο γεγονός ὅτι οι αρχαῖοι δεν ἤξεραν τις φυσιολογικῆς συνθήκες του σχηματισμοῦ των φθόγγων και ὅτι οι περιγραφές τους είναι συνήθως εξωτερικῆς. Για το <γ> πληροφοροῦμαστε τα εξής: "ἢ δὲ ὀλισθανούσης τῆς γλώττης ἀντιλαμβάνεται [=πιάνει, εμποδίζει] ἢ τοῦ γόμμου δυνάμεις, τὸ "γλίσχρον" ἀπεμψίσατο καὶ "γλυκὺ" καὶ "γλωιδες"" (427b). Οι Blass, Allen και Χατζιδάκις συνεξετάζουν τα τρία σύμφωνα /β δ γ/ και εκφέρεται ο καθένας την δική ἄποψη: οι πρώτοι υπολογίζουν κλειστὴ προφορά, ο τελευταῖος δε ἔχει επιφυλάξεις. Ὁς προς τα /δ γ/, ο Κουρμούλης ακολουθεῖ τον Χατζιδάκι και υποστηρίζει ὅτι τα στοιχεία είναι ανεπαρκῆ για να εξαγάγουμε συμπεράσματα (1949: 77[3]). Ὅπως φαίνεται, ο Σωκράτης θέλει να πει στο σημεῖο αὐτὸ ὅτι ἔκει που η ισχύς του γ σταματὰ την συνεχῆ ολισθαίνουσα κίνηση της γλώσσας, ο πρώτος ονοματοθέτης ἀπέδωσε το ακουστικὸ βῆμα του με λεξιπλασίες ὅπως τα "γλίσχρον", "γλυκὺ" και "γλωιδες".⁸² Κατὰ την γνώμη μου η εμφανῆς σκοπιμότητα του χωρίου ἀλλὰ και η συνεξέταση του /γ/ με το πλευρικὸ διαρκές /λ/ δεν επιτρέπουν να το θεωρήσουμε ως βέβαιη ἀπόδειξη της κλειστῆς προφοράς του /γ/. Κατὰ τον Méridier, το /γ/ ἀπλῶς ἐπιβραδύνει το "γλίστρημα" του /λ/.⁸³ Εκτός ἀπὸ αὐτὸ, ο Πλ. δεν δίνει παραδείγματα ὅπου το /γ/ να ἀπαντὰ προ ἐμπρόσθιων φωνηέντων ὅπως θα ἦταν π.χ. η λέξη "γεῖτων" οὔτε δίνει ἐνδοφωνηεντικὰ περιβάλλοντα, ὅπως θα ἦταν π.χ. το "ἦγον", το "λόγος" ἢ το "ἄγειν". Ἐνδιαφέρον είναι ο τύπος "ἦονή" (έτυμον, κατὰ τον Σωκράτη, του "ἦδονή",

⁷⁹ Πβ. Θ. Φιλάρτο ev: Κοπιδάκης 1999: 78-9. Στο ζεύγος "φύσει-θέσει" αντιστοιχοῦν με αρκετὴ ακρίβεια τα σανσκριτικά "nityatvat /κατὰ συνοχή/-samyakāt /συμβατικά/" (Allen 1948: 36), ενώ στα λατινικά βλέπουμε το ζεύγος "natura-positu" ἢ "natura-positione".

⁸⁰ Πβ. *Essays in Greek Philosophy* by R. Robinson, 1969: 103. Θεωρῶ ὅτι πρέπει να προσθεθεῖ στην ἐπισημάνση του R. η παρατήρηση του Diès περί μιας αποασματικῆς "θεωρίας των στοιχείων", διάσπαρτης στον διάλογο: "On trouva dispersés, dans le *Cratyle*, les fragments d'une théorie des éléments: leur appellation (393e), leur division suivant qu'ils ont un son ou un bruit, ou ni son ni bruit propres (424a), leur vertu sémantique (426c-427d), etc." (A. Diès, *Platon. Oeuvres complètes*, VIII, 2, 1924: 250[1], ἐκδ. Budé).

⁸¹ Blass 1888: 106(400), Allen 1987: 31, Teodorsson 1974: 266. Πβ. Steintal 1890: 103. Ο Stanford (1967: 24[50]) γράφει για "mimetic letters".

⁸² Ο Κεντρωτής (*Πλάτων Κρατύλος* ἢ περί ὀρθότητος ὀνομάτων, λογικός. Εἰσαγωγή, μετάφραση, σχόλια: Γ. Κεντρωτής. Αθήνα, Εκδόσεις Πόλις, 2001) μεταφράζει ως εξής: «Ἐπειδὴ δὲ, ὅταν γλιστρεῖ ἢ γλώσσα, συγκρατεῖται ἀπ' τὴν ἐνέργεια τοῦ γάμμου, ὁ θεσας τὰ ὀνόματα τὸ χρησιμοποίησε γὰ νὰ μιμηθεῖ τὸ "γλίσχρον", τὸ "γλυκὺ" καὶ τὸ "γλωιδες"» (σ. 285).

⁸³ L. Méridier, *Cratyle* (ἐκδ. Budé), 1931: 25(2): "l'effet du γ, qui est de ralentir le glissement du λ dans le groupe γλ". Πβ. Balázs 1965: 279-80(6).

419c), ωστόσο προκαλεί απορίες: πρόκειται για παράδειγμα επένθεσης (ισχυροποίησης) ή απαλοιφής (απισχυροποίησης) ή απλώς για ad hoc εύρημα;⁸⁴ Ο δε όρος "δύναμις" (Steinthal 1890: 100) ίσως να μην ερμηνευθεί ως 'Wortbedeutung' (Derbolav 1972: 114[4]) ή ως 'etymologische Bedeutung des Wortes' (Rijlaarsdam 1978: 146), αλλά να είναι πιο κοντά στην καθημερινή σημασία της λέξεως.⁸⁵ Ανεξαρτήτως αν τα ανωτέρω χαρακτηρίζονται ως πειστικά ή ως αντιφατικά, υπάρχουν και άλλα που παρέχουν νέες διαστάσεις, π.χ. στο 418d-e. Ο Teodorsson νομίζει ότι πρόκειται για ίδια προφορά που υπήρχε στην εποχή της Αλεξανδρινής Κοινής και υποθέτει την αλλαγή /dz/ > /z/ την οποία παραλληλίζει με την ιωνική αλλαγή /ts/ > /s/. Το κάνει όμως κάπως διστακτικά (1979[b]: 330). Η συμβολή του Teodorsson δέχθηκε γενικά πολλή κριτική, κυρίως ως προς την μεθοδολογία. Ο Sommerstein λ.χ., απορρίπτει την ερμηνεία του αναφορικά με το χωρίο 418c (1977: 61). Πιστεύω ότι με το ίδιο περίπου δικαίωμα επιτρέπεται να υποθέσουμε - ανεξαρτητως από την φωνητική αξία του <ζ> την δεδομένη εποχή - αποκλειστικοποιημένη προφορά για το <δ>. Αφενός υπάρχουν μερικά χωρία που υποστηρίζουν τη "συγγένεια" μεταξύ <δ> και <ζ>⁸⁶, αφετέρου ο Πλ. αναφέρεται σε "άλλα πάμπολλα", και τρίτον υπάρχει και άλλο πλατωνικό χωρίο, που λέει, διά του στόματος του Σωκράτη μεταξύ άλλων: "ἢ μὲν νέα φωνὴ ἡμῖν ἢ καλὴ αὐτῇ [...], ἢ ἀντὶ δὲ τοῦ δέλτα ζῆτα, ὡς δὴ μεγαλοπρεπέστερα ὄντα" (418b-c).⁸⁷ Παρόμοιο χωρίο είναι το 419b (πβ. Teodorsson 1974: 265). Για τον Teodorsson, το "νέα φωνή" είναι φυσικά η προφορά της Αλεξανδρινής Κοινής, δεν σχολιάζει όμως το "μεγαλοπρεπέστερα", μολονότι μεταφράζει το χωρίο (1979[b]: 329[21]).⁸⁸ Η Rijlaarsdam υποστηρίζει ότι ο Σωκράτης μ' αυτήν την λέξη εφαρμόζει όρους της ρητορικής, αναφέρει αντίστοιχο χωρίο της *Τέχνης ρητορικής* του Αριστοτέλη και συμπεραίνει ότι οι ρήτορες θα εφάρμοσαν όρους όπως "τραγικός, πλάττειν" και "μεγαλοπρεπής" όχι μόνο για τις λέξεις αλλά και για τους φθόγγους (1978: 151-2[20]). Μπορεί να είναι σωστή η παρατήρηση, αν και ο Πλάτων και ο Σωκράτης ήκμασαν *πριν* από τον Αριστοτέλη, όμως η φράση "ἢ [...] νέα φωνὴ ἡμῖν ἢ καλὴ", που συνάδει με το "μεγαλοπρεπέστερα", αρκετά δύσκολα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ρητορικός όρος. Κατά την γνώμη μου, στις ερμηνείες που δίνονται για το συγκεκριμένο χωρίο αγνοείται μια σημαντική και γνωστή διάσταση: αυτή της σωματικής *ειρωνείας*. Οι γραμματισμένοι όλων των κοινωνιών και όλων των εποχών αντιμετώπιζαν με επιφυλάξεις τους γλωσσικούς νεολογισμούς.⁸⁹ Προσθέτω ότι είναι γνωστό χαρακτηριστικό της ελληνικής γραμματικής ότι οι μετοχές έχουν συχνά κάποια (υποκειμενική) τροπικότητα: η μετοχή "ὄντα" στο ανωτέρω χωρίο

⁸⁴ Θυμίζει κατά περίεργο τρόπο τον πλατωνικό τύπο η εικασία του στωικού Χρυσίππου: διδάσκω < διόσκω < τί δίσκω (Pohlenz 1955: 25). Έδωσε αφορμή γι' αυτήν την εικασία η ενδεχόμενη χαλαρή προφορά του /t/; Η αλλαγή /t/ > /d/ αλλά και η απαλοιφή ή η ανάπτυξη του δευτέρου, είναι ερμηνεύσιμες με τους όρους της ΦΣΙ.

⁸⁵ Πβ. Zs. Telegdi, Zur Herausbildung - ALH 26, 1976: 303. Ο Hammarström γράφει για τις "δυνάμεις der Buchstaben" (1930: 9-13). Πβ. "φωνῆς δυνάμεις" (Δ.Α., Συνθ. XIV, p. 4912 UR) και "περὶ [...] γραμμάτων δυνάμεις" (Πλ. 1^ηπ. Μεζ. 285d).

⁸⁶ Βλ. Corpus: Λήμματα "ζυγόν" και γράφημα <δ>, και ακόμη 'Αν.Οε. I (Ομήρου 'Επιμερισμοί) 339₁₃, EM 575₁₃ (λ. "μέδσα"), Et.Gud. 390₄₂ (λ. "Μήδσα").

⁸⁷ Πβ. τα γραφήματα <δ> στο Corpus. Δεν έχει μεγάλη σημασία επί του προκειμένου αν το "νέα φωνή" εννοεί 'die neue Sprache' (ή 'Dialekt'), όπως θέλει η Rijlaarsdam (1978: 149), ή απλώς το νέο άκουσμα, δηλ. την αλλαγμένη προφορά. Το "τὰ ἐν τῇ φωνῇ" στον Αριστοτέλη εννοεί πάντως την 'Lautform' (K. Oehler, *Platons Semiotik als Inszenierung der Ideen*, ev. R. Enskat, *Amicus Plato* [...] Festschrift W. Wieland, 1998: 156). Σχολιάζω την έννοια του "νέου" για την αρχαιότητα πιο κάτω, στο τμήμα 1.3.12.

⁸⁸ Ο T. (1974: 265) αφιερώνει τρεις γραμμές στα χωρία 418b-c, 419b και γράφει για ουδετεροποίηση. Αναφορικά με το "μεγαλοπρεπέστερα", παρατηρεί: "This judgement obviously refers to phonetic quality" (aut.). Πβ. σχετικά Niehoff-Panagiotidis 1994: 251(13a).

⁸⁹ Ο Πλάτων υπήρξε αρκετά *συντηρητικός* από αυτήν την άποψη, όπως παρατηρεί ο Wilamowitz-Moellendorff (*Platon. Sein Leben und seine Werke*, 1959⁵: 226).

ενισχύεται μάλιστα με το μόριο "ὡς". Την ειρωνεία του Σ.⁹⁰, που, σημειωτέον, συνετέλεσε στην καταδίκη του σε θάνατο, σχολιάζουν π.χ. οι Steinthal, Wilamowitz-Moellendorff, Fowler, Allen, Lejeune, Friedländer, Nebel, Derbolav, Gigon, Rijlaarsdam, Beversluis. Ο τελευταίος, παραθέτοντας μια άποψη (σ. 142), τονίζει την σημαντικότερη για την διαλεκτική έρευνα διάσταση της ειρωνείας ως μέσου εκμαιεύσεως θέσεων και προώθησεως του διαλόγου σε επιθυμητές κατευθύνσεις: "Socrates' ironical misinterpretations have an important function: they force the author of the account to clarify it".⁹¹ Άλλωστε, ο ίδιος ο Σ. ομολογεί την ειρωνεία του! Έτσι τουλάχιστον ερμηνεύει το χωρίο ο Allen, γράφοντας ότι ο Σ. "σεμνά" παραδέχεται ότι αυτά που θα πει θα είναι βέβαια "πάνυ [...] ύβριστικά [...] και γελοία" (426b, πβ. Allen 1948: 51). Με βάση τα ανωτέρω θεωρώ πιθανότερο ότι ο Σ., αντίθετα με πολλούς γραμματικούς, θα αντιλήφθηκε με μεγάλη ευαισθησία την αλλαγή της προφοράς⁹² και ερευνώντας μάλιστα τους λόγους (πβ. Rijlaarsdam 1978: 151-3) την σχόλιασε με τον δικό του τρόπο.

Πιστεύω να μη αναιρεί την ερμηνευτική πρότασή μου ένα χωρίο του Αριστείδου Κοϊντιλιανού (που έγραφε 700 χρόνια μετά τον Πλάτωνα!): "καὶ αἱ μὲν μακρὰι τὸ μεγαλοπρεπὲς ἐν ταῖς λέξεσιν, αἱ δὲ βραχεῖαι τούναντίον ἐμποιοῦσι" (Ἄρ. Κοιντ. 55 J = Winnington-Ingram II, XI p. 7621-22). Υπήρχαν "μακρὰι" την εποχή του Α.Κ.;

Οι αρχαίοι, σε μια "προγλωσσολογική" εποχή⁹³, στερούμενοι συγκεκριμένων γνώσεων φυσιολογίας αλλά και ενιαίας ορολογίας,⁹⁴ θα παρασώθηκαν τόσο από λανθασμένες τοποθετήσεις⁹⁵ και τελεολογικές προσεγγίσεις όσο και από μια ερμηνευτική συμπεριφορά που θα μπορούσε να ονομασθεί *γλωσσικός ανθρωπομορφισμός*. Αν δεν υπήρχε η απριωριστική αντίληψη για την "ονομαθεςία" και για τα "πρώτα ονόματα" και δεν γινόταν η προσήλωση στα "γράμματα", χωρία όπως τα 427b2-5 ή 427c4-6 θα μας θύμιζαν τις απόψεις του Martinet για το σχήμα του στόματος και τον ρόλο του αναφορικά με τους λόγους των φθογγικών μεταβολών (πβ. Derbolav 1972: 70 που γράφει για "eine gewisse Raumsymbolik"). Στη συγκεκριμένη περίπτωση όμως οι εξηγήσεις δεν ξεπερνούν το επίπεδο που σήμερα θα το ονομάζαμε 'ερασιτεχνική γλωσσολογία'. Οι "ετυμολογίες" ωστόσο - και αυτό δεν θα πρέπει να αγνοηθεί - είχαν επίσης *φιλοσοφική* διάσταση.⁹⁶

Αν και ο Teodorsson δεν κατάφερε κατά την γνώμη μου, λόγω λανθασμένης μεθοδολογίας, να αποδείξει αυτό που ήθελε, δηλ. την ύπαρξη διαφόρων κοινωνιολέκτων κατά διάφορες περιόδους της Ελληνικής, κάτι τέτοιο, δηλ. κάποιες διγλωσσίες ή πρώιμες "Δημοτικές", ωστόσο είναι δυνατό να υποθέσουμε. Μια συντηρητική προφορά για κοινωνικούς και λοιπούς λόγους ή "παλαιόντες τύποι" δεν αποκλείονται (πβ. Allen 1987: X). Είναι π.χ. απολύτως βέβαιο ότι το γράφημα <β> δήλωνε επίσης το κλειστό ηχηρό /b/.⁹⁷ Τέτοιες λεπτομέρειες καθώς επίσης διαφορές

⁹⁰ Το καλύτερο παράδειγμα είναι ίσως αυτή η φράση (κατά τα άλλα άσχετη προς τον εδώ προβληματισμό): "Ὅλαθὲ Κρατύλει, θαυμάζω καὶ αὐτὸς πάλαι τὴν ἑαυτοῦ σοφίαν καὶ ἀπιστῶ" (428d).

⁹¹ Steinthal 1890: 101.104, H.N. Fowler, *Cratylus* (LCL), 1926: 4, Allen 1948: 51, Lejeune 1948: 49, P. Friedländer, *Platon* II, 1957: 197, Wilamowitz (έ.α., σ. 229, Stanford 1967: 68(5), G. Nebel, *Sokrates*, 1969: 154-74, Derbolav 1972 (π.χ. σ. 63), O. Gigon, *Platon. Spätialoge* I, 1974: LI, Rijlaarsdam 1978: 137.143.144, J. Beversluis, *Cross-Examining Socrates. A Defense of the Interlocutors in Plato's Early Dialogues*, 2000 (π.χ. σ. 142[19]). Ο C.L. Kitchel, λίγο διαφορετικά, διαπιστώνει *θρασύτητα* ως τον κύριο λόγο για την καταδίκη του Σ. (*Plato's Apology of Socrates and Crito*, 1898: 36).

⁹² Sturtevant 1940: 36(25): "the adjective μεγαλοπρεπέστερα surely suggests a difference in sound". Ο Σ. χρησιμοποιεί και τον όρο 'μεταβολή' (426b). Για τον όρο πβ. Stanford 1967: 16.59.70(64).

⁹³ Ο Pohlenz (1959: 38) θέτει το πρόβλημα κάπως διαφορετικά.

⁹⁴ Για την ορολογία του Κρατύλου πβ. Rijlaarsdam 1978: 145-9.

⁹⁵ Π.χ. όσον αφορά στα "γράμματα", πβ. Schwyzer 1939: 173, Wilamowitz (έ.α. σ. 226). Για την εισαγωγή του γραπτού λόγου πβ. Lejeune 1948: 45.48.

⁹⁶ Steinthal 1890:102, Friedländer (έ.α.), σ. 190. Για κατάλογο των χωρίων με τις "ετυμολογίες" στον Κρατύλο πβ. Rijlaarsdam 1978: 150. Για την φιλοσοφική διάσταση των ετυμολογήσεων πβ. σ. 145 αυτ.

⁹⁷ Βλ. τμήμα Αντιπαραδείγματα πιο κάτω και τα αντίστοιχα λήμματα στο Corpus.

στην προφορά κατά διαλέκτους, το ελλιπές επιστημονικό οπλοστάσιο, η μεταβολή της γλώσσας, μια ηχομιμητική θεώρηση (Friedländer: "eine symbolische Lautnachahmung" έ.α., 1957: 191), που εκδηλωνόταν με σχεδόν υπερβατικό δέος, αλλά και τα ρυθμιστικά και τα διδασκαλικά στοιχεία (πβ. 388b-c, Steinthal 1890: 96) καθώς επίσης οι ευφωνικές προσεγγίσεις⁹⁸ θα εμπόδιαν τον Πλ., όπως και τους άλλους αρχαίους συγγραφείς, να κατανοήσουν τους πραγματικούς συντελεστές των φωνολογικών εξελίξεων.

Ως προς την αποτίμηση των πληροφοριών που δίνει ο Πλάτων, ισχύουν μεν οι παρατηρήσεις του Χατζιδάκι, ωστόσο, στο τμήμα 1.3.12 θα επιχειρήσω να δώσω νέα διάσταση στις πληροφορίες που αντλούνται από τα έργα των αρχαίων συγγραφέων. Αναπόφευκτο είναι λοιπόν να ελέγξουμε την κάθε πληροφορία του Πλ., και όλων των άλλων αρχαίων συγγραφέων, και ειδική προσοχή χρειάζεται γύρω από τα συμπεράσματά τους. Μ' όλο που η φιλοσοφική ενασχόληση με την γλώσσα στην Ευρώπη αρχίζει με τον Κρατύλο, και τα ερωτήματα που έθεσε ο διάλογος παραμένουν έγκυρα,⁹⁹ πρέπει να συμφωνήσουμε με τον Αριστοτέλη: "ἀμφοῖν γὰρ ὄντων φίλον ὄσιον προτιμᾶν τὴν ἀλήθειαν".¹⁰⁰

1.3.2. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ (384-322 π.Χ.) και Corpus Aristotelicum. Αδιασφιζήτητη αυθεντία της φιλοσοφίας, της οποίας υπήρξε η πιο μεγάλη μορφή στην αρχαιότητα, ο Α. δεν καθόρισε μόνο κατά μέγα μέρος την επιστημονική σκέψη της εποχής του και του ευρωπαϊκού Μεσαίωνα αλλά πολλά από τα αποτελέσματά του ισχύουν ακόμη και σήμερα.¹⁰¹ Αντίθετα με την μέθοδο του Πλάτωνος, ο οποίος έθετε ως βάση των ερευνών του τις αφηρημένες ιδέες, ο τρόπος προσεγγίσεως προβλημάτων του Α. χαρακτηρίζεται επαγωγικός. Διευκρινίζει στο έργο *Τα μετά τα Φυσικά* την αρχή που προσδιορίζει τα βασικά γνωρίσματα του προγράμματος και της προσφοράς του: πρέπει να ξεκινούμε πάντα από τα εμπειρικά δεδομένα για να προχωρήσουμε προς τη συγκρότηση μιας ερμηνευτικής θεωρίας των πραγμάτων (Μετ. Γ, 1, 1003a31, Ε, 1, 1025b). Αξίζει λοιπόν να εξετάσουμε κατά πόσον ισχύει αυτή η αρχή αναφορικά με τα διάφορα θέματα της γλώσσας και αν έχει να προσθέσει τίποτε ο Α. στα διδάγματα του δασκάλου του, του Πλάτωνος.

Ο χώρος που ενδιαφέρει την παρούσα έρευνα αναπτύσσεται μέσα από πολυάριθμες, αρκετά διάσπαρτες παρατηρήσεις που απαντούν παντού στο αριστοτελικό Corpus. Με σημερινούς όρους, θα μπορούσε να λεχθεί ότι ο Α. εξετάζει την επικοινωνία γενικότερα επάνω σε τρία επίπεδα: το βιολογικό-φυσιολογικό, το εννοιολογικό-γραφηματικό και το φωνητικό-φωολογικό. Στον πρώτο χώρο εμπίπτει η περιγραφή των φωνητηρίων οργάνων τόσο των ζώων όσο και του ανθρώπου, στο δεύτερο εννοιών όπως "γράμμα" και "στοιχείον", αν και ο Α. αποφεύγει την χρήση του πρώτου, στο τρίτο εννοιών όπως "ψόφος", "φωνή" και "διάλεκτος". Ανάλογα με την έλλειψη στην αρχαιότητα, της επιστημονικής ενασχόλησης με την γλώσσα ως σύστημα,

⁹⁸ Ο Πλάτων χρησιμοποιεί τον όρο "ευστομία" (Stanford 1967: 67[5], πβ. επίσης σσ. 50 κεξ.).

⁹⁹ Gigon (έ.α.) 1974: LI. Για τον Κρατύλο γενικά πβ. ακόμη Δ.Γ. Νιάνια, *Πλάτωνος «Κρατύλος»*, Η φιλοσοφία της γλώσσας του Πλάτωνος, 1965, Cl.-P. Hebermann, *Moderne und antike Etymologie - ZVS*, 95, 1, 1981: 22-48, Allen 1987: 31, 90, 116, 162, 163, 164, Teodorsson 1974: 263 κεξ. Επίσης πολλά σημεία του βιβλίου του R. Rehn (*Sprache und Dialektik in der aristotelischen Philologie*, 2000) αναφέρονται στον Κρατύλο, όπως σσ. 8, 99, 105-7, 130-8, 141-3 κ.ά. Τελευταίως (2010) κυκλοφόρησε το βιβλίο του Γ. Κεντρωτή (ό.π.).

¹⁰⁰ Αριστ. ΗΝ 1096a16. Το αριστοτελικό χωρίο έγινε ευρύτερα γνωστό σ' αυτήν την ελεύθερη λατινική απόδοση: "Amicus Plato, amicus Socrates, sed magis amica veritas". Το λατ. ρητό ανάγεται στον αριστοτελικό φιλόσοφο Ιωάννη Φιλόπονο (5 αι. μ.Χ.).

¹⁰¹ O. Höffe, *Aristoteles* (εν: Höffe, έ.α.), σ. 63. Για το έργο και την προσφορά του Α. πβ. τα βασικά άρθρα των A. Gercke (*RE* 2, 1896: 1012-154), I. Düring (*RE Suppl.* XI, 1965: 159-336) και M. Aouad et al. εν: R. Goulet, *Dictionnaire des philosophes antiques*, I, 1989: 413-590. Για τον Α. από την άποψη της φιλοσοφίας της γλώσσας πβ. Coseriu 1975: 68-112 και A. Graeser (εν: Borsche 1996: 33-47), για γλωσσικά ζητήματα βλ. Allen 1987: 19, 162, 164, από γλωσσολογική άποψη βλ. R.M.W. Dixon (έ.α.) 23 κεξ. και Θ. Φιλάρετο εν: Κοπιδάκης 1999: 78.

λέγοντας "στοιχεία" εννοούσε και ο Α. τα γραφήματα αλλά και τις ανθρώπινες φωνές. Μονολότι η φωνολογία είναι επίτευγμα του 20ου αι., η ισχυρή συστηματοποιητική ικανότητα του στοχαστή είχε ως αποτέλεσμα να δώσει πρωτότυπη ερμηνεία στην φιλοσοφική διάσταση του "στοιχείον", ούτως ώστε η σύγχρονη έρευνα να τείνει να ανακαλύπτει μια εμβρυώδη φωνολογική σκέψη σ' αυτόν τον όρο (Αχ). Ο ίδιος όρος - που φαίνεται να είναι προπλάτωνικός επιστημονικός νεολογισμός του 5ου αι. (Burkert), όπως θα δείχθει πιο κάτω - στους όψιμους γραμματικούς δήλωνε τις φωνές (δηλ. Laute) μόνο, ενώ ο πρώτος δήλωνε μόνο τα γράμματα (δηλ. Buchstaben, Burkert 1959: 171, 172, 174, 176, 178 κ.ά., Αχ 1978: 269). Ο Αχ επιχειρεί την αναπαράσταση της αριστοτελικής αντίληψης για τα όντα ως προς την ικανότητα παραγωγής του λόγου αλλά και των υποδεέστερων μορφών της επικοινωνίας. Σύμφωνα μ' αυτήν, τα όντα είναι "ψοφητικά" και μη. Τα πρώτα είναι είτε άψυχα είτε έμψυχα, τα έμψυχα είτε άφωνα (όπως τα ψάρια και τα έντομα) είτε "φωνήεντα". Τα "ζῶα φωνήεντα" είναι αφενός τα "ζῶα ἀγράμματα", αφετέρου τα "διάλεκτον ἔχοντα". Στα "αγράμματα" ανήκουν π.χ. τα τετράποδα, ενώ ανάμεσα στα "διάλεκτον ἔχοντα" είναι, εκτός από τα πουλιά, μόνο ο άνθρωπος (Αχ 1978: 252). Αυτό το σύστημα δίνει εννοιολογικό στήριγμα για την ερμηνεία των χωρίων του Α. που μπορούν να συσχετισθούν με τα φωνήματα.

Τα άψυχα μη "ψοφητικά" όντα δεν ενδιαφέρουν την έρευνά μας. Ως προς τα έμψυχα, ο Α. παρατηρεί: "Ἡ δὲ φωνὴ ψόφος τίς ἐστιν ἐμψύχου" κτλ. (Περὶ ψυχῆς II 8, 420b, 4-5, 13-16).¹⁰² Μια περιγραφή των βασικών εννοιών και συγχρόνως επίσης ορισμένων φωνητηρίων οργάνων διαβάζουμε στην πραγματεία *Περὶ τῶν ζῶων ἱστορικά* (IV, IX, 535a 28-33, 535b 1-4; 11-12). Στο "ψόφος" σ' αυτό το χωρίο, αποδίδεται, εφόσον λαμβάνονται υπ' όψιν τα έντομα, μια κάπως περιορισμένη έννοια. Με βάση όμως και άλλα χωρία (π.χ. *Περὶ ἀκουστικῆς* 800a¹⁰³) και με σημερινή ορολογία, θα το ονομάζαμε ήχο (πβ. Pohlenz 1959: 40). Το "Φωνή" καλύπτεται περίπου από το σηματολογικό πεδίο του σημερινού φωνή - το οποίο, σημειωτέον, είναι επίσης φωνητικός όρος¹⁰⁴ -, ενώ το "διάλεκτος" αντιστοιχεί σε γενικές γραμμές στα γλώσσα και ιδίωμα.¹⁰⁵

Ο Πλάτων ασχολείται σ' ένα και μόνο χωρίο με το /β/ και σ' ένα άλλο με τα /δ/ γ/. Ο Αριστοτέλης φαίνεται να τον ακολουθεί, με τη διαφορά ότι δεν αναφέρει ρητώς το /β/. Ως έμμεση μνεία μπορούν να μνημονευθούν: "τὰ δ' ἄφωνα ἢ γλῶττα καὶ τὰ χεῖλη" (ανωτ., 535a) και "ὁ γὰρ ψόφος τρίψις ἐστὶ τοῦ ἔσω πνεύματος" (ανωτ., 535b, πβ. επίσης πλατωνικό χωρίο 203b από τον Θεαίτητο). Εκτενές και πιο σημαντικό είναι το απόσπασμα του *Περὶ ποιητικῆς* του Α. που αναφέρει επίσης τα /δ/ και /γ/: "στοιχείον μὲν οὖν ἐστὶν φωνῆ ἀδιαίρετος, οὐ πάσα δὲ ἄλλ' ἐξ ἧς πέφυκε συνθετὴ γίνεσθαι φωνή· καὶ γὰρ τῶν θηρίων εἰσὶν ἀδιαίρετοι φωναὶ, ὧν οὐδεμίαν λέγω στοιχείον.¹⁰⁶ ταύτης (δηλ. φωνῆς ἀδιαίρετου, Steinthal 1890: 254) δὲ μέρη τό τε φωνῆεν καὶ τὸ ἡμίφωνον καὶ ἄφωνον. ἐστὶν δὲ ταῦτα φωνῆεν μὲν τὸ ἄνευ προσβολῆς ἔχον φωνῆν ἀκουστικὴν, ἡμίφωνον δὲ τὸ μετὰ προσβολῆς ἔχον φωνῆν ἀκουστικὴν, ὄσον τὸ Σ καὶ τὸ Ρ, ἄφωνον δὲ τὸ μετὰ προσβολῆς καθ' αὐτὸ μὲν οὐδεμίαν ἔχον φωνῆν, μετὰ δὲ τῶν ἐχόντων τινὰ φωνῆν γινόμενον ἀκουστόν, ὄσον τὸ Γ καὶ τὸ Δ, ταῦτα δὲ διαφέρει σχήμασιν τε τοῦ στόματος καὶ τόποις¹⁰⁷ καὶ δασύτητι καὶ ψιλότητι καὶ μήκει καὶ βραχύτητι ἔτι δὲ ὀξύτητι καὶ βαρύτητι καὶ τῶ μέσῳ· περὶ ὧν καθ' ἕκαστον ἐν τοῖς μετρικοῖς προσήκει θεωρεῖν.

¹⁰² Για ερμηνευτικές λεπτομέρειες πβ. Steinthal 1890: 252, Hammarström 1930: 29, Αχ 1978: 251, 255, 271.

¹⁰³ Αν και υπάρχουν επίσης αντίθετες γνώμες, αυτό το έργο θεωρείται συνήθως ψευδοαριστοτελικό. πβ. W.S. Hett (LCL, 1955: 49).

¹⁰⁴ Βλ. π.χ. Katamba 1991: 20(2.1.1), Crystal 1991: 258, 1997: 287, Trask 1996: 264, Μποτινή 1991-1992, και τμήμα 1.1.2 ανωτ.

¹⁰⁵ Για ερμηνευτικές λεπτομέρειες βλ. Αχ 1978: 250 κεξ., όπου λαμβάνονται υπ' όψιν και άλλα έργα του Αριστοτέλη.

¹⁰⁶ Ο Coseriu (1975: 75 [3]) υπογραμμίζει την τελεολογική φύση αυτού του χωρίου.

¹⁰⁷ Αξίζει να προστεθεί ότι στον Αρ. Κοιντ. απαντά ο όρος "φωνητικός τόπος", που πιθανώς να είναι παλαιός (II, XI, p. 76¹⁶ W.-I.).

συλλαβή δέ ἐστὶν φωνῆ ἄσχημος συνθετὴ ἐξ ἁφώνων καὶ φωνῆν ἔχοντος· καὶ γὰρ τὸ *ΓΡ* ἔννευ τοῦ Α συλλαβὴ καὶ μετὰ τοῦ Α, οἷον τὸ *ΓΡΑ*" (Πο. ΧΧ, 21-37, 1456b).¹⁰⁸

Εἶναι φανερόν ὅτι καὶ ὁ Αριστοτέλης ἀντιμετωπίζει δυσκολίες ἀπὸ τὴν ἔλλειψη καθιερωμένης ὀρολογίας. Ἐκτός αὐτοῦ ἐπιχερᾶζεται ἔντονα καὶ ἀπὸ τὴν καθολικότητα τῆς σκέψης του. Αποφεύγει νὰ χρησιμοποιεῖ τὸν ὄρο "γράμματα", ἐνῶ ἀδυνατεῖ νὰ δώσει μονοσήμαντο ὀρισμὸ στο "στοιχεῖον", τὸ ὁποῖο ἀφενὸς ἔχει μιὰ καθημερινή ἔννοια, ἀφετέρου ὁμως εἶναι ἐπίσης πολὺ κατάλληλο γιὰ νὰ χρησιμεύσει ὡς φιλοσοφικὴ οὐτότητα. Τὸ "στοιχεῖον", ὡς "φωνὴ ἀδιαίρετος", θὰ μπορούσε νὰ ἐρμηνευθεῖ ὡς ἡ πρωταρχικὴ διατύπωση τοῦ φωνήματος. Γιὰ τὸν Steinhil ἀποτελεῖ "φωνὴ που δὲν ἀναλύεται σὲ ἄλλα συστατικὰ στοιχεῖα" (1890: 253, πβ. Αχ 1978: 269). Ὑπάρχει ὁμως καὶ ἡ φιλοσοφικὴ διάσταση αὐτῆς τῆς ἔννοιας (Μετ. V, III, 1041a, 26-30). Στὴ συνέχεια ὁ Α. ἀναφέρει καὶ ἄλλες χρήσεις τοῦ ὀρου γιὰ νὰ καταλήξει σὲ συμπέρασμα φιλοσοφικῆς φύσεως: "στοιχεῖον δ' ἐστὶν εἰς ὃ διαίρεται ἐνυπάρχον ὡς ὕλην, οἷον τῆς συλλαβῆς τὸ α καὶ τὸ β" (1041b, 32-33).¹⁰⁹ Παρόλο που ὁ Α. ἀποστασιοποιήθηκε ἀπὸ τὴν μέθοδο τοῦ Πλάτωνος, ἡ υπόσταση που δίδεται ἐδῶ στο "στοιχεῖον" θυμίζει ἀρκετὰ τὴν πλατωνικὴ ἀντίληψη περὶ τῶν "εἰδῶν". Θυμίζει ἐπίσης τὴν μετουσίωση τοῦ "στοιχεῖον" ὅπως καὶ τοῦ "λόγος" στο ἔργο τῶν στωϊκῶν. Ἐνῶ τὸ "λόγος" ἐννοεῖ στὸν Αριστοτέλη τὴν γλώσσα,¹¹⁰ στους στωϊκοὺς ἐννοεῖ τόσο τὸν νοῦ (Vernunft) ὅσο καὶ τὸν λόγο ἢ τὴν ὁμιλία (Rede).¹¹¹ Στους στωϊκοὺς, τὸ "στοιχεῖον" ἐννοοῦσε ἐπίσης τὰ "στοιχεῖα τοῦ λόγου" (Hülser, ἑ.α., σ. 56). Προκειμένου περὶ φιλοσοφικῶν συστημάτων καὶ ὄχι καθαρῶ γλωσσολογικῶν πραγματειῶν, τέτοια περιστατικὰ εὐκόλα καθίσταντο "παραπλανητικὰ" ὡς πρὸς μιὰ ἀντικειμενικὴ προσέγγιση τῆς γλώσσας.

Ἡ φιλοσοφικὴ διάσταση ὅλου τοῦ ἀνωτέρω προβληματισμοῦ γύρω ἀπὸ τὸ "στοιχεῖον" πρέπει, σὲ τελικὴ ἀνάλυση, νὰ βασίζεται στὴν ἀτομικὴ θεωρία τοῦ Λευκίππου, ὁ ὁποῖος πρῶτος, περὶ τὸ 460 π.Χ., προέβαλε τὴν ἰδέα τοῦ "ἄπειρον". Στὴν πραγματεία του γιὰ τὸν Α., τὸ ἔργο του ὁποῖο δὲν σώζεται, ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος (ΙΧ, 31) ἐκφράζεται ὡς ἐξῆς: "Τὸ μὲν πᾶν ἄπειρόν φησιν [ὁ Λευκίππος] [...] τοῦτο δὲ τὸ μὲν πλήρες εἶναι, τὸ δὲ κενόν, <ἂ> καὶ στοιχεῖα φησι. κόσμος δὲ ἐκ τούτων ἄπειρος εἶναι καὶ διαλύεσθαι εἰς ταῦτα".

Ὅσον ἀφορᾷ στὴν κατανομὴ τῶν φωνῶν, ὁ Α. ἀκολουθεῖ τὸ πλατωνικὸ πρότυπο ἀλλὰ ἀντὶ τοῦ "μέσον" χρησιμοποιεῖ τὸ "ἡμίφωνον". Ὁ Steinhil βρῖσκει πιο ἐπιτυχή τὸν ὄρο τοῦ Πλ. καὶ παρατηρεῖ - ἀγνοώντας πῶς ὁ Α. δὲν ἀναφέρεται ρητῶς στο /β/ - ὅτι καὶ οἱ δύο κατατάσσονται τὰ /β δ γ/ μεταξύ τῶν "ἁφωνα" (1890: 255).¹¹² Ὡς πρὸς τὴν προσφορά τοῦ ἀποσπάσματος, ὁ Steinhil ἀσκεῖ ἀρκετὰ αὐστηρὴ κριτικὴ κατὰ τοῦ Α., ἐπισημαίνοντας ἀντιφάσεις καὶ ἀσάφεις, καὶ μετὰ ἐριστὰ τὴν προσοχὴ ἐπίσης στο γεγονός ὅτι οἱ ἀρχαῖοι εἶχαν μιὰ πολὺ διαφορετικὴ ἀρχὴ κατανομῆς τῶν φωνῶν ἀπὸ ὅ,τι

¹⁰⁸ Ἡ πρόταση που ἀποδίδω με πλάγια γράμματα ἀντιστοιχεῖ στο παραδεδομένο ἀπὸ τοὺς κώδικες κείμενο, τὸ ὁποῖο καὶ ἀκολουθοῦν οἱ διάφορες κριτικὲς ἐκδόσεις, π.χ. τοῦ J. Hardy (Budé 1932) καὶ τοῦ S. Halliwell (LCL 1995). Ὁ Steinhil ἀμφισβητεῖ τὴν χειρόγραφη παράδοση καὶ ἀποκαθιστᾷ τὸ κείμενο ὡς "καὶ γὰρ τὸ γ καὶ τὸ ρ ἔννευ τοῦ α οὐκ ἔστι συλλαβή, ἀλλὰ μετὰ τοῦ α, οἷον τὸ γρα" (1890: 259[.]). Ὁ Hardy παρατηρεῖ ὅτι τὸ ἡμικατασθῆναι σημεῖο δὲν μπορεῖ νὰ ἀποκατασταθεῖ ἰκανοποιητικὰ (σ. 85, ἄ ρ. 59, ligne 20). Ὁ Hammarström ἀπορρίπτει τὴν ἀποψη ὅτι τὸ ἀπόσπασμα ἔχει ἐνδεχομένως παρεμβληθεῖ ἀπὸ τοὺς στωϊκοὺς καὶ ἀποδεικνύει τὴν γνησιότητα μετὰ ἀλλῆλο ἀριστοτελικῶ χωρίου, ὅπου ἀπαντοῦν τὰ ἴδια γράμματα ("τῷ γὰρ Γ καὶ Ρ εἴη ἄν ἐν σημείον", *Μετ.* XIV, VI, 5, 1093a), θεωρεῖ δὲ ὅτι πρόκειται γιὰ μιὰ τῶν πολλῶν ἀντιφάσεων τοῦ ἀριστοτελικοῦ ἔργου (1930: 26-7).

¹⁰⁹ Στὴν μετάφραση τοῦ Tredennick (LCL 1933, σ. 399, βλ. ἐπίσης Παράρτημα Ι): 'An element is that which is present in a thing, and into which the thing is divided; e.g., A and B are the elements of the syllable'.

¹¹⁰ "λόγον δὲ μόνον ἀνθρώπος ἔχει τῶν ζώων". Ὁ Rackham μεταφράζει τὸ "λόγον" ὡς "speech" (LCL 1959: 11), ἐνῶ ὁ J. Aubonne ὡς "parole" (ἐκδ. Budé 1960: 15).

¹¹¹ Πβ. K. Hülser, ἐν: Borsche 1996: 52. Γιὰ τὴν ἀνθρώπινη γλώσσα στους στωϊκοὺς, πβ. αὐτ. σ. 54.

¹¹² Κατὰ τὸν Hammarström (1930: 25), ὁ ὀρος "ἡμίφωνον" ἀπαντᾷ στὸν Α. γιὰ πρῶτὴ φορὰ στο *Περὶ ποιητικῆς*, θεωρεῖ ὁμως ὅτι ὁ ὀρος δὲν εἶναι ἀριστοτελικός.

ἔχομε σήμερα: τὶς ἐξέταζαν ἀνάλογα με τὸ ἀν ἦταν ἀκουστὲς ἢ μὴ (1890: 256-7).¹¹³ Καὶ ὁ Hammarström ἐπισημαίνει ἀντιφάσεις στο ἀριστοτελικὸ ἔργο. Ἀναφέρεται εἰδικὰ στο ἀπόσπασμα περὶ συλλαβῆς καὶ τὸ θεωρεῖ γνήσιο, ἀποδεικνύοντας τὴν γνησιότητα με παρόμοιο χωρίο *Των μετὰ τὰ φυσικά*, γιὰ νὰ ἐνισχύσει τὴν ἀποψη τοῦ περὶ πολυάριθμων ἀντιφάσεων στο ἀριστοτελικὸ Corpus (1930: 26-7). Κάτι τέτοιο συνεπάγεται ὅτι ἡ κατὰ τὰ ἄλλα εὐλογία διόρθωση τοῦ Steinhil πρέπει νὰ ἀπορριφθεῖ. Στους μετὰ τὸν Αριστοτέλη γραμματικούς ἡ χρῆση τοῦ "ἁφωνα" περιορίζεται. Ὁ στωϊκὸς Ζήνων (335-263 π.Χ.), ἰδρυτὴς τῆς συστηματικῆς γραμματικῆς, χρησιμοποιεῖ ὁμως ἀκόμη τὸν ὄρο (Pohlenz 1959: 43).

Ἀναφορικὰ με τὸ ζήτημα ἀν οἱ πληροφορίες τοῦ Α. εἶναι ἐπαρκεῖς ἢ ὄχι γιὰ νὰ κρίνομε τὴν φωνητικὴ πραγματικότητα τῶν /β δ γ/, ἀναγκαζόμεθα νὰ καταλήξομε σὲ ἀρνητικὸ συμπέρασμα. Οἱ πληροφορίες γιὰ τὸ /β/ εἶναι ἔμμεσες. Ὅσον ἀφορᾷ στα δύο ἄλλα, ἡ πληροφορία ὅτι εἶναι "ἁφωνα" καὶ ὅτι σχηματίζονται με τὰ χεῖλη, δὲν ἀρκεῖ γιὰ νὰ ξέρομε ἀν προφέρονταν κλειστὰ ἢ ἀποκλειστοποιημένα. Τὸ "χεῖλη" δὲν ἐννοεῖ με βεβαιότητα καὶ τὰ δύο χεῖλη, ἐπειδὴ τὰ συμφοραζόμενα ἀναφέρονται στα φωνήματα στὸν πληθυντικὸ: καὶ τὰ διχειλικὰ κλειστὰ καὶ τὰ χελοδοντικὰ διαρκῆ εἶναι "χειλικὰ". Περαιτέρω δυσκολία εἶναι ὅτι ὁ ὀρος "ἁφωνα", με ἀρκετὴ βεβαιότητα, θὰ εἶχε ἀνεκάθεν διττὴ ἐρμηνεία: ἀνάλογα με τοὺς σκοποὺς καὶ τὶς τοποθετήσεις τοῦ κάθε συγγραφέα, αὐτὴ ἢ λέξη ἐννοοῦσε, τόσο πρὶν ὅσο καὶ μετὰ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Αριστοτέλη, ἐπίσης τὸ ὄχι ευχάριστο ἀκουσμα. Ἀ.χ., στους σχολιαστὲς τοῦ Δ.Θ. ἀπαντοῦν ἐπίσης οἱ ὀροι "εὐφωνα" καὶ "δύσφωνα". Ὁ Hammarström, ἀν καὶ ἀφήνει ἀνοικτὸ τὸ ζήτημα, ἀναφέρει ἀκόμη ἓνα σχετικὸ γραπτὸ τοῦ Δημοκρίτου με τίτλο *Περὶ εὐφώνων καὶ δύσφώνων γραμματικῶν* (Diels Fr. 18b, 1930: 24. Πβ. Stanford 1967: 67[3] καὶ Derbolav 1972: 36).

Τὸ ὅτι οἱ δύο μεγάλοι φιλόσοφοι ἀναφέρουν τὰ /δ γ/ μαζί καὶ χωριστὰ τὸ /β/, ἴσως νὰ ἐξηγεῖται με τὸ γεγονός ὅτι τὸ τελευταῖο θὰ τοὺς φάνηκε πιο προβληματικὸ ἀπὸ τὰ πρῶτα σὲ μιὰ ἐρμηνευτικὴ ὅπου τὰ "γράμματα" διέθεταν σημαντικότερη οὐτότητα, καὶ δη "φωνές". Ἀναβαθμίσθηκαν μάλιστα σὲ "στοιχεῖα", καὶ, στο ἔργο τοῦ Α., εἶναν φιλοσοφικὲς ἔννοιες. Τὸ "γράμμα" /β/, σύμφωνα με τὸ συμπέρασμα που συνάγεται ἀπὸ τὸ Corpus τῆς παρούσας διατριβῆς, πρέπει νὰ εἶχε, με βεβαιότητα, δύο "φωνές": μιὰ κλειστὴ καὶ μιὰ ἀποκλειστοποιημένη. Ἀν καὶ ὁ Αχ δὲν ἀποδίδει μόνον φωνολογικὴ θεώρηση στὸν Αριστοτέλη ἀλλὰ καὶ τόσο σύγχρονες προσεγγίσεις ὅπως *αναφορά σχέσεων* (Referenz) καὶ *ἐπικοινωνία* (Kommunikation, 1978: 255, 271), ὡστόσο ὅσον ἀφορᾷ στις ἀπαιτήσεις τῆς ἐπιστήμης τοῦ λόγου διαπιστώνομε ἀνεπάρκεια. Ὁ Arens παρατηρεῖ ὅτι οἱ στωϊκοὶ ἦταν αὐτοὶ που σημείωσαν πραγματικὴ πρόοδο στα ζητήματα τῆς γλώσσας, πάντως καὶ οἱ ἴδιοι ὡς *λογικοὶ* καὶ ὄχι ὡς γραμματικοὶ (1969: 15. Πβ. γι' αὐτὰ Hülser, ἑ.α., σ. 61). Αὐτὲς οἱ παρατηρήσεις ἐφιστοῦν τὴν προσοχὴ μας σὲ ἓνα γενικότερο περιστατικὸ: ἡ γλώσσα ὡς σύστημα δὲν ἦταν ἀντικείμενο ἐρευνῶν τῶν ἀρχαίων ἀλλὰ αποτελοῦσε συνήθως μόνον *μέσον*. Συγκεκριμένα, τὸν Αριστοτέλη, ὅπως προκύπτει καθαρά ἀπὸ τὸ *Περὶ ποιητικῆς*, ἡ γλώσσα ἐνδιέφερε ἐφόσον εἶχε κάποια σχέση με τὴν ποίηση, τὴν ρητορικὴ ἢ οποιαδήποτε ἄλλη ἐπιστήμη. Αὐτὴ ἡ προσέγγιση διαπνέει ἀκόμη καὶ τὴν γραμματικὴ τοῦ Διονυσίου τοῦ Θρακός. Τὸ ἔργο τοῦ τελευταίου ἀρχίζει με αὐτὴν τὴν ἐκτίμηση: "Γραμματικὴ ἐστὶν ἐμπειρία τῶν παρὰ ποιηταῖς τε καὶ συγγραφεῦσιν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ λεγομένων", /Ἡ γραμματικὴ εἶναι πρακτικὴ μελέτη τοῦ λόγου, που κατὰ κανὸνα χρησιμοποιοῦν οἱ ποιητὲς καὶ οἱ πεζογράφοι/¹¹⁴, δηλ. δὲν ἀναφέρεται στὴν καθομιλουμένη.

Ὅσον ἀφορᾷ στὴν γλώσσα, ὁ Α. ἀγνόησε τὴν *επαγωγικὴ* ἀρχή, μέθοδο που τὸν διακρίνει σὲ σύγκριση με τὸν Πλάτωνα. Ἐνῶ λοιπὸν πρέπει νὰ ἀποδεχθῶμε τὴν κριτικὴ τοῦ Α. κατὰ τοῦ Πλάτωνος, καταλήγομε στο συμπέρασμα ὅτι καὶ ὁ Α. δὲν μας πληροφορεῖ ἀναφορικὰ με τὴν φωνητικὴ φύση τῶν ηχηρῶν κλειστῶν /b d g/.

¹¹³ Βλέπει π.χ. τὴν ἀμχανία τοῦ Α. στο γεγονός ὅτι γράφει γιὰ "φωνὴν ἀκουστὴν", κάτι που, λογικά, θὰ προϋπόθετε μιὰ ἀτοπὴ "φωνὴ μὴ ἀκουστὴ".

¹¹⁴ Pohlenz 1959: 38, 1955: 21 (S. 37, 1. Abs.). Πβ. ἐκδ. Lallot (1989: 40). Ἡ νεοελλ. ἀπόδοση εἶναι σύμφωνα με αὐτὴ τοῦ I. Βλαχόπουλου στο ἄρθρο τοῦ P.-H. Matthews (ἐν: Χριστιδῆς 2001: 899).

Ως προς την φωνολογική αξιολόγηση όμως των ιδίων φθόγγων, θα επανέλθω, αφού θα έχουν εξετασθεί όλες οι σημαντικές σχετικές πληροφορίες των αρχαίων, σε νέα ερμηνευτική πρόταση σε ειδικό κεφάλαιο.

1.3.3. ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ Ο ΘΡΑΞ (2ος αι. π.Χ.). Η πιο συστηματική εικόνα των αρχαίων για τα "γράμματα" ή "στοιχεία", και ειδικά για τα "μέσα", μας παρέχεται από τον Διονύσιο τον Θράκα, μαθητή του Αριστάρχου (216[.] - 144[.] π.Χ.) από τη Σαμοθράκη, του μεγαλύτερου αλεξανδρινού φιλόλογου. Το έργο που αποδίδεται στον Δ.Θ. έχει τίτλο "Τέχνη γραμματική" ή απλώς "Τέχνη" και είναι το πρώτο εγχειρίδιο αυτού του είδους.¹¹⁵ Η σ' παράγραφος της "Τέχνης" αναγράφεται "Περὶ στοιχείου" και διευκρινίζει μεταξύ άλλων τα εξής: "Γράμματα ἔστιν εἰκοσιτέσσαρα ἀπὸ τοῦ ᾱ μέχρι τοῦ ω. [...] Τὰ δὲ αὐτὰ καὶ στοιχεῖα καλεῖται διὰ τὸ ἔχειν στοιχόν τινα καὶ τάξιν. [...] φωνήεντα δὲ λέγεται, ὅτι φωνὴν ἀφ' ἑαυτῶν ἀποτελεῖ. [...] σύμφωνα [...] λέγονται, ὅτι αὐτὰ μὲν καθ' ἑαυτὰ φωνὴν οὐκ ἔχει, συντασσόμενα δὲ μετὰ τῶν φωνηέντων φωνὴν ἀποτελεῖ. [...] Τούτων ψιλὰ μὲν ἔστι τρία, κ π τ, δασέα τρία, φ χ, μέσα δὲ τούτων τρία, β γ δ. μέσα δὲ εἴρηται, ὅτι τῶν μὲν ψιλῶν ἔστι δασύτερα, τῶν δὲ δασέων ψιλότερα. καὶ ἔστι μὲν τὸ β̄ μέσον τοῦ π̄ καὶ φ̄, τὸ δὲ γ̄ μέσον τοῦ κ̄ καὶ χ̄, τὸ δὲ δ̄ μέσον τοῦ β̄ καὶ τ̄."¹¹⁶ Με την ερμηνεία του "στοιχείου" ο Δ.Θ. απομακρύνεται από τις φιλοσοφικές καταβολές, για την φωνητική όμως πραγματικότητα είτε της εποχής του είτε των προηγηθεισών εποχών δεν μας πληροφορεί. Δεν προσθέτουν στο ζήτημα της προφοράς και τα αποσπάσματα του Δ.Θ. που πιο πολύ τον δείχνουν ικανό φιλόλογο και σχολιαστή ομηρικών και άλλων κειμένων (έκδ. της K. Linke, 1977). Θα επανέλθω στο πρόβλημα, αλλά για να δείξω πόσο μακριά ήταν οι αρχαίοι από τις περιγραφικές προσεγγίσεις που θα ωφελοῦσαν τόσο τις αναζητήσεις της παρούσας διατριβής και πόσο, αντιθέτως, *κινούνταν ρυθμιστικά*, θα ήθελα να επιστήσω την προσοχή στο β' κεφάλαιο (Περὶ Ἀναγνώσεως) της *Τέχνης*. Το κείμενο διευκρινίζει εισαγωγικά ότι η "Ἀνάγνωσις ἔστι ποιημάτων ἢ συγγραμμάτων ἀδιάπτωτος προφορά" (αγνοεῖται δηλ. τελείως η προφορά της ζωντανής γλώσσας η οποία φαίνεται να ήταν ζήτημα αδιάφορο). Και αφού απαρίθμησε διάφορα λογοτεχνικά είδη καταλήγει: "τὰ γὰρ μὴ παρὰ τὴν τούτων γινόμενα παρατήρησιν | καὶ τὰς τῶν ποιητῶν ἀρετὰς καταρριπτεῖ καὶ τὰς ἕξεις τῶν ἀναγινωσκόντων | καταγελάστους παρίστησιν". Τα γραφόμενα του Δ.Θ. ενισχύουν την εντύπωση ότι (α) ανέκαθεν στην αρχαιότητα ίσχυε μια ρητή δεοντολογία όσον αφορά στον γραπτό λόγο, (β) αδιαφοροῦσαν για την καθημερινή γλώσσα, η οποία υφιστάτο ούτως ή άλλως μέσα από πολυάριθμες τοπικές παραλλαγές, διαλέκτους και ιδιώματα, και (γ) πρέπει να ήταν έντονη η διαφορά μεταξύ της λογοτεχνικής (συμπεριλαμβανομένων και των απαγγελιών με διάφορες αφορμές, όπως ιερουργίες, ιεροτελεστίες κτλ.) και της ποικίλης καθημερινής γλωσσικής πραγματικότητας. Βλ. Σαρίκα (πιο κάτω, σμ., σ. 123) για μετάφραση και σχόλια του παραθέματος.

1.3.4. ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ Ο ΑΛΙΚΑΡΝΑΣΣΕΥΣ (1ος αι. π.Χ.). Συγγραφέας ιστορικών και γραμματικών έργων. Στον τελευταίο τομέα είναι πιο διεξοδικός από τον Δ.Θ. Εζήσε στην Ρώμη, όπου υπήρξε διδάσκαλος της ρητορικής τέχνης.¹¹⁷ Στην μελέτη του με

¹¹⁵ Για την προσφορά του Δ.Θ. υπάρχει εκτενέστατη βιβλιογραφία. Πβ. λ.χ. το βασικό άρθρο του L. Cohn (*RE X [V], 1905: 977-83*), επίσης Steinthal 1891: 209 κεξέ, G.B. Pecorella, *Dionisio Trace*, 1962, R.M.W. Dixon (έ. α.) σσ. 38-47, Arens 1969: 21 κεξ., A. Wouters, *The Grammatical Papyri from Graeco-Roman Egypt*, 1979: 33 κεξ., Lallot 1989: 13-39, Robins 1993: 41 κεξ., Σ. Σαρίκα εν: Κοιτιδάκης 1999: 122-3. Τελευταίως: Y. Duhaux, *Les sources littéraires de la Grammaire de Denys le Thrace en* Αγγουράκη κ.ά. 2001: 120-1, καθώς επίσης Χριστιδής εν: Χριστιδής 2001: 885 και P.-H. Matthews aut. σσ. 897-900.
¹¹⁶ Uhlirg 9-13 (GG I, I), Schwyzer 1939: 173, Lallot 1989: 42-4, πβ. Allen 1987: 163. Βλ. ερμηνευτικές παρατηρήσεις για το χωρίο στους Hammarström 1930: 15 κεξ., Allen 1987: 29-30 και Μπαμπινιώτη 1985: 31(61). Καλή μετάφραση δίνει ο Robins (1993: 53-4).

¹¹⁷ Πβ. Δ.Α. Συνθ. XX, σ. 206²³, έκδ. W. Rhys Roberts, 1910.

τίτλο "Περὶ συνθέσεως ὀνομάτων", η οποία αποτελεί αισθητική του φωνούμενου και του γραπτού λόγου, αναφέρει τον μουσικολόγο Αριστόξενο (δάσκαλο του Αριστείδη Κοιντιλιανού) ως πηγή και ασχολείται επίσης με τη σχέση των αφώνων και ημιφώνων. Είναι αξιοσημείωτη η φιλοσοφική διάσταση που δίνει με τους όρους "γένεσις" και "διάλυσις" (Συνθ. XIV, pp. 48-50 UR, γράφει για τα "στοιχεῖα" και "γράμματα" με παρατηρήσεις για "φωνές", "φόρους", "άφωνα" και "ημιφωνα").¹¹⁸

Με τα /β γ δ/ και τα συναφή ασχολούνται τα εξής (Συνθ. XIV, pp. 55-57 UR): "τῶν δὲ καλουμένων ἀφώνων ἔννεα ὄντων τρία | μὲν | ἔστι ψιλὰ, τρία δὲ δασέα, τρία δὲ μεταξὺ τοῦ- | των [...] κοινὰ δὲ ἀμφοῖν τὸ β̄ καὶ τὸ γ̄ | καὶ τὸ δ̄. φωνεῖται δὲ αὐτῶν ἕκαστον τρόπον τόνδε: | τρία μὲν ἀπὸ τῶν χειλῶν ἄκρων, ὅταν τοῦ στόματος | πωσθέντος τότε προβαλλόμενον ἐκ τῆς ἀρτηρίας τὸ πνεῦμα λύσῃ τὸν δεσμόν αὐτοῦ. καὶ ψιλὸν μὲν ἔστιν | αὐτῶν τὸ π, δασὺ δὲ τὸ φ, μέσον¹¹⁹ δὲ ἀμφοῖν τὸ β̄: | τοῦ μὲν γὰρ ψιλότερον ἔστι, τοῦ δὲ δασύτερον. μία | | μὲν αὕτη συζυγία τριῶν γραμμάτων ἀφώνων ὁμοῦ | σχήματι λεγομένων, ψιλότητι δὲ καὶ δασύτητι δια- | φερόντων. τρία δὲ ἄλλα λέγεται τῆς γλώττης ἄκρω | τῷ στόματι προσεριομένης κατὰ τοὺς μετώρους ὀδόν- | τας, ἔπειθ' ὑπὸ τοῦ πνεύματος ἀπορριπιζομένης καὶ | τὴν διέξοδον αὐτῷ κάτω περὶ τοὺς ὀδόντας ἀποδιδού- | σης: διαλλάττει δὲ ταῦτα δασύτητι καὶ ψιλότητι: ψιλὸν | μὲν γὰρ αὐτῶν ἔστι τὸ τ, δασὺ δὲ τὸ κ, μέσον δὲ | καὶ ἐπίκοινον τὸ δ̄. [...] τὸ δὲ γ̄ μετρώως καὶ μεταξὺ ἀμφοῖν. | τούτων κράτιστα μὲν ἔστιν ὅσα τῶ πνεύματι πολλῶν | λέγεται, δεύτερα δ' ὅσα μέσως, κείριστα δὲ ὅσα ψιλῶς: | ταῦτα μὲν γὰρ τὴν αὐτῶν δύναμιν ἔχει μόνην, τὰ δὲ | δασέα καὶ τὴν τοῦ πνεύματος προσθήκην, ὡς τ' ἐγγύς που τελειότερα εἶναι ἐκείνων."¹²⁰

Αυτό το απόσπασμα είναι πιο φιλοσοφικό ως προς το "στοιχείου", ενώ συμφωνεί με το προηγούμενο ως προς τον εντοπισμό των "μέσων" και διευκρινίζει καλά τις βασικές έννοιες: δείχνει όμως, εκ πρώτης όψεως, αρκετά ασαφές στην περιγραφή. Ο Χατζιδάκης παρατηρεί: "καὶ ὡς δ̄ καὶ ὡς ε̄ ἂν τις ἐκφωνήσῃ τὸ ε̄ ἢ γλώσσα προσερεῖται κατὰ τοὺς μετώρους ὀδόντας: καὶ περὶ τοῦ γ̄ ταῦτὰ λεκτέον: τῆς δ' ἢ προσθήκη τοῦ πνεύματος ἢ γινόμενη τοῖς δασέσι καὶ διακρίνουσα αὐτὰ ἀπὸ τῶν ψιλῶν."¹²¹ Παρόμοιο σκεπτικισμό εκφράζει ο Allen όταν το "κατὰ τοὺς μετώρους ὀδόντας" χαρακτηρίζει "rather imprecise". Η περιγραφή θα μπορούσε, συνεχίζει, να συνηγορεῖ υπὲρ φατνιακής προφοράς, αλλά η Νέα Ελληνική ἔχει οδοντική προφορά. Επίσης οι πρακτικές μεταγραφές σε νομίσματα της Ινδίας υποστηρίζουν την οδοντική προφορά (Χατζιδάκης 1924: 89, Allen 1987: 16). Το "τρία μὲν ἀπὸ τῶν χειλῶν ἄκρων" συνηγορεῖ υπὲρ τῆς κλειστής προφοράς, αλλά πρέπει να ερωτηθῆι κατὰ πόσο πρόκειται - τον 1ο π.Χ. αι. - για περιγραφικό ἢ για ρυθμιστικό παράγοντα: πιθανόν το έργο να μη στερεῖται υποκειμενικών λύσεων. Όπως γράφει ο ίδιος, πρόκειται για "ποίημα μὲν καὶ γεννημα παιδείας καὶ ψυχῆς τῆς ἐμῆς" (Συνθ. I σ. 64¹⁰⁻¹¹ Rhys Roberts = I σ. 3¹²⁻¹³ UR). Είναι επίσης γνωστό ότι η μελέτη του Δ.Α. γράφηκε ως *δύρο* για τα γενέθλια ενός μαθητή του, ονόματι Melitius Rufus. Από απόψεως μιας φωνολογικής προσέγγισης του χωρίου, πιο αξιόλογη φαίνεται να είναι η παρατήρηση "τὸ δὲ γ̄ μετρώως."¹²² Κατὰ τα ἄλλα πρέπει να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι τα δύο αυτά πιο σημαντικά αρχαία κείμενα δεν μας πληροφοροῦν με σαφήνεια ούτε για την κλειστή ούτε για την

¹¹⁸ Πβ. Αριστ. Μετ. V.VIII, 1041a, 26-30, και Δ.Θ. ανωτ. (τμήμα 1.3.3).

¹¹⁹ "μέσον" και "μεταξὺ ἀμφοῖν": "He (Dionysios) grades them euphonically according to the degree of 'roughness' or 'smoothness' (τὸ δασὺ and τὸ ψιλόν), by which he means presence or absence of breath quality. So the aspirated *theta*, *phi*, and *chi* (*t-h*, *p-h*, and *k-h*, dental, labial, and velar) are the strongest and best (κράτιστα). Next in the scale of euphony come the "medium" *beta*, *gamma*, *delta*. The worst (κείριστα) are the "smooth" *kappa*, *pi*, *tau*. But opinions differed about these [...]" (Stanford 1967: 55.70[39]). Με την τελευταία πρόταση αναφέρεται στην άποψη του Αρ. Κοιντ. που σχολιάζω πιο κάτω.

¹²⁰ Πβ. Blass 1888: 98(377), Hammarström 1930: 27-8.35-6, Allen 1987: 16.162.

¹²¹ Το "πνεῦμα" πάντως, όπως είδαμε στον Αριστοτέλη, εννοεῖ τον 'αέρα'. Με σύγχρονο όρο θα το λέγαμε 'στήλη αέρος' (πβ. Μπαμπινιώτη 1985: 27[30]).

¹²² Πβ. Α.Δ. και Ηδν. πιο κάτω.

ενδεχόμενη αποκλειστοποιημένη προφορά των ηχηρών κλειστών.¹²³ Παρακάτω θα προταθεί όμως δοκιμαστική ερμηνεία των ασαφειών των παρόμοιων χωριών.

1.3.5. ΑΠΟΛΛΩΝΙΟΣ Ο ΔΥΣΚΟΛΟΣ (1ο μισό του 2ου αι. μ.Χ.). Πατέρας του Ηρωδιανού. Δίδαξε στην Ρώμη, ανήκε στους Στωικούς και ασχολήθηκε με τη συστηματοποίηση της γραμματικής και ειδικά της σύνταξης (Steinthal 1891: 220-1, Arens 1969: 28). Αναφορικά με το <β> παρατηρεί: "τὸ β̄ τὸ β̄ προσελάμβανεν" (βλ. λ. "βρά" στο Corpus). Από το έργο του συμπεριλαμβάνονται στο Corpus τέτοια λήμματα όπως "βρόδον (δηλ. φρόδ-, ρόδον), ἰών, ἰώννα, ἰώνει". Την απαλοιφή του /γ/ χαρακτηρίζει "εὐλογία" ("ὑφέσει εὐλόγω τοῦ γ@"). Στον όρο "ὑφέσει" προσπαθώ να δώσω πιο κάτω νέα ερμηνεία. Ο Α.Δ., ο οποίος αναφέρεται στο έργο του στον γραμματικό Τρύφωνα (1ος αι. π.Χ.), εξηγεί την αλλαγή ε > ι στην λέξη "ἰών" με τον εξής τρόπο: "Ἔστι καὶ ἡ τιοῦς [=τεοῦς = σοῦ]¹²⁴, διὰ τοῦ τ, ἦν καὶ ἀναλογωτέραν ἡγητέον, ἐπεὶ τὸ | ε̄ εἰς τ μεταβάλλουσι, φωνήεντος ἐπιφερομένου" (Αντ. Ι,1 (95C), p. 74²⁷⁻²⁸ Schneider - Uhlig). Ο Α.Δ. ασχολήθηκε εκτενώς με την *αναλογία*, χρησιμοποιώντας επίσης τους όρους "σμπάθεια" και "σμπαθής" με την ίδια έννοια.¹²⁵ Επισημαίνει τη "συγγένεια" των <δ> και <ζ> και με αφορμή το <β> παρατηρεί: "μὴ γὰρ ἄλλοτε Αἰολεῖς | προστίθενται το β̄ τῷ β̄, εἰ μὴ το δ̄ ἐπιφέροιο κατὰ τὴν ἐξῆς συλλαβὴν, | ἢ τὸ συγγενὲς ζ, ἢ τὸ σμπαθέστερον τ̄" (Α.Δ. Επιρρ. Ι, 1 [567²⁰⁻²²], p. 157¹⁷⁻¹⁹ Schneider - Uhlig). Το "σμπαθέστερον" - σύμφωνα με το LSJ - ισοδυναμεί εδώ με το "ἀναλογώτερον". Το ευρετήριο της έκδοσης των Schneider - Uhlig (Α.Δ. III, GG III, 1910, σ. 259) το αποδίδει ως "cohaerens" /συνεχής, συνεκτικός/ και παραπέμπει στο ανωτέρω χωρίο. Η απόδοση ως "cohaerens" δεν πείθει όμως ιδιαίτερα (λαμβάνει υπόψη την μορφολογία). Μήπως το "σμπαθέστερον" παραπέμπει περισσότερο στην ηχηρότητα, τάση η οποία ήταν ανέκαθεν τόσο έντονη στην Ελληνική;¹²⁶ Κάνω αυτήν την εικασία με κάθε επιφύλαξη λαμβάνοντας υπ' όψιν ότι ο Α.Δ. φαίνεται να καινοτόμησε και άλλη φορά στον χώρο της ορολογίας (π.χ. το "φέσει"). Αν αληθεύει η εικασία, αυτό σημαίνει ότι υπάρχουν ενδείξεις διαπίστωσης της ηχηρότητας στους Έλληνες, κάτι που αναγνωρίζεται, ως προς την αρχαιότητα, συνήθως μόνο στους Ινδούς. Διερωτώματα τί ακριβώς εννοεί στο ίδιο σημείο το "δυνάμει" (Επιρρ. Ι, 1, p. 157²²⁻²⁴ Schneider - Uhlig, ένας όρος τον ρόλο του οποίου στον χώρο των "γραμμάτων" είδαμε ανωτέρω).

Στο έργο του Α.Δ. απαντά για πρώτη φορά ο όρος "χασμωδία" ως "χασμῶδες" (Αντ. Ι,1 [63B] 50¹¹ Schneider - Uhlig ως άλλη μια ορολογική καινοτομία!). Στην παρούσα διατριβή χαρακτηρίζω την χασμωδία ως υποπερίπτωση του *ενδοχηρητικού περιβάλλοντος*, ενώ από λειτουργικής πλευράς, ως *δισθενές περιβάλλον*. Πιο κάτω, στο τμήμα 1.3.12 θα σχολιάσω την ενδεχόμενη ορολογική καινοτομία του Α.Δ. για το "ὑφέσει" που αναφέρω ενδεικτικά και εδώ.¹²⁷

¹²³ Για την προσφορά του Δ.Α. ως γραμματικού πβ. L. Radermacher (RE IX, 1903: 934-71), Hammarström 1930 (παντ.), Stanford 1967: 16 κεξ.51 κεξ., Μπαμπινιώτη 1985: 31-2(61), και Allen 1987 (παντ.).

¹²⁴ Ο Schneider παρατηρεί στην κριτική έκδοση: "Genetivi singularis secundae personae. Formae omnium usu receptae, Homericæ, doricæ" (Argum. 20, ad loc., σ. 74).

¹²⁵ Π.χ. Α.Δ. Αντ. Ι, 1 p. 173^{13,26}, Σύντ. ΙΙ 228^{13,229¹¹} Schneider - Uhlig. Πβ. τμήμα 1.3.4 ανωτ. και LSJ 1680 (λ. "σμπάθεια").

¹²⁶ Πβ. Χαράλαμποπούλου κ.ά. 1992: 297 κεξ.

¹²⁷ Για την προσφορά του Α.Δ. πβ. L. Cohn (RE III, 1895: 136-9), Schwyzer 1939: 7, R.M.W. Dixon (έ.α) σ. 43, Allen 1987: 26.128, Μαγουλά 1990-91: 244.249.251.256(12), D.L. Blank (ANRW II, 32, 1, 1993: 708-30), J.M. Van Ophuijsen (ANRW aut., σσ. 731-70), Hülsler, έ.α., σ. 61, P.-H. Matthews εν: Χριστιδης 2001: 895 κεξ.

1.3.6. ΑΙΛΙΟΣ ΗΡΩΔΙΑΝΟΣ Ο ΤΕΧΝΙΚΟΣ¹²⁸ (2ος αι. μ.Χ.). Υιός του Απολλωνίου του Δυσκόλου. Μετά από πρόταση του αυτοκράτορος Μάρκου Αυρηλίου (αυτοκράτορας από το 161 μ.Χ.) συνέγραψε την "Καθολική προσωδία". Υπήρξε σημαντικός εκπρόσωπος των *αναλογικών*, οι οποίοι προσπάθησαν να διατυπώσουν κανόνες. Θεωρείται ότι δημιουργήθηκε η "τέχνη γραμματική", ως κλάδος, με αυτήν την συμβολή.¹²⁹ Ασχολήθηκε επίσης με τις εξαιρέσεις (Steinthal 1891: 152-4.355 κεξ.). Αυτός ο γραμματικός, όσον αφορά στο αντικείμενο της παρούσας έρευνας, αφενός επισημαίνεται ως πηγή σημαντικών τύπων, όπως λ.χ. "Ἄρκασιδης, Ἄρκασις", μεταξύ των οποίων και μερικοί που εκπλήσσουν λόγω του νεωτεριστικού χαρακτήρος τους όπως το "βῆλλιν", αφετέρου αναπτύσσει θεωρία ως προς την εκτίμηση του φωνήματος /g/. Μας παρέχει επίσης τύπους όπως τα "ὄλιον, ὄλιουσιν", δηλ. τύπους με απαλοιφή του /γ/, προφορά που χαρακτηρίζει με την φράση "ἀναλογώτερον ἀποφαίνονται". Παρακάτω θα σχολιάσω το συγκεκριμένο χωρίο.¹³⁰

1.3.7. ΛΟΥΚΙΑΝΟΣ Ο ΣΑΜΟΣΑΤΕΥΣ (2ος αι. μ.Χ.). Από την ειδική βιβλιογραφία που έχω υπόψη μου, ο Kretschmer (1901: 27[σημ.]) και ο Stanford (1967: 69[24]) είναι οι μόνοι που επιστούν την προσοχή στον μεγάλο σατιρικό της όψιμης αρχαιότητας, αν και με άλλη αφορμή από ό,τι μας απασχολεί εδώ. Το σχετικό γραπτό του έχει τίτλο *Δίητ αιμφύλωνων. Του σήμα προς τὸ ταῦ ὑπὸ τοῖς ἐπτά φωνήενσι*, ενώ κοινώς αναφέρεται ως *Δίητ φωνήεντων*. Σ' αυτήν την διασκεδαστική "δικογραφία" ο "ενάγων" Σίγμα "γραφήν ἔθετο [...] πρὸς τὸ Ταῦ ἐπὶ τῶν ἐπτά Φωνήεντων βίας καὶ ὑπαρχόντων ἀρπαγῆς [...] (1)" με άλλα λόγια διαμαρτύρεται κατὰ της αλλαγῆς (σ) > τ (τ). Κατὰ τον επιμελητή και μεταφραστή Α.Μ. Harmon (LCL 1953, σ. 395), το κείμενο πιθανώς να μην ανήκει στον Λουκιανό, αλλά να είναι πιο όψιμο. Και αυτό το έργο γράφει για 'στοιχεία': "τῶν στοιχείων [...] γένος" (11) - όπου φαίνεται μάλιστα να εννοεί την αλφάβητο. Ο "ενάγων" παρατηρεί ότι πιθανώς θα αναγκασθεί να παύσει πλέον να είναι "γράμμα" και θα κατατηρήσει "ψόφος" ("ἐν ἴσθαι δὲ κείσθαι τοῦ ψόφου" [2]). Θεωρεί δηλ. και ο Λ. ότι "τα γράμματα έχουν φωνές". Όσον αφορά στο /γ/, με αφορμή το χωρίο "τὸ μόγις ἀφαιρούμενον αὐτοῦ καὶ μάλιστα παρακλέπτων" (4) ο Harmon παρατηρεί: "The word μάλιστα may have been pronounced μάγις by the common people at some time [...]" (έ.α., σ. 399[1]). Άραγε με τα "μόγις" και "μάγις" ἐπρόκειτο για κάποια περίπτωση αποκλειστοποιημένης προφοράς; Το κείμενο επαναλαμβάνει την γνωστή θέση ότι τα άφωνα "δεν ακούγονται" ("ἡμφώνους δὲ τὴν ἐφεξῆς, ὅτι προσθήκης εἰς τὸ ἀκουσθῆναι δεῖται")· με αυτήν την έννοια, φυσικά, το Σίγμα είναι "ανώτερο" (5). Το χωρίο "ἀκούετε, Φωνήεντα δικασταί, τοῦ μὲν Δέλτα λέγοντος, ἀφειδέτῳ μου τὴν ἐνδελέχειαν, ἐντελέχειαν ἀξιούν λέγεσθαι παρὰ πάντας τοὺς νόμους" (10) αναφέρεται τυπικά στην περίπτωση του /δ/, αλλά προφανώς πρόκειται για την αλλαγή nt > nd. Αναφορικά με το /δ/ και το /β/ υπάρχει μόνο η ανωτέρω έμμεση μνεία ("ἡμφώνους [...]"). Ο Harmon παρατηρεί: "The Greek "mutes" are nine in number. Sigma, as a semivowel, claims higher rank" (έ.α., σ. 401[2]).

1.3.8. ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ Ο ΚΟΙΝΤΙΛΙΑΝΟΣ ἢ ΚΟΪΝΤΙΛΙΑΝΟΣ (2ος ἢ 3ος αι. μ.Χ.). Μαθητής του Αριστόξενου¹³¹ που αναφέραμε και ανωτέρω, αυτός ο όψιμος

¹²⁸ Ο Schwyzer (1939: 8), ακολουθώντας τον R. Reitzenstein (*Gnomon* 5, 1929: 243), ασκεί κριτική κατὰ της αποκατάστασης του έργου του Ἡδν. από τον Lentz (GG III).

¹²⁹ Ο όρος πάντως αναφέρεται ήδη από τον Πλάτωνα: "γραμματικὴν τέχνην ἐπεφθέγγετο (δηλ. είτε τις θεὸς είτε καὶ θεῖος ἄνθρωπος) προσεπιπὼν" (Πλ. Φλβ. 18c), βλ. επίσης Πλ. Σοφ. 253a.

¹³⁰ Για την προσφορά του Ηρωδιανού πβ. Steinthal 1891: 98.152 κεξ.355 κεξ., το βασικό άρθρο του H. Schultz (RE VIII, 1913: 959-73), τους Schwyzer 1939: 7-8.374, Allen 1987: 32.41.42.73(28).90(3).93.101.162.163.164.165.166, Μαγουλά 1990-91: 249-50 και τις πρόσφατες εργασίες των Α.Ρ. Dyck (ANRW II, 34, 1, 1993: 773-94), και Σ. Βασιλάκη (εν: Χριστιδης 2001: 843 κεξ.). Τους αναλογικούς αναφέρουν μεταξύ άλλων ο Ευστ. 802³⁸ και η Σούδα Α 4388 (λ. Ἄτρειδης).

¹³¹ Το έργο του Α. κυκλοφόρησε με αυτόν τον τίτλο: *Αριστοξένου ἁρμονικὰ στοιχεῖα* (έκδ. Η.Σ. Macran, 1902, επανέκδοση: 1990). Και ο Α. αναφέρει τα "στοιχεία". Αυτά προφανώς θεωρούνταν κοινή

συγγραφέας ήκμασε στην Ρώμη και φέρεται ως ο γράφας την μελέτη με τίτλο *Περὶ μουσικῆς*. Φιλοδοξία του ήταν να μεταλαμπαδεύσει τις γνώσεις των αρχαίων για την μουσική τέχνη, οι οποίες κατά την άποψή του είχαν περιέλθει σε λήθη την εποχή που ζούσε.¹³² Αυτό σημαίνει ότι αληθεύει και σε αυτήν την περίπτωση η γενική διαπίστωση: και ο Α.Κ. ασχολήθηκε με ζητήματα γλώσσας εφόσον αυτά ενδιέφεραν για κάτι άλλο. Από την άλλη πλευρά όμως, *μουσική* είχε στην αρχαιότητα ασύγκριτα πιο ευρύ σημασιολογικό πεδίο από ό,τι έχει σήμερα (Duysinx έ.α. σσ. 7-8, πβ. M.-L. West εν Χριστιδής 2001: 1055).

Και ο Αρ. Κοιντ. εισάγει την έννοια του "στοιχείου" (28-29 J = Winnington-Ingram I, XX, pp. 4028-29, 411-8, 11-17).

Το χωρίο που ασχολείται με τα /b d g/ είναι το εξής: "τῶν ἀφῶνων τὰ μὲν διὰ τῶν χειλῶν ἤχεται μόνων, τοῦ πνεύματος τὴν ἔμφραξιν αὐτῶν κατὰ μέσον (στην μετάφραση του Duysinx, έ.α., σ. 148, "entre des deux lèvres") ἐκβιαζομένου, ὡς τὸ β και τὰ τούτου περιεκτικά (δηλ. π και ψ, Mathiesen, έ.α., σ. 140[228], πβ. Duysinx, έ.α., σ. 148[3]), τὰ δὲ τῆς μὲν παρειᾶς ὑπόσαιρούσης¹³³, τοῦ δὲ πνεύματος ῥαγδαίως καὶ εἰς πλάτος προιεμένου, ὡς τὸ γ και τὰ ἐκατέρωσε ἄκρα (δηλ. κ και χ (Mathiesen, έ.α., σ. 140[229], Duysinx έ.α., σ. 148[4]), τὰ δὲ τῶν μὲν ὀδόντων ἐπ' ὀλίγον διαζευχθέντων,

τῆς δὲ γλώττης οἰονεὶ σφενδονώσης κατὰ μέσον ἀθρόως τὸ πνεῦμα, ὡς τὸ τ και θ και τὸ τούτων μέσον (δηλ. δ (Mathiesen, έ.α., σ. 140[230], Duysinx έ.α., σ. 148[5]), τούτων¹³⁴ δὲ τὰ μὲν ἡρεμαίως προάγοντα τὸν ἀέρα κάκ τῶν περὶ τοὺς ὀδόντας τόπων κεκληταί τε ψιλὰ καὶ ἔστιν εὐφωνότερα, τὰ δ' ἔνδοθεν ἐκ φάρυγγος ὀνόμασαι δασέα καὶ ἔστιν λίαν τρα||χέα, τὰ δ' ἐκ μέσου τοῦ φωνητικοῦ τόπου μέσα¹³⁵ τε εἴρηται καὶ τῆς ἀμφοτέρων εἴληχε φύσεως (δηλ. τα /β δ γ/ (Mathiesen, έ.α., σ. 140[231]. Διαφορετικά ο Duysinx (έ.α., σ. 148[8]: "les «moyennes» [...] sont les sourdes [...]", 54 J = Winnington-Ingram II, XI, p. 765-17).

Οι πληροφορίες του Α.Κ., αν και αρκετά λεπτομερείς, μ' όλες τις ερμηνευτικές παρατηρήσεις των μεταφραστών, δε θα μπορούσαν να χαρακτηρισθούν σαφείς. Εκπλήσσει η παρατήρησή του για τα "ψιλὰ" ("καὶ ἄστιν εὐφωνότερα"), όχι μόνο επειδή αυτά από άλλους συγγραφείς χαρακτηρίσθηκαν "άφωνα" (δηλ. "δεν ακούγονται" ή "δεν είναι ευχάριστο το άκουσμά τους")¹³⁶ αλλά επίσης επειδή έρχεται σε διαμετρική αντίθεση με τις καθιερωμένες σήμερα στην φωνολογία κλίμακες αντηχητικότητας. Τα

πηγή τόσο για τα τους ήχους της μουσικής όσο και για τα "γράμματα" (πβ. I 13, I 2720-21, II 372). Αυτήν την ορολογία πρέπει να έχουμε υπόψη μας αν θέλουμε να αποτιμήσουμε σωστά την προσφορά του Αρ. Κοιντ. Αναφορικά με τον Α. πβ. Allen 1987: XVIII.118.121.166-7.

¹³² Πληροφορίες για τη ζωή και το έργο του αντλούνται από: K.v. Jan, *RE* II, 1896: 894-6, K. Ziegler, *KIP* I, 1964: 560-1, Γ. Λεωτσάκος, *ΠΛΜΠ* 11 1984, 1996: 54-5, Fr. Zamminer, *DNP* (*Der neue Pauly*) I, 1996: 1101-2. Η πρώτη σοβαρή έκδοση του κειμένου του ανήκει στον Α. Jahn (1882) ενώ η σήμερα έγκυρη έκδοση είναι αυτή του R.P. Winnington-Ingram (1963). Σχολιασμένη μετάφραση δίνουν οι Th.J. Mathiesen (1983) και Fr. Duysinx (1999). Ο τελευταίος παρέχει επίσης κατάλογο των παροραμάτων της έκδοσης Winnington-Ingram (σσ. 16-8).

¹³³ Στην μετάφραση του Mathiesen: "are sounded from the cheek with the lips parted a little" (έ.α., σ. 140), ενώ ο Duysinx μεταφράζει: "d'autres sont émises quand les lèvres s' écartent légèrement et que l' air s'échappe violemment en entier" (έ.α., σ. 148).

¹³⁴ Κατά τον Duysinx (έ.α., σ. 148[6]), εννοούνται τα 'άφωνα' ("muettes"), ενώ τα 'ψιλὰ άφωνα' ("muettes «nues»") είναι τα /β δ γ/.

¹³⁵ Κατά τον Duysinx τα 'άηχα'. Σημειώνει τα εξής: "Nous disons «sourdes». - Notons qu' ici le terme «moyennes» n' a plus le même sens que plus haut. Dans les séries π-β-φ, κ-γ-χ, τ-δ-θ, les moyennes (par la place qu' elles occupent) sont les sonores β, γ, δ; ici, au contraire, les «moyennes» (par leur caractère plus ou moins «dur») sont les sourdes π, κ, τ (έ.α., σ. 148[8])." Πβ. Duysinx σ. 94(1,3), ανωτ.

¹³⁶ Από τις δύο ερμηνείες, η δεύτερη πρέπει να είναι όψιμη. Ο Hammarström, παρέχοντας δείγματα από την σχολική πράξη, έδειξε ότι η εκμάθηση μιας συλλαβής όπως <βα> γινόταν στα σχολεία με την εξής σειρά: "βῆτα ἄλφα βα" (1930: 13-4).

λιγότερο αντηχητικά φωνήματα (τα λιγότερο "ωραία") είναι ακριβώς τα /p t k/.¹³⁷ Είναι γνωστό ότι η αποκατάσταση του κειμένου του Α.Κ. υπήρξε εξαιρετικά δύσκολη λόγω φθοράς των χειρογράφων.¹³⁸ Γι' αυτό το λόγο θα έθετα το ερώτημα μήπως το συγκεκριμένο σημείο είναι ημερητήριο. Ο Duysinx προτείνει βέβαια ότι πρόκειται στην πραγματικότητα για τα /β δ γ/ (σσ. 97[1,3], 148[6]) αλλά δεν δίνει εξηγήσεις και δημιουργείται η εντύπωση ότι πρόκειται για ad hoc ερμηνείες. Ο Α.Κ. ήταν μουσικός συγγραφέας και ο Duysinx τον παρακολουθεί ανάλογα τοποθετημένος. Ακόμη και αν δεχθούμε την ερμηνεία, παραμένει παράξενο ότι ο Α.Κ. δεν χειρίζεται με συνέπεια τόσο σημαντικές έννοιες όπως είναι π.χ. τα "μέσα". Επίσης, δεν είναι πολύ επιστημονικός ο χειρισμός των τάξεων των τριών ηχηρών "κλειστών" εκ μέρους του. Ενώ κατονομάζει τα /β γ/ και υπαινίσσεται άλλα "τούτου περιεκτικά", το /δ/ χειρίζεται αντιστρόφα. Αυτή η προσέγγιση ταιριάζει σε ποιητικό κείμενο¹³⁹ αλλά πολύ λιγότερο σε επιστημονική πραγματεία. Ο Duysinx σχολιάζει έτσι αυτά που ο Α.Κ. γράφει για τα "δασέα": "Ceci suppose que le φ était prononcé comme un p aspiré et non comme notre f" (έ.α., σ. 97[2]). Κατά την γνώμη μου, δεν μπορεί να υποστηριχθεί τέτοια εκδοχή για τον 2ο ή 3ο μ.Χ. αιό.¹⁴⁰

Το σύγγραμμα του Α.Κ. είναι *διδασκτικό* και λαμβάνει υπ' όψιν *παραδοσιακό υλικό* (στόχος του είναι να διασώσει μια παράδοση 700 ή ίσως και πλέον χρόνων), κινείται δε *δασκαλιστικά* και *ρυθμιστικά*. Πβ. τον Martianus Capella που διακόσια χρόνια αργότερα θα γράψει ένα *διδασκτικό ποίημα* αντλώντας πολλά στοιχεία ακριβώς από τον Α.Κ.¹⁴¹

1.3.9. ΣΕΞΤΟΣ Ο ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ (2ος αι. μ.Χ.). Σκεπτικός φιλόσοφος, οπαδός του Πύρρωνος (4-3ος αι. π.Χ.). Το έργο του *Πρός γραμματικούς* αποτελεί μέρος του *Πρός μαθηματικούς*¹⁴², της γενικής κριτικής του κατά των "καθηγητών" (πβ. R.G. Bury, έκδ. LCL, 1949). Μ' όλο του τον σκεπτικισμό, η επίδραση του Δ.Θ. είναι εμφανής στο έργο του (D.L. Blank, έ.α., σ. 153[99-120]). Στις παραγράφους 99-103 επαναλαμβάνει τις γνωστές θέσεις για τα "στοιχεία" όπου αναπτύσσεται "ή ζήτησις [...] περί τῆς δυνάμεως"¹⁴³ (99). Τα /β δ γ/ κατατάσσονται στα "άφωνα" και προσθέτουμε ότι αυτά αποτελούν "μετὰ τῶν ἄλλων συνεκφωνούμενα" (102). Το *κριτικό* μέρος (§§104-120) είναι πολύ πιο εκτενές. Για το "στοιχείον" παρατηρεί ότι ως στοιχειώδης υπόσταση δεν μπορεί να είναι "σύστημα ἐκ τινῶν", δηλ. σύνθετο. Είναι ασυνήθιστος ο χειρισμός των /β δ γ/ στο κριτικό μέρος με το να μη τα αναφέρει ρητώς. Παρεμβάλλει σύντομη παρατήρηση για τα "ψιλὰ", "δασέα" και "κοινὰ" σε σημείο που διαλαμβάνει περί των φωνηέντων (βλ. 100), και επεκτείνει το κύρος των λεχθέντων επίσης στα σύμφωνα: "Ὁ δ' αὐτὸς τῆς ἐπιχειρήσεως τρόπος γινέσθω καὶ ἐπὶ τῶν φύσει ψιλῶν ἢ δασέων ἢ καθ' ἑκάτερον κοινῶν ἡμῖν δὲ ἀπόχρητ τὸ γένος τῆς ἐπιχειρήσεως ὑποδείξει [...]" κτλ. (111). Στη συνέχεια

¹³⁷ Βλ. π.χ. Φιλιππάκη-Warburton 1992: 45(3).67-8(5a), Trask 1996: 327-8, Nespor 1999: 100(4.4.). Ο Stanford (1967: 55.70[39]) αναφέρει την διαφορετική άποψη του Α.Κ. αλλά δεν επιχειρεί επιστημονική ερμηνεία. Αναφορικά με τον Δ.Α. επικαλεῖται όμως τα δεδομένα της σύγχρονης φωνητικής (σσ. 55-6).

¹³⁸ Πβ. Winnington-Ingram (έ.α.), σσ. V-VII. Σ. V.: "codice usus admodum mendoso".

¹³⁹ Πβ. την αρχή του κεφαλαίου: "Μετάνωμεν δὴ τὸν λόγον [...] μετάνωμεν εἰς τὰ περὶ λέξεως" κτλ. Εντύπωση κάνει το ρητορικό σχῆμα της *αναδίπλωσης*. Αυτά τα εισαγωγικά λόγια θέτουν ίσως ερωτηματικά ως προς την σοβαρότητα όλου του κεφαλαίου. (Διαφορετικά ο Μπαμπινιώτης 1985: 30[57]).

¹⁴⁰ Πβ. Lejeune 1972: 60-1(48-9), Meillet 1975: 273, Allen 1987: 23-4, Μπαμπινιώτης 1998(β):127, Χρ. Χαλαμπακί εν' Κοπιδάκης 1999: 98 και Πετρούνια εν' Χριστιδής 2001: 447.

¹⁴¹ Το ποίημα του Μ.Κ. τιτλοφορείται *De nuptiis Philologiae et Mercurii* /Περί του γάμου της Φιλολογίας και του Ερμή/ (έκδ. Α. Dick, Teubner 1925).

¹⁴² Βλ. επεξηγηματικές παρατηρήσεις στον D.L. Blank, *Sextus Empiricus Against the Grammarians*, 1998: 149-66, R.M.W. Dixon (έ.α.) σ. 41, Stanford 1967: 68(8), Allen 1987: 23.89, Μαγουλά 1990-91: 245(3) κεξ., Σ. Βασιλάκη εν' Χριστιδής 2001: 842 κεξ. και Χρ. Χαλαμπακί, *Sextus Empiricus: His views on language and style* (προς δημοσίευση στα Πρακτικά του 11^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Κλασικών Σπουδών της FIEC, Καβάλα, 17-19 Σεπτεμβρίου 1999. Πβ. Χαλαμπακί 2000: 34[208]).

¹⁴³ Ο Bury αποδίδει τον όρο ως 'function'.

"ίσχυρότερα"¹⁶¹ και την φράση "μέσση ἔχοντα δύναμιν" (GG I III, 502₂₃). Φαίνεται να ενισχύει την ανωτέρω άποψη το γεγονός ότι οι συγγραφείς πριν από τον Δ.Θ. ή δεν αναφέρουν τα "μέσα" ή, αν τα αναφέρουν, δεν τα συστηματοποιούν. Η πιο πρώιμη περιγραφή και των τριών αφώνων έρχεται πάντως από τον Δ.Θ., ενώ το προγενέστερο ψευδοαριστοτελικό "*Περὶ ἀκουστικῶν*" (περί το 200 π.Χ.) αναφέρει μόνο "δασεία" και "ψιλὰ" (Sturtevant 1940: 77[90b]). Το πρόβλημα απασχόλησε και τον Lallot, ο οποίος παραθέτει και ερμηνεύει ένα μικρότερο κομμάτι του κειμένου του "Mel.". Η άποψη του όμως ότι ο σχολιαστής περιγράφει την αποκλειστοποιημένη προφορά ("prononciations spirantes") - την εμφάνιση της οποίας ο ίδιος χρονολογεί στους 3ο-1ο αιώνες π.Χ. - δεν φαίνεται πολύ πειστική. Θα ήταν περίεργο αν οι γραμματικοί θα αντιλαμβάνονταν αυτήν την προφορά για πρώτη φορά (;) τον 6ο (ή έστω, τον 4ο) αι. μ.Χ., ενώ είχαν αντιληφθεί εκατοντάδες χρόνια νωρίτερα "τὴν ἄνευ τοῦ γ̄ χρῆσιν" (την οποία εξετάζουμε πιο κάτω). Άλλη ένδειξη τέτοιας προφοράς είναι το εξής: "μετινω- | μάσθη δὲ Φιάλεια δίχα τοῦ γ̄ ἀπὸ Φιάλου τινός" (Hδν. II 295₂₄ [=Στ. 664₁₁ M]), βλ. λ. "Φιάλου" στο Corpus). Πρέπει να παρατηρηθεί επίσης ότι το /b/ δεν είναι χειλοδοντικό, που προϋποθέτει αποκλειστοποιημένη προφορά, αλλά διχειλικό. Ο σχολιαστής Mel. όμως γράφει ότι το <β> προφέρεται διχειλικό: "τοῖς ἄκροις τῶν χειλέων".¹⁶² Ο Lallot παραδέχεται μάλιστα στην ίδια σελίδα του βιβλίου του ότι μερικοί γραμματικοί έμειναν πιστοί στην κλασική παράδοση - κάτι που μπορούμε να υποθέσουμε και στην περίπτωση του Δ.Α. - παρά τις αλλαγές της προφοράς (1989: 101-3, μετάφραση του αποσπάσματος: σ. 103.).¹⁶³ Προσέτι, δεν είναι πειστική η θέση του για το "διμερές σύστημα" (classification bipartite) του Αριστοτέλη (Ποιητ. 1456 b 32), με το οποίο θα απεδεικνύετο η κλειστή προφορά "à date ancienne" (1989: 102), διότι ο Αριστοτέλης, ενώ όντως εργάζεται και με διμερές σύστημα, σε αμέσως προηγούμενο χωρίο (26-28) παρέχει τριμερές σύστημα: "φωνῆεν- | μήφωνον ἄφωνον".

Πιστεύω να είναι σωστό ότι ο Σχολιαστής Mel. δεν ήταν ικανός να διαπιστώσει ένα τόσο σημαντικό φαινόμενο όσο η αποκλειστοποίηση. Με το "μέσση τινὰ διέξοδον [...] διδῶσιν" θα ακολουθούσε μια λιγότερο "επαναστατική" παράδοση, η οποία δεν έτυχε να μαρτυρείται αλλού ικανοποιητικά. Όποια όμως και να είναι η σωστή ερμηνεία, δεν φαίνεται πιθανό, με την χρήση αυτής της λέξεως, να επρόκειτο για τον "όρο εξ αμχανίας" του Ammann.¹⁶⁴

Την διττή αλλοφωνική φύση του υπερωικού φωνήματος, καθόσον φαίνεται, αποδεικνύει όμως και η αρχαία λόγια παράδοση. Ενώ άλλοι στιγματίζουν "τὴν ἄνευ τοῦ γ̄ χρῆσιν ὡς βάρβαρον" (πβ. Hδν. II 926₈ στο Corpus, λ. ὄλων), ο Α.Δ., εξετάζοντας τον βοιωτικό τύπο "ἰών" (=έγ[ω]ν), χαρακτηρίζει μάλιστα "εὐλογία ὕρεση" (=υφαίρεση) την

¹⁶¹ GG I III, 337₂₇ 30.34.503_{8,9}. Για τον Ηλιόδωρο, σχολιαστή του Δ.Θ., πβ. το άρθρο του H. Schultz (RE VIII[1], 1913: 40-41).

¹⁶² Πβ. Χατζιδάκι 1924: 123. Στην ερμηνεία του δίνει επί λέξει πίστη στα γραφόμενα του Mel. περί του /β/. Κάτι τέτοιο όμως δεν είναι δυνατόν λόγω της οψιμότητας του κειμένου του σχολιαστή. Ο Κουρμούλης περιορίζεται στο να παραθέσει το κείμενο εκτενώς, χωρίς ερμηνευτική προσπάθεια (1949: 78-9). Μπορεί το χωρίο να εννοεί τα "χεῖλη" των ομιλητών και να αφήνει ανοικτό το ενδεχόμενο αποκλειστοποιημένης προφοράς (που απαιτεί την λειτουργία του ενός μόνο από τα δύο χεῖλη);

¹⁶³ Και ο Sturtevant υποστηρίζει ότι πρόκειται για περιγραφή αποκλειστοποιημένης προφοράς (1940: 85[92c]). Για τον παράγοντα "κλασική παράδοση" πβ. Stanford: "Dionysios seems to be characterizing something like the fully voiced zeta, as in our 'amazed,' which was probably already prevalent in Hellenistic times [...], but (probably on traditional grounds) he classes it as a double letter, with xi' and psi'" (1967: 70[37]).

¹⁶⁴ "Die Bezeichnung der stimmhaften Verschlusslaute als Mediae war ursprünglich vielleicht nur ein Verlegenheitsausdruck" (H. Ammann, "Mediae" - G/ . 24, 1936: 161). Θα διαφωνούσα με τον Allen (1987: 30) ο οποίος παραδέχεται την ερμηνεία του Ammann.

εξαφάνιση ή σίγηση του ουρανικού αλλοφώνου.¹⁶⁵ Αν και υπάρχουν απόψεις οι οποίες ερμηνεύουν αυτήν την χρήση απλά ως αποκλειστοποίηση¹⁶⁶, είναι πιθανότερο ότι πρέπει να δεχθούμε το χωρίο με την κατά λέξη έννοιά του.¹⁶⁷ Θα πρότεινα αυτήν την ερμηνεία για τους εξής λόγους: (α) για την απώλεια του υπερωικού /β/ υπάρχουν επίσης πολυάριθμα άλλα παραδείγματα, αρκετά πρώιμα, (β) το ουρανικό του αλλοφώνου, ακόμη και να προφερόταν ως /β/, μπορούσε να δημιουργήσει στους αρχαίους το αίσθημα της σίγησης, διότι γι' αυτούς αποτελούσαν τα στοιχεία (=γράμματα) τις φωνολογικές μονάδες, η δε ελληνική ορθογραφία - με εξαίρεση της Μυκηναϊκής και της Κυπριακής - δεν γνωρίζει το γράφημα <β> (πβ. Lejeune 1972: 165[166]). Επίσης, πιστεύω ότι δεν είναι παρακινδυνευμένο να προστεθούν δύο παρατηρήσεις του Χατζιδάκι αναφορικά με το /β/. Γράφοντας για τη σίγηση του στο νεοελληνικό γλωσσικό υλικό σημειώνει: "Άς προστεθῆ, ὅτι ὁ σχηματισμὸς τοῦ j τούτου φθόγγου γίνεται πολλαχοῦ σφόδρα ἀσάφηνως. Οὕτω λέγεται ἐν Κρήτῃ σφαῖ, ἐσφάγκα καὶ ἀπὸ χαραῖς, ἐν Θήρῃ ἄνοη, ἄπραη καὶ κατ' αὐτὸ ἄνοος, ἄπραος κτλ." (1934: 422, η υπογράμμιση είναι δική μου), (γ) Δεν συνάντησα καμιά παρατήρηση για τυχόν "ἄνευ <β>" ή "<δ>" προφορά. Τέτοια προφορά εντοπίζεται ωστόσο, πράγμα που απαιτεί ο συστηματικός λόγος, σε μεταγενέστερα κείμενα. Επίσης είναι γνωστή η πρώιμη σίγηση του /β/.

Αυτές οι λεπτομέρειες υποβάλλουν συγχρόνως με κάποιο βαθμό πιθανότητας την ερμηνεία ότι η αποκλειστοποίηση - και η φωνηματοποίησή της - θα ξεκίνησε από το υπερωικό φώνημα (πβ. Πετρούνια εν: Χριστίδης 2001: 447[3.1]). Παράλληλη είναι με αυτήν την διαπίστωση και η άλλη, σύμφωνα με την οποία η πλήρης αποβολή του /γ/ εντός των ίδιων φωνολογικών περιβαλλόντων στα νεοελληνικά ιδιώματα, όπως δείχνουν τα δεδομένα του Corpus, φαίνεται να υπερισχύει αριθμητικώς αυτής των /β/ και /δ/. Άλλη παρατήρηση του Χατζιδάκι είναι: "Τὰ ψιλὰ καὶ τὰ δασέα διατηροῦνται κάλλιστα ἐν τῇ περὶ τῆς ὁ λόγος διαλέκτῳ [δηλ. στην γλώσσα του Ερωτόκριτου], ὁμοίως δὲ καὶ τῶν μέσων τὸ β̄ καὶ δ̄ μόνον δὲ τὸ γ̄ ἐπομένου ἢ προφέρεται λίαν λεπτῶς ὡς j δι' ὃ καὶ πολλάκις ἀφομοιούμενον πρὸς τὸ ἐξῆς ἢ παραλείπεται" (1915(β): 461[24]).

Επίσης και τα δεδομένα της θεωρητικής φωνολογίας ενισχύουν την ανωτέρω εικόνα: στην περιγραφή που παρέχει ο Lass, εξετάζοντας νεολατινικές γλώσσες, ενώ η σειρά των γεικικών είναι πλήρης, αυτή των υπερωικών δείχνει περιπτώσεις απαλοιφής (1984: 181[8.3.2]).¹⁶⁸ Η διευκρίνιση αυτή και το αντιδιαμετρικό φαινόμενο, δηλ. "αποδυνάμωση (αποκλειστοποίηση) → απαλοιφή (/β/) → ανάπτυξη → ενδυνάμωση (κλειστοποίηση¹⁶⁹)", θα καταστούν σαφέστερα πιο κάτω όταν θα εξετασθούν οι διαδικασίες συστηματικά (τμήμα Ερμηνεία). Η μόλις αναπτυχθείσα εξήγηση υποθέτει - όπως ήδη το έχω σημειώσει - ότι οι αρχαίοι δεν συστηματοποίησαν την μεταβολή των "μέσων" από κλειστά σε αποκλειστοποιημένα και έτσι δεν έγινε κοινή συνείδηση η αλλαγή αυτή στην προφορά τους. Η ιστορική γλωσσολογία έχει τοποθετηθεί

¹⁶⁵ "Βοιωτοὶ <ἰών> (...), ἢ ὕφρεσι εὐλόγω τοῦ γ̄, ἵνα καὶ τὰ τῆς μεταθέσεως τοῦ ε̄ εἰς | ἰ γένηται, ἐπεὶ φωνῆεντος ἐπιφερομένου τὸ τοιοῦτον παρακολουθεῖ." (Α.Δ. I, 1, [64c] Αντ. p. 515, (Schneider - Uhlig), βλ. λ. "ἰών" στο Corpus). Η εκτίμηση της σκοπιμότητας του αποσπάσματος δεν μας απασχολεί εδώ.

¹⁶⁶ Pih 1976: 83(93). Παρομοίως εκφράζεται, όσον αφορά στα λατινικά, ο Leumann (1977: 153[159.b]).

¹⁶⁷ Πβ. Niehoff-Panagiotidis για το "Ausfall" του /γ/ (1994: 69[158]) και τον Brixhe αναφορικά με το "ὄλος" (1990: 125-6). Ο Niehoff-Panagiotidis, πολύ σωστά, επισημαίνει την αποκλειστοποίηση ως στάδιο προηγούμενο της απαλοιφής.

¹⁶⁸ Η συγκεκριμένη θεωρητική κατασκευή είναι όμως αδρομερής. Γιατί δηλώνει ο L. κενό στην περίπτωση του /d/ για τα ισπανικά, ενώ υπάρχει π.χ. το γνωστό "sudar" (βλ. Corpus); Το κενό αρμόζει ανάλογα στο πορτογαλικό "suar"! Η απαλοιφή αυτού του τύπου δεν έχει φωνηματοποιηθεί στα ισπανικά: βλ. την περίπτωση του "amado" στο Corpus και πβ. Hooper 1976: 240-1 (13.4). Επίσης, στα υπερωικά - παράλληλα με το /θ̄/ - εξακολουθεί να υπάρχει το "agua" (Lass 1984: 180 [8.3.1], III, 1). Για την απαλοιφή πβ. ακόμα Lass 1984: 187(8.4.2) και Donegan - Stampe 1979: 155(3.2.1). Για τον όρο "απαλοιφή" ως προς το ελλ. υλικό βλ. π.χ. Newton 1972(a): 60 κ.α., 1972(b): 96 κ.ε.

¹⁶⁹ Για τον όρο "κλειστοποίηση" πβ. τμήμα 1.2.1 ανωτ.

επανελημμένως αναφορικά με τη φύση της γλωσσικής αλλαγής.¹⁷⁰ Κατά την γνώμη μου, μπορεί πάντως να ανιχνευθεί η αλλαγή και από αρχαία συμφραζόμενα: λ.χ. μέσα από τις ειρωνικές παρατηρήσεις του Σωκράτη: "ἢ μὲν νέα φωνὴ ἡμῖν ἢ καλὴ" και "ἀντὶ δὲ τοῦ δέλτα ζήτα, ὡς δὴ μεγαλοπρεπέστερα ὄντα" (Πλ. Κρα. 418 c).¹⁷¹ Η θέση του Teodorsson, γενικά διαφορετική από την εδώ αναπτυχθείσα, ίσως να ενισχύει την άποψή μας επί του προκειμένου. Αναφορικά με το "δάλιον" του Πλάτωνος του Κωμικού, παρατηρεί: "in the speech of the person in question the sound corresponding to <Γ> was something else than [g], [...]. The only safe conclusion to be drawn from this example is that part of the population did not drop [g] / [j]_ [o]" (1974: 266).¹⁷²

Επειδή ο συνηθισμένος όρος "ύφαίρεσις" αναφέρεται πάντα στη σίγηση φωνήεντος¹⁷³, η χρήση του όρου "ύφρασις" από τον Α.Δ. θα μπορούσε συγχρόνως να αναγνωρισθεί ως ο αρχαίος όρος, δηλωτικός της σίγησης (δηλ. απαλοιφής και, με λανθάνοντα τρόπο, επίσης της προηγηθείσας αποκλειστοποίησης) των κλειστών συμφώνων, εν προκειμένω του /γ/. Όσον αφορά στο επίθετο "εύλογος" (=κατάλληλος), είμαστε σε θέση να βρούμε την ερμηνεία του από τον ίδιο το συγγραφέα, όταν χαρακτηρίζει ένα χωρίο ως εξής: "ὁ στίχος ἠλογοῖτο [ἦταν ἀνώμαλος/ἀντικανονικός, παθητική φωνή του "ἀλογέω", "δεν προσέχω"], ὡς ἀκατάλληλον ἔχων τὴν ἀνω- | νυμῖαν" (Συντ. II, 159.14, p. 215s, Schneider - Uhlig).¹⁷⁴ Θετική για το φαινόμενο είναι η άποψη και του Ηρωδιανού, ο οποίος με την ορολογία που εφαρμόζει αποβαίνει οιονεί πρόδρομος των φωνολόγων του 20ου αι., που αναζητούσαν *συμμετρία*¹⁷⁵ στην εξήγηση των φωνηματικών εξελίξεων: "Ταραντίνοι χωρὶς τοῦ | γ̄ προφερόμενοι τὴν λέξιν ἀναλογώτερον ἀποφαίνονται, ὡσπερ Πίνθων | ἐν δούλω Μελεάγρω" (Hδν. II 925²⁴⁻²⁶, I 141²⁰⁻²¹, βλ. λ. ὀλίγοισιν στο Corpus).¹⁷⁶ Η χρήση του όρου "ἀναλογώτερον" δηλώνει την επίδραση του Α.Δ. (βλ. τμήμα 1.3.5 ανωτ.), το έργο του οποίου εθεωρείτο ως "αναλογική γραμματική", ὅλο δε το πρόβλημα της ορολογίας εντάσσεται στα πλαίσια των φιλοσοφικών συζητήσεων περί "ἀνωμαλίας" και "ἀναλογίας". Οι

¹⁷⁰ Πβ. τη σημαντική διατύπωση του King: "sound change is gradual and imperceptible to a single speaker or perhaps to all speakers of a single generation" (King 1969: 108 - αναφορικά με την "graduality" του King βλ. ὅμως και την βιβλιοκρισία του O.W. Robinson - *Lingua* 31, 1973: 348-51[5,5.1]). Ακόμη, ο Martinet επισημαίνει τον "caractère graduel du passage" (Martinet 1955: 74[3.15], 1981: 68 [3.15]). Ο Ladefoged, ο οποίος παρομοιάς με τον M. απορρίπτει την δυαδικότητα (binarisme) του Jakobson, γράφει: "Progressive changes from stop through fricative to approximant are not easy to explain in terms of binary features" (1992: 172). Πβ. επίσης Szemerényi 1987: 940(49) και Μπαμπινιώτη (1985: 40[74]). Η πιο σαφής θέση ὅμως κατά την γνώμη μου είναι αυτή του Basbøll που προτείνει την διάσταση του "scalar" ή "κλιμακωτού" (1988: 198-9[7.1.3]) η οποία και προσιδιάζει πιο καλά από όλα στο εργαλείο που θα χρησιμοποιήσει η παρούσα ανάλυση. Για το συναφές "gradual" από ιστορική προοπτική πβ. Hock 1996: 633(20.2). Ο R. Anttila δίνει συμββαστική λύση μεταξύ abruptness και gradualness, όταν υποστηρίζει ότι οι φωνηματικές αλλαγές είναι απότομες, ενώ οι φωνητικές είναι συνήθως βαθμιαίες (1989: 77[4.21], 153[7.15]). Τέλος, διαφορετικά εκφράζεται ως προς το *gradual* ο Carstairs-McCarthy που παραθέτει αντίθετη άποψη δύο ερευνητών (1999: 180[6.2.1]).

¹⁷¹ Πβ. το γράφημα <δ> στο Corpus. Βλ. εκτενέστερη αποτίμηση του Πλ. ανωτ. Το "μεγαλοπρεπές", με την τεχνική εκδοχή του όρου χρησιμοποιείται λ.χ. από τον Α.Κ.: "καὶ αἱ μὲν μακρὰὶ τὸ μεγαλοπρεπές ἐν ταῖς | λέξεσιν, αἱ δὲ βραχεῖαι τούναντιόν ἐμποιοῦσι" (II, XI, p. 76²¹⁻²², W.-i.).

¹⁷² Βλ. λ. στο Corpus όπου το χωρίο παρατίθεται ως Hδν. II 926g.

¹⁷³ Πβ. Schwyzer 1939: 240.252.254.398.580 (Hypothese), Μπαμπινιώτη 1985: 142(241). 178(306)(307).179(308)+. Ο Δημητρίου επεκτείνει ὅμως την χρήση του όρου και στα σύμφωνα (ΛΟ 3[β]:183).

¹⁷⁴ Για την *ἀνωμαλία* πβ. Θ. Φιλάρτο εν: Κοπιδάκης 1999: 81.

¹⁷⁵ Μπαμπινιώτης 1985(α):124.126, 1985(β): 80, 1998(α): 214(10.3.4), 1998(β): 128.129, Hock 1986: 151(8.3) κεξ. 162(8.3), Katamba 1991: 25(2.3) κεξ.

¹⁷⁶ Πβ. επίσης Η. Erbe, *Zur normativen Grammatik - Gl.* 58, 1980: 241. Χρήσιμος ορισμός των εννοιών "ἀνά λόγον" και "ἀναλογία" δίνει ο Ουάφρων (LL VIII, 23, IX, 23(30), 26(33), X 37). Ο Steinthal(1891: 110) απαρτίζει χωρία όπου το "ἀνάλογον" σημαίνει 'κατάλληλον'. Βλ. ακόμα Schwyzer 1939: 7 και Robins 1993: 45-6.48-9. Δεν θα πρέπει να αποκλεισθεί το ενδεχόμενο ότι η θέση του Ηρωδιανού αναφορικά με το /γ/ συνεχίζει την ὅμοια παρατήρηση του πατέρα του (δηλ. το "ύφρασις εὐλόγω").

"αναλογικοί" - αναζητώντας κανονικότερες παντού - εισήγαγαν στην γραμματική τους όρους "πάθη" και "παθολογία", μάλιστα με την ηθελημένη αρνητική ερμηνεία που απορρέει από τις έννοιες αυτές.¹⁷⁷ Αντιθέτως, στην ορολογία των "αναλογικών", τα "συμπάθεια" και "συμπαθής", θεωρούνταν συνώνυμα της 'αναλογίας' και του 'αναλογικού' (βλ. Α.Δ., τμήμα 1.3.5. ανωτ.).

Η γενική πείρα λοιπόν ως προς την αποκατάσταση της φωνητικής πραγματικότητας για τις παλαιότερες εποχές μέσα από τις σύγχρονές τους πηγές είναι μάλλον αρνητική. Δεν θα έλεγα ὅμως το ίδιο για την *φωνηματική* διάσταση που παρέχει περαιτέρω δυνατότητες.

Πιστεύω ότι εκτός από τον παράγοντα που επεσήμανε ο Χατζιδάκις (δηλ. τις ελλείψεις φυσιολογικές γνώσεις) υπάρχουν και άλλοι. Στην παρούσα έρευνα θα υποθέσουμε ότι η κατά περίόδους και περιοχές ήδη προϋπάρχουσα, ὅλο και περισσότερο διαδιδόμενη, αποκλειστοποίηση θα *συνέβαλε* στις αβεβαιότητες των περιγραφών των συγγραφέων. Η αποκατάσταση των αρθρωτικών κριτηρίων - σε μια "προγλωσσολογική" εποχή - για διαρκή ή αποκλειστοποιημένα φαίνεται να ήταν πολύ δυσκολότερη από ό,τι αν επρόκειτο για κλειστή προφορά μόνο. Προστίθεται το γεγονός ότι τα ίδια γράφημα, ανάλογα με την κάθε περίπτωση, θα κάλυπταν επίσης κλειστά - για το <β> αυτό είναι εντελώς βέβαιο (πβ. Βρίχη 1987: 41) -, μάλιστα ευκαιριακά και άηχα κλειστά, αποτέλεσμα πιθανώς ενδυνάμωσης¹⁷⁸, ενώ αρκετά νωρίς θα άρχισε επίσης η εμφάνιση των νέων κλειστών /b d g/ όπως το δείχνουν π.χ. τα παμφυλιακά παραδείγματα. Οι αρχαίοι, αντιμετωπιζοντας τα πράγματα *μη γλωσσολογικά*, θα δοκίμαζαν αμχανία βλέποντας ότι λ.χ. ένα "γράμμα" <β> μπορούσε να έχει μέχρι και τρεις αξίες, ένα /t/ μπορούσε να ηχεί ως [d], ένα /d/ ως [d̥] και ούτω καθεξής. Επιτρέπεται, πιστεύω, να υποθέσουμε ότι οι αρχαίοι, μέσα από μια αδυναμία, θα κινούνταν, αντί περιγραφικά, άλλοι φιλολογικά (πβ. τα "στοιχεία"), άλλοι γενικά, άλλοι ρυθμικά.¹⁷⁹

Είναι γνωστό, ακόμη, πόσο οι αρχαίοι, φοβούνταν ανηθικά τις αλλαγές: οι Ρωμαίοι αποκαλούσαν τις επαναστάσεις "res novae" /καινούργια πράγματα/, πάντα με την χροιά του αρνητικού. Στον ελληνικό χώρο, ο Κάδμος, άλλοτε βασιλιάς της Θήβας, εκφράζει ως εξής τους φόβους του για την αρνητική θέση του Πενθέως σχετικά με τους θεσμούς που έμελλε να εισαχθούν από την Μικρά Ασία: "Τί ποτ' έρει νεώτερον;" (Ε. Βα. 214).¹⁸⁰

Στο σημείο αυτό, προσθέτω ένα παράθεμα από τον Fourquet, πρόδρομο του Martinet ως προς την *δυναμική θεώρηση*, που είναι το εξής: "Le mouvement qui a produit les spirantes du germanique primitif nous apparaît comme un changement de tendance, comme on en observe dans d'autres langues à date historique. Ainsi le français a connu une période de consonantisme très relâché, ce qui explique des évolutions comme *vita > vida > vie*; depuis le XIVe siècle environ, les consonnes deviennent plus tendues, et actuellement le français est le type de la langue à consonantisme tendu" (Fourquet 1956: 62).¹⁸¹ Πιστεύω ότι αυτή η θεώρηση της γλώσσας και η αντίστοιχη διάσταση της

¹⁷⁷ D.L. Blank, Apollonius Dyscolus - *ANRW* II, 34,1, 1993: 714-5. Πβ. Schwyzer 1939: 7, Pohlenz 1959: 265, Arens 1969: 30, Coseriu 1975: 115-6(11.4), 119(11.5.2), Θ. Φιλάρτος εν: Κοπιδάκης 1999: 81. Η παρωδία του Αριστοφάνη (Νεφ. 659-692), που δείχνει προγενέστερη εποχή και κατάσταση, βοηθά να καταλάβουμε αυτά τα κίνητρα.

¹⁷⁸ Με ορολογία πιο συστηματική, 'κλειστοποίησης', βλ. π.χ. το λ. "άκαλμα" από τον 6 π.Χ. αι. πιο κάτω στην Ερμηνεία.

¹⁷⁹ Είναι ενδεικτικό πόσο λίγο πείθει ο Σχολιαστής του Δ.Θ. όταν προσπαθεί να εξηγήσει, προκειμένου περί των "μέσων", το "Τίνων δὲ μέσα ἐστὶ;" (GG I III 20130-31, 202¹⁻⁹, Hilgard), ενώ ο Ηλιόδωρος με το επιχείρημα για τα "ἀσθενέστερα" και "ἰσχυρότερα" (αυτ. 337²⁷⁻³⁰, 503^{8,9}) δείχνει πιο πειστικός.

¹⁸⁰ Πβ. το σωκρατικό "ἢ μὲν νέα φωνὴ ἡμῖν ἢ καλὴ" στο τμήμα 1.3.1!

¹⁸¹ Είναι εντυπωσιακό ότι η βραβική γραμματική δέχεται κάτι παρόμοιο, αν και όχι σε ιστορική προοπτική, όταν θέτει ισχυρότερη-ασθενέστερη ἄρθρωση: "die meisten hebr. Buchstaben [weisen] eine wechselseitige Aussprache auf, indem sie *teils stärker, teils schwächer* artikuliert werden". Η έσω στιγμή "Νταγκές" μεταφράζεται στα γερμανικά ανάλογα, "stärkend" (R. Meyer, *Hebräische Grammatik*, I, 1966: 66[14]). Πιο κάτω θα χρησιμοποιήσω αυτό το χαρακτηριστικό.

γλωσσικής μεταβολής δεν έχει γίνει κοινή συνείδηση των ειδικών ούτε καν σήμερα πόσο λιγότερο μπορεί να υπολογίζεται κάτι τέτοιο για την συντηρητική μπροστά στις αλλαγές αρχαία σκέψη!

Μέσα από την έντονη κινητικότητα του φωνητικού-φωολογικού χώρου, γενικά της γλώσσας, παρερμηνευόμενη από τους αρχαίους, μόνο τα "γράμματα" και τα "στοιχεία" θα ίσχυαν γι' αυτούς ως σταθερά σημεία αναφοράς.¹⁸² Αξίζει να θυμηθούμε την διαπίστωση που είδαμε ανωτέρω, κυρίως μέσα από την προσφορά του Πλάτωνος: "τα γράμματα έχουν φωνή". Αυτή η αντίληψη έδωσε και το όνομα της "γραμματικής". Η σημερινή αντίληψη είναι διαμετρικά αντίθετη: οι φωνές της γλώσσας (καθώς επίσης οι αλλαγές τους) είναι δεδομένες και εξαρτάται από διάφορες *συγκυρίες* το πώς ακριβώς οι φωνές αυτές θα μεταφερθούν στην γραπτή μορφή. Δεν θα απέκλεια το ενδεχόμενο η φιλοσοφική ερμηνεία του "στοιχείου", καινοτομία του 5ου π.Χ. αιώνας, ίσως να είχε κάποια σχέση με τα "είδη"¹⁸³ του Πλάτωνος, δηλ. είτε να είχε ως πηγή τον Πλ. είτε να υπήρχε κοινή πηγή τόσο για τον Πλ. όσο για τους λογίους που εισήγαγαν το "στοιχείο" στην γραμματική.

Σ' αυτό το σημείο όμως θα πρότεινα ακόμη μία ερμηνεία: με την εισαγωγή της αλφαβήτου¹⁸⁴ θα εισήχθη και η αμφισημία από την πρώτη στιγμή. Οι σημιακές γλώσσες παρουσιάζουν πολλά παράλληλα με τα ελληνικά φωνολογικά φαινόμενα. Στην Αρχαία Εβραϊκή υπήρξαν σαφείς κανόνες χρήσεως κλειστής και αποκλειστοποιημένης προφοράς τόσο των ηχηρών όσο και των αήχων εμφρακτικών (πβ. την μνημονική λέξη "b^ghādhkēphāth" στο Corpus). Όσον αφορά στην περίπτωση, για παράδειγμα, του <β>, αντίστοιχου του ελλ. <β>, η προφορά λ.χ. της λέξεως "β ^θ ^ι" 'οίκος, σπίτι' στην ονομαστική υπήρξε [be:th] ενώ ο προσδιορισμός 'εν οίκω, στο σπίτι' ήταν [bwe:t] (όπου το κλειστό /b/ εννοεί το 'εν'). Συγκεκριμένα, πβ. το εζής χωρίο από το βιβλίο του Σαμουήλ: "בְּרַבִּי | יְהִיָּה" (1 S 25,1 (*Biblia Hebraica*, ed. R. Kittel, ©1937, p. 644)).¹⁸⁵ Η ελλ. απόδοση των Ο' είναι η εζής: "ἐν οἴκῳ αὐτοῦ ἐν Ἀρμαθαίμ" (I Regnorum 25, 1 (Septuaginta, ed. A. Rahlfs, ©1935, p. 551)). Η διαφορά μεταξύ των δύο τοπικών προσδιορισμάτων εξηγείται στο κριτικό υπόμνημα (ο εβραϊκός τύπος αποδίδεται εκεί ως "ραμα"). Αυτή η χρήση του <β> θυμίζει και την φωνολογική συμπεριφορά του /b/ στην Ισπανική.¹⁸⁶ Κάποια "αγία γραφή" στην αρχαία ανατολή δεν ήταν "αγία" μόνο από πλευράς περιεχομένων ήταν "ιερές και απαραβίαστες" οντότητες επίσης και τα γράμματα!¹⁸⁷ Αυτός είναι ο λόγος που η εβραϊκή αλφάβητος π.χ. χρησιμοποιεί πληθώρα βοηθητικών διακριτικών σημείων μέσα και γύρω από τα γράφηματα όπως, "ב ז ב ז ת" κτλ.¹⁸⁸ Ενώ η χρήση του φαινομένου "b^ghādhkēphāth" υπόκειται σε πολύπλοκους

κανόνες, ο Jöüon διατυπώνει αυτήν την γενική αρχή: "Every vocalic element, even a minimal one (e.g. a "so-called" vocalic shewa) turns the following *begadkefat* into a fricative" (P. Jöüon, S.J., *A Grammar of Biblical Hebrew*, 1993: 31[5]).¹⁸⁹ Αυτή η διάσταση του φαινομένου πάλι, θυμίζει το ενδοφωνητικό ή ενδοχηρικό περιβάλλον όπου η παρουσία αναζήτησης εντοπίζει την αποκλειστοποίηση, ή πιο γενικά την απισχυροποίηση αλλά και την ισχυροποίηση, εφόσον στην αρχή κάποιας φωνολογικής εξελίξεως έχουμε να κάνουμε π.χ. με χασμωδία και την άρση αυτής. Ένα άλλο παράδειγμα, θυμίζει καθαρά τις κελτικές εξελίξεις: η λέξη "ב" ('ολότητα, σύνολο'), δηλ. *כל*, γίνεται "בב" δηλ. *le'et et*, όπου η πρόθεση "ב" δηλ. *le'*, σημαίνει το 'προς' ή το 'για'.¹⁹⁰ Πιστεύω ότι η σωστή εκτίμηση τόσο πολύπλοκων σχέσεων γραφηματικής-φωολογικής πραγματικότητας, χωρίς κατάλληλες τεχνικές γνώσεις αλλά και χωρίς πραγματικό ενδιαφέρον για τα γλωσσικά-γλωσσολογικά ζητήματα, με βάση *ξένα, προσαρμοσμένα αρχικά σε άλλες ανάγκες γραφηματικά συστήματα*, δεν ήταν εφικτή στην αρχαιότητα.

Ως τελευταία παρατήρηση θα ήθελα να προβώ σε νέα δοκιμαστική αποτίμηση του χωρίου του Δ.Α. "της γλώττης [...] προσερευδομένης", το οποίο προκάλεσε τις κριτικές παρατηρήσεις του Χατζιδάκι και του Allen (βλ. ανωτέρω). Ο Χατζιδάκις παρατήρησε ότι η περιγραφή ανταποκρίνεται τόσο στην κλειστή όσο και στην αποκλειστοποιημένη προφορά και άρα είναι ανακριβής, μια γνώμη με την οποία συνάδει και η άποψη του Allen. Μήπως όμως η περιγραφή είναι πολύ σωστή; Σωστή, εφόσον καλύπτει την *διπλή* συμπεριφορά ενός εμφρακτικού, μη δυνάμενη αλλά και μη βλέποντας τον λόγο να προχωρήσει και άλλο στην ανάλυση! Εικάζω ανωτέρω ότι οι αρχαίοι δεν αντιλήφθηκαν (με μόνη εξαίρεση τον Σωκράτη στον *Κρατύλο*;) ή δεν συστηματοποίησαν την αποκλειστοποιημένη προφορά: είτε [b] είτε [β], το "γράμμα" ήταν παρόν όπως και το εβρ. *beth* (=βήτα) με την διπλή του αξία. Το ίδιο μπορεί να λεχθεί για το /d/ ακόμα και αν τα γράμματα του Κρατύλου χαρακτηρίζονται "άτεχνα" από τον Χατζιδάκι. Το μόνο απόσπασμα που κατά την γνώμη μου δίνει την πιθανή διατύπωση της αποκλειστοποιημένης προφοράς του /d/ είναι αυτό του Σχολιαστή Mel.: "τὸ δὲ δ, μήτε πάνυ προσφιλομένης | τῆς ἄκρας τῆς γλώσσης τοῖς ὁδοῦσι μήτε πολὺ ἀποχωρούσης, ἀλλ' ὡς ἂν | εἴποι τις καὶ ἐφαπτομένης καὶ μὴ ἐφαπτομένης, οὕτως ἐκφωνεῖται" (βλ. <δ> στο Corpus). Δεν είναι σαφές αν η παρατήρηση αναφέρεται σε *σύγχρονη* του Mel. πραγματικότητα ή πρόκειται για προσέγγιση κατά παράδοση. Η δεύτερη εκδοχή είναι πιθανότερη, αλλά πιστεύω ότι η σκέψη αυτή ούτε καν θα πέρασε από το νου του Mel. Ο Κουρμούλης, ο οποίος παραθέτει το χωρίο φαίνεται να έχει υπόψη του κλειστή προφορά, δεν παίρνει όμως σαφή θέση. Την απαλοιφή του /g/, του πιο εκτεθειμένου φωνήματος στην αποκλειστοποίηση, την διατύπωσαν όμως οι αρχαίοι ρητῶς (βλ. περίπτωση του "ὄλιον").

Ως προς την αποτίμηση λοιπόν του προβλήματος των /b d g/ στην αρχαία σκέψη, πρέπει να διαπιστώσουμε ότι επρόκειτο ίσως ακριβώς για την πιο προβληματική περίπτωση. Σωστή είναι η παρατήρηση του Allen: "More problematic is the treatment by the Greeks of the distinction between voiceless and voiced plosives. They seem never to

¹⁸² Ο Δ.Α. είναι σαφής: "γράμματα μὲν ὅτι γραμμαῖς | τισι σημαίνεταί, στοιχεῖα δὲ ὅτι πάσα φωνὴ τὴν γέ- | νεον ἐκ τούτων λαμβάνει πρώτων καὶ τὴν διάλειψιν | εἰς ταῦτα προεἰπταί τελευταία" (XIV, p. 485,8 UR), επίσης: "ἢ μὲν οὖν ὑπὲρ τοῦ- | των θεωρία [...] εἰ δὲ βού- | λεται τις, καὶ φιλοσοφίας οἰκειότερα" (XIV, p. 507,8 UR). Για περισσότερα πβ. Belardi 1967 (π.χ. σσ. 26-7).

¹⁸³ Για την έννοια πβ. Kunzmann et al. 1991: 39.

¹⁸⁴ Πβ. Lejeune 1948: 45,48 και Μπαμινιώτη 1998(β): 87-91. Ο L. είναι βέβαιος ότι η εισαγωγή υπήρξε έργο ενός ανθρώπου του τύπου Uffias για τους Γότθους και Κυρίλλου για τους Σλάβους (σ. 45), πράγμα που θυμίζει τον πλατωνικό "ονοματοθέτη" (π.χ. "ὄνματα θέσθαι", Κρα. 402b). Ο Π.Κ. Γεωργουάντζος υποθέτει ότι η ελλ. αλφάβητος αποτελεί δημιούργημα κάποιου ιδιοφυούς Ιωνος γύρω στο 900 π.Χ. κατά την εξάπλωση των Ιώνων, αφού ήρθαν σε επαφή με τον πολιτισμό της Μέσης Ανατολής (*Πλάτων* 45 [89,90], 1993: 6-7). Για τις ιστορικές προϋποθέσεις και την υιοθέτηση της αλφαβήτου πβ. Α. Βοκοτόπουλο (εν: Χριστίδης 2001: 205,207) και Ε. Βουτουρά (αυτ. σσ. 210 κεξ.).

¹⁸⁵ Πβ. J. Körner, *Hebräische Studiengrammatik*, 1983, σ. 38(1.2.1.2): "in seinem Hause in Rama".

¹⁸⁶ Βλ. π.χ. Hock 1992: 101(1), 105(2.6)+. Για άλλα ισπ. παραδείγματα πβ. Hock 1986: 81(5.2).

¹⁸⁷ Πβ. λ.χ. ένα σχετικό χωρίο του Δ.Σ. (5,46,7) που αναφέρει "ιερά γράμματα", και την "γραφήν Θεοῦ" (Εξόδος 32, 16) και "πλάκας λιθίνας γεγραμμένας τῷ δακτύλῳ τοῦ Θεοῦ" (αυτ. 31, 18) στην Παλαιά Διαθήκη.

¹⁸⁸ Είναι γνωστή η χρήση π.χ. της έσω στιγμής ονόματι "Δαγές" ή "Νταγκές" στην Εβραϊκή. Σύμφωνα μ' αυτή το <β> δήλωνε το ηχηρό κλειστό [b], ενώ το <β> δήλωνε το αντίστοιχο διαρκές. Το ίδιο ισχύει και για τα άλλα εμφρακτικά. Για τους κανόνες χρήσης πβ. J. Körner (ανωτ.), σσ. 36 κεξ.

¹⁸⁹ Για την σημιακή γραφή εν γένει και τη σχέση της με την ελληνική πβ. Driver 1948 (8η έκδοση: 1976), όπου για τη συγγενή χαμιτική Αιθιοπική (Αμχαρική) διαβάζουμε λ.χ. τα εζής: "several pairs of sounds [...] d - ḏ [...] are not distinguished in the Ethiopic alphabet [...]" (σ. 187[1]). Για το "b ^θ ^ι" πβ. σ. 183. Στα Additions and Corrections στην επανέκδοση του βιβλίου του Driver διαβάζουμε τις εζής παρατηρήσεις για την σημιακή αποκλειστοποίηση: "[...] in late Babylonian texts reflect fricative ḏ and ḑ respectively. Spirantization, therefore, was heard in speech [...]" (σ. 233). "Spirantization, however, began early amongst the Semites." (σ. 259) κτλ. Για το φαινόμενο στην Αραμαϊκή που ίσως και αποτελούσε πηγή για την Εβραϊκή πβ. Fr. Altheim - Ruth Stiehl, *Die Araber in der Alten Welt*, I, 1964: 216-7 και St. Segert, *Altaramäische Grammatik*, 1975: 96 (3.2.9.6). Για αντίστοιχες λεπτομέρειες τις *ινδικής* γραμματικής πβ. Allen 1965: 13 κεξ.48 κεξ.

¹⁹⁰ W. Gesenius - W. Kautzsch - E.E. Cowley et al., *Gesenius' Hebrew Grammar*, 1985: 75(21), Harrison 1957: 31.41.131.151. Για την ελλ. απόδοση ως "πάσαν, πάν, πάσι, παντί, πάντα, πάντων" πβ. Γν. I 21.30, VIII 21 κτλ. Βλ. Martinet 1955: 257 κεξ., ειδικά σ. 260 (11.4) και Kenstowicz 1994: 35-6 (1.7, με αναφορά στην Ισπανική και την Εβραϊκή).

have realised the nature of the opposition, and the standard classification, as for example in Dionysius Thrax, treats the voiced plosives as 'intermediate' (*mesa*) between the voiceless aspirates and non-aspirates [...]. The basis of this terminology has never been satisfactorily explained [...]" (1981: 120).

Ύστερα από όλα τα ανωτέρω, πιστεύω να είναι δικαιολογημένη η επισήμανση των Baratin - Desbordes μόνο μέχρι ενός βαθμού όταν τονίζουν ότι οι γλωσσικές προσπάθειες των αρχαίων "εκ παραδόσεως" θεωρούνταν "τραυλισμοί" ("balbutiement"). Συγγνωστά όμως τα αποτελέσματα των προσπαθειών αφού μιλάμε για γλωσσολογία ως επιστήμη εδώ και διακόσια μόνο χρόνια περίπου. Οι δύο συγγραφείς καταλήγουν τονίζοντας ότι οι σχετικές παρατηρήσεις των αρχαίων δεν είναι καν οι απαραίχες της σύγχρονης ανάλυσης. Το πρωταρχικό ενδιαφέρον για μας γύρω από την αρχαιότητα είναι *ευρετικό* (1981: 9.67.).¹⁹¹

Προσωπικά θα παρατηρούσα ακόμη ότι διαβάζοντας τα διάφορα χωρία των συγγραφέων δημιουργείται η εντύπωση ότι οι αρχαίοι θα έβλεπαν το θέμα της προφοράς ως μια κοινοτοπία για την οποία δεν αξίζει, ή, αφού πρόκειται για κάτι "ανώτερο", μάλιστα θεϊκής φύσεως, δεν επιτρέπεται (;) να γίνεται πολύς λόγος, με αποτέλεσμα οι παρατηρήσεις τους να δείχνουν πρόχειρες. Τα καλύτερα παραδείγματα ίσως είναι η παρατήρηση του κατά τα άλλα πολύ αυστηρού κριτικού Σέξτου του Εμπειρικού: "ἡμῶν δὲ ἀπόχρη τὸ γένος τῆς ἐπιχειρήσεως ὑποδείξει" (βλ. τμήμα 1.3.9 ανωτ., η υπογράμμιση δική μου) και του Αριστοτέλη: "περὶ ὧν καθ' ἕκαστον ἐν τοῖς μετρικοῖς προσήκει θεωρεῖν" (βλ. τμήμα 1.3.2). Δεν αποκλείεται επίσης να επρόκειτο για πασιγνώστες σχολικές διδακτικές πρακτικές οι οποίες δεν διασώθηκαν. Ο Lejeune πιθανολογεί κάτι τέτοιο για την εποχή που προηγείται του Αισχύλου: η γλωσσική παιδεία των ανώτερων στρωμάτων "doit remonter à une tradition pédagogique encore plus ancienne" (1948: 46).

Πρέπει λοιπόν να αναγνωρίσουμε ότι η "γραμματική" δεν ήταν η επιστήμη του λόγου ή της προφοράς: ήταν αυτή των γραμμάτων (πβ. Σ. Σαρίκα εν: Κοπιδάκης 1999: 122). Για τον λόγο και την προφορά δεν φαίνονται καν οι αρχαίοι να είχαν κατάλληλους όρους. Πβ. την εξής παράξενη χρήση στον Αισχύλο: "βῶσ δὲ χούτος γραμμάτων ἐν ξυλλαβαῖς | ὡς οὐδ' ἂν Ἄρης σφ' ἐκβάλῃ πυργωμάτων" (Αι. Επτά 468).¹⁹² Δεν ήταν πολύ διαφορετικά τα πράγματα και με την λατινική γλώσσα: το 'dico' (=λέω) ετυμολογικώς δεν ήταν άλλο από το ελληνικό 'δείκνυμι', πβ. και το συγγενές γερμανικό 'zeigen'.

Ενισχύουν τα όσα εικάζονται εδώ περί γραπτής μορφής των γλωσσών, οι παρατηρήσεις του Patañjali (2ος αι. π.Χ.), σχολιαστή του Pāṇini. Σύμφωνα με την άποψη του στόχοι της γραμματικής ήταν, μεταξύ άλλων, η διάδοση της τελετουργικής γλώσσας στην παραδοσιακή της μορφή, η έμφαση στην ιερότητα της γραμματικής επιστήμης ως αναπόσπαστο τμήματος των Ιερών Κειμένων και η ικανότητα παραγωγής των τύπων (Χρ. Χαραλαμπίκης, Πανίνι, ΠΒΛ 8, 1988: 121-2).

Στις σελίδες που προηγούνται έγινε προσπάθεια εξέτασης των απόψεων των αρχαίων για την γλώσσα ως προς τις ανάγκες της παρούσας διατριβής. Μολονότι οι περιγραφές τους δείχνουν ανακριβείς, τα αποτελέσματα της έρευνάς μας παρέχουν την δυνατότητα να υποθέσουμε ότι αναφορικά με την αποκλειστοποίηση των /b d g/ υπάρχουν επίσης άλλες διαστάσεις τις οποίες η σχετική έρευνα δεν είχε υπόψη της ως τώρα.

¹⁹¹ Αναφορικά με το ποιο γλωσσολογικό ενδιαφέρον προσφέρει η αρχαία γλωσσική σκέψη πβ. Μαγουλά 1990-91: 244(1).

¹⁹² Πιθανώς πρόκειται για το αρχαιότερο παράδειγμα που αναφέρει τα "γράμματα" ως οντότητες με άκουσμα. Πβ. Lejeune 1948: 46(4) που επιστὰ την προσοχή στο χωρίο.

1.4. Επισκόπηση της βιβλιογραφίας

Η παρούσα διατριβή αποτελεί πρώτη προσπάθεια με την έννοια ότι για πρώτη φορά επιχειρείται η φωνολογική ερμηνεία της αποκλειστοποίησης των /b d g/ από ιστορική σκοπιά. Γι' αυτό και μια παρουσίαση της προηγούμενης έρευνας σε μορφή *Forschungsgeschichte* δεν είναι δυνατή. Από τους προηγούμενους ερευνητές πρέπει πάντως να αναφερθούν οι εξής:

1.4.1. Αποτίμηση της παλαιότερης έρευνας

1.4.1.1. Η. STEINTHAL. Μαθητής του Humboldt, αντιπροσώπευε τον ψυχολογισμό. Είναι ο πρώτος που, όσο ξέρω, ερμήνευσε τα /β δ/ της αρχαίας Μακεδονικής ως "πνευματώδη" (Spiranten) στην 1η έκδοση της *Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern*, παραλληλίζοντας το φαινόμενο με σύγχρονες εξελίξεις (1863: 404). Επαναλαμβάνει την θέση του στην 2η έκδοση (1891: 44). Αναφέρομαι στο έργο του Steintal επίσης ανωτέρω με αφορμή την φωνολογική εκτίμηση των δεδομένων των αρχαίων συγγραφέων.

1.4.1.2. G. MEYER. Η *Griechische Grammatik* του Meyer κυκλοφόρησε σε τρίτη έκδοση το 1896 και επηρέασε τον Χατζιδάκι. Επειδή ο Meyer αναφέρει τα παραδείγματά του αναγράφοντας και τις πηγές, η εργασία του μπόρεσε να αξιοποιηθεί καλά στην παρούσα έρευνα. Αναφέρει αποκλειστοποιημένα (Spirant, π.χ. στο 1896: 193.313) αλλά και το "άλογο πνευματώδες" (irrationaler Spirant) στο 1896: 294(1). Επίσης εξετάζει τη σχέση των /δ/ και /λ/ (1896: 243).

1.4.1.3. Γ.Ν. ΧΑΤΖΙΔΑΚΙΣ (G.N. Hatzidakis). Η γενική αποτίμηση του έργου αυτού του ερευνητή υπερβαίνει κατά πολύ τα πλαίσια της παρούσας αναζήτησης.¹⁹³ Ως προς την διάσταση της αποκλειστοποίησης, μπορούν να παρατηρηθούν τα εξής: μολονότι ο Χατζιδάκις είχε υπόψη του την έννοια της "σχετικής ισχύος"¹⁹⁴, δεν εκμεταλλεύθηκε αυτήν την παραμετρική δυνατότητα. Οι λόγοι γι' αυτό πρέπει να ήταν η προσήλωσή του στον ρόλο της αναλογίας ως ερμηνευτικού μέσου, αλλά και η απουσία της φωνολογίας ως αυτοτελούς επιστήμης.

Το 1892 δημοσίευσε την "*Einleitung*" (Hatzidakis 1892), με την οποία έγινε γνωστός και διεθνώς. Στις σσ. 113-25 ασχολείται με το δίγαμμα (άρα εμμέσως και με την αποκλειστοποίηση του /β/) και με το "άλογον πνευματώδες", το οποίο ερμηνεύεται στην παρούσα έρευνα ως περίπτωση ισχυροποίησης.

Στο μιας σελίδας άρθρο που αφιερώνει στην προφορά και έκπτωση του /γ/ (Χατζιδάκις 1899), υποστηρίζει παρετυμολογία και αναλογική επίδραση του "φιάλη" και του "μείον" στα "Φιαλεύς" και συναφή και στα "όλιον" και συναφή αντιστοίχως. Παρατηρεί ότι το /γ/ "σώζεται [...] ἀληθῶς μέχρι σήμερον καὶ ἐκφωνεῖται πάντοτε κανονικῶς". Θα ήταν επομένως απορίας άξιον πώς το "φωνητικῶς ἀπολωλὸς νὰ σώζεται σήμερον". Στην Ερμηνεία θα δείξω ότι τέτοια προσέγγιση είναι αδρομερής και στα πλαίσια μιας δυναμικής φωνολογίας δεν μπορούν να γίνουν παρόμοιες κατηγορηματικές δηλώσεις. Επίσης αδρομερής παρατήρηση είναι το "σώζεται σήμερον" που αποτελεί αντίφαση μέσα στο χατζιδάκιικό έργο, αφού αλλού γράφει πως "φαίνεται ὅτι ἐκπίπτουσιν" (βλ. πιο κάτω). Εδώ θα παρατηρούσα μόνο ότι αν σιγήθηκε το φώνημα - πράγμα που δέχομαι για μερικές περιπτώσεις - αυτό δε σημαίνει ότι είτε τα περιβάλλοντα φωνήματα είτε το ίδιο το φωνολογικό περιβάλλον στη συνέχεια θα

¹⁹³ Πβ. επί του προκειμένου Δ.Β. Βαγιακάκο εν: Γ.Ν. Χατζιδάκι *Γλωσσολογικὰ ἔργα* II /ΓΕ Β', 1977: 2-141, Χαραλαμπίκη 2000: 7[29] και Γ.Δ. Μπαμπινιώτη εν: *ΑΡΙΑΔΝΗ* 1, 1983: 294-307, ΠΒΛ 9B, 1988: 419-20, ΠΛΜΠ 61, 1994: 19-22. Ο Niehoff-Panagiotidis, από την άλλη πλευρά, τον αντιμετωπίζει συχνά με κριτική (1994: 10[26], 11-5. 18. 19. 22. 250 κτλ.

¹⁹⁴ Βλ. Περί τῶν φωνηέντων εν: *MNE* 1, 1905: 211 και 1934: 426 (με πρώτη δημοσίευση το 1916).

παρέμειναν εσαεί αλώβητα. Με την απαλοιφή δημιουργείται *χασμωδία* και στο νέο αυτό περιβάλλον αμέσως μπορεί να ξεκινήσει κάποιος μηχανισμός *άρσεως* αυτής.¹⁹⁵ Μέσον άρσεως μπορεί να είναι ακριβώς το φώνημα /γ/ (φωνητικός [γ] ή [j])¹⁹⁶, καθώς επίσης και άλλα φωνήματα. Πιο κάτω θα υποθέσω *επανεμφάνιση /γ/* σε λέξεις του τύπου "πάγω". Ο μηχανισμός όμως με τον οποίο ασχολήθηκε και ο Χατζιδάκις, και ο οποίος κατά την γνώμη μου επηρεάζεται επίσης από ορισμένους κοινωνιογλωσσολογικούς παράγοντες, δεν είναι εντελώς σαφής.¹⁹⁷ Πβ. πάντως την εξής αλυσίδα της Ποντιακής: "φόβος > φδος > φόγος" (Οικονομίδης 1958: 127). Ενώ αναλογία, ανομοίωση, παρετυμολογία και παρόμοιες εξελίξεις δεν φαίνονται τις περισσότερες φορές να εξηγούν τις διάφορες εξελίξεις, η συνεργασία τέτοιων παραγόντων με άλλους σε κάποιες περιπτώσεις δείχνει πιθανή. *Συνδυασμένοι λόγοι* ή *συνδυασμένες πιέσεις*, μέσα από μια σύγχρονη θεώρηση της αιτιότητας, είναι μάλιστα και η πιο επιβεβλημένη ερμηνεία των γλωσσικών φαινομένων (Martinet 1955: 20[1.10], 1981: 23-4[1.8], 1989: 27[1.2]).

Αδρομερές είναι επίσης η εξής παρατήρηση του Χατζιδάκι (1899: 162): "Άλλ' έάν, όπως είναι δίκαιον, παραλίπωμεν τὰ βάρβαρα στρατηίας, ύαινομεν, ύαινεις, άνοιει, άνεείνωσκον κττ. [...]". Κατά την γνώμη μου, απεναντίας, *άδικο* θα ήταν αν παραλείπαμε αυτούς τους τύπους, που εντάσσονται αρμονικά στο δυναμικό πλαίσιο που θα παρουσιάσω στην Ερμηνεία. Στο Corpus έχουν ενταχθεί: *στρατηίας, ύαινομεν, ύαινεις, ανοιει*, ενώ το "άνεείνωσκον" δεν κατέστη δυνατόν να εντοπιστώ.

Είναι αναμφισβήτητο ότι το /γ/ παίζει σημαντικότερο ρόλο από τα /β δ/ αν ληφθεί υπ' όψιν το διαχρονικό σύνολο της Ελληνικής. Πιθανώς δεν θα ήταν πολύ δύσκολο κάποια συνεξέταση των τριών "ηχηρών κλειστών", αφού κάτι τέτοιο είχε ήδη γίνει και πριν από τον Χατζιδάκι.¹⁹⁸ Το πόσο ανεκμετάλλευτος παραμένει αυτός ο χώρος δείχνει το γεγονός ότι ο Foley προσφάτως παρατήρησε πως τα νεοελληνικά /δ/ και /β/, αντίθετα με το /γ/, δεν υφίστανται απαλοιφή (1977: 32[5]). Αυτή η διαπίστωση είναι λανθασμένη.

Η συνεξέταση, ωστόσο, δεν διέλαθε την προσοχή του Χατζιδάκι. Την έχει κάνει στα γενικότερα πλαίσια της προφοράς της Αρχαίας, ένα θέμα στο οποίο επανέρχεται σε διάφορα δημοσιεύματα. Η πιο σημαντική συμβολή του είναι αυτή που σημειώνω ως "Χατζιδάκις 1924" (σσ. 122-26, §§ 21-22) και που χρησιμοποιώ επίσης ως τίτλο παραπομπών. Σ' αυτήν την μελέτη αναφέρεται εκτενέστατο γλωσσικό υλικό από διάφορες περιόδους της Ελληνικής και εξετάζονται επίσης τα δεδομένα πολλών αρχαίων συγγραφέων. Εκτός από το γεγονός ότι επισημαίνεται πως οι πληροφορίες των αρχαίων είναι ελλιπείς και "εξωτερικές", ο Χατζιδάκις λαμβάνει μια αρκετά συντηρητική θέση έναντι των στοιχείων που παρέχονται. Ετσι λ.χ. δεν μπορώ να δεχθώ το συμπέρασμά του, σύμφωνα με το χωρίο του σχολιαστή Mel., για την όψιμη αποκλειστοποίηση του /β/ (σ. 123(21)). Πιστεύω να έδειξα ανωτέρω ότι οι διάφοροι αρχαίοι συγγραφείς και σχολιαστές κινήθηκαν περισσότερο ρυθμιστικά, συχνά με γνώμονα την αισθητική (Stanford 1967: 50), πολλές φορές "φιλοσοφικά" και λιγότερο περιγραφικά, οπότε οι πληροφορίες τους από φωνητικής απόψεως δεν είναι αξιόπιστες. Η συνεξέταση των /b d g/ αποτελεί μάλιστα προτροπή του Χατζιδάκι. Παρατηρεί ότι θα θεωρήσει τον εαυτό του ευτυχή αν τα γραφόμενά του δώσουν αφορμή για την έρευνα της σχέσεως των /b d g/ - /β δ γ/ (1924: 134 [24]).

Στα *Βακαδικήσια άνωγνώσματα* αφιερώνει δύο μελέτες στα σύμφωνα (τις παραθέτω ως "Χατζιδάκις 1924[α]" και "Χατζιδάκις 1924[β]"), οι οποίες λαμβάνουν υπόψη τους επίσης τα λατινικά. Κατά τον γνωστό τρόπο, παρέχεται και εδώ μεγάλο γλωσσικό υλικό. Χρησιμοποιώ ορισμένες επισημάνσεις του επίσης ως παραπομπές. Ο Χατζιδάκις 1924(α) ασχολείται μεταξύ άλλων με την επένθεση και την απαλοιφή των

¹⁹⁵ Πβ. Trask 1996: 170. Άλλος τρόπος άρσεως της χασμωδίας είναι κάποιες αλλαγές των φωνηέντων. Σε τέτοιες περιπτώσεις δεν μπορεί πια να γίνει συμφωνική επένθεση. Βλ. π.χ. τους παμφυλιακούς τύπους με "Μια-" ("Μιαλίνα" κ.λ.) και Brixhe 1976: 73(22.222).

¹⁹⁶ Πβ. τον όρο "glide antihiatu" (Brixhe 1987: 40[2.2.2]).

¹⁹⁷ Βλ. Hatzidakis 1892: 122.

¹⁹⁸ Π.χ. Steintal 1890: 255.

προσεγγιστικών ("Φωνητική ανάπτυξις και άπώλεια νεωτέρου φθόγγου j" κτλ., σ. 420) όπως και με "τὴν άσθενή άρθρωσιν τοῦ F", που "πρῶτον φαίνεται σιγηθὲν ἐν τῷ λέξεως μεταξύ φωνηέντων" (σ. 423). Αυτή η διαπίστωση είναι σημαντική και συμπίπτει πλήρως με το ανάλογο συμπέρασμα αυτής της διατριβής. Δεν εγκαταλείπει ο Χατζιδάκις και εδώ την ιδέα της αναλογίας (σ. 431). Ασχολείται (1924[β]) μεταξύ άλλων με τα /b d g/ (σσ. 444-8) και με την εναλλαγή π-β (σ. 445) και d-l (σ. 447[1]).¹⁹⁹ Για τα /b d g/ παρατηρεί: "Βραδύτερον τα [...] b, d, g, έγένοντο στενωτά, από άκαριαίων διαρκῆ, προστριβῆ, ψοφώδη κλπ." (σ. 447). Σε άλλη πραγματεία προσθέτει αυτό που ανταποκρίνεται στο "κλπ.": δηλ. "έκπίπτουσιν". Λαμβάνει ακόμη υπόψη του "προφορά καί πάθη του γ" (σσ. 447-8) μέσα από κυπριακά, παμφυλιακά και άλλα παραδείγματα.

Στο έργο *Σύντομος Ιστορική τῆς Ελληνικῆς γλώσσας* (1915) εφαρμόζει την "ιστορική μέθοδο" και παρακολουθεί την Ελληνική διαχρονικά. Εξηγεί την αναλογία με τις σχέσεις των *ισχυροτέρων* και των *ασθενεστέρων*: "μέγιστον ήδυνήθη ή αναλογία, τ.έ. κατ' αναλογίαν συστημάτων τινῶν, πολυπληθεστέρων καί δὴ ισχυρωτέρων ἐν τῇ συνειδήσει τῶν λαλοῦντων ρυθμιζονται άλλα άσθενεστερα, οὔτω δὲ άποβαλλομένων σπανιωτέρων καί μονήρων [...]" (σ. 61).

Το 1916 επανήλθε στο θέμα του /γ/: την σχετική πραγματεία αναφέρω ως "Χατζιδάκις 1934", αφού επανεκδόθηκε στον 1ο τόμο των *Γλωσσολογικῶν έρευνῶν*. Παρέχεται και πάλι πλουσιότατο γλωσσικό υλικό και, ενώ αναφέρει παράγοντες²⁰⁰ ο οποίος στην παρουσία έρευνα θα θεωρηθούν "Κινήσεις Σχετικής Ισχύος" (Strength Movements), καταλήγει στην αναλογική εξήγηση: "άλλοι άλλως ήδυνήσαν ή εις τὸν ἐπί τάδε ή ἐπὶ τάδε *άναλογικῶν έξομαλκτικῶν*, ἀφ' ετέρου δὲ παρ' άλλοις μὲν *άσθενεστερον* παρ' άλλοις δὲ *ισχυροστερον* προσκολλάται ή άπλῶς ψαύει ή γλώσσα τοῦ οὔρανοῦ ή καί άφίσταται ὅλως αὐτοῦ κατὰ τὴν έκφώνησιν τοῦ φθόγγου τοῦτου [δηλ. του /γ/] καί δὴ γινομένη κατὰ τὰ ειρημένα αίτια τῆς *ισχυρίας* ή *άσθενείας* έκφωνήσεως ή καί τῆς παντελοῦς *άποκαταήσεως* αὐτοῦ" (σ. 426, οι υπογραμμίσεις είναι δικές μου). Στη σ. 425 αναφέρει παραδείγματα "ανάπτυξης" /κ/ σε περιβάλλον με ρ, όπως "Άντρικανοῦ" κλπ. Προσθέτω σ' αυτήν την παρατήρηση και το λήμμα "βάλκομε" (βλ. Ερμηνεία) σε περιβάλλον με λ. Για κάτι τέτοιο προτείνω τον γενικότερο όρο "ενδοχητικό περιβάλλον". Ο Χατζιδάκις θίγει επίσης την εντυπωσιακή περίπτωση των "λαγός ↔ λαός" (σ. 425), που ενσωμάτωσα στο Corpus, και την εναλλαγή συμφωνικής επένθεσης-απαλοιφής στο *ίδιο φωνολογικό περιβάλλον*, που θα σχολιάσω στις ερμηνευτικές παρατηρήσεις. Παρά την τόση οξυδερκεία του, ο Χατζιδάκις πρακτικά παραιτήθηκε από την λύση του προβλήματος: "οί με- | τάστενοι διαρκείς φθόγγου β, γ, δ, πρὸς δὲ τὸ θ καί τὸ μ πολλάκις δὲν σχηματίζονται ἐν τῷ στόματι ἐντεῦθεν φαίνεται ὅτι έκπίπτουσιν. Ἐπειδὴ δ' ὅμως πρὸς ὀρθὴν κρίσιν καί ερμηνείαν τούτων, απαιτεῖται πλήν τῶν άνωτέρω καί πλήρης καί επιτόπιος μελέτη καί γνώσις αὐτῶν, διὰ ταῦτα περιορίζομαι εις τὴν ερμηνείαν γενικωτέρων τινῶν φαινομένων τῆς συνήθους κοινῆς λαλοῦμένης, έλπίζω δ' ὅτι, ἂν τα λεγθησόμενα εὑρεθῶσιν αληθῆ, πιθανὸν νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς βάση πρὸς ερμηνείαν άλλων καί μάλιστα διαλεκτικῶν, ή ὅτι τοῦλάχιστον θὰ δώσωσιν άφορμὴν εις πληρεστέραν εξέταση αὐτῶν" (σσ. 420-1).

Τελειώνοντας θα παρατηρούσα ότι δυστυχώς ο Χατζιδάκις, όπως και πολλοί άλλοι, πολύ σπανίως αναγράφει τα χωρία και τις πηγές των παραδειγμάτων του. Αυτό σημαίνει ότι η αξιοποίηση των πληροφοριών του γίνεται συχνά δύσκολη. Λ.χ. ο εντοπισμός του λήμματος "έκφορηγα" στάθηκε μία από τις πιο δύσκολες έρευνες, αφού *σχεδόν κανείς* δεν σημειώνει που ακριβώς απαντά ο τύπος (βλ. π.χ. Χατζιδάκις 1924[α]: 420). Τον εντοπισμό όλων των λημμάτων θεώρησα, για θεωρητικούς και πρακτικούς λόγους, αλλά και λόγω επιστημονικής δεοντολογίας, απολύτως αναγκαίο και το εξηγώ (δεν υπάρχει λ.χ. το πολλές φορές αναφερόμενο ρήμα "κλέγω" στο παπυρολογικό υλικό).

Η συνεχής ροή των δημοσιευμάτων του Χατζιδάκι ανακόπηκε ακριβώς τη στιγμή που νέος κλάδος της επιστήμης του λόγου εγκαινιάσθηκε: κατά την έναρξη της δεκαετίας του 30 του περασμένου αιώνας γεννήθηκε η *φωνολογία*. Δεν χωρεί

¹⁹⁹ Ασχολούμαι με την ερμηνεία αυτών των εναλλαγών πιο κάτω.

²⁰⁰ "τελείται λίαν άσθενώς" (σ. 420), "σφόδρα άσθενής" (σ. 422), "καί άλλην έξασθένωσιν" (σ. 423), "χαλαρώτερον", "πλημμελής τις λειτουργία τῶν φωνητικῶν ὀργάνων" (σ. 426).

αμφιβολία ότι εάν η τύχη τον είχε ευνοήσει, το πηγαίο τάλαντο αυτού του ερευνητή θα είχε δώσει ώθηση και στην φωνολογική έρευνα της Ελληνικής.

1.4.1.4. Fr. BECHTEL. Μ' όλο που για τις διαλέκτους της Ελληνικής έχουν δημοσιευθεί πολλά γενικά έργα και παρά το γεγονός ότι ο Bechtel δέχθηκε κριτικές²⁰¹, πιστεύω ότι το τρίτο έργο του (Be D, Βερολίνο, 1921-24) παραμένει αξιόλογο. Για την έρευνά μου υπήρξε πολύ χρήσιμο για δύο λόγους. Χωρίζει το κάθε γραμματικό φαινόμενο που πραγματεύεται με ευκρίνεια και δίνει πάντα επίσης συμφραζόμενα με ακριβή αναγραφή των πηγών. Συνήθως δεν επιχειρεί φωνολογική εκτίμηση των φαινομένων, αναγράφει όμως πάντα τις περιπτώσεις αποκλειστοποίησης, γνωστές γι' αυτόν με τον όρο "Spirans". Αναφέρει τους φθόγγους αυτούς π.χ. στα εξής σημεία: Be D I 11(8), 230(10), 330(14), II 299(4), 302(5), 442(5), 665(6), 671(8), κτλ. Για την έρευνα της αποκλειστοποίησης δεν διετίθετο κανένα κατάλληλο σώμα, κάτι που δημιούργησε ο γράφων ως Παράρτημα II της διατριβής. Θεωρώ ότι το έργο του Bechtel είναι αυτό που πιο πολύ μοιάζει με ένα αξιόπιστο Corpus.

1.4.1.5. M. GRAMMONT. Το έργο του επηρέασε άμεσα γλωσσολόγους του ύψους των Lejeune και Martinet. Παραθέτω την φωνητική του ως "Grammont 1971", σύμφωνα με την ένατη έκδοση (©1933). Αυτή η φωνητική χαρακτηρίστηκε "παραμετρική" ή "δυναμική"²⁰² και μπορεί να θεωρηθεί ως πρόδρομος του κλάδου που σήμερα ονομάζεται Strength Phonology. Ασχολείται εκτενώς επίσης με την φωνολογία, παρατηρώντας ότι η "στατική (περιγραφική) φωνολογία" είναι μόνο η αρχή (σ. 143). Στην κυρίως "εξελικτική φωνητική" που με σημερινό μάτι μοιάζει πιο πολύ με φωνολογία, ασχολείται μεταξύ άλλων με εξελικτικές τάσεις, "φωνητικούς νόμους" (σ. 166 κεξ.) και με τα αίτια των αλλαγών (σ. 175 κεξ.). Αναφέρει την χαλάρωση της άρθρωσης (relâchement articulatoire), η οποία στον Martinet και στον Lejeune θα αποκτήσει μεγάλη σημασία, και τα /b d g/, στις σσ. 170 κεξ. Είναι ο πρώτος ο οποίος προσπάθησε να κατανοήσει την φθoγγική μεταβολή και τους λόγους της με φωνητικά-φωνολογικά μέσα και πολλά σημεία του βιβλίου του είναι έγκυρα και σήμερα. Επίσης, σε σύγκριση με άλλες θεωρητικές συνθέσεις, αναφέρει πολλά γλωσσικά παραδείγματα, μεταξύ των οποίων και ελληνικά.²⁰³

1.4.2. Αποτίμηση της προσφοράς των νεότερων ερευνητών

1.4.2.1. A. MARTINET. Είναι από τις πιο μεγάλες μορφές της θεωρητικής γλωσσολογίας του 20ου αιώνας. Μολονότι δίδαξε για δεκαετίες στην Αμερική, άτυπα θα μπορούσαμε να μιλάμε για "Σχολή των Παρισίων", της οποίας ήταν ο ιδρυτής (Μπαμπινιώτης 1985[β]: 77, 1998[α]: 212[10.3.4]). Το έργο του καλύπτει σχεδόν όλα τα επίπεδα της γλώσσας, συμπεριλαμβανομένης και της σύνταξης, αλλά και των ινδοευρωπαϊκών σπουδών. Το βιβλίο του *Éléments de linguistique générale* (©1980) μεταφράστηκε στα ελληνικά ως Martinet 1997 και συμβάλλει χρήσιμα στην ελλ. γλωσσολογική ορολογία.

Συνδέθηκε νωρίς με τη Σχολή της Πράγας από την οποία επηρεάστηκε αισθητά.²⁰⁴ Έκδηλη είναι στο έργο του η επιρροή του Jakobson ακόμη και σε περίπτωση που αργότερα ήρθε σε έντονη διαμάχη με τους "δυναμιστές" (binaristes).²⁰⁵ Όταν διαβάζουμε στον Jakobson όρους όπως "rupture de l'équilibre", "connaissance

²⁰¹ Πβ. Niehoff-Panagiotidis 1994: 17.

²⁰² Πβ. Crystal 1991: 115.250, 1997: 128.278, Trask 1996: 125.256.

²⁰³ Για περισσότερα βλ. Martinet 1955: 35(1.24)(32), 64-6(3.3), 1981: 59-60(3.3), Collinge 1985: 69.243-7 και Χαράλαμπακη (ΠΒΑ 3, 1985: 149-50), 2000: 13(58).

²⁰⁴ Πβ. Μπαμπινιώτη 1985(β): 77, 1998(α): 212(10.3.4).

²⁰⁵ Πβ. Martinet 1955: 73-5(3.14-15), 1981: 67-8(3.14-15).

téléologique", "rétablissement de l'équilibre", "statique", "dynamique", "causalité mécanique", "antinomies dialectiques" κτλ.²⁰⁶ Δεν είναι δυνατόν να μην σκεφθούμε την ορολογία που μας άφησε ο Martinet.²⁰⁷ Αξιοσημείωτη είναι η εξής επισήμανση του Jakobson: "Dans le cadre d'un dialecte fonctionnel isolé, on ne peut parler ni de l'accroissement ni de la réduction d'un système phonologique, mais seulement de remaniement, c'est-à-dire de sa rephonologisation" (1962: 217[X]), πρώτη διατύπωση: *TCLP 4*, 1931: 263[X]). Ο Martinet, με τη σειρά του, εισάγει την έννοια του "οικονομικού κυκλώματος" (ή "κύκλου") και γράφει μεταξύ άλλων: "Notre thèse est donc qu'un renforcement de l'articulation ne peut se produire sans compensation [...]. La compensation peut exister dans le cadre d'unités plus ou moins vastes de la chaîne [...]" (1955: 329(13.6), η υπογράμμιση δική μου).²⁰⁸ Επίσης εμφανής είναι η επίδραση του Fourquet (1956, 2η έκδ.) όπως το παραδέχεται και ο ίδιος (1955: 328-9[13.4-5]). Ο Szemerényi έχει παρατηρήσει: "Martinet's *Economie* [...] is a landmark on the road towards a fruitful integration of the two methodologies" (δηλ. της συγχρονίας και της διαχρονίας).

Η *Économie des changements phonétiques* (1955) μ' αυτόν τον τρόπο, ενώ οφείλει πολλά τόσο στη σκέψη της Πράγας όσο και σ' αυτήν του Jakobson, αναμφισβήτητα αποτελεί την εγκυκλοπαιδική σύνθεση των απόψεων του Martinet. Η γερμανική επανέκδοση (1981) είναι πιο μικρή σε έκταση, εντούτοις έχει επίσης πρόσθετα στοιχεία.²⁰⁹ Αν και παρατηρείται στην εισαγωγή ότι όλο το βιβλίο αναθεωρήθηκε και οι περιττές λεπτομέρειες αποβλήθησαν (σ. 15), αυτό δεν σημαίνει ότι η *Économie* έχει ξεπεραστεί. Όσον αφορά τουλάχιστον στις ανάγκες της παρούσας διατριβής, και τα δύο βιβλία υπήρξαν χρήσιμα και αναφέρομαι και στα δύο. Ειδικά, χρησιμοποίησα τις παρατηρήσεις για τα φαινόμενα της ενδυνάμωσης και αποδυναμωσης, που, συνεξετάζοντάς τα με τα αποτελέσματα του Lass, θα εντάξω παρακάτω σε ενιαίο δυναμικό σύστημα. Επίσης, στο ερμηνευτικό κεφάλαιο θα χρησιμοποιήσω τις παρατηρήσεις για το φαινόμενο της "τραμπάλας" (1955: 134[4.57], 328[13.4], 1981: 122[4.57], 167[6.4]). Κατά την ερμηνεία του υλικού του Corpus θα εξετάσω την θέση του Martinet περί εναλλαγής ισχυροποιήσεων-απισχυροποιήσεων που θεωρώ μία από τις πιο σημαντικές (πβ. 1955: 332[13.11] κεξ.). Με αυτόν τον τρόπο, παρά το γεγονός ότι ο Martinet ασχολείται πολύ λίγο με την ελληνική γλώσσα, η προσφορά του ίδιου υπήρξε σημαντικός παράγοντας κατά την συγγραφή της παρούσας διατριβής.

Σε συλλογή μελετών που δημοσιεύθηκαν σε διάφορες χώρες ο Martinet (1989), συγκεντρώνει τα πιο αξιόλογα ίσως θέματα που συνθέτουν την φυσιογνωμία του. Συναντούμε π.χ. τον όρο "λειτουργική φωνητική" με την οποία χαρακτηρίστηκε η φωνολογία προ πολλού (σ. 53), τους όρους-κλειδιά "statique", "instabilité", "système", "relations mutuelles des phonèmes" (σ. 36), αλλά τα σημαντικότερα ίσως είναι τα λεγόμενά του για τα *αίτια* της γλωσσικής μεταβολής. "Seulement, il faut être prudent et ne pas céder à la tentation de trop simplifier les choses: il ne s'agit pas, quand on parle de cause et d'effet, d'une cause et d'un effet. Il y a toujours, en réalité, un complexe de causes et un complexe d'effets" (σ. 27). Θα μπορούσαμε να κρατήσουμε αυτά τα λόγια ως γενική παρακαταθήκη.²¹⁰

²⁰⁶ Jakobson 1962: 218.219.220(XI). Πρώτη διατύπωση: *TCLP 4*, 1931: 255 κεξ. Για την "αντινομία": σ. 267(X).

²⁰⁷ Ως προς το τελευταίο, πβ. την βασική έννοια "antinomie de base" (Martinet 1955: 94[4.1], 1981: 85[4.1]).

²⁰⁸ Στην γερμανική έκδοση, δίνοντας ακόμη πιο μεγάλη έμφαση, επαναλαμβάνει την θέση του (1981: 168[6.6]).

²⁰⁹ Πολλά νέα στοιχεία της γερμ. έκδοσης έχουν κυκλοφορήσει στα γαλλικά στον τόμο Martinet 1975. ²¹⁰ Γενικότερα, για την προσφορά του Μ. πβ. μεταξύ άλλων Szemerényi 1964: 1-2, 1968(α): 10 κεξ, 1972: 120(6), Fischer-Jørgensen 1975: 44-8(3.18), Dubois et al. 1984: 284-5, Collinge (1985) σε διάφορα σημεία, Μπαμπινιώτη 1985: 60-1(10.3), 1985(β): 77-82, 1998(α): 212-5(10.3.4) και Κλαίρη (ΠΒΑ 6, 1991: 70-1).

1.4.2.2. O. SZEMERÉNYI. Είναι μεταξύ των κορυφαίων μορφών της ινδοευρωπαϊκής γλωσσολογίας του 20ου αιώνας. Πιο πολύ προσηλωμένος στην παραδοσιακή ιστορικο-συγκριτική θεώρηση, δεν απέρριπτε και τις δομικές προσεγγίσεις. Ενδεικτική μελέτη είναι η πραγματεία του *The development of the Indo-European Mediae Aspiratae in Latin and Italic* (1952-3, επανέκδοση: 1987), με αντικείμενο την αντιπροσώπευση των ΙΕ ηχηρών δασέων στις αρχαίες ιταλικές διαλέκτους, συμπεριλαμβανομένης και της Λατινικής. Πρόκειται για πολύ καλό δείγμα *συστηματικής* θεώρησης της γλώσσας. Η μελέτη *Structuralism and substratum. Indo-Europeans and Aryans in the Ancient Near East* (1964, επανέκδοση: 1987), αποτελεί πειστική επιχειρηματολογία υπέρ συνεξετάσεως δομικών παραγόντων και υποστρώματος. Στην επισκόπηση *Methodology of genetic linguistics* (1968) πραγματεύεται μεθοδολογικά ζητήματα και αξιολογεί μερικά στοιχεία της διδασκαλίας του Martinet όπως τα "πεδίο διάχυσης", "λειτουργικό φορτίο", "πληρότητα", "συστηματική πίεση", "υποδοχές" κτλ. Ασχολείται ακόμη, μεταξύ άλλων, με το ζήτημα του υποστρώματος και της αιτιότητας. Στην μελέτη *Marked-unmarked and a problem of Latin diachrony* (1973, επανέκδοση: 1987) εξετάζει μερικές λεπτομέρειες που είναι σημαντικές για την παρούσα διατριβή και που τυχάνουν προσοχής στο έργο του Martinet, όπως "stops, spirants, weakness, weakening, voicing" (σ. 928[2], 930[5], 932-4 [6-8]), "expressive" (σ. 930 [5,22]), "force of articulation" (σ. 936 [8]), "graduality of change" (σ. 940 [10,49]), και επίσης "weakening" εν σχέσει προς το "strengthening" και "tenseness" (σ. 942[12]).

1.4.2.3. C.D. BUCK. Ελληνιστής, λατινιστής, ινδοευρωπαϊστής που το εγχειρίδιό του των ελληνικών διαλέκτων (Buck 1955³, 4η έκδ.: 1968, επανέκδοση: 1999) θεωρείται κλασικό και απαραίτητο βοήθημα. Το βιβλίο δίνει συστηματική περιγραφή όλων των σημαντικών γλωσσικών φαινομένων που απαντούν στις διαλέκτους και παρέχεται επίσης συλλογή συνοδευτικών επιγραφικών κειμένων σε συσχέτισμό με την γραμματική, η οποία συμπληρώνεται με γλωσσικές παρατηρήσεις και ευρητήριο. Ως παράρτημα μελετώνται επίσης λογοτεχνικές διάλεκτοι ορισμένων ποιητών, μεταξύ των οποίων και της Σαπφούς και του Αλκαίου (σ. 342-4), που λαμβάνονται υπ' όψιν στην παρούσα διατριβή. Στις σ. 46-52 (50-5) ο Buck ασχολείται με το F και την αντικατάστασή του από <β>. Με τα /β δ γ/ ασχολείται σε σύντομη παράγραφο (σ. 58-9[62]), ενώ στις επόμενες σελίδες εξετάζονται συναφή φαινόμενα. Ως γενική διαπίστωση πρέπει να παρατηρηθεί ότι και ο Buck είναι φειδωλός όταν πρόκειται για αναγραφή των χωρίων όπου απαντούν οι συγκεκριμένοι υπό εξέταση τύποι.²¹¹ Από αυτήν την άποψη τα HGD και HGD II αλλά και το παλαιότερο Be D είναι ασύγκριτα καλύτερα. Πολύ χρήσιμη είναι όμως η κατανομή των διαλέκτων, που συνοδεύεται από διευκρινιστικές παρατηρήσεις (σ. 9-16). Υιοθετώ αυτό το σύστημα, με προσαρμογές στις ανάγκες της έρευνάς μου.²¹²

1.4.2.4. M. LEJEUNE. Ασχολήθηκε με ιστορικά ζητήματα διαφόρων αρχαίων γλωσσών και με θέματα της γραφής. Η "*Phonétique*" (Lejeune 1972, που αποτελεί στην ουσία ιστορική φωνολογία της Ελληνικής) είναι η τρίτη και αναθεωρημένη έκδοση της "*Traité*" με το ίδιο θέμα που πρωτοδημοσιεύθηκε το 1947. Θεωρείται βασικό και αξιόπιστο έργο και οι σχετικές βιβλιοκρισίες είναι σπληνικές, αν και εκπλήσσει το γεγονός ότι λείπει μια κατατοπιστική βιβλιογραφία. Όσον αφορά στο υπό εξέταση θέμα, θα περιμέναμε όμως πολύ περισσότερα από ένα τέτοιο όνομα. Ασχολείται με την "spirantisation" σε τρεις μόνο σελίδες (σ. 54-6), αν και επανέρχεται ευκαιριακά όπως στη σ. 164(163). Η κατηγορία που προτάσσει ("χαλάρωση της άρθρωσης", σ. 55[43]) είναι πιο πολύ εξωτερική παρά ουσιαστική και δείχνει καθαρά την έπληξη του Grammont.

²¹¹ Για κριτικές παρατηρήσεις βλ. τμήμα 1.5.1.

²¹² Για τη συμβολή του B. γενικότερα, βλ. Χαλαραμπάκη ΠΒΑ, 6, 1987: 302, 2000: 15(74).

Αναφορικά με την εξέλιξη $d > \acute{d}$ είναι επιφυλακτικός: "les indices [...] sont rares et souvent douteux" (σ. 56[44]). Πιστεύω ότι η παρούσα διατριβή θα ανασκευάσει αυτόν τον ισχυρισμό. Άλλωστε παρατηρεί ότι τα <I> (= <Z>) και <Δ> δεν έρχονται σε φωνολογική αντίθεση στην Ηλειακή (σ. 56[44.3]). Αυτό το συμπέρασμα είναι λανθασμένο· πβ. Dosuna 1991-93: 103. Είναι πιο φωνολογική η προσέγγισή του στο πρόβλημα του y ("*affaiblissement, renforcement*" κτλ., σ. 165 κεξ.), αλλά το συστηματικό πνεύμα λείπει· ο Ruijgh (1977, π.χ. σ. 254) βρίσκει και άλλα προβλήματα στις ερμηνείες του.²¹³

1.4.2.5. W.S. ALLEN. Εκτός από πολλές ειδικές μελέτες, εξέτασε τις τρεις μεγάλες αρχαίες ινδοευρωπαϊκές πολιτισμικές γλώσσες από φωνητική-φωνολογική άποψη σε τρία αξιόλογα βιβλία, των οποίων λαμβάνω υπ' όψιν τον Allen 1965 και 1987. Αξιοπρόσεκτη είναι η πρώτη μελέτη του αναφορικά με τα γλωσσικά ενδιαφέροντα των αρχαίων συγγραφέων (1948).

Χρησιμοποιώ τον Allen 1965, που εξετάζει τους Ινδούς φωνητικούς, κυρίως ως πηγή παραλλήλων φαινομένων αλλά και ως ερμηνευτικών παρατηρήσεων όσον αφορά στην ελληνορωμαϊκή προσφορά. Αναφέρει λ.χ. περίπτωση ενδυνάμωσης (κλειστοποίησης) $v > b$ στην Ινδική (σ. 29, σημ.) αν και δεν χρησιμοποιεί αυτούς τους όρους. Εφιστά την προσοχή στο γεγονός ότι οι Ινδοί, αντίθετα με τους Αρχαίους, είχαν καταλάβει την διαφορά μεταξύ ηχηρών και αήχων (σ. 33.36). Επίσης δίνει μεγάλη σημασία στην φωνολογική αντίθεση lenis - fortis (σ. 37) και εντοπίζει στοιχεία αποσπασμού στη σκέψη των Ινδών (σ. 72). Παρέχει ελληνικά και λατινικά χωρία για τα /b d g/ και τα σχολιάζει στις σ. 36-7. Ο Allen 1987 αποτελεί την τρίτη έκδοση ενός κλασικού εγχειριδίου, που προσφάτως (2000) μεταφράστηκε και στα ελληνικά. Αναφέρομαι σ' αυτό το βιβλίο τόσο στην Ανάλυση όσο και στο Corpus ως σε πηγή παραπομπών. Εδώ θα ήθελα να παρατηρήσω τα εξής: ενώ εξετάζει λεπτομερώς όλα τα φωνήματα, περιέργως λείπει το συστηματικό πνεύμα στην επισκόπηση των συμφώνων (σ. 12-61), κάτι που δεν ισχύει για τα φωνήεντα η δομική προσέγγιση των οποίων είναι υποδειγματική (σ. 62-103). Ασχολείται με όλους τους σημαντικούς γραμματικούς, πιο εκτενώς δε με τον Δ.Α. Πραγματεύεται τα ηχηρά κλειστά και την αποκλειστοποίησή τους στις σ. 29-32 και λαμβάνει συντηρητική θέση. Θεωρεί π.χ. ότι οι πληροφορίες του Κρατύλου συνηγορούν υπέρ της κλειστής προφοράς (σ. 31). Πιο πάνω διεξέρχεται τις πληροφορίες και τις απόψεις των αρχαίων συγγραφέων και των σχολιαστών τους. Βάσει των αποτελεσμάτων θεωρώ ότι τα συμπεράσματα του Allen ευσταθούν μερικώς μόνο. Ως προς το σύνολο της κλασικής Ελληνικής, ο Allen συνιστά την αποκατασταθείσα από τον ίδιο προφορά του 5ου π.Χ. αι., μια προφορά που συμπεριλαμβάνει και την φωνητική αξία [b d g] των ηχηρών κλειστών. Τέτοια προφορά προτείνει, αρχίζοντας με τα ομηρικά κείμενα μέχρι και τους ελληνιστικούς χρόνους. Πιστεύω ότι ένα από τα συμπεράσματα αυτής της διατριβής θα είναι να δείξει ότι μέσα στην μεγάλη ποικιλία της Ελληνικής, παρόμοια πρόταση μπορεί να έχει μόνο περιορισμένη ισχύ. Θα μπορούσε να ισχύει π.χ. στα πλαίσια μιας επιμελούς λογοτεχνικής παράδοσης, αν και λείπουν τα αδιάσειστα αποδεικτικά στοιχεία για κάτι τέτοιο. Η πρόταση του Allen για την προτιμώμενη προφορά μπορεί να γίνει αποδεκτή στην σχολική πράξη μόνο, ενώ η επιστήμη πρέπει να συνεχίσει τις έρευνες. Αντ'ω κάποιες πληροφορίες επίσης από τον Allen 1981, που εξετάζει την προσφορά των Αρχαίων Ελλήνων στην φωνητική.

1.4.2.6. Γ.Ι. ΚΟΥΡΜΟΥΛΗΣ. Υπήρξε Καθηγητής Γλωσσολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Λαμβάνω υπ' όψιν τον Κουρμούλη 1949 και την *Φωνητική* (ά.ε.), που είναι ο πρώτος τόμος της *Ελληνικής Γραμματικής* του ίδιου. Στην *Φωνητική* δίνει χρονικό βάθος στα ηχηρά κλειστά εξετάζοντας την ινδοευρωπαϊκή προέλευσή τους και

²¹³ Άλλη κριτική βλ. στην *Ελληνική Γλωσσολογία '97*. Πρακτικά του Γ' Διεθνούς Γλωσσολογικού Συνεδρίου για την Ελληνική Γλώσσα. Επιμέλεια Αμαλίας Μόζερ, Αθήνα 1999: 473-4. Για επιφυλάξεις πβ. επίσης Κουρμούλη 1949: 81-2.

επισημαίνοντας την αποκλειστοποίηση τους από την μία πλευρά, αλλά και παρέχοντας επίσης νεοελληνικά στοιχεία από την άλλη. Με την προφορά των /β, γ, δ/ ασχολείται στις σσ. 89-90 δίνοντας γνωστά παραδείγματα για την υποτιθέμενη κλειστή προφορά (λ.χ. "βῆ βῆ" και "βηβῆν"). Επίσης, θεωρεί ότι η εναλλαγή β~π, δ~τ, γ~κ είναι αποδεικτική τέτοιας προφοράς. Στην αποκλειστοποίηση αποδίδει φωνητική εξήγηση: "οί κλειστοί φθόγγοι [...] ἤρχισαν νά σχηματίζωνται χαλαρώτερον, ὅπερ ὠδήγησεν εἰς τήν μεταβολήν τῆς ἀρθρώσεως" (σ. 90). Με αυτήν την θέση ακολουθεί τον Χατζιδάκι, και εμμέσως τον Grammont. Την επικράτηση της μεταβολής χαρακτηρίζει βαθμιαία χρησιμοποιώντας την φράση "κατά μικρόν ἐπελεύσθη μεταβολή" (σ. 91), μια θέση με την οποία συμφωνούν αρκετοί ερευνητές. Ο Κουρμούλης 1949 προσεγγίζει το ζήτημα των ηχηρών κλειστών με τον ίδιο τρόπο όπως και η *Φωνητική*, με δεδομένα από το ινδοευρωπαϊκό υπόβαθρο, παρέχοντας επίσης πλούσιο γλωσσικό υλικό από συγγραφείς και άλλες πηγές, συμπεριλαμβανομένης και της Νέας Ελληνικής. Με την προφορά των /β, γ, δ/ ασχολείται στις σσ. 70-9 και λαμβάνει συντηρητική θέση. Με τις εναλλαγές β~π, δ~τ, γ~κ ασχολείται, με όμοιο πνεύμα, στις σσ. 75-7. Όσον αφορά στην εκτίμηση του Κρατύλου και άλλων συναφών πηγών ακολουθεί, τον Χατζιδάκι (σσ. 77-9). Θεωρεί και πάλι ότι η "τροπή εἰς ἡχηρούς διαρκεῖς" ἐπῆλθε "βαθμηδόν" (σ. 79), την δε χρονολόγηση αφήνει ανοικτή (σ. 80). Τελειώνοντας, αποδέχεται την άποψη του Meisterhans (πρόταση δηλ. για τις αρχές της χρονολόγησής μας, σ. 84). Στις σσ. 82-4 μελετώνται ακόμη παραδείγματα της Λατινικής.²¹⁴

1.4.2.7. I.N. ΚΑΛΛΕΡΗΣ (I.N. Kalléris). Πραγματεύεται σε δίτομο βιβλίο την γλώσσα και τον πολιτισμό των αρχαίων Μακεδόνων. Το έργο του, ως προς την γλώσσα, είναι η πρώτη σοβαρή σύνθεση (αν και ανολοκλήρωτη) ύστερα από την πραγματεία του Hoffmann (1906). Η σημασία της Μακεδονικής για την παρούσα διατριβή ἔγκειται στην νέα ερμηνεία των μακεδονικών "κλειστών" /β δ γ/ την οποία πρότεινε ο Μπαμπινιώτης (1989). Η επισκόπηση του Καλλέρη για την γλώσσα (II, σσ. 329 κεξ.) ενδιαφέρει την παρούσα έρευνα κυρίως ως πηγή. Του κάνω χρήση ως τίτλου παραπομπών στο Corpus. Ο μεγάλος όγκος του υλικού επέβαλε αυστηρά κριτήρια επιλογών: αναγράφω συνήθως στοιχεία τα οποία απαντούν επίσης σε αρκετούς άλλους τίτλους. Το έργο αξιολογείται από δέκα περίπου βιβλιοκρισίες, που κυμαίνονται μεταξύ πλήρους επιδοκιμασίας και πλήρους αποδοκιμασίας. Έτσι λ. χ. ο Masson (*RPh* 30, 1956: 87-9) το χαιρετίζει θερμά, ενώ ο Pisani (*Paideia* 10, 1955: 505-10) το απορρίπτει σχεδόν εξ ολοκλήρου και μπορεί να κρατήσει μόνο την κριτική που ο Καλλέρης ασκεί εναντίον παλαιότερων επιμέρους έργων (σ. 510). Με τον δεύτερο τόμο ασχολείται περιορισμένος αριθμός βιβλιοκριτικών άρθρων.

1.4.2.8. Α.Γ. ΤΣΟΠΑΝΑΚΗΣ (A.G. Tsopanakis). Το συγγραφικό έργο του καλύπτει επίσης φιλολογικά και λογοτεχνικά θέματα. Τα σημαντικότερα κείμενά του έχουν συγκεντρωθεί σε δύο τόμους (Τσοπανάκης 1983[α]), στους οποίους πρόσφατα προστέθηκε και τρίτος (πβ. Χαραλαμπίκη 1985). Λαμβάνω υπόψη μου τα έργα Τσοπανάκης 1983 και Tsopanakis 1988, που έχουν θέμα τα αρχαία μακεδονικά. Ο Τσοπανάκης (1983) θίγει το μακεδονικό ζήτημα σφαιρικά. Επισημαίνει π.χ. το ενδεχόμενο ότι οι Μακεδόνες αποτελούσαν ένα τμήμα του αρχαϊκού κύματος που ήρθε στην Ελλάδα και έμειναν στην περιφέρεια (σ. 339). Αναγνωρίζονται οι λόγοι για τους οποίους δεν διαθέτουμε επιγραφές σ' αυτήν την γλώσσα (σσ. 341-2) και επισημαίνονται επαφές μεταξύ αρχαίων μακεδονικών και νεοελλ. διαλέκτων (σσ. 342. κεξ.). Από σ. 343 κεξ. ο Τσοπανάκης πραγματεύεται την τροπή των δασέων σε μέσα, παρέχοντας πολυάριθμα παραδείγματα. Στο έργο Tsopanakis 1988 γίνεται λεπτομερής έρευνα των /β δ γ/. Στην μελέτη αυτή ο συγγρ. επιχειρεί να αποδείξει γλωσσική συνέχεια μεταξύ ομηρικής γλώσσας, Αρχαίας Μακεδονικής, Κυπριακής, Δωρικής και ορισμένων

214 Για τη συμβολή του Κουρμούλη πβ. Γ. Μπαμπινιώτη στο *ΠΒΑ* 5, 1991: 72-3.

νεοελληνικών φαινομένων (σσ. 83-5). Λ.χ. στην Ιλιάδα Π [16]149+ συναντούμε το όνομα του αλόγου του Αχιλλέως "Βαλιός": "ὠκέας ἵππους | ἔάνθον καὶ Βαλίον". Το όνομα συσχετίζεται με οψιμότερα επίθετα, π.χ. με το "Βαλίον ἔλαφον" του Ευριπίδη (Ἐκάβη, 90) και παρατηρείται ότι αυτός ο τύπος δίνει ένα πρώτο παράδειγμα της τροπής φ > β, γωστής από τα Αρχαία Μακεδονικά (Τσοπανάκης 1983: 380). Ο Tsopanakis 1988 (σ. 85) παρατηρεί ότι η τροπή των τριών δασέων στα αντίστοιχα μέσα /β δ γ/ κάνει περισσότερη αίσθηση στον σημερινό ακροατή, εννοώντας την γνωστή σημερινή διαρκή προφορά [b d g]. Με την παρατήρηση αυτή ένα και μόνο βήμα μας χωρίζει από την θέση του Μπαμπινιώτη την οποία θα εκθέσω πιο κάτω. Στο ίδιο σημείο επισημαίνονται νεοελληνικές διαλεκτικές εξελίξεις αναφορικά με τα /β δ γ/ και χρησιμοποιούνται όροι όπως "aphaeresis" και "weakening". Ως περιβάλλον λαμβάνεται υπ' όψιν η αρκτική και η ενδοφωνητική θέση. Αν και με κάπως διαφορετική ορολογία, η επισήμανση (σσ. 87-8) συμπίπτει σε πολύ μεγάλο βαθμό με την προσέγγιση της παρούσας διατριβής. Ο Τσοπανάκης έδωσε αφορμή να εντάξω στο Corpus μεταξύ άλλων το λήμμα "κεθάλι". Στις σσ. 86-7 εξετάζει την αλλαγή Aspiratae > Mediae και στις σσ. 87 κεξ. την αντίθετη αλλαγή Mediae > Aspiratae χωρίς όμως να καταλήξει στο ίδιο θεωρητικό πλαίσιο που χρησιμοποιείται σ' αυτήν την διατριβή. Στις σσ. 87 και 91 αναφέρει, μεταξύ άλλων, φαινόμενα τα οποία στην παρούσα έρευνα θεωρούνται περιπτώσεις απαλοιφής. Άλλη σημαντική προφορά που αναφέρεται στη σχέση της Αλεξανδρινής Κοινής και των λοιπών ελληνικών διαλέκτων, η παρούσα δε διατριβή είναι σε θέση να επιβεβαιώσει πλήρως την άποψή του. Με τα λόγια του ίδιου "[...] μεταθέτονται πρὸς τὸν 5. καὶ 6. καὶ 7. αἰ. μ.Χ. καὶ τὰ χρονικά ὄρια τῆς διατήρησης καὶ ἐξέλιξης τῶν ἀρχαίων διαλέκτων καὶ ἐκεῖνα τῆς ἐμφάνισης τῶν νεοελληνικῶν, με συντηρητικῆ καὶ ἐξελικτικῆ ἐπίδραση τῆς Κοινῆς, μακριὰ ἀπὸ ἰσοπεδώσεις καὶ ἐξαφανίσεις τῶν ἀρχαίων διαλέκτων" (1983[α] I: XXIV).²¹⁵

Αποδεχόμενος τις απόψεις του Τσοπανάκη χρησιμοποιώ τις δύο πραγματείες κυρίως ως τίτλους παραπομπών στο Corpus, επιφυλασσόμενος να επιχειρήσω κάπως διαφορετική φωνολογική προσέγγιση. Υπό το φως των συμπερασμάτων που εξαγονται από τα δεδομένα του Corpus, η άποψη του Niehoff-Panagiotidis, τον οποίο ξενίζει ήδη ο τίτλος του Tsopanakis 1988²¹⁶, επιτρέπεται πιστεύω να χαρακτηριστεί μονόπλευρη, όταν ασκεί κριτική κατά της σύνδεσης της Μακεδονικής της Μακεδονικής και δεν βρίσκει πειστικό τον παραλληλισμό μακεδονικών τύπων όπως ἀδῆ (=αἰθήρ) και κυπριακών όπως ἄδορος (=ἄνθρωπος) (1994: 352). Μάλλον κρίνει αυστηρά τον Τσοπανάκη ο Niehoff-Panagiotidis ο οποίος, οπαδός της ενότητας της Ελληνικής και ο ίδιος εξαιρεί και τονίζει σε πολλά σημεία του βιβλίου του τη σημασία των νεοελληνικών διαλέκτων, όπως αἰφνης στην εισαγωγή (σ. VII, όπου αξιολογείται και ο Τσοπανάκης) καθώς επίσης στις σσ. 1 κεξ. Όσον αφορά στην Μακεδονική και την Κυπριακή πβ. την άποψη του Hoffmann ο οποίος δίνει έμφραση στις σχέσεις του δύο διαλέκτων (1906: 68). Πβ. ανάλογα, τα λήμματα "δρόσους, κηβοζων, τάβων" στο Corpus και στην εξέταση της Κυπριακής στο τμήμα 5.6. Βλ. περαιτέρω γλωσσικές λεπτομέρειες πιο κάτω στις Παρακβάσεις I και II.²¹⁷

1.4.2.9. Γ.Δ. ΜΠΑΜΠΙΝΙΩΤΗΣ (G.D. Babiniotis). Το έργο του καλύπτει ολόκληρη την έκταση της Ελληνικής, χαρακτηρίζεται από ενδιαφέρον για ζητήματα θεωρητικής γλωσσολογίας καθώς επίσης για θέματα διδασκαλίας της ελληνικής γλώσσας. Ο Μπαμπινιώτης ητρεάσθη από τον Martinet των θέσεων του οποίου και είναι ένας από τους πρώτους εισηγητές στην Ελλάδα (βλ. π.χ. Μπαμπινιώτη 1998[α]: 212-5[10. 3.4]). Στο έργο του τίθεται με τρόπο αβιαστο, όπως και στο έργο του Χατζιδάκι, η συγχρονική

215 Πβ. Χαραλαμπίκη 1985: 159-60, 1993, 1996: 264 και σημ. στο τμήμα 3.1 πιο κάτω.

216 "Schon der Titel [...] lässt wenig Gutes erwarten" (1994: 352[1]).

217 Για την αποτίμηση της συμβολής του Τσοπανάκη πβ. Χαραλαμπίκη 1993, 1996: 264, 2000: 13(62).22(118).28(162.163).29(164).

και η διαχρονική ενότητα της Ελληνικής. Ως προς το φωνολογικό σύστημα αυτής της γλώσσας, υποστηρίζει τα εξής: το συμφωνικό σύστημα της Αρχαίας παρουσιάζει ασυμμετρία (με σύγχρονο φωνολογικό όρο: paradigmatic imbalance²¹⁸), η οποία, ως προς τα κλειστά, διαθέτει ψιλά, δασέα και ηχηρά, ενώ απουσιάζουν τα διαρκή. Αντιθέτως, η Νέα, η οποία, αν υπολογίσουμε τον χρόνο της εμφάνισής της, δεν είναι και τόσο πολύ "νέα", διαθέτει σε ίση κατανομή ηχηρά και άηχα κλειστά, ηχηρά και άηχα διαρκή (αλλοιώς τριβόμενα). Λαμβάνοντας υπ' όψιν την αρχή της φωνολογικής *συμμετρίας* η οποία είναι μια αρκετά διαδεδομένη αν και όχι απόλυτη διαπίστωση²¹⁹, ο Μπαμπινιώτης υποθέτει ότι υπό την *πίεση* του συστήματος τα αρχικώς κλειστά αποκλειστοποιήθηκαν και υστερογενώς δημιουργήθηκαν επίσης αντίστοιχα νέα κλειστά, με αποτέλεσμα τη συμμετρική κατανομή που βλέπουμε σήμερα: δηλ. 'άηχο κλειστό': 'ηχηρό κλειστό' - 'άηχο διαρκές': 'ηχηρό διαρκές'. Οι απόψεις αυτές διατυπώνονται στο έργο *Η συνοπτική ιστορία της ελληνικής γλώσσας* που το 1998 κυκλοφόρησε σε τρίτη έκδοση (Μπαμπινιώτης 1998[β]: 128).²²⁰ Με την διατύπωση του ίδιου, η δημιουργία της νέας σειράς "συμπλήρωσε τη συμμετρικότητα του συστήματος" (αυτ.), ενώ άλλοι ερευνητές γράφουν, χαρακτηρίζοντας παρόμοιες περιπτώσεις, για συμπλήρωση "κενών θέσεων", για "ενσωματωμένο σύστημα" ή για "σύστημα ενσωμάτωσης".²²¹ Η θέση αυτή για το ελληνικό φωνολογικό σύστημα δείχνει ιδιαίτερα προφανής αλλά παρά ταύτα κανείς άλλος δεν είχε εισηγηθεί κάποια ανάλογη ερμηνεία. Ένας λόγος μπορεί να είναι το εκτενέστατο γλωσσικό σώμα της Ελληνικής. Ωστόσο η θέση του Μπαμπινιώτη για την διαμόρφωση του νέου φωνολογικού συστήματος διατυπώθηκε, για να χρησιμοποιήσω τους όρους του ίδιου, περισσότερο *νοησιοκρατικά* και λιγότερο *εμπειριοκρατικά* (βλ. Μπαμπινιώτης 1998[α]: 21-2[1.2]).

Δείγμα ίσης προσέγγισης αρχαίου και νέου γλωσσικού επιπέδου είναι επίσης ο Μπαμπινιώτης 1972, όπου συνεξετάζονται το αρχαίο και το νεοελληνικό ρηματικό σύστημα και εισάγονται καίριες παρατηρήσεις και όροι όπως "δυναμική" και "δυναμικές" (σ. 14.20.93[73]). Καθώς ο Συγγρ. παρατηρεί ότι η δυναμική είναι στην πραγματικότητα μια πάλη (σ. 20[2]), επισημαίνονται ανάλογα "παλαίοντες τύποι" (σ. 91[71]). Αναφορικά με την φύση της σχέσης τους παρατηρεί ότι δεν πρόκειται για ελευθέρως εναλλασσόμενα (free variants), αλλά η συνάφεια αυτή είναι "ή σχές ισχυροτέρου τύπου [...] πρὸς ἀσθενέστερον" (σ. 20[2]). Εισάγει επίσης την έννοια της "συστηματικής ισχύος", που σε περίπτωση διαφορών εννοεί ισότιμους αλλά μη ισοδύναμους τύπους (σ. 90[70]). Στην παρούσα διατριβή έγινε προσπάθεια για παρόμοια δυναμική προσέγγιση έχοντας υπ' όψιν τον φωνολογικό χώρο της Ελληνικής.

Άλλη πρωτότυπη συμβολή του Μπαμπινιώτη είναι η νέα ερμηνεία των αρχαίων μακεδονικών /β δ γ/. Εγκαταλείπει τις προσπάθειες να εξηγηθούν ως κλειστά και προτείνει να ερμηνευθούν ως αποκλειστοποιημένα, παρέχοντας και άλλο επιχειρήμα για τη σύνδεση της Μακεδονικής με τις λοιπές ελληνικές διαλέκτους. Πρώτη διατύπωση της άποψης είναι ο Babiniotis 1989 (πβ. επίσης ίδ. 1988-89 και 1992). Αυτή η θέση έχει γίνει δεκτή και από τον Hamp (1990-91), ο οποίος μάλιστα ονομάζει την ερμηνευόμενη αλλαγή "a kind of lenition" (σ. 8). Η άποψη του Hamp για αποδυνάμωση (lenition) συμπίπτει με την προσέγγιση της διατριβής μου, όπου εντάσσω αυτό το φαινόμενο μεταξύ των περιπτώσεων της απισχυροποίησης (weakening) και εξετάζω γενικότερα κινήσεις weakening και strengthening στον φωνολογικό χώρο. Ως αποτέλεσμα της θέσεως του Μπαμπινιώτη, ενέταξα στο Corpus, μέσα από μια επιλογή, επίσης μακεδονικό υλικό.

²¹⁸ πβ. Trask 1996: 255.

²¹⁹ πβ. Katamba 1991: 29(2.3), Trask 1996: 172.255.

²²⁰ Για αποτίμηση πβ. Niehoff-Panagiotidis 1994: 18.

²²¹ Martinet 1955: 86(3.28). Η "πληρότητα" είναι πάντως πιο καλός όρος από το "συμπλήρωση της συμμετρικότητας" διότι "συμμετρικότητα", μολονότι κατηγορία υπαρκτή, θυμίζει την "αρμονία" του Troubetzkoy, κατά της οποίας και άσκησε κριτική ο Martinet (1955: 67[3.4], 1981: 61[3.4]).

1.4.2.10. S.-T. TEODORSSON.²²² Όπως παρατήρησε ο Brixhe (1976[a]: 142), η γλωσσολογία, μέχρι τον Teodorsson, δεν μπόρεσε να προσφέρει κάποια φωνολογική θεωρία που να καλύψει την Αττική διάλεκτο λόγω του ελλειπούς υλικού. Ο Teodorsson (1974) πρώτος έσπασε αυτήν την παράδοση: η θεωρητική του κατασκευή καλύπτει την Αττική διάλεκτο σχεδόν ολόκληρη. Ο Brixhe, στις βιβλιοκρισίες του αλλά και σε άλλα κείμενα (λ.χ. Bile - Brixhe - Hadot 1984: 175[7.2], 185-6[9.1], 194[12.2]), εκφέρει θετική γνώμη για τον Teodorsson, τονίζοντας π.χ. ότι έλεγξε τις εγγραφές με μεγάλη προσοχή. Αυτή η άποψη καταπλήσσει όμως διότι η δική μου διαπίστωση είναι διαμετρικά αντίθετη. Ο Teodorsson μου φάνηκε προβληματικός από την πρώτη στιγμή. Το έναυσμα δόθηκε ίσως από τον πρόλογο του Allen (1987: X), αλλά θα μεσολάβησε επίσης το γεγονός ότι ο Thraette κυκλοφόρησε τον πρώτο τόμο της γραμματικής του της Αττικής σχεδόν συγχρόνως και οι κριτικές αυτού του βιβλίου ήταν χωρίς εξαίρεση θετικές. Και ο Thraette έχει επιφυλάξεις για τον Teodorsson 1974 (1980: VIII[8]). Ο Teodorsson αφιέρωσε μερικές μελέτες (π.χ. 1979[a], 1979[b]) και τρεις μονογραφίες (1974, 1977, 1978) στα διάφορα φωνολογικά ζητήματα της Ελληνικής των διαφόρων εποχών. Για την κάθε μονογραφία αφιερώθηκαν άνω των δέκα βιβλιοκρισιών, τις περισσότερες των οποίων έχω διαβάσει. Αναφέρω χαρακτηριστικά τις παρακάτω βιβλιοκρισίες (όπου η αναγραφή των σελίδων σε παρενθέσεις παραπέμπουν στην εκάστοτε βιβλιοκρισία):²²³

Teodorsson 1974:

Brixhe 1976(a): δυναμική φωνολογική προσπάθεια με καλή τεκμηρίωση των επιγραφικών πηγών (σ. 142), για το /γ/ υποθέτει αποκλειστοποίηση, κάποιες θεωρητικές αφηρητές είναι προβληματικές (σ. 143), για το /n/ προ συμφώνων ο Teodorsson επισημαίνει αποδυνάμωση (σ. 144).

Duhoux 1976: τα κριτήρια που χρησιμοποιεί ο Teodorsson ενέχουν τον κίνδυνο συγχύσεως των γεγονότων της ομιλίας (parole) ή ιδιολέκτου (variantes individuelles) με γεγονότα της γλώσσας (langue), υπάρχουν περιέργες ασυνέπειες και είναι περιεργό το συμπέρασμα στη σ. 285 (σύμφωνα μ' αυτό η προτεινόμενη φωνολογική αλλαγή υπήρξε απότομη ενώ, οι αλλαγές είναι συνήθως βαθμιαίες), η χρήση του βιβλίου απαιτεί κριτικό πνεύμα (σ. 607).

Perpillou 1979: γράφει για έκπληξη και δυσφορία του (σ. 312), δεν είναι σαφή τα κριτήρια συγκρότησης του καταλόγου των λανθασμένων τύπων (αυτ.), ο πίνακας στη σ. 294 δημιουργεί απορίες, ορισμένες στήλες ομαδοποιούν τετριμμένες κοινοτοπίες, άλλοι αναμειγνύονται σημαντικότερα γεγονότα με ασήμαντες λεπτομέρειες (σ. 313-3), τέτοια τεκμηρίωση παρανοεί αυτόνοτες εξελίξεις όπως είναι η σχέση των "φέναε" και "φαίνομαι"²²⁴, το αποτέλεσμα δε είναι "σαβούρα" (σ. 314).

Peters 1977: θετική εκτίμηση για τη συγκέντρωση του υλικού (σ. 168), επισημάνση αποκλειστοποίησης (σ. 169).

Ruijgh 1978: ο Allen που αναφέρω πιο πάνω (1987: X) παραπέμπει σ' αυτήν την ίσως πιο εκτενή βιβλιοκρισία και προσθέτει ότι συμφωνεί με την εκτίμησή της. Εισαγωγικά ο Ruijgh απαριθμεί τις μεθοδολογικές αρχές του Teodorsson και τις σχολιάζει. Επαιεί μεν την μεθοδική προσπάθειά του αλλά ψέγει ότι δεν φέρει τις αρχές του με συνέπεια εις πέρας. Κατά την γνώμη του ο τελευταίος εξαίγει παράτολμα συμπεράσματα (σ. 81). Ο Teodorsson αγνοεί, συνεχίζει ο Ruijgh, διάφορες γενικές λεπτομέρειες καθώς επίσης κοινωνιολογικά δεδομένα και έτσι τα συμπεράσματά του δεν μπορούν να γίνουν δεκτά. Είναι a priori απίθανο, γράφει, να πραγματοποιήθηκαν επαναστατικές φωνολογικές αλλαγές σε 300 περίπου χρόνια και κατόπιν επί 23 αιώνες να μην έγινε σχεδόν τίποτε. Όσον αφορά στα λάθη, πρέπει να ληφθούν συχνά υπ' όψιν τα χέρια των ξένων δούλων (σ. 83). Και ο Ruijgh συνοψίζει: "La faute essentielle de M.

²²² Το παρόν τμήμα εκφράζει επίσης είδος *μεθοδολογικού πιστεύω* της διατριβής μου.

²²³ Εκτός από πολύ λίγες περιπτώσεις, αποφεύγω να κάνω κριτική των κριτικών.

²²⁴ πβ. GEW II 1001, DELG 1186.

Teodorsson consiste donc à projeter toutes ces confusions sur une seule forme de langue hypothétique qu'il attribue ensuite à la majorité de la population" (σ. 84). Επίσης, η αττική κωμωδία δεν χαρακτηρίζει ποτέ με τέτοια γλωσσικά μέσα τα λαϊκά στοιχεία που να αντιστοιχούν στα συμπεράσματα του Teodorsson (αυτ.), δεν λαμβάνεται αρκετά υπ' όψιν η ψυχολογία των λαθών (π.χ. ένα "A" αντί "AI" δεν αποδεικνύει τίποτε, σ. 86), ενώ στην κατακλιδα ο Ruijgh γράφει: "M. T. fournit des inventaires utiles de variations orthographiques mais ses conclusions relatives au système phonologique de l'attique sont fausses" (σ. 89).

Sommerstein 1977: τα αποτελέσματα του Teodorsson ξαφνιάζουν, δεν ασχολείται με τις νεότερες ελληνικές διαλέκτους, τα δεδομένα των οποίων έρχονται καμιά φορά σε αντίφαση με τις ριζοσπαστικές προτάσεις του για την Αττική διάλεκτο (σ. 60), η μέθοδός του δεν είναι συνεπής, π.χ. στην περίπτωση των αρχών του που διατυπώνει στη σ. 283 (αυτ.), τα "δευτερεύοντα τεκμήρια" δεν είναι πειστικά (αυτ.), το "ιμέραν" (Πλ. Κρα. 418c) δεν είναι νεωτεριστικός τύπος όπως προτείνει ο Teodorsson αλλά αρχαίος (αυτ.)²²⁵, συνήθως αγνοεί την γεωγραφική κατανομή, αξιολογεί είναι η συναγωγή του υλικού αλλά η προσπάθειά του μειώνεται σημαντικά λόγω λανθασμένης μεθοδολογίας (σ. 62).

Szemerényi 1979: ο Teodorsson αναφέρει περσική λέξη-φάντασμα (σ. 111), μόνο στο <γ> ανακαλύπτει αρχόμενη αποκλειστοποίηση (αυτ.), αναφορικά με την δυάδα γράφημα-φώνημα διατυπώνει την παράλογη αξίωση (preposterous view) ότι μπορούμε να χαρακτηρίσουμε ζωντανές την Λατινική και την Αρχαία Ελληνική, εφόσον λειτουργούν διά μέσου του γραφηματικού τους συστήματος (σ. 112). Ο Szemerényi βρίσκει σπουδαιοφανή την ορολογία του Teodorsson γύρω από το γραφηματικό σύστημα και επισημαίνει ότι η ακριβής εξέταση του επιγραφικού υλικού δεν είναι παρά μια βασική και αυτονόητη ερευνητική απαίτηση (αυτ.), μόνο η συγκέντρωση του υλικού αποτελεί πραγματική προσφορά (σ. 113), ορισμένοι τύποι, συνεχίζει, δεν είναι παρά απλά λάθη χωρίς να αποδεικνύουν κάτι, π.χ. το "ΦΟΝΙΞ" (αυτ.), η μέθοδος δεν είναι άμεμπτη (αυτ.), το χωρίο 2,54,2 του Θουκυδίδη ("λομός" και "λιμός") δεν έχει καμιά σχέση με την φωνολογία (αυτ.), η φωνολογική κατάρτιση του Teodorsson πιθανώς δεν είναι καθόλου τόσο άψογη όσο θέλει να δείξει ο ίδιος (σ. 113[9]).

Tibiletti Bruno 1977: επισημαίνει κάποια λάθη (σ. 699), απορρίπτει ότι η απώλεια του <γ> θα ήταν ουδετεροποίηση και όχι ουράνωση (σ. 701).

Teodorsson 1977:

Clarysse 1983: χειρίζεται τα δεδομένα επιπόλαια και μηχανικά, πράγμα που εγκυμονεί κινδύνους (σ. 81-2), σε έναν κατάλογο 59 τύπων οι 5 (!) μόνο είναι βέβαιοι (σ. 83-5), ο συγγρ. έπρεπε να έχει ελέγξει τις γραφές σωστά (σ. 86).

Irigoin 1978: τα αποτελέσματα του Teodorsson 1974 φάνηκαν άμετρα και υπερβολικά (σ. 381), ο Teodorsson 1977 είναι πιο πειστικός και μεθοδικός, αν και τα αποτελέσματα δεν μπορούν πάντα να γίνουν δεκτά (σ. 382).

Leroy 1980: είναι εμφανής η έκπληξη του Teodorsson ότι τις αλλαγές που είχε υποθέσει για την κλασική εποχή διαπιστώνει τώρα στην Αίγυπτο· θα πρέπει όμως να τεθεί το ερώτημα μήπως τα συμπεράσματα του Teodorsson 1974 είναι υπερβολικά (σ. 132).

Schmoll 1980: το βιβλίο δεν είναι σφαιρικό ως προς το αντικείμενό του (σ. 355), σε πολλές περιπτώσεις είναι εμφανής η αβεβαιότητα του συγγρ. στην εκτίμηση των γλωσσικών φαινομένων, τα θετικά σημεία είναι λίγα, η συμβολή του έργου στην φωνολογία είναι μικρή (σ. 358).

Sommerstein 1979: δεν διαπιστώνει άλλη αποκλειστοποίηση εκτός από /g/ > /γ/ ή > /j/ (ανάλογα με το περιβάλλον) (σ. 169). Όπως και σχετικά με τον Teodorsson 1974, υπάρχουν επιφυλάξεις ως προς την μέθοδο (σ. 170).

Teodorsson 1978:

²²⁵ Ο T. υποθέτει (σ. 264) δύο παράλληλους προφορικούς τύπους συγχρόνως.

Brixhe 1980: ο πρώτος τόμος δεν δέχθηκε τις κριτικές που του άρμοζαν (σ. 504), ο Teodorsson κάνει λάθος δημιουργώντας την εντύπωση ότι αντιπαραβάλλει την ομοιογενή γλώσσα του μεγαλύτερου πληθυσμού με μια άλλη ομοιογενή γλώσσα και δη την γλώσσα "των Αθηναίων αστών". Χειρίζεται τις διαφοροποιητικές παραλλαγές με προσοχή πιο πολλή από ό,τι χρειάζεται (σημειωτέον ότι ο κάθε ομιλητής γνωρίζει μέχρι ενός βαθμού και την αποκλίνουσα γλώσσα του άλλου). Η συγχρονική προσέγγιση είναι πολύ καλύτερη από αυτήν του πρώτου τόμου (σ. 505), παρατηρήσεις στα Ο, Ω, ΗΙ, ΕΙ (σ. 506).

Crespo 1979: η μέθοδος των τριών βιβλίων του Teodorsson είναι ουσιαστικά η ίδια (σ. 145), κάποια συμπεράσματα έρχονται σε σύγκρουση με τις πληροφορίες των αρχαίων συγγραφέων (σ. 146), μερικά άλλα είναι απαράδεκτα, υπάρχουν σοβαρά λάθη (π.χ. εάν μια μέθοδος υπολογίζει το σύνολο των λανθασμένων τύπων, θα έπρεπε να έχει υπόψη της και την αναλογία των λαθών και των σωστών εφαρμογών της ορθογραφίας). Επίσης η μέθοδος οδηγεί σε λανθασμένα συμπεράσματα και σε τέτοιες περιπτώσεις ο συγγρ. προστρέχει σε ad hoc εξηγήσεις, τα δεδομένα δεν επιτρέπουν να υποθέσουμε δύο φωνολογικά υποσυστήματα (σ. 147), η έρευνα, ωστόσο, μπορεί να εμπνέεται από την προσφορά του Teodorsson (σ. 148).

Irigoin 1981: το βιβλίο εφαρμόζει την ίδια μέθοδο, έτσι παραμένουν επίσης και οι ίδιες μεθοδολογικές επιφυλάξεις. Ορισμένα συμπεράσματα (π.χ. για τα ΕΙ, Γ, Ζ, ΓΓ) καταπληθισουν, αναφορικά με την νεωτεριστικών τάσεων πρέπει να τεθεί το ερώτημα μήπως ο συγγρ. υπερίτιμωσε τα δεδομένα της ορθογραφίας στο πρώτο του βιβλίο (σ. 160).

Irigoin 1982: ο Threatte (1980) είναι πολύ πιο συνετός ("beaucoup plus prudent") από τον Teodorsson (σ. 111).

Morpurgo Davies 1981: εξαιρεί την χρησιμότητα των ορθογραφικών καταλόγων, αλλά έχει επιφυλάξεις και ως προς την μέθοδο και ως προς τα συμπεράσματα και καταλήγει: "Once again I am not quarrelling with the conclusions as much as with the assumption that the method adopted leads to objective certainty. I am left with the impression that it does not and no method in this field will; both books offer useful and interesting collections of data which will have to be used regularly but each reader, I suspect, will want to reach his own conclusions" (σ. 173, η υπογράμμιση δική μου).

Schmoll 1984: η φωνολογική επισκόπηση της όψιμης Αττικής δεν είναι πλήρης, ο συγγρ. δηλώνει τις αβέβαιες αναγνώσεις, αλλά στη συνέχεια τις χειρίζεται ως βέβαιες, υπάρχουν και άλλες ασυνέπειες (σ. 354).

Szemerényi 1987: η μέθοδος παραμένει η ίδια (σ. 1641), είναι ελκυστική η καθιέρωση των κοινωνιογλωσσολογικών παραγόντων, αλλά η τεκμηρίωση δεν είναι αξιόπιστη, υπάρχουν επίσης αντιφάσεις (σ. 1642). Το συμπέρασμα του Szemerényi είναι: "one cannot help feeling uneasy about many, if not most of the author's statements and conclusions. The mechanical approach [...] can yield evidence of a kind but one which will evaporate on closer inspection, the net result being that the reader has to check and re-check all the time" (σ. 1643).

Wyatt 1982: επειδή ο συγγρ. το 1974 έλαβε υπόψη του πολύ μεγάλης σημασίας αλλαγές, τώρα αναγκάζεται να υποθέσει συντηρητική αντίδραση, για κάτι τέτοιο όμως δεν υπάρχουν ικανά στοιχεία (σ. 74), δεν είναι παραδεκτά τα μεταθεωρητικά (metatheoretical) συμπεράσματά του, ενώ είναι φανερό ότι επέστησε την προσοχή σε σημαντικές διαστάσεις (σ. 75).

Η γενική εκτίμηση του έργου του Teodorsson είναι λοιπόν αρνητική. Προσθέτω δικές μου διαπιστώσεις (όλα τα λήμματα εμπεριέχονται στο Corpus).

Από Teodorsson 1974: σ. 138:

"Ολική γ' αναθίξης Def. 37, 1, 4th/3rd c."- είναι πιο σωστή η αναγραφή της πηγής σύμφωνα με τις IG: "IG III 3, App. 37a₁", των οποίων το Def. (=Defixionum tabellae Atticae, 1897, εκδ. Wünsch) είναι παράρτημα. Η επιγραφική συλλογή όμως

σημειώνει "Ολιανθίδης". Ως προς την χρονολόγηση, σύμφωνα τουλάχιστον με τις IG πρόκειται για τον 3ο μόνο π.Χ. αι. (βλ. IG III 3, σ. I). Αναφορικά με την έκδοση "Def. 1897" επικράτησε η συντόμηση "DTA", ενώ με το "Def." εννοείται η έκδοση του Audollent "Defixionum Tabellae quotquot ..." κτλ. (1904). Βλ. "Def." στην Βιβλιογραφία.

"με α (λάι)" - η έκδοση αναγράφει "ME(Γ)Α".

"Θυσίατηρ" - η έκδοση αναγράφει "ΘΥ<Γ>ΑΤΗΡ", ενώ το κριτικό υπόμνημα παρατηρεί: "ΟΥΕ Iap".

"Ύιαές" IG II² 1472, 38 319/8 - η έκδοση αναγράφει "ΥΟΙΕΣ" IG II² B 1472³⁸. Στον Teodorsson λείπει η ένδειξη "B", όπως και ανωτέρω (Def.) η ένδειξη "a". Η χρονολόγηση "319/8" δεν είναι ακριβής: πρόκειται για το 321/0 π.Χ.

Από Teodorsson 1977: σ. 184:

Θα είχε ίσως κάποια αποδεικτική δύναμη ο παρακάτω τύπος στην εκδοχή του Teodorsson, που τοποθετεί, κατά τα άλλα, τις τοξοειδείς αγκύλες με λανθασμένο τρόπο: "έ<γ>ώ{γω}". Η συλλογή όμως αναγράφει "έ{ω}γώ" (Cairo Zen 59160₂). Ωστόσο, λόγω της παλαιότητας της περίπτωσης (255 π.Χ.) καταχώρισα τον τύπο στο Corpus.

Από Teodorsson 1978: σ. 51:

Στον αρ. 95 ο Teodorsson αναγράφει "ἱεροπογούς" και το αποδίδει στις "IG II² 1242, 7/8". Αυτή η συλλογή έχει όμως, στο σημείο του <γ> του Teodorsson, καθαρά *ιώτα* με στιγμιαίο κάτω, η οποία εννοεί την αβέβαιη ανάγνωση. Ένας τύπος *ἱεροπογούς" θα είχε αρκετή σημασία για την εργασία μου. Οι "IG II²", ως γνωστόν, αποτελούν βελτιωμένη νέα έκδοση των IG II. Η παλαιά έκδοση IG II 5, 633_b έχει όντως "ΕΡΟΠΟΓΟΥΣ" (στην μικρογράμματη δε εκδοχή "ἱεροπο[ι]φούς"). Ο Teodorsson είτε συγχέει τις δύο εκδόσεις (οπότε τίθεται ερωτηματικό για την αξιοπιστία του) είτε δεν δίνει σημασία στο γεγονός ότι παραθέτει παλαιά ανάγνωση και την αποδίδει σε νέα βελτιωμένη έκδοση (οπότε δημιουργείται ζήτημα επιστημονικής δεοντολογίας).

Πιστεύω ότι αυτές οι λεπτομέρειες είναι αρκετά ενδεικτικές και δικαιολογούν το "check and re-check again" του Szemerényi. Το έργο του Teodorsson δεν μπορεί κατά την γνώμη μου να χρησιμοποιηθεί χωρίς *συνεχή έλεγχο* και *ενέχει* τον κίνδυνο να οδηγήσει τον ερευνητή σε λανθασμένα συμπεράσματα. Απογοητεύει το γεγονός ότι κάποιος που φιλοδοξεί να ειδικευθεί στην μελέτη των ορθογραφικών λαθών με πρόθεση να εξαγάγει βαρυσήμαντα συμπεράσματα παρουσιάζει σωρεία λαθών στο έργο του και ο ίδιος. Ωστόσο λαμβάνω υπόψη μου τον Teodorsson ως πηγή παραπομπών, κυρίως σε περιπτώσεις που παραπέμπουν και άλλοι στο ίδιο λήμμα. Τα συμπεράσματά του όμως για τα φωνολογικά συστήματα δεν χρησιμοποίησα για τους εξής λόγους (πβ. και Morpurgo Davies ανωτέρω):

- στις βιβλιοκρισίες υπερέρχουν οι αρνητικές κριτικές,
- ασχολείται πολύ λίγο με το κυρίως αντικείμενο της παρούσας διατριβής,
- όπως φαίνεται δεν είναι εφικτή για την ώρα η αποκατάσταση του φωνολογικού σπηστήματος της κάθε διαλέκτου, ούτε καν της Αττικής²²⁶,
- η φιλοσοφία, και ίσως συμπέρασμα, της διατριβής μου είναι η δυναμική θεώρηση της Ελληνικής ως διαχρονικής και συγχρονικής *ενότητας*, το αντίθετο δηλ. της μηχανικής διάσπασης της σε κυρίως συστήματα ή και σε υποσυστήματα²²⁷,
- η διάσπαση οποιουδήποτε τομέως οποιασδήποτε γλώσσας προσιδιάζει πιστεύω πολύ περισσότερο στην *στατική* περιγραφική προσέγγιση.

²²⁶ Εδώ σημειώνω ότι για παρόμοιους λόγους δεν χρησιμοποίησα την *Phonologie du grec attique* (1972) της L. Lupaş. Κατά τρόπο περίεργο, το βιβλίο αυτό λαμβάνει υπ' όψιν κλασική λογοτεχνία, και μέσα από μια επιλογή τις IG. Οι δέκα σχετικές βιβλιοκρισίες που διάβασα δεν του αποδίδουν ιδιαίτερη αξία. ²²⁷ Το ίδιο θεωρώ ότι αρμόζει πολύ καλά επίσης στην *γλώσσα* ως φαινόμενο. Εννών δηλ. ότι οφείλεται σε ιστορικούς παράγοντες και σε πολιτιστικές και πολιτικές αυθαιρεσίες να μιλάμε π.χ. για Ολλανδική και Γερμανική γλώσσα, ενώ θα μπορούσαμε να τις θεωρούμε και ως *διαλέκτους*.

1.4.2.11. L. THREATTE. Μολονότι το έργο του Threatte (1980, 1996) αναφέρεται σε περιορισμένο χώρο, δηλ. την αττική διάλεκτο, πιστεύω ότι πρέπει να μνημονευθεί σ' αυτό το σημείο λόγω της σημασίας και της διαλέκτου αλλά και του ίδιου του έργου. Προβλέπεται να κυκλοφορήσει σε τρεις τόμους (I: *Phonology*, II: *Morphology*, III: *Syntax*) οι δύο πρώτοι των οποίων έχουν δημοσιευθεί. Ο 2ος τόμος προσθέτει *Addenda and Corrigenda* στον 1ο (σσ. 678-778) τα οποία επίσης έχω χρησιμοποιήσει. Το έργο αντικαθιστά την παλαιά γραμματική των Meisterhans - Schwyzler (1900) και την ανάγκη για κάτι τέτοιο διατύπωσε έντονα μεταξύ άλλων ο Allen (1987: IX). Το έργο του Threatte βασίζεται σε εξονυχιστική έρευνα του γλωσσικού υλικού, πολλές φορές με αυτοψία της πέτρας που φέρει την επιγραφή (αυτό σημειώνεται στο βιβλίο με "I.", δηλ. Iapis). Αναγράφει πάντα τις πηγές με ακρίβεια. Για τον λόγο αυτό υπήρξε μεγάλη βοήθεια στην προσπάθειά μου επαληθεύσεως των εξεταζόμενων λημμάτων. "Φωνολογία" εννοεί με την πιο παραδοσιακή έννοια της λέξεως, *φθογγολογία* είναι δηλ. περιγραφική και συνήθως δεν ασχολείται με την φωνολογική ερμηνεία των δεδομένων. Οι βιβλιοκρισίες είναι ανεξαιρέτως θετικές και το έργο του Threatte χαρακτηρίζεται πολύ πιο σοφό από αυτό του Teodorsson με το οποίο συγκρίνεται συχνά. Π.χ. ο Sommerstein παρατηρεί ότι ο Threatte "has risen to the challenge [...] splendidly" (*JHS* 102, 1982: 257). Ο Threatte 1980 εξετάζει μεταξύ άλλων τις εναλλαγές π-β, κ-γ, τ-δ στις σσ. 434-9 και καταλήγει σε μια κάπως συντηρητική εικόνα για την Αττική διάλεκτο. Τα συμπεράσματά του είναι όμοια μ' αυτά του Allen. Ασχολείται με την αποκλειστοποίηση του /γ/ στις σσ. 440 κεξ. του 1ου τόμου. Αναφέρει σίγηση (omission) και την κατατάσσει στο κεφάλαιο "Spirantization of γ", ωστόσο δεν είναι εντελώς σαφές αν έχει υπόψη του γραφηματικό φαινόμενο (όπως κάνει ο Rix) ή παραδέχεται ότι το γ σιγήθηκε και στην προφορά και άρα πρόκειται για φωνολογική εξέλιξη. Τα πρώτα παραδείγματα αυτού του φαινομένου ανάγει στον 4ο π.Χ. αι. και τα τελευταία στον 2ο μ.Χ. Προσθέτω ότι δικά μου παραδείγματα όπως το "ανοιε!" ή το "ολιοστ.ι[ος]" συνεχίζουν χρονολογικά, με τρόπο αβίαστο, αυτούς τους "τελευταίους" τύπους. Κάνω ευρεία χρήση του έργου του Threatte στο Corpus αλλά και στο θεωρητικό μέρος, όπου εξετάζω π.χ. την περίπτωση του "Ανρομαχε" (1980: 573). Αντίθετα με τις κριτικές για τον Teodorsson, οι οποίες αποδίδουν αξία το πολύ στις συλλογές δεδομένων, κατά την γνώμη μου ο Threatte είναι πολύ καλύτερος και ως πηγή από τον "ανήσυχο" και μη ισορροπημένο ως προς την μέθοδο Teodorsson.

1.4.2.12. Cl. BRIXHE. Είναι σημαντική η συμβολή του στην γλωσσική εικόνα της Μικράς Ασίας, στην παμφυλιακή διάλεκτο, αλλά και γενικά στην ελληνική διαλεκτολογία. Η *Παμφυλιακή*, αν και διάλεκτος που γεωγραφικά τοποθετείται στο περιθώριο, έχει ιδιαίτερη σημασία για πολλούς λόγους. Αναφορικά με το αντικείμενό μας, η διάλεκτος αυτή παρουσιάζει τόσο φαινόμενα αποκλειστοποίησης και απαλοιφής όσο και ισχυροποίησης, εμφάνισης δηλ. νέων κλειστών σε μια εποχή αρκετά πρώιμη. Ενοπίζονται *αντιδιαμετρικές* εξελίξεις τις οποίες πιο κάτω θα προσπαθώ να επισημάνω και σε άλλες διαλέκτους και να ερμηνεύσω ως φαινόμενα όμοια στο σύνολο της Ελληνικής. Όσον αφορά στην κατάταξη της διαλέκτου, ο Brixhe είναι επιφυλακτικός: προτιμά να την θεωρεί ως *ιδιάζουσα* (1976: 150[76]).

Με τη συμβολή του Brixhe (1976), για πρώτη φορά διαθέτουμε αξιόπιστη προσέγγιση στο παμφυλιακό υλικό από επιγραφική και γλωσσολογική άποψη. Για την τελευταία διάσταση πβ. λ.χ. τη σύγχρονη προσέγγιση των κλειστών (σσ. 73 κεξ. και σ. 93[22.35], 2ος με 1ος αι. π.Χ.). Όσον αφορά στην επιγραφική, η μεγάλη ακρίβεια αυτού του βιβλίου λύνει πολλές απορίες οριστικά και μας απαλλάσσει από επαναλαμβανόμενους και λανθασμένους τύπους όπως το ανύπαρκτο *Νεγόπολις (βλ. π.χ. σσ. 47[22.111,b], 86[22.326,e], 125[51]). Το πρώτο μέρος του έργου αποτελεί γενική περιγραφή της διαλέκτου, ακολουθούν τα κείμενα με εξηγήσεις και στο τέλος εντάσσονται οι πίνακες. Εξετάζεται το συμφωνικό σύστημα από σσ. 46 κεξ. Αναφορικά

με το /w/ ο Βrixhe παρατηρεί ότι τον 4ο αι. διεισθάνονται τα γραφήματα <ι> <F> και <β>, ενώ τον 3ο και 2ο αι. τα <ι> <F> <β> και <φ>, από τα οποία τα τρία πρώτα φαίνεται πως μπορούν να εναλλάσσονται (σσ. 53-4[22.116]). Αναφορικά με τον τύπο "πέδε" η άποψη του είναι ότι το /d/ σ' αυτήν την λέξη προφερόταν κλειστό (σ. 67[22.45,d]). Πραγματεύεται τα χηρρά κλειστά στις σσ. 81-8. Πιστεύω ότι παραθέτοντας τύπους όπως "Δριμάραυ, Λυκομίτρας, Μιράτος" κτλ. (σ. 83 [22. 322]) συμβάλλει πραγματικά στο ζήτημα της αποκλειστοποίησης. Αξιόλογο τμήμα του υλικού δημοσιεύεται για πρώτη φορά, πβ. λ.χ. τα λήμματα "Πρεέως" (σ. 274) και "Μεάλειυς" (σ. 281). Επίσης παραθέτει τις "γλώσσες" που ενδιαφέρουν (σσ. 141-3[65]).²²⁸

Στην "Essai" (1987) γράφει μεταξύ άλλων για "ασθενή άρθρωση", που περισσότερο ή λιγότερο χαρακτηρίζει όλες τις αρχαίες ελληνικές διαλέκτους (σ. 31). Επαναλαμβάνει (σ. 38) αυτήν την παρατήρηση γράφοντας για "affaiblissement général". Η θέση θυμίζει την γενική διαπίστωση του Martinet που αναφέρω ανωτέρω στην εισαγωγή. Υποστηρίζει έντονα την έρευνα των σύγχρονων διαλεκτολογικών δεδομένων προς διευκρίνιση παλαιότερων καταστάσεων (σσ. 33.35).²²⁹ Προκειμένου περί ερρινών, διαπιστώνει αντίθετες διαδικασίες: "Comme contrepartie [...], on observe ici et là l'apparition d'une nasale non étymologique" (σ. 34).²³⁰ Εξελιξίς αυτής της φύσεως, είτε πρόκειται για εμφρακτικά είτε για οποιοδήποτε άλλο φώνημα, κατά την γνώμη μου αποτελούν κλειδί για το φωνολογικό σύστημα της Ελληνικής, και ίσως επίσης, γενικότερα, της γλώσσας ως φαινομένου.

Η εξήγηση που δίνει ο Βrixhe για τα συμπλέγματα ^hb ^hd ^hg και τύπους όπως σύββιον είναι κοντά στην ερμηνεία της παρούσας διατριβής. Αναφορικά με τύπους όπως "Αρύμβας" (Άρύββας) ο Βrixhe γράφει για "affaiblissement" (σ. 36). Ως προς την ερμηνεία όμως τύπων όπως "άδρι" (σσ. 36-7), είναι πιο επιφυλακτικός (πβ. ανάλογα το λ. στο Corpus). Επίσης, συχνά διατυπώνει ερωτηματικά (αυτ.)²³¹. Όσον αφορά στην Αττική διάλεκτο δεν διαπιστώνει βέβαιη ένδειξη αποκλειστοποίησης των /b d g/, με εξαίρεση το ενδοφωνηεντικό /g/, θεωρεί δε ότι και αυτή υπήρξε πιθανώς περιορισμένης εμβέλειας (σ. 39). Εξετάζει την περίπτωση των /b d g/ γενικότερα και εισάγει (σ. 40) τον όρο "glide antihiatu". Αναφορικά με την προερρινοποίηση πιστεύει (σ. 41) ότι πρόκειται για ένα φώνημα: κάτι τέτοιο συνάδει με την άποψη ότι η εμφάνιση του έρριου στοιχείου είναι δείγμα απισχυροποίησης. Χρησιμοποιώ αυτό το βιβλίο κυρίως στο Corpus ως πηγή παραπομπών. Θα διατύπωνα και μια επιφύλαξη: ο Βrixhe αναφέρεται συχνά στον Theodorsson (π.χ. σ. 35). Τα συμπεράσματα όμως του τελευταίου καθώς επίσης η μέθοδος του είναι πολύ προβληματικά (βλ. ανωτέρω).

Ο Βrixhe 1990 είναι μια αρκετά αυστηρή βιβλιοκρισία του Bubeník (1989).²³² Αναφορικά με το "όλιός" (σσ.125-6) αποδέχεται την ερμηνεία που έδωσαν οι αρχαίοι στον τύπο, δηλ. την απαλοιφή του /γ/. Τέλος, από το εξαιρετικά πλούσιο συγγραφικό έργο του Βrixhe αξίζει ακόμη να μνημονευθούν οι Βrixhe - Panayotou 1988 που ασχολούνται με τον εξαττικισμό της Μακεδονίας (για το ίδιο "όλιός" πβ. σ. 105) και οι Bile - Βrixhe - Hodot (1984), που πραγματεύονται θέματα μεθοδολογίας και επιστημολογίας, ενώ στη σ. 169 αναφέρονται και πάλι παραδείγματα με απαλοιφή του /γ/.

1.4.2.13. Patricia J. DONEGAN και D. STAMPE. Είναι ο Stampe αυτός που το 1969 εισηγήθηκε πρώτος την θεωρία η οποία ονομάζεται σήμερα "Φυσική Φωνολογία"

²²⁸ Δεν ασχολούμαι με τα διάφορα συμπληρώματα του Βrixhe (1976) που κυκλοφόρησαν χωριστά αφού δεν βρήκα υλικό που να ενδιαφέρει το αντικείμενο της διατριβής.

²²⁹ Ο Niehoff-Panagiotidis εκφέρει την ίδια άποψη (1994: VII).

²³⁰ Η έρευνά μου επισημαίνει κάτι τέτοιο για τα εμφρακτικά.

²³¹ Διερωτάται π.χ. αν πρόκειται για "affaiblissement" ή "assimilation", ενώ λίγο πιο κάτω δεν αποκλείει και την "nasalisation", χωρίς να πάρει θέση με βεβαιότητα (σσ. 36-7).

²³² Με την ίδια αυστηρότητα κρίνει τον Bubeník (1989) και ο Niehoff-Panagiotidis (1994: 1[1a]).

(ΦΦ ή Natural Phonology). Η θεωρία δεν πρέπει να συγχέεται με τη συναφή "Φυσική Γενετική Φωνολογία" (Natural Generative Phonology). Η ΦΦ γεννήθηκε ως πρόταση για να ξεπερασθεί το αδιέξοδο που δημιουργήθηκε μετά από την SPE-θεωρία των Chomsky-Halle το 1968.²³³ Πιο κάτω επανέρχομαι με περισσότερες λεπτομέρειες στην φυσικότητα και την ΦΦ ενώ σ' αυτό το σημείο θα ήθελα να αναφερθώ μόνο σε κάποιες βασικές πηγές πληροφορίας για την θεωρία.²³⁴ Η εργασία των Donegan - Stampe 1979 δημοσιεύθηκε για μία από τις "πρόσφατες προσεγγίσεις". Τα εξής σημεία αξίζει κατά την γνώμη μου να τονισθούν: η θεωρία ως *φυσική* προσέγγιση τοποθετείται επί φωνητικής βάσεως ("phonetically based", σ. 128). Αποδίδει "προφανή προβλήματα" στην γενετική προσέγγιση (σσ. 131-2), εισάγει "φυσικές διαδικασίες" (natural processes, σσ. 134 κεξ.) και τα fortition-lenition, που ενδιαφέρουν άμεσα την παρούσα διατριβή, κατατάσσει μεταξύ αυτών (σ. 143[2.4]). Είναι πρωτότυπο να χαρακτηριστεί η ενδυνάμωση ως *φυγοκεντρική*, η δε αποδυνάμωση ως *κεντρομόλος* (σ. 142 [2.4]). Σε συνδυασμό μ' αυτά οι Donegan - Stampe γράφουν επίσης για την αντίστοιχη *αρθρωτική τελεολογία*.²³⁵ Εκτός αυτού χαρακτηρίζουν τις δύο διαδικασίες "αντιδιαμετρικές" (opposite, σσ. 142-3[2.4]), κάτι που θεωρώ ότι είναι πολύ σημαντικό και που ίσως θα αποβεί καρποφόρο και για την παρούσα μελέτη. Τέλος αξίζει να αναφερθεί ακόμη η Αρχή της Προτεραιότητας (Precedence Principle, βλ. σ. 151[3.2]), που ορίζει "fortitions first, lenitions last" (σσ. 153-8[3.2.1]). Μολονότι, κατά την γνώμη μου η αρχή δεν αναπτύχθηκε πειστικά, ίσως θα μπορούσα να προσθέσω κάτι στο τελευταίο κεφάλαιο της διατριβής που να ενισχύσει αυτήν την αρχή. Αν και η παρούσα διατριβή δεν κινείται στα πλαίσια της ΦΦ, πιστεύω ότι αυτή η κατεύθυνση αποτελεί τον άμεσο πρόδρομο της ΦΣΙ και ότι υπάρχουν κοινά σημεία μεταξύ τους.²³⁶

1.4.2.14. J. FOLEY. Μαθητής των Chomsky - Halle (πβ. J.P. Maher εν: Koerner 1983: XXX), ασχολείται από τις αρχές της δεκαετίας του '70 με την κατεύθυνση που σήμερα ονομάζεται Φωνολογία Σχετικής Ισχύος (ΦΣΙ). Ο ίδιος χρησιμοποιεί συνήθως τον όρο 'φωνολογική ισχύς' (phonological strength). Αντίθετα με πολλούς θεωρητικούς φωνολόγους αναφέρει συχνά επίσης ελληνικά και λατινικά παραδείγματα. Στα πλαίσια της φωνολογικής ισχύος συμπεριέλαβε, αντίθετα με τον Lass, και τα φωνήεντα (βλ. π.χ. A systematic phonological interpretation of the English vowel shift, *Glossa* 4,2, 1970: 223-8). Κάτι τέτοιο, για μια σφαιρική θεωρητική προσέγγιση του συγκεκριμένου προβλήματος, είναι σημαντικό: αξίζει να θυμηθούμε την αρχή του "οικονομικού κυκλώματος" φωνηέντων-συμφώνων του Martinet.²³⁷ Είναι πολύ σωστή η επισήμανσή του ότι τα ΔΧ δεν είναι κατάλληλα να προσεγγίσουν την γλωσσική μεταβολή. Στην, κατά τον Cravens (1984: 269) "δημιουργική" μελέτη "Phonological distinctive features" (*FoL* 4, 1970: 87-92) αναφέρει, μεταξύ άλλων, λατινικά, ισπανικά και γερμανικά παραδείγματα, όπως το βόρειο γερμανικό 'sagen' (σ. 88), που παρουσιάζει αποκλειστοποίηση του /g/. Στην κατακλείδα παρατηρεί: "This relationship, inexpressible in transformational phonology, indicates the need for a new system of distinctive features based on phonological relationships" (σσ. 91-2). Ενώ οι πρώτες προσπάθειές του άφησαν υποσχέσεις, ο Foley 1977 διαψεύδει τις προσδοκίες μας. Η εργασία επιχειρεί να εξετάσει τις φωνολογικές αλλαγές μέσα από συνεπαγωγικές σχέσεις (implicational relationships), χρησιμοποιώντας διάφορες κλίμακες σχετικής φωνολογικής ισχύος. Θα ήθελα να παρατηρήσω μόνο ότι η έκταση αλλά και οι διαστάσεις ενός τέτοιου

²³³ Για το SPE πβ. λ.χ. Trask 1996: 331.399 και Nespor 1999: 26.29.30+.

²³⁴ Για περισσότερα βλ. Bußmann 1990: 514-5, Crystal 1991: 230-1.262, 1997: 291, Trask 1996: 234-6. Ως εισαγωγικά έργα πβ. μεταξύ άλλων Hyman 1975: 138 κεξ., Hooper 1976, Clark - Yallop 1991: 176-8[6.8].179[6.9].341 κεξ.

²³⁵ Για την τελεολογία πβ. επίσης Hock 1986: 164(8.6)κεξ.361(13.3.3)κεξ. και K. Arnason, *Conflicting teleologies* εν: Andersen - Koerner 1990: 21-36.

²³⁶ Πβ. Hyman 1975: 169-70[5.2.4.3.178 κεξ.[5.2.7)] και Katamba 1991: 98 κεξ.

²³⁷ Περισσότερα πιο κάτω στο τμήμα 2.3 κ.α.

συμπληρώνεται από το κεφάλαιο Lenition revisited, σσ. 291-3(11.7), που λαμβάνει υπόψη την Φωνολογία Εξαρτήσεως (Dependency Phonology). Ως κλασική συντηρητική φωνολογία, το βιβλίο έχει επιφυλάξεις έναντι της γενετικής φωνολογίας αλλά και της φυσικότητας. Περιεργό είναι όμως ότι, ενώ συνεχίζει τη σκέψη του Lass 1980 και διατυπώνει επιφυλάξεις επίσης κατά των κλιμάκων σχετικής ισχύος, η καλύτερη κλίμακα που υπάρχει σήμερα είναι ίσως ακριβώς αυτή του Lass (σ. 178). Ασχολούμαι λεπτομερώς με την κλίμακα και την προσφορά της πιο κάτω στο ερμηνευτικό μέρος. Εδώ θα ήθελα να παρατηρήσω ότι ενώ η κλίμακα φαίνεται να καλύπτει πολύ καλά τις περισσότερες ανάγκες του Corpus, ωστόσο δεν είναι πλήρης. Δεν περιλαμβάνει μεταξύ άλλων τα έρρινα με αποτέλεσμα να μην προτείνεται ερμηνεία για τύπους όπως "Αρύμβας". Κάτι τέτοιο θα επιχειρηθεί πιο κάτω από τον γράφοντα. Πιστεύω ότι ο δρόμος που πρέπει να ακολουθείται αναφορικά με τις ανάγκες της ερμηνείας της αποκλειστοποίησης είναι αυτός που χάραξε ο Lass στην φωνολογία του.

1.4.2.17. J. GOLDSMITH και Αυτοτεμαχιακή Φωνολογία. Θεωρείται ότι μία από τις καλύτερες σύγχρονες θεωρίες, αν όχι η καλύτερη θεωρία που υπάρχει σήμερα, είναι αυτή που ανέπτυξε ο Goldsmith και ονόμασε *αυτοτεμαχιακή φωνολογία* (autosegmental phonology). Αυτή η θεωρία ανήκει στις λεγόμενες μη γραμμικές (non-linear) προσεγγίσεις και εισάγει ξεχωριστά επίπεδα (tiers) για το κάθε ΔΧ. Λαμβάνω υπόψη Goldsmith 1994 και 1999. Η Αυτοτεμαχιακή Φωνολογία, αντίθετα με την ΦΦ δεν απορρίπτει την γενετική φωνολογία αλλά "κτίζει" επάνω της. Θα μπορούσε να λεχθεί ότι την συνεχίζει με τρόπο ρίζοσπαστικά ανανεωτικό. Πιστεύεται ότι η θεωρία ανακαλύπτει πολύ καλύτερες επαφές μεταξύ φωνητικής και φωνολογίας, η δε εφαρμογή της φιλοδοξεί να πλησιάσει όσο γίνεται περισσότερες γλώσσες αλλά και συναφείς επιστημονικούς τομείς (μεταξύ άλλων τις ψυχολογικές θεωρίες) όπως και να παράσχει πληροφορίες για ιστορικές επαφές μεταξύ γλωσσών (1994: 1-3). Εξετάζει το φαινόμενο της weakening στον χώρο της συλλαβικής δομής και το εξηγεί με την μειωμένη δυνατότητα εξουσιοδότησης της εξόδου της συλλαβής (reduced licensing²⁴⁴ possibilities of the coda position, 1994:125-6[3.4]), θεωρεί δε την απισχυροποίηση της εξόδου (coda weakening) γενικό φαινόμενο (1994: 339[22]).²⁴⁵ Η θεωρία δεν αγνοεί και την απαλοιφή: "All autosegmental material must be licensed at the word level; elements not licensed at this level will be DELETED" (Crystal 1991: 202, 1997: 222-3, Goldsmith 1997: 223). Είναι προφανές ότι η αυτοτεμαχιακή φωνολογία, όσο επιτυχής και αν είναι, ως προς τις ανάγκες της παρούσας διατριβής παρουσιάζει αφενός μια παράδοξη ορολογία και αφετέρου δεν έχει αναπτυχθεί έτσι ώστε να καλύψει τα *διαχρονικά* προβλήματα που προβάλλει η παρούσα έρευνα. Π.χ. η αυτοτεμαχιακή θεωρία του Goldsmith δεν λαμβάνει υπόψη της την strengthening (ή fortition) και μ' αυτήν την έννοια αγνοεί την αναπόσπαστη διαλεκτική σχέση των δύο φαινομένων. Αναφορικά με την "coda position", σε γλώσσα πιο γνωστή και με ορολογία πιο γνώριμη, ο Martinet παρατηρεί: "Il est clair que l'affaiblissement sera plus marqué en position dite «implosive»"²⁴⁶ (1955: 330[13.8]). Η διατριβή δεν βλέπει τον λόγο στην παρούσα φάση να περιορίσει την εξέταση της ισχυροποίησης-απισχυροποίησης στον χώρο της συλλαβικής δομής παρά το γεγονός ότι π.χ. και οι Donegan - Stampe έχουν υπόψη τους

²⁴⁴ Για το licensing, όρο που εισήγαγε ο G., πβ. Goldsmith 1994: 1.5.104[3.1].123[3.4] κεξ., γενικά στη σ. 374. Βλ. επίσης Crystal 1991: 201-2, 1997: 222-3, Trask 1996: 206. Για την ελλ. ορολογία σχετικά με τη συλλαβική δομή πβ. Nespor 1999: 163(7.1)+ και Χριστιδής κ.ά. 2001: 1096.1101.

²⁴⁵ Ως παρόμοια προσέγγιση μπορεί να αναφερθεί αυτή του Drettas ο οποίος την συναφή lenition χαρακτηρίζει ως "coda zero + coda zero" (ανακίνωση "Typologie des structures syllabiques", 4ο Διεθνές Συνέδριο Ελληνικής έ.α., hand-out). Πβ. Ιδ. εν: Αγγουράκη κ.ά. 2001: 47-53.

²⁴⁶ "Implosive" και "implosion" αναφέρονται στα γαλλικά στην έμφραξη που δημιουργείται στην τελική θέση της συλλαβής. Για περισσότερα πβ. Dubois et al. 1984: 251-2, Crystal 1991: 172-3, 1997:191-2, Trask 1996: 177.

τη συλλαβή (1979: 142-3[2.4]). Η ενδεχόμενη συνεργασία ΦΣΙ - Αυτοτεμαχιακής Φωνολογίας ίσως θα καταστεί αναγκαία σε επίπεδο ανώτερο.²⁴⁷

Ο Goldsmith 1999, ενώ θίγει σε πολλά σημεία την weakening, παρομοίως δεν φαίνεται να έχει υπόψη του τις strengthening-fortition. Για την πρώτη πβ. B. Hayes (Goldsmith 1999: 231 κεξ.) και A.S. Prince (Goldsmith 1999: 308-9). Απαντά ο παραδοσιακός όρος spirantization για τα ισπανικά (G.N. Clements εν' Goldsmith 1999: 207.219), λαμβάνεται υπόψη η sonority hierarchy (Elisabeth O. Selkirk εν' Goldsmith 1999: 333) και επίσης, μέσα από κάποιες μνείες, η αρχαία ελληνική γλώσσα (πβ. Index, σ. 429). Ο Goldsmith αναδημοσιεύει την μελέτη του An Overview of Autosegmental Phonology (σσ. 137 κεξ.) και δημοσιεύει επίσης την Harmonic Phonology (σσ. 91 κεξ.).²⁴⁸

Σ' αυτό το σημείο θα ήθελα να παρατηρήσω ότι ο Goldsmith (1994) δεν μπορούσε βέβαια να έχει υπόψη του το πολύ καλό βιβλίο του Kenstowicz (1994). Είναι όμως περιεργό ότι τον αγνοεί και ο Goldsmith 1999. Σ' αυτή τη συλλογή η πιο πρόσφατη συμβολή ανάγεται στο 1993! Ο Goldsmith (1994: 1) αναφέρεται στους M. Kenstowicz - C. Kisseberth (*Generative Phonology*, 1979) ως προϋπόθεση χρήσης του Goldsmith (1994). Το έργο των Kenstowicz - Kisseberth αγνοεί έννοιες όπως weakening και lenition, ενώ ο Kenstowicz (1994) αφιερώνει μισή σελίδα στον προβληματισμό που αποτελεί το αντικείμενο της παρούσας διατριβής (σσ. 35-6). Αναφέρει επίσης άλλους σημαντικούς όρους όπως "ordered rules, parameters, cyclicity, evolution", και παρέχει ακόμη τις phonetic foundations. Όλα αυτά δείχνουν ότι η γενετική φωνητική κάνει κάποια "ανοίγματα" - όπως άλλωστε έκανε ήδη και ο Katamba (1991) - και ότι η μελλοντική συνεργασία με την ΦΣΙ εμφανίζεται εφικτή.

1.4.2.18. Συμβολές στην Κοινή Νέα Ελληνική (ΚΝΕ)

Από αυτήν την εκτενή περιοχή, που δεν αποτελεί το κυρίως αντικείμενο της διατριβής μου, θα ήθελα να αναφέρω ειδικά την Pagoni (1993) και τους Χαραλαμπίδου κ.ά. (1992). Η πρώτη επιλέγει την φωνολογία της κυβέρνησης για να καταλήξει σε αποτελέσματα αναφορικά με φαινόμενα της Νέας Ελληνικής τα οποία παρουσιάζουν ποικιλία από φωνητικής απόψεως (λ.χ. τα νεοελληνικά /b d g/ και η προερρινοποίηση). Η ανάλυση βασίζεται σε μαγνητοφωνημένες συζητήσεις. Ασχολείται σε αρκετά σημεία με την αποδυναμωση (lenition), για περιοχή της απόας επιλέγει τη συλλαβική δομή (βλ. π.χ. σσ. 56 κεξ.). Ως lenition θεωρεί τις αλλαγές του τύπου pt > ft, kt > χt (βλ. σσ. 120.129-130.138 κτλ.) τις οποίες δεν εξετάζει όμως η παρούσα διατριβή. Είναι σημαντικές οι κριτικές παρατηρήσεις της Pagoni κατά των γραμμικών παραστάσεων αλλά και η άποψη ότι η αυτοτεμαχιακή φωνολογία δεν παρέσχε ικανοποιητική εξήγηση για φαινόμενα όπως είναι η lenition (σ. 55). Η μελέτη αναφέρει επίσης τις weakening - strengthening (σ. 102), πάντως με διαφορετική προσέγγιση από αυτήν της παρούσας διατριβής. Το τμήμα 6.2 (σσ. 220 κεξ.) εξετάζει και απορρίπτει το "MG 'prenasalisation' issue" ως "φωνολογικό φαινόμενο". Θα ήθελα πάντως να επισημάνω ότι η παρούσα διατριβή εντοπίζει αρκετές φορές κάτι τέτοιο στο ελληνικό υλικό και αναφέρεται επίσης σε φωνολογικές ερμηνείες του Martinet και άλλων (για παράδειγμα βλ. τα τμήματα 3.5, + σμ., 3.6.6, 4.2, + σμ., 5.6.1 [Κεν I 2] κτλ.).

Οι Χαραλαμπίδου κ.ά. (1992) εξετάζουν, ως φωνολογική ποικιλία, βασισμένη σε μαγνητοφωνημένη ύλη, την ηχηροποίηση και την προρινικοποίηση (πβ. σ. 291). Αναφορικά με τα /b d g/ συμπεραίνουν ότι εάν οι λέξεις, που έρχονται σε επαφή, έχουν στενή συντακτική σχέση υπερισχύει η μη προρινικοποίηση, διαφορετικά υπερισχύει το αντίθετο (σ. 293). Επίσης προέκυψε από την έρευνά τους ότι οι γυναικές εμφανίζουν υψηλότερο ποσοστό προρινικοποίησης από τους άντρες (σ. 295). Η έρευνα εξετάζει και συμπεραίνει την (γενικότερη) τάση της Ελληνικής προς ηχηροποίηση (σ. 197 κεξ.), τάση την οποία και η παρούσα διατριβή επισημαίνει σε αρκετά σημεία (π.χ. 1.3.5, 4.1).

²⁴⁷ πβ. Hock 1996: 24(2.1.12), ο οποίος παρατηρεί ότι η απτηχητικότητα μειώνεται στο τέλος της συλλαβής.

²⁴⁸ Για περισσότερα γύρω από την θεωρία πβ. Bußmann 1990: 118, Crystal 1991: 32, Φιλίππικη-Warburton 1992: 69-70(5β), Trask 1996: 43-4, Crystal 1997: 35, Nespor 1999: 109 κεξ.

Τέλος, προσθέτω ότι η διατριβή μου αναφέρει, με διάφορες αφορμές, επίσης τους Μποτίνη (1991-1992), Πρίνου κ.ά. (1997) και Botinis et al. (2000).

1.5. Μεθοδολογία, συγκρότηση του Corpus

1.5.1. Προβλήματα στις παλαιότερες έρευνες - ανακρίβειες

Χρησιμοποιώντας τα διάφορα βοηθήματα διαπίστωσα πολύ σύντομα ότι οι συγγραφείς παραθέτουν τα εξεταζόμενα στοιχεία ακολουθώντας διαφορετικές αρχές και συχνά χωρίς προηγούμενο έλεγχο μέσα στα συγκεκριμένα κείμενα. Το αναπόφευκτο αποτέλεσμα που απορρέει από κάτι τέτοιο είναι οι ανακρίβειες, ακόμη και λέξεις-φαντάσματα (ghost-words). Για τον λόγο αυτό, έχοντας πάρει αφορμή και από την περίπτωση του Teodorsson, κατά τη συγκρότηση του Corpus προσπάθησα να ελέγξω όλους τους εν λόγω τύπους μέσα στις πιο πρόσφατες ή τις πιο έγκυρες συλλογές και εκδόσεις, δίνοντας συγχρόνως μικρά κειμενικά περιβάλλοντα. Τη σημασία καταποιστικών περιβαλλόντων τονίζει μεταξύ άλλων ο Sommerstein στην κριτική του βιβλίου του Teodorsson (1974). Η κατά τα άλλα χρονοβόρα αυτή προσπάθεια υπήρξε αρκετά επιτυχής: είναι σχετικά λίγες οι περιπτώσεις όταν η επαλήθευση δεν κατέστη δυνατή λόγω μη προσιτής πηγής. Το δε αποτέλεσμα δεν είναι μόνο, όπως ελπίζω, ένα αξιόπιστο Corpus αλλά και η απαλλαγή από επαναλαμβανόμενα ghost-words, όπως το "κλάγω"²⁴⁹, το "Βορθαγόρας"²⁵⁰ και το "Νεγόπολις"²⁵¹. Το "Ηρικεπαίγες" του M-Sch (14225) είναι στην πραγματικότητα "Πικεπαίγες" (Gurob 122). Έχει συμβεί, λίστα, να είναι ghost-word και ο "βελτιωμένος τύπος".²⁵² Εμφανές είναι το μειονέκτημα της μεθόδου του κατά τα άλλα κλασικού έργου του Buck: αντίθετα με τα *Be D*, *HGD*, και γενικά, τις γραμματικές Γερμανών επιστημόνων, αναγράφει ελάχιστες φορές τα χωρία όπου απαντούν οι εξεταζόμενοι τύποι, με αποτέλεσμα έναν αρκετά μεγάλο αριθμό λαθών και λέξεων-φαντασμάτων.²⁵³ Τέλος, φάντασμα είναι και το μακεδονικό "κεβαλά". Το αναφέρω στο Corpus ανάλογα, ως υποθετικό τύπο. Ό,τι απαντά στις πηγές είναι οι τύποι "κεβαλή, κεβαλήν, γαβαλάν" και παράγωγα. Ως περαιτέρω προσφορά της εργασίας μου μπορεί να θεωρηθεί η εξέταση τύπων όπως "ανοίει" ("άνοίγει"), "κραυή" (κραυή), "ολιωστ. [ος]" και "φειουσιω" ("φεύγουσιω"), που ίσως δεν έχουν γίνει κοινή

²⁴⁹ Χατζιδάκις 1905: 50, 1924: 125, 1934: 420, Schwyzer 1939: 209. Στην κριτική έκδοση διακρίνεται ο τύπος "κάαώ" (UPZ 7815).

²⁵⁰ Hatzidakis 1892: 33, Κουρμούλης 1949: 82, *HGD* 116(121.13), Buck 1955: 47(51), Lejeune 1972: 55(44). Πβ. Vollgraff (*Mnemosyne* 59, 1932: 382): "Digamma scriptum esse plane constat" (παράτηρηση σχετικά με την επιγραφή IG IV 6149 [=GDI 3260]). Πβ. επίσης Schwyzer 1939: 225(1), που εφιστά την προσοχή στον Vollgraff.

²⁵¹ Hatzidakis 1892: 117(1), Schwyzer 1939: 548.572, Heubeck, Pamphyliisch - *BzN* 7, 1956: 13, *HGD* II 185(280.18), 188(281.3). Πβ. Brixhe 1976: 201 (DGP 171.2), ο οποίος βρίσκει διασκεδαστική την φιλολογία που αναπτύχθηκε γύρω από το "gamma rhanotique", αναφερόμενος στην εξήγηση που έδωσε ο Kretschmer. Η αναθεωρημένη ανάγνωση της έκδοσης του Brixhe παρουσιάζει "[N]ε[ρ]ό[π]ολις" και "Νε[ρ]οπόλις", πβ. Bile - Brixhe - Hodot 1984: 158. Βλ. επίσης το τμήμα 1.4.2.12 ανωτ. Αντίθετα με όλους τους άλλους, ο Krumbacher, ο οποίος αφιέρωσε μεγάλη μελέτη στο "όλογο πνευματώδες", είναι επιφυλακτικός έναντι αυτού του τύπου (1886: 400[2])!

²⁵² "Κορβειδίας", βλ. λ. στο Corpus, και Blümel 1982: 85.

²⁵³ Α.χ. στη σ. 74(86) το "Γέρδη" είναι σωστά "βέρδη" (βλ. IC I, XVI 132). Αντίθετα, στη σ. 51(55) ο Β. "παρασύεται" από τους λεσβιακούς τύπους που έχουν "βρ-", π.χ. αυτούς που αρχίζουν από "βροδ-", και αναφέρει παράλληλα και το "βρήτωρ". Αυτή η λέξη δεν απαντά με δίγαμμα μόνο στις κριτικές εκδόσεις (*PLF*, *PLF*²) αλλά έτσι την αναφέρουν και πολλά σχετικά βοηθήματα: *GEW*, *LSJ*, *DELG* κτλ. Ο τύπος είναι όμως υπαρκτός: απαντά μεταξύ άλλων στον γραμματικό Πρισκιανό: "Aeolis [...] solent loco digamma β scribere [...], | 'βρη- | τωρ', 'βρόδος' dicentes" (*Prisciani Inst.* I, 25 [Keil II, 1921.22]). Ο Schwyzer 1939: 225) εφιστά την προσοχή σ' αυτήν την λεπτομέρεια, γενικεύοντας την διαπίστωση για γραμματικούς και γλωσσολόγους. Επίσης για το "διαβειπάμενος" γράφει ο Β. ότι πρόκειται για "late" επιγραφή (σ. 49[53]), ενώ το IC IV (σ. 208) την κατατάσσει μεταξύ των "Tituli vetustiores". Για την παρούσα έρευνα δεν είναι καθόλου αδιάφορο αν κάποιος τύπος είναι όψιμος ή πρώιμος. Τα λάθη είναι αναπόφευκτα, αλλά ίσως η περίπτωση του Buck ξεπερνά το όριο του επιτρεπτού.

συνειδηση.²⁵⁴ Οι εν λόγω τύποι - στοιχεία του κειμένου των Εβδομήκοντα - απαντούν μόνο στο κριτικό υπόμνημα ορισμένων εκδόσεων. Οι διάφορες εκδόσεις της Παλαιάς Διαθήκης, όπως είναι ευνόητο, αποκαθιστούν αυτούς τους "ημάρτημένους" τύπους. Η σημασία τους όμως έγκειται στο γεγονός ότι προεικονίζουν τις νεοελληνικές διαλεκτικές εξελίξεις όπως το "άάπη" ή το "χρυσσαχτυλί", τα οποία - μέσα από μια επιλογή - επίσης ενσωματώνονται στο Corpus.²⁵⁵

Στην περίπτωση της "Αροδαφνούσας" (Κύπρος), λαμβάνεται υπ' όψιν πλήρης ανάλυση μιας παραλλαγής αυτού του τραγουδιού. Οι τύποι που εξετάζονται παρουσιάζουν σίγηση στα ίδια περιβάλλοντα που προκάλεσαν προηγουμένως την αποκλειστοποίηση.²⁵⁶ Η ανωτέρω προσέγγιση δικαιολόγησε, πιστεύω, την επέκταση του υλικού σε μεταγενέστερους, μεσαιωνικούς και καμιά φορά επίσης σύγχρονους τύπους. Όπως θα αναπτυχθεί πιο κάτω, η κατεύθυνση αυτών των αλλαγών είναι αυτή "προς τα δεξιά". Έκρινα λογικό το Corpus να συμπληρωθεί με τύπους που δείχνουν επίσης "προς τα αριστερά" κινήσεις. Τα δύο δυναμικά φαινόμενα θα καλυφθούν από ενιαία προσέγγιση στο τμήμα Ερμηνεία. Ακόμη, κατέστη δυνατόν, πιστεύω, να γίνει και κάποια συμβολή του γράφοντος στο λεξιλόγιο και την φωνολογία της Αρχαίας Μακεδονικής. Τα κειμενικά περιβάλλοντα - στήλη "Χωρία" στο Corpus -, ενώ αναπαριστούν τα κείμενα με κάθε δυνατή ακρίβεια και κατά το δυνατόν λαμβάνουν υπόψη τους επίσης βελτιωμένες αποδόσεις, δεν φιλοδοξούν ωστόσο να απαρτίσουν νέα έκδοση κειμένων, διότι παραλείπουν συχνά συμφοραζόμενα τα οποία δεν προσθέτουν τίποτε στο υπό έρευνα ζήτημα. Επίσης έχουν ενσωματωθεί καμιά φορά επεξηγηματικές παρεμβολές. Η προσπέλαση στις πρώτες πηγές θα είναι δυνατή βάσει της ακριβούς αναγραφής της πηγής του εκάστοτε χωρίου και της ανεύρεσής της στην Βιβλιογραφία της διατριβής.

Τέλος, σημειώνω ότι, ως προς τα ελληνικά, *χρησιμοποιώ δύο ειδών γραμματοσειρές* για να διακρίνω με συνέπεια τα "μονοτονικά" και τα "πολυτονικά" κείμενα και λήμματα. Για το πρώτα, όπως είναι και το παρόν κείμενο, χρησιμοποιώ την γραμματοσειρά "GrHelvetica", για τα δεύτερα τη σειρά "AncHelvetica". "Πολυτονικά" ερμηνεύονται όλα τα αρχαία, γενικά τα μη σύγχρονα λήμματα και κείμενα, και επίσης όσα νεοελληνικά τυπώνονται με το πολυτονικό σύστημα. Ως προς την ορθογραφία και τα παραθέματα, *ακολουθώ πάντα την πρακτική των πρωτοτύπων* και θεωρώ ότι θα ήταν αντιδεδοντολογικό και θα έβλαπτε τις φιλολογικές αρχές της διατριβής αν επιχειρούσα ορθογραφική ενοποίηση.

1.5.2. Θεωρία και πράξη

διαφέρει δε ο πρακτικός νους του | θεωρητικού τῷ τέλει [...] τῷ μὲν γὰρ θεωρητικῷ τέλει ἐστὶν ἡ τῆς ἀληθείας κατάληψις (Σοῦδα θ 215)

Καθ' όλη την διάρκεια της συγγραφής δεν διέφυγε την προσοχή του γράφοντος το γνωστό πρόβλημα της διττής προσέγγισης των επιστημονικών ζητημάτων, προσέγγισης δηλ. είτε νοησιοκρατικής είτε πραγματοκρατικής (mentalism vs objectivism) ούτε το γεγονός ότι στην εποχή μας το προβάδισμα δίνεται στην πρώτη.²⁵⁷

²⁵⁴ Δεν έχει δίκιο ο Χατζιδάκις όταν συγκατατάσσει το "ανωει", μαζί με άλλους τύπους, μεταξύ "των βαρβάρων" τύπων και παρατηρεί ότι επιτρέπεται να τα "παραλιπώμεν" (1899: 162). Για το "φευουσιν" πβ. τα ποντιακά "φεύω", "φεύεις" κτλ. (Οικονομίδης 1958: 306.344).

²⁵⁵ Πβ. τον τύπο "λέουσι" (Thumb 1964: 178). Πρέπει να τονισθεί όμως ότι δεν πρόκειται για τύπους πραγματικά "προδρόμους": η ίδια σίγηση εκδηλώθηκε επίσης πιο νωρίς, π.χ. στην Παμφυλιακή.

²⁵⁶ Για τα αποκλειστοποιημένα που χαλαρώνουν (se relâcher) και στη συνέχεια σιγνώνται βλ. λ.χ. Martinet 1955: 353(13.44) (σλαβικές γλώσσες), για τα διαρκή δε βλ. σ. 354(13.45, γαλλική γλώσσα).

²⁵⁷ Μπαμπινιώτης 1986: 17-8(1.2), 1998(α): 20-1(1.2), Ruizpérez 1982: 40(65). Διαφορετικά ο Lass (1984) στις σσ. 103.191+. Επιφυλακτικός είναι και ο Martinet (1955: 20[1.11].33-4[1.23]). Πβ. επίσης Bußmann 1990: 480-1, Katamba 1991: 68(4.2), Crystal 1991: 216, 1997: 238-9, Clark - Yallop 1991: 178-80.327-8.340-1 και Bailey 1996: 250(2)(10).

Πιστεύω όμως ότι, όπως τόσες φορές στην ιστορία του επιστητού, η "αλήθεια" πρέπει να αναζητηθεί κάπου μεταξύ των δύο άκρων, ή πιο σωστά, στη συνένωση των δύο επιστημονικών εργαλείων (πβ. Ruizpérez 1982: 41[66]).²⁵⁸ Η μέθοδος που ακολούθησα, ενώ ασπάζεται την θεωρία ανεπιφύλακτα, διότι αυτή επιτρέπει την πιο γενική θεώρηση και αποβαίνει επίσης οδηγήτρια, προβλέποντας για καταστάσεις στις οποίες δεν θα επιστάτο αλλιώς η προσοχή της έρευνας, υπήρξε κατά μέγα μέρος πραγματοκρατική.²⁵⁹ Αυτή η πεποίθηση πηγάζει κυρίως από το πιστεύω του κλασικού φιλολόγου τον οποίο δεν θα ήθελα να αρνηθώ κατά τη συγγραφή αυτής της διατριβής. Θα ήθελα επίσης να προσθέσω - ως προσωπική μου άποψη - ότι βλέπω την γλωσσολογία ως μια "οιονεί θετική επιστήμη"²⁶⁰ που εξετάζει γλώσσες - φυσικά, συλλογικά ανθρώπινα προϊόντα -, αντίθετα π.χ. με τα λογοτεχνήματα, που είναι δημιουργήματα επανώμων. Ο φωνητικός-φωνολογικός χώρος, θέμα και της παρούσας έρευνας, είναι ο πιο ελεγχόμενος (ανεξάρτητος από το άτομο) τομέας του αντικείμενου που ονομάζεται γλώσσα. Το φαινόμενο είναι και "φυλογενετικό", με την έννοια ότι το παιδί, στην εκμάθηση της γλώσσας, έχει πολλά "φωνητικά" κίνητρα αλλά μάλλον κανένα μορφολογικό (Donegan - Stampe 1979: 131[1]).²⁶¹ Η προσπέλαση ενός τέτοιου χώρου απαιτεί πρακτική δουλειά, ενώ οι ερμηνείες προϋποθέτουν την θεωρητική προσέγγιση. Το Σώμα Υλικού (Corpus) - μια αλφαριθμητική σειρά λημμάτων - αποτελεί προϊόν αυτής της προσπάθειας.

1.5.3. Γλωσσολογία και φιλολογία

Η παρούσα έρευνα συνδυάζει την γλωσσολογία με την φιλολογία. Πιστεύω ότι η πρώτη θα ωφεληθεί από αυτήν την διεπιστημονικότητα. Ενισχύει αυτήν την άποψη ο Martinet όταν προτείνει "laisser parler les faits" και γράφει για έννοιες όπως "faits observables", "vérification" καθώς και για τους Νεογραμματικούς.²⁶² Με αυτήν την έννοια προσπάθησα καμιά φορά να κάνω κριτική των κειμένων ή και κριτική έρευνα των πηγών. Με την ίδια έννοια προσπάθησα να βρω κάποια οργανική κατάταξη π.χ. στους τύπους "μήδεα, μέδεα, μέζεα, μέσ(ε)α, μελέων" κτλ. Τόσο ο Frisk όσο και ο Chantaine θεωρούν ότι η σχέση αυτών των τύπων δεν έχει εξηγηθεί και ούτε την ετυμολογία τους βρίσκουν σαφή (GEW II 222, III 152, DELG 692-3). Ως προς το απόσπασμα του Αρχιλόχου, όπου

²⁵⁸ Κάτι ανάλογο συμβαίνει με τις προσεγγίσεις των εκπροσώπων των δομιστών ολκής και των παλαιότερων οπαδών των "στρωμάτων": κανένας σοβαρός επιστήμονας μεταξύ των νεότερων δεν απορρίπτει την επίδραση των υποστρώματος (Martinet, Szemerényi) όπως και πολλοί παλαιότεροι δεν αγνόησαν τον δομικό χαρακτήρα των γλωσσικών φαινομένων (Brandenstein, Harmatta). Είναι διδακτικό εν προκειμένω ότι ο όρος "συστηματική πίεση" ("Systemzwang") - λεξιπλασία του Brugmann - γεννήθηκε το 1876, και την πρώτη δεκαετία του 20ου αιώνας ήταν ήδη "πολύχρηστος" ("vielfach gebraucht"), πβ. J. Knobloch, *IF* 77, 1972: 157 και K. Brugmann εν *Curtius Studien* 9, 1876: 376, όπου πρωτοαπαντά ο όρος. Εντυπωσιακή είναι η κλασική φωνητική του Sievers, γραμμένη σε μια "προφωνολογική" εποχή, με την παρατήρηση για "μετάβαση από μια τάξη σε μια άλλη, προβλεπόμενη από το σύστημα" (1893: 180[478]). Γενικά, η άποψη (Martinet, Μπαμπινιώτης) ότι οι κλασικοί της γλωσσολογίας του 19ου αι. υπήρξαν "ατομιστές" αγνοώντας το σύστημα, είναι ίσως λίγο άδικη. Πβ. την αποκατάστασή τους από τον W.P. Lehmann (*JIES* 27, 1999: 1-13).

²⁵⁹ Είναι πολύ διδακτική η μελέτη των Bile - Brixhe - Hodot, η οποία συνοψίζει τις ανάγκες της ελληνικής διαλεκτολογίας ως εξής: "On a essayé ici de montrer qu' on n'en peut sortir [μλουνο για "stagnation"] qu' au pris d' une véritable rupture épistémologique" (1984: 155, η υπογράμμιση δική μου).

²⁶⁰ Η σκέψη ότι η γλωσσολογία είναι θετική ("φυσική") επιστήμη είναι παλαιά. Πβ. J.P. Maher για τον A. Schließer εν *Koerner* 1983: XXVI, όπου γίνεται λόγος και για τους Chomsky - Halle. Πβ. ακόμη Bailey 1996: 248(2) και Stetter 1996: 438. Για τον Chomsky, υποστηρίζει ο Stetter αυτ., η γλωσσολογία *ακόμη* δεν είναι θετική επιστήμη. Βλ. και Chomsky 2000: 106-33.

²⁶¹ Πβ. επίσης Martinet 1955: 298(12.2) και Teodorsson 1977: 21(64). Ο Martinet αποδίδει και άλλη σημαντική δυνατότητα στην φωνολογία. Σημειώνει ότι αυτή είναι η πιο κατάλληλη να ερευνήσει τους λόγους των αλλαγών της γλώσσας: "la causalité interne [...] que seule la phonologie a permis d'aborder avec fruit" (1955: 17[1.8]). Παρομοίως ο Μπαμπινιώτης 1985(α): 70, 1998(β): 76.

²⁶² Martinet 1955: 14(1.4).19(1.10). Πβ. επίσης στον Lass αυτά που σημειώνονται για "preference" και "inductive judgements" (1984: 181[8.3.2]).

έχουμε μια εμφάνιση του "μελέων", η καινούργια έκδοση του M.L. West (IEG) - προκειμένου περί των αναγκών της παρούσας έρευνας - ήταν κάθε άλλο παρά κατατοπιστική. Περιέργως και ο Lentz (έκδοση του Ηρωδιανού, GG) δίνει συγκεκριμένη εικόνα των σχετικών χωρίων. Επειδή αυτοί οι τύποι πληρούν τους φωνολογικούς όρους μιας ενδεχόμενης αποκλειστοποίησης και συγχρόνως, εμφανίζουν επίσης σημασιολογικό ενδιαφέρον, πιστεύω ότι άξιζε να ανατρεχθούν στις περισσότερες πρώτες πηγές που μου ήταν προσιτές, για να αποκαταστήσω ένα εύρηστο ευετήριο.

Ο Schwyzer, στο εισαγωγικό μέρος της γραμματικής του, παρατηρεί ότι η φιλολογία ασχολείται με την (ιστορική) πολιτιστική πλευρά της γλώσσας (Kulturseite), ενώ η γλωσσολογία με την (μερικώς προϊστορική) φυσική της πλευρά (Naturseite). Ο χωρισμός αυτός επιτρέπεται όμως - προσθέτει - μόνο εάν προηγουμένως αποκτήθηκε μια εικόνα του συνόλου της γλώσσας. Στη συνέχεια εκφράζει την επιθυμία ότι ο γλωσσολόγος οφείλει να διαθέτει επίσης φιλολογικές γνώσεις (1939: 24). Παρομοίως εκφράζεται, μεταξύ άλλων, ο Μπαμπινιώτης: "Το γλωσσικό υλικό των κειμένων [...] πρέπει να ελέγχεται με μεγάλη αυστηρότητα. Κακή η ελλιπίης παράδοση του υλικού, λόγω αυθαιρέτων επεμβάσεων ή αμαθείας των αντιγραφέντων καθώς και λόγω των ποικίλων περιπετειών της χειρόγραφης παραδόσεως, υποβιβάζουν την αξιοπιστία του υλικού" (1985: 54 [90]). Δεν είναι του παρόντος η λεπτομερής ανάλυση των πολύπλοκων σχέσεων των δύο κλάδων με απροσδιόριστη καμιά φορά κυριαρχία. Ο γράφων είναι πεπεισμένος ότι η φιλολογία της ανωτέρω αντίληψης αποτελεί και την ιδανική βάση για έρευνες γλωσσολογικής φύσεως γενικότερα, αλλά οπωσδήποτε για τις έρευνες στα πλαίσια της ιστορικής γλωσσολογίας.²⁶³ Τέλος, θα ήθελα να επιστήσω την προσοχή στον Πρόλογο του έργου του Smyth, μαθητή των Bechtel, Blass, Kirchhoff, Meister και άλλων Γερμανών επιστημόνων, ο οποίος στην μονογραφία του γραμμένη με θέμα την Ιωνική διάλεκτο, παρατηρεί ότι τα διαλεκτικά φαινόμενα πρέπει να μελετηθούν με μια διττή μέθοδο. Η μέθοδος αυτή είναι ακριβώς *φιλολογική και γλωσσολογική*. Στα πλαίσια του πρώτου χώρου, εξαιτίας της ακριβούς αποκατάστασης του υλικού της Ιωνικής, ο Smyth είχε ερευνήσει επίσης κώδικες και χειρόγραφα.²⁶⁴ Από κάτι ανάλογο χαρακτηρίζεται βέβαια και η μέθοδος του Threatte (βλ. 1.4.2.11).

1.5.4. Αρχές συγκρότησης του Corpus

Η σειρά του λημματολογίου του Corpus διαμορφώθηκε με κύρια πηγή την μελέτη των ειδικών έργων. Κάποια λήμματα που δεν έχουν την ένδειξη παραπομπών ("←") καταχωρήθηκαν με κρίση και πρωτοβουλία του γράφοντος. Αν και προσπάθησα να συγκροτήσω *αντιπροσωπευτικό* σώμα, σε ορισμένες περιπτώσεις *αποκλίνω* από την αρχή αυτή, με το σκεπτικό ότι κάποιοι τύποι παριστάνουν τόσο χαρακτηριστικές αλλαγές ώστε να αξίζει, κατά την γνώμη μου, να ενσωματωθούν όλοι ή οι περισσότεροι τους. Επίσης προσπάθησα καμιά φορά, να αναζητήσω όλους τους τεκμηριωμένους τύπους στα χωρία τους, τους οποίους καμιά πηγή δεν είχε συγκεντρωμένους (π.χ. οι τύποι "Εργεύς" και συναφή, "Πανομψεύς" και συναφή, "Ταγής" και συναφή). Σε τέτοιες περιπτώσεις, η προσφορά του Corpus είναι διττή: είναι πηγή ευρέσεως και πηγή του εκάστοτε φωνολογικού φαινομένου. Τέλος, παρέχεται και είδος ρυθμιστικού παράγοντος: ο συστηματικός εντοπισμός έδειξε ότι, κατά τρόπο παράξενο, υπάρχουν τύποι "βεντέττες" στους οποίους παραπέμπουν όλοι ή οι περισσότεροι (π.χ. "διαβειπάμεινος" ή "προβειπ- | άηας", άλλωστε όχι και τους πιο σημαντικούς ως προς το αντικείμενο για την παρούσα έρευνα, αφού πρόκειται για "στατικά" δείγματα), ενώ σε τύπους όχι λιγότερο αντιπροσωπευτικούς, ενδεχομένως, δεν παραπέμπει κανείς: πβ.

²⁶³ Πβ τον Μπαμπινιώτη για τις εθνικές και διεθνείς διαστάσεις των σχέσεων φιλολογίας - γλωσσολογίας (Γλ. 1, 1982: 3-4). Διαβάζουμε κάποιες οδηγίες ερευνητικής μεθοδολογίας και στον Κουρμούλη (1949: 70-1). Για την αμφίδρομη σχέση των δύο κλάδων στο έργο του Τσοπανάκη πβ. Χαρολαμπάκη 1993, 1996: 264.

²⁶⁴ H.W. Smyth, *The Sounds and Inflections of the Greek Dialects. Ionic* 1894: VIII-X.

την περίπτωση των "Βωρθεία" και "Βωρθείας" ή των "Έβρον- | τι" (με πολλές παραπομπές) και "Έβροι" (χωρίς καμιά παραπομπή!).

Δίδεται μεγάλη προσοχή στον *γεωγραφικό εντοπισμό*. Στην περίπτωση της Αιγύπτου π.χ., ενός γεωγραφικού χώρου ασύγκριτα μεγαλύτερου της Ελλάδος, η αναγραφή δεν αρκείται με την ένδειξη "Αίγυπτος" αλλά διευκρινίζει επίσης τους νομούς και τις πόλεις. Κάτι τέτοιο λείπει π.χ. στον Theodorsson και οι κριτικές του κάνουν την ανάλογη παρατήρηση.

Επειδή η *Αρκαδική διάλεκτος* αποτελούσε αντικείμενο αμφιβολιών στην παλαιότερη βιβλιογραφία, παρέχω, με τύπους όπως το "εΐξε" (=εΐτε), "είς" (=τις) υλικό ενδεικτικό της απισχυροποίησης σ' αυτήν την διάλεκτο με σκοπό να ενισχύσω την ερμηνεία άλλων λημμάτων όπως τα "δέλλει", "ζέλλειν" "κάζελε" κτλ.²⁶⁵

Τα κειμενικά περιβάλλοντα, εκτός από το γεγονός ότι βοηθούν στην κατανόηση, αποτελούν επίσης παραστατική απόδοση των τύπων που θα ήταν αλλιώς απομονωμένοι και ψευδοί, καμιά φορά εννοώντας μάλιστα και κάποιο διασκεδαστικό μήνυμα όπως είναι λ.χ. η περίπτωση του "λείς".²⁶⁶

Επίσης αποτελεί το Corpus - εφόσον αναγράφει τις σελίδες όπου αναφέρονται ή σχολιάζονται οι τύποι - είδος ευετηρίου της επί μέρους βιβλιογραφίας για τους τύπους αυτούς. Καθώς η πληρότητα δεν είναι εφικτή, αυτό το χαρακτηριστικό προσπαθεί να είναι αντιπροσωπευτικό.

Σύμφωνα με τα προαναφερθέντα, ένα περαιτέρω αποτέλεσμα της προτεινόμενης έρευνας είναι η *ενσωμάτωση της φιλολογίας* ως αυτοτελούς παράγοντος: αντίθετα με την μέθοδο που ακολουθείται σε πολλούς τίτλους της βιβλιογραφίας, σημειώνω τους εξεταζόμενους τύπους στο Corpus όπως ακριβώς αυτοί απαντούν στο συγκεκριμένο τους. Κάτι τέτοιο δεν απαλλάσσει μόνο την έρευνα από το χάος που παρατηρείται στα διάφορα δημοσιεύματα και δεν είναι μόνο φυσικό επακόλουθο της επαληθεύσεως του κάθε τύπου, αλλά δίνει συχνά μια πιο σαφή εικόνα και του περιβάλλοντος των εξεταζόμενων φωνολογικών αλλαγών. Σημειώνω, όσο είναι δυνατόν, επίσης τις λημματικές λέξεις των τύπων - κάτι που παρέχουν τα ειδικά έργα με ελλιπεστάτη συνέπεια - σε παρενθέσεις, μετά το κάθε λήμμα.

Ως προς την επιλογή των λημμάτων, πρέπει ακόμη να αναφέρω ότι εφαρμόσθη και άλλο ένα κριτήριο: δεν πέρασα στον υπολογιστή αμέσως κάποια λέξη που φάνηκε αντιπροσωπευτική, αλλά αποδελτίωσα πρώτα όλα τα στοιχεία που κρίθηκαν χρήσιμα. Η τελική επιλογή έγινε από μια δελτιοθήκη η έκταση της οποίας είναι περίπου η *τριπλή* αυτής του λημματολογίου της διατριβής. Το ίδιο ισχύει επίσης για τα ξένα λήμματα τα οποία ενσωμάτωσα, για να παρέχω τις κατάλληλες εκτάσεις για τα ελληνικά φαινόμενα. Ενώ με την ΦΣΙ για την οποία θα γίνει περισσότερος λόγος πιο κάτω εξηγούνται πλήρως όλα τα στοιχεία και ενώ ο αριθμός των λημμάτων θα μπορούσε να αυξηθεί, όπως φαίνεται, ίσως απεριόριστα, ξεπερνώντας ακόμη και την τρέχουσα δελτιοθήκη, έχω την εντύπωση ότι μόνο η Ελληνική παρέχει επαρκή ύλη για να καταλήξει η έρευνα και να βρει τα συμπεράσματά της μέσα από ένα αρκετά ομαλό και συνεχές υλικό σε αντιδιαστολή προς άλλα υλικά, στην περίπτωση των οποίων εξίσου λείπουν τα αντιπροσωπευτικά σώματα. Εάν αυτή η εντύπωση δεν πηγάει αποκλειστικά από το αναπόφευκτο γεγονός ότι η ενασχόληση με το ξένο υλικό δεν έγινε στο ίδιο βάθος και εάν δεν είναι λανθασμένη, παρέχεται άλλη μια απόδειξη του ότι η ελληνική γλώσσα είναι μεταξύ των πλέον καταλλήλων για οποιασδήποτε φύσεως επιστημονική έρευνα.

Από φωνολογικής πλευράς παρέχεται ΦΣΙ-παραστάση (στην ίδια στήλη όπου αναγράφεται η διάλεκτος ή η γλώσσα με κωδικό) αλλά και συμβατικές γραμμικές

²⁶⁵ Ενισχύουν αυτά τα παραδείγματα και την ερμηνεία του πολυσυζητημένου μυκηναϊκού "-ze-to" (βλ. λ.) και γενικά των "μέσων" της Μυκηναϊκής;

²⁶⁶ Αυτός ο σημαντικός βωιωτικός τύπος του 4ου π.Χ. αι. είναι προσφορά της φιλολογίας στην γλωσσολογία με την μόλις αναπτυχθείσα έννοια. Πρόκειται για βελτιωμένη ανάγνωση του Del.³ 445B (βλ. λ. στο Corpus).

διαδικασίες. Και στις δύο περιπτώσεις διακρίνονται "στατικά" και "δυναμικά" φαινόμενα που εξηγούνται στην Ανάλυση με ακρίβεια. Το παράδειγμα του "Ελαιβάριος" δείχνει και τις δύο περιπτώσεις ταυτοχρόνως (δηλ. "φ β φ" και "d → d̄ / φ _ φ"). Αυτή η μέθοδος ίσως αποτελεί πρωτοτυπία της διατριβής αφού καμιά άλλη επί μέρους εργασία δεν κάνει την ίδια προσέγγιση. Βλ. περαιτέρω λεπτομέρειες γύρω από τη συγκρότηση του Corpus στο τμήμα που αναπτύσσει την ΦΣΙ.

Για τεχνικούς λόγους, για τη δήλωση των *αβέβαιων* τύπων, αντί στιγμής χρησιμοποιείται το ιώτα υπογεγραμμένο, π.χ. "Ταομβής, Έριψίως" κτλ.

Οι πηγές της *χρονολόγησης* των λημμάτων αναγράφονται στην 3η σελίδα του Corpus σε υποσημείωση. Επειδή πρόκειται για *εκατοντάδες* χρονολογίες, ως συντόμευση, αποφεύγω την χρήση των τακτικών αριθμητικών στη στήλη "Χρονολόγηση". Αντί π.χ. "5ος αι." σημειώνω "5 αι.". Την ίδια συντόμευση εφαρμόζω συχνά επίσης στην Ανάλυση.

Το Corpus ολοκληρώνεται από Συμπλήρωμα που εμπεριέχει γλωσσικούς χάρτες της Ελληνικής κατά διάφορες περιοχές και εποχές της ιστορίας της.

1.5.5. Συγχρονία - διαχρονία

Ήδη αναφέρθηκαν αυτές οι έννοιες στο τμήμα 1.1.2. Καθώς η σήμερα κρατούσα τάση στην γλωσσολογία είναι η συγχρονική (Crystal 1991: 340, 1997: 376), θα ήθελα να παρατηρήσω ότι, ως αρχή, κρίνω προτιμητέα την ενότητα των δύο χώρων. Η μηχανική και άκαρπη διαίρεση «διαχρονία-συγχρονία», *ατυχές σχίσμα* με τα λόγια του Szemerényi, πρέπει να ξεπεραστεί.²⁶⁷ Ο Martinet (1955) διευκρινίζει άλλωστε ήδη στην εισαγωγή του βιβλίου του αυτήν την αρχή της δυναμικής πολύ καθαρά, παρατηρώντας ότι οι δομιστές συνήθως δεν ενδιαφέρονται για την γλωσσική εξέλιξη. Είκοσι πέντε χρόνια αργότερα (1981) δίνει όμως πιο θετική εικόνα. Ενδιάμεσα, ξανατονίζει τον παράγοντα της (βαθμιαίας) εξέλιξης (*avatars successifs*) αλλά και την ενότητα των δύο χώρων (1975: 5-10, ιδίως σσ. 7-8). Θα ήθελα να αναφερθώ επίσης στην άποψη του Chr. Clairis, ο οποίος, γράφοντας για τα Νέα Ελληνικά, θεωρεί ότι μια ρεαλιστική προσέγγιση αυτής της γλώσσας πρέπει να οδηγήσει στην "δυναμική συγχρονία", επικαλούμενος τον Martinet για τον καθορισμό της έννοιας.

Κατά την δική μου άποψη, η αρχή του *συνεχούς* επιβάλλει την ίδια θεώρηση και των παρελθουσών φάσεων τόσο της Ελληνικής όσο και οποιας άλλης γλώσσας που διαθέτει αρκετά μεγάλο χρονικό βάθος και επιτρέπει, επομένως, επίσης την διαχρονική προσέγγισή της.²⁶⁸ Για τον λόγο αυτό θα διαφωνούσα με την διατύπωση της Magoula, όταν δίνει το προβάδισμα στην συγχρονία, έστω και δυναμική (1992-93: 88[3.2], πβ. σ. 108). Αποδεχόμενος ότι η δυναμική συγχρονία οπωσδήποτε είναι ανώτερη από την στατική, θα πρότεινα, όπως κάνει ο Hock με τα υποστομάματα, δύο ειδών συγχρονίες και διαχρονίες, η σειρά των οποίων να είναι και αξιολογική ως προς την χρονική διάσταση: (α) στατική συγχρονία, (β) δυναμική συγχρονία, (γ) στατική διαχρονία, (δ) δυναμική

²⁶⁷ "The first to raise his voice against the unfortunate schism was W. von Wartburg [in] 1931" (Szemerényi 1972: 120[6]). Η οσωσσυρική "εμμονή στον διαχωρισμό" μπορούσε να έχει "instant disaster" ως αποτέλεσμα στην γλωσσολογία (αυτ. σ. 120). Για λεπτομέρειες βλ. Hock 1986: 30(2.6), 656(20.13), Μπαμπινιώτη 1986: 50-1(3.7.2), 1998(α): 49-50(3.7.2). Δεν αποκλείεται να ήταν πρώτος ο Jakobson ο οποίος υπερασπίστηκε την ενότητα των δύο θεωρήσεων το 1931 (Jakobson 1962: 220, με πρώτη δημοσίευση Jakobson 1931: 267).

²⁶⁸ Πβ. Martinet 1955: 11(1.2). Ας σημειωθεί ότι ο Saussure δεν προσπάθησε καν να ερευνήσει τους λόγους των αλλαγών (αυτ. σ. 16[1.7]). Οι Donegan - Stampe (1979: 128) γράφουν για τον πρώτο μισό του 20ου αι. και αναφέρουν τον Bloomfield. Σε πολλά σημεία της μελέτης τους ασκούν κριτική στους δομιστές εξαιτίας της υπερβολικής τυποκρατίας των τελευταίων (π.χ. σσ. 130[1], 131[1], 169[6]). Ο Martinet του 1981: 17(1.2) είναι πιο ενθαρρυντικός όταν διευκρινίζει ότι η αντιπαλότητα έχει αμβλυνθεί. Τέλος, ο Clairis (*La linguistique* 28, 1992, 2: 91) γράφει: "Une approche réaliste devrait conduire, à notre avis, à une description *synchronique dynamique* [...] du grec. Comment alors constituer un corpus qui puisse permettre l'étude synchronique et dynamique du grec?"

διαχρονία. Το (α) θα αντιστοιχούσε σε γενικές γραμμές στην περιγραφική γλωσσολογία, το (β) στην μέθοδο του Clairis, της Magoula και άλλων, το (γ) στις μεθόδους της παλαιότερης ιστορικο-συγκριτικής γλωσσολογίας (σύμφωνα με την - όχι πάντα δίκαιη - αντίληψη του Martinet) και το (δ) στην μέθοδο του Martinet και άλλων νεότερων όπως και σ' αυτήν που επιχειρείται και στην παρούσα διατριβή. Τέτοιες προσπάθειες γίνονται π.χ. στα τμήματα 3.8, 4.4 και 4.5 της παρούσας Ανάλυσης.

Ας μη ξεχασθεί ότι ο *χρόνος* είναι *συνεχής*, πράγμα που υπήρξε σαφές και για τον Αριστοτέλη (Belardi 1967: 33).²⁶⁹ Η γλώσσα υπάρχει στον *χρόνο* και στον *χώρο*, και γι' αυτό σε μια *διαχρονική* έρευνα οποιοδήποτε γλωσσικό σώμα πρέπει να ερμηνευθεί ως σύνολο που αποτελείται από *κατακόρυφη* (άρα "διαχρονική") *επαλληλία συγχρονικών τομών* και εξαρτάται από τις δυνατότητες του ερευνητή αλλά και τη φύση του υλικού τόσο λεπτές θα είναι οι "οριζόντιες" συγχρονικές τομές.²⁷⁰

1.5.6. Αιτιότητα (causality)

Κλείνοντας τις εισαγωγικές παρατηρήσεις ίσως να είναι σκόπιμο να αναφέρουμε επίσης ότι στο Διεθνές Φωνητικό Αλφάβητο μία και μόνη σειρά είναι πλήρης: αυτή των "fricatives" (τριβόμενων ή διαρκών). Όλες οι άλλες τάξεις παρουσιάζουν κενά στις αντίστοιχες σειρές τους. Συγκεκριμένα, τα διαρκή έχουν σχεδόν τον διπλάσιο αριθμό από αυτόν των κλειστών (plosives). Η αναθεώρηση της Αλφαβήτου το 1993 και το 1996 δεν παρουσιάζει καμιά αλλαγή από αυτήν την άποψη.²⁷¹ Η πληρότητα αυτή δεν μπορεί να είναι τυχαία.²⁷² Η πλήρης αντιπροσώπευση των διαρκών και η σημαντική, ωστόσο περιορισμένη συγκριτικά αντιπροσώπευση των κλειστών ίσως υποδηλώνουν κάποια βαθύτερη αιτιότητα για την οποία βλ. τμήμα 5 πιο κάτω.

Η έρευνα της αιτιότητας θα πρέπει να έχει υπόψη της και την φυσιολογία, η γλωσσολογική πλευρά της οποίας προσεγγίζεται πρώτ' απ' όλα από την *φωνητική*. Οι προαναφερθείσες σε διάφορα σημεία παρατηρήσεις αρκούν ίσως να επισημάνουν μια σημαντική αρχή: δεν πρέπει να αναζητείται - πράγμα που τόνισε ήδη ο Schwyzer (1939: 21) - ένας λόγος ή μία αιτία για την εξήγηση κάποιων φαινομένων, ούτε σε έναν μόνο χώρο, κάτι που ήταν σαφές άλλωστε ήδη για τον Αριστοτέλη. Σ' αυτό το σημείο της εργασίας όμως δεν θα επιχειρηθεί η ερμηνεία των υπό έρευνα αλλαγών. Θα πρέπει πάντως να υπογραμμισθεί ότι, γενικά, δεν υπάρχουν απλές "εξηγήσεις", πράγμα που συνάδει και προς την ιεραρχημένη φύση της γλώσσας: πολύ περισσότερο, πρέπει να ληφθεί υπ' όψιν κάθε φορά - αντί για "αιτία" - μια αιτιότητα ή μια αιτιώδης συνάφεια (Grammont 1971: 175, Martinet 1955: 35[1.24;(32)]).²⁷³ Η πιο αξιοσημείωτη παρατήρηση εν προκειμένω είναι ίσως αυτή της Aitchison: "In fact, quite a lot is known about causation, and not surprisingly, we must speak of multicausation, often within one change" (1974: 11). Είναι δημιουργική η παρατήρηση του Stetter όταν γράφει, χαρακτηρίζοντας τον Saussure, ότι η *parole* κάνει "δουλειά Σισύφου". Ενώ προσπαθεί να σταθεροποιήσει το

²⁶⁹ Ο B. αναφέρεται στο *συνεχές* ακόμη στις σσ. 27.28.30.

²⁷⁰ Πβ. Dubois et al. 1984: 147.

²⁷¹ Πβ. Παράρτημα I της διατριβής (πίνακες του IPA και των Bolla 1995 και Gussenhoven - Jacobs 1998).

²⁷² Crystal 1991: 144 και 1997: 159, λ. fricative: "The fricative manner of articulation produces a wider range of speech sounds than any other."

²⁷³ Ο Grammont αποδίδει τόσο μεγάλη σημασία στο *relâchement* ώστε να πιστεύει ότι αυτό αποτελεί την κύρια αιτία των αλλαγών: "C'est même la principale cause des changements phonétiques" (1971: 170). Σημαντικά είναι αυτά που γράφει ο Szemerényi για "causation" και "systemic pressure": αναλύει και αποσυνθέτει τρόπον τινά την αιτιότητα και προτείνει να αντικατασταθεί - χωρίς να εκφραστεί ακριβώς με αυτά τα λόγια - με τον όρο "ο συστηματική πίεση". Για τα πραγματικά αίτια διατυπώνει όμως σκεπτικισμό: "the ultimate causes still elude us" (Szemerényi 1968[a]: 16). Ως προσωπική του παρατήρηση, ο Martinet γράφει: "Là où une seule pression n'aboutit pas, deux pressions conjuguées peuvent aboutir" (1955: 20[1.10]), πβ. 15. 1981: 23-4(1.8). Παρόμοια σκέψη διατυπώνει ο Martinet 1955: 102(4.11), 1981: 93(4.11).

σύστημα, το αλλάζει, καθώς το κινητοποιεί (1996: 430). Αυτή η συγχρονική αρχή είναι επιβεβλημένο να συμπληρωθεί με μια διαχρονική: "Diachronic phonemics, by overcoming the Saussurian antinomy, has revealed itself as one of the keys to the further development of modern linguistics. It is the only one of the various linguistic disciplines which enables the science of language to transcend the purely descriptive stage and to accede to the realm of explicatory sciences" (Juillard 1953: 200). Τέλος, δεν πρέπει να ξεχασθούν και οι εξωγλωσσικοί παράγοντες (Bhat 1976: 333), ενώ λίγο διαφορετικά εκφράζεται για την αιτιότητα ο Hock, η επισκόπηση του οποίου είναι πάντως πολύ χρήσιμη. Παρακολουθεί το πρόβλημα της γλωσσικής μεταβολής από ιστορικής πλευράς και καταλήγει στις κοινωνιογλωσσολογικές απόψεις του Labov, προτείνοντας ειδώς σύνθεσης των απόψεων των νεογραμματικών και του τελευταίου (1986: 627-61[20]).

Καθώς η προσέγγιση της παρούσας διατριβής είναι ουσιαστικά δομική, δεν θα ερευνηθεί συστηματικά το πρόβλημα του υποστρώματος και των άλλων "στρωμάτων", που κινδύνευε να καταλήξει σε απόλυτη αρχή στις συμβολές των παλαιότερων ερμηνευτών. Αυτό δεν σημαίνει ότι αγνοείται ο ρόλος των *δευτερευόντων* παραγόντων. Αναφέρομαι συχνά στην αρχή του Martinet ("συνδυαστές πιέσεις") και την δέχομαι ως συμπληρωματικό ερμηνευτικό εργαλείο. Θεωρητικά, θα πρέπει να προστρέξουμε σ' αυτόν τον παράγοντα οσάκις η δομική προσέγγιση προσκρούει σε αξεπέραστες δυσκολίες. Στην παρούσα έρευνα όμως δεν έχει δημιουργηθεί τέτοια ανάγκη. Ο Hock δείχνει σκεπτικισμό σχετικά με τις επιδράσεις των υποστρωμάτων. Είναι χαρακτηριστικό πάντως ότι το δυναμικό δομικό δίδαγμα των τελευταίων δεκαετιών έχει ριζικά αλλάξει και την παραδοσιακή ιστορική γλωσσολογία. Έτσι, λ.χ. ο Hock γράφει για "ανίσχυρα", "ισοδύναμα" και "ισχυρά" υπό-, παρά- και επιστρώματα (1986: 411[14.5.2].491[16.3])²⁷⁴

²⁷⁴ Για τις σχέσεις της απισχυροποίησης και του υποστρώματος πβ. αυτ. στις σσ. 482-5(16.1.4), ειδικά σ. 483.

2. ΤΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ

2.1. Στόχος

Η παρούσα έρευνα προσπαθεί να αναλύσει και να συστηματοποιήσει το φαινόμενο της αποκλειστοποίησης, με βάση το ελληνικό γλωσσικό υλικό. Η επιστημονική ανάγκη που επιτάσσεται για κάτι τέτοιο είναι θεωρητικής αλλά και πρακτικής φύσεως. Σχετικά με την δεύτερη διάσταση, μ' όλο που το υπό έρευνα φαινόμενο θεωρείται ως ένα από τα πιο γενικά και χαρακτηριστικά φωνολογικά γνωρίσματα της Ελληνικής, δεν υφίσταται σχετική θεωρία και ούτε κάποια εκτενής έρευνα. Προσθέτω ότι δεν έχω συναντήσει ούτε στην βιβλιογραφία θεωρητικής γλωσσολογίας κάποια μονογραφία με θέμα την αποκλειστοποίηση. Ως προς την πρώτη διάσταση, αυτή είναι τουλάχιστον διττή. Αφενός το όφελος που θα αποκομισθεί θα είναι, όπως ελπίζω, καινούργια αποτελέσματα στον χώρο της δυναμικής αρχιτεκτονικής - ή, με την επικρατούσα ορολογία, "οικονομίας"²⁷⁵ - της φωνολογικής δομής της Ελληνικής ως προς τον ένα τομέα αυτής με επιχειρήματα, πιστεύω, για άλλη μια φορά για την συνεχή (ενιαία) φύση αυτής της γλώσσας. Αφετέρου θα γίνει πιο προσιτό το φωνολογικό της επίπεδο για τις ανάγκες της θεωρητικής φωνολογίας, της γλωσσολογίας εν γένει, οι οποίες, αντίθετα με την ιστορικοσυγκριτική γλωσσολογία, αγνοούν την Ελληνική αρκετά. Διαπίστωσα κάτι τέτοιο διαβάζοντας φωνητικές και φωνολογικές θεωρίες από τον Sievers μέχρι και τους Lass και Goldsmith. Μπορεί στα έργα τους να συναντήσει κανείς παραδείγματα ασιατικών, ινδιάνικων, αφρικανικών γλωσσών, ακόμα και προβηγκιανών, πολύ λιγότερο όμως ελληνικών.²⁷⁶ Η Ελληνική φαίνεται να παραμένει κλειστή στον χώρο της "ελληνικής γλωσσολογίας". Το πράγμα είναι παράδοξο, διότι η Ελληνική συνιστά ένα από τα πιο κατάλληλα αντικείμενα για οποιαδήποτε γλωσσολογική έρευνα²⁷⁷. Λόγω της ιστορικής έκτασης αυτής της γλώσσας και του χρονικού της βάθους, μπορούν στα πλαίσιά της να μελετηθούν φαινόμενα τα οποία αλλού καταλαμβάνουν τον χώρο δύο ή περισσότερων (συγγενών) γλωσσών. Εννοώ π.χ. τη σίγηση (απαλοιφή) του αποκλειστοποιημένου οδοντικού στο πορτογαλικό *suar* ή στο γαλλικό *suar*, σε αντιδιαστολή προς το ισπανικό *sudar* [-ð-] (λατ. *sudare*), ή τη σχέση του φατνιακού /d/ (γερμ. *dies*[eɪ]) με το οδοντικό /ð/ (αγγλ. *this*). Τέτοιες λεπτομέρειες εκτοπίζονται κατ' ανάγκη από τις περιγραφικές αναλύσεις των αντίστοιχων γλωσσών και μεταφέρονται στους χώρους των ειδικών σπουδών: στις νεολατινικές σπουδές ως προς τα πρώτα και στις τευτονικές ως προς τα δεύτερα παραδείγματα αντιστοίχως. Αυτό το περιστατικό επιφέρει τρόπον τινά και την περιθωριοποίηση παρόμοιων φαινομένων. Στον διαχρονικό χώρο η Αρχαία Ελληνική δίνει - πιστεύω να μην υπερβάλλω - το ένα τρίτο του υλικού περίπου των ερευνών της ιστορικοσυγκριτικής και της ινδοευρωπαϊκής γλωσσολογίας. Παρακάτω θα γίνει προσπάθεια εφαρμογής της δομικής προσέγγισης, ως προς το αντικείμενο της διατριβής μου, στο φωνολογικό επίπεδο αυτής της γλώσσας.

2.2. Το συμφωνικό σύστημα της Ελληνικής

Ο πρώτος τόμος της γραμματικής του Schwyzler (1939: 179) παρέχει τον εξής συνοπτικό πίνακα του "φθονγικού συστήματος" (Lautsystem) της Ελληνικής:

²⁷⁵ Πβ. Μπαμπινιώτη 1985: 60(103). Ο καλύτερος ορισμός της έννοιας παρέχεται στον Martinet 1955: 97(4.4) και 1981: 88(4.4).

²⁷⁶ Πιο περιεργη από όλες είναι ίσως η περίπτωση των Ladefoged - Maddieson (1996), οι οποίοι, αντίθετα με τον τίτλο του βιβλίου τους, δεν λαμβάνουν υπ' όψιν την Ελληνική, ενώ, π.χ. η Λατινική, με την ένδειξη "νεκρή", καταχωρήθηκε στο Ευρετήριο του βιβλίου.

²⁷⁷ Πβ. αυτά που σημειώνει ο Ruijgh αξιολογώντας την "Phonétique" του Lejeune (1977: 250).

Αρχαία Ελληνικά	Νέα Ελληνικά
ǎ ḡ ũ ǣ ǿ ĭ ũ ũ	a o u, e i
ǎi ǣi ḡi ũi ǎu ǣu ḡu, aj κτλ., aw κτλ.	ai ei oi ui, aj κτλ.
jǎ κτλ., j w m n η r l, ḡ κ.ά. p p' b t t' d k (k') k' (k'') g (g') p t k t' p t' k t', b d g d g b, m p m p' m b, n t n t' n d, η k η k' η g	ja jo ju je ji, ja κτλ., wa κτλ. m n η r l, n' r' l' p b t d k (k') g (g') m b n d η g (η g') ²⁷⁸
s z	f v s z, ǿ Ǿ h 3 ²⁷⁹ , h' j
h ps ks fs hs dz, sp st sk, sp' st' sk', zb zd zg zm	ps ts ks bz dz gz, sp st sk, zb zd zg zm zv, ft ht, v d v z zv z d
mm κτλ., pp, pp', bb κτλ., ss	

Η πρωτοβουλία του Schwyzer είναι αξιοσημείωτη: δίνει τα συστήματα της Αρχαίας και της Νέας Ελληνικής παράλληλα. Από την άλλη πλευρά όμως, απουσιάζει η φωνολογική προσέγγιση. Αποφεύγοντας τον όρο "φωνολογικός" αναφέρει "φθογγικό σύστημα". Θα περιμέναμε την φωνολογική προσέγγιση, αφού ήδη είχε γεννηθεί η φωνολογία τη στιγμή που δημοσιεύθηκε το έργο του και επειδή ο τίτλος του έργου είναι "*Griechische Grammatik*" και όχι π.χ. "*Historische griechische Sprachlehre*" ή κάτι παρόμοιο. Σύστημα σημαίνει όμως για τον Schwyzer, εκπρόσωπο της παλαιάς σχολής, καθώς μάλιστα είναι ιστορικό και το αντικείμενό του, το οργανωμένο σύνολο "κατακόρυφων" (ιστορικών ή διαχρονικών) φαινομένων, σύμφωνα με τις προτιμήσεις της παλαιότερης γλωσσικής επιστήμης. Ο πίνακας του όμως είναι ακατάλληλος να αποκαλύπτει τις - όπως εκφράζεται ο Martinet - "λανθάνουσες ανισορροπίες" οι οποίες αποτελούν κλειδί ακριβώς για την ιστορική φωνολογία (1955: 66[3.4], 1981: 61[3.4]).²⁸⁰ Για μια πιο δίκαιη αποτίμηση των απόψεων του Schwyzer θα πρέπει να σημειωθεί ότι αυτός αναφέρεται στους σύγχρονους του φωνολόγους Trubetzkoy, Jakobson κ.ά. στην γενική θεωρητική εισαγωγή, και επίσης στο γλωσσικό σύστημα σωσσυρικής αντίληψης. Όμως, η όλη τοποθέτησή του, αναπτύχθηκε σε μισή μόλις σελίδα, αποκαλύπτει κάποια γενική αμηχανία και συγκεκριμένα, όταν γράφει για τα διαρκή της Νέας Ελληνικής, φαίνεται να ξεχνά ότι αυτή η γλώσσα διαθέτει και κλειστά (1939: 22). Είναι χαρακτηριστικό ότι για την εξήγηση της αποκλειστοποίησης επισημαίνει εθολογικούς παράγοντες (αυτ.).

"Λανθάνων δομιστής" θα μπορούσε να ονομασθεί ο πολύπλευρος φιλόλογος και ιστορικός Brandenstein, εκπρόσωπος επίσης της ιστορικής και της ινδοευρωπαϊκής γλωσσολογίας, ο οποίος ίσως για πρώτη φορά προσπαθεί να κατανοήσει τα ελληνικά

²⁷⁸ Για τη σωστή εκτίμηση αυτού φωνήματος βλ. Μαγουλά 1993: 21.26.27.29.31.

²⁷⁹ Υπερωικό διαρκές, αντιστοιχεί στο "γ" του Διεθνούς Φωνητικού Αλφαβήτου.

²⁸⁰ βλ. Dubois et al. 1984: 195.

φθογγικά φαινόμενα με το οπλοστάσιο της σύγχρονης φωνητικής και φωνολογίας. Αναλύοντας τα κλειστά σύμφωνα παρέχει τις εξής τριγωνικές δεσμίδες (1954: 81):

	π		τ		κ
β	φ	δ	θ	γ	χ

Το σύστημά του, που αντικατοπτρίζει το πνεύμα και την ορολογία της Σχολής της Πράγας, παριστάνει τα κλειστά φωνήματα κατά την αύξουσα αρθρωτική δύναμη. Με τα /β δ γ/ στην πρώτη στήλη της κάθε δεσμίδας πιστεύει ότι εκπροσωπείται ο πιο χαλαρός φραγμός. Με τα /π τ κ/ αντιπροσωπεύεται το επόμενο στάδιο της δύναμης του φραγμού και με τα /φ θ χ/ ο τελευταίος, πιο δυνατός φραγμός. Ακολουθώς, συγκρίνοντας τα φωνολογικά συστήματα της ομηρικής εποχής και του 2ου π.Χ. αι. παρατηρεί: "στον χώρο των κλειστών απεβλήθη ο εντυπωσιακά μεγάλος αριθμός των τρόπων υπερνίκησης των εμποδίων κατά την άρθρωση των κλειστών ("die auffallende Zahl an Überwindungsarten bei den Verschlusslauten") και ισοφαρίσθηκαν τα αντίστοιχα κενά με την δημιουργία του ίδιου ποσοτικού επιπέδου των κλειστών και των διαρκών φωνημάτων" (αυτ. σ. 82).

Από την άλλη πλευρά δεν θα περιμέναμε, αναλόγως, ένα "οριζόντιο" (περιγραφικό, συγχρονικό) σύστημα λ.χ. από τον Rix, ινδοευρωπαϊστή, ετρουσκολόγο και ονοματολόγο, συγγραφέα της "*Historische Grammatik des Griechischen*". Ο Rix όμως, ως νεότερος, προτάσσει μακρά φωνολογική εισαγωγή στο βιβλίο του (σσ. 11-28) και προσεγγίζει πολύ καλύτερα τις σημερινές ανάγκες, δίνοντας καμιά φορά επίσης παραστατικά σχήματα (1976: 19[20]). Εξετάζει τα /φ χ θ/ και /β δ γ/ ως παραδείγματα για μεταβολή από πλευράς των διαφοροποιητικών χαρακτηριστικών. Επισημαίνει ότι και τα εξι φωνήματα υπήρξαν κλειστά ενώ από τους ελληνιστικούς χρόνους υπέστησαν αποκλειστοποίηση με αποτέλεσμα την αναδιάταξη συσχετισμών του τύπου

	p		f
p ^h	b	p	ḡ κτλ. ²⁸¹

Αν παραστήσουμε τα ελληνικά κλειστά σύμφωνα μέσα από εξελικτικές φάσεις, θα έχουμε την εξής εικόνα:

²⁸¹ Όμοια τριγωνικά σχήματα (σ. 19[1.2.4, §20]).

ΧΕΙΛΙΚΑ

		κλειστά		κλειστά	
	ψιλά	άηχα	ηχηρά	άηχα	ηχηρά
		δασέα		δασέα	
1.282	p	p^h	b	_____	
	ψιλά	άηχα	ηχηρά	άηχα	ηχηρά
		κλειστά		κλειστά	
		δασέα		δασέα	
2.	p			φ	v
	ψιλά	άηχα	ηχηρά	άηχα	ηχηρά
		κλειστά		κλειστά	
		δασέα		δασέα	
3.	p		b	φ	v

ΟΔΟΝΤΙΚΑ

		κλειστά		κλειστά	
	ψιλά	άηχα	ηχηρά	άηχα	ηχηρά
		δασέα		δασέα	
1.	t	t^h	d	_____	
	ψιλά	άηχα	ηχηρά	άηχα	ηχηρά
		κλειστά		κλειστά	
		δασέα		δασέα	
2.	t			θ	δ
	ψιλά	άηχα	ηχηρά	άηχα	ηχηρά
		κλειστά		κλειστά	
		δασέα		δασέα	
3.	t		d	θ	δ

282 Η αρίθμηση εννοεί την διαίρεση σε διαδοχικές χρονικές περιόδους. Αποφεύγω να σημειώνω φάσεις όπως "αρχαία", "Κοινή" και "μεταγενέστερη", επιφυλασσόμενος την τροποποίηση της καθιερωμένης περιοδολόγησης.

ΥΠΕΡΩΙΚΑ

		κλειστά		κλειστά	
	ψιλά	άηχα	ηχηρά	άηχα	ηχηρά
		δασέα		δασέα	
1.	k	k^h	g	_____	
	ψιλά	άηχα	ηχηρά	άηχα	ηχηρά
		κλειστά		κλειστά	
		δασέα		δασέα	
2.	k			χ	γ
	ψιλά	άηχα	ηχηρά	άηχα	ηχηρά
		κλειστά		κλειστά	
		δασέα		δασέα	
3.	k		g	χ	γ

Από πλευράς φωνολογικών αντιθέσεων, ως το αποτέλεσμα της τρίτης φάσεως κάθε φορά, θα έχουμε τις εξής δέσμες:

p : f	t : θ	k : χ
b : v	d : δ	g : γ

Η κατανομή αντιστοιχεί σ' αυτήν της σημερινής Νεοελληνικής Κοινής (ΚΝΕ). Η θεωρητική βάση του συστήματος είναι η *συμμετρία* που βασίζεται στις παρατηρήσεις του Μπαμπινιώτη (1985[α]: 124-5)²⁸³, και η *πληρότητα*, την οποία εισήγαγε ο Martinet.²⁸⁴ Αν η παρούσα έρευνα κατορθώσει να χρονολογήσει με ακρίβεια το ανωτέρω φωνολογικό σύστημα - και αν αποδεχθούμε την αρχή ότι ο φθογγικός (φωνητικός-φωνολογικός) είναι ο πιο ελεγχόμενος και θετικός τομέας της κάθε γλώσσας - θα είμαστε σε θέση να συμβάλουμε στην ερμηνεία της γένεσης της Νέας Ελληνικής. Παρόμοια προσέγγιση λείπει συνήθως από τα παλαιότερα έργα, που έχουν αντικείμενο είτε τα αρχαία ελληνικά είτε τα νέα. Επιβαρυντικό στοιχείο είναι η ετεροβαρής σημασία που δίδεται συνήθως - υπό την πολιτιστική πίεση - στις διάφορες περιόδους της Ελληνικής. Η συμμετρική κατανομή γίνεται μόνο εμφανής και αποκτά μόνο τη σημασία της εάν περισσότερες από μία φάσεις της γλώσσας συνεξετάζονται, αν δεν γίνονται δηλ. αυθαίρετες χρονικές κατανομές. Οι περιοδολογήσεις - για πρακτικούς

283 Πβ. πιο πρόσφατα Magoula 1992-93: 86-8(3.1), Μπαμπινιώτη 1998(β): 125-9, Μαλικούτη-Drachman εν: Χριστίδης 2001: 386-40 και Πετρούνια αυτ., σσ. 414.448.

284 Οι πιο σημαντικές παρατηρήσεις του αφορούν στο "φωνολογικά ιδανικότερο σύστημα", όπου δεν υπάρχουν "ελεύθερα" φωνήματα: όλα είναι ενσωματωμένα μέσα από συστοιχίες και δέσμες (1955: 103-4[4.14], 1981: 94[4.14]). Για την πληρότητα πβ. επίσης Μπαμπινιώτη 1985: 60(103). Κάνει εντύπωση ότι ο Σκάσσης σημειώνει τον όρο "Ηχητική πληρότης" στην λατ. γραμματική του (1969: 14(12)).

λόγους - μπορεί να δικαιολογηθούν στον χώρο της φιλολογίας, της γραμματολογίας, της ιστορίας, ακόμη και της διαχρονικής γλωσσολογίας (εφόσον ηελληνικά αγνοείται η "οριζόντια" συστηματικότητα). Στον γλωσσικό χώρο όμως, γενικότερα, δεν είναι επιθυμητό διότι επιφέρει τον κίνδυνο του κατακερματισμού ενός κατεξοχήν συνεχούς και διαδιάστατου φαινομένου - της γλώσσας. Προπαντός δεν πρέπει η γλωσσολογία να ακολουθήσει τυφλά τις διαίρεσεις της γραμματολογίας ή της ιστορίας.

Όσο εμφανής και αν είναι η συμμετρικότητα και μάλιστα, με την άρση των κενών ή υποδοχών του συστήματος²⁸⁵, πράγμα πολύ πειστικό ως προς την ερμηνεία των εν λόγω φωνολογικών αλλαγών, η παρούσα έρευνα θα προσπαθήσει να αποδείξει ότι δεν είναι δυνατόν να αναζητηθεί ένας μόνο λόγος σε οποιαδήποτε εξέλιξη, γλωσσική ή μη. Η συμμετρικότητα αποτελεί ένα και μόνο συστατικό, ιδιαίτερης σημασίας βεβαίως, μιας αιτιότητας, δηλ. μιας *ισοαρχημένης* δέσμης αιτιών. Η έρευνά μου θα προσπαθήσει να προσεγγίσει το πρόβλημα πολυεδρικά, χωρίς ωστόσο να φιλοδοξεί να ανιχνεύσει όλα τα συστατικά της δέσμης, πράγμα που μάλλον δεν είναι εφικτό.²⁸⁶ Αυτή η σκέψη θα μπορούσε να ονομασθεί *αρχή της πολυαιτιότητας*.²⁸⁷ Πρέπει να προστεθεί επίσης ότι όχι μόνο η αρχή της δυναμικής συνεπάγεται την δύναμη αλλαγή της ανωτέρω συμμετρικής κατανομής αλλά και τα δείγματα απαλοιφής που παρατηρούνται κυρίως στις νεοελληνικές διαλέκτους. Εμφανίζεται και στην ΚΝΕ κάτι τέτοιο καμιά φορά, όπως είναι οι τύποι "πάμε", "φάω" κτλ., η εξήγηση των οποίων περιοριζόταν παλαιότερα στην επισήμανση αναλογικής επίδρασης.²⁸⁸ Χρειάζεται άλλη έρευνα για να δείχθει αν πρόκειται για τάση που ανακόπηκε (και για να βρεθούν οι λόγοι σ' αυτήν την περίπτωση) ή για δυναμική, δηλ. τάση που βρίσκεται σε εξέλιξη. Η ερμηνεία που επιχειρείται να αποδοθεί σ' αυτό το συναφές φαινόμενο υπάρχει εν σπέρματι ήδη στον Χατζιδάκι, ο οποίος γράφει τα εξής: "Έν τισιν ιδιώμασι τῶν Νοτίων Σποράδων και τῆς Κύπρου ἡ διὰ τῶν φωνητικῶν ὀργάνων ἄρθρωσις τῶν συμφῶνων *τελεῖται λέγειν ἀσθενείας*, διὰ τοῦτο οἱ μετέσθεντοι διαρκεῖς φθόγγοι β, γ, δ, πρὸς δὲ τὸ θ και τὸ μ πολλάκις δὲν σχηματίζονται ἐν τῷ στόματι ἐντεῦθεν φαίνεται ὅτι ἐκπίπτουσιν" (1934: 420-1, η υπογράμμιση δική μου).²⁸⁹ Ο Martinet που προτιμά να μιλά για "ισορροπία"- "ανισορροπία", "σταθερότητα" και "αστάθεια" αντί για "συμμετρία" - "ασυμμετρία", σπεύδει να παρατηρήσει, αφού ανέπτυξε μία δομικά τέλεια και συμμετρικότητα φωνηεντική εικόνα ενός γαλλικού τοπικού ιδιώματος, ότι "η πλήρης σταθερότητα δεν είναι εφικτή", η "λανθάνουσα αστάθεια" είναι πάντα παρούσα (1955: 89[3.33], 1981: 81[3.33]).²⁹⁰

Άμεση απόδειξη για το γεγονός ότι οι δύο παράγοντες - δηλ. οι "έτοιμες" σπές ή υποδοχές (συστηματικός λόγος) και η λειτουργία των κανόνων της αρθρωτικής δύναμης - προϋποθέτουν ο ένας τον άλλον αναφορικά με τη διαμόρφωση ενός φωνολογικού συστήματος παρέχεται από γλώσσες όπου απαντούν παρόμοια φαινόμενα

²⁸⁵ Για εξήγηση των ὀρων βλ. τμήμα 2.5.

²⁸⁶ Πβ. Martinet 1955: 62(2.29), 344(13.28), 1981: 57(2.29), Μπαμπινιώτη 1985: 60(102). Ο Katamba παραδέχεται τη συμμετρία ως καθολική τάση μέσα στα φωνολογικά συστήματα των γλωσσών και θεωρεί ότι τα ασύμμετρα συστήματα, αν και υπαρκτά, είναι πολύ λιγότερα από τα συμμετρικά (1991: 27[2.3]). Βλ. γενικά σσ. 25-34(2.3) και 99(6.2) κεξ. Σημειώτουν ότι οι αμερικανικές σχολές προτιμούν τον ὄρο "pattern congruity" (Hyman 1975: 93-7[3.4.3], Crystal 1991: 253, 1997: 282, Trask 1996: 259) ενώ ο Hock γράφει για "pattern symmetry" (1986: 162[8.5]).

²⁸⁷ Πβ. Aitchison 1974:11, Martinet 1955: 20(1.10), 1981:19(1.5), Hock 1986: 627(20) κεξ.

²⁸⁸ Έτσι λ.χ. ο Χατζιδάκις σε διάφορα γραπτά του. Σημειώτουν ότι η απαλοιφή (deletion, loss) θεωρείται "δείκτης αδυναμίας του φωνήματος" (index of weakness) (Lass 1984: 183[8.3.3]). Βλ. επίσης Ib. 1984: 187(8.4.2) και Hock 1986: 81(5.2, αρ. 45).

²⁸⁹ Στη σ. 422 παρέχει παραδείγματα όπως "σφαή", "χαραῆς" (Κρήτη), "ἄνοη", "ἄπραη" (Θήρα). Η μελέτη του Χ. πρωτοδημοσιεύθηκε το 1916!

²⁹⁰ Για τον ρόλο της ισορροπίας μεταξύ "αναγκών" και "αδρανείας" πβ. Martinet 1955: 94(4.1), 95(4.2), 97-8(4.5), 1981: 85(4.1), 85(4.2), 88-9(4.5) και Fischer-Jørgensen 1975: 47(3.18). Βλ. τον Hock για την *ασυμμετρία των φωνητηνικών οργάνων* (1986: 166[8.3]), κάτι που απαντά και στο έργο του Martinet. Η ισορροπία (Gleichgewicht) απασχολούσε, από φωνητική άποψη, και τον Sievers (1893: 73[189]). Η Aitchison γράφει για "Unattainable equilibrium" (1991: 150).

χωρίς παρόμοια συστηματικά αποτελέσματα. Έτσι λ.χ. η αλλαγή $t > d$ στην αμερικανική Αγγλική που σύμφωνα με τις αρχές της κλίμακας ισχύος προηγείται άμεσα της αποκλειστοποίησης, δεν προκαλεί αλυσιδωτές αντιδράσεις με μορφή *διαδοχικών πιέσεων* ή *έλξεων* όπως π.χ. στις ρομανικές γλώσσες.²⁹¹

2.3. Εντοπισμός των δύο φάσεων της απισχυροποίησης (/β̥ ð̥ / και /θ̥/) και της ισχυροποίησης (των συμφωνικών επενθέσεων)

Η γενικότερη άποψη για την εμφάνιση των ηχηρών αποκλειστοποιημένων²⁹² (με την στατική ορολογία: διαρκών ή τριβόμενων) της Ελληνικής είναι ότι αυτά παρατηρούνται στο γραπτό υλικό μόνο από τους ελληνιστικούς χρόνους. Τα παραδείγματα είναι της τάξεως των χιλιάδων και είναι πολύ εύκολο να πεισθεί κανείς ότι από την εποχή εκείνη επρόκειτο ὄντως για ένα ευρέως διαδεδομένο φαινόμενο. Τα παλαιότερα παραδείγματα θεωρούνται συνήθως ὀλίγα, αντιφατικά, και ανεπαρκή για παρόμοια διαπίστωση. Αυτή η εικόνα επιζει παρά το γεγονός ότι ήδη ο Schwyzer προσπάθησε να την διαφοροποιήσει απαριθμώντας επίσης μερικές αρκετά πρώμες περιπτώσεις. Αυτήν την συντηρητική άποψη έχουν μεταξύ άλλων οι Rix (1976: 18[1.2.4]) και Szemerényi (1996: 26[2.7.2]).²⁹³

Σύμφωνα με μια παρατήρηση του Grammont η χαλάρωση αρθρώσεως είναι ειδικά συχνή στις γλώσσες με δυναμικό τονισμό (1971: 170).²⁹⁴ Κάτι τέτοιο θα εξηγούσε το γεγονός ότι η αποκλειστοποίηση γενικεύθηκε σε ολόκληρο τον ελληνικό γλωσσικό χώρο ακριβώς από την ελληνιστική εποχή, όταν δηλ. πραγματοποιήθηκε και η μετάβαση από τον μουσικό στον δυναμικό "τόνο" (=τονισμό) με ταυτόχρονη επιτάχυνση του προφορικού λόγου (Μπαμπινιώτης 1990-91 [22.11.1990])²⁹⁵, ενώ δεν εξηγεί καλά τις απαρχές της. Αυτές - δημιουργούμενες πρόσκαιρα μέσα από τις ανωμαλίες του κληρονομηθέντος ασύμμετρου φωνολογικού συστήματος όπως θα προσπαθήσω να αποδείξω - ανόγανται σε πολύ παλαιότερη εποχή. Στην παρούσα έρευνα οι λόγοι των αλλαγών θα αναζητηθούν και στις δύο χρονολογικές τομές και θα αναγνωρισθούν, στην πρώτη όπως και στην δεύτερη, λόγοι φυσιολογικοί²⁹⁶ και λόγοι συστηματικοί, δηλ. εξηγήσεις που αφορούν σε περιοχές κατεξοχήν κυριαρχούμενες από την συστηματική φύση της γλώσσας.

²⁹¹ Για την έννοια πβ. Martinet 1955: 59(2.28) κεξ., 1981: 54(2.28) κεξ. και Μπαμπινιώτη 1985: 61(103). Στην μεταβολή αυτή της Αμερικανικής επέστρεψε την προσοχή άλλωστε ήδη ο Wundt που έβλεπε την εξήγηση του φαινομένου στην επιτάχυνση του προφορικού λόγου ως συνακόλουθο του αμερικανικού τρόπου ζωής (1911 [I]: 489, βλ. επίσης σ. 508 αυτ.).

²⁹² Θα προτιμήσω αυτόν τον ὄρο, που εισηγήθηκε ο Μπαμπινιώτης (πβ. λ.χ. 1985(a): 123), αντί του παλαιότερου "πνευματώδη" ή του "πνευματικό"/ "πνευματικά", που υπάρχει π.χ. στο μεταφρασμένο κείμενο του Mounin (1994: 197.114) και του Martinet (1997: 245.47[2-24], 81[3-16] κ.α.). Ο ὄρος "πνευματικά" δεν είναι κατάλληλος για να χαρακτηρίσει αυτά τα φωνήματα μέσα από την δυναμική των αλλαγών τους και έτσι δεν εξυπηρετεί τους στόχους της παρούσας μελέτης.

²⁹³ Επισκόπηση του φαινομένου στον Schwyzer 1939: 207-10. Ο Κουρμούλης (1949: 70) υποστηρίζει τα εξής: "Οἱ ἄνωτεροι κληρονομηθέντες ἠχηροὶ κλειστοὶ φθόγγοι τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γλώσσας β, γ, δ, προσφέροντο, τουλάχιστον μέχρι καὶ τῶν κλασσικῶν χρόνων, ὅπως προφέρονται σήμερον οἱ διὰ τῶν γραμμάτων b, d, g ἐκφραζόμενοι φθόγγοι τῶν ρωμανικῶν γλωσσῶν". Επίσης ο Allen είναι αρκετά κατηγορηματικός (1987: 30-1). Αντίθετα κάπως με την κατηγορηματικότητα του ορθώς παρατηρεί ὅμως στην Εισαγωγή: "a change of sound must commonly have antedated its first indication in spelling" (σ. XVI). Πβ. αναφορικά μ' αυτό το πρόβλημα την μελέτη του γράφοντος με θέμα τα πρώμα δείγματα της αποκλειστοποίησης της Ελληνικής στα *Πρακτικά του 3ου Παγκοσμίου Συνεδρίου για την Ελληνική Γλώσσα*, Επιμέλεια Α. Μόζερ, Αθήνα, 1999: 472-81.

²⁹⁴ Πβ. Μπαμπινιώτη (1986: 28(50)).

²⁹⁵ Ο καθηγητής επέστρεψε την προσοχή στο γεγονός ότι οι γλώσσες με μουσικό τόνο χρειάζονται περισσότερη διάρκεια εκφώνησης.

²⁹⁶ Πβ. τις έννοιες "φυσική φωνολογία", "φυσικότητα" στους Hock 1986: 535(17.1.1), Crystal 1991: 230-1.262, Katamba 1991: 98 κεξ., και Trask 1996: 236.

Η περαιτέρω εξέλιξη των αποκλειστοποιημένων της Ελληνικής αλλά και αρκετών άλλων γλωσσών μπορεί να οδηγήσει στην τελική σίγηση ή απαλοιφή των πρώτων. Θα επισημανθεί αυτό τόσο στο κλασικό υλικό, στα παραδείγματα νεοελληνικών ιδιωμάτων αλλά και στοιχείων της Νεοελληνικής Κοινής όσο και σ' αυτά διαφόρων ξένων γλωσσών.²⁹⁷ Αυτή η επέκταση της έρευνας δεν δικαιολογείται μόνο από την φύση της εξεταζόμενης γλώσσας, δηλ. της Ελληνικής, η οποία - και πιστεύω να αποτελεί αυτό κοινό τόπο για όλους τους σοβαρούς ερευνητές της - είναι ενιαία και "συνεχής" (αποτελεί *continuum*) αλλά και από την φύση της ίδιας της γλώσσας ως αντικείμενου των γλωσσολογικών ερευνών. Βλέποντας την γλώσσα *διαχρονικά* - κάτι που δεν έρχεται και δεν πρέπει να έρχεται σε σύγκρουση με την συγχρονική θεώρησή της - η επαλληλία των διαφόρων φωνολογικών "νόμων" και των διαδικασιών αποδεικνύεται ένα σύνολο ακριβώς αυτού του χαρακτήρος. Ο Martinet, γράφοντας για τις λανθάνουσες τάσεις των νεολατινικών γλωσσών, δεν διστάζει να λαμβάνει υπ' όψιν εκατοντάδες ή μέχρι και δύο χιλιάδες χρόνια που μεσολαμβάνουν από την έναρξη ως την ολοκλήρωση κάποιων φωνολογικών εξελίξεων (1955: 297-8[12.1], 301[12.8])²⁹⁸ Αυτές οι παρατηρήσεις δείχνουν ότι η καθαρά συγχρονική θεώρηση σωσσυρικής αντίληψης της γλώσσας στην αναζήτηση των αιτιών των αλλαγών, χωρίς το διαχρονικό στοιχείο δεν είναι επαρκής και ιδιαίτερα στην περίπτωση των μεγάλων ινδοευρωπαϊκών πολιτισμικών γλωσσών με χιλιάδες χρόνια ιστορίας και παράδοσης αποβαίνει αδιανόγητη (βλ. τμήμα 1.5.5).

Ως προς την *θέση* των αλλαγών - και εδώ πρόκειται για μια διαφοροποίηση του γράφοντος από το έργο του Teodorsson -, η πλειοψηφία και συγχρόνως επίσης οι πιο αντιπροσωπευτικές περιπτώσεις των εξετασθέντων αποκλειστοποιημένων εντοπίζονται σε ενδοφωνεντικό φωνολογικό περιβάλλον (**V__V** ή **φ__φ**), ένα περιβάλλον εξ ορισμού ασθενές ή ανοικτό (1955: 257[11.1], 288[11.41]{(66)}, 1981: 99[4.21-22])²⁹⁹. Μάλιστα, σε σημεία που προηγούνται φωνήεντος, περισσότερο ασθενές είναι το "**φ__φ**" και λιγότερο το "**φ__φ**".³⁰⁰ Ως ανοικτό, είναι και *απισχυροποιητικό*, εν πάσει δε περιπτώσει ιδιαίτερο για τα συμφωνικά φωνήματα. Ανάλογα, επιτρέπεται το συμπέρασμα ότι οι απαρχές αυτής της τροπής πρέπει να αναζητηθούν σε παρόμοια περιβάλλοντα. Οι διαπιστώσεις, εξαχθείσες από τα δεδομένα του Corpus, είναι σε πλήρη αρμονία με τις αρχές και διαπιστώσεις της Φυσικής Φωνολογίας.³⁰¹

Αντίθετα, ένα περιβάλλον "**__C**" ή "**__Σ**" θεωρείται "προστατευόμενο" (protected) και δεν ευνοεί την απισχυροποίηση. Αυτό σημαίνει ότι τα σύμφωνα - προστατευόμενα από άλλα σύμφωνα - δεν είναι τόσο επιρρεπή, σε περιβάλλοντα αυτή της φύσεως, προς οποιαδήποτε μορφή αποδυνάμωσης (Lass 1984: 182[8.3.2]). Δεν αντιφάσκει προς την διαπίστωση για το αποκλειστοποιητικό "**φ__φ**" περιβάλλον το γεγονός ότι στο Σώμα Υλικού απαντά και "**Σ**" στη θέση του "**φ**". Αφενός οι περιπτώσεις αυτές είναι σχετικά

²⁹⁷ Πβ. Niehoff-Panagiotidis 1994: 1 όπου τονίζεται η σημασία της έρευνας των νεοελληνικών διαλέκτων. Για τη σημασία των μεσαιωνικών και των νεοελληνικών διαλέκτων με αυτήν την έννοια πβ. Teodorsson 1977: 21 και Μπαμπινιώτης 1985: 30(58). Το φαινόμενο είναι όμως γνωστό και στην περίπτωση άλλων φωνημάτων της Αρχαίας Ελληνικής: πβ την εξασθένωση του ενδοφωνεντικού /s/ : s > h > φ (Μπαμπινιώτης 1985: 47-8[85]).

²⁹⁸ Παρόμοια άποψη εκφράζεται επίσης στις σσ. 144 (4.69) και 366(13.64).

²⁹⁹ Γενικά, για την ενδοφωνεντική αποδυνάμωση (lenition), με κελτικά και ρομανικά παραδείγματα, βλ. Martinet aut., σσ. 263-74(11.10-11.21) και 1981: 192-209(6.49-6.75).

³⁰⁰ Lass 1984: 181(8.3.2). Πβ. επίσης Katamba 1991: 144(8.2), Trask 1996: 274. Ο Martinet χρησιμοποιεί τους όρους "ασθενής" ή "ανίσχυρη θέση" σε αντιδιαστολή προς τα "ισχυρή" ή "εν ισχύει θέση", 1955: 81(3.24), 83[3.26], 84(3.27), 87[3.27], 244[9.14], 272[11.19] κτλ., πβ. ιδ. 1981: 68(3.16), 74(3.24), 76(3.26), 77[3.27] κτλ. Βλ. επίσης Ruipérez 1956: 72 και Crystal 1991: 182, 1997: 201-2.

³⁰¹ Donegan - Stampe 1979: 129(1), Trask 1996: 236. Βλ. Pagoni (1993: 80[13]) για κριτική του όρου "intervocalic" καθώς επίσης για το τι θεωρεί "weakening environments" η φωνολογία της κυβέρνησης. Πβ. ακόμα σσ. 81 κέξ. Στη σ. 130 εξηγεί τι θεωρείται "prime lenition site" στα πλαίσια της ίδιας φωνολογίας.

λίγες, αφετέρου τα εν λόγω "**Σ**" είναι τέτοια που - στην Κλίμακα Αντηχητικότητας - κατατάσσονται σε άμεση γειτνίαση με τα φωνήεντα (είναι δηλ. έρρινα και υγρά). Με αυτήν την έννοια θεωρούνται οιονεί φωνήεντα. Πβ. σχετικά τις παρατηρήσεις του Murray ("Consonantal Strength Scale") και του Malmberg για συμπλέγματα με /r/ ως το δεύτερο συστατικό, από τα ισπανικά. Εκεί όχι μόνο τα ηχηρά απισχυροποιούνται στα συμπλέγματα /dr/, /gr/, αλλά και το άηχο /t/. Ο δε Ruipérez επιστράτη την προσοχή στην "action ouvante de /r/".³⁰² Ως όρο που να καλύπτει τόσο τα "**φ**" όσο και τα "**Σ**" με την ανωτέρω έννοια προτείνω το "ενδοχητικά περιβάλλοντα", στο οποίο θα αντιστοιχούσε ως αγγλικός όρος το "intersonorant environment". Με την φιλοσοφία αυτή θα μπορούσε και να καταργηθεί η παραδοσιακή διάκριση "φωνήεντα-σύμφωνα". Πράγματι, ο Katamba εξετάζει τα διαφοροποιητικά χαρακτηριστικά για τρεις κατηγορίες φωνημάτων: "vowels", "sonorants", "obstruents" (1991: 54-5).³⁰³

Τα συγκεκριμένα περιβάλλοντα είναι όμως απισχυροποιητικά μόνο "προς τα δεξιά". Αφού το σύστημα του Lass (1984), το οποίο υιοθετώ, προβλέπει επίσης τις κινήσεις "προς τα αριστερά", τα ίδια πρέπει να χαρακτηρισθούν επίσης ισχυροποιητικά στο βαθμό που απαντούν επίσης "αντίθετες" φωνολογικές εξελίξεις. Από κοινού για τις δύο περιπτώσεις, θα πρότεινα τον όρο "δισθενή περιβάλλοντα" ή "WS- (=weakening-strengthening) environments". Θα γίνει περισσότερος λόγος για τις σχετικές αλληλένδετες κινήσεις στο κεφάλαιο Ερμηνεία.³⁰⁴

Οι μόλις αναφερθείσες απισχυροποιητικές διαδικασίες μπορούν να σημειωθούν παραστατικά με τον ήδη εισαχθέντα συμβολισμό ως εξής:

$$\Sigma \rightarrow \Sigma / \text{φ__φ} \text{ ή } \Sigma \rightarrow \emptyset / \text{φ__φ},$$

όπου το "**Σ**" εννοεί (συμβατικά) τα κλειστά /b d g/, το "**Σ**" τα αποκλειστοποιημένα /b̥ d̥ g̥/, και το "**∅**" το μηδενισμένο φώνημα.

Αναφορικά με το /b/, μεγάλος αριθμός των περιπτώσεων απαντά σε απόλυτη αρχή. Ο Martinet, εξετάζοντας την Βασκική ("Ευσκαρική"), θεωρεί ότι αυτή η θέση διαθέτει τα ίδια φωνολογικά κριτήρια με το ενδοφωνεντικό περιβάλλον (1955: 312[12.21], 324[12.35]{(52)}, 381[14. 13]).³⁰⁵ Όπως φαίνεται, πρέπει να επεκταθεί η ισχύς αυτής της παρατήρησης - στην περίπτωση της Ελληνικής τουλάχιστον - και στα δύο άλλα φωνήματα (Tsoranakis 1988: 85). Τα νεοελληνικά ιδιώματα παρέχουν καθαρά παραδείγματα της απαλοιφής - ως το επόμενο στάδιο της αποδυνάμωσης - στο συγκεκριμένο φωνολογικό περιβάλλον³⁰⁶, για το <δ> και το <β>, ενώ το παλαιότερο υλικό παρέχει δείγματα και για την αντίθετη διαδικασία με το <γ>. Μερικά παραδείγματα από το Corpus είναι τα "έν (δεν)", "οσκού (βοσκός)", "Ελληροφόντης (Βελλεροφόντης)"³⁰⁷, "{ψ}ένιας (ένιας)", "{ψ}ί[σην] (ίσην)" κτλ.

Αφού η αλλαγή αυτή αποτελεί μεταβολή εξηρητημένη από το περιβάλλον (είναι δηλ. context-bound ή context-sensitive), πρόκειται στην πραγματικότητα για *αφομοίωση*. Θα έπρεπε ανάλογα να χαρακτηριστεί ως κάποια υποπερίπτωση της

³⁰² Malmberg 1948: 245, Murray 1992: 122, Ruipérez 1956: 72. Πβ. επίσης Grammont 1971: 171.

³⁰³ Πβ. Hock 1986: 15-6(2.1.4), 23(2.1.12), για τον όρο "intersonorant" βλ. aut. σ. 83(5.2).

³⁰⁴ Πβ. A. Sommerfelt, Sur le système consonantique du celtique - in: E. Albertini et al., *Mélanges Vendryes* 1925: 341, όπου διαβάζουμε αυτήν την παρατήρηση: "consonnes [...] fortes en position intervocalique" (το άρθρο εξακριβώνει φωνολογική αντίθεση μεταξύ συμφώνων με χαλαρή και έντονη άρθρωση).

³⁰⁵ Πβ. Lass 1984: 181-2(8.3.2) που υποστηρίζει - με βάση το ουραλικό υλικό - ότι η προτιμώμενη ρύθμιση (preferred modality) της αρκτικής θέσεως είναι η opening και της ενδοφωνεντικής της sonorization.

³⁰⁶ Για αντίστοιχα φαινόμενα λ.χ. στο αιτωλικό ιδίωμα, πβ. Κοντό 1989: 81-100.

³⁰⁷ Αυτός ο τύπος μαρτυρείται στον Ευστάθιο, ο οποίος τον αποδίδει στον Ζηνόδοτο (4-3 αι. π.Χ.). Πρέπει πάντως να ερωτηθεί αν είναι πραγματικά αρχαίος. Βλ. περισσότερες λεπτομέρειες στο τμήμα 3.2.1.9.3.

αφομοίωσης. Εξυπηρετεί ως όρος όμως για τον λόγο ότι το "αφομοίωση" μαζί με το "ανομοίωση", ως "catch-all terms" (Lass), θα κάλυπταν τις περισσότερες φωνολογικές διαδικασίες.³⁰⁸

Η επένθεση ανετυμολογικού υπερωικού διαρκούς, συμβολίζεται με αυτήν την διαδικασία:

$\emptyset \rightarrow \gamma / \varphi _ \varphi$.³⁰⁹

Συγκεκριμένα, το "ύγιαίνει (=ύγιαίνει)" π.χ. μπορεί να παριστάνεται ως $\emptyset \rightarrow \gamma / \varphi _ \varphi$. Με τον ίδιο τρόπο παριστάνεται και η επένθεση του χειλοδοντικού διαρκούς /v/. Η επένθεση υπάγεται στις περιπτώσεις της ενδυνάμωσης ή fortition, με αντίποδα τις περιπτώσεις της αποδυνάμωσης ή lenition (Donegan - Stampe 1979: 142[2.4]).³¹⁰

2.4. Κατανομή του γλωσσικού υλικού

2.4.1. Διάλεκτοι και ιδιώματα της Ελληνικής

Η ελληνική γλώσσα υπάρχει στον ελλαδικό χώρο ανέκαθεν μέσα από διαλέκτους και ιδιώματα, μια γλωσσική κατάσταση στην οποία η Αλεξανδρινή Κοινή αποτελεί περισσότερο την εξαίρεση παρά τον κανόνα.³¹¹ Για τον λόγο αυτό η έρευνά μου έπρεπε να ακολουθήσει την Ελληνική μέσα από την τοπική και χρονική διαφοροποίηση της εκάστοτε γλωσσικής κατάστασης. Κάτι τέτοιο όμως απαιτεί ενιαία διαλεκτική κατανομή όλης της Ελληνικής. Το σύστημα που υιοθέτησα, προσαρμοσμένο στις ανάγκες του Corpus και συμπληρωμένο με την επιλεκτική κατανομή των νεοελληνικών διαλέκτων (με πρόσθετα στοιχεία επίσης και άλλων γλωσσών), βασίζεται στο έργο των Buck και Μπαμπινιώτη³¹², είναι δε το εξής:

Δυτ(ικές)

³⁰⁸ Πβ. Θεοφανοπούλου-Κοντού 1977: 61-2(3.2), Donegan - Stampe 1979: 129(1), 142(2.4), Lass 1984: 171(8.2). Οι Vennehmann - Ladefoged (1973: 64) - εξετάζοντας την weakening - γράφουν ότι πρόκειται καθαρά για αφομοίωση και ο Hock (1986: 61[5] κεξ.) πραγματεύεται τα "Assimilation, weakening, loss" σε ένα κεφάλαιο. Για την εκτίμηση της αφομοίωσης, στο σύγχρονο επίπεδο πβ. Martinet 1955: 23-4(1.15), 1981: 24(1.9).

³⁰⁹ Πβ. Σετάτο 1974: 17(2.316). Ο σωστός φωνολογικός όρος είναι "συμφωνική επένθεση" ("consonant epenthesis"). Το φαινόμενο, που παλαιότερα λεγόταν "ανάπτυξη αλόγου πνευματώδους", είναι μία από τις υποπεριπτώσεις των παρεμβολών (insertion) του τύπου $\emptyset \rightarrow X$, δηλ. "αντικατάσταση του μηδενός με κάτι" («replacement of zero by something»), εμφανιζόμενη "σε διζωνικές θέσεις που δεν είχαν καταληφθεί προηγουμένως", Lass 1984: 184(8.4.1). Η κάπως χαλαρή γλώσσα του Lass (από το τίποτε δηλ. δεν μπορεί να γίνει κάτι!) δημιουργεί ερωτηματικά οντολογικής φύσεως, τα οποία δεν απαντώνται στο βιβλίο του, όπως άλλωστε παραβλέπει το πρόβλημα και ο Σετάτος. Το ίδιο ισχύει για την απαλοιφή. Με άλλα λόγια, η δημιουργία δεν μπορεί να γίνει *ex nihilo* και το δημιούργημα δεν μπορεί να χαθεί *in nihilo*. Επομένως οι δύο διαδικασίες πρέπει να θεωρηθούν μόνο ως *υποθέσεις εργασίας* (working hypotheses). Θα ήθελα να αναφερθώ σ' αυτό το σημείο και πάλι στη σκέψη του Martinet περί του "οικονομικού κυκλώματος" ή "κύκλου" των φωνηέντων-συμφώνων (π.χ. 1955: 329[13.6]). Στην έκδοση του 1981 (σ. 168[6.6]) υποστηρίζει την ίδια θέση. Για την παλαιότερη ερμηνεία πβ. Meillet 1975: 334 ("πιστεύω").

³¹⁰ Για λεπτομέρειες της γραμμικής δήλωσης που υιοθετήθηκε εδώ πβ. Halle - Clements 1983: 93, επίσης Θεοφανοπούλου-Κοντού 1977: 61(3.2).

³¹¹ Πβ. Allen 1987: XV (σύγκριση Λατινικής και Ελληνικής).

³¹² Buck 1955: 9-14, Μπαμπινιώτης 1985(α): 97-8, Μπαμπινιώτης 1998(β):104-5. Για μια σύγχρονη προσέγγιση των αρχαίων ελλ. διαλέκτων πβ. Brixhe εν Χριστίδης 2001: 361 κεξ., βλ. επίσης σσ. 281-379 αυτ.

Δυτ I 1	Φωκική
2	Λοκρική
3	Ηλείακή (Ολυμπίας)
4	ΒΔ Κοινή

Δυτ II 1	Λακωνική
1 (νεοτ.)	Τσακωνική
2	Μεσσηνιακή ³¹³
3	Μεγαρική
4	Κορινθιακή
5	Αργολική
6	Δωδεκανησιακή I (Ρόδου και αποικιών, π.χ. Ίργιου Σικελίας)
6 (νεοτ.)	Κάρπαθου, Ρόδου, Νίσυρου, Κάλυμνου
7	Δωδεκανησιακή II (Κω)
7 (νεοτ.)	Ικαρίας
8	Θηραϊκή (Μήλου) - Κυρηναϊκή
8 (νεοτ.)	Ίου
9	Κρητική
9 (νεοτ.)	Κρητική
10	Σικελική
11	Ιταλίας ³¹⁴
11 (νεοτ.)	Κάτω Ιταλίας

Κεν(τρικές)

Κεν I 1	Λεσβιακή ³¹⁵
2	Θεσσαλική
3	Βοιωτική
3 (νεοτ.)	Περαχωριού

Κεν II 1	Μακεδονική
2	Ηπειρωτική
3	Κεφαλληνιακή

Κεν III	1	Κοινή
	1 (μεσ.)	Κωνσταντινούπολης, Στοιχεία σε σλαβικά κείμενα
	1 (νεοτ.)	ΚΝΕ
	2	Ποιητική ανάμεικτη ³¹⁶

Αν(ατολικές)

Αν I	1	Αττική
	2	Ιωνική
	2 (νεοτ.)	Ποντιακή ³¹⁷

³¹³ Το υλικό της Μικηναϊκής Εποχής (Πύλου) κατατάσσεται στο Αν II 1.

³¹⁴ Έτσι δηλώνω την χρήση της Ελληνικής σε μη ελληνικό περιβάλλον της Αρχ. Ιταλίας (π.χ. Μεσσηνών).

³¹⁵ =Λεσβιακή + Ασιατική Αιολική (Buck 1955: 11).

³¹⁶ Π.χ. η γλώσσα του Θεόκριτου, πβ. HGD 315, Buck 1955: 347.

³¹⁷ O Niehoff-Panagiotidis θεωρεί ότι πρόκειται για νεοϊωνική διάλεκτο (1994: 19).

	3	Αχαϊκή
	4	Μικρασιατική ³¹⁸
Av II	1	Μυκηναϊκή
	2	Αρκαδική
	3	Κυπριακή
	3 (νεοτ.)	Κύπριακή
	4	Παμφυλιακή

2.4.2. Λοιπές ινδοευρωπαϊκές (ΙΕ) γλώσσες:

ΙΕ I	1	Σανσκριτική
	2	Λυκική
II	1	Λατινική
	2	Οσκιική
	3	Ομβρική
III	1	Κελτική
IV	1	Ιταλική
	2	Ισπανική
	3	Πορτογαλική
	4	Προβηγκιανή
	5	Γαλλική
V	1	Γοτθική
	2	Αρχαία Ισλανδική
	3	Αρχαία Σαξονική
	4	Αγγλοσαξονική

2.4.3 Μη ινδοευρωπαϊκές (ΜΙΕ) γλώσσες

ΜΙΕ I	1	Ετρουσκική ³¹⁹
	2	Εβραϊκή
II	1	Φιννική
	2	ΟΥγγρική

2.4.4. Δικαιολογία της κατανομής

Έκρινα σκότιμο να κάνω περιορισμένη χρήση επίσης των όρων της αρχαίας κατανομής των διαλέκτων. Αυτή η ορολογία εξυπηρετεί κυρίως σε περιπτώσεις που αντιμετωπίζεται αβεβαιότητα ή αμφιβολία στην ακριβή γλωσσική κατάταξη διαφόρων ποιητών και συγγραφέων.³²⁰

³¹⁸ Έτσι δηλώνω διάφορες περιπτώσεις αποδόσεως μη ελληνικών γλωσσικών στοιχείων της Μικράς Ασίας με ελλ. αλφάβητο, βλ. π.χ. *dagara/Απαράς* στο Corpus.

³¹⁹ Οι απόψεις για την κατάταξη της Ετρουσκικής δίστανται. Οι Ιταλοί επιστήμονες καθώς επίσης άλλοι δυτικοί, όπως οι H. Rix, A.J. Pfiffig κ.λπ., απορρίπτουν τον ΙΕ χαρακτήρα της. Οι "πελασγίζοντες" (V.I. Georgiev, J. Harmatta κ.λπ.), αντίθετα, υποστηρίζουν ότι, μαζί με τη συγγενή Τυρρηνική, πρόκειται για ΙΕ γλώσσα. Κατά την άποψή τους, Ετρουσκο-Τυρρηνική, Πελασγική και Χεττιτική είναι συγγενείς γλώσσες. Για τους "πελασγίζοντες" πβ. M.B. Sakellariou, *Peuples préhelléniques*, 1977: 8-9.42.60-61.321+. Για την ενδεχόμενη συγγένεια της Ετρουσκικής με άλλες γλώσσες και τις επαφές της με την Ελληνική πβ. C. de Simone εν: Χριστιδής 2001: 583-6.

³²⁰ Πρόκειται για τα "Ατθίς, Ίας, Δωρίς, Αιολίς" και "Κοινή" (=Αλεξανδρινή Κοινή), παρμένα από το έργο του Άπολλωνίου του Δυσκόλου. Ο πιο επιγραμματικός ορισμός τους εμφανίζεται στον Γρηγόριο,

Για ερμηνευτικούς και συστηματικούς λόγους έπρεπε να ληφθούν υπ' όψιν επίσης ορισμένα νεοελληνικά ιδιώματα. Η ενσωμάτωσή τους δεν ήταν δυνατή με άλλο τρόπο παρά με μια λιγότερο ή περισσότερο μηχανική κατανομή η οποία ακολουθεί την επίσης κάπως φορμαλιστική κατάταξη των αρχαίων διαλέκτων, δικαιολογείται δε με τα συγκεκριμένα φωνολογικά δεδομένα (πβ. την Ιεραρχία Ισχύος που αναπτύσσω πιο κάτω προετοιμάζοντας την Ερμηνεία). Αυτό το στοιχείο εξυπηρετεί έτσι όπως είναι, αφού το θέμα που ερευνάται δεν είναι τα νεοελληνικά ιδιώματα εν γένει αλλά μία μόνο φωνολογική λεπτομέρεια - το επόμενο στάδιο στην κλίμακα της απισχυροποίησης - η οποία δείχνει ότι δεν εξαρτάται από διαλέκτους, αλλά ότι είναι διαχρονικής φύσεως. Η αποκλειστοποιημένη προφορά των "μέσων" σ' όλο το σημερινό γλωσσικό χώρο είναι δεδομένη.³²¹ Σημασία για την παρούσα έρευνα έχουν οι περιπτώσεις της απαλοιφής που εκδηλώνονται στα ίδια φωνολογικά περιβάλλοντα με την αρχαιότερη αποκλειστοποίηση. Θα συμφωνούσα με τον Niehoff-Panagiotidis (1994: 14) ότι το νεότερο υλικό δεν πρέπει να χωριστεί από το κλασικό. Λαμβάνεται υπ' όψιν το νεότερο διαλεκτικό υλικό στο μέτρο που αυτό το φαινόμενο έχει γενικευθεί.³²² Ένα από τα συμπεράσματα της παρούσας Ανάλυσης θα είναι ότι η διαλεκτική κατανομή πρέπει να θεωρηθεί περισσότερο ως πρακτικό και λιγότερο ως ουσιαστικό ερευνητικό εργαλείο. Όπως και η προσπάθεια του Bubelik (1983), η παρούσα Ανάλυση φιλοδοξεί να είναι *πανδιαλεκτική*.³²³

Το σύστημα των ελληνικών ιδιωμάτων ακολουθείται από ένα μικρότερο, αυτό των άλλων ινδοευρωπαϊκών και μη γλωσσών. Πρόκειται για σύντομη επιλογή που αποσκοπεί στο να δώσει ευρύτερη θεωρητική διάσταση στα εξετασθέντα φαινόμενα.

Μητροπολίτη Κορίνθου (12ος αι.): "Διάλεκτός ἐστιν ἴδιωμα γλώσσης, ἢ διάλεκτός ἐστι λέξις ἴδιον χαρακτήρα τύπου [...] ἐμφάνουσα. Ἰὰς ἐκλήθη ἀπὸ τοῦ Ἰωνος, τοῦ υἱοῦ [...] τοῦ Ἀπόλλωνος [...], καὶ Κρεοῦσης, τῆς Ἐρεχθέως θυγατρὸς, [sic] ἢ ἔγραψεν Ὀμηρὸς. Ἀτθίς ἀπὸ τῆς Ἀτθίδος, τῆς Κραναιοῦ [...] θυγατρὸς, [sic] ἢ ἔγραψεν Ἀριστοφάνης. Δωρίς ἀπὸ Δώρου, τοῦ Ἑλληνος [...], ἢ ἔγραψε Θεόκριτος. Αἰολίς ἀπὸ Αἰόλου, τοῦ Ἑλληνος [...], ἢ ἔγραψεν Ἀλκαῖος. Κοινὴ δὲ [...] ἢ πάντες χρώμεθα, [...] ἦγουν ἢ ἐκ τῶν ὄ σινεστώσα". (*Γρηγορίου Μητροπολίτου Κορίνθου Γερὸν Διάλεκτων* 9-12. Παραθέτω σύμφωνα με την έκδοση του G.H. Schaeffer 1811, Nachdruck: 1970, οι υπογραμμίσεις δικές μου. Πβ. HGD 21-22[23].) Για περισσότερα βλ. επίσης την επισκόπηση των λογοτεχνικών διαλέκτων στους Buck 1955: 342-9 και Μπαμπινιώτη 1985(α): 90-4, 1998(β): 98-102. Για την φράση "ἢ πάντες χρώμεθα" πβ. Niehoff-Panagiotidis 1994: 506(1).

³²¹ Μερικά διαλεκτικά δείγματα με τα κλειστά /b d g/ σε περιβάλλοντα όπου στην ΚΝΕ απαντούν τα αποκλειστοποιημένα πρέπει να ερμηνευθούν ως *ενδυνάμωση* (fortition ή reinforcement), π.χ. το τσακωνικό "νταβελιοί" ('δαυλός', βλ. Corpus), τα ποντιακά "δῶσ" (<δῶσε| = νδῶσε), "κιδάρ" (κιδάρ|), κιδαρ|ς), "κελεδούμα" (<κλιδούμαι), βλ. Οικονομίδη 1958: 100. Αντιπροσωπεύεται μάλιστα και περαιτέρω βαθμός ενδυνάμωσης (δηλ. κλειστοποίηση, closing): "βάλκουμα" (=βάλλουμαι) όπου θ>γ>σ>κ (αυτ. σ. 316, πβ. σ. 102), και "κάτες" στο "οἱ κάτες (=γάτες) νά θυμίζνε σε" (Στ.Ι. Ευσταθιάδης, *Τα τραγούδια του ποντιακού λαού*, 1981, σ. 248†). Βλ. επίσης το κυπριακό "Γωρκιού" (Corpus, σ.λ. "ἐμπρούαλε"), "πύρκον" (Corpus, σημ. σ.λ. "Ρήσισας"), και το "ἀρῶρι" (Βιάννος, Κρήτη, IANE I 239, σ.λ. "ἀγῶρι"). Ενδυνάμωση, στη θέση του παλαιού /d/, αποτελούν τα "γῆι", "Γῶ" και "δῆω" ('δῆνω', βλ. λλ. στο Corpus). Η λεπτομερής μελέτη αυτού του συναφούς φαινομένου ξεπερνά τα όρια της παρούσας εργασίας, αλλά έχει, πιστεύω, μεγάλη σημασία για την σωστή ερμηνεία και την τοποθέτηση της αποκλειστοποίησης. Για φωνολογική αποτίμηση πβ. Donegan - Stampe 1979: 129.169(4). Πβ. επίσης τμήμα 4.1 (Φυσική Φωνολογία) και Kenstowicz 1994: 489(9.5). Βλ. ακόμη Κουκουλέ (1939) για *πληθῶρα* τέτοιων και συναφών φαινομένων. Για την κυπριακή διάλεκτο: Thumb 1964: 12(10.5). Θεωρητική υποστήριξη παρέχει η Ellen M. Kaisse (*Lg.* 68, 1991: 313-32), πβ. Hock 1986: 609(19.3). Στη συγκεκριμένη περίπτωση δεν αποκλείονται όμως και οι διπλοτυπίες. Βλ. μεταξύ άλλων M. Huld: g/katto, italo g/kattus, Greek γ/κάττα κτλ. (*JIES* 18, 1990: 416[17]).

³²² Για κριτήρια που μπορούν να αποτελέσουν την βάση για την κατάταξη των νεοελληνικών ιδιωμάτων πβ. Κοντό 1989: 21-5 (με βιβλιογραφία).

³²³ Θυμίζει μέχρι ενός βαθμού την δική μου κατάταξη το σύστημα του B. (1983: 31, Fig. 1-2, "Convergence and divergence in the history of Greek dialects").

2.5. Το ασύμμετρο σύστημα της Αρχαίας Ελληνικής και οι υποδοχές του

Στο σύνολο της Αρχαίας Ελληνικής, παρά την μεγάλη γλωσσική ποικιλία, εμφανίζονται σαφώς τα κοινά στοιχεία: για τον λόγο αυτό, και όχι μόνο, επιτρέπεται να θεωρήσουμε τις διαλέκτους της ως οργανική ενότητα (πβ. Meier-Brügger 1992 I: 79-80, E 315.5).³²⁴ Η δομική προσέγγιση στο φωνολογικό σύστημα των διαλέκτων αποκαλύπτει συγχρόνως επίσης ορισμένες "ελλείψεις" οι οποίες θίχθηκαν ανωτέρω μέσα από τον προβληματισμό της συμμετρίας-ασυμμετρίας του φωνολογικού συστήματος. Συγκεκριμένα, αναγνωρίζονται τα υπό έρευνα ηχηρά κλειστά φωνήματα /b, d, g/ (γραφήματα: <β, δ, γ>) από την μία πλευρά και πιστεύεται γενικά, όπως ήδη έγινε λόγος γι' αυτό ανωτέρω, ότι δεν αναπτύχθηκε, τουλάχιστον μέχρι και τους ελληνιστικούς χρόνους, αντίστοιχο σύστημα διαρκών από την άλλη. Το φαινόμενο, με τη σύγχρονη ορολογία, επονομάσθηκε "paradigmatic imbalance". Με τη λέξη "παράδειγμα" ('pattern') εννοείται σ' αυτήν την περίπτωση το 'πρότυπο' (Trask 1996: 124.255).

Κάτι τέτοιο όμως θα σήμαινε ότι υπήρξε άγνωστη η φωνολογική αντίθεση των κλειστών και των διαρκών, η δέσμη των οποίων είναι ακέραια στην ΚΝΕ, και θα υπήρχαν μόνο τα κλειστά του τύπου /t t^h d/. Το φαινόμενο εξεταζόμενο υπό το πρίσμα του δομισμού, θεωρείται σύστημα με "κενές θέσεις" ή "οπές", σωστότερα δε σύστημα με "υποδοχές".³²⁵ Ως εκ τούτου, σύνολα τέτοιας φύσεως δεν μπορούν να θεωρηθούν ούτε συγκροτημένα ούτε σταθερά. Αποτελεί αντικείμενο άλλης έρευνας το πώς κληρονομήθηκε ή πώς διαμορφώθηκε ένα τόσο ασύμμετρο σύστημα, η γνωστή αρχή όμως της δομικής πίεσης (Martinet 1955: 25[1.16], 1981: 25[1.10] κ.α., Μπαμπινιώτης 1985(α): 123-6, 1998(β): 127-9, Szemerényi 1968(α): 16) - από θεωρητική άποψη - καθιστά αδύνατον, εφόσον δεν υπάρχουν ισχυρότερα "συμφέροντα", να επιζηήσει κάποιο σύστημα αυτής της φύσεως επί μακρόν. Πράγματι, ως αποτέλεσμα εκτενούς φωνολογικής ανακατάταξης η σημερινή Ελληνική διαθέτει, σε συμμετρική κατανομή, και τις δύο σειρές (Μπαμπινιώτης 1985[α]: 124, 1998[β]: 128, Πετρούνιας εν' Χριστίδης 2001: 442.448, Πίν. VI). Το πρόβλημα που προσφέρεται για την έρευνα είναι *γιατί, πώς, πότε και πού* άρχισε η αποκλειστοποίηση ή - με την δομική ορολογία - η επίτευξη της πληρότητας, αλλιώς η συμπλήρωση των κενών θέσεων. Παρακάτω θα γίνει προσπάθεια οι ερμηνευτικές λεπτομέρειες να συγκεντρωθούν γύρω από δύο - στην ουσία συνεργαζόμενες - κινητήριες δυνάμεις, τις διαδικασίες άρσεως της ασυμμετρίας, ως προς την μία δύναμη, και διαδικασίες απισχυροποίησης - ισχυροποίησης, ως προς την άλλη, βοηθούμενες ίσως και από την γενίκευση του δυναμικού τονισμού από τους ελληνιστικούς χρόνους και μετά.³²⁶ Είναι ευνόητο ότι τα αποτελέσματα της δομικής πίεσης θα εντοπισθούν πρώτα στα φωνολογικά ασθενή ή ανοικτά περιβάλλοντα (Lass 1984: 181, Martinet 1955: 257, βλ. ανωτέρω), απ' όπου και θα γενικεύθηκαν στη συνέχεια.

³²⁴ Πρώμη μαρτυρία για την κοινή καταγωγή των διαλέκτων παρέχεται από τον Ησίοδο: "Ἐλλῆνος δ' ἐγένοντο φιλοπόλεμο βασιλῆος | Δῶρός τε Ἰουθός τε καὶ Αἰόλος Ἰπποχάρμης, (fr. 9 M.-W.³) | Αἰολίδα δ' ἔγ' ἔνοντο θεμιστοπόλοιο βασιλῆος | Κρηβ.εὐς ἦδ' Ἀθάμας καὶ Σίσυφος αἰολομήτης | Σαλμωναὺς ἰ ἄδικος καὶ ὑπέρθμος Περίηρης" (fr. 10a25-27 M.-W.³) [=fr. 7 Rzsch, ("αἰολομήτης")]. Ως προς τη σημασία αυτών των αποσπασμάτων για την γλωσσολογία βλ. J.B. Hainsworth, *TPS* 1967: 65. Πβ. επίσης "τὸ Ἑλληνικὸν ἔδον ζμαϊμόν τε καὶ δμὸγλωσσον" (Hστ. VIII, 144) καὶ Allen 1987: XIV.

³²⁵ Με τον όρο "υποδοχές" που προσωπικά βρίσκω πιο επιτυχή από όλους, ακολουθώ, με ελαφρά σημασιολογική τροποποίηση, τον Δημητρίου (ΛΟ 3[β]: 178), ο οποίος έτσι αποδίδει το γερμανικό "Leerstelle". Για το "κενές θέσεις" πβ. Martinet 1997: 243.232(6-30). Ο αγγλικός όρος είναι "holes in the pattern" (Szemerényi 1968(α): 14, ΛΟ 3[α]: 376) ή gaps (Fischer-Jørgensen 1975: 4(3.18), Hock 1986: 153[8.3]). Στα γαλλικά συναντούμε "cases vides" (Martinet 1955: 80[3.23], 81[3.23], 86[3.28] κ.α. Ελληνικά επίσης: "κενά συστήματος" (ΛΟ 3 ό.π.).

³²⁶ πβ. Μπαμπινιώτης 1998(β): 133 και Μαλικούτη εν' Χριστίδης 2001: 400-1.

Όσον αφορά στο κάπως περίεργο ασύμμετρο σύστημα της Αρχαίας Ελληνικής η ερμηνεία του φαινομένου εξαρτάται από την πρόοδο και τη συνεργασία των προϊστορικών και των γλωσσολογικών σπουδών. Στα Επιλεγόμενα αυτής της διατριβής γίνεται σύντομη αναδρομή στο ΙΕ επίπεδο, όπου επίσης εμφανίζεται η φωνολογική ασυμμετρία. Εδώ θα ήθελα μόνο να μνημονεύσω κάποια ονόματα σχετικά. Ο Chadwick³²⁷ αναπτύσσει - πιο συστηματικά στην τρίτη μελέτη του που σημειώνω - την άποψη ότι η Ελληνική αποτελεί προϊόν ανάμειξης μιας ινδοευρωπαϊκής διαλέκτου ως γλώσσας κατακτητού και κύριου στοιχείου, και μιας άλλης, άγνωστης για μας γλώσσας, τοποθετώντας την γλωσσόγένεση χρονολογικά μεταξύ του 2000 και του 1600 π.Χ., και γεωγραφικά, με αρκετό βαθμό πιθανότητας, στην Αργολίδα. Το έργο του Σακελλαρίου προσφέρει πολύ λεπτομερέστερη εικόνα: θεωρείται ότι οι κατακτητές (κατά την ορολογία του "immigrants"), ως ένα παλαιότερο βορειοανατολικό κύμα και ως ένα δεύτερο από τα βόρεια των Βαλκανίων - υπήρξαν ήδη ανάμικτος πληθυσμός, με τρία πιθανώς εθνικά συστατικά. Αναφορικά με την άποψη αυτή πβ. το πρόσφατο δημοσίευμά του.³²⁸ Στην Λέρνα της Αργολίδος και την ίδια την Αργολίδα, πιθανή κοιτίδα γλωσσόγένεσης κατά τον Chadwick, ο Σακελλαρίου δίνει ιδιαίτερη προσοχή στο βιβλίο του *Les Proto-Grecs* (1980: 230-6 κ.α.). Αναφορικά με τον φωνητικό-φωνολογικό επίπεδο της δημιουργούμενης νέας γλώσσας, ο Chadwick εκφράζεται πολύ συγκεκριμένα: "When these proto-Greeks, as I shall call them, reached Greece, they mixed with the previous inhabitants, whom they succeeded in subjugating, and borrowed from them many words for unfamiliar objects; and the *mispronunciation* of Greek by these aboriginals led to *permanent changes in the phonetics of the language*" (*The Mycenaean World*, 1976: 3, οι υπογραμμίσεις δικές μου). Τέλος, με την δέουσα ευαισθησία θίγει αυτά τα προβλήματα και ο Χατζιδάκις στη σύντομη ιστορία του (1915[α]: 5-7.10).

Θα ήθελα να προσθέσω σχετικά με τις ισόγλωσσες μεταξύ Ελληνικής και Ινδο-Ιρανικής επίσης την διάσταση της αποκλειστοποίησης. Οι στενές επαφές μεταξύ Ελληνικής και Ιρανικής δεν αμφισβητούνται από κανέναν ερευνητή. Βλ. π.χ. τις ισόγλωσσες που αναφέρει ο Σακελλαρίου.³²⁹ Στο δεύτερο θέμα πρέπει να προστεθεί μεγάλος αριθμός παραδειγμάτων της Ιρανικής με διαρκή, αντίστοιχα προς τα ελληνικά /b d g/.³³⁰

³²⁷ J. Chadwick, *Antiquity*, 41, 1967: 274, 1δ. εν' *CAH* II, 2, 1975: 819, 1δ. *AAWW* 113, 1976, Nr. 7:189-90. Στην τρίτη μελέτη του ο Ch. συνηγορεί με σθένος υπέρ της διεπιστημονικότητας (συνεργασίας γλωσσολογίας-αρχαιολογίας) ως της μόνης υγιούς μεθόδου σε προϊστορικά ζητήματα.

³²⁸ M. B. Sakellariou, "Recent Theories on the Origin of the Indo-Europeans in the Light of Data Concerning the Proto-Greeks" - *Acta Associationis Internationalis (Serdicae), Terra Antiqua Balcanica* 6, 1991: 180-6, κυρίως σσ. 183-4. (Ελληνιστί: "Η καταγωγή των Ινδοευρωπαίων. Κριτική Νέων Θεωριών", εν' *Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, Ίδρυμα Νικολάου Π. Γουλανδρή, Διαλέξεις 1986-1989, Αθήνα*, 1989: 135-42 [κυρίως σσ. 140-1]). Αναφορικά με τη συμβολή του Σακελλαρίου πβ. το βιβλιοκριτικό άρθρο του Γ. Μαγουλά (*Γλ.* 1, 1982: 173-83) και μελέτη του γράφοντος (*JIES* 28, 2000: 65-100).

³²⁹ M. B. Sakellariou, *Les Proto-Grecs*, 1980: 64-7. Συμπληρώνεται ο κατάλογος των ισόγλωσσών από τους G. Huxley, *JHS* 102, 1982: 276 και Γ. Μαγουλά, *Γλ.* 1, 1982: 176(4).

³³⁰ Π.χ. маδu, бага, тигра, fra-γrata-, дуγda (Brugmann 1897: 526.579.582.648). Για το "duγda" ("duγda") /=θυγάτηρ/ βλ. επίσης Chr. Bartholomae, *KZ* 27(7), 1885: 206-7 και Corpus σ.λ. "futir".

3. ΑΝΑΛΥΣΗ

3.1. Επισκόπηση των εξετασθέντων τύπων σε διαλεκτική κατανομή³³¹

Η κάπως θεωρητική προσέγγιση που ανέπτυξα ως τώρα από μόνη της μάλλον δεν είναι επαρκής ώστε να αντιμετωπισθεί το φαινόμενο της αποκλειστοποίησης. Για να έχουμε το δικαίωμα για διαχρονικά συμπεράσματα, πρέπει, πιστεύω, να εξετάσουμε τα δεδομένα πάνω σ' ένα εκτενές υλικό (πβ. Martinet 1955: 57[2.25], 1981: 52[2.25]).

Το λημματολόγιο που ακολουθεί αποτελεί αλφαβητικούς καταλόγους της κάθε κατανομής μέσα από τις οποίες εξετάζω τα λήμματα. Τα λήμματα ανταποκρίνονται με κάθε ορθογραφική και λοιπή ακρίβεια στο αντίστοιχο υλικό του Corpus.³³²

Καθώς το Corpus εμπεριέχει το εξετασθέν υλικό σύμφωνα με άλλα κριτήρια είναι σκόπιμο να υπάρχει επίσης διαίρεση των λημμάτων σύμφωνα με διαλέκτους. Κάτι τέτοιο θα φανερώσει ότι οι έρευνες ιστορικής φύσεως πολλές φορές εξαρτώνται από άνισες παραδόσεις του γλωσσικού υλικού αλλά επίσης το γεγονός ότι η αποκλειστοποίηση δεν φαίνεται να αποτελεί, αντίθετα με τις αρχικές προσδοκίες της έρευνάς μου, χαρακτηριστικό περιορισμένου αριθμού των διαλέκτων ή μέρους μόνο της ελληνικής γλωσσικής συνέχειας.

Για *πρακτικούς* λόγους υπάρχουν επίσης χρονολογίες μέσα από μια επιλογή. Ορισμένες πληροφορίες παρέχονται επίσης στις υποσημειώσεις του τμήματος που ακολουθεί. Όλες οι περαιτέρω πληροφορίες (πλήρης χρονολόγηση, χωρία κτλ.) μπορούν να αντλούνται από το Corpus. Τα αντιπαραδείγματα που δείχνονται με "↔" καταχωρίζονται και χωριστά.

3.1.1. Ελληνικό υλικό

³³¹ Για αλφαβητική κατάταξη των λημμάτων, ανεξαρτήτως διαλέκτου, πβ. τους δύο τόμους του Σώματος Υλικού. Προσπαθώντας να αποφύγω μια μηχανική τομή μεταξύ της Διαλεκτικής Ελληνικής και της Αλεξανδρινής Κοινής σημειώνω με "(Ken III 1)" όσους τύπους εμπίπτουν χρονολογικά στα ίσως πολύ μεγάλα χρονικά όρια της Κοινής (3ος αι. π.Χ. - 6ος αι. μ.Χ., βλ. Μπαμπινιώτη 1985[α]: 105, 1998[β]: 111). Οι τύποι, χαρακτηριζόμενοι έτσι, υποτίθεται ότι δεν αποτελούν εξελίξεις της καθαρώς Α. Κοινής. Είναι, άλλωστε, βέβαιο ότι η Κοινή δεν αποτελούσε τελείως ενιαία διάλεκτο και επίσης ότι είχε διασώσει στοιχεία αρχαίων διαλέκτων. Ο Niehoff-Panagiotidis (1994) διατυπώνει παρόμοιες απόψεις σε διάφορα σημεία του βιβλίου του, όπως στις σσ. 1.19.268κεξ.402 κτλ. Την επιβίωση των αρχαίων διαλέκτων υποστηρίζουν ακόμα ο Τσοπανάκης (Tsopanakis 1988: 81-2) και ο Προμπονάς σε διάφορα κείμενα και μαθήματά του.

³³² Εννοώ τύπους όπως "[!γερῖς" και "[γερῖς" ή "λέει" και "λεει" κτλ.

Δυτ Ι 1 - ΦΩΚΙΚΗ

Βειδιος (Κεν ΙΙΙ 1) (1 αι. π.Χ.)³³³
 Βενόστος (Κεν ΙΙΙ 1) (1 αι. μ.Χ.)
 ένδός (Κεν ΙΙΙ 1) (2 αι. π.Χ.)
 Τραγαν[οῦ] (Κεν ΙΙΙ 1) (2 αι. μ.Χ.)
 Φαβέννου (:)³³⁴ (Κεν ΙΙΙ 1) (3 αι. π.Χ.)
 Φιαλεία (:) (Κεν ΙΙΙ 1) (2 αι. π.Χ.)
 Φλαβίου (Κεν ΙΙΙ 1) (2 αι. μ.Χ.)

Δυτ Ι 2 - ΛΟΚΡΙΚΗ

Δυτ Ι 3 - ΗΛΕΙΑΚΗ

βάδηδοι (:)
 βάδομαι (:)
 βαδῦ (6-5 αι. π.Χ.)
 βαδου
 Βαδῦ (2 αι. μ.Χ.)
 Βαδῦ (2 αι. μ.Χ.)
 Βασίας (5-4 αι. π.Χ.)
 Βέ|γετος (Κεν ΙΙΙ 1)
 ↔βενέοι (5 αι. π.Χ.)
 Βιβ(ούλλιος) (Κεν ΙΙΙ 1)
 Βοκίαρ (Κεν ΙΙΙ 1) (3-2 αι. π.Χ.)
 Βορσόν
 Βρατάναν
 Βρατάνει
 δικά(δ)δοι (5 αι. π.Χ.)
 δικά(δ)δοσα (5 αι. π.Χ.)
 Έλλανοζίκας (6 αι. π.Χ.)
 Φειζῶς (6 αι. π.Χ.)
 Ζαμοργία (6 αι. π.Χ.)
 Ζαμοργ.....ος (6 αι. π.Χ.)
 Ζαμον (6 αι. π.Χ.)
 Ζῆ (7 αι. π.Χ.)
 Ζέ (6 αι. π.Χ.)
 Ζέ (6 αι. π.Χ.)
 Ζε (6 αι. π.Χ.)
 Ζε (6 αι. π.Χ.)
 Ζε (6 αι. π.Χ.)
 Ζῆ (6 αι. π.Χ.)
 Ζέ (6 αι. π.Χ.)

³³³ Η χρονολόγηση γίνεται για *πρακτικούς* λόγους και λαμβάνει υπ' όψιν κυρίως τις πρώτες εμφανίσεις. Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. *Corpus*.

³³⁴ Ανάλογα *ερωτηματικά* σ' αυτό το τμήμα εννοούν ερωτηματικά ως προς την διάλεκτο.

Ζε (6 αι. π.Χ.)
 Ζέ (6 αι. π.Χ.)
 Ζέκα (1 αι. π.Χ.)
 Ζεκαμναίαι (1 αι. π.Χ.)
 Ζῆ (7-6 αι. π.Χ.)
 Ζῆ (7-6 αι. π.Χ.)
 Ζῆ (1 αι. π.Χ.)
 Ζῆ (1 αι. π.Χ.)
 Ζῆ (6 αι. π.Χ.)
 Ζῆ (1 αι. π.Χ.)
 Ζῆ|καία (1 αι. π.Χ.)
 Ζίκαία (1 αι. π.Χ.)
 Ζίκαία (6 αι. π.Χ.)
 Ζικαῖον (1 αι. π.Χ.)
 Ζίφυιον (6 αι. π.Χ.)
 Ζίφυιον (6 αι. π.Χ.)
 κα(ζ)ζαλέμενον (5 αι. π.Χ.)
 Ολυμπιαζον (6 αι. π.Χ.)
 οὔζε (6 αι. π.Χ.)
 προστιζῖον (6 αι. π.Χ.)
 ταῖ (6 αι. π.Χ.)
 τοῖ (6 αι. π.Χ.)
 ὑ<ι>παδουκί[οις] (5 αι. π.Χ.)
 ὑπαδυγίος (6 αι. π.Χ.)
 ὑπαδυκίος (5 αι. π.Χ.)
 Φλάβ(ιος) (Κεν ΙΙΙ 1) (3 αι. μ.Χ.)
 Φλάβ(ιος) (Κεν ΙΙΙ 1) (3 αι. μ.Χ.)

Δυτ Ι 4 - ΒΔ ΚΟΙΝΗ

ΒΟΙ. (=βοικῆν/βοικένος;) (Κεν ΙΙΙ 1) (3 αι. π.Χ.)

Δυτ Ι 1 - ΛΑΚΩΝΙΚΗ

ἀβηδόνα (:)
 ἀβῆρ
 ἀβῆκτον (:)
 ἀβληρά (:)
 ἀβός
 ἀβῶ
 ἀβῶρ
 ἀκροβᾶσθαι (:)
 ἀπαβοῖδωρ
 Βάγος
 Βαδηίας (Κεν ΙΙΙ 1)
 Βα(τυλος) (1 αι. π.Χ.)
 Βα(τυλος) (:)
 Βάκτρον (:)
 βάννεια
 βάννιμα
 βάξον

Βάριον
 Βάριχοι
 Βαρμίνκαλλος (:)
 Βαστίας (5 αι. π.Χ.)
 Βειδιππος (Κεν ΙΙΙ 1) (1 αι. π.Χ.)
 Βειδιππου (Κεν ΙΙΙ 1) (1 αι. π.Χ.)
 Βειέλοπες
 Βείκατι
 Βελαρμοστάς
 Βείρακες (:)
 Βειτυλέων (Κεν ΙΙΙ 1) (3 αι. μ.Χ.)
 Βειτυλή (Κεν ΙΙΙ 1) (2 αι. π.Χ.)
 Βεῖτυλος (Κεν ΙΙΙ 1) (1 αι. π.Χ.)
 Βεκάς (:)
 βέλα
 Βελάσεται (:)
 Βεστόν
 ΒΕΣΤΟΝ (2 αι. μ.Χ.)
 βέττον (2 αι. μ.Χ.)
 βήλημα
 βηρόνθεμον (:)
 βηρίχαλκον
 βιδεῖν
 βῖδος (Κεν ΙΙΙ 1) (2 αι. μ.Χ.)
 βῖδε | ος (Κεν ΙΙΙ 1) (2 αι. μ.Χ.)
 βῖδω (Κεν ΙΙΙ 1) (2 αι. μ.Χ.)
 βῖδιαίος (Κεν ΙΙΙ 1) (2 αι. μ.Χ.)
 βῖδιαῖον (Κεν ΙΙΙ 1) (2 αι. μ.Χ.)
 βῖδιαίων (Κεν ΙΙΙ 1) (2 αι. μ.Χ.)
 βῖ| |διάν (Κεν ΙΙΙ 1) (2 αι. μ.Χ.)
 βῖ |δῖος (Κεν ΙΙΙ 1) (1 αι. π.Χ.)
 βῖδος (Κεν ΙΙΙ 1) (2 αι. μ.Χ.)
 βῖόλας (Κεν ΙΙΙ 1) (1 αι. π.Χ.)
 βῖσχυν
 Βῖτυλα (Κεν ΙΙΙ 1) (2 αι. μ.Χ.)
 βῖῶρ
 Βοι | [κέτα (Κεν ΙΙΙ 1) (2 αι. μ.Χ.)
 Βοικέτα (Κεν ΙΙΙ 1) (2 αι. μ.Χ.)
 Βοινέ[ιας] (5 αι. π.Χ.)
 Βο[ρ- | θέα (Κεν ΙΙΙ 1)
 Β[ορ]θέα (Κεν ΙΙΙ 1)
 Βορθ(έ)α (Κεν ΙΙΙ 1)
 Βορθείας (Κεν ΙΙΙ 1) (2 αι. π.Χ.)
 Βορθείας (Κεν ΙΙΙ 1)
 Βυίκας (:)
 Βωρθεία (Κεν ΙΙΙ 1)
 Βωρθείας (Κεν ΙΙΙ 1) (2 αι. π.Χ.)
 Βωρθά
 Βωρθ[ου ή -άδα] (Κεν ΙΙΙ 1)
 βῶροι (:)
 Βωρσεα (Κεν ΙΙΙ 1)
 βωτάζειν (:)
 γαβεργός
 γραιβία

δαβελός
 δαβῆ
 δάγκλον
 Διαβέτο[ς] (Κεν ΙΙΙ 1)
 διαβέτης (Κεν ΙΙΙ 1)
 διαβέτης (Κεν ΙΙΙ 1)
 διαβέτης (Κεν ΙΙΙ 1)
 διαβέτης (Κεν ΙΙΙ 1)
 έβασον (Δυτ ΙΙ 10)
 έκβιούζει (:)
 έκδαβῆ
 Εύβάλκεος (Κεν ΙΙΙ 1)
 Εύβάλκης (Κεν ΙΙΙ 1) (3 αι. π.Χ.)
 Εύβάνορος (Κεν ΙΙΙ 1) (2 αι. π.Χ.)
 Εύβήσυχος (Κεν ΙΙΙ 1)
 Εύρουβάνασσα (Κεν ΙΙΙ 1)
 Εύρουβάνασσα (Κεν ΙΙΙ 1)
 Εύρουβάνασσαν] (Κεν ΙΙΙ 1)
 Εύ | ρυβανάσσης (Κεν ΙΙΙ 1)
 θάβακον (:)
 λαίβα (:)
 μέσα
 μέσα
 ὀλίγος (= *ὀλίος) (4-3 αι. π.Χ.)
 ὀλίοισιν (4-3 αι. π.Χ.)
 ὀλίοισιν (4-3 αι. π.Χ.)
 ὀλίον (4-3 αι. π.Χ.)
 ὀλίον (4-3 αι. π.Χ.)
 *ΟΛΙΟΣ
 προβειπ- | άηας (4 αι. π.Χ.)
 Σελεάδα (Κεν ΙΙΙ 1)
 Σελεάδα (Κεν ΙΙΙ 1)
 σπον | τοφό | ρος [nd] (Κεν ΙΙΙ 1)
 (2 αι. μ.Χ.)
 ὤας
 ὠβά (Κεν ΙΙΙ 1) (2-1 αι. π.Χ.)
 ὠβά (Κεν ΙΙΙ 1) (2-1 αι. π.Χ.)
 ὠβαί
 ὠβᾶν (2 αι. π.Χ.)
 ὠβάξαι (βλ. ὠβάς ὠβάξαι)
 ὠβάξαντα (βλ. ὠβάς ὠβάξαντα)
 ὠβ[ᾶ]ς (2 αι. π.Χ.)
 ὠβ[ᾶ]ς (2 αι. π.Χ.)
 ὠβάς (Κεν ΙΙΙ 1)
 ὠβάς ὠβάξαι (Κεν ΙΙΙ 1)
 ὠβάς ὠβάξαντα (Κεν ΙΙΙ 1)
 ὠβάτας
 ὠγή

Δυτ Ι 1 (νεοτ.) - ΤΣΑΚΩΝΙΚΗ

θαννί
 θαννιούλι
 θάννιχο

βαννιχούλι
βαννοτόμαρε
θάγοι
λαφ'ζία
νταβελοί

Δυτ II 2 - ΜΕΣΣΗΝΙΑΚΗ

β]ήλημα (Κεν III 1) (1 αι. π.Χ.)
β]δυιοι (Κεν III 1) (2 αι. π.Χ.)
β]δυιοι (Κεν III 1) (2 αι. π.Χ.)

Δυτ II 3 - ΜΕΓΑΡΙΚΗ

ένδος [nd] (5 αι. π.Χ.)

Δυτ II 4 - ΚΟΡΙΝΘΙΑΚΗ

άμοιFάν (5 αι. π.Χ.)
βαρδῆν
βαρδίαγνος (·)
βαρδίαγνος (·)
ΒΟΙ ΚΗ ΝΟΣ (Κεν III 1) (3 αι. π.Χ.)
ΒΟΙ ΚΗ ΝΟΣ (Κεν III 1) (3 αι. π.Χ.)
Βοιλάα (Κεν III 1[·]) (3 αι. π.Χ.)
Βοιλήν (Κεν III 1[·]) (3 αι. π.Χ.)
ευδομηκοντα (Κεν III 1) (3 αι. π.Χ.)
ὄρβος (5 αι. π.Χ.)

Δυτ II 5 - ΑΡΓΟΛΙΚΗ

Ἄπηγαν (Κεν III 1) (2 αι. μ.Χ.)
βαλάγραις (·) (Κεν III 1)
βαλαγρίτας (·) (Κεν III 1)
φισζείε (7 αι. π.Χ.)
ζέκ[α (6 αι. π.Χ.)
Θιόστος (5 αι. π.Χ.)
Νέρβα (Κεν III 1) (1 αι. μ.Χ.)
Πυρβαλίων (Κεν III 1) (2 αι. π.Χ.)
Σελε | τδος (Κεν III 1) (3 αι. π.Χ.)
σευτέρας (4 αι. π.Χ.)
Φλαβιανόν (Κεν III 1) (1 αι. μ.Χ.)
Φλαβίου (Κεν III 1) (1 αι. μ.Χ.)
ὠβρα

Δυτ II 6 - ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΙΑΚΗ I

βαλίους (ποιητική) (Κεν III 1) (4 αι. π.Χ.)

Ββίος (Κεν III 1) (2-1 αι. π.Χ.)
Οίλιες (·) (6 αι. π.Χ.)
τόζ³³⁵ (6 αι. π.Χ.)

Δυτ II 6 (νεοτ.) - ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΙΑΚΗ I

άάπη
ἀμπελόκλαο
*άρσαμα
*άσλικά
*άσλόπουλλο
βλοηθής
βλοούσα
γίει
Γώ
δυόεκα
ἐ
ἐγιάη
ἐμούσκευγα
ἐμπρούαλε
*έν
*έν
ἐπήμα
ἐπρόαλε
*ετ
εύλοᾶς
καράι
κυσρνά
λυσρή
μήε
*οσκοῦ
παντρεύεις
περγιαίννει
περιόλι
πηαινοφέρνουμου
Ρήα
Ροοσταμιά
συνεπράημε
χρυσσαχτυλί
χρυσσαχτυλί
*ώκε

Δυτ II 7 - ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΙΑΚΗ II

Δυτ II 7 (νεοτ.) - ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΙΑΚΗ II

*Αουστος
εῦ
κεβάλι

335 πρ. Παρέκβαση I.

λαῖός
συλλοοῦμαι

Δυτ II 8 - ΘΗΡΑΪΚΗ - ΚΥΡΗΝΑΪΚΗ

[Ἄρι] | στο | βία (5 αι. π.Χ.)
Ἄρκασδαο (Κεν III 1) (3 αι. π.Χ.)
Αὔτο | βιάλα (5 αι. π.Χ.)
Βερενίκα (Κεν III 1)
Βερνίκα (Κεν III 1)
Βρου- | κίων- | ος (5 αι. π.Χ.)
Βρούγους (επική) (6 αι. π.Χ.)
Βωλ | | οκρ | | άτε | ος | (5 αι. π.Χ.)
Θεο- | βιάλα (6 αι. π.Χ.)
Τ | εμβ | ρια | | ίο(υ) (6 αι. π.Χ.)
Φόλβιος[ς] (Κεν III 1) (2 αι. π.Χ.)

Δυτ II 8 (νεοτ.) - ΙΟΣ

γυρεῦγω

Δυτ II 9 - ΚΡΗΤΙΚΗ

ἀβέλιον (·)
αιῖλεν (6 αι. π.Χ.)
ἀντρηῖδι [nd] (6-5 αι. π.Χ.)
ἀντρηῖδι [nd] (6-5 αι. π.Χ.)
ἀχηρον
βαίκαν
Βακινθῶ (Κεν III 1) (2 αι. μ.Χ.)
βαλικιώτης
Βαναξι- | βούλου (Κεν III 1)
(2 αι. μ.Χ.)
Βαναξιβούλου (Κεν III 1) (2 αι. μ.Χ.)
Βαναξιβούλου (Κεν III 1) (2 αι. μ.Χ.)
Βαναξι- | βιάλω (Κεν III 1)
(2 αι. μ.Χ.)
βε | κάτεροι (Κεν III 1) (3 αι. π.Χ.)
Βελχανίους (Κεν III 1) (2-3 αι. μ.Χ.)
βέρδη (Κεν III 1) (3 αι. π.Χ.)
Βιβίας (Κεν III 1)
Βιδαν (5 αι. π.Χ.)
Βιδαντείους (4 αι. π.Χ.)
Βιδάταν (Κεν III 1) (2 αι. π.Χ.)
Βιδάτας (Κεν III 1 [·]) (2 αι. π.Χ.)
Βιδάταω (Κεν III 1) (2 αι. π.Χ.)
Βισώνος (Κεν III 1) (3 αι. π.Χ.)
Βισώνος (Κεν III 1) (3-2 αι. π.Χ.)
Βοι | νοβίου (Κεν III 1) (1-2 αι. μ.Χ.)
Βοινοβίου (Κεν III 1)

Βοινο- | βίου (Κεν III 1)
Βοινοβίου (Κεν III 1)
Βοινο- | βίου (Κεν III 1)
Βοινοβίου (Κεν III 1)
Βοίνωπα (Κεν III 1) (2 αι. π.Χ.)
Βο | λόεντα (Κεν III 1) (2 αι. π.Χ.)
Βολόε[ν]τι (Κεν III 1) (2 αι. π.Χ.)
Βολοεντ[ων] (Κεν III 1) (2 αι. π.Χ.)
Βολόν[τιοι] (Κεν III 1) (2 αι. π.Χ.)
Βολόντιον (Κεν III 1) (2 αι. π.Χ.)
Βολόντιον (Κεν III 1) (2 αι. π.Χ.)
Βολόντιος (Κεν III 1) (2 αι. π.Χ.)
Βολοντί[ωι] (Κεν III 1) (2 αι. π.Χ.)
Βορθῶ (Κεν III 1) (2 αι. π.Χ.)
διαβειπάμε[νος] (4 αι. π.Χ.)
ἐ]βαδε (Κεν III 1) (3 αι. π.Χ.)
έν- | δος [nd] (5 αι. π.Χ.)
Fῆρεν (4 αι. π.Χ.)
Fῆροι (Κεν III 1) (3-2 αι. π.Χ.)
Fῆροι (Κεν III 1) (1 αι. π.Χ.)
Fῆρον- | τι (5 αι. π.Χ.)
Fῆροντι (Κεν III 1) (1 αι. π.Χ.)
Fῆρόντων (4-3 αι. π.Χ.)
πήραξον
πῆριε
σποFῆδδαν (6-5 αι. π.Χ.)
ύ- | πόβοικοι (Κεν III 1) (3 αι. π.Χ.)

Δυτ II 9 (νεοτ.) - ΚΡΗΤΙΚΗ

διάολ'
μολοήσης
μολοήσω

Δυτ II 10 - ΣΙΚΕΛΙΚΗ

DAN (5 αι. π.Χ.)
DANK (5 αι. π.Χ.)
DANK (5 αι. π.Χ.)
DANK (5 αι. π.Χ.)
DANKL (5 αι. π.Χ.)
Δανκλαῖοι (5 αι. π.Χ.)
Δανκλαῖοι (5 αι. π.Χ.)
DANKLAION (5 αι. π.Χ.)
Δα[ν]κλαῖον (6 αι. π.Χ.)
Δ[άν]κλας (7 αι. π.Χ.)
DANKLE (6 αι. π.Χ.)
DANKLE (5 αι. π.Χ.)
DANKLE (5 αι. π.Χ.)
DANKLE (5 αι. π.Χ.)

Δά]γκλην (6 αι. π.Χ.)
 ἔβασον (Δυτ II 1)
 ἔνδος
 μέσα
 μέσα
 Μεσοτροίβα (3 αι. π.Χ.)
 μεσοτύλαρον (·)

Δυτ II 11 - ΙΤΑΛΙΑΣ

ἄνδας [nd]
 Balacri (Av I 2) (1 αι. μ.Χ.)
 Balacrus (Av I 2) (1 αι. μ.Χ.)
 Ballionis (2 αι. π.Χ.)
 Μεσμα(ίων) (4 αι. π.Χ.)
 Μεσμα(ίων) (4 αι. π.Χ.)
 Μεσμα(ίων) (4 αι. π.Χ.)
 Μεσμαίων (4 αι. π.Χ.)

Δυτ II 11 (νεοτ.) - ΚΑΤΩ ΙΤΑΛΙΑΣ

rúa

Κεν I 1 - ΛΕΣΒΙΑΚΗ

βρά (2 αι. μ.Χ.)
 βρά (2 αι. μ.Χ.)
 βρά (2 αι. μ.Χ.)
 βραδίναν (6-5 αι. π.Χ.)
 βραδίνους (7-6 αι. π.Χ.)
 βραδίνωι (6-5 αι. π.Χ.)
 βράδιον
 βραιδίνως (7-6 αι. π.Χ.)
 βραιδίνως (3 αι. π.Χ.)
 βράκε (6 αι. π.Χ.)
 βράκη (3 αι. π.Χ.)
 βρακία
 βρακία
 βράκος (·)
 βρίζα
 βρίσδα
]βροδ[(7-6 αι. π.Χ.)
 βρόδα (6-5 αι. π.Χ.)
 βρόδα
]βροδο[
 βροδοδάκτυλος
 βρόδοισι
 βρόδον
 βροδοπάχες
 βροδόπαχυν
 βρόδων

βρυτήρες (2 αι. μ.Χ.)
 βρυτίδες
 Ευδομίου (Κεν III 1) (3 αι. π.Χ.)
 ζάπεδον (Av I 2) (6-5 αι. π.Χ.)
 ζάπεδον
 ζαπέδωι (Av I 2) (6-5 αι. π.Χ.)
 σαδραπάν (Κεν III 1) (4 αι. π.Χ.)
 σαδράπησιν (·) (Κεν III 1) (3 αι. π.Χ.)
 Ύλυσσα

Κεν I 2 - ΘΕΣΣΑΛΙΚΗ

Βερέκκας (Κεν III 1) (3 αι. π.Χ.)
 Βερέκκας (Κεν III 1) (3 αι. π.Χ.)
 ↔ Ὀρ|ομπάτα [ᾠη b]³³⁶ (Av II 3)
 (3 αι. π.Χ.)

Κεν I 3 - ΒΟΙΩΤΙΚΗ

Βενύστος (Κεν III 1) (2 αι. μ.Χ.)
 Βερν[ίκη] (Κεν III 1) (3 αι. π.Χ.)
 ↔ βινητιάσω (4 αι. π.Χ.)
 Βράμις (Κεν III 1) (1 αι. π.Χ.)
 Βραν[ίδας] (Κεν III 1) (3 αι. π.Χ.)
 Βράτων (5 αι. π.Χ.)
 Δάν (4 αι. π.Χ.)
 Δάν (2 αι. μ.Χ.)
 εὔδομον (Κεν III 1) (3 αι. π.Χ.)
 εὔδομον (Κεν III 1) (3 αι. π.Χ.)
 εὔμεζέος (·)
 ἴω (5 αι. π.Χ.)
 ἴωγα (5 αι. π.Χ.)
 ἴωγα
 ἴών (2 αι. μ.Χ.)
 ἴών (2 αι. μ.Χ.)
 ἴων
 ἴωνγ' (6 αι. π.Χ.)
 ἴωνγα
 ἴωνγα (2 αι. μ.Χ.)
 ἴωνγα (2 αι. μ.Χ.)
 ἴωνει
 ἴωνει (2 αι. μ.Χ.)
 ἴωνει (2 αι. μ.Χ.)
 Κορβειδας (·) (4 αι. π.Χ.)
 λετίς (·) (4 αι. π.Χ.)
 μέζε' (επική) (Av I 3) (·) (8-7 αι. π.Χ.)
 ΜΕΖΕΑ (·)
 Μέζεα (·)

³³⁶ Βλ. τις παρατηρήσεις του Martinet για τα προερρινοποιημένα στο Corpus σ' αυτό το λήμμα.

μεζέων (επική) (·) (Κεν III 1, Av I 3[·]) (·)
 (3 αι. π.Χ.)
 μέζος (·)
 μεξμλλειο (·) (5 αι. π.Χ.)

Κεν I 3 (νεοτ.) - ΠΕΡΑΧΩΡΙΟΥ

λώ

Κεν II 1 - ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ³³⁷

ἄβαγνα
 ἄβρούτες
 ἄδη
 ἄδραια
 Βάλαγρον (Κεν III 1)
 Βάλαγρος (Κεν III 1) (3 αι. π.Χ.)
 Βάλαγρος (Κεν III 1)
 Βαλ[ά]γρου (·) (Κεν III 1) (3 αι. π.Χ.)
 Βαλάγρου (Κεν III 1) (3 αι. π.Χ.)
 Βαλάγρου (Κεν III 1) (3 αι. π.Χ.)
 Βάλακρον (Κεν III 1) (1 αι. π.Χ.)
 Βάλακρον (Κεν III 1)
 Βάλακρον (Κεν III 1)
 Βάλακρον (Κεν III 1)
 βαλακρόν
 βαλακρόν
 Βάλακρος (Κεν III 1) (2 αι. π.Χ.)
 Βάλακρος (·) (Κεν III 1) (3 αι. π.Χ.)
 Βάλακρος (·) (Κεν III 1)
 Βάλακρος (Κεν III 1) (3 αι. π.Χ.)
 Βάλακρος (Κεν III 1) (3 αι. π.Χ.)
 Βαλά(κρου) (Κεν III 1) (3 αι. π.Χ.)
 Βαλάκρου (Κεν III 1) (3 αι. π.Χ.)
 Βαλάκρου (Κεν III 1)
 Βάλλα
 Βαλ-| λαῖος
 Βαλλαῖους
 Βαλοῖος (5 αι. π.Χ.)
 βέδου (·)³³⁸
 βέδου (·) (14 αι. π.Χ.)

βέδου (·)
 βέδου (·) (5 αι. π.Χ.)
 βέδου (·) (5 αι. π.Χ.)
 βέδου (·) (3 αι. π.Χ.)
 βέδου (·)
 Βερενίκη
 Βερενίκης (2 αι. μ.Χ.)
 Βερενίκου (8 αι. π.Χ.)
 Βερεννώ (Κεν III 1) (3 αι. π.Χ.)
 BERES (IE II 1)
 Βέρης
 Βέρης
 Βερνίκα (Κεν III 1) (3 αι. π.Χ.)
 Βερόειαν
 Βεροεύς
 Βερόη
 Βέροια
 Βέροια
 Βεροιαῖος
 Βεροίας
 Βερονίκη (2 αι. μ.Χ.)
 Βίκας (·)
 Βιλάρρα (3 αι. π.Χ.)
 ΒΙ|Α-Ρ- - - (Βλ[ά]ρ[ρου]) (Κεν III 1)
 (3 αι. π.Χ.)
 Βίλιππον
 Βίλιππον
 Βίλιππον
 Βίλιππος
 Βιλίστα (Κεν III 1)
 Βιλλάρου (·) (Κεν III 1)
 Βιλλᾶς (·) (=Βιλλᾶς) (2 αι. μ.Χ.)
 Βιλλέα (4 αι. π.Χ.)
 Βίλου (Κεν III 1) (2 αι. π.Χ.)
 Βίλου (Κεν III 1) (2 αι. π.Χ.)
 Βοιβηῖδα (8 αι. π.Χ.)
 Βοιβην (8 αι. π.Χ.)
 βράγος
 βρίγα (·)
 Βρίγες (5 αι. π.Χ.)
 Βρίγες
 Βρύγας
 Βρύγοι (·) (5 αι. π.Χ.)
 βύκτας (·)
 βύκτης (·) (3 αι. π.Χ.)
 βῶ
 γαβαλάν
 Γαυέας
 Γαλάδραι
 Γαλαδραϊκόν
 Γαλαδραῖον
 Γαλαδραῖος
 Γαλάδρας
 Γαλάδρας

³³⁷ Η άποψη ότι τα μακεδονικά <β δ γ> παριστάνουν τα /b ð ɣ/ βασίζονται στο Babiniotis 1989, και, ως προς την παλαιότερη προσφορά, στο Steinhil 1891: 44-5 (πβ. για το ίδιο θέμα την πρώτη έκδοση του Steinhil, 1863: 404). Βλ. επίσης E.P. Hamp 1990-91: 8): "[...] accepting Babiniotis's plausible interpretation [...]. This phonetic development would be a kind of lenition."

³³⁸ Τα επτά παραδείγματα του "βέδου", πιθανώς όχι όλα μακεδονικά, σχολιάζονται στο Corpus.

Γαλαδικόν
Γάλαδος
Γαλάδρου
δαλάγγαν
δάνον (2 αι. μ.Χ.)
δανῶν
δάρυλλος
δρώψ
δρώψ (:) (Κεν III 1) (3 αι. μ.Χ.)
δρώψ (:) (Κεν III 1) (3 αι. μ.Χ.)
δώραξ
Ζειδυμαρχίς (4-3 αι. π.Χ.)
ζέρεθρον (Αν II 2[:])
ζέρεθρον (Αν II 2[:])
ζέλα
*κεβαλά³³⁹
κεβαλή
κεβαλήν
Κεβαληνόν
Κεβαλίνον
Κεβαλίνω
Κέβαλον/Κελβανόν (1 αι. π.Χ.)
κεβαλή (3 αι. π.Χ.)
κεβληγόνου
κεβλήν (:)
κεβλήν
κεβλήνη
κεβλήπυρις (:)
κέβλος
Ξανδικού (3 αι. π.Χ.)
Ξανδικού (1 αι. π.Χ.)
ρίγεδανή
Σταδμέας (5 αι. π.Χ.)
ΤΡΑΙ/ΤΡΑΙ (4X) (5 αι. π.Χ.)
ΤΡΑΙ (4X;) (5 αι. π.Χ.)
ΤΡΑΙΛΙΟΝ (5 αι. π.Χ.)
Τράιλος (:) (Αν I 1) (5 αι. π.Χ.)

Κεν II 1 (νεοτ.) - ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗ

βάλιος (=μπάλιος)

Κεν II 2 - ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ

Ἄρύμβαν
Ἄρύμβας (Αν I 1) (4 αι. π.Χ.)
Ἄρύμβας (1 αι. π.Χ.)
Ἄρύμβου
Βαϊάκη (6-5 αι. π.Χ.)
δάξα

339 Βλ. σχόλιο στο Corpus, και τμήμα 1.5.1. ανωτέρω.

Εὔβαν- | δρος (4 αι. π.Χ.)

Κεν II 3 - ΚΕΦΑΛΛΗΝΙΑΚΗ

Βαία

Κεν III 1 - ΚΟΙΝΗ³⁴⁰

ἄβεις (:)
ἄψ<ι>ον
ἀγνωιῶ
ἄγου
Ἄγου(ς)στου
ἀγώλια (3 αι. π.Χ.)
ἀγώλια (3 αι. π.Χ.)
ἀγώι- | λιον (3 αι. π.Χ.)
ἄδρῖ [(n)d]³⁴¹ (2 αι. π.Χ.)
ἄδρῖ [(n)d]
ma.la.za.a (=ἄζαλαμα) (Αν II 3)
(3 αι. π.Χ.)
i.ta.za.pa. (=ἐ)π' ἄζαθαῖ) (Αν II 3) (3 αι. π.Χ.)
i.ta.za.pa.e (=ἐπ' ἄζαθαῖ) (Αν II 3) 3 αι. π.Χ.)
i.ta.za.pa.e (=ἐπ' ἄζα[θαῖ]) (Αν II 3)
i.ta.za.pa.e (=ἐπ' ἄζαθαῖ) (Αν II 3)
i.ta.za.pa.e (=ἐπ' ἄζαθαῖ) (Αν II 3)
ἄζ[αθῖ] (Αν II 3)
Ἄθερνεβενταίγεις (2 αι. π.Χ.)
Ἄθερνεβενταίγεις (2 αι. π.Χ.)
Ἄθερνεβενταίγεις (2 αι. π.Χ.)
αἰρέω (Αν I 1)
Ἄλεξάδρου [nd] (Αν II 4)
(2 αι. π.Χ.)

Ἀμβακουμ (3-1 αι. π.Χ.)
ἀναπα<γ>ομένους (2 αι. π.Χ.)
ἀνασοθέντων
ανοίει (4 αι. μ.Χ.)
Ἄουστής (2 αι. μ.Χ.)
Ἄουστος (3 αι. μ.Χ.)
Ἄουστου (3 αι. μ.Χ.)
Ἄουστων (4 αι. μ.Χ.: 308 μ.Χ.)
Ἄπηγαν (Δυτ II 5)
ΑΠΟΣΞΕΔΕΙΓ

340 Συμπεριλαμβάνονται τύποι διαφόρων παλαιότερων διαλέκτων, χαρακτηριζόμενοι με τους αντίστοιχους κωδικούς τους, οι οποίοι υποτίθεται ότι συνεχίζουν να υφίστανται ως εκπρόσωποι της διαλέκτου τους και κατά την Αλεξανδρινή Κοινή.

341 πβ. ΑΔΡ στο Corpus.

ἄρ<γ>υρικ[η]ν
ἄρ<γ>υρίου
Ἄρκασιδαο (Δυτ II 8)
ἀρχιγερεῖ (3 αι. π.Χ.)
αρχιγερεις (3 αι. π.Χ.)
Ἄρσιγῆσιος (2 αι. π.Χ.)
Ἄρσιγῆσιος (2 αι. π.Χ.)
Ἄρσιγῆσιος (2 αι. π.Χ.)
Ἄρσιγῆσιος (2 αι. π.Χ.)
ασπιζα
Ἀκύγ>ούστου
Ἀκύγ>ούστ(ων?)
Αἰούστα
Βα[(=Βάλαγρος;) (Αν I 2[:])
Βα (=Βα[λέριον]) (Αν I 1)
Βα (=Βα[λέριος]) (Αν I 1)
Βα (=Βα[λέριος]) (Αν I 1)
Βαδηίας (Δυτ II 1)
Βάδιμε (Αν II 2)
Βάδιμος (Αν II 2)
Βάδιμος (Αν II 2)
b'gwn (= βάγιον)
Βακινθῶ (Δυτ II 9)
Βαλ[(=Βάλαγρος;) (Αν I 2[:])
ΒΑΛΑ... (Αν I 2)
Βαλάγραις (Δυτ II 5[:])
Βαλαγρίτας (Δυτ II 5[:])
Βάλαγρον (Αν I 2)
Βάλα[γρον] (Αν I 2)
Βάλαγρον (Κεν II 1)
Βάλαγρος (Κεν II 1)
Βάλαγρος (Κεν II 1)
Βαλάγρου (Αν I 2)
Βαλ[ά]γρου (Κεν II 1[:])
Βαλάγρου (Κεν II 1)
Βαλάγρου (Κεν II 1)
Βαλάγρου (Αν I 2)
Βάλακρον (Κεν II 1)
Βάλακρον (Κεν II 1)
Βάλακρον (Κεν II 1)
Βάλακρος (Αν I 1[:])
Βάλακρος (Κεν II 1)
Βάλακρος (Κεν II 1[:])
Βάλακρος (Αν II 2[:])
Βάλακρος (Κεν II 1)
Βάλακρος (Κεν II 1)
Βάλακρος (Κεν II 1)
Βάλακρος (Κεν II 1)
Βαλά (Κρου) (Κεν II 1)
Βαλάκρου (3 αι. π.Χ.)
Βαλάκρου (Αν II 2[:])
Βαλάκρου (Κεν II 1)
Βαλάκρου (Κεν II 1)
Βαλέ< (=Βαλέ[ριος])
Βάλεντος

Βαλερια[νός]
Βαλεριανός
Βαλέ<ε>ριος
Βάλης
βαλίους (Δυτ II 6, ποιητική)
(4 αι.: περί το 300 π.Χ.)
βαλλί' (Αν I 2)
Βαλλίων (Αν I 2)
Βαναξι- | βούλου (Δυτ II 9)
Βαναξιβούλου (Δυτ II 9)
Βαναξιβούλου (Δυτ II 9)
Βαναξι- | βώλω (Δυτ II 9)
Βέγετος (Αν I 1)
Βέγετος (Δυτ I 3)
Βεβιανός
Βεδιππος (Δυτ II 1)
Βεδιππου (Δυτ II 1)
Βεδους (Δυτ I 1)
Βειτυλέων (Δυτ II 1)
Βειτυλή (Δυτ II 1)
Βετύλος (Δυτ II 1)
βε | κάτεροι (Δυτ II 9)
Βελχανίος (Δυτ II 9)
Βενόστος (Δυτ I 1)
Βεν[ο]ύστα (Αν I 2[:])
Βενοῦστος (Αν I 1)
Β[ε]νούστου (Αν I 1)
Βενύστος (Αν I 1)
Βενύστος (Κεν I 3)
Βένυστος (Αν I 1)
Βεργίλιος (Αν I 1)
βέρδη (Δυτ II 9)
Βερέκκας (Κεν II 2)
Βερέκκας (Κεν I 2)
Βερεκούδου (Αν I 1)
Βερενίκα (Δυτ II 8)
Βερενίκη (Αν I 1)
Βερενίκης (2 αι. π.Χ.)
Βερενίκης (2 αι. π.Χ.)
Βερενίκης
Βερενίκης
Βερεννώ (Κεν II 1)
Βερ[νεϊκίδου] (Αν I 1)
Βερνεϊκίδου (Αν I 1)
Βερ[νεϊκ]ίδου (Αν I 1)
Βερνίκα (Κεν II 1)
Βερνίκα (Δυτ II 8)
Βερν[ίκη] (Κεν I 3)
Βερνίκη (Αν I 1)
Βερν[ικ]ίδου (Αν I 1)
β]ήλημα (Δυτ II 2)
Β[ή]ρου
Βήρου
Βήρω

ζώρυγα (3 αι. μ.Χ.)
 ζωρύγαν
 ζωτε (5-6 αι. μ.Χ.)
 θαυγήτος
 θόανδ(α) (;) (Av II 4)
 θ<ο>νηρήου (2 αι. π.Χ.)
 θ<ο>νηρήου (2 αι. π.Χ.)
 θυκ<ψ>άτηρ (2 αι. π.Χ.)
 ἱερά
 ἱερά<ν>
 ἱερέα (3 αι. π.Χ.)
 ἱερέ|ων
 ἱ|ιερής
 ἱερίς
 ἱερού
 ἱερώ
 ΙΓΕΡΩΝΟ (=ἱγέρωνος) (Av I 1)
 ΙΓΕΡΩΝΟΣ (Av I 1)
 ΙΓ|ΙΕΡΩΝΟΣ (Av I 1)
 ΙΓΕΡΩΝΟΣ (Av I 1)
 ἱκάδιος (;) (Av II 4[;])
 ἰία
 κατεσκέβασα
 κατεσ-|σκέβασα
 Κενδημαρας (Av II 4)
 κερβικάριον
 κηβοζων (Av II 3)
 κηβοζων (Av II 3)
 κλάρας (;) (Av II 4)
 κλάρες (;) (Av II 4)
 κλαρία (;) (Av II 4)
 κλάριοι (;) (Av II 4)
 κλάριον (;) (Av II 4)
 Κνεϊζειν (3 αι. μ.Χ.)
 Κορβαλις (Av II 4)
 Κουδραμουαυ (Av II 4)
 κραυη
 [Κ]μδραμουαυ (Av II 4)
 λει
 λει
 λειβίας (Av I 1)
 λιβίου (Av I 2)
 λσ<γ>ογράφου
 Λυκομιτίας (Av II 4)
 λώζ(κ)α
 Μάγνιος
 Μαλιτους (Av II 4)
 Μεαδου (Av II 4)
 Μεακλις (Av II 4)
 Μεαλειτιδων (Av II 4)
 Μεάλειτις (Av II 4)
 Μεαλίνα (Av II 4)
 με|άλων/με|⁶ γάλλο
 Μεās (Av II 4)
 Μεάτης (Av II 4)

μέ<γ>α (2-3 αι. μ.Χ.)
 μεζών (Κεν I 3 [;] [επική]) (Av I 3 [;])
 Μιακλέτις (Av II 4)
 Μιακλίς (Av II 4)
 Μιάλειτους (Av II 4)
 Μιάλειτους (Av II 4)
 Μιάλειτους (Av II 4)
 Μιαλίνα (Av II 4)
 Μιαλίνα (Av II 4)
 Μιράτος (Av II 4)
 μναγαίον (2 αι. μ.Χ.)
 μναγεία
 μναγαίον
 μναγαίος
 Μνήγειος
 μνημονέβε-|τε
 Μούας (Av II 4)
 Μουβα (Av II 4)
 Ναζιανζόν
 Νέρβα (Δυτ II 5)
 Νέρβα
 Νέρβαν
 Νοβουμκάμουμ
 ὀδομήκοντα
 ὀλία (3 αι. π.Χ.)
 ὀλία
 ὀλία
 ὀλίαις (;)
 ὀλιανδρίαν
 Ὀλιανθίδης (Av I 1)
 ὀλιαρχαί (Av I 1)
 ὀλίαις
 ὀλίαις
 ὀλι<γ>ώρωσ
 ὀλι<γ>ώρωσ
 ὀ|λίην
 ὀλίης
 ὀλίο
 ὀ|λιονγράμματον
 ὀλίοι
 ὀλίον
 ὀλίον
 ὀλιον
 ὀλιον
 ὀλίον
 ὀλίον
 ὀλίον (Av I 1)
 ὀλίον (Av I 1)
 ὀλίον (Av I 1)
 ὀλίον (Av I 2)
 ὀλιοστ.
 ὀλίους
 ὀλί[ο]υς
 ὀλίους
 ὀλιοψυχήσθαι

Ὀλιοψυχῶ[ι]
 ὀλίωι
 ὀλίων
 ὀλίων
 ὀλίων
 ὀλίων (Av I 2)
 ὀλιωρίαν
 ὀλιωρών |ται
 ὀμολ<ο>ψ>οῦντες
 ὀμολοῦντα
 Οροφατεραυ (Av II 4)
 Οροφατιραυ (Av II 4)
 Οροφατερας (Av II 4)
 Ούβαλέρις
 ὀφρύνη (;)
 ὀφρύνην
 Πάβλω
 Πανομγέα (2 αι. μ.Χ.)
 Πανομγεύς
 Πανομγεύς
 Πανομγεύς
 Πανομγεύς
 Πανομγεύς
 Πανομγεύς
 Πανομγεῦ
 Πανομγεῦ-|τι
 Πανομγεῦτι
 Πανομγεῶ
 Πανομγεως
 Πανομγεως
 Πανομγεως
 Πανομγεως
 Παραμουριανῆς (Av II 4)
 Παραμουριανου (Av II 4)
 ΠΑΡΑΣΚΕΒΓΙΥ (=ἡ παρασκευή) (;)
 Πελώρας (Av II 4)
 Πελώραυ (Av II 4)
 Πετενεφιγῆς (2 αι. π.Χ.)
 Πετενεφιγῆς
 Πετενεφιγῆς
 πηρία (;) (Av II 4)
 Πικεπαιγε (3 αι. π.Χ.)
 Πονπή|η|ιν
 Πονπήγεις
 Πονπηγίωι
 Πονπηγίωι
 Πορεῖβθις
 Πρεέως (Av II 4)
 ΠΡΕΠΑΣ (Av II 4)
 prgz' (=παραγαυδιον)
 προσούσης (4 αι. μ.Χ.)
 Πύρβα (3 αι. π.Χ.)
 Πύρβα (3 αι. π.Χ.)
 Πυρβαλίων (Δυτ II 5)
 υ
 ραβδιν
 ράμδους (2 αι. π.Χ.)
 ράμδους (2 αι. π.Χ.)
 ρείδης
 ρόδον
 ρούας
 ρύδ[ι.]|τοις
 σαδραπάν (Κεν I 1)
 σαδράπησιν (Κεν I 1[;])
 Σαλβίου
 Σαλβίου
 Σαραπιγῆωι
 Σαραπιγῆωι
 Σα|βράπιζι
 Σελεάδα (Δυτ II 1)
 Σελεάδα (Δυτ II 1)
 Σελε|τῶος (Δυτ II 5) (3 αι. π.Χ.)
 <Σεπτι>μούνδιος [nd]
 Σερβ[ίου] (Av I 1)
 [Σερ]φατέρας (Av II 4)
 Σερφατέραυ (Av II 4)
 σιτολό<γ>οι
 σηης (=συγγενής)
 σπον|τοφό|ρος [nd]
 σπουδάδεις
 σπούζασων
 στῆως (=σ[τ]ρατηγός)
 Στοτογῆτι
 στρατηας (2 αι. π.Χ.)
 στρατηου (1 αι. π.Χ.)
 στρατη<γ>οῦς (2 αι. π.Χ.)
 συ<γ>|γενές
 συ<γ>γένια
 σφρα<γ>ιδων (2 αι. π.Χ.)
 σφυ-|ρίζειν (=σφυριδιον)
 τάβων (=τάφων) (;) (Av II 3)
 τάβων (=τάφων) (;) (Av II 3)
 ταγαρίζα
 Τα.γεις (3 αι. π.Χ.)
 Ταγῆν
 Ταγῆν
 Ταγῆν
 Ταγῆν
 Ταγῆς
 Ταγῆς
 Ταγῆς
 [[Ταγῆς]]
 Ταγῆς
 Ταγῆ|στος
 Ταγῆτει
 Ταγῆτι
 Ταγῆτος
 Ταγῆτος
 Ταγῆτος
 Ταγῆτος
 Ταῆς
 Ταομβῆς
 Ταυῆς
 Ταυῆστος

ΕΛΥΨΑ (4 αι. π.Χ.)
 ΕΛΥΨΑ (4 αι. π.Χ.)
 ΕΛΥΨΑ (4 αι. π.Χ.)
 ἐξάγῳδι (4 αι. π.Χ.)
 ἐξ[ά]γῳδι (4 αι. π.Χ.)
 Ἐπιτίμῳραι (Κεν III 1) (2 αι. π.Χ.)
 ἐφ[ί]εῖσται (4 αι. π.Χ.)
 ἐφιέλοδου (4 αι. π.Χ.)
 Φαναξάδρου (2 αι. π.Χ.)
 ἡεῖσταισι (4 αι. π.Χ.)
 ἡεῖστας (ἡ ἐφίεῖστας) (4 αι. π.Χ.)
 Θόανδ[α] (Κεν III 1 [;]) (2 αι. π.Χ.)
 Ἰκάδιος (;) (Κεν III 1 [;])
 Ἰοδου (4 αι. π.Χ.)
 κάθεδου (4 αι. π.Χ.)
 κατεφέρσοδου (4 αι. π.Χ.)
 κατέχοδ[ι] (4 αι. π.Χ.)
 Κενδημαρας (Κεν III 1) (1 αι. μ.Χ.)
 κλάρας (Κεν III 1 [;]) (2 αι. π.Χ.)
 κλάρας (Κεν III 1 [;]) (2 αι. π.Χ.)
 κλαρία (Κεν III 1 [;]) (2 αι. π.Χ.)
 κλάριοι (Κεν III 1 [;]) (2 αι. π.Χ.)
 κλάριον (Κεν III 1 [;]) (2 αι. π.Χ.)
 Κορβαλις (Κεν III 1) (2 αι. μ.Χ.)
 Κουδραμουσαι (Κεν III 1) (2 αι. π.Χ.)
 [Κ]υδραμουσαι (Κεν III 1) (2 αι. π.Χ.)
 λάφνη (4 αι. π.Χ.)
 Λίσκος
 Λυκομίτιρας (Κεν III 1) (3-2 αι. π.Χ.)
 Μαλιτους (Κεν III 1) (2 αι. π.Χ.)
 Μεαδου (Κεν III 1) (2 αι. π.Χ.)
 Μεακλις (Κεν III 1) (2 αι. π.Χ.)
 Μεαλειτιδῶν (Κεν III 1) (2 αι. π.Χ.)
 Μεαλειτις (Κεν III 1) (2 αι. π.Χ.)
 Μεαλίνα (Κεν III 1) (2 αι. π.Χ.)
 Μεαῖς (Κεν III 1) (2 αι. μ.Χ.)
 Μεαῖτις (Κεν III 1) (2 αι. π.Χ.)
 Μεακλετις (Κεν III 1) (3-2 αι. π.Χ.)
 μηε[ι]άλα (4 αι. π.Χ.)
 Μηειάλε (4 αι. π.Χ.)
 Μηειάλετι (4 αι. π.Χ.)
 Μηειά[λε]τις (4 αι. π.Χ.)
 Μιακλις (Κεν III 1) (2 αι. π.Χ.)
 Μιάλειτους (Κεν III 1) (2 αι. π.Χ.)
 Μιάλειτους (Κεν III 1) (2 αι. π.Χ.)
 Μιάλειτους (Κεν III 1) (2 αι. π.Χ.)
 Μιαλίνα (Κεν III 1) (2 αι. μ.Χ.)
 Μιαλίνα (Κεν III 1) (2 αι. π.Χ.)
 Μιράτος (Κεν III 1) (2 αι. π.Χ.)
 Μούσις (Κεν III 1) (2 αι. μ.Χ.)
 Μουβα (Κεν III 1) (2 αι. π.Χ.)
 Οροφατεραυ (Κεν III 1) (2 αι. π.Χ.)

Οροφατιραῖ (Κεν III 1) (2 αι. π.Χ.)
 ορούβω (2 αι. μ.Χ.)
 ορούβῳ (2 αι. μ.Χ.)
 Ορουφατερας (Κεν III 1) (2 αι. π.Χ.)
 Παραμουριανῆς (Κεν III 1) (1 αι. μ.Χ.)
 Παραμουριανου (Κεν III 1) (1 αι. μ.Χ.)
 πέδε (4 αι. π.Χ.)
 πελάχνην (;)
 Πελώρας (Κεν III 1) (2 αι. π.Χ.)
 Πελώραυ (Κεν III 1) (2 αι. π.Χ.)
 πηρία (Κεν III 1 [;]) (2 αι. π.Χ.)
 Πρεῖως (Κεν III 1) (2 αι. π.Χ.)
 ΠΡΕΙΑΣ (Κεν III 1) (3-2 αι. π.Χ.)
 [Σερ]φατέρας (Κεν III 1) (2 αι. π.Χ.)
 Σερφατέραυ (Κεν III 1) (2 αι. π.Χ.)
 Τρεσάρας (Κεν III 1) (3-2 αι. π.Χ.)
 φάβος (2 αι. μ.Χ.)
 Φιράραυ (Κεν III 1) (2 αι. π.Χ.)
 Φιράραυ (Κεν III 1) (2 αι. π.Χ.)

3.1.1.1. Υποτιθέμενα αντιπαραδείγματα

Δυτ I 3 - ΗΛΕΙΑΚΗ

βενέοι

Κεν I 2 - ΘΕΣΣΑΛΙΚΗ

Ὅρ[ο]μπάτα [ῃῃ b] (Av II 3)

Κεν I 3 - ΒΟΙΩΤΙΚΗ

βινητιάσω

Κεν III 1 - ΚΟΙΝΗ

βινητιῶν

Av I 1 - ΑΤΤΙΚΗ

βεν[ε]ῖ
 BENETAΙ
 βῆ
 βῆ βῆ
 βηβῆν (;)
 βῆζει (;)
 βηκεῖος (;)

βῆκη (;)
 βῆνει (;) (Κεν III 1 [;])
 βινεῖν
 βινεῖν (ποιητική)
 βινητιῶμεν (ποιητική)
 βροῦ
 βροῦ (;)
 βροῦ
 βενε[τ]ο
 ἐβενόντο

Av I 2 - ΙΩΝΙΚΗ

βινο(υ)μένην(v)

Av II 3 - ΚΥΠΡΙΑΚΗ

Ὅρ[ο]μπάτα [ῃῃ b] (;) (Κεν I 2)

3.1.2. Λοιπὸ ἸΕ υλικό

IE I 1 - ΣΑΝΣΚΡΙΤΙΚΗ

pībā (pīva)

IE I 2 - ΛΥΚΙΚΗ

dapara (Av I 4)

ntarijusehe

IE II 1 - ΛΑΤΙΝΙΚΗ

ACERVISSIMA M
 AUSTE
 ASTA
 BALERIO
 BALERIO
 Ballionis (Δυτ II 11)
 beni
 BERECVndus
 BERES (Κεν II 1)
 BERUM
 Bi | ctorino
 bixet
 BIXIT

BIXIT
 BIXIT
 BOCIS
 BOLVNTATEM
 Burrum
 buxus
 DEVERE
 DIAPAN|DON [nd] (Κεν III 1)
 EO

HAVENTES

Inbicto

INCOMPRAVILI

lubentio

lubentius

iubentutis

IVVENTE

calcosteis

cibis

cibitate

iebare

LIBERTAVS

MIRAVILI

MAESTER

NERBA

octaba

OLYXIS

POVBLICOM

publicus

QVIVS

septidonium

SEP = | TUAZINTA

SILBANO

TRI | ENTA

triumphab it

Troge

YTHEO

ferbui

VENE

vibe

vibes

V. NM.

IE II 2 - ΟΣΚΙΚΗ

iefis

íiv

maimas

mais

mais

mais
futír
futír
futrei
futre[isp]e
fuutrei

IE II 3 - ΟΜΒΡΙΚΗ

atiiériu
deitu
dersua
ef
iiouina
iiouinar
iiouine
iiouinur
iiuvina
iiuvinar
iiuvinas
iiuvinas
iuiunur
møstru
møstru

IE III 1 - ΚΕΛΤΙΚΗ

Rhiannon
Rigani

IE IV 1 - ΙΤΑΛΙΚΗ

avere
inverno
io
leggere
maestro

IE IV 2 - ΙΣΠΑΝΙΚΗ

agua
amado
haber
creer
leal
leer
lobo

mudar
nido
pagar
roda
saber
seguro
sudar
sudor
fiel
ver
vida

IE IV 3 - ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΚΗ

rua
suar
suor

IE IV 4 - ΠΡΟΒΗΓΚΙΑΝΗ

riba
sūza

IE IV 5 - ΓΑΛΛΙΚΗ

août
avoir
eau
croire
hiver
lire
muer
payer
rive
roue
rue
savoir
suer
sueur
fée
vie

IE V 1 - ΓΟΤΘΙΚΗ

giban
snaivs
fadar

IE V 2 - ΑΡΧΑΙΑ ΙΣΛΑΝΔΙΚΗ

hiort

IE V 3 - ΑΡΧΑΙΑ ΣΑΞΟΝΙΚΗ

fader

IE V 4 - ΑΓΓΛΟΣΑΞΟΝΙΚΗ

beofor
bióða
cīlfor-lamb
mearg
fæder
wegan

3.1.3. ΜΙΕ υλικό

ΜΙΕ I 1 - ΕΤΡΟΥΣΚΙΚΗ

άνδας (Δυτ II 11)
ziumiθe
uθuste
Vilae

ΜΙΕ I 2 - ΕΒΡΑΪΚΗ

פֶּה פֶּה פֶּה פֶּה (=b^eghădhk^ephăth)

ΜΙΕ II 1 - ΦΙΝΝΙΚΗ³⁴⁵

tuva/ssa

ΜΙΕ II 2 - ΟΥΓΓΡΙΚΗ

végig

³⁴⁵ Για μερικά άλλα φιννικά και ουγγρικά παραδείγματα πβ. Lass 1984: 182(8.2.2).

3.2. Οι εμφανίσεις των εξεταζόμενων φωνημάτων³⁴⁶

3.2.1. Εμφανίσεις του /b/:

3.2.1.1. Απόδοση με το γράφημα <α>³⁴⁷

au-to-te-qa-jo -ro-qa-ro-qa (2X) qa-si-re-u (2X) [ʔqa-]si-re-we qa-si-re-wi-ja (5X)
qa-si-ʔe-ʔi-ja qa-ʂi-ʔe-[-wi-]ja [qa-ʂi-]re-wi-ja [ʔqa-si-]re-wi-jo-te te-qa-de te-qa-ja (2X)

3.2.1.2. Απόδοση με το γράφημα <F>

άμοιFάν

3.2.1.3. Απόδοση με το γράφημα (λατινικό)

Balacri Balacrus Ballionis BERES

3.2.1.4. Απόδοση με το γράφημα <β, B>

άβαγνα άβατι άβεις άβελιακόν αβελιην άβέλιον άβηδόνα άβήρ άβύκτον άβλάξ

άβληρά άβός άβρούτες άβύ άβύρ ΑΙΒΕΤΟΣ αιβετός άκροβάσθαι άπαβοιδωρ Βαί
Βα (3X) [β]άβελιος βάγος βάδηδοι Βαδηΐας Βάδιμε Βάδιμος (2X) βάδομαι βαδύ βαδυ
Βαδύ (2X) Βαία Βαϊκή Βαϊκαν Βαϊτυλος (2X) Βακινθίω βάκτρον Βαλ[Α]ΒΑΑ...
Βαλάφραι Βαλαφρίτας Βάλαφρον (2X) Βάλα[γ]ρον| Βάλαφρος (2X) Βαλ[ά]γρου
Βαλάφρου (3X) Βαλάφρου Βάλακρον (4X) Βαλακρόν (2X) Βάλακρος (7X) Βαλά(κρου)
Βαλά(κρου) Βαλάκρου (4X) Βαλέξ Βάλεντος Βαλερια[νός] Βαλεριανός Βαλ<ε>ριος
Βάλης Βαλιαί Βαλιάν Βαλιάν Βαλικιώτης Βαλιόν Βαλιόν Βαλιός Βαλιός Βαλιός Βαλιός
Βάλλα Βαλ-| λαιός Βαλλαιός Βαλλήναδε Βαλλί Βαλλίων Βαλοίος Βαναξ-| βούλου
Βαναξ(βούλου) (2X) Βαναξ-| βύλω βάννας βάννεια θαννί βάννιμα θαννιούλι θάννιχο
θαννιχούλι θαννοτόμαρε θάνοι βάζον Βαρδην Βαρδίσαγνος (2X) βάριον βάριχοι
Βαρμύκαλλος Βασίας (2X) Βαστίας Βέγετος (2X) βέδου (7X) Βειβιανός Βειδιππος
Βειδιππου Βειδουος Βειέλοπος Βεΐκατι Βειλαρμοστάς Βειράκες Βειτυλέων Βειτυλή
Βεΐτυλος Βεκός Βε| κάτεροι Βεκός Βελα Βελάσεται Βελχανίος Βενόστος Βεν[ο]ΐστα
Βενούστος Β[ε]νούστου Βενύστος (2X) Βένυστος Βεργύλιος Βέρδης Βερέκκας (2X)
Βερεκούδ[ου] Βερενίκα (2X) Βερενικεία Βερενίκη (2X) Βερενίκη (5X) Βερενίκου
Βερενώ Βέρης (2X) Βερ[νε]κίδου| Βερνεκίδου Βε[ρνε]κίδου| Βερνίκα (2X) Βερν[ική]
Βερνίκη Βερν[ική] [δης Βερόειαν Βεροεύς Βερόη Βέροια (2X) Βεροιαίος Βεροίας
Βερονίκη Βεστον ΒΕΣΤΟΝ βέττον Βηλέα β[ή]λημα βήλημα βηρόνθεμον βηρίγακον
Β[ή]ρου Βήρου Βήρω βιάτικον βιατίκω Βιβίος Βίβιος (3X) Βιβίος Βιβ(ούλλιος)
Βιβουλλίου Βίδαν Βιδαντεΐος Βιδάταν Βιδάτας Βιδάταω Βιδεΐν Βίδεος Βίδε| ος Βιδέω
Βιδιαίος Βιδιαίων (2X) Βι| [δ]αν βίδιοι (2X) β[ιδ]ιος βιδιος Βίκας Βιλάρρα ΒΙΑ-Ρ- -
Βιλιππον (4X) Βιλιππος Βίλις Βιλιστα Βιλιστίγης (2X) Βιλλάρου Βιλλάς Βιλλας Βιλλας
Βιλλέα Βιλλίν Βίλλος Βίλλος (2X+) Βίλλου (4X) Β[ι]λλου Βίλος Βίλου (3X) Βίλωι (2X)
Βιόλας Βισώνος (2X) βίσχον Βιτελλίαν Βίτυλα βύρ ΒΟΙ. Βοιθηΐα Βοιθην Βοι| κέτα

³⁴⁶ Συμπεριλαμβάνεται μόνο το ελληνικό υλικό ή ό,τι θεωρείται ότι αντικατοπτρίζει ελλ. εξελίξεις. Περισσότερες από μία εμφανίσεις δηλώνονται με έναν αριθμό ακολουθούμενο από "X" (π.χ. "2X").

³⁴⁷ Το <α> της Γραμμικής Β, πβ. *Doc.² 121.385.409, HGD II 317(334), Paokard 1974: 36, Προμπονά 1978: 272 κεξ. (au-to-te-qa-jo+), Μπαμπινιώτη 1985(α): 78 και Προμπονά 1990: 14.*

Βοικέτα ΒΟΙ ΚΗ ΝΟΣ (2X) Βοικίαρ Βοιλά Βοιλήν Βοινέ[ας] Βοινοβίου (3X) Βοι| νοβίου
Βοινο-| βίου (2X) Βοίνωπα Βο| λόντα Βολόε[ν]τι Βολοεντι[ων Βολόν[τιοι Βολόντιον
(2X) Βολοντίος Βολοντι[ωι Βο|ρ- | θέα Β[ο]ρθέα Βορθ(έ)α Βορθείας Βορθείας (2X)
Βορθίω Βορσόν Βρά (2X) *βρά Βραδίναν Βραδίνους Βραδίνωι Βραδίων Βραϊδώς (2X)
βράκε' βράκη Βρακία Βρακία Βράκος Βράμις Βραν[ί]δας Βρατάναν Βρατάνει Βράτων
Βρίγα Βρίγες (2X) βρίζα Βρίσδα [βροδ] βρόδα (2X) [βροδο] βροδοδάκτυλος βρόδοι
βρόδον Βροδοπάχες Βροδοπάχυν βρόδων Βρου-| κίων-| ος Βρουκίωνος Βρύγας
Βρύγοι Βρύγους Βρυτήρες Βρυτιδες Βυϊκάς Βυκταισι Βύκτας (2X) Βυκτών Βυκτής βώ
Βωρθείας Βωρθία Βωρθίου ή -άδα| βώροι Βωρσέα βωτάζειν γαβαλάν γαβεργός
γραβία δαβελός δαβή Δαβίδ (3X) διαβειπάμε[ινος διαβέτο[ς] διαβέτης (3X) έ[ι]βαδε
έβασον έκβιούζει έκδαβή 'Ελαιβάριος 'Ελαιβαρίω 'ΕΛβίδιον 'Ελβιδίου Εύρυβάνασσα
[Εύ]ρυβάνασσα Εύρυβάνασσαν| Εύ| ρυβανάσσης θάβακον Θεο-| βύλα κατεσκέβασα
κατεσ-| σκέβασα κεβαλή κεβαλήν Κεβαληνόν κεβάλι Κεβαλίνον Κεβαλίνω Κέβαλον/
Κελβανόν κεβλή κεβληγόνου κεβλήν κεβλήν κεβλήγη κεβλήπηρις Κέβλος
κερβικάριον κηβοζων (2X) Κορβαλις Κορβεΐδας λαίβα Λειβίας Λιβίου μνημονέβε-| τε
Μουβα Νέρβα Νέρβα Νέρβαν Νοβουμκώμουμ νταθελοί όρβος Πάβλω προβεπ-| άηας
Πύρβα (2X) Πυρβαλίων Σαλβίου (2X) Σερβ[ίου] τάβων (2X) ύ-| πόβοικοι Φαβέννου
φάβος Φλαβία (2X) Φλαβιανόν Φλαβίας Φλαβί-| ας Φλάβιον Φλάβιον (2X) Φλάβ(ιος)
(2X) Φλαβίου (8X) Φλαβ[ίου Φλαουβίου Φλαυβίας Φόλβιο[ς] ώβά (2X) ώβαί ώβαν
ώβάξαι ώβάξαντα ώβ[ι]ς ώβ[ι]ς| ώβας ώβάτας ώβεα

3.2.1.5. Απόδοση με το γράφημα <ι| >³⁴⁸

[Αρ| | στο| βία Αυτό| βύλα Βωλ || οκρ || άτε| ος| Βωρθεία Βωρθείας έφ[ι]εμ οται
ηεΐόταισι, ηεΐότας (ή έφιεμ|ΐότας) Τ| εμβ| ρα| (ο|υ)

3.2.1.6. Απόδοση με το γράφημα <υ>

ευδομηκοντα ευδοήκοντα ευδομή Ευδομίου ευδομον (2X)

ραβδιν ράυδους (2X) ρύδ[ι.]τιος

3.2.1.7. Απόδοση με το γράφημα <ζ>

έπεζάρει (2X)

3.2.1.8. Απόδοση με το γράφημα <γ>

ώγη

³⁴⁸ Η ασυνέπεια σ' αυτό το τμήμα ("<ι| >", "<β>"), οφείλεται στο γεγονός ότι ακολουθώ την χρήση της εκάστοτε πηγής, προτιμώντας, όπως και αλλού, την μικρογράμματη γραφή, εφόσον υπάρχει.

3.2.1.9. Εξαφάνιση του /F/ και του /b/3.2.1.9.1. "Κλασική" σίγηση³⁴⁹

ἀκροόμαι (ἀκροβᾶσθαι) ἀοιδή (ἀπαβοῖδωρ) ἀρήν (βάννεια+) ἄγνυμι (βᾶγος) ἄρδαλος (βαρδῆν+) ἄστυ (Βαστίας) εἴκοσι (Βεΐκατι) Ἴεραξ (Βεΐρακες) Οἴτυλος (Βεΐτυλος+) ἐκάς (Βεκάς+) ἔρδω (Βέρδη+) Ἥλεός (Βηλέα) ἦρ (Βηρίγαλκον+) Ἰδη (Βῖδαν+) ἴδριν (Βιδεῖν) εἶδον (βῖδος+) ἴσιών (Βισίωνος) ἰσχύς (βίσχυν) ἴσως (βῖωρ) οἶκος (Βοικέτα+) οἶνος (Βοινοβίου+) ὄρθιος (Βορθίω+) ῥάκος (βράκος+) ῥόδον (βρόδα+) γεωργός (γαβεργός) δαλός (δαβελός+) ἔπος (διαβειπάμενος) ἑάω (ἔβασον) Ἑλληροφόντης Εὐρύανασσα (Εὐρυβᾶνασσα+) Κουδραμουαυ [Κ]υδραμουαυ Μούας Πανα | μήης φῶς (φάβος) ῶας

3.2.1.9.2. Μεταγενέστερη σίγηση

ἄρσασμα ἄσιλικά ἄσιλόπουλλο διάολ᾽ διαολο- διάολος ἐγιάτη ἐμπρούαλε ἐπρόαλε καρᾶι κυερνά ὄσκού περιγιααίννει περιόλι

3.2.1.9.3 Αμφιβολές περιπτώσεις

Ἄρῦμβου³⁵⁰ Ballionis Ἑλληροφόντης

Το "Ἑλληροφόντης" απαντά στον Ευστάθιο. Ο Roscher, που το εξετάζει με αφορμή την εναλλαγή β-μ (ἀρα ο τύπος έχει επίσης συναφή προς το "Ἄρῦμβου" προβληματισμό), δέχεται ότι το /b/ (στο Βελληροφόντης) ανάγεται σε διγαμμο. Εξετάζει τους παράλληλους τύπους "Μελληροφόντης" (και Μελετραπία στα λατινικά, τύπος από την Πραίνεστο) και "Ἑλληρα" που απαντά στον Ηούχιο. Παρεμπιπτόντως σημειώνει ότι γνωστές είναι και οι περιπτώσεις απαλοιφής ερρινών κλειστών στο λατ. (septuaginta < *septumaginta) και νεολατ. (πορτογ. lua < luna) υλικό.

Κάνει από τα νεότερα ετυμολογικά λεξικά δεν αναφέρει το ενδεχόμενο του διγαμμο, ενώ η πιο πιθανή σύνδεση του ονόματος είναι αυτή από τον Pisani που λαμβάνει υπ' όψιν το αρχαίο ινδικό Vṛta-hān- και το αβεστικό Vərəθa-γνα-. Πιστεύω ότι όλα αυτά μάλλον ενισχύουν παρά ανασκευάζουν την εικασία μου περί αποκλειστοποιημένης προφοράς του συγκεκριμένου /b/ και της συνακόλουθης απαλοιφής του.³⁵¹

3.2.2. Εμφανίσεις του /d/:

3.2.2.1. Απόδοση με το γράφημα <d>³⁵²

a-di-ri-ja-pi (2X) a-di-ri-ja-pi-qe a-di-ri-ja-te-qe au-de-pi (4X) au-de-we-'sa-qe' au-ri-mo-de da-ko-ro (4X) da-ru-ri-ḷḷo[da-ru-ri-to-jo do-so-mo du-ru-to-mo e-u-do-no ke-sa-da-ra (5X) kḗ-sa-do-ro ke-sa-do-ro (2X)]kḗ-sa-ḷḷo[ro ke-]sa-do-ro-jo ki-da-ro ku-ka-da-ro me-ri-du-ma-te ne-a-ri-da o-di-do-si pe-ri-me-de pe-ri-me-de-o po-se-da-o-ni sa-ra-pe-da sa-ra-pe-do to-qi-de-qe (2X) wi-do-ḡḡ-i-jo wi-do-w⁰-i-jo

³⁴⁹ Πρόκειται για αντιπροσωπευτική επιλογή. Απαρτίζουν μέρος του λεηματολογίου αυτά στα οποία το εξεταζόμενο φώνημα δηλώνεται με παχιά γράμματα. Πβ. Hatziadakis 1892: 33 κεξ., Χατζιάδης 1924(α): 423.

³⁵⁰ Δ.Σ. XIX 88,1.

³⁵¹ Βλ. λ. στο Corpus και Roscher 1870: 138-9. Πβ. GEW I 231, III 51, DELG 173. Για την ετυμολογία βλ. ακόμη G. Bonfante (RFIC 97, 1969: 188).

³⁵² Τα <da di do de du> της Γραμμικής Β, πβ. Μπαμπινιώτη 1985(α): 78, 1998(β): 85.

3.2.2.2. Απόδοση με το γράφημα <D>

DAN DANK (3X) DANKL DANKLAION DANKLE (4X)

3.2.2.3. Απόδοση με το γράφημα <δ>

ἄδη ἄδρακα βέρδη δάγκλον δαλάγγχαν Δάν (2X) Δανκλαῖοι Δανκλαῖοι Δα[νκλαῖον Δ]άνκλας Δά[νκλην δάνον δανών δάξα δάρυλλος δέλλει δ<ι>ὰ (2X) δ<ι>ακόσια δ<ι>απέση, ι δικά(δ)δοι δικά(δ)δῶσα δ<ι>ώρυγος ΔΡδΠΔΕΣ Δροπυλίον δρόσου δρώψι (3X) δώραξ ἐσδέλλοντες Ἰκάδιος μέδεα μεδέων Μήδεα μήδεα ρείδης ῥινεδανή ῥόδον ῥό[δ]ων σπουδάδεις Σταδμέας τραπεδίται ὑ<ι>παδουκιο[ρις] ὑπαδυνίος ὑπαδυκιοῖς χρήδεις

3.2.2.4. Απόδοση με το γράφημα <ζ>

ma.la.za.a (ἄζαλαμα) a-za?-ta-i (ἄζα(α?)θαῖ) i.ta.za.pa. ((έ)π' ἄζαθαῖ) i.ta.za.pa.e (έπ' ἄζαθαῖ) (4X) ἄζαθη ἄζαμος ἀΐζηλον ασπιζα γερζενῶν ἔζελεν Ελληνοζίκας ΕΡΥΚΑΖΙΒ εὔμεζέος Φειζῶς Φισζεῖς ζάβατος za?-i (ζά[?]ι) (3X) ζακοσίας ζαμοργία ζαμοργ.....ος ζάμον za?-ne (ζα(?)ν) (3X) ζάπεδον (2X) ζαπέδωι za?-se-ta-sa-te (ζά(?)ς) ζαχρύσις ζαχρύσου ζῆ ζέ (4X) ζέ (3X) ζ[έ] ζεαβαλεῖν Ζειδυμαρχίς ζέκ[α] ζέκα ζεκαμναῖοι ζέλλειν ΖΕΛΛΕΙΝ ΖΕΛΛΩ ζέρεθρα (3X) ζέρεθρον (3X) Ζι (3X) Ζιζιμηνή Ζιζιμη- | νῆ Ζιζιμηνή Ζιζιμη[νή] ζι[ι] και ζικαία (2X) ζικαῖον Ζικεα ΖΙΟΣ ζίφυιον ζί[φυ]ιον ζοθῆναι ζορκάδες ζυγόν (2X) ζώρυγα ζωρύγων ζωτε ἰζέλα κα(ζ)ζαλέμενον κάζελε Κνεζεῖν λώζι[κ]α μέζε' μέζεά ΜΕΖΕΑ Μέζεα μεζέων μέζος Ναζιανζόν Ολυμπιαζόν ούζέ ΠΕΖΗ προστιζόν ΣΑΓΕΣΤΑΖΙΒ ΣΑΓΓΕΙΣΤΑΖΙΒ Σα | ὀράπιζι ΣΕΓΕΣΤΑΖΙΒ (9X) ΣΕΓΕΣΤ ΑΖΙ. Β (2X) ΣΕΓΕΣΤΑΖΙΒΕΜΙ (2X) ΣΕΓΕΣΤΑΖΙΕ (ΣΕΓΕ)ΣΤΑΖΙΟΝ ΣΕΛΕΣΤΑΖΙΑ (2X) σπούζαων σφυ- | ρίζειν ταγαρίζα τόζ'

3.2.2.5. Απόδοση με το γράφημα <z>³⁵³

ERVKAZIB za-ki-ri-jo Zizim[me- | ne] IRVKAZIIB (2X) prgz'

3.2.2.6. Απόδοση με το γράφημα <ρ>³⁵⁴

Δριμάραυ Ἐλαιβᾶριος Ἐλαιβαρίω Ἐπιτιμίραυ Κενδημαρας κλάρας κλάρες κλαρία κλάριοι κλάριον Λυκομιτίρας Μιράτος Οροφατεραυ Οροφατιρα Οροφατερας Παραμουριανης Παραμουριανού Πελώρας Πελώρα πηρία [Σερ]φατέρας Σερφατέραυ Τρεσάρας Φιράραυ (2X)

3.2.2.7. Απόδοση με το γράφημα <σ>

ἀνασοθέντων ΑΠΟΣΞΔΕΙΓ Ἄρκα σῖδι Ἄρκα σῖδο Ἄρκα σῖδης Ἄρκα σῖς (2X) Θιόσοτος μέσα (2X) Μεσμα(ῶν) (3X) Μεσμαῖων Μεσοτρίβα μεσοτύλαρον σευτέρας

3.2.2.8. Απόδοση με το γράφημα <ξ>

ἀπυξεδομίν[ος]

³⁵³ Απόδοση και του σημειτικού γραφήματος, πβ. εβραϊκό *zajin* <I>.

³⁵⁴ Φωνητικώς μπορεί να επρόκειτο για [r], οπωσδήποτε όμως πρόκειται για περιπτώσεις αποκλειστοποίησης του [d] (Brixhe 1976:149[74.3]).

3.2.2.9. Απόδοση με το γράφημα <λ>³⁵⁵

Λαπάρας Λαφῶϊα Λάφνη Λίσκος Λύξου μελέων Ὀλύσεια Ὀλυσεύς ΟΛΥΤΕΥ
ΟΛΥΤΕΥΣ ΟΛΥΤΤΕΥΣ πελάχην Ὑλυσεά

3.2.2.10. Απόδοση με το γράφημα <ι>³⁵⁶

Οίιχες

3.2.2.11. Εξαφάνιση του /d/

3.2.2.11.1. "Κλασική" σίγηση

ἄχηρον Φῆρον Φήροι (2X) Φῆρον- | τι Φήροντι Φήρόντων ka-ro-ra3 πήραξον πήριε ταῖ
τοῖ

3.2.2.11.2. Μεταγενέστερη σίγηση

ἀερφάες (2X) ἀμπελόκλαο ἀντίερον Ἄροαφνού (2X) Ἄροαφνούν Ἄροαφνούς
Ἄροαφνούσα (2X) Ἄροαφνούχ γίει Γῶ δυόεκα ἔ ἐγιάτι ἔν (3X) ἔτι μήε
περιγιααίννει Πηᾶ Ροαφνού Ροαφνούν Ροαφνούς Ροοσταμί ροόστεμμαν σίερα
χρυσσαχτυλί χρυσσαχτυλί ὠκε

3.2.2.12. Αμφίβολες περιπτώσεις

βέρδρη δικά(δ)δοι δικά(δ)δοσα Zizim[me- | ne] Μεσμα(ίων) (3X) Μεσμαίων ρό(δ)ων

3.2.3. Εμφανίσεις του /g/:

3.2.3.1. Απόδοση με το γράφημα <z>

-ze-to³⁵⁷

3.2.3.2. Απόδοση με το γράφημα <γ>

ἄγ<ι>ον ἄγόν ἄγός αγου Ἄγού(γου)στου βράγος γαβαλάν³⁵⁸ Γαιτέας Γαλάδραι
Γαλαδραϊκόν Γαλαδραϊόν Γαλαδραϊός Γαλάδρας (2X) Γαλαδρικόν Γάλαδρος
Γαλάδρου γατροῦ θέαγον Μάγνιος ὀλίγος³⁵⁹ ουκ<γ> | γενές ουκ<γ>γένια ὕγένειν ὕγῃ
ὕκ<ι>αίνης ὕκ<ι>ῃ³⁶⁰

³⁵⁵ Αναφορικά με την εναλλαγή d-l, σχεδόν βέβαιο δείγμα αποδυνάμωσης (αποκλειστοποίησης), πβ. Δ. Κυριαζή, ο οποίος διαπιστώνει την εξής φθογγική εξέλιξη μεταξύ Βενετικής-Ελληνικής-Αλβανικής: βενετ. bandiāo > ελλ. μπαντίδος > αλβ. bandīdh > bandīll (Δ' Διεθνές Συνέδριο Ελληνικής Γλωσσολογίας, 17-19 Σεπτεμβρίου, 1999, Λευκωσία, Κύπρος, hand-out, σελ. 2). Από την παλαιότερη έρευνα βλ. R.S. Conway, On the change of d to l in Italic - IF 2, 1893: 157-67 για πληθώρα τέτοιων αλλαγών, και Χατζιδάκι 1924(α): 447(24).

³⁵⁶ Πβ. προηγ. σημ.

³⁵⁷ Τα υπέρ και τα κατά της ερμηνείας του "-ze-to" αναπτύσσονται στην Παρέκβαση I.

³⁵⁸ Φωνητικός το <γ> είναι πιθανώς κλειστό [g]. Πβ. "Βαλγαικός".

³⁵⁹ Πβ. το λήμμα στο Corpus και ὀλίος.

³⁶⁰ ὕκ<γ>ῃ, ὕκ<ι>ῃ, ὕ<γ>ῶς: επίσης απαλοιφή του /g/;

3.2.3.3. Απόδοση με το γράφημα <z> (=ζ)

i sa za ta se

3.2.3.4. Απόδοση με το γράφημα <i>

αἰῆν αἰρέω διαίραμμα Ἐπιθιανέ Μαιακλέτης μεξυλλειο με[ι]άλα Μηειάλε Μηειάλετι
Μηειά[λε]της Μιακλίς| Μιάλειτους (3X) Μιαλίνα ΠΡΕΙΑΣ ὕκ<γ>αίνειν³⁶¹ ὕκ<γ>ια ἴνειν
ὕκ<γ>ιαί- | νιν ὕκ<γ>ῃ ὕ<γ>ῶς³⁶² ὕιαί- | νειν ὕιαίνης ὕιας ὕνειν

3.2.3.5. Απόδοση με το γράφημα <ei>

ἕιοιός

3.2.3.6. Απόδοση με το γράφημα <i>

snjns srtjws

3.2.3.7. Εξαφάνιση του /g/

3.2.3.7.1. "Κλασική" σίγηση

ἀγαπα<γ>ομένους ανοιει Ἄουστῆς Ἄουστος Ἄουστου Ἄουστων ἀρ<γ>υρικῆ|ν
ἀρ<γ>υρίου Α<γ>ούστου Α<γ>ούστ(ων?) Αἰούστα <Γ>ερμανικῶ (2X) <γ>εωρ | γῶι
ΕΛΥΨΑ (3X) εξερουομενα ε- ἰπικ<γ>ονῆς ἐπικ<γ>ονῆς ἐπικ<γ>ονῆ|ς ἐπιονῆς (2X)
ΕΡΟΧΚΡΑ ΤΗΣ εὔερ<γ>εσί|ας ἐ(ω)γῶ ΘΥ<Γ> ἌΤΗΡ θυκ<γ>άτηρ ἰλία ἰῶ ἰῶγα (2X) ἰῶν
(2X) ἰῶν ἰῶνγ' ἰῶνγα ἰῶνγα (2X) ἰῶνει (3X) κραυη λέει λσει λεί|ς λο<γ>ογράφου
Μαλιτους Μεαδου Μεακλῆς Μεαλειτιδῶν μεάλην Μεάλειτις Μεαλίνα με | ἄλιον (/με | ὀ
γῶλλῶ) Μεαᾶς Μεαῦτις μέ<γ>α ΜΕ(Γ)Ἄ ὀλία (4X) ὀλίαις ὀλιανδριάν Ὀλιανθῶς|ς
ὀλιαρχία (2X) ὀλίαις (2X) ὀλίγος (= ὀλίος) ὀλι<γ>ῶρως (2X) ὀλίτην ὀλίης ὀλίφ
| λιογράμματον ὀλίσι ὀλίσις ὀλίσιον (2X) ὀλίον (11X) ὀλίον ολιον (2X) ὀλίος³⁶³
ἸΟΛΙΟΣ ολιοστ. ὀλίους (2X) ὀλίσις|ς ὀλιοψυχῆσθαι Ὀλιοψυχῶ|ι ὀλίωι ὀλίωιν (3X)
ὀλίωιν ὀλιωριάν ὀλιωριών | ται ὀμολ<γ>οῦντες ὀ|μολοῦντα Πορε|βθις Πρεέως
προαούσης ρούας Σελεάδα (2X) Σελε | ἴδος σιτολό<γ>οι στρατηκῆς
στρατιοῦ|στρατι<γ>οῦ στρατι<γ>οῦς σφρα<γ>ῆδων Ἰασμῆς ΤΡΑΙ/ΤΡΑΙ (4X) ΤΡΑΙ
(4X) ΤΡΑΙΛΙΟΝ Τρά|λιος ὕλας ὕκ<γ>ῃ ΥΟΙΕΣ φευουσιν [Φιαλέας] Φιαλέας (2X)
Φιαλέας Φιάλεια (3X) Φιαλεία Φιάλειαν Φιαλείας Φιαλείς (2X) Φιαλέ|ο | ις Φιαλεύς
(3X) Φιαλεύς Φιαλεῖσιν Φια|λέων| (2X) Φια|λέων| Φια|λέων| [Φια|λέων|] ΦΙΑΛΕΩΝ
Φιαλέων (3X) Φιαλία Φιαλιάν Φιάλος Φιάλου (4X) ὠλιοψύχης|ας ὠλιωρηκότας
ὠλιώρησ|ν| ὠμολ(ογ)ῆ- | σαμεν

3.2.3.7.2. Μεταγενέστερη σίγηση

ἄἀπη Ἄε Ἄουστος βλοηθῆς βλοοῦσα γλήορις ἐπήαμε ἐπηαίνασιμ Ἐπηέν/ἐπηέν
ἐπολοῆθην εὔλοᾶς εὔ ἦουν λαῆνια λαοῦ λαῶς λέ λέει (3X) λέ(γ)ουνε λέμε λένε
λέουν (2X) λέουσι λές λέσι λέτε λέω λλήνη λλήμη λλίους λοᾶται λυερέ λῶ μολοῆσης
ἴμολοῆσουν μολοῆσουν μολοῆσω ξηοῦμαι ὀλλῆ(γ)ον πᾶ πάει πάει πάη παμ' πάμεν
πᾶς πᾶσιν πᾶω πηαινοφέρνουμου πῆαν πολοᾶτ' πολοῆθην Ρῆα (2X) ρῆαινα

³⁶¹ ὕκ<γ>αίνειν και τα ἀκόλουθα συναφῆ λήμματα: επίσης απαλοιφή του /g/;

³⁶² ὕκ<γ>ῃ, ὕ<γ>ῶς: για το /g/ πβ. σημ. ανωτέρω.

³⁶³ Πβ. ὀλίος. Βλ. σχόλιο στο Corpus στο λήμμα.

ρήαιναν ρήαινας ρήας Ρήισσα Ρήισσαν Ρήισσας (2X) **γία** συλλοοῦμαι συνεπράημε
φᾶ φαητόν φᾶμεν

3.2.3.8. Αμφίβολες περιπτώσεις

Ἄγου(γ)ου του ἄρ<γ>υρικ(ή)ν ἄρ<γ>υρίου **γαβαλάν** εὐερ<γ>εσ[ίας με | ἄλον (με | ὁ
γάλλο) Μιακλί[ς]³⁶⁴ Μιάλειτους (3X) Μιαλίνα Σελεάδα (2X) στρατηοῦ/στρατη<γ>οῦ
Τασμβής

3.3. Φαινόμενα επένθεσης

3.3.1 l/ lʷ³⁶⁵

3.3.1.1. "Κλασική" επένθεση

Εὐβάλεος Εὐβαν- | ὄρος Εὐβάνορος εὐβδομήκοντα (2X) Εὐβήσυχος ὄρουβω ὄρουβῶ
Οὐβαλέρις

3.3.1.2. Μεταγενέστερη επένθεση

στερε(υ)ομένη

3.3.2. lʷ/

3.3.2.1. Απόδοση με το γράφημα <γ>

3.3.2.1.1. "Κλασική" επένθεση

ἄγεθλα ἀγώλια (2X) ἀγώι- | λιον Ἄθερνεβεντα(ί)γεως Ἄθερνεβενταίγεως (2X)
Ἄπιηγαν Ἄραιγήσιος (4X) αρχιγερεως γεγορ- | γησαι (γ)ένιάς εἰγερόν Εἰσιγήου
εκφορηγα Ἐργεί (2X) Ἐργεύς (4X) Ἐργε[ύς] Ἐργεῦτος Ἐργέως (8X) Ἐργέ[ι]ως
Ἐργέως Ἐργέως (15X) Ἐρ[ι]γέως Ἐρ[ι]γέως Ἐργέ[ι]ως Ἐργέ[ι]ως Ἐργέ[ι]ως Ἐρ- | γί
Ἐριγεί Ἐριγέως Ἐριγεῦς Ἐριγεῶ Ἐριγέως (4X) Ἐριγέ[ι]ως Ἐριγεως εὐγ' ἀποδεικτόν

Εὐ(γ)εργέταις εὐ<<γ>>εργετημένος Εὐ(γ)εργέτιδι εὐγιλάτου Θαυγῆτος Θε<ο>γρητήου
(2X) ἰγερά ἰγερά<ν> ἰγέρεα ἰγερέ | ων ([ι]γερίς ἰγερίς ἰγερού ἰγερώ ΙΓΕΡΩΝΟ
ΙΓΕΡΩΝΟΣ (2X) ΙΓ]ΕΡΩΝΟΣ μναγαῖον μναγεία μναγαῖον μναγαῖος Μνήγειος
ὄφρῦνη ὄφρῦνην Πανομγέα Πανομγεῦς (5X) Πανομγεῦ- | τι Πανομγεῦτι Πανομγεῶ
Πανομγεως (4X) Πετενεφιγής (3X) Πικεπαιγε Πονπη[ή]γιν Πονπήγιν Πονπηγίω
Πονπηγίω Σαραπιγίω (2X) Στοτογῆτι Ταγεις Ταγῆν (4X) Ταγῆς (4X) [(Ταγῆς)]
Ταγῆ[σ]τος Ταγῆτι Ταγῆτι Ταγῆτος (4X) Ταυγῆς Ταυγῆστος Τηγῆτος Τραυγῆτος
(3X) Τραυγῆ[σ]τος ὑγίγανει ὑγίγανης ὕγίγ<γ>εια ὑγίγανίς ὑγίγῶ ὑγίγῶς Φλαύγως
Φλαυ(γ)ίου (2X) Φλαυ(γ)ίω (2X)

³⁶⁴ Μιακλί[ς] και συναφή: τροπή e > i και μη δήλωση του αποκλειστοποιημένου;

³⁶⁵ Βλ. Nolan et al. 1999: IX. Για πρακτικούς λόγους τα αναπτυχθέντα l/ και lʷ/ θεωρούνται ως ένα φώνημα. Η ΦΣΙ-προσέγγιση προβλέπει πάντως το προσεγγιστικό lʷ/ ως αυτό που αναπτύσσεται πρώτο.

3.3.2.1.2. Μεταγενέστερη επένθεση

βουλεύγεις **γίει Γίω** γυρεύγεις γυρεύγω (2X) δίγω δουλεύγουν (2X) ΕΒῤΓΑ (/ κ ΥΓΑ,
*Εύγα) ἐμούσκευα ЛЕВΓΙЙ (λεῦι) ЛЕВΓИТИНЪ (λεῦιτης) παντρεύγεις πορεύγεται
συνηφιάσω

3.3.2.2. Απόδοση με το γράφημα <g>³⁶⁶

b'gwn [*βάγιον]

3.3.2.3. Απόδοση με το γράφημα <ι>

ἀγνωῶ Ταιγῆς **ιω** (=ύγῶ)³⁶⁷

3.3.3. lʷ/ (δοκιμαστική πρόταση)

(βλ. Παρέκβαση l για τα μυκηναϊκά και λλ. a-di-ti-ja-ri και συναφή, ke-sa-do-ro και συναφή)

3.4. Φαινόμενα ηχηροποίησης³⁶⁸

3.4.1. p → b³⁶⁹

3.4.2. k → g (στη συνέχεια επίσης: g → g;)

γαμήλωι **γαβαλάν** Βαλάγραις Βαλαγρίτας Βάλαγρον (2X) Βάλα[γρον] Βάλαγρος (2X)
Βαλάγρου (2X) Βαλ[ά]γρου Βαλάγ[ρου] γλαγγάζει γλάζει

3.4.3. t → d (συνδυαστά επίσης: n → θ)

ἄνδας ἀντρηῶι (2X) ἀτρέκαδι γένοδαι δεκαπένδε ἔνδος ἔν- | ὄρος ἔνδος (2X) ενδος
ἐξάγῶδι ἐ[ξά]γῶδι ἐφιέλοδου θόανδ[α] ἴοδου ἴοδου κάθεδου κατεφέρῶδου κατέχοδ[ι] πέδε
σαδραπᾶν σαδράπησιν <Σεπτι | μούνδιος σπον | τοφό | ρος

3.4.4. Τα νέα ηχηρά κλειστά σύμφωνα

3.4.4.1. Απόδοση με το γράφημα <μπ>

μπάλιος³⁷⁰

³⁶⁶ Απόδοση σημειτικού γραφήματος, πβ. εβραϊκό *gimel* <י>.

³⁶⁷ Βλ. σχόλιο στο Corpus.

³⁶⁸ Βλ. τα φαινόμενα σε συστηματοποίηση ΦΣΙ πιο κάτω.

³⁶⁹ Δεν απαντά στο εξετασθέν ελληνικό υλικό. Πβ. όμως *Burgum*, *buxus* που είναι από τα ελληνικά. Βλ. περαιτέρω νεοελλ. παραδείγματα πιο κάτω στη ΕΡΜΗΝΕΙΑ (4.3.1) και Μαρούλια 1992-93: 53(1.4.1) κεξ.

³⁷⁰ Για σχόλια πβ. βάλιος και μπάλιος στο Corpus.

3.4.4.2. Απόδοση με το γράφημα <δ>

άνδας άτρέκαδι γένεδα δεκαπένδε ένδος έν- | δος ένδος (2X) ενδος έξάγῳδι
έξάγῳδι έφίελοδου Φαναξάδρου Θόανδ[α] ἴοδου κάθεδου κατεφέρροδου πέδε <Σεπτι |
μούνδισ

3.4.4.3. Απόδοση με το γράφημα <D>

DIAPAN|DON

3.4.4.4. Απόδοση με το γράφημα <τ>

σπον | τοφό | ρος

3.4.4.5. Απόδοση με το γράφημα <ντ>

νταβελοί

3.4.4.6. Απόδοση με το γράφημα <γ>

Βαλάγραις³⁷¹ Βαλαγρίτας Βαλαγρίτας Βάλαγρον Βάλαγρος (2X) Βαλ[ά]γρου
Βαλάγρου Βαλάγρου (4X) γαβαλάν γαμήλωι

3.5. Μη μεταβληθέν κλειστό (;) με νέα δήλωση

άν τρηῳι (2X) Ὁρῳμπάτα³⁷²

3.5.1. <β> <δ> <γ> που δηλώνουν κλειστά σύμφωνα

Ο αριθμός τέτοιων περιπτώσεων πρέπει να είναι πολύ μεγάλος. Βλ. εν προκειμένω τα αποτελέσματα της ανάλυσης στο τμήμα 1.3.12 και περιπτώσεις όπως το "βλώσκω" (πβ. "έμολον"). Το "βλώσκω" δεν διαφέρει σε τίποτε από το γνωστό παράδειγμα "χαμπλά" του Ψυχάρη ή από τύπους όπως "μπλαρ" /μουλάρι/³⁷³. Επίσης οι πολυάριθμες εναλλαγές "μέσων" και "ψιλών" π.χ. στο αιγυπτιακό υλικό (M-Schm, Gignac 1976, παντ.) δίνουν την ίδια εντύπωση. Η ανάλυση τέτοιων παραδειγμάτων μάλλον αποτελεί αντικείμενο άλλης μελέτης. Με βάση το Corpus της παρούσας διατριβής, ως βέβαια θεωρούνται τα εξής παραδείγματα:

3.5.1.1 <β> (βλ. Αντιπαραδείγματα)

3.5.1.2 <δ> πέδε³⁷⁴

3.5.1.3 <γ> Βάλαγρος και συναφή, γαβαλάν³⁷⁵, γαμήλωι

³⁷¹ Βαλάγραις και τα συναφή: σύμφωνα με τις αρχές της ΦΣΙ το γράφημα <γ> πρέπει να αντιστοιχούσε φωνητικώς πρώτα σε [g], μετά όμως - στο αποκλειστικοποιητικό περιβάλλον της Μακεδονικής - πολύ πιθανώς ετράπη σε [ʒ]. Πβ. "γαβαλάν".

³⁷² Επίδραση του μεσογειακού /m^h/ (sic!); (Martinet 1955: 387-8[14.19], 1981: 260[9.13]). Βλ. εναλλακτική ερμηνεία πιο κάτω. Για περιπτώσεις προερρινοποίησης από συγχρονική άποψη πβ. Magoula 1992-3: 53(1.4) κεξ.

³⁷³ Πβ. Niehoff-Panagiotidis 1994: 321-2.

³⁷⁴ Βλ. Corpus και Brixhe 1976: 67(22.48, d).

³⁷⁵ Βλ. Παρέκβαση II.

3.6. Διάφορα³⁷⁶

3.6.1. b → m³⁷⁷

Αμβακουμ Ἄρύμβαν Ἄρύμβας Ἄρύμβου Τορύμβας

3.6.2. n → ∅

άδρι άδρι³⁷⁸ (2X) άδριῳνα Ἄλεξάδρου Φαναξάδρου

3.6.3. đ → d (ενδυνάμωση, κλειστοποίηση)³⁷⁹

νταβελοί

3.6.4. p → b

Burrum buxus ribā POVBLICOM riba

3.6.5. t → d

DIAPAN|DON³⁸⁰

3.6.6. ∅ → n (;)

ntarijusehe

Η τελευταία περίπτωση θυμίζει έντονα την προερρινοποίηση, ένα χαρακτηριστικό τόσο της Ελληνικής, ιστορικά και συγχρονικά, όσο και πολλών άλλων, π.χ. αφρικανικών γλωσσών.³⁸¹

3.7. Παρατηρήσεις στα αντιπαραδείγματα και στις αμφίβολες περιπτώσεις

Αντιπαραδείγματα από διάφορες διαλέκτους καταχωρίζονται στο τμήμα 3.1.1.1. που, με εξαίρεση το *Ἁρῳμπάτα*, περιορίζονται στην περίπτωση του <β> (/b/). Ο αριθμός τους δεν είναι ιδιαίτερα μεγάλος. Πιστεύω ότι η ερμηνεία, σύμφωνα με όσα αναπτύχθηκαν στο τμήμα 1.3.12, δεν θα είναι δύσκολη. Για μερικούς τύπους (όπως το "βινεῖν" και τα συναφή) πρέπει να ισχύουν αυτά που παρατηρεί ο Martinet για τον ρόλο της εκφραστικότητας (expressivité). Σε παρόμοια συμπεράσματα οδηγήθηκε ο Wescott, ο οποίος επίσης μελέτησε την εκφραστικότητα και τονίζει την υποτιμητική λειτουργία (derogatory use) του φωνήματος /b/ (Martinet 1955: 173[6.1], R.W. Wescott [JIES, 16, 1988: 365 κεξ.]).³⁸²

³⁷⁶ Δειγματοληπτικά. Βλ. αυτά συστηματοποιημένα, σύμφωνα με τα κριτήρια της ΦΣΙ, πιο κάτω στην Ερμηνεία.

³⁷⁷ Αυτή η αλλαγή είναι επίσης αποδυνάμωση ή απισχυροποίηση (Mizutani 1986: 262).

³⁷⁸ Πβ. AΔP στο Corpus.

³⁷⁹ Βλ. περαιτέρω δείγματα στην Ερμηνεία.

³⁸⁰ Ο τύπος απαντά σε λατ. συγκείμενο. Πιθανώς αντικατοπτρίζει ελλ. εξέλιξη.

³⁸¹ Πβ. Troubetzkoy 1949: 194-6, Martinet 1955: 387-8(14.19), 1981: 260(9.13), Magoula 1983: 23 κεξ., Magoula 1992-93: 53(1.4) κεξ. Για επιφυλάξεις πβ. Pagoni 1993: 220.231.

³⁸² Πβ. Mounin 1974: 134.

Ο Allen (1987: 31) αναφέρει τύπους όπως "τεμ βολεν, πλην γες" από τα τέλη του 5ου π.Χ. αι. και, παραλληλίζοντάς τους με τα "τεμ πολιν, τον κηρικα", τους αποδίδει μια ερμηνεία που συνάδει με τα γενικά συμπεράσματά του (βλ. τμήμα 1.4.2.4. ανωτ.).

Αμφίβολοι τύποι καταχωρίζονται στα τμήματα 3.2.1.9.3, 3.2.2.12, 3.2.3.9. Αν τους εξετάσουμε αριθμητικά, γίνεται σαφές ότι πρόκειται για πολύ μικρό μέρος σε σύγκριση με το σύνολο του ληματολογίου, που δεν μπορεί να τροποποιηθεί ουσιαστικά τα εξαγόμενα συμπεράσματα. Οι περισσότεροι όμως είναι τέτοιοι που δεν αντιπροσωπεύουν μόνοι το είδος τους. Έτσι είναι π.χ. το "Άρύμβου" (3.2.1.9.3), που είναι αμφίβολου, εφόσον έχει προβλήματα η παράδοση του σχετικού κειμένου. Το ίδιο μπορεί να λεχθεί γενικά λ.χ. για τους τύπους "βέρδη, δικά(δ)δοι" (3.2.2.12) αλλά και αυτούς του τμήματος 3.2.3.8. Η εξέταση της διπλοτυπίας π.χ. των "με | άλλον (/με | ⁶ γάλλο)" (αυτ.) στις πηγές τους δεν οδήγησε σε βέβαια αποτελέσματα. Συνοπτικά μπορεί να παρατηρηθεί ότι τα ανωτέρω παραδείγματα δεν θέτουν σε αμφισβήτηση τα πορίσματα της διατριβής.

3.8. ΠΑΡΕΚΒΑΣΗ I: Η Μυκηναϊκή Ελληνική

"ὁ βίος τῶν λέξεων, πού ἄπαντούν στά μυκηναϊκά κείμενα, ὄχι σπανίως παρακολουθεῖται μέχρι σήμερα. Ἐκπληκτος ὁ ἀναγνώστης θά διαπιστώσει ὅτι πολλές μυκηναϊκές λέξεις, χάρις στήν ἀδιάκοπη ἐθνική παράδοση, ἐξακολουθοῦν νά ζοῦν στή σημερινή γλώσσα - νεοελληνική κοινή καί τοπικά ἰδιώματα. Ἐπί τρισήμισι περὶπου χιλιάδες χρόνια!"
(Προμνόνας 1978: 13)

Είναι καιρίο το ζήτημα τόσο της χρονολόγησης της εμφάνισης των ηχηρών αποκλειστοποιημένων όσο και της διαμόρφωσης πλήρους και συμμετρικού συστήματος κλειστών και αποκλειστοποιημένων στην Ελληνική. Η ατελής μυκηναϊκή συλλαβογραφική γραφή³⁸³, η Γραμμική Β, δεν βοηθά πολύ, αφού συγγεί ακόμη και τα άηχα, τα ηχηρά και τα δασέα. Υπάρχει όμως μια παράξενη απόκλιση: το /d/ δηλώνεται με ιδιαίτερο συλλαβόγραμμα.³⁸⁴ Ενώ παλαιότερα υπέθεταν ότι το φώνημα αντιπροσώπευε /d/, η πλειοψηφία των ερευνητών σήμερα είναι επικυλακτική στο ζήτημα αυτό. Συνήθως όμως δεν λαμβάνουν υπ' όψιν τους συστηματικούς λόγους που ίσως θα μπορούσαν να αποδειχθούν καιρίοι στην παρούσα έρευνα. Ο Merlingen, με βάση μερικούς τα αποτελέσματα του Lurje, αναφέρεται σε "μια άλλη γλώσσα" (andere Sprache), για την οποία είχε δημιουργηθεί η Γραμμική Β (sic), και στην οποία θεωρείται ότι υπήρχε μεσοδοτικό διαρκές /β/. Με αυτήν την αφορμή παρατηρεί ότι πιθανώς προφερόταν και το ελληνικό /d/ ως διαρκές. Υπέρ αυτού συνηγορεί η εναλλαγή δ ~ ζ στην Πελοπόννησο, την Ρόδο και την Κρήτη (1959: 3-5).³⁸⁵ Ο Scherer αποδέχεται την θέση του Lurje για διαρκές, παρατηρεί μόνο ότι το ίδιο /d/ χρησιμοποιείται και μπροστά από το /r/, π.χ. a-di-ri-ja-ri (άνδριάμφι, HGD II 336[15]). Από τους ερευνητές των μυκηναϊκών που έχω υπόψη μου στην παρούσα διατριβή ο Lurje είναι ο μόνος που διατυπώνει ρητώς την αρχή της *συστηματικής πίεσης*, αναφερόμενος στον γνωστό γερμανικό όρο "Systemzwang", θεωρεί δε ότι ένα και μόνο συμπέρασμα μπορεί να εξαχθεί από την απόκλιση του γραφικού συστήματος: το γράφημα δήλωνε διαφορετική

³⁸³ Μπαμπινιώτης 1998(β): 84, Στ. Ανδρέου εν Χριστίδης 2001: 160-1, Chadwick αυτ. σσ. 200-3, 291 κεξ., Brixhe αυτ. 368(4.1.2).

³⁸⁴ Πβ. Lejeune 1958: 327-30, Μπαμπινιώτης 1998(β): 84-7 και Προμνόνας 1990:15 (γενικά, σσ.13-32).

³⁸⁵ Ο Pfiffig, αν και μέσα από άλλη προσέγγιση, υποστηρίζει παρόμοια άποψη (1969: 28[9],37[15]).

προφορά από το ελληνικό /δ/ (1957: 49). Στη συνέχεια ασχολείται με την αρχαία Τριφυλία και υποστηρίζει ότι αυτή ανήκε πρώτα στο Βασίλειο της Πύλου (Πιλοσκοοε Γοσυδαρτσο) και μετά στην Ηλεία (Ηλιδα, 1957: 50.189 κεξ.). Οι επιδρομές των Δωριέων έπληξαν πιο λίγο την Τριφυλία παρά την υπόλοιπη Πελοπόννησο, και ακριβώς στην Τριφυλία το <ζ> αντικατέστησε το <δ>. (Αυτό σημαίνει ότι τα πρώιμα ηλιακά παραδείγματα, βλ. σχετικές επιγραφές στις ΙΟ και Del.³, είναι στην πραγματικότητα τριφυλιακά. Αυτή η άποψη ανάγεται άλλωστε στους Meister, Hoffmann και άλλους Γερμανούς της παλαιότερης σχολής. Η διατριβή μου δεν βλέπει τον λόγο να κάνει αυτήν την λεπτή διάκριση, η συμβολή του Lurje επισημαίνεται όμως στο Corpus στα αντίστοιχα λήμματα.³⁸⁶ Ο ίδιος θεωρεί ότι παντού στον ελληνικό χώρο όπου υπάρχει αντικατάσταση δ από ζ πρόκειται για τα ίχνη της αρχαίας αχαϊκής διαλέκτου. Περαιτέρω απόδειξη της αποκλειστοποίησης βλέπει στους τύπους "araromotemena" και "aromotemena", όπου δεν είναι δυνατόν να εννοείται το ρήμα "άρμοστέω" παρά μόνο το "άρμόδω". Αν και στην μεταγραφική υιοθετείται ο τύπος "άρραμοτιμένα", ο τύπος "άρμοδιος" δείχνει καθαρά, υποστηρίζει, ότι πρέπει να υποθέσουμε ηχηρό κλειστό.³⁸⁷ Αυτό, κατά την άποψη του αποδεικνύει ότι τα συλλαβογράμματα της σειράς t-καλύπτουν και το κλειστό /d/ και άρα οι γραφές με d- αντικατοπτρίζουν διαφορετική προφορά. Πιστεύω ότι αυτές οι λεπτομέρειες αρκούν ως προς την συμβολή του Lurje, ο οποίος στη συνέχεια αναλύει και πολλούς άλλους τύπους, οι αναγνώσεις των οποίων, καθώς οι έρευνες από την εποχή του έχουν προχωρήσει σημαντικά, είναι μερικών διαφορετικές.³⁸⁸ Επίσης και η παλαιά άποψη του Kretschmer για την "επιδρομή" ή "αρίξη" των Δωριέων έχει αναθεωρηθεί.³⁸⁹ Το Corpus της παρούσας διατριβής παρέχει τύπους με -d- μέσα από μια επιλογή, για τους οποίους προτείνεται διττή ερμηνεία παρακάτω. Την άποψη της αποκλειστοποίησης αποδέχεται με ερωτηματικό ο Vilborg, αναφερόμενος στους Thumb - Scherer (HGD II). Επίσης εφιστά την προσοχή στην εναλλαγή d~l (da-ru2-ri-to-jo = laburinthoio), ενώ το -ze-to ερμηνεύει ως gento Vilborg 1960: 45(4). 115(48.84, βλ. λλ. στο Corpus). Ο Palmer εξέδωσε ερμηνευτικό έργο των μυκηναϊκών κειμένων το 1963 (2η έκδ.: 1969), όπου δεν γίνεται πλέον λόγος για αποκλειστοποίηση, ενώ γίνεται δεκτή η ερμηνεία του -ze-to ως "γέντο". Αυτή η ερμηνεία ανάγεται στα Documents των Ventris - Chadwick (Palmer 1963: 36.370.440). Τέτοια ερμηνεία ενισχύεται κατά την γνώμη μου από μια γενική τάση προς αποκλειστοποίηση στην Αρκαδική, που σημειώνεται πιο κάτω, αλλά και από παράλληλες εξελίξεις λ.χ. στην κυπριακή διάλεκτο: το φαινόμενο θα μπορούσε να θεωρηθεί, αν όχι ακριβώς αποκλειστοποίηση, τουλάχιστον κάποια περίπτωση απισχυροποίησης. Αναφορικά με το /d/, ο Fischer, ακολουθώντας μια παρατήρηση του Pisanì για παρόμοιες λεπτομέρειες, παράλληλες μεταξύ Μυκηναϊκής και των αρχαίων ιταλικών διαλέκτων, προσφεύγει σε φωνολογικές στατιστικές, αναφέρει παραδείγματα όπως "kikaro" ή "kukudara" (Corpus: "ki-da-ro", "ku-ka-da-ro") και εξάγει το συμπέρασμα ότι η φωνητική αξία του /d/, και στις δύο γλωσσικές ομάδες, θα ήταν αυτή του αποκλειστοποιημένου (1968: 65 κεξ.). Περί τα μέσα της δεκαετίας του '70 ο Risch δημοσίευσε μια σημαντική μελέτη, όπου - με σημερινή ορολογία, θα λέγαμε - εξετάζει την *ενότητα* της Ελληνικής. Αν και δεν υποθέτει αποκλειστοποίηση, παρατηρεί ότι η Μυκηναϊκή προσεγγίζει περισσότερο την ομιλούμενη γλώσσα των μετέπειτα χρόνων και πολύ λιγότερο τις λογοτεχνικές διαλέκτους. Ορισμένα από τα παραδείγματά του, όπως "a-di-ri-ja-ri, ne-a2-ri-da",

³⁸⁶ Αναφορικά με την Τριφυλία, πβ. την μελέτη του Fr. Kiechle στο *Rheinisches Museum* 103, 1960: 336-66. Ο K., στις σσ. 343-4 γράφει για "πρώιμα αποκλειστοποιημένα".

³⁸⁷ Πβ. Προμνόνας, ο οποίος πάντως δεν έχει υπόψη του την θέση του Lurje: a-ra-ro-mo-te-me-no = άραροτιμένος = ήρμοσιμένος (1990: 20), και 1978: 141.188-9.210-12. Εδώ σημειώνω ότι ο ίδιος, αναφορικά με το "qa-si-re-u" και τα συναφή, λαμβάνει υπ' όψιν χειλοπερικώα (1990: 44-5).

³⁸⁸ Βλ. γενικά Lurje 1957: 48-67.102-3.189-200(για το Βασίλειο της Πύλου) κ.α.

³⁸⁹ Βλ. J. Chadwick, Who were the Dorians? - *La Parola del Passato* 31, 1976: 103-17. Η Μαρία Καραλή (εν: Χριστίδης 2001: 284-90) στηρίζεται στις απόψεις του Kretschmer και, ως προς τους Δωριείς, αγνοεί τα νεότερα αποτελέσματα.

ενσωματώνονται στο Corpus. Στο μορφολογικό επίπεδο βρίσκει στοιχεία που παραλληλίζονται τόσο με φαινόμενα μεταξύ κλασικής και δημόσιου Λατινικής όσο και μ' αυτά μεταξύ κλασικής Ελληνικής και νεότερης Δημοτικής, για να καταλήξει μ' αυτά τα λόγια: "sorprende che nel miscelto si trovino sporadicamente dei fenomeni, che altrimenti associerebbero ad uno strato linguistico molto posteriore e piuttosto volgare" (1976: 12.17.24.25.27.28).³⁹⁰ Με βάση αυτήν την διαπίστωση και την ανωτέρω εξέταση των δεδομένων των αρχαίων συγγραφέων επιτρέπεται, πιστεύω, να κάνω μια εικασία για ανέκαθεν έντονη διάσπαση μεταξύ προφορικής και γραπτής γλώσσας στην ελληνική γλωσσική παράδοση. Η συμβολή του Risch θα μπορούσε να χαρακτηριστεί έμμεση επιχειρηματολογία υπέρ της αποκλειστοποίησης και, όσον αφορά στην ενωτική θεώρηση, ο Προμπονάς τον ακολουθεί (Προμπονάς "Πηγές", και π.χ. Προμπονάς 1973). Ο Crespo, αποφεύγοντας το θέμα της αποκλειστοποίησης, με επιφυλάξεις δέχεται για το -ze-to την ερμηνεία "σχέτο" (1985: 97.100). Ο Caracusi, ο οποίος ασχολείται επίσης με παράλληλα αρκαδο-κυπριακά, μακεδονικά, ιλλυρο-μεσσαπικά και θρακικά φαινόμενα, παρατηρεί ότι η σειρά των ηχηρών κλειστών θα ήταν εξαρχής ιδιαίτερα ασταθής ("da prima particolarmente instabile", 1973: 71).³⁹¹ Η νεότερη έρευνα φαίνεται να έχει εγκυμονήσει την ιδέα της αποκλειστοποίησης των /b d g/ στα μυκηναϊκά, αλλά σπανίζει η ενασχόληση και με το -ze-to. Ο Y. Duhoux, απαντώντας σε σχετική ερώτησή μου, γράφει ότι "Les signes transcrits par z- posent de redoutables problèmes d'interprétation. [...] LB o-ze-to est d'interprétation très difficile". Η θέση του είναι πάντως αυτή: "dentale (sourde ou sonore) palatalisée ou affriquée".³⁹² Ο Duhoux είναι κατηγορηματικός στην άρνηση της μυκηναϊκής αποκλειστοποίησης, παραδέχεται όμως κάτι τέτοιο για την "άλλη γλώσσα" του Merlingen και επέστησε την προσοχή μου στην Ετεοκρητική³⁹³, όπου απαντά ο τύπος "φραισο-". Αν και ο κ. Duhoux βλέπει τη σχετική βιβλιογραφία που του έστειλα "λίγο πεπαλαιωμένη" ("un peu vieillotte") δεν έβρισκε και ο ίδιος πιο σύγχρονα έργα (ένδειξη κατά τον ίδιο της απόρριψης της ιδέας για αποκλειστοποίηση και έλλειψης ενδιαφέροντος για το -ze-to). Είχα την ευκαιρία εν τω μεταξύ να συζητήσω στην Αθήνα τον καθηγητή του Πανεπιστημίου της Α. Πετρούπολης Ν.Ν. Kazansky (στις 6.3.2000), ο οποίος επέστησε την προσοχή μου σε δική του μελέτη, που πραγματεύεται επίσης το -ze-to. Το δοκίμιό του δημοσιεύει όλο το κείμενο PY Vn 130 και σχολιάζει όλες τις σημαντικές λέξεις. Αναφορικά με το -ze-to, απορρίπτει την ερμηνεία του Palmer και κάνει πρόταση για το ρήμα "δίζημαι = ζητέω", από ρίζα *dyéH₂-mī (> δίζαμι > δίζημι). Από σημασιολογικής πλευράς θα επρόκειτο για κάποια είσπραξη ή κάποια τιμωρία (взыскание, 1999: 33.34.35.37.38) εις βάρος του ke-sa-do-ro (Κέσσανδρος). Τέλος, παρατηρώ ότι ενώ ο Μπαμπινιώτης δεν εκφράστηκε γραπτώς ως προς την ενδεχόμενη αποκλειστοποίηση στα μυκηναϊκά, ο προβληματισμός σαφώς ενυπάρχει στο έργο του. Άπαξ και τίθεται δηλ. το αρχαίο ελλ. φωνολογικό σύστημα ως ασύμμετρο προβάλλει το ερώτημα πότε, πού και πώς πραγματοποιήθηκε η "συμπλήρωση της συμμετρικότητας". Εάν αποδεχθούμε είτε την άποψη του Σακελλαρίου (δηλ. για ανάμειξη κατερχόμενων ΙΕ κατακτητών και άγνοησης προελεύσεως βαλκανικών υποτελών τους πριν την εγκατάσταση στην Ελλάδα) είτε αυτήν του Chadwick (δηλ. για την ελληνική γλωσσόγνεση μεταξύ 2000 και 1600 π.Χ. στην Αργολίδα) και υποθέσουμε ανάλογα ότι και αυτό το πρώιμο φωνολογικό σύστημα

³⁹⁰ Αντιθέτως, ο Brixhe εξακολουθεί να υπερασπίζεται τον αρχαίο χαρακτήρα της διαλέκτου (εν Χριστίδης 2001: 368[4.1.2]).

³⁹¹ Αναφορικά με τα αρκαδο-κυπριακά εξαιρεί την "articolazione sibilante" (σ. 76).

³⁹² Επιστολή από 16.1.2000. Πβ. Y. Duhoux, *Les anthroponymes en -zo en Nomina Rerum. Hommage à Jacqueline Manessy-Guitton*, 1994: 191.

³⁹³ Πβ. Y. Duhoux, *L'Étéocrétois. Les textes, la langue*, 1982. Τον τύπο βλ. στην κριτική έκδοση αρ. 48.6 (σ. 69). Βλ. επίσης σσ. 74. 159. 173. 174. 201. Ο D. στο συγκεκριμένο βιβλίο είναι πολύ πιο ανηκτικός έναντι της "spirantisation", βλ. π.χ. σσ. 159.176.190. Πβ. επίσης ίδ., εν Χριστίδης 2001: 195-99. Ο τύπος "φραισο-" απαντά στη σ. 197.

θα υπήρξε ασύμμετρο, η μυκηναϊκή εποχή ήδη ήταν υποψήφια για να ξεκινήσει τον εξομολισμό του συμφωνικού συστήματος.³⁹⁴

Τα ανωτέρω δείχνουν ότι δεν αληθεύει τουλάχιστον η άποψη ότι οι ερευνητές δεν ασχολούνται πια με το -ze-to. Πριν επιχειρήσω να κάνω μια φωνολογική υπόδειξη θα ήθελα να επιστήσω την προσοχή σε μια μελέτη του Hajnal, προσιτή για μένα μόνο σε ρωσική μετάφραση. Η μελέτη αφιερώνεται στην μνήμη του Risch και λαμβάνει υπ' όψιν τις παλαιότερες φάσεις της Ελληνικής ως μέσου αποκατάστασης του ινδοευρωπαϊκού φωνολογικού συστήματος. Ο Hajnal ασχολείται με την σπανιότητα του φωνήματος */b/, με την εναλλαγή m ~ b (*tu-ma-da-ro/ Tum^(b)daros* ≈ Τύνδαρος)³⁹⁵ και επισημαίνει επίσης ότι η συμφωνική επένθεση /d/ μεταξύ /nr/ συνέβαινε ήδη στην Μυκηναϊκή, π.χ. *ke-sa-da-ra* (βλ. λ. στο Corpus), ενώ η αντίστοιχη επένθεση του /b/ παρατηρείται μόνο στην ύστερη μυκηναϊκή περίοδο (1992: 39.42.45).³⁹⁶ Διερωτώμαι αν η ερμηνεία του Hock, που εξηγεί την επένθεση των /d/ ('andros'), /b/ ('ambros') και /p/ ('dēmpsi'), ανταποκρίνεται και σ' αυτήν την ιστορική ακολουθία (1986: 118[7.1.1]).

Παρεμπιπτόντως θα ήθελα να μην μονεύω και τον J. Mézard Dosuna (Dosuna 1991-93), το κείμενο του οποίου χρησιμοποιώ στο Corpus για παραπομπές στο ηλιακό υλικό.³⁹⁷ Ο Dosuna, με άλλη μέθοδο, και με κάποιες διαφορές που σημειώνονται στο Corpus, καταλήγει ουσιαστικά στα ίδια συμπεράσματα όσον αφορά στο ζήτημα της πρώιμης αποκλειστοποίησης στην Ηλειακή. Δεν θεωρεί δέονα αποκλειστοποίησης π.χ. το "μέζε" του Ησιόδου και το "κα(ζ)ζαλέμενον", ενώ θεωρεί, αντίθετα με τον Buck, αβέβαιη την ανάγνωση του "ζέκ[α]", τύπου της Φλειούντος της Αργολίδος (σ. 83[2]. 85[2].93[4.1.4]). Επίσης εξετάζει αδημοσίευτο υλικό (σ. 84[1.2]). Αναφορικά με την Τριφυλία θεωρεί ότι δεν υπάρχει αρκετό υλικό για να ξεχωρίσουμε διάφορες υποδιαλέκτους (σ. 87-8[3.2.1]). Τα υπέρ και τα κατά της αποκλειστοποίησης, συμπεριλαμβανομένης και της αντίστροφης γραφής (inverse spelling), πραγματεύεται στις εξής σσ.: 83(0). 86-9(3.1, 3.2).90(5) κ.ε. 102-4(7).106(7)(57). Στις σσ.103-4(7) δίνει επίσης παράλληλα ισπανικά παραδείγματα.

Εάν εξετάσουμε τα δεδομένα και για τα τρία φωνήματα στα μυκηναϊκά, γίνεται σαφές ότι δεν υπάρχουν μονοσήμαντες αποδείξεις για την αποκλειστοποίησή τους. Ως προς τις έμμεσες πληροφορίες όμως, η περίπτωση του /b/, το οποίο θα αναμέναμε να είναι το λιγότερο σταθερό, μπορεί να θεωρηθεί παράδοξη αν γίνει σύγκριση με οψιμότερες καταστάσεις. Από την άλλη πλευρά όμως θυμίζει και την σπανιότητα του /b/ στον ΙΕ χώρο. Στην κατακλείδα της διατριβής, όπου θα προσπαθήσω να θίξω την ΙΕ προοπτική θα επανέλθω στο θέμα. Αναφορικά με το /g/, εάν η εκδοχή -ze-to (=γέντο) πρέπει να απορριφθεί, ωστόσο μένουν κάποιοι δεσμοί με οψιμότερες γλωσσικές καταστάσεις (τα κυπριακά και τα αρκαδικά δεδομένα δεν θα πρέπει, πιστεύω, να παρακαμφθούν). Σημειώνω ότι ουράνωση, προστριβοποίηση, συριστικοποίηση και αποκλειστοποίηση βρίσκουν τη θέση τους από κοινού στο σύστημα της ΦΣΙ και θεωρούνται περιπτώσεις απισχυροποίησης. Η πιο εμφανής είναι όμως η περίπτωση του /d/. Η αποκλειστοποιημένη προφορά του αντίστοιχου φωνήματος μπορεί να θεωρηθεί βέβαιη και δεν φαίνεται να υπάρχει καλύτερη εξήγηση που να δικαιολογεί την χρήση ξεχωριστού συλλαβογράμματος στα μυκηναϊκά. Θα πρότεινα όμως ακόμη έναν *συστηματικό λόγο*, και εδώ ακριβώς αποκτά τη σημασία της η επισήμανση του Hajnal. Το μυκηναϊκό /d/ δεν απαντά μόνο στα σημεία όπου στην κλασική γλώσσα έχουμε ετυμολογικό /b/ απαντά επίσης εκεί που γίνεται συμφωνική επένθεση τύπου "άνδρα" (βλ. λλ. a-di-ri-ja-ri και συναφή, ke-sa-do-ro και συναφή). Οι ζωντανές γλώσσες παρέχουν μεν κλειστό αναπτυχθέν ηχηρό (π.χ. ισπ. vendrá), το σύστημα ΦΣΙ όμως θα προέβλεπε

³⁹⁴ Πβ. επίσης τον J.P. Mallory για τον εξινδοευρωπαϊσμό της Ελλάδας (εν Χριστίδης 2001: 140-1).

³⁹⁵ Χαρακτηρίζω κάτι τέτοιο ως περίπτωση απισχυροποίησης ανωτέρω.

³⁹⁶ Παρομοίως Hajnal 1997: 161(306) όπου αναφέρεται και ο τύπος "Αγρομαγε".

³⁹⁷ Ευχαριστώ τον E. Crespo ο οποίος σε από 10.11.1997 επιστολή του επέστησε την προσοχή μου στην εμπειριστατωμένη μελέτη του M.D.

ως πρώτο στάδιο ένα *ανίσχυρο* διαρκές. Προτείνω, με κάθε επιφύλαξη, το αναπτυσσόμενο μκηνναϊκό ηχηρό διαρκές να ήταν αυτής της φύσεως. Τέτοια υπόθεση ερμηνεύει περιπτώσεις όπως *a-di-ri-ja-ri*, τις οποίες, αν δεν τις θεωρούμε ανάπτυξη, πρέπει να τις χαρακτηρίσουμε προβληματικές. Όμοια απόδειξη δεν είναι ορατή προς το παρόν για τα /g/ και /b/. Αναφορικά με το /g/, όπου υπολογίζονται και αλλόφωνα, πρέπει να παρατηρηθεί ότι η απόδοση του /j/ ήταν και πάντα προβληματική στην Ελληνική, αλλά και σε άλλες γλώσσες. Η Μκηνναϊκή διαθέτει μεν /j/, για επένθεση όμως θα υιοθετούσαμε ακριβώς το προσεγγιστικό [j], ενώ για το ουρανικό διαρκές θα περιμέναμε [j]. Η "καθυστέρηση" της επένθεσης του /b/ ίσως να εξηγείται επίσης με την διάταξη των φωνητηρίων οργάνων και του στόματος, ενώ αναφορικά με το /g/ μια νέα εκτίμηση του υλικού μπορεί να παράσχει ίσως καινούργια αποτελέσματα.

Ως *έμμεσες* αποδείξεις λοιπόν της αποκλειστοποίησης και της αντίστροφης συμφωνικής επένθεσης στα μκηνναϊκά μπορούν να ληφθούν υπ' όψιν:

- 1) ο συστηματικός λόγος (η επιρροή του *Systemzwang*),
 - 2) η *ενιαίος* χαρακτήρας της Ελληνικής (βλ. τις απόψεις των Risch, Προμπονά, Μπαμπινιώτη κ.ά.),
 - 3) κάποια γραφηματικά (/d/) και φωνολογικά στοιχεία (θέσεις της ΦΣΙ),
 - 4) λήμματα που θυμίζουν μετέπειτα εξελίξεις: π.χ. "ka-ro-pa3", που θυμίζει άλλους κρητικούς τύπους, όπως "Εἴρωντι, Πήραξον" κτλ. (τα λήμματα απαντούν στο Corpus),
 - 5) περιπτώσεις όπως "qa-si-re-u (βασλεύς)" και "da-ru2-ri-to-jo (=Daburinthojo ή Laburinthojo), λαβύρινθος": διερωτώμαι κατά πόσο συνηγορούν υπέρ της παράλληλης ύπαρξης κλειστών και αποκλειστοποιημένων /b/ (εκδοχή που πιθανολογώ για την κλασική εποχή και κάτι που, για συστηματικούς λόγους, δεν πρέπει να απορριφθεί ίσως ούτε για τα μκηνναϊκά ελληνικά),
 - (6) παράλληλα φαινόμενα μεταξύ Μκηνναϊκής, Αρκαδικής³⁹⁸, Αρχαίας Μακεδονικής και άλλων διαλέκτων, που θα αναπτύξω πιο κάτω με βάση τη συμβολή των Risch, Προμπονά κ.ά.
- Βλ. συνοπτικές παρατηρήσεις για την μκηνναϊκή διάλεκτο στο τμήμα 5.6.1 (Av II 1) πιο κάτω.

3.9. ΠΑΡΕΚΒΑΣΗ II: Η Αρχαία Μακεδονική

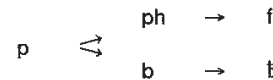
Ο λόγος για τον οποίο λαμβάνεται υπ' όψιν και μακεδονικό υλικό στην παρούσα διατριβή είναι ότι υποτίθεται αποκλειστοποίηση και σ' αυτήν την διάλεκτο. Στην επισκόπηση της προσφοράς διαφόρων ερευνητών (Steinthal, Καλλέρη, Τσοπανάκη, Μπαμπινιώτη κ.λπ.) θίξαμε την Αρχαία Μακεδονική.³⁹⁹ Εδώ θα ήθελα να αναφερθώ σύντομα στα πιο σημαντικά έργα, και πρώτα στον Μπαμπινιώτη 1988-89, κυρίως δε στον Μπαμπινιώτη 1989, όπου λαμβάνεται υπ' όψιν και η προσφορά του Χατζιδάκι. Η πρώτη έρευνα τοποθετεί την Μακεδονική μεταξύ των *δωρικών* διαλέκτων και, ενώ δεν ασχολείται με την αποκλειστοποίηση, απαριθμεί αρκετές περιπτώσεις που πρέπει να ερμηνευθούν με αυτήν την προσέγγιση. Η μελέτη αποδέχεται και χαρακτηρίζει τα επιχειρήματα των Hoffmann, Χατζιδάκι και Καλλέρη, κατά την γνώμη μου, σωστά και πειστικά. Την χρησιμοποιώ και ως τίτλο παραπομπών. Ο Μπαμπινιώτης (1989)

³⁹⁸ Εκτός από παραδείγματα όπως "έζελεν" πβ. και προσθήκες όπως "εΐζε".

³⁹⁹ Η Άννα Παναγιώτου θεωρεί ότι η θέση για την αποκλειστοποίηση μάλλον δύσκολα συμβιβάζεται με τα νεότερα δεδομένα από τα διαλεκτικά κείμενα (εν' Χριστιδής 2001: 323, 374, 375). Υποστηρίζει ότι είναι "οικονομικότερο να υποθέσει κανείς ότι ονόματα που παρουσιάζουν αυτό το χαρακτηριστικό είναι γλωσσικά κατάλοιπα ενός φύλου που έζησε στην περιοχή και το οποίο αφομοιώθηκε γλωσσικά από τους Μακεδόνες". Δεν καταλαβαίνω όμως γιατί περιορίζει αυτό το φωνολογικό φαινόμενο στα ονόματα μόνο. Το φαινόμενο δεν αφορά αποκλειστικά στα κύρια ονόματα: περίπου το ένα τρίτο των λημμάτων που η παρούσα έρευνα λαμβάνει υπ' όψιν είναι προσηγορικά!

αφιερώνεται ειδικά στην ερμηνεία των "μέσων" /β δ γ/ της Μακεδονικής. Ο συγγρ., αφού αναλύει τις απόψεις των Kretschmer, Hoffmann, Χατζιδάκι και άλλων, προτείνει να θεωρηθούν και τα τρία "μέσα" ως αποκλειστοποιημένα (σ. 7), δικαιολογεί δε την ερμηνεία έχοντας υπόψη του τον *συστηματικό χαρακτήρα* (σσ. 8 κεξ.). Για τη συγκεκριμένη αλλαγή υποθέτει το ενδιάμεσο στάδιο των προστριβών /b^b d^d g^g/, όπου τελικώς θα επικράτησαν τα διαρκή (σ. 10). Ο συστηματικός λόγος (συστηματική πίεση) λαμβάνεται υπ' όψιν πολύ συχνά στο έργο του Μπαμπινιώτη, και έχει αναφερθεί και ανωτέρω: βλ. λ.χ. Μπαμπινιώτη 1998(β): 125-9. Τέτοια ερμηνεία είναι αληθοφανής και έρχεται επίσης πολύ κοντά στις μεθόδους της ΦΣΙ. Θυμίζει αρκετά την ερμηνεία του Martinet για τύπους όπως *sella* ("sedla), μέσω αποκλειστοποίησης του κλειστού, δηλ. "**sedla > sedla > sella*" ή με την ορολογία του ίδιου, "prononciation spirante". Επίσης είναι κοντά στην άποψη του Pisani, που υποθέτει ως μεταβατικά στάδια /d/ και /d'/ για ορισμένα φαινόμενα της Μικράς Ασίας. Πιο κάτω θα επανέλθω στην πρόταση του τελευταίου (Martinet 1955: 339(13.22), Pisani 1959: 149).⁴⁰⁰

Το σύστημα ΦΣΙ παρέχει όμως επίσης εναλλακτικές δυνατότητες ερμηνείας των εξελίξεων της αρχαίας Μακεδονικής, όπως της σχέσης των "κεφαλή", "κεβαλή" με το λατ. "caput" και το σανσ. "kapāla", και για τις οποίες θα ήθελα να κάνω μια υπόθεση. Μπορούμε να λάβουμε υπ' όψιν την εξής εξέλιξη:

Αφήνοντας κατά μέρος κάποια ετυμολογικά προβλήματα, είμαστε σε θέση να υποθέσουμε παρόμοιες εξελίξεις και στην περίπτωση των άλλων δύο φωνημάτων μέσα από παραδείγματα όπως το "ἀδῆ" ("αἰθήρ", λατ. "aethēr") και το "Γαιτέας" (πβ. "χαίτη" και αβεστικό "gaesa"⁴⁰¹):

Η εικόνα δεν αλλάζει ουσιαστικά και σε περίπτωση που οδηγηθούμε στο συμπέρασμα ότι η ηχηροποίηση των /t/ και /k/ προηγήθηκε των ελληνικών εξελίξεων και ανήκει στα ινδοευρωπαϊκά στρώματα. Παρόμοια σκέψη ανεφύη εξάλλου ήδη στον Steinthal που διατυπώνει καθαρά ότι πρέπει να θεωρήσουμε την μακεδονική εξέλιξη ως αποκλειστοποίηση.⁴⁰² Όλα τα ανωτέρω εντάσσονται χωρίς ιδιαίτερο πρόβλημα στο σύστημα ΦΣΙ και ερμηνεύονται με τους όρους του. Στην πρόσφατη συμβολή των Γουαροπούλου - Χατζόπουλου (επιγραφές της Βέροιας) βρίσκουμε τις εξής αντιστοιχίες μεταξύ Μακεδονικής και λοιπής Ελληνικής:

B ~ Φ Δ ~ Θ Τ ~ Δ Γ ~ Κ Γ ~ Χ.⁴⁰³

⁴⁰⁰ Βλ. τμήμα 2.3 ανωτ.

⁴⁰¹ Πβ. DELG 1241 και Μπαμπινιώτη 1998: 1949.

⁴⁰² Στην πρώτη έκδοση του ιστορικού του έργου (1863) γράφει αυτό: "β, δ werden [...] wohl schon als [...] Spiranten genommen sein" (σ. 404). Στην δεύτερη έκδοση τονίζει: "Jedenfalls waren maced. d und φ" (1891: 44).

⁴⁰³ EpVer σσ. 505.506. Πβ. "Βάλαγρος" και συναφή στο Corpus.

Πιστεύω ότι βρήκα επίσης την εξήγηση των διπλοτυπιών όπως "Βάλακρος ~ Βάλαγρος" και συναφή, και γαβαλάν (βλ. Corpus). Το γράφημα <γ> πρέπει να απέδιδε ηχηροποίηση, γενικό χαρακτηριστικό της Ελληνικής, περίπτωση εύκολη και φυσιολογική στο σύστημα ΦΣ, φωνητικώς δε το /γ/, σε αρχικό στάδιο, πρέπει να αντιπροσώπευε κλειστό [g].⁴⁰⁴ Το ότι σώζονται τύποι επίσης με <κ> πρέπει να εξηγείται με ορθογραφικούς καθώς επίσης με κοινωνιογλωσσολογικούς ("ψυχολογικούς") λόγους.

Ο Τσοπανάκης (1983), μέσα από παρόμοια προσέγγιση, εξετάζει την πιθανότητα ότι οι Μακεδόνες αποτελούσαν ένα τμήμα του αρχαίου κύματος που ήρθε στην Ελλάδα (σσ. 338-9), μια σκέψη που διατυπώνεται ξανά και στο Τσοραπάκης 1988 (πβ. σ. 97), ενώ ο Caracusi τοποθετεί την διάλεκτο μέσα σε μια ακόμη ευρύτερη ενότητα, αυτήν της Μυκηναϊκής-Μακεδονικής-Ιλλυρο-Μεσσαπικής-Θρακικής και Αρκαδο-Κυπριακής (1973, σσ. 72 κεξ).

Τέλος, θα ήθελα να επιστήσω την προσοχή στο έργο του Προμπονά, μέγα μέρος του οποίου αφιερώνεται στην Μυκηναϊκή, την Αρχαία Μακεδονική αλλά και στη συγγένεια μεταξύ των δύο (π.χ. Προμπονάς 1973). Αν και η υπόθεση αυτής της συγγένειας χαρακτηρίστηκε "peregrina idea" /παράξενη ιδέα/ από τον García Ramón (Zephyrus 25-26, 1976: 478[43], πβ. Ιδ., *Minos* 14:1, 1974: 194-6), πιστεύω ότι οι δύο μόλις αναπτυχθείσες Παρεκβάσεις καθώς επίσης το σύνολο του Corpus αλλά και των επιχειρημάτων αυτής της διατριβής καθιστούν παρακινδυνευμένη μια τόσο κατηγορηματική απόρριψη, όπως είναι αυτή του García Ramón.

3.10. Φωνολογικές διατυπώσεις

Τα λήμματα συνοδεύονται από δύο ειδών φωνολογικές παραστάσεις στο Corpus. Ως δυναμικές ερμηνεύονται αυτές που δείχνουν κάποια αλλαγή σε εξέλιξη, π.χ. στη λέξη "άμοιφάν" η οποία παριστάνεται με γραμμική διαδικασία ως "b→b/φ_φ". Τύποι όπως "καράι" δείχνουν περαιτέρω εξελίξεις, και συγκεκριμένα την απαλοιφή του /b/, με διαδικασία δε "b→θ/φ_φ" κτλ. Στατικές θεωρούνται αυτές που δείχνουν το αποτέλεσμα προηγούμενης του εν λόγω τύπου αλλαγής, όπως π.χ. "κατεσκέβασα". Σε τέτοιες περιπτώσεις χρησιμοποιείται η παράσταση του τύπου "φbφ". Κατάλογος των στατικών φαινομένων παρέχεται πιο κάτω στο τμήμα 4.4.

Ενα πλήρες σύστημα των διατυπώσεων θα μπορούσε να ενσωματώσει όλα τα σχετικά λήμματα και να δημιουργήσει την αντίστροφη φωνολογική διάταξη αυτής που υπάρχει στο Corpus.

⁴⁰⁴ Πβ. το παμφυλιακό "πέδε" στο Corpus.

4. Αναζήτηση κατάλληλων φωνολογικών θεωριών

4.1. Φυσική Φωνολογία ([ΦΦ], Natural Phonology [NP(h)])

⁴⁰⁵ Άλλα μὴν ὑποληπτέον καὶ τὴν φύσιν πολλὰ καὶ παντοῖα ὑπὸ | αὐτῶν τῶν πραγμάτων διδαχθῆναι τε καὶ ἀναγκασθῆναι (Ἐπίκουρος πρὸς Ἡρόδοτον 75) (G. Arrighetti, Epicuro, 1960, p. 67)

Η Φυσική Φωνολογία πηγάζει από παλαιές φωνητικές μελέτες και προσπάθειες ερμηνείας των "φωνητικών αλλαγών" εκ μέρους ερευνητών όπως οι Sievers και Jespersen, από ανάλογες προσπάθειες της "δυναμικής (=παραμετρικής) φωνητικής" του Grammont⁴⁰⁵ και κυρίως, από τις παρατηρήσεις του Saussure. Ως προς τον παράγοντα "παράμετρος", αυτή η φωνολογία θα μπορούσε να ονομασθεί επίσης "Δυναμική Φωνητική".⁴⁰⁶ Κατά την γνώμη του γράφοντος πρέπει να καταταχθούν μεταξύ των προδρόμων επίσης οι Zabrocki (1951) και Martinet (1955).⁴⁰⁷ Μάλιστα, ο Zabrocki πρέπει να θεωρηθεί ρηξικέλευθος. Ο Fourquet, αν και επικρίνει τη συμβολή του, διευκρινίζει: "La tentative de M. Zabrocki ne m'en apparaît pas moins comme le témoin mémorable de la naissance d'une discipline nouvelle: une science résolue à dépasser l'atomisme néo-grammairien non pas en changeant le plan (du phonétique au phonologique, du diachronique au synchronique), mais [...] par l'étude de complexes caractéristiques de faits physiologiques" (1954: 41, η υπογράμμιση δική μου). Σημειώτεον ότι ο Zabrocki προηγείται του Martinet (1955). Το αποφασιστικό κίνητρο της γένεσης της ΦΦ υπήρξε όμως η αντίδραση κατά της λεγόμενης SPE-θεωρίας⁴⁰⁸, με πρώτο εκπρόσωπο τον D. Stampe ενώ το παρόν τμήμα λαμβάνει υπ' όψιν την θεωρία των Donegan - Stampe (1979). Η "φυσική" προσέγγιση ενδιαφέρεται για δυνατές φωνολογικές διαδικασίες με βάση τις φωνητικώς ενδεχόμενες (phonetically plausible) εξελίξεις και θεωρεί ότι αυτές εξαρτώνται από εγγενείς παράγοντες της άρθρωσης (vocalization) ή παραγωγής, και της αντίληψης του λόγου.⁴⁰⁹ Είναι φυσική θεωρία, παρόμοια με την πλατωνική άποψη που συναντούμε στον προβληματισμό του Κρατύλου (Πλ. Κρα. 383a-b), με την έννοια ότι λαμβάνει υπόψη της "φύσει" διαδικασίες, αντί για "νόμ-ω" ή "θέσει" εξελίξεις. Απορρίπτει την περιγραφή (description) της γενετικής γραμματικής και θεωρεί ότι το ουσιαδές καθολικό (essential universal) είναι αυτό που απορρέει με φυσικό τρόπο από την ουσία των πραγμάτων και μπορεί να εξηγηθεί έτσι. Σ' αυτήν την προσέγγιση, και πιστεύω να είναι πολύ σημαντικό αυτό, χωρίς το γιατί δεν υπάρχει καν το τι. Στα πλαίσιά της η αποκλειστοποίηση ερμηνεύεται ως κεντρομόλος (centripetal) αφομοιωτική διαδικασία και κατατάσσεται σε οργανική ενότητα με την αντίστροφη ανομοιωτική, χαρακτηριζόμενη φυγοκεντρική (centrifugal), αλλά και με τις προσωδιακές διαδικασίες. Μελετά πράγματι τριών ειδών διαδικασίες: προσωδιακές (prosodic processes), ενδυναμωτικές (fortition processes) και αποδυναμωτικές (lenition processes), η δεύτερη και τρίτη εκ των οποίων αφορούν στο τεμαχιακό επίπεδο. Μάλιστα, η κατηγοριοποίηση

⁴⁰⁵ Πβ. Sievers 1893: 66-9(170-6).176(467).260-3(725-36).274(773), Grammont 1971: 99. 269 κεξ. Πολύ νωρίτερα από τον Sievers, ήδη ο Mullach γράφει για "πιο ασθενή σύμφωνα", τα οποία σιγώνται, π.χ. "στράός" /στράβός/, "μέλος" /μεγάλος/ κτλ. (1856: 89) Βλ. επίσης τμήμα 1.2.2. ανωτ. Για την παραμετρική φωνητική πβ. Crystal 1991: 115.250, 1997: 128.278 και Trask 1996: 257.

⁴⁰⁶ Πβ. Griffen 1985: V κεξ. 1 κεξ. 27 κεξ., Trask 1996: 125.257, Crystal 1991: 115, 1997: 128.

⁴⁰⁷ Πβ. Martinet 1955: 74(3.15), 1981: 67-8(3.15).69(3.16).76(3.27).78(3.29).

⁴⁰⁸ Για το SPE πβ. N. Chomsky - M. Halle, *The Sound Pattern of English* (1968), Fischer-Jørgensen 1975: 174-296, Katamba 1991: 42(3.3) κεξ., Kenstowicz 1994: 196.204. 209.210.549.576 και Trask 1996: 329 κλπ. Για κριτική κατά του Halle βλ. λ.χ. Griffen 1985: 12+.

⁴⁰⁹ Για την χρήση του όρου vocalization με αυτήν την έννοια πβ. Crystal 1991: 374, 1997: 412, Trask 1996: 377. Οι D. - S. γράφουν τα εξής: "Its (αναφέρουν την "Natural Phonology") basic thesis is that the living sound patterns of languages, in their development in each individual as well as in their evolution over the centuries, are governed by the forces implicit in human vocalization and perception" (1979: 126[1]).

θεωρείται "παραδοσιακή αλλά καλά τεκμηριωμένη" ("traditional but well-evidenced"). Οι ενδυναμωτικές έχουν μια *αντιληπτική τελεολογία* (perceptual teleology), οι δε αποδυναμωτικές έχουν *αρθρωτική* (articulatory teleology). Με αυτήν την ταξινόμηση η θεωρητική φωνολογία, τοποθετώντας την αποκλειστοποίηση σε ένα από τα τρία υψηλότερα επίπεδα, αποδίδει στο φαινόμενο ειδικότερη αξία. Το ελληνικό γλωσσικό υλικό παρέχει, όπως διαπιστώθηκε από την έρευνά μου, σαφή παραδείγματα και για τους δύο εξεταζόμενους μη προσωδιακούς τομείς. Στην δυάδα φυγόκεντρο-κεντρομόλο ταξινομούνται, ως προς τα πιο χαρακτηριστικά φαινόμενα, η ενδυνάμωση μαζί με την συμφωνική επένθεση και η αποδυνάμωση μαζί με την απαλοιφική αντιστοίχως. Παρέχοντας την ανάλογη συστηματοποίηση, η Φυσική Φωνολογία αναγνωρίζει για πρώτη φορά την αναπόσπαστη και οργανική ενότητα των δύο τύπων αυτών των φωνολογικών εξελίξεων.⁴¹⁰ Οι Donegan - Stampe ανευρίσκουν την θέση των δύο διαδικασιών στην ευρύτερη κατηγορία της παραγωγής (derivations) και, αφού ανέπτυξαν πρώτα την άποψή τους για έννοιες όπως *ενίσχυση - αντι-ενίσχυση*, *απομείωση - αντι-απομείωση* (feeding-counterfeeding, bleeding-counterbleeding)⁴¹¹, τις συσχετίζουν ως φαινόμενα της *προτεραιότητας* (precedence).⁴¹² Οι ίδιοι δίνουν λ.χ. τα εξής παραδείγματα:

sense [sen(t)s]	bans [bæn(d)z]
cents [sen(t)s]	bands [bænd(d)z]

Στην πρώτη περίπτωση, ομοργανικό κλειστό παρεμβάλλεται μεταξύ ερρίνου και διαρκούς, στην δεύτερη το κλειστό απαλείφεται μεταξύ ομοργανικού ερρίνου και διαρκούς. Σε κάθε περίπτωση η ενδυνάμωση συνοδεύεται από *ισχυρή άρθρωση* (strong articulation), η αποδυνάμωση από *χαλαρή* (weak articulation, 1979: 143[2.4]).⁴¹³

Μεταφέροντας τις αρχές των Donegan - Stampe⁴¹⁴ στο ελληνικό υλικό, βρίσκουμε π.χ. τις εξής παραστατικές ενδείξεις (1: απισχυροποίηση, weakening, 2: ισχυροποίηση, strengthening):

(1) /lagós/ (λαγώς, λαγός) → /lagós/ → /laós/ (Corpus: "λαοῦ", "λαῶς")⁴¹⁵

410 Πβ. Hock 1986: 117(7) κεξ. για την συμφωνική επένθεση και τον ρόλο της χασμωδίας.

411 Για την ελλ. απόδοση των όρων πβ. Θεοφανοπούλου-Κοντού 1977: 62.

412 Donegan - Stampe 1979:145-58(3). Κατά την άποψή τους η ενδυνάμωση προηγείται πάντα της αποδυνάμωσης (153.155[3.2.1], 156[3.2.3], 170[9], πράγμα που αποτελεί και το ένα σκέλος της *αρχής της προτεραιότητας* ("precedence principle", 156[3.2.3]) που διατυπώνουν, και πιστεύουν ότι *φωνήματα* είναι μόνο οι φωνές οι οποίες έχουν περάσει από τις υποχρεωτικές ενδυναμωτικές διαδικασίες (obligatory fortition processes, 164[4]). Ένα διάγραμμα δείχνει την θέση και την σχέση των δύο διαδικασιών, που ευρίσκονται, σύμφωνα με την άποψή τους, μεταξύ Γραμματικής (Grammar) και Λεξικού (Lexicon) από τη μια μεριά, και Λόγου (Speech) από την άλλη (158[3.3]). Τελειώνοντας αντιπαραβάλλουν με κριτικό πνεύμα Δομική Φωνολογία (Structural Phonology) και Γενετική Φωνολογία (Generative Phonology) με την ΦΦ και εκφράζουν την αισιοδοξία τους για την τελευταία καθώς επίσης την επάνοδο, μετά από μισό αιώνα "λήθαργο", στους "παραδοσιακούς στόχους".

413 Ο Hock (1986: 122[7.1.1]), χωρίς να αναφέρει τους D. - S., σχολιάζει παρομοίως τους τύπους sense και cents. Πολύ κοντά έρχονται σ' αυτούς τους τύπους τα ποντιακά επίθετα "Ισραήλ-τ-ς" (Ισραήλης) και "Ισραήλ-τ-ς" (Ισραήλης, Οικονομίδης 1958: 130). Βλ. επίσης "Ισραηλιτών" (Brixhe 1987: 61). Η Pagoni (1993: 184) αναλύει τη συλλαβική δομή της λέξης "kar - t - silamas", αγνοώντας όμως τους Donegan - Stampe, και γενικότερα την προσέγγιση που εφαρμόζει η παρούσα διατριβή. Πβ. ακόμα την συνήθη γεμ. προφορά του αριθμητικού "eins" [ənts]. (Ευχαριστώ τον Καθ. Γ. Μαγουλά ο οποίος επέστησε στην προσοχή μου σ' αυτόν τον τύπο, 19.11.01).

414 Πβ. μεταξύ άλλων: "insertion/deletion [...] dissimilation/assimilation in identical contexts", 1979: 143(2.4). Παρατηρούν εύστοχα: "almost every phonological process has a corresponding process with exactly opposite effects" (αυτ.) και "many derivations conjoin fortitions and lenitions" (153[3.2.1]).

415 Πβ. επίσης Χατζιδάκι 1934: 422 ("οι λαοῖ" /="λαγοί"/, Κέως).

(2) /laós/ (λαός, αττ. λεώς) → /laγός/ → */lagós/⁴¹⁶ (Corpus: "λαγός")

Το δεύτερο στάδιο του (1) (/lagós/) αποτελεί την εξέλιξη γνωστή ως "αποκλειστοποίηση", το τρίτο δε (/laós/) την απαλοιφή (ή σίγηση με την παραδοσιακή ορολογία). Το δεύτερο στάδιο του (2) (/laγός/) αποτελεί την εξέλιξη γνωστή ως συμφωνική επένθεση ("άλογο πνευματώδες" ή "άλογον ήχηρόν γ" με την παραδοσιακή ορολογία), φωνητικώς το ίδιο με το "lagós", το δε θεωρητικό τρίτο (*/lagós/) - περαιτέρω ενδυνάμωση ή fortition - εικάζεται τόσο βάσει του συστήματος όσο και βάσει παραλλήλων εξελίξεων.⁴¹⁷

Πιθανώς συναφή εξέλιξη παρουσιάζει το ρήμα "φεύγω" στα ποντιακά:

φεύω φεύεις φεύ(ει) κτλ. ↗	παρατατικός: έφευα κτλ.
	αόριστος: έφυγα (~έφεψα). ⁴¹⁸

Στο μεταγενέστερο ελλ. υλικό παρατηρείται επίσης η *ταυτόχρονη* παρουσία ισχυροποίησης-απισχυροποίησης (συγκεκριμένα: απαλοιφής-επένθεσης).⁴¹⁹ Π.χ.:

"Μάννα, γιατί δὲ μ' εὐλοῶς, γιατί δὲ με παντρεύεις;" (Corpus, λ. εὐλοῶς),

"οὐδὲ γοῦ τὰ πράματα ἐτοῦτα, πῶς νὰ πηαίνου" (Ερωτόκριτος, Ε 552).⁴²⁰

Ὡς προς την ταυτόχρονη απουσία του /β/ και παρουσία του (κατά πάσα πιθανότητα επανεμφανιζόμενου) επενθετικού /γ/ πβ.:

"«'Από τὰ πρότα⁴²¹ ἔρχομαι, 'σ τὸ σπῆτί μου πηγαίνω»
» πάγω νὰ πάρω τὸ ψωμί, κ' ὀπίσω νὰ γυρίσω. - »" (Ὁ βοσκός και ο Χάρος).⁴²²

Το φωνολογικό φαινόμενο στον τύπο "Γωρκιοῦ" (βλ. σημ. ανωτ.), αυτό που η γενετική φωνολογία αποκαλεί "σκληρυνση" ή "ισχυροποίηση προσεγγιστικού" (glide hardening ή strengthening, Kenstowicz 1994: 489[9.5]),⁴²³ αποτελεί ακόμη έναν βαθμό ισχυροποίησης: ηχηρό κλειστό → άηχο κλειστό. Είναι πολύ πιθανό ότι αυτές οι αντίθετες κινήσεις, και επίσης αυτές που παρουσιάζονται στις Κλίμακες της ΦΣΙ πρέπει

416 Θεωρητική κατασκευή που δεν απαντά στο εξετασθέν υλικό. Πβ. όμως "άγωρ" (τμήμα 5.2), "Γωρκιοῦ" (σ.λ. "έμπροσθα", Corpus), "πύρκον" (σημ. σ.λ. "Ρήισσας", Corpus) και "πικιάσω" (σ.λ. "λαήνα", Corpus). Βλ. γενικά τμήμα 2.4. ανωτ. Εδώ θα ανέφερα και μια παρατήρηση του καθηγητή G. Németh (Πανεπιστήμιο ELTE, Βουδαπέστη): ο οποίος με πληροφορήσε ότι άκουσε να προφέρουν το "γάλα" στην Κρήτη "γάλα" (περιοχή Γόρτυνος [Μεσσαρά]).

417 Ο Κ. Στέφανος επέστησε την προσοχή σε τέτοια φαινόμενα ήδη το 1879. Αναφέρει, μεταξύ άλλων, τα "προγεστώς ζωγή λαγός" και "ὑποεγραμμένος" αντιστοίχως στο ίδιο υλικό (BCH 3, 1879: 21).

418 Οικονομίδης 1958: 306.344. Πβ. Mullach 1856: 141 για τα "πλέω-πλεύω-πλέγω".

419 Σποραδικά επίσης στο αρχαίο υλικό; Πβ. σημ. στο "άτρεκάδι" (Corpus).

420 Χρονολογία: μεταξύ 1550 και 1669, έκδ. Σ.Α. Ξανθοῦδης 1915. Για την χρονολόγηση πβ. Ξανθοῦδης αυτ. σ. LXIII. Για διάφορα προβλήματα χρονολόγησης βλ. επίσης σσ. XLV κεξ. (Για το "νοῦ" πβ. Hatzidakis 1892: 431).

421 "πρόβατα > πρόατα > πράτα" (Μπαμπινιώτης 1988: 1480). Κατά τον Χατζιδάκι από την γεν. πληθ.: πρότων > πράτων: πράτα (Hatzidakis 1892: 313). Πβ. την παραλλαγή Αράχοβας στον Thumb 1964: 216(9_a). "πὸ τὰ πρόβατ' ἔρχομαι" και (9₁₀): "Πάγω νὰ πάρω".

422 Εκδ. C. Fauriel, *Chantes populaires*, II, 1825, σ. 906-7. Τραγουδί γνωστό, κατά τον F. (αυτ. σ. 87), κυρίως στην Ηπειρο και την Θεσσαλία. Πβ. Mullach 1856: 85-6.

423 Για τον Κ. που ακολουθεί την Ε. Kaisse, πρόκειται για "αυτοτεμαχιακή διάχυση" ή "εξάπλωση του [+σμφ]" (autosegmental spreading of the [+consonantal]).

να προσεγγίζονται να εξετάζονται με την έννοια της "οικονομίας" όπως ερμηνεύει ο Martinet την κατηγορία αυτή καθώς και το ενιαίο "οικονομικό σύστημα" των φωνηεντικών και συμφωνικών φωνημάτων (βλ. πιο κάτω). Τα τελευταία παραδείγματα θυμίζουν επίσης, σε αρκετό βαθμό, τη *συμμετρία* για την οποία ήδη έγινε λόγος. Έτσι δικαιολογείται πιθανώς το ερώτημα μήπως η ευρύτερη διάσταση που πλαισιώνει αυτές τις κινήσεις είναι - ως υποκειμενική βάση - η τάση προς τη συμμετρικότητα. Οι Donegan - Stampe παρατηρούν ακόμη ότι δεν διέπονται όλες οι φωνολογικές αλλαγές από φυσικές διαδικασίες. Όσες δεν εμπίπτουν στην κατηγορία των διαδικασιών ονομάζονται από τους ίδιους "φωολογικοί κανόνες" ("phonological rules"). Στη συνέχεια αναλύουν εκτενώς τις διαφορές μεταξύ των πρώτων και των τελευταίων. Η πιο χαρακτηριστική διαφορά είναι ότι οι διαδικασίες μπορούν να είναι προαιρετικές (μεταβλητές) ή υποχρεωτικές, ενώ οι κανόνες φαίνονται να είναι πάντα υποχρεωτικοί (1979: 143-5[2.5]).

Τέλος, είναι διδακτικές οι περιπτώσεις όπως αυτή του "Ανρομαχε". Το φωνολογικό περιβάλλον (έρρινο - υγρό) είναι μόνο φαινομενικά διαφορετικό. Στις διάφορες κλίμακες που παρατίθενται πιο κάτω αυτά τα φωνήματα με τα χαρακτηριστικά τους, θα εμφανίζονται πολύ κοντά στα φωνήεντα. Υποστηρίζουν επίσης τα δεδομένα του Corpus αυτήν την διαπίστωση. Είναι γνωστό το φαινόμενο της επένθεσης του /-d-/ μεταξύ ερρίνου και υγρού, καθώς επίσης οι λόγοι της.⁴²⁴ Ο Threatte αναφέρει πολλές περιπτώσεις όπου απαντά ο τύπος "Ανρομαχε". Ο I. Hajnal, ανάλογα, θεωρεί βέβαιο ότι πρόκειται για *νεότερη* εξέλιξη, δηλ. αντίθετη με την επένθεση.⁴²⁵ Κατά τον Threatte η χρονολογία αυτών των τύπων αποκλείει να πρόκειται για αρχαϊκά παραδείγματα, δηλ. για παραδείγματα πριν από την επένθεση (1980: 573). Επομένως πρέπει να υποθέσουμε την εξής εξέλιξη:

nr → ndr → nr: /an(e)r-/ → /andr-/ → /anr-/

Το φαινόμενο της επένθεσης αυτού του τύπου, όπως είναι και λογικό, δεν περιορίζεται ούτε σε μία γλώσσα και ούτε σε μία εποχή. Από τα πολλά γνωστά παραδείγματα πβ. λ.χ. τα ισπανικά

venrá → vendrá (ρήμα venir)
salrá → saldrá (ρήμα salir).⁴²⁶

Επίσης γνωστά είναι από τα Νέα Ελληνικά τα παραδείγματα του Ψυχάρη: θεσσαλικά "χαμπλός", "χαμπλά", δηλ. /-ml-/ → /-mb-/ κ.ά. (Psichari 1912/Trav. 1047, Psichari 1915/Trav. 1085[1])⁴²⁷ Ο *συστηματικός* λόγος επιβάλλει να υποθέσουμε την ύπαρξη και των αντίθετων διαδικασιών. Μια σημαντική διαπίστωση με βάση τα ανωτέρω παραδείγματα είναι ότι αυτά τα περιβάλλοντα - το πιο σημαντικό των οποίων είναι το *ενδοχητικό* - είναι *δισθενή*, όχι απλώς απισχυροποιητικά, όπως ήδη προτάθηκε αυτός ο όρος στο τμήμα 2.3.

Τέλος, χρειάζεται περισσότερη έρευνα να διαπιστωθεί αν και κατά πόσον αληθεύει η Αρχή Προτεραιότητας (Precedence Principle) των Donegan - Stampe που

⁴²⁴ πβ. Grammont 1971: 185 κεξ. 235, Hooper 1976: 221(11.8).241-2(13.4).

⁴²⁵ "Demnach ist eine Schreibung wie alt. Anroμαχε [...] kein archaisches Beispiel von unterlassener Epenthese, sondern von jüngerer Vereinfachung einer Konsonantengruppe [...]" (1997: 161[306]).

⁴²⁶ Hooper 1976: 221(11.8).241(13.4). Για την εξέλιξη nr → ndr πβ. Hock 1986: 118(7, αρ. 2a και 4). Για το ίδιο φαινόμενο στα λατινικά (templum, sumpsi κ.ά.) πβ. Σκάσση 1969: 49(28). Ο Σ. αποδίδει σε αναλογική επίδραση το γεγονός ότι δεν αναπτύχθηκε /b/ όπως στα ελληνικά (π.χ. μέμβλωκα, αυτ. σημ. 152). Πρέπει να παρατηρηθεί όμως ότι στα ελληνικά επικρατεί *γενική τάση προς την ηχηροποίηση* (Χαραλαμπίδης κ.ά. 1992: 297 κεξ., Πρίνου κ.ά. 1997). Πβ. "ἤδαν (=ήταν) τρείς κλέφτες; ἤδαν καλοὶ κλέφτες" (Λέσβος, Χατζιδάκις 1915: 130), "φρούδα" /'φρούτα/ (προσωπική παρατήρηση του γράφοντος, 19 Σεπτεμβρίου 1999, Λευκωσία, Κύπρος).

⁴²⁷ πβ. Κουρμούλη 1949: 72(1).

δεν έγινε ευρύτερα δεκτή, και σύμφωνα με την οποία η ενδυνάμωση προηγείται πάντα της αποδυνάμωσης. Όπως έχει αναφερθεί ανωτέρω, οι ίδιοι φαίνεται να αντικαθιστούν την Βαθεία Δομή και το Μετασχηματιστικό Τμήμα του γενετικού προτύπου της γραμματικής με το ζεύγος 'Ενδυναμώσεις → Αποδυναμώσεις'. Αν περιορίσουμε την έννοια της ενδυνάμωσης στα σύμφωνα, ορισμένα ελληνικά παραδείγματα δίνουν την εντύπωση ότι ενισχύουν αυτήν την αρχή.⁴²⁸ Ενώ τα ανωτέρω ελληνικά και ξένα παραδείγματα είναι επίσης κατάλληλα για μια τέτοια προσέγγιση, το πιο παραστατικό δείγμα ίσως είναι το ευρείας χρήσεως στην σημερινή ελληνική γλώσσα επιφώνημα "ρε". Η διαδρομή από τον τύπο "μωρέ" στο "ρε" μπορεί να ερμηνευθεί τόσο με την αρχή αυτή όσο και με τις αρχές της ΦΣΙ που θα ακολουθήσουν πιο κάτω:

/moré/ → /mθré/ → /mbré/ → /θbré/ → /vré/ → /θré/.

Παραλλαγή της ΦΦ είναι η Φυσική Γενετική Φωνολογία (ΦΓΦ, Natural Generative Phonology, NGP), η οποία έλαβε εφορμή επίσης από αντίδραση κατά της κλασικής γενετικής φωνολογίας. Αυτή η θεωρία δεν τονίζει τόσο την φυσικότητα των κανόνων όσο την φυσικότητα των υποκειμένων παραστάσεων (underlying representations). Ανάμεσα στα προβλήματα που την απασχολούν είναι το ζήτημα των κανόνων και των υποκειμένων παραστάσεων (what is a rule and what is not a rule, what is a possible underlying form). Προσθέτω ότι η κλασική ΦΓΦ στην έκθεση της Hooper (1976) δεν εξετάζει ούτε τα weakening-strengthening ούτε τα lenition-fortition έτσι όπως τίθενται αυτά στην παρούσα εργασία, μολονότι έχει υπόψη της τα strength relations στην συλλαβική δομή, "some strengthening phenomena", strength hierarchy, insertion, deletion, τον Foley, και τέλος, ενώ λαμβάνει υπ' όψιν την Λατινική, αγνοεί την Ελληνική. Ξενίζει λίγο ότι ο Kenstowicz (1994) αγνοεί την ΦΓΦ και την Hooper (1976). Δεν λαμβάνει υπόψη του την strengthening όπως επιχειρείται σ' αυτήν την διατριβή ούτε ο Hock, ο οποίος αναγνωρίζει στην ουσία μόνο την "initial strengthening".⁴²⁹

4.2. Φωνολογία Σχετικής Ισχύος (ΦΣΙ, Strength Phonology [S(t)Ph])

"Ανάγκη οὖν συνεχῆς εἶναι καὶ τὸ αὖξον καὶ τὸ φθίνον,
τῶν δὲ συνεχῶν οὐδὲν μεταξύ."
(Ἀριστοτέλης, Φυσικῆς Η, 245a,15-16)

Αποτελεί λογική προέκταση⁴³⁰ των αρχών της ΦΦ το να δημιουργηθούν ιεραρχημένες κατατάξεις φωνημάτων ως προς την "ισχυρότητα" (strength) αλλά και ως προς την ηχητικότητα τους (sonority). Η δεύτερη ιεράρχηση λαμβάνει υπ' όψιν σύμφωνα και φωνήεντα από κοινού, θυμίζοντας την αρχή του Martinet, ο οποίος μιλά αλλού για "επαφές μεταξύ των φωνηεντικών και των συμφωνικών συστημάτων" και αλλού για "οικονομικό κύκλωμα (κύκλος) φωνηέντων και συμφώνων" (1955: 83[3.26].329[13.6], 1981: 168[6.6]).⁴³¹ Πιο πολύ ενδιαφέρει την παρούσα έρευνα όμως η ιεράρχηση των συμφώνων. Προτείνω τον ελληνικό όρο ως πόρισμα μιας συζήτησης με τον Καθ.

⁴²⁸ Για την Αρχή Προτεραιότητας βλ. D. - S. 1979: 153(3.2.1).155(3.2.1).156(3.2.3).

⁴²⁹ πβ. Hooper 1976: 12 κεξ.7-8.116-7.195-226.239-42, Bußmann 1980: 514-5, Hock 1986: 162-4(8.5), Crystal 1991: 262, 1997: 291, Trask 1996: 235.

⁴³⁰ Λ.χ. ο Katamba πραγματεύεται την *φυσικότητα* και την *ισχύ* στο ίδιο κεφάλαιο (1991: 98-133), επίσης οι Lass - Anderson 1975: 148(1.1). Πβ. Collinge 1985: 243-7.

⁴³¹ Η Hooper έχει επιφυλάξεις έναντι της "sonority hierarchy" (1976: 203[10.3]). Η προσέγγισή της όμως δεν πρέπει να είναι σωστή. Πβ. Trask 1996: 327-8 και Goldsmith 1999: 435-6+.

πρώτον προς τα "δεξιά" και δεύτερον "προς τα κάτω", δεν αποκλείεται όμως και η αντίθετη κατεύθυνση, δηλ. "προς τα αριστερά" και "προς τα πάνω". Σε τέτοιες περιπτώσεις έχουμε να κάνουμε με την ενδυνάμωση (fortition), ως τον αντίποδα της lenition, ή την ισχυροποίηση (strengthening), ως τον αντίποδα της weakening.⁴⁴¹ Οι άξονες με τα δυο βέλη στην κάθε άκρη τους υποδηλώνουν τις δύο κατευθύνσεις.⁴⁴² Είναι φανερό και σημαντική επίσης η *προβλεψιμότητα*, αν και όχι πλήρης, που παρέχει η κατασκευή.⁴⁴³ Σε άλλη φωνολογική προσέγγιση, η οποία λαμβάνει υπ' όψιν επίσης τα φωνήεντα, μιλάμε για Κλίμακα Αντηχητικότητας (Sonority Hierarchy).⁴⁴⁴

Μόλις δύο χρόνια μετά τη δημοσίευση του βιβλίου του Lass, ο Hock, ο οποίος περιέργως δεν έχει υπόψη του το Lass 1984, προσεγγίζοντας το θέμα από την προοπτική της ιστορικής γλωσσολογίας, καταλήγει στην ίδια διαπίστωση: "there is [...] evidence which suggests that all the changes summarized [...] are aspects of one and the same process". Διαπιστώνει ότι οι διαδικασίες εκδηλώνονται στα *ενδοχηρικά* περιβάλλοντα, ότι οι διάφορες απισχυροποιητικές διαδικασίες ενεργούν *παράλληλα* στην ίδια γλώσσα ή σε γλώσσες με στενή συγγένεια μεταξύ τους και τέλος, αναγνωρίζει *προβλεψιμότητα* σε μεγάλο βαθμό. Όλα αυτά σημαίνουν ότι οι ιεραρχίες απισχυροποίησης δεν είναι απλά εύχρηστες περιλήψεις διαδικασιών: "the weakening hierarchy is not just a convenient summary of developments, it predicts the direction of development for a class of sound changes and in so doing, defines these changes as a class" (1986: 83-4(5.2, οι υπογραμμίσεις δικές μου).

Αν συγκρίνουμε την ανωτέρω κατασκευή με αυτές των Διαφοροποιητικών Χαρακτηριστικών είναι εμφανή τα πλεονεκτήματά της. Τα ΔΧ είναι παντελώς ακατάλληλα για να χειρίζονται την γλωσσική μεταβολή (διαπίστωση των Martinet, King, Griffen κ.ά.) και σαφώς αποτελούν προϊόν της στατικής περιγραφικής ή συγχρονικής γλωσσολογίας, αποτέλεσμα του "ατυχούς σχίσματος" για το οποίο είχε μιλήσει και ο Szemerényi. Κατά την γνώμη μου, για την διαχρονική φωνολογική προσέγγιση της γλωσσικής μεταβολής μόνο μια κλίμακα σαν την ανωτέρω παρέχει ένα βιώσιμο εργαλείο. Για την ανάπτυξη χαρακτηριστικών ανάλογα με τις δύο κυρίως προσεγγίσεις ο Basbθll προτείνει τις εξής κατηγορίες: (α) δυαδικά ή κατά ζεύγη (binary, divalent), (β) πολύβαθμα (polyvalent, multivalent), (γ) κλιμακωτά (scalar, 1988: 198-9[7.1.3]).⁴⁴⁵ Η πρόταση του Lass ανταποκρίνεται στην κατηγορία "scalar", η οποία "κινείται αδιάκοπα μεταξύ ορισμένων ορίων" (Basbθll aut., σ. 199). Στο θεωρητικό ζήτημα αν υπάρχουν "όρια" θα επανέλθω πιο κάτω.

Η κατασκευή του Lass, η οποία δεν λαμβάνει υπ' όψιν την ερρινοποίηση και άρα δεν προσθέτει πληροφορία στις αλλαγές του τύπου "b → m", συμπληρώνεται καιρία από τις παρατηρήσεις του Mizutani. Μελετώντας την ουσιακή αποδυνάμωση (lenition), γράφει τα εξής: "when the nasal passage is opened, no matter how constant the amount of air from the lungs is, the internal pressure in the area of the oral cavity can not be heightened. In other words, the pressure can be weakened by opening the nasal

passage, the other articulatory parameters being unchanged" (1986: 262).⁴⁴⁶ Θεωρεί το άνοιγμα της ρινικής κοιλότητας, με βάση φωνητικά κριτήρια, μία από τις τέσσερις περιπτώσεις της αποδυνάμωσης. Ελλείποντος τελειότερου συστήματος και με τρόπο ασυνεπή ως προς τον συμβολισμό των δύο επιπέδων, δηλώνω *προσωρινά* και δοκιμαστικά αυτήν την αλλαγή με "5β → 5γ".⁴⁴⁷ Ο Χατζιδάκις ήταν κοντά στην εξήγηση του φαινομένου, όταν εξετάζοντας τύπους όπως "Άμβρακουμ, Άρύμβαν" παρατήρησε: "Οι ποικίλοι ούτοι τρόποι β, μβ, ββ της παραστάσεως του ξένου φθόγγου b διδάσκουσι μεγαλοφώνως ότι πάντως τὸ Ἑλλ. β δεν ἐξεφωνεῖτο τότε ὡς b" (1924: 123[21], για περισσότερα βλ. λλ. στο Corpus).

Αν και φύση και αριθμός των φωνολογικών κλιμάκων ακόμη χαρακτηρίζονται από ορισμένους αμφιλεγόμενα⁴⁴⁸, το ανωτέρω σύστημα εφαρμόζεται χωρίς πρόβλημα στο υλικό του Corpus και το ερμηνεύει ικανοποιητικά. Ενώ, για μια γενικότερη φωνολογική θεωρία σχετικά μπορεί να παραμένουν ανοικτά ζητήματα όπως οι "τρελλοί κανόνες" (crazy rules)⁴⁴⁹, στην παρούσα εργασία όχι μόνο καλύπτεται το σύνολο του Corpus (συμπεριλαμβανομένων και των ξένων λημμάτων σ' αυτό), αλλά η ιεράρχηση του Lass δίνει μάλιστα, αντίθετα με τις επιφυλάξεις και τις προθέσεις του ίδιου, και την εντύπωση της *καθολικότητας*. Άλλη προσφορά της είναι ότι συμβάλλει στην αποσαφήνιση της *συνέχειας* τόσο μεταξύ διαφόρων περιόδων της Ελληνικής όσο και του συνεχούς (continuum) μεταξύ διαφόρων "φωνητικών" φαινομένων, που η παλαιότερη έρευνα δεν μπόρεσε πάντα να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά. Ίσως, με την βοήθεια της ΦΣ, η παρούσα διατριβή θα μπορούσε να ενισχύσει την θέση του Χατζιδάκι περί "αδιάλειπτης συνέχειας όλης της ελληνικότητας".⁴⁵⁰ Αυτή η ιδέα υπήρξε και η αφορμή για τις επιλογές του ληματολογίου στη συγκρότηση του Corpus.⁴⁵¹ Το σύστημα βοηθά επίσης την ερμηνεία των εξελίξεων της αρχαίας Μακεδονικής, όπως π.χ. της σχέσης των "κεφαλή", "κεβαλή" (βλ. Παρέκβαση II).

Καθώς ο Lass βλέπει με δισταγμό τις "προς τα αριστερά κινήσεις", δεν εκμεταλλεύεται κατά την γνώμη μου όπως θα έπρεπε μια εμφανή συστηματική δυνατότητα: δεν εισάγει ανάλογα την 'closing' ως έστωμο όρο. Ο Lass είναι πάντως ο *μόνος* από αυτούς που έχω υπόψη μου που αναφέρουν τον όρο, αποδίδοντάς του έστω και υποδεέστερη λειτουργία: φαίνεται πως τον έχει ως συνώνυμο του γερμ. 'Verstärkung' (1984: 181[8.3.1]).⁴⁵² Η παρούσα διατριβή προτείνει να εισαχθούν τα

446 Το /m/, από κοινού με τα έρρινα /n/, /ŋ/, απαρτίζοντας την τάξη των ερρινών, εντάσσεται και σε *συμμετρικό* φωνολογικό σύστημα (βλ. Katamba 1991: 31[2.3, σχήμα 2.13]). Πβ. νεοελλ. μαγκούρα < μεσ. μακκούρα (Hsch.: "μακκούρα", Κουκουλές 1939: 113). Για την ερρινοποίηση, βλ. Martinet 1955: 115-7(4.32), 1981: 105-6(4.32). Πιστεύω ότι η "σύγχυση" των μ και β ("Verwechslung von μ und β") στο αιγυπτιακό υλικό έχει να κάνει μ' αυτό το φαινόμενο: [δὰ τὴν τοῦ θεοῦ μβούλησιν (UPZ 81 IV 19, 343 π.Χ.)], [ἔρχομαι εἰς τὴν ἄβιν (ἰθύμην, UPZ 78-16, 159 π.Χ.)], πβ. M-Sch 165, §4 και Brixhe 1987: 36(2.1.2.2). Βλ. περαιτέρω συναφή παραδείγματα στον Hock (1986: 82[5.2, αρ. 53a], 93[5.2.4, αρ. 87 και 89], 395[14.3.1, αρ. 26b]).

447 Πρόκειται για τα εξής λήμματα: Άμβρακουμ, Άρύμβας και τα συναφή, Ὀρίομπατά, Τορύμβας. Είναι πολύ πιθανό ότι η *προερρινοποίηση* τύπου "λήμφομαι", που εμφανίζεται από την αλεξανδρινή εποχή, εξηγείται επίσης με αποδυνάμωση-απισχυροποίηση.

448 Crystal 1991: 328-9 (λ. "strength", αναφερόμενος στους Hyman [1975] και Lass [1984]), Crystal 1997: 363. Αντιθέτως, ο Trask αναφερόμενος στο σύστημα του Lass, δεν εκφράζει πλέον επιφυλάξεις (1996: 274).

449 Hellberg 1978: 157, Hooper 1976: 133(7.4), Trask 1996: 96-7.

450 "den ununterbrochenen Zusammenhang der ganzen Gracität nachzuweisen [...]" (Hatzidakis 1892: 35). Πβ. Niehoff-Panagiotidis 1994: 13.

451 Από φωνολογικής πλευράς, δεν υπάρχει καμία ουσιαστική διαφορά π.χ. μεταξύ του αρχ. "ξ(F)ασον" (έάω) και του νεοτ. "διά(β)ολος". Η ιεράρχηση των αλλαγών καθιστά επίσης σαφές ότι το /b/ δεν μπορεί να σιγηθεί πριν αποκλειστοποιηθεί (πριν μεταβληθεί σε /v/). Πβ. Martinet 1955: 339(13.22).

452 Πβ. Sievers 1893: 275(774) και J.E. Rasmussen, Germanic Verstärkung εν' Andersen - Koerner 1990: 425-41, όπου παρέχονται επίσης άλλοι τύποι που μπορούν να παραλληλισθούν με το υλικό της παρούσας διατριβής.

441 Πβ. Lass 1984: 178-9(8.3.1). Τα "άλματα" εμπύπτουν - με την προσέγγιση της ΦΦ - στον χώρο των "συμπτυσσόμενων κανόνων" ("[r]ule telescoping", Hyman 1975: 173(5.2.6.1), Donegan - Stampe 1979: 137(2.2), Trask 1996: 351-2). Για πρώτη μορφή διατύπωσης των "skip stages" πβ. τον Martinet 1955: 76(3.16), 1981: 69(3.16). Για την διάταξη "από τα αριστερά προς τα δεξιά" πβ. Ib. 1955: 76(3.16), 1981: 69(3.16).

442 Με την παρατήρηση αυτή τροποποιώ ελαφρώς την κατασκευή του Lass.

443 Πβ. Foley 1977: 108 και Hock 1986: 84(5.2).

444 Στα δύο άκρα της Κλίμακας Αντηχητικότητας τοποθετούνται τα άηχα κλειστά ("μη ηχηρά στιγμιαία") και το /a/ αντιστοίχως. Όλη η κλίμακα έχει ως εξής: "/a/, /o/, /u/, /e/, /i/, υγρά, έρρινα, ηχηρά διαρκή, μη ηχηρά διαρκή, ηχηρά στιγμιαία, μη ηχηρά στιγμιαία" (Φιλιππάκη-Warburton 1992: 45.67-8). Πβ. επίσης Trask 1996: 327-8, Gussenhoven - Jacobs 1998: 152-3(10.3.1), Nespor 1999: 100(4.4). Για τη σχέση των Sonority Hierarchy και Strength Hierarchy βλ. Katamba 1991: 158-9(9.3.1).

445 Για την έννοια "scalar" πβ. Trask 1996: 316.

Ζεύγη opening-closing, αποκλειστοποίηση-κλειστοποίηση ως έχοντα ισότιμα τα δύο σκέλη.

Το σχήμα του Lass βοηθά και σε άλλες περιπτώσεις, όπως στην εξιχνίαση της σχέσεως των λατ. *pubulus* - *publicus*. Εάν η εξήγηση δεν είναι καθαρά φωνολογική, ο φωνολογικός πρέπει να είναι τουλάχιστον ο ένας παράγοντας δίπλα στον υποτιθέμενο συμφυρμό (βλ. λ. στο Corpus).⁴⁵³

Ο Lass δεν αναφέρει ότι η ιεραρχία που δημιουργήσε, σε ιδανική μορφή, θα έπρεπε να λαμβάνει υπ' όψιν και τα φωνήεντα όπως κάνουν οι κλίμακες αντηχητικότητας. Κάτι τέτοιο θα αντιστοιχούσε όμως πλήρως στην αρχή περί *οικονομικού κυκλώματος* του Martinet.

Ο Maddieson, χωρίς να αναφέρεται στον Martinet, αμφισβητεί την οικονομική αρχή και υποστηρίζει ότι με την αύξηση των τεμαχίων αυξάνεται και η αναλογία των συμφώνων: "two tendencies are apparent in the general structure of phonemic systems. First, as the size of a phonemic inventory increases, both the number of consonants and the number of vowels tend to increase. There is no general TENDENCY for an enlarged number of consonants to be balanced by a reduced number of vowels; however there are languages which combine large consonant inventories with minimal vowel contrasts (e.g. Northwest Caucasian languages, or the Arandic languages of Australia). Familiarity with these languages has led some linguists to suggest that such a balance is typical. Second, as the number of segments increases, the PROPORTION of consonants tends to increase. This may simply reflect the fact that there are more potential dimensions of contrast between consonants of different types than between vowels" (*IEL* 3, 1992: 193, λ. Phonemic Systems).

Η παρούσα διατριβή δεν διαπίστωσε καμιά λεπτομέρεια που να είναι αντίθετη με την αρχή του Martinet. Ίσως να πρόκειται απλώς για πιο ειδικό (language-specific) καθολικό από ό,τι πίστευε ο Maddieson. Ο τελευταίος όμως ίσως δεν έχει αρκετά υπόψη του την Ελληνική γλώσσα. Πβ. την κριτική παρατήρηση ανωτέρω (τμήμα 2.1.) αναφορικά με Ladefoged - Maddieson 1996. Ούτε πιστεύω ότι ο Martinet θα κατέληξε στο εν λόγω συμπέρασμα αφού είχε μελετήσει τις καυκασιανές ή τις Arandic γλώσσες. Το πρόβλημα θυμίζει λίγο τις διενέξεις γύρω από την συμβολή του Foley, αν δηλ. οι ιεραρχίες του προβλέπονται να είναι καθολικές ή ειδικές. Πιθανώς, η έννοια της "καθολικότητας" πρέπει να προσεγγίζεται πιο προσεκτικά και περισσότερο μέσα από τα χαρακτηριστικά της κάθε γλωσσικής οικογένειας.

⁴⁵³ Θα άφηνε ανοικτό το ζήτημα αν το δεύτερο /p/ του λατ. *pubulus* ήταν ηχηροποιημένο ήδη στην κλασική γλώσσα (στο ιταλικό *porolo* πάντως δεν είναι), ενώ το αντίστοιχο ισπ. *puéblo* /'λαός/ διαθέτει /p/ σε "προχωρημένο" στάδιο, δηλ. /b/ αντί /b/.

5. EPMHNEIA

[...] weakening and disappearance of consonants is the most familiar milestone along the highway of phonetic history. Like most other processes in language it is forever repeating itself. It is this process that countervails the equally general process of lengthening of words out of roots and keeps them within manageable bounds. (Diamond 1959: 215.)⁴⁵⁴

Με βάση το διάγραμμα του Lass, τα παραδείγματα των δυναμικών αλλαγών στο Corpus ομαδοποιούνται με τον παρακάτω τρόπο. Στον κατάλογο που ακολουθεί εμπεριέχονται ξένα λήμματα μόνο εφόσον, με κάποιο τρόπο, αντικατοπτρίζουν εξελίξεις της Ελληνικής. Για συστηματικούς λόγους, σε λίγες περιπτώσεις ενσωματώθηκαν λήμματα, που δεν απαντούν στο Corpus (π.χ. η λ. "μαγκούρα", αλλαγή 5β → 5γ). Τέτοια στοιχεία αποτελούν αποτελέσματα πρόσθετων ερευνών, και οι τύποι που ενδιαφέρουν σχολιάζονται σε υποσημειώσεις. Στο Corpus αναγράφονται οι χαρακτηρισμοί ΦΣΙ σε όλα τα λήμματα, επίσης στα ξένα, και παρέχονται ακόμη φωνολογικές διαδικασίες και διατυπώσεις στο κάθε λήμμα, όπου χρειάζεται με υποσημειώσεις και με παραπομπές.

5.1. ΑΠΙΣΧΥΡΟΠΟΙΗΣΗ

5α → 5β:	/p → b/ ⁴⁵⁵	/t → d/	/k → g/
	Burrum	άνδρα	Βαλάγρας
	buxus	άτρεκαδι	Βαλαγρίτας
	μπαρντόν⁴⁵⁶	γένεδα	Βάλαγρον (2X)
		δεκαπένδε	Βάλα[γρον]
		DIAPAN DON	Βάλαγρος (2X)
		ένδος	Βαλ[άγρου]
		έ- νδος	Βαλάγρου (3X)
		ένδος (2X)	Βαλάγρου
		ενδος	γαβαλάν
		έξάγδι	γαμήλωι
		έ[ξά]γοδι	γλαγγάζει
		έφιέλοδου	γλάζεις
		Φαναξάδρου	καθῆγον⁴⁵⁷
		Θόανδα	
		ἴοδου	
		κάθεδου	

⁴⁵⁴ Για το "lengthening" πβ. μεταξύ άλλων Prokosch 1939: 87(30).

⁴⁵⁵ Τέτοια αλλαγή είναι και το βρεσβι (=πρέσβις, Παλμύρα, 3 αι. μ.Χ.); πβ. P. Kretschmer, Zur gr. Lautlehre - *KZ* 33(13), 1895: 466(1) και D.C. Hesselung, On waxen tablets - *JHS* 13,1892-3: 303 (ll. verso 1).

⁴⁵⁶ Στοιχείο (< γαλλ. *paridon*) της νεοελλ. καθομιλουμένης. Καλά δείχνει την *κινητικότητα* του ελλ. φωνολογικού συστήματος η εξής πολυτυπία: *παρντόν*, *μπαρντόν* (*AKN* 1036), *μπαρόδον* [*barðón*] (aut. 883), *παρόδον* [*parðón*] (aut. 1032).

⁴⁵⁷ [εις τὸ καθῆγον ὀψώνιον] (SB 9637₆ = Med 33₆, Λυκόπολις, Αἴγυπτος, 126-125 π.Χ.). πβ. M-Schm 143₃₅ και Teodorsson 1977: 183.

	κατεφέρξοδου κατέχοδ υ πέδε σαδραπάν σαδράπησιν Σεπιτι μούνδιος σπον τοφό ρος ⁴⁵⁸	
5α → 4α ⁴⁵⁹ ;	(βλ. 5α → 4β) ⁴⁶⁰	
5α → 4β:	/t → d̥/	
	τζετρακάτια ⁴⁶¹	
5β → 4β:		/g → d̥z/ (/g → d̥z/)
		o-ze-to
5β → 3β ⁴⁶² :/b → b/	/d → d̥/	/g → g/ ⁴⁶³
ἀβροῦτες ἀμοιφάν] [Ἄρι] στο βία Αὐτο βῶλα au-to-te-qa-jo Βα[Βαία Βαϊάκη Βαλ[ΒΑΛΑ.... Βαλάγραις Βαλαγρίτας Βάλαγρον (2X) Βάλαγρον] Βάλαγρος (2X) Βαλάγρου (3X) Βαλάγρου Balacrí (;) Βάλακρον (4X) βαλακρόν (2X) Βάλακρος (7X) Βαλά(κρου) Βαλάκρου (4X)	ἀιζήλον ἀδῆ ἄδραια ἀνασοθέντων ΑΠΟΞΕΔΕΙΓ ἀπιξεδομίν[ος Ἄρκα σίδαι Ἄρκα σίδαιο Ἄρκα σίδης Ἄρκα σίς (2X) ασπιζα au-de-ri (4X) au-de-we-'sa-qe' au-ri-mo-de γερζενών δάγκλον da-ko-ro (3X) da-ko-ro-i δαλάγχαν ΔΑΝ Δάν DAN DANK	ἄζαλμα ⁴⁶⁴ ἄζα(?)θαί ἄζαθαί (3X) ἄζα[θαί ἄζαθαί ἄζ[αθη ἄζαμος Ἄγού(γρμ)στου (;) βράγος Γαιτέας Γαλάδραι Γαλαδραϊκόν Γαλαδραϊόν Γαλαδραϊός Γαλάδρας (2X) Γαλαδρικόν Γάλαδρος Γαλάδρου διατραμμα ζάβατος ζά[?]ι (3X) ζα(?)ν (3X) ζά(?)ς

⁴⁵⁸ πβ. τους κρητικούς τύπους πράτει (IC I, XXIII I, 36), πράδδεν (IC IV 8010), πράδεθαι (IC IV 74 D5), [έσπρ]άδοναι (IC IV 8712), διαφυλάδεν και δια | φυλάδων (GDI 516911.17-8), κτλ.

⁴⁵⁹ πβ. 5α ← 4α.

⁴⁶⁰ Έχοντας υπ' όψιν την γενική τάση της Ελληνικής προς την ηχηροποίηση, θεωρώ ως πολύ πιο πιθανή την εκδοχή 5α → 4β. πβ. νεοελλ. τζιτζικας (< τέτιτξ).

⁴⁶¹ πβ. "έπότιτζα" σ.λ. "άσλικά" (Corpus).

⁴⁶² Μέσω /b/ /d̥/ /g̥/ κατά τον Babiniotis 1989: 10, πβ. Lass 1984: 179[8.3.1]).

⁴⁶³ πβ. 5β → 2β.

⁴⁶⁴ ἄζαλμα και συναφή: 5β → 4β;

Balacrus (;) βαλαί βαλιάν βαλιάν βαλίον βαλιόν βαλίος βαλιούς βαλιούς βάλλα βαλ- λαίος βαλλαιούς βαλλήναδε βαλλί Ballionis βαλλίων βαλοίος βέρδη (;) ⁴⁶⁷ Βερέκκας (2X) Βερενίκα (2X) Βερενικία Βερενίκη (2X) Βερενίκης (5X) Βερενίκου Βερεννώ BERES (;) Βέρης (2X) Βερ[νεϊκίδου] Βερνεϊκίδου Βε[ρνε]ικ[ίδου] Βερνίκα (2X) Βερν[ίκη] Βερνίκη Βερν[ικ]ίδης Βερόειαν Βεροεύς Βερόη Βέροια (2X) Βεροιαίος Βεροίας Βερονίκη Βίκας Βιλάφρα ΒΙΛ-Ρ- - - (Βι[ά]ρ[ρου]) Βίλιππον (4X) Βίλιππος Βίλις Βιλίστα	DANKL Δανκλαίρι Δανκλαίοι DANKLAION Δανκλαίον Δάνκλας DANKLE (4X) Δάνκλην δάνον δανών dapara da-ru-ri- ri[da-ru-ri-to-jo δάξα δάρυλλος δέλλει δ<ι>ά (2X) δ<ι>ακόσια δ<ι>απέση ! δικά(δ)δοι (;) δικά(δ)δοσα (;) δ<ι>ώρυγος do-so-po Δριμάραυ ΔΡΩΠΔΕΣ Δροπιλίον δρόσους δρώψ (3X) du-ru-to-mo δώραξ έξελεν Ἐλαιβάριος Ἐλλανοζίκας Ἐλαιβαρίω έπεζάρει (2X) Ἐπιτιμίραυ ΕΡΥΚΑΖΙΒ ΕΡΥΚΑΖΙΒ έσδέλλοντες ευδομηκοντα εὔδοήκοντα εὔδομη Εὔδομιου εὔδομον (2X) e-u-do-po εὔερ<γ>εσ[ίας] ⁴⁶⁸ εὔμεζέος Φειζώς	έπιθιάνε Ἰσαζάθας με ⁶ γάλλο ⁴⁶⁵ Μειακλέτης μεξυλλειο μη[ι]άλα Μηειάλε Μηειάλετι Μηειά[λε]της srjws ⁴⁶⁶

⁴⁶⁵ πβ. "με | άλον".

⁴⁶⁶ πβ. srjns.

⁴⁶⁷ Ενδεχόμενη αποκλειστοποίηση του /δ/. Βλ. λ. στο Corpus.

⁴⁶⁸ 3β → 1;

Βιλιστίχης (2X)	Φιοζείε
Βιλλάρου	za-ki-ri-jo
Βιλλας	ζακοσίας
Βιλλας	ζαμιουργία
Βιλλας	ζαμιουργ.....ος
Βιλλέα	ζαμον
βιλλίν	ζάπεδον (2X)
βίλλος	ζαπέδωι
Βίλλου (5X)	ζαχρύσοις
Βίλος	ζαχρύσου
Βίλου (3X)	ζιέ
Βίλωι (2X)	ζέ (4X)
Βοιβηίδα	ζέ (3X)
Βοιβην	ζιέ
Βρίγα	ζειαβαλείν
Βρίγες (2X)	Ζειδυμαρχίς
Βρου- κίων- ος	ζέκ[α
Βρουκίωνος	ζέκα
Βρύγας	ζέλλειν
Βρύγοι	ΖΕΛΛΕΙΝ
Βρύγους	ΖΕΛΛΩ
βύκταισι	ζέρεθρα (3X)
βύκτας (2X)	ζέρεθρον (3X)
βυκτάων	Ζι (6X)
βύκτης	Ζιζιμνηή
βώ	Ζιζιμνη- νή
βωλ οκρ άτε ος]	Ζιζιμνήνη
γαβαλάν	Ζιζιμ[ηνη]
έφ[ι]ε Η οται	Zizim[me- ne]
ηε Ηόταισι	ζι καια
ηε] Ηότας	ζικαια (2X)
θεο- βώλα	ζικαϊόν
κεβαλή	Ζικεα
κεβαλήν	ΖΙΟΣ
Κεβαληνόν	ziumiθε (,)
κεβάλι	ζιφουιον
Κεβαλίνον	ζοθῆναι
Κέβαλον/ Κελβανόν	ζορκάδες
κεβλή	ζυγόν (2X)
κεβληγόνου	ζώρυγα
κεβλήν	ζωρύγων
κεβλήν	ζωτε
κεβλήνη	θιόσοτος
κεβλήπυρις	ζέλα
κέβλος	Ίκάδιος
κηβοζών (,;) (2X)	IRVKAZIIB (2X)
-ro-qa	κα(ζ)ζαλέμενον
ro-qa (2X)	κάζελε
qa-si-re-u (2X)	ka-ro-paz ⁴⁶⁹
[?qa-]si-re-we	Κενδημαρας
qa-si-re-wi-ja (5X)	ki-da-ro

469 5β → 1;

qa-si-[ε-]wi-ja	κλάρας
qa-si-[ε-]wi-]ja	κλάρες
[qa-]si-re-wi-ja	κλαρία
[?qa-si]-re-wi-jo-te	κλάριοι
T- εμβ- ρια- (ο(υ)	τάβων (,;) (2X)
te-qa-de	Κνειζειν
te-qa-ja (2X)	ku-ka-da-ro
	Λαπάρας
	λαφ'ια
	λάφνη
	λίσκος
	Λυκομιτίρας
	Λύξου
	λώζι[κ]α
	μέδεα
	μεδέων
	μέζε'
	μέζεά
	ΜΕΖΕΑ
	Μέζεα
	μεζέων
	μέζος
	μελέων
	me-ri-du-ma-te
	μέσα (2X)
	ΜΕΣΜΙΑ (3X)
	ΜΕΣΜΑΙΩΝ
	Μεσοτρίβα
	μεσοτύλαρον
	Μήδεα
	μηδεα
	Μιράτος
	Ναζιανζόν
	ne-a ₂ -ti-da
	Ξανδικού (2X)
	o-di-do-si
	Olixes
	Ολυμπιαζον
	Όλύσσεια
	Όλυσσεις
	ΟΛΥΤΕΥ
	ΟΛΥΤΕΥΣ
	ΟΛΥΤΤΕΥΣ
	OLYXIS
	Οροφατεραυ
	Οροφατιραί
	Οροφατερας
	ούζέ
	Παραμουριανς
	Παραμουριανού
	ΠΕΖΗ
	πελάχνιν
	Πελώρας
	Πελώραυ

pe-ri-me-de
 pe-ri-me-de-o
 πηρία
 po-se-da-o-ni
 προστιζόν
 ρίγεδανή
 ρόδον
 ρό[δ]ων⁴⁷⁰
 ΣΑΓΕΣΤΑΖΙΒ
 ΣΑΙΓΕ]ΣΤΑΖΙΒ
 sa-ra-pe-da
 sa-ra-pe-do[
 Σα|^δράπιζι
 ΣΕΓΕΣΤΑΖΙΒ (9X)
 ΣΕΓΕΣΤ ΑΖΙ. Β
 ΣΕΓΕΣΤΑΖΙΒΕΜΙ (2X)
 ΣΕΓΕΣΤΑΖΙΕ
 (ΣΕΓΕ)ΣΤΑΖΙΟΝ
 ΣΕΛΕΣΤΑΖΙΑ (2X)
 [Σερ]φατέρας
 σευτέρας
 σποFδδάν (;)
 σπούζασαν
 Σταδμέας
 σφυ-|ρίζειν
 ταγαρίζα
 τόζ
 to-qi-de-ge (2X)
 Τρεσάρας
 uθuste
 ύ<ι>παδουκιοίσις
 Ύλυσσα
 ύπαδωγίσις
 ύπαδω[κιοίσις
 Φιράραυ (2X)
 wi-do-wθ-i-jo
 wi-do-wθ-i-jo

5β → 5γ⁴⁷¹/b → m/

Αμβακουμ
 Άρύμβαν
 Άρύμβας (2X)
 Όρομπάτα
 Τορύμβας

/k → η/
(=kk → (η)η/)μαγκούρα⁴⁷²

470 3β → 1;

471 Πβ. τμήμα 4.2 ανωτ.

472 Βλ. τμήμα 4.2 ανωτ. Το λήμμα δεν απαντά στο Corpus.

5β → 2β:

/g → g/⁴⁷³

άγ<ι>ον
 άγόν
 άγός
 αγου
 αιλέν
 αίρέω
 ΠΡΕΙΙΑΣ
 snjns⁴⁷⁴
 συ<γ>|γενές
 συ<γ>γένια
 ύγένειν
 [ύ-|] γή
 υγή
 ύ<ι>αίνης
 ύ<ι>ή
 ύγιού

5β → 1:

/n → θ/⁴⁷⁵

άδρι άδρι (2X)⁴⁷⁶ άδριώνα Άλεξάδρου άτρέκαδι γένεδαί έξάγοδι
 έ[ξά]γοδι έφιέλοδου Fαναξάδρου ίοδου κάθεδου κατεFερεοδου κατέχοδ[ι
 πέδε

3β → 1:

/b → θ/⁴⁷⁷

/d → θ/

/g → θ/

Άρσαμα
 Άσλικά
 άσλόπουλλο
 διάολ'
 διάολος
 έγιάη
 Έλλεροφόντης
 έμπρούαλε
 έπρόαλε
 καράι
 [Κ]υδραμουαι
 κυερνά
 Μούας
 όδομήκοντα
 Όσοκού
 Πανα|μύης
 περιγααιίνει

άερφάες (2X)
 άμπελόκλαο
 άντίερον
 Άροαφνού (2X)
 Άροαφνούν
 Άροαφνούς
 Άροαφνούσα (2X)
 Άροαφνούχ
 άχηρον
 γίει
 Γίω
 διει
 δυδέκα
 έ
 έγιάη
 έν (3X)
 έτ

άάπη
 άναπα<γ>ομένους
 Άούστης
 Αούστου
 Άούστων
 Α<ύ>ούστου
 Α<ύ>ούστ(ων?)
 Αύούστα
 βλοηθής
 βλοούσα
 <Γ>ερμανικού (2X)
 <γ>εωρ|³²γώι
 γλήορις
 εξερευομενα
 έπήαμε
 έπηαίννασιμ
 Έπήεν/έπήεν

473 Πβ. 5β → 3β. Η φάση 5β → 2β προηγείται λογικά της φάσεως 2β → 1 σε περιπτώσεις όπως "ανοιει άρ<γ>υρικ[ή]ν Μιακλίς]" κτλ.

474 Πβ. srtjws.

475 Αναφορικά με την ασυνέπεια στον χειρισμό του ερρίνου /n/ πβ. τμήμα 4.2 ανωτ.

476 Πβ. ΑΔΡ στο Corpus.

477 Εδώ κατατάσσω για συστηματικούς λόγους επίσης το /w/ (βλ. λ. [Κ]υδραμουαι). Η προέλευση του φωνήματος δεν έχει ερευνηθεί, ενώ η περαιτέρω εξέλιξη του συμπίπτει προς αυτήν του /b/. Πβ. Μουβα. Για τη σίγηση του δίγαμμα πβ. Χατζιδάκι 1924(α): 423(9) όπου ως λόγος σημειώνεται η ασθενής άρθρωση. Πβ. τα παραδείγματα του Ziliacus (χ.χ.): "Νοέμπερ, Όκτάιος" (1935: 69).

περιόλι
ῶας

Ἔφρον
Ἐήροι (2X)
Ἐήρον- | τι
Ἐήροντι
Ἐήρόντων
ka-ro-ra3 (;)
Πηᾶ
πήραξον
πήριξ
Ροαφνού
Ροαφνούν
Ροαφνούς
Ροοσταμά
ροόστεμμα
ταῖ
τοῖ
χρυσσαχτυλί
χρυσσαχτυλί
*ῶκε⁴⁷⁸

έ-θπικ>ονῆς
έπικ>ονῆς
έπικ>ον(ῆ)ς
έπιονῆς (2X)
έπολοήθην
ΕΡΟΧΚΡΑΤΗΣ
εὐλοᾶς
έ(ω)γῶ
ῆουν
ΘΥ<Γ>ΆΤΗΡ
θυ<γ>άτηρ
ἰλία
κατη<γ>ορήσειν
λαοῦ
λαώς
λέμε
λένε
λέουν (2X)
λέουσι
λές
λέσι
λέτε
λέω
λλίους
λοᾶται
λο<γ>ογράφου
λώ
Μαλιτους
Μεαδου
Μεακλῆς
Μεαλειτιδῶν
Μεαλειτις
μεάλην
Μεαλίνα
με | ἄλον⁴⁷⁹
Μεᾶς
Μεᾶτις
μέ<γ>α
ΜΕ(Γ)Ά
Ἐηοῦμαι
όλία (4X)
όλιας
όλιανδρίαν
Όλιανθίδης
όλιαρχίαι (2X)
όλιας (2X)
όλίγος (= όλιος)
όλι<γ>ώρως (2X)
[ό]λίην
όλίης
όλιό

ό | λιογράμματον
όλιόι
όλιόις
όλιόισιν (2X)
όλιόν (11X)
όλιόν
ολιον (2X)
ΌΛΙΟΣ
ολιοστ.
όλιους (2X)
όλιό[ι]ς
όλιοψυχήσθαι
Όλιοψυχώ[ι]
όλιόι
όλιών (3X)
όλιών
όλιωρίαν
όλιωρών | ται
όλλι(γ)ον
όμολ<ογ>οῦντες
ό]μολοῦντα
πᾶμ'
πᾶμεν
πᾶσιν
πᾶω
πηαινοφέρνουμου
πῆαν
πολοᾶτ'
πολοήθην
Πρεῶς
προσούσης
Ρῆα (2X)
ρήας
ρούας
ρύα
Σελεάδα (;) (2X)
Σελε | ῖδος
σίερα
στρατηοῦ/
/στρατη<γ>οῦ
στρατη<γ>οῦς
συλλοοῦμαι
Ταομβῆς
φᾶ
φᾶμεν
φευουσιν
[Φιαλέας]
Φιαλέας (2X)
Φιαλέες
Φιάλεια (3X)
Φιαλείαι
Φιάλειαν
Φιαλείας
Φιαλείς (2X)
Φιαλέ[ο] | ις
Φιαλεύς (3X)
Φιαλεύς

478 Πβ. Newton 1972(b), 97(4.1.1): /na mu ó kis/ 'give me!', /na ó kis/ 'give!'.

479 Πβ. με | ῶ γάλλο.

Φιαλεῦσιν
 Φια[λέων] (2X)
 Φια[λέων]
 Φ[ι]α[λέ]ων]
 [Φ]ιαλέ[ων]
 ΦΙΑΛΕΩΝ
 Φιαλέων (3X)
 Φιαλία
 Φιαλίαν
 Φιάλος
 Φιάλου (4X)
 ὠλιωψύχης
 ὠλιωρηκότας
 ὠλιώρησε[ν]
 ὠμολ(ογ)ή-|σαμεν

2β → 1:

/d̥ → θ/

περιγυαίνει⁴⁸⁰

/g → θ/

*Αε
 ανοίει
 ἀρ<γ>υρικ[ή]γ (,)
 ἀρ<γ>υρίου (,)
 ἴδια⁴⁸¹
 ἴω
 ἴωγα (2X)
 ἴων (2X)
 ἴων
 ἴωνγ'
 ἴωνγα
 ἴωνγα (2X)
 ἴωνει (3X)
 calcosteis
 κραυη
 λαήνια
 λέε
 λέει (3X)
 λει
 λέει
 λείε
 λέτε
 λλήγ
 λλήμ
 λυερή
 Μιακλί[ς]⁴⁸²
 Μιάλειτου
 Μιάλειτους (2X)
 Μιαλίνα (2X)
 μολοήσης
 μολοήσου
 μολοήσου

480 Ως προς το <δ>: 3β → 1;

481 Π. Λορεντζάτος, 'Αναμειξίς, *Αθήνα* 16, 1904: 222.

482 Μιακλί[ς] και τα ακόλουθα συναφή: 3β → 1; Για την τροπή ε > ι πβ. λ.χ. Newton 1972(a): 64(3.1), 69(3.1).

πᾶ
 πάει
 πάει
 πάη
 πᾶς
 Πορεῖβθις
 ρήαινα
 ρήαιναν
 ρήαινας
 Ρήισσα
 Ρήισσαν
 Ρήισσας (2X)
 σιτολό<γ>οι
 στρατηίας
 συνεπράημε
 σφρα<γ>ἴδων
 ΤΡΑΙ/ΤΡΑΙ
 ΤΡΑΙ
 ΤΡΑΙΛΙΟΝ
 Τράϊλος
 ὑάλας
 ὑ<γ>αίνειν
 ὑ<γ>ιαίνειν
 ὑ<γ>ιαί-|νιν
 ὑ<γ>ιῆ
 ὑ<γ>ιῶς
 ὑειοῦς
 ὑιαί-|νιν
 ὑιαίνης
 ὑιαίνομεν
 υἱᾶς
 ὑιένειν
 ΥΟΙΕΣ
 φαητόν

5.2. ΙΣΧΥΡΟΠΟΙΗΣΗ

1 → 2β⁴⁸³: /θ → υ//θ → δ/⁴⁸⁴

/θ → j/

Εὐβάλλκεος
 Εὐβάλλκης
 Εὐβαν-|δρος
 Εὐβάνορος
 εὐβδομήκοντα (2X)
 Εὐβήσυχος
 ὄρουβω
 ὄρουβῶ
 Οὐβαλέρις

a-di-ri-ja-pi (2X)
 a-di-ri-ja-pi-qe
 a-di-ri-ja-te-qe
 ke-sa-da-ra (5X)
 ke-sa-do-ro
 ke-sa-do-ro (2X)
 |ke-sa-ḍri-ro
 ke-|sa-do-ro-jo⁴⁸⁵

ἄγεθλα
 ἄγνωῶ
 Ἄθερνεβενταίγως
 Ἄθερνεβενταίγως
 (2X)
 Ἄπηγαν
 Ἄρσιγῆσιος (3X)
 Ἄρσιγῆσις
 ἀρχιγερει

483 Πβ. 1 → 3β. Ως πρώτο στάδιο ισχυροποίησης πρέπει να υποθέσουμε εμφάνιση προσεγγιστικού, δηλ. /w/. Πβ. Nolan et al. 1999: IX.

484 Βλ. ΠΑΡΕΚΒΑΣΗ I.

485 Πβ. "ke-sa-da-ra" και προηγ. σημμ.

στερε(υ)ομένη

αρχιγερεις
 b'gwn
 βουλεύγεις
 γαίματα⁴⁸⁶
 (γ)ένιας⁴⁸⁷
 γειδος⁴⁸⁸
 γιδιος⁴⁸⁹
 γίει
 (γ) (σην)
 Γω
 γυρεύγεις
 ειγερν
 Εισιγήςου
 εκφορηγα
 Έργει (2X)
 Έργεύς (4X)
 Έργε[ύς]
 Έργεύτος
 Έργέ[ως]
 Έργέως
 Έργέω(ς)
 Έργέως (8X)
 Έρ|γέως
 Έργέω[ς]
 Έργέ(ως)
 Έργέως (16X)
 Έργηος
 Έρ-|γί
 Έργει
 Έργέος
 Έργεύς
 Έργεω
 Έργέ[ως]
 Έργέως (4X)
 Έργεως
 Εύ(γ)ερνέταις
 εύ«γ»εργετημένος
 Εύ(γ)ερνέτιδι
 εύγλάτου
 Θαιγήτος
 Θ<ο>γρηίου (2X)
 ίγερά
 ίγερά<ν>
 ίγέρρα
 ίγερρέ|ων
 [ίγερ]ίς
 ίγερίς
 ίγερού
 ίγερῶ

⁴⁸⁶ [τρία γαίματα έποίκα (= 'πεποίχα')] (Πόντος, Μικρά Ασία, IANE 1317), πβ. γαίμα.

⁴⁸⁷ πβ. Kannađa eradu > yeradu 'δύο' (Hock 1986: 123[7.1, αρ. 14]).

⁴⁸⁸ [τὸ μερικὸν τοῦ τῷ γειδος, ὁποῦ τοῦ ἤθελεν ⁴³ ἐγγίξειν σὴν πάρτεν τοῦ] (Νάξος, 26 Ιαν. 1538, Ἀ.Φλ. Κατσουρός, Ναξιακὰ δικαιοπρακτικὰ έγγραφα - Ἐπιτηρὴς τοῦ Λεσσανικιοῦ Αρχιεπίου 5, 1955: 542, σ. 55. Πβ. I.K. Προμπονά, Ἡ γλῶσσα τῶν ναξιακῶν ἐγγράφων - Ἐπιτηρὴς τῆς Ἐταιρείας Κιχλαδικῶν Μελετῶν, 7, 1968: 382.

⁴⁸⁹ Thumb 1964: 324.

ΙΓΕΡΩΝΟ
 ΙΓΙΕΡΩΝΟΣ
 ΙΓΕΡΩΝΟΣ (2X)
 λαθεύγεται
 ЛЕВГИИ
 ЛЕВГИТИНЬ
 ὄφρύγη
 ὄφρύγην
 Πανομγέα
 Πανομγεύς (5X)
 Π]ανομγεύ-|τι
 Πανομγεύτι
 Πανομγεω
 Πανομγεως (2X)
 Πανομγέως (2X)
 παντρεύγεις
 ΠΑΡΑΣΚΕΒΓΙΗ
 Πετενεφγής (3X)
 Πικεπαγε
 Πονπ[ή]γιν
 Πονπήςις
 Πονπηγίωι
 Πονπηγίωι
 πορεύγεται
 Σαραπιγίωι (2X)
 Στοτογήτι
 Ταγεις
 Ταγην (4X)
 Ταγής (4X)
 [[Ταγής]]
 Ταγ[ή]στος
 Ταγήτει
 Ταγήτι
 Ταγήτος (4X)
 Ταίης
 Ταυγής
 Ταυγήςτος
 τηγήτος
 Τραγειανού (2X)
 Τραγιανού
 Τραγιαν[ού]
 ύγγαίνει
 ύγγαίνης
 Υγί<γ>εια
 ύγγαίνις
 ύγγαίνις
 υιω (=ύγῶ, υίός)⁴⁹⁰
 Φλαύγιος
 Φλαυ(γ)ίου (2X)
 Φλαυ(γ)ίω (2X)
 χαριγε<ί?>

⁴⁹⁰ Βλ. λ. στο Corpus.

1 → 3β⁴⁹¹:

/θ → γ/

ἀγῶλια (2X)
 ἀγῶι-|λιον
 γεγορ-|γησαι
 γυρεύω (2X)
 δίγω
 δουλεύουν (2X)

ΕΒΞΓΑ
 ἐμούσκευα
 εὐψ' ἀποδεικτόν
 λαγός
 σπνεφίλω

1 → 5β:

/θ → b/⁴⁹²/θ → d/⁴⁹³/θ → g/⁴⁹⁴

χαμπλά⁴⁹⁵
 χαμπλώστε⁴⁹⁷

ἄνδρα⁴⁹⁶

3β → 5β:

/β → b/⁴⁹⁸/δ → d/⁴⁹⁹/β → g/⁵⁰⁰

μπαμπάκι⁵⁰¹
 μπαμπούλας;⁵⁰⁴

dῶσ⁵⁰²
 κελεδοῦμαι⁵⁰⁵
 νταθελοί⁵⁰⁷

ἄγῶρι⁵⁰³
 γαπάω⁵⁰⁶
 γαίμα⁵⁰⁸

491 Πβ. 1 → 2β.

492 Μέσω /θ → b/: Ο συστηματικός λόγος επιβάλλει αυτήν την ερμηνεία.

493 Μέσω /θ → d/: Ο συστηματικός λόγος επιβάλλει αυτήν την ερμηνεία. Βλ. Παρέκβαση I.

494 Μέσω /θ → γ/: Ο συστηματικός λόγος επιβάλλει αυτήν την ερμηνεία.

495 Βλ. τμήμα 4.1 ανωτ.

496 [Ἄνδρα μοι ἔννεπε, Μοῦσα, πολύτροπον] (α1). Για περισσότερα ελληνικά και ξένα παραδείγματα

βλ. τμήμα 4.1 ανωτ. Πβ. το δοκιμαστικό /θ → δ/ ανωτ. Παρέκβαση I.

497 [Ἄλογκοι, χαμπλώστε τὰ κλαριά] (Passow CCLXVIII₁₂ [p.198]).

498 Πβ. την εξέλιξη ν > β στην Ινδική (Allen 1965: 29, σημ.), και μεταξύ ζενδικού varoza και νεοπερσικού varz (Κουρμούλης, Φωνητική 86).

499 Πβ. αρχικό [d] στα αμερικανικά αγγλικά them και those (Hock 1986:133[7.3.4], επίσης σ. 43[3.4,

αρχ. αγγλ.]). Βλ. fæder στο Corpus.

500 Πβ. Hatzidakis 1892: 126 ("γαπάω, στριγάω" κτλ.).

501 < βαμβάκιον (Μπαμπινιώτης 1998: 351.1142). Πβ. Magoula 1992-93: 57(1.4.2).

502 Οικονομίδης 1958: 100, βλ. τμήμα 2.4.4 ανωτ.

503 Σωστότερα /γ → g/: Βλ. τμήμα 2.4 (σημ.), ανωτ.

504 < βομβυλός/βομβυλός; (Μπαμπινιώτης 1998: 1143).

505 Οικονομίδης 1958: 100, βλ. τμήμα 2.4.4 ανωτ.

506 Hatzidakis 1892: 126 (Νότια Ιταλία). Επίσης "γαπάης(ς)" (αυτ.).

507 Βλ. τμήμα 2.4 (σημ.), ανωτ.

508 IANÉ I 316, Απουλία, Ιταλία, χωρίς συμφραζόμενα. Πβ. γαίματα.

5α ← 4α:

Δεν πρέπει να είναι ελληνικές εξελίξεις, ωστόσο έχουν κάποιο ενδιαφέρον τα λεγόμενα του Σκύθη στον Αριστοφάνη: "ένταῦτα, αἰτρίαν, πέρ', πορμός (=φορμόν), πυλάξι (=φυλλάξω)".⁵⁰⁹

5β → 5α:

/b → p/⁵¹⁰/d → t/⁵¹¹/g → k/⁵¹²

Κάνωπος⁵¹³
 κυπίους⁵¹⁶
 πασιλ(κῆς)⁵¹⁸

αἰγίτι⁵¹⁴
 ἀποτρύφω⁵¹⁷
 ἀτόλω⁵¹⁹
 ἐμ-|βατιχου⁵²⁰
 ἐτάφου⁵²²
 ἦτε⁵²³
 ἵπποτάμου⁵²⁴
 σπυρίτων⁵²⁵
 τραχμάς⁵²⁶

ἄκαλμα⁵¹⁵
 βάλκουμε
 Γωρκιού
 'μαστικού<ν>⁵²¹
 πύρκον

5.3. ΑΠΙΣΧΥΡΟΠΟΙΗΣΗ και ΙΣΧΥΡΟΠΟΙΗΣΗ στην ίδια λέξη:

γίει Γίω βοράσω⁵²⁷

509 [ένταῦτα νῦν οἰμῶξι πρὸς τὴν αἰτρίαν] [πέρ', ἐγὼ 'ξενίκι πορμός, ἴνα πυλάξι σοι] (Αριστοφ. Θεσμ. 1001,1007). Πβ. Ruijgh 1978: 84.

510 Πβ. M-Schm 145-18. Για την εναλλαγή β-π, δ-τ, γ-κ βλ. Κουρμούλης, Φωνητική 90 Κουρμούλης 1949: 75-7, Threatte 1980: 434-8.

511 Πβ. M-Schm 147.

512 Βλ. τμήμα 2.4 (σημ.), ανωτ. Όσον αφορά στα λήμματα "βάλκουμε", "Γωρκιού" και "πύρκον", υποτίθεται η προηγηθείσα διαδικασία /γ → g/. Πβ. Χατζιδάκι 1934: 425, και για τις παλαιότερες αλλαγές M-Schm 143-33-34.

513 [Κάνωπος, οὕτως ἔδει γράφεσθαι [διὰ τοῦ π. γράφεται] δὲ ὅμως | διὰ τοῦ β̄] (Στ. 3555-6).

514 F.G. Kenyon, Classical Texts, 1891: 10620, πβ. Ω 20: περὶ δ' αἰγίτι πάντα κάλυπτε.

515 [Μελάνθιος με ἀνέσθηκε τῷ Ζηνί Θεβαίω ἄκαλμα] (SB 1694, Μέμφις, Κάτω Αἴγυπτος, 6ος αι. π.Χ.).

516 [Απολλωνίω ἐν δύο | βατινίσις κυπίους (κυβίσις) θ] (Cairo Zen 59066-1; Ἀλεξάνδρεια, Αἴγυπτος, 257 π.Χ.).

517 F.G. Kenyon, Classical Texts, 1891:10621, πβ. Ω 21: ἴνα μὴ μὴ ἀποδύροφι ἐλκουσάζων.

518 [πασιλ(κῆς) [...] γῆς] (Teb 224, Αἴγυπτος, 108 π.Χ.).

519 [σκιτάλη δικαία | ἀτόλω καθαράς κεκοσμημένου] (Teb 823-16, Αἴγυπτος, 185 π.Χ.).

520 = ἐμβαδικού (WOstr II 18587-8, 131/0 π.Χ.). Πβ. Κουρμούλης 1949: 77.

521 = ἐμαστίγουν, 158 π.Χ. Βλ. λ. "ῥύδ[.]τοίς", Corpus.

522 [Θεόδωρος ἀπὸ ἐτάφου (=ἐδάφους) δο(χ.)] (Teb 8587, Αἴγυπτος, μέσα 2ου αι. π.Χ.).

523 [Ἡ ὁμολογία ἦτε (=ἦδε) κυρία ἔστω] (BGU 998 II₁₃, Κροκοδείλων πόλις [Gebelēn], Αἴγυπτος, 101 π.Χ.).

524 F.G. Kenyon, Classical Texts, 1891: 103472, Αἴγυπτος, πβ. Ψ 472 Τυδέος ἵπποδάμου υἱός, κρατερὸς Διομήδης.

525 [ἐ[πογραφή] (...) καὶ σπυρίτων] (WOstr 2444, Φαγιούμ, Αἴγυπτος, 3ος αι. π.Χ.).

526 Βλ. Corpus σ.λ. Ζακοσίας.

527 Βλ. παρατηρήσεις πιο κάτω.

5.4. ΑΠΙΣΧΥΡΟΠΟΙΗΣΗ και ΙΣΧΥΡΟΠΟΙΗΣΗ στο ίδιο κείμενο:

Εκτός από τα παραδείγματα που έχουν αναφερθεί ανωτέρω (π.χ. στο τμήμα 2.3), ειδικά διδακτικό είναι το κείμενο του Σ.Α. Καρανικόλα ο οποίος καταγράφει τύπους όπως:

αὐ, μεάλο, μεάλοσ (σου), βολλῦ ↔ ἐγύρευγα, βοράσω, Γούλα κτλ.⁵²⁸

5.5. Επισκόπηση των στατικών φαινομένων

Τα στατικά φαινόμενα του Corpus που αφορούν μόνο στην αποκλειστοποίηση ενισχύουν την ανωτέρω εικόνα με τον εξής τρόπο:

<Β> : ἄβαγνα ἄβατι ἄβει· ἄβελιακόν ἀβελιην ἄβέλιον ἄβηδόνα ἄβῆρ ἄβίικτον ἄβλάξ ἀβληρά ἄβός ἀβῶ ἀβῶρ ΑΨΒΕΤΟΣ αἰβετός ἀκροβᾶσθα ἀπαβοῖδωρ Βα (3X) βιάβελιος βᾶγος βᾶδηδοι Βαδηῖας Βᾶδιμε Βᾶδιμος (2X) βᾶδομαι βαδῦ βαδου Βαδῦ Βαικαν Β Β (2X) Βακινθῶ βᾶκτρον Βαλέ Βάλεντος Βαλεριανός Βαλεριανός Βαλέριος Βάλης Βαλικιώτης Βαναξι- | βούλου Βαναξιβούλου (2X) Βαναξι- | βῶλω βᾶννας βᾶννεια θαννί βᾶννιμα βαννιολῆ βᾶννιχα βαννιούλια βαννοτόμαρε θᾶγοι βᾶξον Βαρδῆν Βαρδίσαννος (2X) βᾶριον βᾶριχοι Βαρμύκαλλος Βασίας (2X) Βαστίας Βέγτος Βέγιτος βέδου (7X) Βειβιανός Βειδίππος Βειδίππου Βειδος Βειέλοπες Βεκατι Βειλαρμωσῆς Βείρακες Βειτυλέων Βειτυλή Βειτύλος Βεκᾶς βε- | κᾶτεροι Βεκῶς Βελα Βελάσεται Βελχανίος Βενόστος Βενόστος Βελοῦστα Βελοῦστος Βελοῦστος Βενύστος (2X) Βένυστος Βεργίλιος Βερεκοῦνδίου Βεστόν ΒΕΣΤΟΝ βέττον Βηλέα β)ήλημα Βήλημα Βηράνθεμον Βηρίαλλον Βήρου Βήρου Βήρω Βιάτικον Βιατίκου Βιβίας Βιβιος (3X) Βιβίου Βιβιούλλιος Βιβουλλίου Βιδαν Βιδαντεῖος Βιδάταν Βιδάτας Βιδάτω Βιδεῖν Βιδεος Βιδε | ος Βιδεῶ Βιδιᾶίος Βιδιᾶίων (2X) Βι | [διᾶν βέτης (2X) β | [διος Βιδιος Βιδίας Βιδίανος (2X) Βιδίχων Βιδιλλίαν Βιδίτυλα Βιδῶρ ΒΟΙ. Βοι | κᾶτα Βοικᾶτα ΒΟΙ ΚΗ ΝΟΣ (2X) Βοικίαρ Βοιλᾶ Βοιλήν Βοινέας (2X) | νοβίου Βοινοβίου (3X) Βοινο- | βίου (2X) Βοινωπα Βο | λᾶνγα Βολᾶν[ν]τι Βολοεντίων Βολόν[ν]τι Βολόντιον (2X) Βολοντίος Βολοντίω Βο[ρ- | θᾶ Β[ορθᾶ Βορθ(ἔ)α Βορθείας Βορθείας Βορθίω Βορσόν Βρά (2X) Βρά Βραδῖναν Βραδῖνιος Βραδῖνιω Βράδιον Βραϊδίως (2X) Βράκε' Βράκη Βρακία Βρακία Βράκος Βράμις Βραν[ί]δας Βρατάναν Βρατάνει Βρατῶν Βράζα Βρόδα Βροδ Βρόδα (2X) Βροδο[Βροδοδάκτυλος Βρόδοισι Βρόδον Βροδοπάγες Βροδοπάχων Βρόδων Βρυτήρες Βρυτίδες Βυϊκᾶς Βωρθεία Βωρθείας Βωρθία Βωρθίω Βωρθίω ἡ -άδα] βῶροι Βωρσᾶ Βωρσᾶζων γαβεργος γραβία δαβελός δαβῆ Δαβῆ (2X) Δαβῆ διαβειπάμενος διαβέτος[ς] διαβέτης (3X) εἰβαδε ἔβασον ἐκβιούζει ἐκδαβῆ Ἐλαιβᾶριος Ἐλαιβᾶριῶ Ἐλβῆδιον Ἐλβῆδίου Εὐρυβᾶνασσα [Εὐ]ρυβᾶνασσα Εὐρυβᾶνασσαν] Εὐ | ρυβανάσσης κατεσκέβασα κατεσ- | σκέβασα κερβικᾶριον Κορβαλῆς Κορβεῖδας λαίβα Λιβίου Μάγνιος μνημονέβε- | τε Μουβα Νέρβα (2X) Νέρβαν Νοβομικῶμου νταβελῶι ὄρβος Πάβλω προβειπ- | ἄης Πύρβα (2X) Πυρβαλίων ὤ ραβδιν ῥάυδους (2X) ῥῦδ[.]τοικ Σαλβίου (2X) Σερβ[ίου] ὤ- | πόβοικοι Φαβέννου φᾶβος Φλαβία (2X) Φλαβιανόν Φλαβίας Φλαβί- | ας Φλάβιον Φλάβιος (2X) Φλάβιος Φλάβιος Φλαβίου (3X) Φλαβίω Φλασουβίου Φλαβίας Φλάβιος[ς] ὠβᾶ (2X) ὠβᾶν ὠβᾶ[ς] ὠβᾶ[ς] ὠβᾶς (3X) ὠβᾶξαι ὠβᾶξαντα ὠβᾶτας ὠβᾶ ὠψῆ⁵²⁹

⁵²⁸ Σ.Α. Καρανικόλα: Συμτακὰ λαογραφῆματα - Λαογραφία 17, 1957: 422(2). Σ' αυτό το κείμενο, λιγότερο από μία σελίδα, μέτρησα 35 περιπτώσεις της απισχυροποίησης και 5 της ισχυροποίησης. Πβ.: ἐνύρευγα νᾶ βοράσω [...] ἔναδ δαχτυλῆδι [...] ἔμ μου' καμνε [...] Βάλλω τ' ἄλλο, φᾶ ἴδιο [...] Γούλα μκρά μου. Πάννω πίσω ἔναν ἄλλοι κι ἴτο βολλῦ μεάλο. [...] ἄς εἶναι καὶ μεάλος σου].

⁵²⁹ Μόνο γραφηματικό φαινόμενο;

<ΜΠ>⁵³⁰: βάλιος (μπάλιος)

<Β> (= [b]) βεν[ε]ί βενέοι ΒΕΝΕΤΑΙ βῆ βῆ βῆ βῆβῆν βῆζει Βηκεῖος Βῆκη *bini* βινεῖν (2X) βινητιάσω βινητιῶμεν βινητιῶν βινο(υ)μένη(ν) βροῦ (2X) βρῦ βρῦν ἔβενετ[ο] ἔβε[ν]οντο

<Δ>⁵³¹: ρεῖδης σπουδάδεις τραπεδίται χρήδεις

<Γ> : γατροῦ θέαγον μναγαιον μναγεία μναγαιον (;) μναγιάιος (;) ὕγοι ὕγους

5.6. Εξέταση των διαλεκτικών δεδομένων από χρονολογική άποψη

Το Σῶμα Υλικού ἔχει καταχωρισθεῖ σε διαλεκτική κατανομή ανωτέρω. Αξίζει, πιστεύω, τα εξαγόμενα συμπεράσματα να συγκριθοῦν με τις προτάσεις για χρονολόγηση της αποκλειστοποίησης από διάφορους ερευνητές που ἔχουν ασχοληθεῖ με τὸ θέμα. Παρέχονται πρώτα τα αποτελέσματα της παρούσας ἔρευνας και στη συνέχεια οι παλαιότερες χρονολογήσεις.

Το τμήμα που ακολουθεῖ ενδιαφέρεται κυρίως για τις πρώτες εμφανίσεις και δεν λαμβάνει υπ' ὄψιν οὔτε το μεταγενέστερο οὔτε το νεότερο υλικό. Αν εξετάσουμε τα υπόλοιπα από χρονολογική άποψη αναζητώντας τις πιο παλιές εμφανίσεις των τύπων που ενδιαφέρουν, παρουσιάζεται, μέσα από επιλογή, η εξής εικόνα⁵³²:

5.6.1. Το υλικό του Corpus

Δυτ I 1 (Φωκική): Φαβέννου (;) (3 αι. π.Χ.) Φιαλεία (;) (2 αι. π.Χ.) ἔνδος (2 αι. π.Χ.) Βεδους (1 αι. π.Χ.) - *Ισάριθμα στατικά και δυναμικά παραδείγματα*. Όλο το υλικό εμπίπτει στην περίοδο της Αλεξανδρινῆς Κοινῆς. Ελληνίς αντιπροσώπευση των /b d g/. Οι πιο παλαιοὶ τύποι εἶναι αμφίβολοι, πρώιμη ηχηροποίηση του /d/.

Δυτ I 2 (Λοκρική): δεν τεκμηριώνεται.

Δυτ I 3 (Ηλείακή)⁵³³: ζῆ (7 αι. π.Χ.) Ζῆ (7-6 αι. π.Χ.) Ζῆκα (6 αι. π.Χ.) Ολυμπιαζον (6 αι. π.Χ.) ὕ<ι>παδικιο[ίς] (5 αι. π.Χ.) ταῖ (6 αι. π.Χ.) τοῖ (6 αι. π.Χ.) βενέοι (5 αι. π.Χ.) - *Τα δυναμικά παραδείγματα εἶναι περίπου τα διπλάσια σε σύγκριση με τα στατικά*. Η διάλεκτος συνεχίζεται και στην Αλεξ. Κοινή. Ελληνίς αντιπροσώπευση των /b d g/. Στην τάση της αποκλειστοποίησης /g/ αντιβαίνει αὐτῆς της κλειστοποίησης (ἢ της ενδυνάμωσης, βλ. ὕ<ι>παδικιο[ίς]); Οι τύποι ταῖ τοῖ ἴσως αντικατοπτρίζουν περαιτέρω εξέλιξη του /d/, δηλ. απαλοιφή. Αντιπαράδειγμα θενέοι από τον 5 π.Χ. αι.

Δυτ I 4 (ΒΔ Κοινή): ΒΟΙ. (3 αι. π.Χ.) - *Ενα στατικό παράδειγμα*. Ελληνίς τεκμηρίωση από την εποχή της Κοινῆς.

Δυτ II 1 (Λακωνική): Βαστίας (5 αι. π.Χ.) Βοινέ[ας] (5 αι. π.Χ.) Βορθείας (2 αι. π.Χ.)

β | [διος (1 αι. π.Χ.) ὠβᾶ (2-1 αι. π.Χ.) ὠας (;) δᾶγκλον (;) ὀλλοισιν (4-3 αι. π.Χ.) ὄλιον (4-3 αι. π.Χ.) σπον | τοφό | ρος (2 αι. π.Χ.) - *Τα στατικά, που περιορίζονται στο /b/, ξεπερνούν κατά πολύ τα δυναμικά*. Μεγάλος αριθμός τύπων εμφανίζεται στην εποχή της Αλεξ. Κοινῆς. Πλήρης αντιπροσώπευση των /b d g/, αν και η περίπτωση του /d/ αριθμητικῶς δείχνει δυσανάλογη.⁵³⁴ Αποκλειστοποίηση του /b/ πρωτοαπαντᾶ τον 5ο

⁵³⁰ Πβ. Ὀρ[ο]μπάτα.

⁵³¹ Πβ. λατ. septidonium (Corpus).

⁵³² Η παρακάτω σύνοψη προϋποθέτει επίσης την χρήση του Corpus, ενώ δομικά ακολουθεῖ την προηγούμενη διαλεκτική κατανομή. Πβ. τα τμήματα 3.1.1, 3.1.2.

⁵³³ Για το τριφυλικό συστατικό της Ηλείακῆς πβ. Παρέκβαση I. Για την αντίστροφη γραφηματική χρήση πβ. Δυτ II 10 (Σικελική).

⁵³⁴ Πβ. πάντως το νεότερο λαφῆ (= ἔδαφνη).

π.Χ. αι. και με τον τύπο *άας* (απαλοιφή του /b/) φαίνεται να συνεχίζεται η αντίστοιχη φωνολογική εξέλιξη. Όσον αφορά στο /g/, διαπιστώνεται η απαλοιφή του. Από τον 2ο αι. μ.Χ. απαντά επίσης η ηχηροποίηση του /t/.

Αυτ II 2 (Μεσσηνιακή): βίδιοι (2 αι. π.Χ.) β]ήλημα (1 αι. π.Χ.) - *Μόνο στατικά παραδείγματα*. Τεκμηριώνεται μόνο το /b/, 2-1 αι. π.Χ., εποχή της Αλεξ. Κοινής.

Αυτ III 3 (Μεγαρική): ένδος (5 αι. π.Χ.) - *Ενα δυναμικό παράδειγμα*. Δεν τεκμηριώνεται τα /b d g/, πρώιμη ηχηροποίηση του /t/.

Αυτ II 4 (Κορινθιακή): άμοϊFάν (5 αι. π.Χ.) ζρβος (5 αι. π.Χ.;) ΒΟΙ ΚΗ ΝΟΣ (3 αι. π.Χ.) ευδομηκοντα (3 αι. π.Χ.) - *Τα στατικά ξεπερνούν αριθμητικώς τα δυναμικά*. Τεκμηριώνεται μόνο το /b/, παραδείγματα από τον 5ο και 3ο π.Χ. αι. (εποχή της Αλεξ. Κοινής).

Αυτ II 5 (Αργολική): Πυρβαλίων (2 αι. π.Χ.) Βαλάγραις (;) (7 αι. π.Χ.) Βαλαγρίτας (;) ζέκ|α (6 αι. π.Χ.) Θιόσοτος (5 αι. π.Χ.) φευτέρας (4 αι. π.Χ.) Σελε | τδος (3 αι. π.Χ.) Άπηψαν (2 αι. μ.Χ.;) - *Τα δυναμικά ξεπερνούν αριθμητικώς τα στατικά*. Πλήρης τεκμηρίωση των /b d g/, το /d/ παρουσιάζει πολύ πρώιμα παραδείγματα, ενώ το /b/ δείχνει καθυστέρηση. Αναφορικά με το /g/ υποτίθεται τόσο η απαλοιφή όσο και η αντίστροφη επένθεση. Κάποια παραδείγματα χρονολογούνται από την εποχή της Αλεξ. Κοινής.

Αυτ II 6 (Δωδεκανησιακή I): Ολίχες (6 αι. π.Χ.) τόζ' (6 αι. π.Χ.) βαλίους (4 αι. π.Χ.) - *Τα δυναμικά είναι περισσότερα από τα στατικά*. Ελλιπής τεκμηρίωση. Δύο παραδείγματα ανήκουν στην Αλεξ. Κοινή. Η έλλειψη που εμφανίζεται στην Δωδεκανησιακή I και II έχει κάποια σχέση με την πολύ πλούσια τεκμηρίωση απαλοιφής στην Δωδεκανησιακή I και II (νσοτ.); Για το τόζ' βλ. Παρέκβαση I.

Αυτ II 7 (Δωδεκανησιακή II): Δεν υπάρχει τεκμηρίωση, πβ. όμως το νεότερο τμήμα της διαλέκτου.

Αυτ II 8 (Θηραϊκή-Κυρηναϊκή): Θεο- | βύλα (6 αι. π.Χ.) Τ | εμβ | ρια | ί ο(υ) (6 αι. π.Χ.) Βρύγους (6 αι. π.Χ.) [Άρι] | στο | βία (5 αι. π.Χ.) Αυτό | βύλα (5 αι. π.Χ.) Άρασιδω (3 αι. π.Χ.;) - *Υπερισχύουν τα δυναμικά παραδείγματα*. Τεκμηρίωση για το /b/ από τον 6ο και 5ο αι. π.Χ. (το Βρύγους ήλθε από άλλη διάλεκτο), το /d/ από τον 3ο αι.(;) Τα περισσότερα ανήκουν στην Αλεξ. Κοινή.

Αυτ II 9 (Κρητική): αίλεν (6-5 αι. π.Χ.) σποFδδάν (6-5 αι. π.Χ.) άντρηδι (6-5 αι. π.Χ.) έν- | δος (5 αι. π.Χ.) Βιδαν (5 αι. π.Χ.) Fίρον- | τι (5 αι. π.Χ.) Βιδαντείοις (4 αι. π.Χ.) Βιδάταν (2 αι. π.Χ.) Fηρόντων (4-3 αι. π.Χ.) - *Τα στατικά ξεπερνούν τα δυναμικά όπως και στην Λακωνική*. Πλήρης τεκμηρίωση των /b d g/, τα πρώτα παραδείγματα έρχονται από τους 6ο με 5ο π.Χ. αι., εφόσον το -δδ- του σποFδδάν ερμηνευθεί ως αποκλειστοποιημένο⁵³⁵. Από την ίδια εποχή έρχεται επίσης η πρώτη περίπτωση ηχηροποίησης του /t/, δηλ. διαμόρφωσης νέου κλειστού /d/. Όπως στην περίπτωση της Λακωνικής και της Θηραϊκής-Κυρηναϊκής, μεγάλος αριθμός παραδειγμάτων χρονολογείται στην εποχή της Αλεξ. Κοινής.

Αυτ II 10 (Σικελική): Δ]άνκλας (7 αι. π.Χ.) DANKLE (6 αι. π.Χ.) DAN (5 αι. π.Χ.) DANK (5 αι. π.Χ.) DANKL (5 αι. π.Χ.) DANKLE (5 αι. π.Χ.) Μεσοτρίβα (3 αι. π.Χ.;) ένδος (;) - *Σχεδόν αποκλειστικά δυναμικά παραδείγματα*. Τεκμηριώνεται μόνο το /d/. Η αντίστροφη προς την ηλιακή γραφηματική χρήση πρέπει να καλύπτει την ίδια φωνητική-φωνηματική πραγματικότητα. Απαντά επίσης ένα παράδειγμα ηχηροποίησης του /t/ άγνωστης χρονολόγησης (terminus ante quem: 5 αι. μ.Χ.)

Αυτ II 11 (Ιταλική): Μεσμα(ίων) (4 αι. π.Χ.) Ballionis (2 αι. π.Χ.;) δνδας (;) - *Τα περισσότερα παραδείγματα είναι δυναμικά*. Ελλιπής τεκμηρίωση, περιπτώσεις αποκλειστοποίησης του /d/ από τον 4ο π.Χ. αι. Ballionis: θεωρητικά μπορεί να είναι γραφηματικό φαινόμενο,

⁵³⁵ Solmsen 1901: 165(1), Χατζιδάκις 1925: 125, HGD 158(141), Buck 1955: 76(89.4). (Ο Dosuna παρακάμπτει το πρόβλημα στον Χριστιδη 2001: 335).

παράδειγμα ηχηροποίησης του /t/ άγνωστης χρονολόγησης (terminus ante quem: 5 αι. μ.Χ.). Ορισμένοι τύποι ανήκουν στην Ιωνική.

Κεν I 1 (Λεσβιακή): βραδίνους (7-6 αι. π.Χ.) βραϊδύς (7-6 αι. π.Χ.) |βροδ| (7-6 αι. π.Χ.) βραδίναν (6-5 αι. π.Χ.) βραδίνωι (6-5 αι. π.Χ.) βρόδα (6-5 αι. π.Χ.) ζάπεδον (6-5 αι. π.Χ.) σαδραπών (4 αι. π.Χ.) - *Πολλά στατικά παραδείγματα με το /b/*. Τεκμηριώνεται αποκλειστοποίηση του /b/ από τον 7ο π.Χ. αι. και μετά, ενώ του /d/ από τον 6ο αι. και μετά. Ηχηροποίηση του /t/ από τον 4ο και 3ο αι. π.Χ. Λίγοι τύποι ανήκουν στην Αλεξ. Κοινή, άλλοι στην Ιωνική.

Κεν I 2 (Θεσσαλική): Βερέκκας Όρίομπάτα - *Υπερισχύουν τα δυναμικά*. Ελλιπής τεκμηρίωση, όλα τα παραδείγματα από τον 3ο π.Χ. αι., δηλ. από την ελληνιστική εποχή.

Το Όρίομπάτα πιθανώς να μην είναι αντιπαράδειγμα πιο πιθανή φαίνεται η ερμηνεία της μεταβολής του τύπου b > mb ή b > mb (απισχυροποίηση). Πβ. τη συναφή προερινιοποίηση.⁵³⁶ Δύο τύποι ανήκουν και στην Αλεξ. Κοινή, ένας και στην Κυπριακή.

Κεν I 3 (Βοιωτική): μεζέ' (8-7 αι. π.Χ.) μεζέων (3 αι. π.Χ.;) μεζός (;) Δάν (5 και 4 αι. π.Χ.) Βράτων (5 αι. π.Χ.) Κορβεϊδας (4 αι. π.Χ.) βνητιάσω (4 αι. π.Χ.) εΐδομον (3 αι. π.Χ.) ίωνγ' (6 αι. π.Χ.) ιώ (5 αι. π.Χ.) ίώγα (5 αι. π.Χ.) μεξυλλεο (5 αι. π.Χ.) - *Τα δυναμικά είναι πολύ περισσότερα των στατικών*. Πλήρης τεκμηρίωση των /b d g/, μερικά παραδείγματα είναι αρκετά πρώιμα, τα παραδείγματα των /d/ και /g/ προηγούνται έναν αιώνα αυτών του /b/, όπου υπάρχει και αντιπαράδειγμα, πιθανώς του 4ου π.Χ. αι. Το /n/, σε λήμματα όπως ίωνγ' και ίωνγα ίσως δεν είναι ετυμολογικό, αλλά αντιπροσωπεύει την απισχυροποίηση του /g/- /g-. Πβ. ανάλογα "Άρύμβας" και τα συναφή (4 αι. π.Χ. και μετά) και το νεοελλ. "μαγκούρα" (αλλαγή 5β → 5γ, ανωτ.). Το Κορβεϊδας δεν αποκλείεται να ανήκει σε άλλη διάλεκτο. Λίγοι τύποι ανήκουν και στην Αλεξ. Κοινή, άλλοι και στην Αχαϊκή.

Κεν II 1 (Μακεδονική): βέδου (14 αι. π.Χ.)⁵³⁷ Βερενίκου (8 αι. π.Χ.;) Βοιβηδα⁵³⁸ (8 αι. π.Χ.;) Βοιβην (8 αι. π.Χ.;) βέδου (5 αι. π.Χ.;)⁵³⁹ Βαλοίος (5 αι. π.Χ.;) Σταδμέας (5 αι. π.Χ.) Γαιτέας (5 αι. π.Χ.) ΤΡΑΙ/ΤΡΑΙ (5 αι. π.Χ.) ΤΡΑΙΛΙΟΝ (5 αι. π.Χ.) Βιλλέα (4 αι. π.Χ.) Ζειδυμαρχίς (4-3 αι. π.Χ.) - *Περιορισμένος αριθμός στατικών και πολύ μεγάλος δυναμικών παραδειγμάτων*. Πλήρης τεκμηρίωση των /b d g/. Η ερμηνεία της αποκλειστοποίησης είναι σύμφωνη με την θέση των Τσοπανάκη, Προμπονά, Μπαμπινιώτη (βλ. Παρέκβαση II). Από τον 5ο π.Χ. αι. απαντών και τα τρία φωνήματα, αναφορικά με το /g/ - σε περιβάλλον εμπρόσθιων φωνηέντων - διαπιστώνεται μάλιστα απαλοιφή (ΤΡΑΙ ΤΡΑΙΛΙΟΝ). Οι χρονολογήσεις των πιο πρώιμων εμφανίσεων δεν είναι πάντα βέβαιες. Υπάρχουν πολυάριθμα παραδείγματα από τον 3ο π.Χ. αι. (βλ. διαλεκτική κατανομή ανωτέρω) και επίσης πολλά παραδείγματα χωρίς δυνατότητα χρονολόγησης (βλ. αυτ., και στο Corpus), όπως βράγος, ζέλα κτλ. Τα μακεδονικά δεδομένα, στο σύνολό τους, ανήκουν στα πιο πλούσια τεκμηριωμένα γλωσσικά υλικά. Αρκετός αριθμός τύπων υφίσταται και στους μεταχριστιανικούς χρόνους, άλλα διασώθηκαν μέχρι και τις ημέρες μας, π.χ. Βιλλέας (=Βιλλέας).⁵⁴⁰ Αρκετοί τύποι, ανάλογα, εμπίπτουν στην περίοδο της Κοινής, ενώ κάποιοι άλλοι ανήκουν και σε άλλες διαλέκτους.

⁵³⁶ Πβ. Martinet 1955: 387(14.19), 1981: 260(9.13), O. Szemerényi, Die Sprache 11, 1965: 4 (=Id. Scr. Min. III, 1987: 1199, αναφέρει το χεττιτική προελευσεως "κύμβαχος" /κορυφή ενός κράνους/, ως επίθετο: 'αυτός που κατακυλά'), Brixhe 1987: 36 κεξ., Magoula 1992-93: 53 κεξ.

⁵³⁷ Η χρονολόγηση είναι ιστορική κατασκευή και χρειάζεται κριτικό πνεύμα για την αποδοχή της. Είναι σύμφωνη μ' αυτήν του Πάριου χρονικού, το οποίο βλ. στο FGrH 2 B (Jac) 239 (σσ. 992-1005). Για τον Ορφέα, ενδεχόμενη πηγή του τύπου, βλ. συγκεκριμένα 239.14 (σ. 995). Ο τύπος είναι προβληματικός και δεν αποκλείεται να πρόκειται για σύμπτωση τύπων με διαφορετικές προελεύσεις. Περισσότερες λεπτομέρειες στο Corpus σ.λ.

⁵³⁸ Βοιβηδα Βοιβην: χρονολογήσεις σύμφωνα με λογοτεχνική πηγή, βλ. Corpus.

⁵³⁹ Χρονολόγηση σύμφωνα με λογοτεχνική πηγή, βλ. Corpus.

⁵⁴⁰ Πβ. Hatzidakis: ο τύπος "βιλλέας" ήταν ακόμη γνωστός στην Κρήτη στην εποχή του (1892: 81[1]). Βλ. επίσης σ. 38 (αυτ.). Πβ. ακόμη Brixhe 1987: 104-5(5.2).

Κεν II 2 (Ηπειρωτική): Βαϊάκη (6-5 αι. π.Χ.) Ἄρῦμβας (4 αι. π.Χ.) Ἄρῦμβας (1 αι. π.Χ.) δάξα (·) Εὐβαν-| ἄρος (4 αι. π.Χ.) - Μόνο δυναμικά παραδείγματα. Ελλιπής τεκμηρίωση. Αποκλειστοποίηση υποτίθεται για τα /b d/, ενώ για το /b/ επίσης άλλο είδος απισχυροποίησης (ερρινοποίηση). Περιπτώσεις των /b d/, όπως Βαϊάκη δάξα, συνδέουν την Ηπειρωτική με την Μακεδονική, και ίσως επίσης με άλλες διαλέκτους, όπως Κεφαλληνιακή, Μυκηναϊκή, Θρακική. Το πρώτο Ἄρῦμβας απαντά σε αττικό υλικό. Απαντά ακόμη πρώιμο παράδειγμα ισχυροποίησης (δηλ. Εὐβαν-| ἄρος). Ένας τύπος ανήκει και στην Αττική.

Κεν II 3 (Κεφαλληνιακή): Βαϊά (·) - Ένα δυναμικό παράδειγμα. Ελλιπής τεκμηρίωση. Ο τύπος Βαϊά (άγνωστης χρονολόγησης) συνδέει την διάλεκτο με την Ηπειρωτική.

Κεν III 1 (Κοινή): Πολύ μεγάλος αριθμός τόσο στατικών όσο και δυναμικών παραδειγμάτων. Πλήρης τεκμηρίωση των /b d g/. Ο όγκος του υλικού, με εντεταγμένα στοιχεία διαλέκτων τα οποία εμπίπτουν στα υπερβολικά χρονικά όρια της Αλεξ. Κοινής, ενισχύει την διαπίστωση αυτής της διατριβής: ως προς την έρευνα των Κινήσεων Σχετικής Ισχύος, δεν έχει ουσιαστική σημασία η κατανομή του γλωσσικού υλικού σε διαλέκτους. Αφού έπρεπε να εφαρμοσθούν κάποια κριτήρια, αμιγώς "Κοινό" έκρινα μόνο το αιγυπτιακό υλικό. Η "Κοινή" όμως είναι ασύγκριτα πιο σύνθετη και η παρούσα έρευνα θεωρεί ότι αυτή η εικόνα πρέπει να αλλάξει.⁵⁴¹

Η Αλεξανδρινή Κοινή, με βάση τα δεδομένα του Corpus, και ως προς τα /b d g/ και τους συναφείς ΦΣΙ-παράγοντες, ενσωματώνει τις εξής διαλέκτους, που μάλλον δεν θα ήταν πρόσφορο να ανησθούν μέσα στο μεγάλο "χωνευτήρι" της Κοινής:

Δυτικές:	Φωκική (Δυτ I 1)	(6 παραδείγματα)
	Ηλείακα (Δυτ I 3)	(5 ")
	ΒΔ Κοινή (Δυτ I 4)	(1 ")
	Λακωνική (Δυτ II 1)	(46 ")
	Μεσσηνιακή (Δυτ II 2)	(3 ")
	Κορινθιακή (Δυτ II 4)	(56 ")
	Αργολική (Δυτ II 5)	(8 " , 2 ερωτηματικά)
	Δωδεκανησιακή I (Δυτ II 6)	(1 ")
	Θηραϊκή (Δυτ II 8)	(4 ")
	Κρητική (Δυτ II 9)	(36 ")
Κεντρικές:	Λεσβιακή (Κεν I 1)	(3 " , 1 ερωτηματικό)
	Θεσσαλική (Κεν I 2)	(2 ")
	Βοιωτική (Κεν I 3)	(7 " , 1 ερωτηματικό)
	Μακεδονική (Κεν II 1)	(28 " , 5 ερωτηματικά)
Ανατολικές:	Αττική (Αν I 1)	(48 " , 2 ερωτηματικά)
	Ιωνική (Αν I 2)	(21 " , 6 ερωτηματικά)
	Αχαική (Αν I 3)	(1 " , ερωτηματικό)
	Μικρασιατική (Αν I 4)	(5 ")
	Αρκαδική (Αν II 2)	(31 " , 3 ερωτηματικά)
	Κυπριακή (Αν II 3)	(12 ")
	Παμφυλιακή (Αν II 3)	(56 ")
Λοιπές:	Λατινική (ΙΕ II 1)	(1 ")

Το σώμα της Αλεξ. Κοινής δεν μας ενδιαφέρει τόσο για την αποκλειστοποίηση όσο για άλλα φαινόμενα της ΦΣΙ. Μερικά λήμματα που ενδιαφέρουν είναι τα εξής: ἀψῶλια (3 αι. π.Χ., επένθεση) ἀδρί (2 αι. π.Χ., απαλοιφή /h/) ἄθερνεβενταίγως (2 αι. π.Χ., επένθεση) Ἀμβρακομ (3-1 αι. π.Χ., απισχυροποίηση του /b/) ανοίει (4 αι. μ.Χ., απαλοιφή)⁵⁴² Ἄουστων (4 αι.: 308 μ.Χ., απαλοιφή) Ἄρσιγῆσιος (2 αι. π.Χ., επένθεση) ἄρχιγερει (3 αι. π.Χ., επένθεση) Βαλάκρου (3 αι. π.Χ., αποκλειστοποίηση) Βαλλίους (4 αι.:

⁵⁴¹ Πβ. Niehoff-Panagiotidis 1994: 291 κξ.

⁵⁴² Πβ. τις διατυπώσεις του Χατζιδάκι "λίαν λεπτῶς" και "λίαν ἄσθενῶς" (τμήματα 1.3.12 και 1.4.1.3 αντιστοίχως).

περί το 300 π.Χ., αποκλειστοποίηση) βῆλος (2 αι. μ.Χ., και συναφή: αποκλειστοποίηση) γαμήλιω (3 αι. π.Χ., ηχηροποίηση του /k/, φωνητικώς [g]ᵐ⁵⁴³ νεγορ-| γησαι (3 αι. π.Χ., επένθεση "αλόγου πνευματώδους") {γ}ένιας (3 αι. π.Χ., επένθεση [ανάπτυξη]) {γ} (σην) (2 αι. π.Χ., επένθεση [ανάπτυξη]) ἐπι<γ>ονῆς (3 αι. π.Χ., απαλοιφή) Ἐ<ο>γρηίου (2 αι. π.Χ., επένθεση) Πετενεφίγης (2 αι. π.Χ., επένθεση) Πικεπαίγες (3 αι. π.Χ., επένθεση) στρατῆρας (2 αι. π.Χ., απαλοιφή) Τα.γείς (3 αι. π.Χ., επένθεση) Φιλαλέας (3 αι. π.Χ., απαλοιφή) ὠλιωψύχης (3 αι. π.Χ., απαλοιφή).

Κεν III 2 (Ποιητική ανάμεικτη): Βερενίκα (3 αι. π.Χ.) Βερενικία (3 αι. π.Χ.) είναι αντιπροσωπευτικά παραδείγματα από την ποίηση. - Μόνο δυναμικά, ελλιπής τεκμηρίωση.

Αν I 1 (Αττική): ΟΛΥΤΕΥ (7 αι. π.Χ.) ΟΛΥΤΕΥΣ (7 αι. π.Χ.) ΟΛΥΤΤΕΥΣ (5 αι. π.Χ.) βενεί (6 αι. π.Χ.) βινείν (6 αι. π.Χ.) βινείν (5 αι. π.Χ.) βρύν (5 αι. π.Χ.) βῆ (5 αι. π.Χ.) βαλιαί (5 αι. π.Χ.) Βαλλήναδε (5 αι. π.Χ.) Δροπυλίον (5 αι. π.Χ.) ὄλιον (5 αι. π.Χ.) Τράϊλος (5 αι. π.Χ.) γλαγῆσι (5 αι. π.Χ.) γλάζεις (5 αι. π.Χ.) Ἄρῦμβας (4 αι. π.Χ.) ζυγὸν (4 αι. π.Χ.) εὐερ<γ>εσίας (4 αι. π.Χ.) ΘΥ<Γ>ἌΤΗΡ (4 αι. π.Χ.) ΜΕ(Γ)Ἄ (4 αι. π.Χ.) ὄλιαρχία (4 αι. π.Χ.) ὄλιος (4 αι. π.Χ.) ΥΟΙΕΣ (4 αι. π.Χ.) ΕΡΟΧΚΡΛ ΤΗΣ (3 αι. π.Χ.) Ὀλιανθίδης (3 αι. π.Χ.) ὄλιαρχία (3 αι. π.Χ.) ΙΓΕΡΩΝΟΣ + (3 αι. π.Χ.) - Ισορροπία εικόνα στατικών και δυναμικών παραδειγμάτων, ο αριθμός των οποίων είναι περίπου ο ίδιος. Πλήρης τεκμηρίωση των /b d g/. Η συντηρητική εικόνα της Αττικής την οποία υποθέτουν οι περισσότεροι ερευνητές, ως προς την περίπτωση των /b d g/, δεν επαληθεύεται. Η αποκλειστοποίηση του /d/ τεκμηριώνεται από τον 7ο π.Χ. αι. και μετά, αν και μέσα από ξένης προέλευσης όνομα. Ως προς το /b/, υπάρχουν πολυάριθμα αντιπαράδειγματα από τον 6ο αι. και μετά (απόδειξη της παράλληλης ύπαρξης κλειστών και αποκλειστοποιημένων χελικών που εικάζεται στο τμήμα 1.3.12). Τον 5ο αι. απαντά η αποκλειστοποίηση και των τριών φωνημάτων (για το /g/ έμμεση απόδειξη: η σίγηση προϋποθέτει αποκλειστοποίηση). Ο τύπος "Τράϊλος" είναι μεν ξένος στην Αττική, τα δεδομένα όμως των επόμενων αιώνων ενισχύουν την εικασία. Τον ίδιο αιώνα απαντά ηχηροποίηση του /k/ (φαινόμενο απισχυροποίησης). Από τον 4ο αι. υπάρχει παράδειγμα απισχυροποίησης του /b/ και μερικά παραδείγματα απαλοιφής του /g/. Από τον 3ο αι. - τυπικά την ελληνιστική εποχή - απαντούν παραδείγματα τόσο απαλοιφής του /g/ όσο και επένθεσης του ίδιου φωνήματος (δηλ. φαινόμενο ισχυροποίησης). Μεγάλος αριθμός λημμάτων ανήκει στην περίοδο της Αλεξ. Κοινής, σχόλια για την οποία βλ. ανωτέρω, ένα λήμμα ίσως στην Μακεδονική, και άλλο ένα στην Ηπειρωτική.

Αν I 2 (Ιωνική): Βαλίον (8 αι. π.Χ.) βυκτών (8 αι. π.Χ.) ἀϊζήλον (8 αι. π.Χ.) μέδα (7 αι. π.Χ.) μεδέων (7 αι. π.Χ.) μελέων (7 αι. π.Χ.) μήδα (7 αι. π.Χ.) ζάπεδον (6-5 αι. π.Χ.) ζαπέδωι (6-5 αι. π.Χ.) Βυλλῆς (5 αι. π.Χ.) ΕΡΥΚΑΖΙΒ+ (5 αι. π.Χ.) ΣΕΓΕΣΤΑΖΙΒ+ (5 αι. π.Χ.) Πανα | μῆης (5 αι. π.Χ.) Ἐλληροφόντης (4-3 αι. π.Χ.) Βαλλίων (4 αι. π.Χ.) βινο(υ)μένη(ν) (4 αι. π.Χ.) ὄλιον (2 αι. π.Χ.) ὠλώρησ[ε]ν (2 αι. π.Χ.) ὄλιον (1 αι. π.Χ.) ὄλιων (1 αι. π.Χ.) εἰνῆλιό (2 αι. μ.Χ.) - Λίγα στατικά παραδείγματα. Πλήρης τεκμηρίωση των /b d g/. Η εικόνα, όσον αφορά στα δυναμικά, θυμίζει αυτήν της Αττικής. Οι πρώτες περιπτώσεις αποκλειστοποίησης των /b d/ έρχονται από τον 8ο π.Χ. αι., όπου για το δεύτερο απαντούν και οψιμότερα παραδείγματα. Τα "ζάπεδον ζαπέδωι" πιθανώς να ανήκουν σε άλλη διάλεκτο. Για τον 5ο αι. τεκμηριώνονται περιπτώσεις των /b d/, και αυτές του /g/ εικάζονται από επακόλουθες απαλοιφές (βλ. ὄλιον κτλ.). Απαλοιφή του /b/ διαπιστώνεται στον τύπο "Πανα | μῆης", αν και αυτό το όνομα είναι ξένης προελεύσεως. Τον 4ο αι. απαντά επίσης αντιπαράδειγμα ("βινο(υ)μένη(ν)"), ενώ, παράλληλα με την απαλοιφή του /g/, τον 2ο μ.Χ. αι. απαντά επίσης επένθεση ("εὐγῆλιότου"). Αρκετά

⁵⁴³ Εάν αποδεχθούμε το "κάμηλος" για βάση, δεν αποκλείεται, της απισχυροποίησης να προηγήθηκε ισχυροποίηση, επειδή η πηγή φαίνεται να είχε /g/: gāmāl (βλ. LSJ 872 και Μπαμπινιώτη 1998: 831, λ. "κάμηλος").

λήμματα εμπίπτουν στην περίοδο της Κοινής, δύο είναι Ιταλίας (δηλ. Δυτ II 11), ένα ίσως να είναι μακεδονικό.

Av I 3 (Αρχαϊκή): μέζε' (8-7 αι. π.Χ.) ΖΙΟΣ (7 αι. π.Χ.) Ζορκάδες (5 αι. π.Χ.) κτλ. - *Μόνο δυναμικά παραδείγματα*. Τεκμηρίωση μόνο του /d/. Σύμφωνα με τα όσα ελέχθησαν στην Παρέκβαση I, η χρονολόγηση αυτών των λημμάτων πρέπει να αναχθεί σε παλαιότερη εποχή απ' αυτήν των πρώτων λογοτεχνικών μαρτυριών. Ένα ή δύο λήμματα ίσως είναι βοιωτικά, ένα ανήκει στην περίοδο της Αλεξ. Κοινής.

Av I 4 (Μικρασιατική): *darara* - Λαπάρας (4 αι. π.Χ.) Ζιζιμνή+ (1 αι. μ.Χ.) - *Μόνο δυναμικά παραδείγματα*. Τεκμηρία μόνο για το /d/. Η (εν)αλλαγή d~l πρέπει να έχει σχέση με την απισχυροποίηση του d - ως φαινόμενο όχι μόνο ελληνικό - και είναι παράλληλη με την αλλαγή d~r στην Παμφυλιακή (βλ. πιο κάτω). Πέντε λήμματα ανήκουν στην περίοδο της Αλεξ. Κοινής, ένα είναι και λυκικό.

Av II 1 (Μυκηναϊκή): *qa-si-re-wi-ja+* (15 αι. π.Χ.) *ro-qa+* (15 αι. π.Χ.) *au-de-ri+* (13 αι. π.Χ.) *au-ri-mo-de* (15 αι. π.Χ.) *da-ko-ro+* (15 αι. π.Χ.) *da-ru₂-ri-to-jo+* (15 αι. π.Χ.) *do-so-mo* (13 αι. π.Χ.) *e-u-do-no* (13 αι. π.Χ.) *ro-se-da-o-ni* (13 αι. π.Χ.) *za-ki-ri-jo* (15 αι. π.Χ.) *ka-ro-paz* (15 αι. π.Χ.) *ke-sa-do-ro* (15 αι. π.Χ.) *a-di-ri-ja-ri+* (13 αι. π.Χ.) *ke-sa-da-ra+* (13 αι. π.Χ.) *-ze-to* (13 αι. π.Χ.) - *Μόνο δυναμικά παραδείγματα*. Είναι πλήρης η τεκμηρίωση των /b d g/. Τα παραδείγματα περιορίζονται χρονολογικά στους 15ο και 13ο αιώνες π.Χ. Η περίπτωση του /d/ φαίνεται να είναι βέβαιη, ενώ αυτή του /g/ (-ze-to) είναι προβληματική. Υπέρ της απισχυροποίησης του /g/ (δηλ. "γέντο > dz/d₃ento") συνηγορούν πάντως οι κυπριακοί τύποι, όπως "ma.la.za.a (άζαλα, άγαλα)", "άζαμος", "ζάβατος" κτλ. (βλ. λλ. στο Corpus). Λήμματα όπως "do-so-mo au-ri-mo-de" δίνουν την εντύπωση απλής αποκλειστοποίησης, άλλα, όπως "da-ko-ro e-u-do-no", θυμίζουν άλλες περιπτώσεις απισχυροποίησης (π.χ. ουράνωση). Τα "e-u-do-no ↔ za-ki-ri-jo" θυμίζουν την αλληλένδετη σχέση των /d/ - /z/ (πβ. λ.χ. "ζοθήναι" στο Corpus), ενώ τα "da-ru₂-ri-to-jo+" και τα συναφή δείχνουν την εναλλαγή d~l, που επίσης συνηγορεί υπέρ απισχυροποίησης. (Το "da-ru₂-ri-to-jo+" [=Daburinthio+] έχει κλειστό /b/;) Το "ka-ro-paz" μπορεί να ερμηνευθεί με αρκετή πιθανότητα ως *απαλοιφή*. Ενιαχεται η εικασία αυτή από άλλους, επίσης *κρητικούς* τύπους, όπως "Fήροντι Fήρόντων" (βλ. Corpus). Λήμματα όπως "a-di-ri-ja-ri ke-sa-da-ra ke-sa-do-ro" αποτελούν ολοφάνερα παραδείγματα επένθεσης /d/, φωνητικώς [ð]; βλ. σχετικά την Παρέκβαση I.

Av II 2 (Αρκαδική): Βασίας (5-4 αι. π.Χ.) άπισεδομίν[ος] (5 αι. π.Χ.) Ζαχρύσοις (5 αι. π.Χ.) έπεζάρει (5 αι. π.Χ.) Ζαχρύσοις (5 αι. π.Χ.) Ζαχρύσου (5 αι. π.Χ.) ΕΠΙΘΙΑΝΕ (5 αι. π.Χ.) Φι[α]λ[έων] (5 αι. π.Χ.) τζετρακάται (5 αι. π.Χ.) εΐξε+ (5 αι. π.Χ.) όξοί (5 αι. π.Χ.) ρίς (5 αι. π.Χ.) έσδέλλοντες (4 αι. π.Χ.) Βάδιμε+ (3 αι. π.Χ.) Φιαλέες+ (3 αι. π.Χ.) Άρκασις+ (;) ΖΕΛΛΕΙΝ+ (;) Ζέρεθρα+ (;) Φιάλου (-) - *Σχεδόν αποκλειστικά δυναμικά παραδείγματα*. Πλήρης τεκμηρίωση των /b d g/, για πρώτη φορά από τον 5ο π.Χ. αι. Για τον ίδιο αι. υπολοτίθεται επίσης *απαλοιφή* του /g/. Τις έντονες απισχυροποιητικές τάσεις της Αρκαδικής δείχνουν περαιτέρω περιπτώσεις όπως "τζετρακάται εΐξε+ όξοί ρίς", όλα από τον ίδιο αιώνα. Η πλήρης τεκμηρίωση των /b d g/ συνεχίζεται και τον 4ο με 3ο αι., ενώ υπάρχει μεγάλος αριθμός τύπων με αβέβαιη χρονολόγηση (Άρκασις ΖΕΛΛΕΙΝ κτλ.). Οι δύο πρώτοι τύποι "έπεζάρει" και "Ζαχρύσοις Ζαχρύσου" ίσως να αποδίδονται σε υπόστρωμα. Το "έσδέλλοντες", ως προς την αποκλειστοποίηση του /d/, είναι ιδιζών τύπος. Πιθανώς πρέπει να υποθέσουμε το "δέλλοντες" ως βασικό τύπο (πβ. "δέλλει") που δέχθηκε στη συνέχεια το προορηματικό. Για την αξία του <τζ> στο "τζετρακάται" ([ts] ή [d₃]) γίνεται δοκιμαστική πρόταση στο Corpus. Μεγάλος αριθμός λημμάτων εμπίπτει στην περίοδο της Αλεξ. Κοινής, ένα είναι και φωκικό, ένα άλλο επίσης μακεδονικό.

Av II 3 (Κυπριακή): za?-i (ζά[?]-ι) (5 αι. π.Χ.) άζαμος (5-4 αι. π.Χ.) a-za?-ta-i (άζα(?)-θαί) (4 αι. π.Χ.) i sa za ta se (ΐσαζάθας) (4 αι. π.Χ.) κηβοζων+ (3 αι. π.Χ.) τάβων+ (3 αι. π.Χ.)

άβλαξ (;) δρόσους (;) ζάβατος (;) - *Τα δυναμικά, αριθμητικώς ξεπερνούν κατά πολύ τα στατικά*. Πλήρης τεκμηρίωση των /b d g/. Τα πρώτα παραδείγματα απαντούν από τον 5ο π.Χ. αι. και αφορούν στο /d/, αυτά δε συνεχίζουν να απαντούν και αργότερα μέχρι τον 3ο π.Χ. αι. Μερικά λήμματα είναι αβέβαιης χρονολόγησης η συνολική παρουσία των /b d g/ πραγματώνεται μεταξύ αυτών. Τα "δρόσους κηβοζων τάβων" θυμίζουν μακεδονικές εξελίξεις.⁵⁴⁴ Πβ. και το νεότερο "κεβάλι" στο Corpus. Κάποια λήμματα ανήκουν στην εποχή της Κοινής, ένα λήμμα είναι και θεσσαλικό.

Av II 4 (Παμφυλιακή): Παρομοίως με την Κυπριακή, *τα δυναμικά, αριθμητικώς ξεπερνούν κατά πολύ τα στατικά*. Οι σημαντικότερες εξελίξεις της διαλέκτου εντοπίζονται μεταξύ του 4ου και του 2ου αι. π.Χ. Από τον 4ο π.Χ. αι., στον χώρο της *απισχυροποίησης* έχουμε:

αποκλειστοποίηση των /b d g/: άβατι έφ[ι]ε Μ σται ηε Μόταφι ηε Μότας (ή έφιε] Μότας) λάφνη Μθειάλε Μθειάλετι Μθειά[λε]τυς
απαλοιφή του /g/: ΕΛΥΨΑ+ (η απαλοιφή προϋποθέτει προηγούμενη αποκλειστοποίηση)

απαλοιφή του έρρινου κλειστού /n/: άδριώνα άτρέκαδι γένεδα έξάγδοι έφίελοδου ίοδου κάθεδου κατεφέρροδου κατέχοδμ πέδε. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις το <δ> πρέπει να αντιστοιχούσε φωνητικώς στο κλειστό [d].

Από τον χώρο της *ισχυροποίησης* τον ίδιο αιώνα έχουμε:

ενδεχόμενη κλειστοποίηση (ενδυνάμωση) του /h/: άτρέκαδι

επένθεση προσεγγιστικού /j/ ("αλόγου πνευματώδους"): άγεθλα. Η εξέλιξη του συγκεκριμένου παραδείγματος προϋποθέτει "κλασική απαλοιφή", δηλ. σίγηση του ενδοφωνηεντικού δίγαμμα με αποτέλεσμα την δημιουργία διζωνικής θέσης ή χασμωδίας.⁵⁴⁵

Από τους 3ο-2ο π.Χ. αι. - τυπικά την ελληνιστική εποχή - απαντούν λήμματα με αποκλειστοποίηση των /d g/: Λυκομιτίφας Τρεσάφας Μειακλέτυς ΠΡΕΠΙΑΣ.

Στον 2ο αι. π.Χ. απαντά μεγάλος αριθμός παραδειγμάτων αποκλειστοποίησης /d/ με μορφή τροπής d > r, όπως: Έλαιβάριος Έλαιβαρίω (τεκμηριώνουν συγχρόνως αποκλειστοποιήσεις του /b/) Δρμάραι Έπιτιμίραι κλάρας κλάρες+ Οροφατερευπηρία (2 αι. π.Χ.); [Σερ]φατέρας κτλ. Αναφορικά με το /b/, εκτός από τα ανωτέρω, υπάρχει ακόμη το Μουβα.⁵⁴⁶ Καθώς τα /l/ και /r/ είναι ομοργανικά φωνήματα (συγγενή "υγρά"), οι (εν)αλλαγές d~l ή d > l και d~r ή d > r πρέπει να είχαν παρόμοια φωνολογικά κίνητρα ή βάσεις. Με αυτόν τον τρόπο, τύποι όπως "λάφνη" (πβ. τον παρόμοιο τσακωνικό τύπο στο Corpus), λίσκος, πελάχνιν (τα δύο τελευταία αβέβαιης χρονολόγησης) και παραδείγματα με /r/ πρέπει να ερμηνεύονται μέσα από κάποια ευρύτερη φωνολογική ενότητα. Τέτοια ενότητα, διαπιστώνεται στις διάφορες Κλίμακες Σχετικής Ισχύος. Συγκεκριμένα, στην κλίμακα λ.χ. του Murray, όπου τα τεμάχια μεταξύ weak και strong χαρακτηρίζονται από αύξοντες αριθμούς, το /r/ προηγείται και ακολουθεί το /l/.⁵⁴⁷ Ο Pisanì υποθέτει ότι η τροπή d > l πραγματοποιήθηκε με ενδιάμεσο /d/, ενώ η τροπή d > r με ενδιάμεσο /d'/ (1959: 149). Η πρόταση δεν είναι αντίθετη με της αρχές της ΦΣΙ, η οποία θα υπέθετε και μια αλλαγή d > đ, όπως και στην περίπτωση της

544 Πβ. Hoffmann 1906: 68.

545 Για την ανάγνωση "άγεθλα" πβ. Brixhe 1976: 183[24]. Είναι ενδιαφέρουσα η επιγραφή με τον τύπο "αγωριν" (Σδη, ρωμαϊκή εποχή). Ο Brixhe θεωρεί βέβαιο ότι αυτός ο τύπος πρέπει να συνδέεται με το νεοελλ. 'αγόρι' (αυτ. σ. 143[3]).

546 Πβ. Α. Παναγιώτου εν Χριστίδης 2001: 315.

547 Για την εναλλαγή /d/ - /l/ βλ. επίσης Hoek 1986: 83(5.2, Chart 5.1), 108(6.1.1). Πβ. δύο κλίμακες του Murray στο Παράρτημα I.

Μακεδονικής. Από το νεότερο υλικό μπορούμε να σημειώσουμε την παράλληλη τροπή d > ĩ της Αμερικανικής που αναφέρει ο Hock (1992:102[1., Figure 1].104[2.4]).⁵⁴⁸

Ο Lejeune κάνει παρεμφερή πρόταση για τις εν λόγω εναλλαγές. Χωρίς να αναφέρει ρητώς την πιθανότητα αποκλειστοποιημένης προφοράς του /d/ αντιμετώπιζε σωστά τόσο την περιπτώση του μικηναϊκού /d/ όσο και τις εναλλαγές d~l, l~r. Πιστεύω ότι οι διαπιστώσεις της παρούσας διατριβής έρχονται κοντά στην δική του.⁵⁴⁹ Άλλωστε, ο Χατζιδάκις έγραψε ήδη το 1924 τα εξής: "Επειδή τὸ d καὶ τὸ l ἐσχηματίζοντο καὶ διὰ τῶν αὐτῶν ὀργάνων καὶ σχεδὸν ἐπὶ τῆς αὐτῆς θέσεως καὶ δὴ ἦσαν συγγενῆ [...], ἔν τισι λέξεσιν ἐξεφωνεῖτο 1 ἀντὶ d, [ακολουθούν ελληνικά και λατινικά παραδείγματα]" (1924(α): 447[24]).⁵⁵⁰

Πιθανώς στον ίδιο αιώνα ανήκει το "Θόανδ[α]" που δείχνει ηχηροποίηση του /t/ (και άρα το <δ> ερμηνεύεται φωνητικώς ως [d]). Την ίδια εποχή απαντούν επίσης πολυάριθμα παραδείγματα απαλοιφής /g/, ορισμένα με ερωτηματικά ως προς την χρονολόγηση, όπως: Μαλιτους (2 αι. π.Χ.); Μεαδου (2 αι. π.Χ.); Μεακλῖς Μεαλειτιδῶν (2 αι. π.Χ.); Μεαλίνα (2 αι. π.Χ.); Μεάλειτις Μεαλίτις.

Οι οψιμότεροι τύποι, και των όσων η χρονολόγηση είναι αβέβαιη ή άγνωστη, συνεχίζουν την ήδη γνωστή εικόνα: αβελῖην (;) ἀβός (;) αἰβετός (;) [β]ἄβελῖος (2 αι. μ.Χ.) Ἰκάδιος (;) Μεᾶς (2 αι. μ.Χ.) Μιαλίνα (2 αι. μ.Χ.) ὄρουβῶ+ (2 αι. μ.Χ., επένθεση προσεγγιστικού υ) Παρμουριανού+ (1 αι. μ.Χ.) Πρεῶς (2 αι. μ.Χ.) κτλ. Μεγάλος αριθμός λημμάτων ανήκει στην εποχή της Κοινής, ενώ ένα λήμμα ίσως να είναι κρητικό.

Η Παμφυλιακή δείχνει επίσης ότι η χρονολογική τοποθέτηση της Κοινής μεταξύ 300 π.Χ. και 300 μ.Χ. είναι συμβατική, και σε ό,τι αφορά τουλάχιστον στην παρούσα διατριβή, τέτοια τοποθέτηση δεν προσθέτει τίποτε στις αναζητήσεις μας.⁵⁵¹ Αναφορικά με την οριοθέτηση των διαλέκτων και της Κοινής θα συμφωνούσα με τον Brixhe όταν γράφει ότι "elle simplifie singulièrement la situation observable sur le terrain et elle mérite pour le moins d' être précisée et nuancée", ενώ αναφορικά με το σύνολο της Ελληνικής αποδέχομαι την θέση του Χατζιδάκι περί αδιάσπαστης ενότητας (Brixhe 1987: 17(1.2), Hatzidakis 1892: 35).

Το Ξεσόγλωσσο υλικό, το οποίο ενισχύει τα συμπεράσματα που εξάγονται από το ελληνικό, μπορεί να μελετηθεί, εκτός από το Corpus, και στα τμήματα 2.4.2, 2.4.3 ανωτέρω. Ορισμένα παραδείγματα μεταξύ αυτών μπορεί, κυρίως στο λατινικό υλικό, να αντικατοπτρίζουν ελληνικές εξελίξεις.

5.6.2. Σύντομες συνοπτικές χρονολογήσεις διαφόρων ερευνητών ως προς την αποκλειστοποίηση

<β>

Χατζιδάκις (1924) από τον 4ο αι. π.Χ. στην Βοιωτία, Λακωνία, Κρήτη
από τον 3ο αι. π.Χ. στην Σμύρνη, Βοιωτία
από τον 2ο αι. π.Χ. στην Δήλο

⁵⁴⁸ Παρόμοιο, ως προς τα /t/ και /l/, είναι το κατά τα άλλα λιγότερο ευκρινές σχήμα του Hock 1986: 83(5.2, Chart 5.1).

⁵⁴⁹ Γράφει ότι "l' avait pris une prononciation très voisine de [d]" (1958: 327-8[6]). Παρομοίως ο Lehmann 1993: 99 (5.2.2), ενώ ο Lejeune 1972: 56 [44] είναι επιφυλακτικός.

⁵⁵⁰ Ίσως αξίζει να προστεθεί ότι ο Wachter αναφέρει παραδείγματα από επιγραφές όπως "περικαλδέα, περικαλδές ἄγ[αλμα]" (6ος αι. π.Χ.) και τα παραλληλίζει με νεοελλ. διαλεκτικούς τύπους: "ἄλλος (=άλλος), βασιλόπουλο, ἡμελτε, καβαλτάρης, καστέλι". Αποδίδει το φαινόμενο σε ανομοίωση (2001: 240-1). Μήπως όμως, αφού εκδηλώθηκε η ανομοίωση, πρόκειται για τον "άλλο" δρόμο της αλλαγής του /δ/; Αντί για αποκλειστοποίηση για κλειστοποίηση (και στα νέα ελληνικά για περαιτέρω ισχυροποίηση); Κάτι τέτοιο συνάδει με τα όσα διατυπώθηκαν με βάση την ΦΦ.

⁵⁵¹ Πβ. επίσης Τσοπανάκη 1983(α): XXIV.

από "τους πρώτους χριστιανικούς χρόνους" στην Κέρκυρα, Αττική(;))
Schwyzer (1939) από τον 4ο αι. π.Χ. στην Βοιωτία, Λακωνία, Κρήτη
από τον 3ο αι. π.Χ. στην γλώσσα των Ο', Σμύρνη, (Βοιωτία), Αίγυπτο
από τον 2ο αι. π.Χ. στην Παμφυλία + "προρωμαϊκά"
από τον 1ο αι. π.Χ. στην Ηλεία, Λακωνία
από τα χρόνια περί την έναρξη της χρονολόγησής μας στην Ιωνία, Αττική, (Κρήτη)
από τον 3ο αι. μ.Χ. στην Κοπτική που ενδεχομένως δείχνει ελλ. εξελίξεις (Αίγυπτος)
Buck (1955) από τον 4ο αι. π.Χ. στην Λακωνία
Lejeune (1972) από τον 6ο αι. π.Χ. στην Αργολίδα
από τον 5ο αι. π.Χ. στην Λακωνία
από τον 4ο αι. π.Χ. στην Κρήτη
από τον 3ο αι. π.Χ. στην Ηλεία
Solarí (1974) από τον 5ο αι. π.Χ. στην Κόρινθο, Κέρκυρα, Ηλεία, Κρήτη, Παμφυλία
από τον 3ο αι. π.Χ. στην Βοιωτία, Αίγυπτο
από τον 2ο αι. π.Χ. στην Ιωνία, Αττική
Μπαμπινιώτης (1985, 1985[α], 1988[β]) από τον 3ο αι. π.Χ. ("από τους αλεξανδρινούς χρόνους")
Allen (1987) από τον 4ο αι. π.Χ. στην Παμφυλία, Ηλεία, Βοιωτία
από τον 1ο αι. μ.Χ. στους παπύρους
από τον 2ο αι. μ.Χ. στην Ρώμη (κατακόμβες)

<γ>

Χατζιδάκις (1924) από τον 2ο αι. π.Χ. στην Αίγυπτο (,)
Schwyzer (1939) από τον 7ο αι. π.Χ. στην Αίγυπτο (μεταγραφές στην Δημόδη Αιγυπτιακή)
από τον 4ο αι. π.Χ. στην Αίγυπτο (εποχή των Πτολεμαίων), Παμφυλία, Αττική
από τον 3ο αι. π.Χ. στην Παμφυλία, Επίδαυρο, στον Τάραντα, στους παπύρους
από τον 2ο αι. π.Χ. στις υστεροεβραϊκές μεταγραφές
από τον 1ο αι. μ.Χ. στις υστεροαρμενιακές μεταγραφές
από τον 3ο αι. π.Χ. ("late inscriptions of various places")
από τον 3ο αι. π.Χ. στους παπύρους
Buck (1955) από τον 2ο αι. π.Χ. στις επιγραφές και στους παπύρους
Mayser - Schmoll (1970) από τον 4ο αι. π.Χ. στην Αττική
Lejeune (1972) από τον 3ο αι. π.Χ. στους παπύρους
Solarí (1974) από τον 2ο αι. π.Χ. στην Αττική
Μπαμπινιώτης (1985[α], 1988[β]) από τον 4ο αι. π.Χ. στην Αττική
από τον 3ο αι. π.Χ. στους παπύρους
Μπαμπινιώτης 1985 Allen 1987 από τον 3ο αι. π.Χ. ("από τους αλεξανδρινούς χρόνους")
από τον 4ο αι. π.Χ. στην Αττική, Παμφυλία, Ηλεία, Βοιωτία, στους παπύρους

<δ>

Χατζιδάκις (1924) από 6ο αι. π.Χ. στην Ηλεία
Schwyzer (1939) από τον 8ο αι. π.Χ. στην Ησιόδο [δηλ. Βοιωτία;]

	από τον 7ο αι. π.Χ. στην Αίγυπτο (στις μεταγραφές της Δημώδους Αιγυπτιακής)
	από τον 6ο αι. π.Χ. στην Ηλεία, Ρόδο
Buck (1955)	από τον 3ο αι. μ.Χ. στην Αίγυπτο (μεταγραφές στην Κοπτική)
Lejeune (1972)	από τον 6ο αι. π.Χ. στην Ηλεία, Ρόδο
Solari (1974)	από τον 6ο αι. π.Χ. στην Ηλεία(;) από τον 7ο-6ο αι. π.Χ. στην Ολυμπία, Ρόδο, Μαντίνεια, Σικελία (Ζάγκλη)
Μπαμπινιώτης (1985)	από τον 3ο αι. π.Χ. ("από τους αλεξανδρινούς χρόνους")
Μπαμπινιώτης (1985[α], 1988[β])	από τον 6ο αι. π.Χ. στην Ηλεία
Allen 1987	από τον 1ο αι. μ.Χ. στους παπύρους

Ο ανωτέρω πίνακας οδηγεί σε αδιέξοδο, και επιτρέπει να εξαχθούν τρία συμπεράσματα: α) παρουσιάζει μηχανικές επαναλήψεις προηγούμενων θέσεων (Χατζιδάκις - Schwyzer στην περίπτωση του <β>), β) υπάρχουν ασυμφωνίες που καταπλήσσουν (Χατζιδάκις - Schwyzer στην περίπτωση του <γ>) και γ) είναι ισχυρή η εντύπωση ότι *κανένας δεν έχει εξετάσει κάποιο αντιπροσωπευτικό Σώμα Υλικού*. Κάτι τέτοιο αληθεύει ακόμη και όταν πρόκειται για σοβαρούς και εντελώς αξιόπιστους ερευνητές όπως οι Mayser - Schmoll (παπυρολογικό υλικό), για τον απλό λόγο ότι τόσο οι ίδιοι όσο και όλοι οι άλλοι εξέτασαν κάποιο *τμήμα μόνο* της ελληνικής γραπτής παράδοσης.

Πρέπει πιστεύω να διαπιστωθεί ότι τα ανωτέρω αποτελέσματα είναι παντελώς *ακατάλληλα* για τους στόχους της παρούσας αναζήτησης.

5.7. Αποτίμηση

Ξεπερνά τις δυνατότητες της παρούσας έρευνας, καθήκον της οποίας είναι η ερμηνεία της αποκλειστοποίησης, να φέρει τις ανωτέρω κατανομές (τμήματα 5.1 κεξ.) σε πιο συμμετρική μορφή με περισσότερα παραδείγματα είτε πρόκειται για τα γλωσσικά παραδείγματα είτε για το πλαίσιο των διαλέκτων. Ως προς το τελευταίο, πλήρης αναπαράσταση των διαλέκτων της Ελληνικής μάλλον δεν είναι εφικτή λόγω της ανώμαλης παράδοσης του γλωσσικού υλικού. Αξίζει, πιστεύω, να θυμηθούμε σ' αυτό το σημείο επίσης την αρχή του Martinet: στην διαχρονία η διαφορά υφίσταται μεταξύ ολίγου και πολλού, ενώ στην συγχρονία μεταξύ ενός και μηδενός (βλ. τμήμα 1.1.2). Στην πρώτη περίπτωση δεν υπάρχουν σαφή αριθμητικά κριτήρια και χρειάζεται πολύ περισσότερο η σωστή κρίση του ερευνητή (1955: 92-3 [3.37], 1981: 84[3.37]). Το πιο γενικό και ίσως πιο σημαντικό αποτέλεσμα της αναζήτησής μας είναι ότι *από την πρώτη στιγμή που υπάρχει γραπτή παράδοση της Ελληνικής, υπάρχουν επίσης ενδείξεις για αποκλειστοποίηση και τις συναφείς Κινήσεις Σχετικής Ισχύος*. Η διαπίστωση ισχύει για όλες τις σημαντικές διαλέκτους και συνάδει τόσο με την θεωρητική θέση περί συμμετρίας του φωνολογικού συστήματος όσο και με την παρατήρηση για την γενική τάση της Ελληνικής προς απισχυροποίηση (Martinet) αλλά και με την διαπίστωση της σύγχρονης φωνητικής για γενικές τάσεις ηχηροποίησης σ' αυτήν την γλώσσα (Πρίνου κ.ά. 1997, Botinis et al. 2000). Επειδή το εξετασθέν υλικό φανερώνει επίσης και αντίθετες τάσεις, κατά την γνώμη μου θα πρέπει να χρησιμοποιήσουμε την γενικότερη διαπίστωση του Martinet αναφορικά με την εναλλαγή ενδυνάμωσης-αποδυνάμωσης (βασισμένη στο έργο του Fouquet) και να δώσουμε διαχρονική διάσταση στην παρούσα αναζήτηση.⁵⁵²

⁵⁵² Ως πρώτη διατύπωση, ο Martinet (1950: 28-32.35-6) γράφει για *εναλλασσόμενα* "general weakening" και "general strengthening". Ο Martinet 1955: 328-9(13.4-5) παρέχει μεγαλύτερη ιστορική διάσταση και αναφέρει *γενικές τάσεις* οι οποίες, όπως φαίνεται, εναλλάσσονται περιοδικά. Σ' αυτό το σημείο

Τα εξετασθέντα εντός των πλαισίων των διαλέκτων δημιουργούν, ανάλογα, διττή εντύπωση: αφενός κάθε διάλεκτος δείχνει ότι "κάνει τη δουλειά της", αφετέρου όμως η "δουλειά" αυτή φαίνεται να είναι - μέσα από καθυστερήσεις ή και προσπεράσματα - η ίδια. Μάλιστα, όχι μόνο αναφορικά με το "αρχαίο" τμήμα, τον κυρίως χώρο αυτής της έρευνας, αλλά και σ' αυτόν των μεταγενέστερων τύπων διαπιστώνεται *απόρροπη συνέχεια*. Με αυτήν την έννοια, η κατανομή του υλικού σε διαλέκτους δεν δείχνει να έχει τόση σημασία όση θα υπέθετε κανείς ξεκινώντας έρευνα ιστορικής φύσεως όπως είναι η παρούσα. Η κατανομή του υλικού σε διαλέκτους μάλλον θυμίζει τον ρόλο των ΔΧ, τα οποία, όπως ήδη ελέχθη, *εμποδίζουν* τη σωστή ερμηνεία της γλωσσικής μεταβολής. Βλέπουμε εξελίξεις όπως τη συμφωνική επένθεση στα Μικηναϊκά, π.χ. "ke-sa-da-ra (Kassandra)" και πολύ οψιμότερους τύπους, όπως το "Ανδρομαχε" (Threatte 1980: 573, Hajnal 1997: 161[306]) *χωρίς* την επένθεση, βλέπουμε νεότερους, ανάλογους προς τα μικηναϊκά, και πάλι άλλους όπως το κλασικό "μεσημβρία" όλα αυτά δείχνουν ότι η γλωσσική εξέλιξη *δεν είναι δυνατόν να ερμηνευθεί* ούτε ως ευθεία ή γραμμική (linear) ούτε ως μίας μόνο κετευθύνσεως.

Τα ως τώρα αποτελέσματα δικαιολογούν ίσως επίσης την υπόθεση ότι η αποκλειστοποίηση, εκτός από *πανελληνική*, πρέπει να είναι και *προδιαλεκτική*.

Πιο κάτω θα προσπαθήσω να αναπτύξω τα κοινά εξελικτικά σημεία σύμφωνα με την εδώ προτεινόμενη άποψη. Πιστεύω ότι η ΦΣΙ διαθέτει όλα τα μέσα για να προσεγγίσει αυτόν τον γλωσσικό μηχανισμό.

5.7.1. Η προοπτική της εξέλιξης

Dans l'ensemble des sciences sociales auquel elle appartient indiscutablement, la linguistique occupe cependant une place exceptionnelle: elle n'est pas une science sociale comme les autres, mais celle qui, de loin, a accompli les plus grandes progrès; la seule, sans doute, qui puisse revendiquer le nom de science et qui soit parvenu, à la fois, à formuler une méthode positive et à connaître la nature des faits soumis à son analyse. Cette situation privilégiée entraîne quelques servitudes: le linguiste verra souvent des chercheurs relevant de disciplines voisines, mais différentes, s'inspirer de son exemple et tenter de suivre sa voie. *Noblesse oblige* [...]. Elles se doit aussi d'accueillir les psychologues, sociologues, et ethnographes anxieux d'apprendre de la linguistique moderne la route qui mène à la connaissance positive des faits sociaux [...] (Cl. Lévi-Strauss, *Anthropologie structurale*, 1974: 37, πρώτη δημοσίευση: *Word* 1, 1945: 33).

Κάποια παραδείγματα των ανωτέρω στηλών δεν αποκλείεται να αντιπροσωπεύουν απλώς γραφηματικά φαινόμενα. Η Κλίμακα Σχετικής Ισχύος του Lass με το γλωσσικό υλικό εφαρμοσμένο στις περισσότερες βαθμίδες της δείχνει όμως, κατά την γνώμη μου, τόσο πειστική ώστε να επιτρέπεται, πιστεύω, να διαπιστωθεί ότι αυτή η θεωρητική κατασκευή ανταποκρίνεται χωρίς πρόβλημα στο διαχρονικό σύνολο της Ελληνικής, και αντίστροφα, η Ελληνική δικαιολογεί πλήρως τα συστήματα σχετικής συμφωνικής ισχύος και δη το σύστημα του Lass. Αλλά όπως δείχνουν τα ξενόγλωσσα παραδείγματα, πρόκειται μάλλον για ένα *πολύ καθολικότερο* εργαλείο που, ενδεχομένως, είναι κατάλληλο να ανοίξει επίσης καινούργιους δρόμους στην εξήγηση της γλωσσικής μεταβολής. Όπως παρατηρεί ο Lass χαρακτηρίζοντας την κλίμακα, εισαγωγή είναι δυνατή ουσιαστικά στην κάθε βαθμίδα και μετάθεση μπορεί να γίνει στο κάθε σημείο των υποσυστημάτων (1984: 178[8.3.1]). Πιστεύω ότι είναι σημαντική η επισήμανση και ότι η περίπτωση της Ελληνικής απεικονίζει επαρκώς τα πράγματα

εισάγει την αρχή της "τραμπάλας" (*coups de bascule*) και προβληματίζεται κατά πόσον γλωσσικές και ιστορικές εξελίξεις δύνανται να παραλληλισθούν. Πβ. ιδ. 1981: 171-79.

ούτως ώστε οι επιφυλάξεις του Crystal να μπορούν πια να χαρακτηρισθούν ξεπερασμένες.⁵⁵³ Μέσα από την κατασκευή γίνεται ακόμη πιο ορατή η *εσωτερική συνοχή* της Ελληνικής. Δεν καταλαβαίνω όμως γιατί νομίζει ο Lass ότι από το "μηδέν" δεν μπορεί να ξεκινήσει ισχυροποίηση. Πιθανώς χροιάζει διορθώσεως επίσης το ρήμα "αντικαθιστώ" που χρησιμοποιεί: "if a deleted segment is replaced by something, this is not a matter of strength any more" (1984: 179[8.3.1]). Κατά την γνώμη μου, οι συμφωνικές επενθέσεις του είδους που απαντούν στο Corpus σαφώς ενισχύουν το σώμα του κάθε μορφήματος στο οποίο εμφανίζονται και πρόκειται για περιπτώσεις ισχυροποίησης.

Για τη συνθετική ερμηνεία του υλικού του Corpus προσφέρεται μια βασική σημασιολογική ιδέα του Martinet: αυτή του ήδη αναφερθέντος "οικονομικού κυκλώματος" ή "οικονομικού κύκλου". Εκεί που γράφει εκτενώς για την έννοια δεν πραγματεύεται μόνο την αναλογία των φωνηέντων-συμφώνων αλλά και κάτι άλλο που ίσως ενδιαφέρει πιο πολύ την έρευνά μας. Παρατηρεί ότι σε ένα φωνολογικό σύστημα, όταν σιγώνται τα φωνήεντα τα "σύμφωνα δυναμώνουν" ("se renforcent", 1955: 329[13.6], πβ. 1981: 168[6.6]). Με σημερινούς όρους θα ονομάζαμε κάτι τέτοιο "Κίνηση (Σχετικής) Ισχύος" ή Strength Movement. Στην αναθεωρημένη έκδοση του βιβλίου του, γράφοντας για συστηματική πίεση, προσθέτει μια σημαντική λεπτομέρεια: τέτοια πίεση εκδηλώνεται συνήθως σε *κλειστό κύκλο* (1981: 219[7.12]). Μέσα από μια πιο γενική προσέγγιση, η *οικονομία*, γράφει, περιλαμβάνει τα πάντα και αποτελεί την πιο γενική σύνθεση: "«Economie recouvre tout [...] L' économie linguistique, c'est la synthèse des forces en présence" (1955: 97[4.4], πβ. 1981: 88[4.4]). Δεν θα πρέπει να διαφεύγει την προσοχή μας ότι γράφει για υφιστάμενες *δυνάμεις*. Αν και μπορεί κανείς να επικαλείται κοινωνιολογικούς παράγοντες με την έννοια ότι οι γλωσσικές εξελίξεις δεν εξηγούνται μόνο μέσα από την γλώσσα την ίδια - κάνει και ο Martinet μια παραχώρηση σ' αυτό το σημείο (γράφει δηλ. "*im allgemeinen* [...] in einem geschlossenen Kreislauf" κτλ., 1981: 219[7/2]) - η επισήμανση είναι όμως σωστή αλλά και πρόσφορη ως προς την δομική προσέγγιση του προβλήματος. Ο όρος *κύκλωμα* ("circuit" ή "Kreislauf") δίνει τώρα αφορμή για άλλη μια ιδέα: την επανεικτίμηση της *κυκλικότητας*.

Οι διαδικασίες των *διαδοχικών πιέσεων* και *ελξεων*, για τις οποίες έγινε λόγος ανωτέρω, αποτελούν αντικείμενο πολλών πραγματειών. Τις ανέπτυξε συστηματικά πρώτος ο Martinet.⁵⁵⁴ Ομολόγη και ο ίδιος στο σημείο που τις πρωτοαναφέρει (1955: 59) ότι δεν είναι πάντα εύκολο να αποφασίσει κανείς ποια από τις δύο αλυσίδες λειτουργεί σε κάποια συγκεκριμένη περίπτωση. Η Aitchison θεωρεί ότι οι έλξεις (drag-chains) είναι πιο συχνές, απαντούν όμως και τα δύο φαινόμενα επίσης σε συνδυασμό (1991: 159, βλ. επίσης σσ. 154 κεξ). Ο Μπαμπινιώτης, αντίθετα, εξετάζει μόνο τις πιέσεις (push-chains), αν και πρέπει να παραδεχθούμε ότι αν ερμηνεύσουμε τον όρο "πίεση" με την γενικότερη δομική ερμηνεία του Martinet, καλύπτονται ορολογικά και οι drag-chains (1985: 61[103]).⁵⁵⁵ Ενωρίτερα διέλαβε περί του θέματος ο King και παρατήρησε ότι οι δύο διαδικασίες καταγράφουν μόνο, αλλά δεν εξηγούν τα φαινόμενα (1969: 194). Οι δύο έννοιες, πράγματι, δεν είναι πολύ επιτυχείς. Οι αλυσίδες λειτουργούν μόνο σε μια οιοδήποτε "περιορισμένη" διαχρονία. Είναι περίεργο που δεν συναντά κανείς σχολιασμένη την εξής απορία: αν υποθέσουμε μια αλυσίδα με αρχή ενδοφωνηεντικό άηχο κλειστό (π.χ. λατ. *fata*) και τέλος την απαλοιφή (περίπτωση του γαλλ. *féte*, βλ. Corpus), δημιουργείται μέσα από τους διάφορους χειρισμούς παρόμοιων περιπτώσεων η εντύπωση ότι πρόκειται για απόλυτες αρχές και απόλυτα τέλη. Αν γινόταν κάτι τέτοιο, αναγκαστικά θα είχαμε ως αποτέλεσμα το τέλος της γλωσσικής εξέλιξης. Κάτι τέτοιο όμως δεν συμβαίνει. Η σειρά είναι πειστική μόνο εάν την απομνημονεύσουμε από το ιστορικό

553 πβ. 1991: 336, 1997: 363.

554 π.χ. 1955: 59(2.28), 61(2.29), 62(2.29), 181(6.10), 1981: 54-7(2.28-29).

555 πβ. Lass 1984: 127(7.2) και Crystal 1991: 52, 1997: 58. Ο Trask είναι λίγο επιφυλακτικός έναντι της drag chain (1996: 69.123-4.297). Ο Hoek διαλαμβάνει περί των δύο διαδικασιών ως chain shifts και ασκεί επίσης κάποια κριτική εναντίον τους (1986: 156-8[8.4]), 637(20.4) κεξ.

της περιβάλλον. Ούτε συνάντησα καμιά νύξη, π.χ. σε κάποια περίπτωση χασμωδίας ως όχι μόνο αρχής μιας φωνολογικής διαδικασίας (άρση χασμωδίας) αλλά και τέλους μιας προηγούμενης διαδικασίας. Και αυτό συμβαίνει τη στιγμή που κανείς δεν αμφισβητεί την ύπαρξη της *γλωσσικής μεταβολής*. Δεν αναπτύσσει την ιδέα ούτε ο Martinet παρά το γεγονός ότι εισήγαγε την έννοια του *οικονομικού κυκλώματος*. Οι διαδοχικές πιέσεις και έλξεις αποτελούν κατά την γνώμη μου μάλλον εικονικά εργαλεία, όχι μόνο διότι πολλές φορές δεν είναι σαφές για ποια από τις δύο πρόκειται αλλά και διότι εισάγουν το στοιχείο του στατικού και δη νεκρού σε διαδικασίες εκ φύσεως δυναμικές. Πιστεύω, ο Lass θα μπορούσε να κάνει δύο επισημάνσεις: μπορούσε να παρατηρήσει ότι η κλίμακά του είναι υποψήφια για να αντικαταστήσει τους δύο τύπους των αλυσίδων, και μπορούσε να εξετάσει το ενδεχόμενο τοποθέτησης της κλίμακας στον *χώρο* αντί να την έχει επίπεδη, δηλ. να θέσει κλίμακα τρισδιάστατη αντί για δισδιάστατη. Κάτι τέτοιο θα ταίριαζε με τις έντονα θεωρητικές, καμιά φορά και φιλοσοφικές, προσεγγίσεις της φωνολογίας του. Δεν συνάντησα στην βιβλιογραφία που έχω υπόψη μου πουθενά την παρατήρηση ότι οι φωνολογικές δηλώσεις στην καθιερωμένη μορφή τους, ενισχυμένες επίσης με το σύμβολο του μηδενισμένου /θ/, δημιουργούν *οντολογικό* πρόβλημα. Οι φωνολογικές δηλώσεις /θ/ → A/ και /B → θ/, που πηγάζουν προφανώς από συγχρονικές μεθόδους, θέτουν δημιουργία (φωνολογικός: επένθεση) ex nihilo και απώλεια (φωνολογικός: απαλοιφή) in nihilo, κάτι που δεν είναι δυνατόν, εκτός αν μεταβούμε στο επίπεδο του υπερβατικού. Την κατανόηση του ζητήματος εμποδίζουν ενδεχομένως, εκτός από την προτίμηση για τη συγχρονία (πβ. Crystal 1991: 340, 1997: 376), τόσο ο συμβολισμός /θ/ όσο και ο ανεπιτυχής όρος "null set" (Halle - Clements 1983: 93[1]). Η γλωσσολογία όμως εργάζεται με *ύλη* (υλικό), οι διαδικασίες της γλώσσας δεν είναι πνευματικές.⁵⁵⁶ Προσθέτω ότι ήδη οι Στωικοί είχαν ερμηνεύσει τα φθονγγικά φαινόμενα ως μεταβολές υλικής φύσεως (βλ. Δ. Λ., Ζήνων VII, 55-56).⁵⁵⁷

Το σύστημα του Lass δεν καθιστά περιττές τις διαδοχικές πιέσεις και έλξεις μόνο, αλλά προβλέπει και δικαιολογεί το οικονομικό κύκλωμα του Martinet. Ο λόγος που δεν γίνεται τέτοια ρητή διατύπωση αλλά και που ο Martinet δεν αναπτύσσει κάποιο σφαιρικό σχήμα είναι ευνόητος. Το μεν σύστημα του Lass είναι προσωρινό, για τον Martinet δε η διεύρυνση θα προσέθετε ίσως άλλο υπέρογκο υλικό στην πραγματεία του. Όντως, αν επιχειρούσαμε κάτι τέτοιο θα αντιμετωπίζαμε πάντα προβλήματα διάφορα, που προσφέρουν οι φυσικές γλώσσες: χρονολογικά ζητήματα, έλλειψη τεκμηρίων, προβλήματα αξιοπιστίας, ανώμαλη παράδοση των κειμένων, του προφορικού λόγου, κτλ. Για παρόμοιες όμως περιπτώσεις είναι λυσιτελείς οι θεωρητικές κατασκευές (πβ. Μπαμπινιώτη 1998[a]: 21[1.2]).

Η θεωρία βοηθά, πιστεύω, σε περιπτώσεις όπως είναι π.χ. τα παρακάτω παραδείγματα: είμαστε σε θέση να παρακολουθήσουμε τη σειρά φόβος /r̥hóbos/ > φόβος /fónos/ > φόος > φόγος⁵⁵⁸, αλλά, όσο γνωρίζω, δεν υπάρχει άλλος βαθμός πέρα από το "φόγος" ο οποίος θα έδινε ένα "φόκος". Η σειρά αυτή πάντως υπερβαίνει καθαρά το στάδιο του "null set" ή το "τελικό" σημείο /θ/ της απαλοιφής. Δεν βλέπω γιατί το "φόγος" ή το "feje" δεν θα έπρεπε να είναι strengthening όπως υποστηρίζει ο Lass. Παρόμοια είναι η παμφυλιακή σειρά *ǎfεθλα > ǎεθλα > ǎγεθλα⁵⁵⁹ και, σε άλλες βαθμίδες αυτή των αϊμα > ψαίμα > θαιμα. Η τελευταία σειρά απεικονίζει επίσης το πρόβλημα της παράδοσης: το ψαίμα ("ψαίματα") έρχεται από τον Πόντο, ενώ το θαιμα

556 Για την *υλική* φύση των φθονγγικών εξελίξεων πβ. Μπαμπινιώτη 1977: 5(1.1).

557 πβ. "(φωνή), που οριζόταν ως αέρας σε κίνηση" (P.-H. Matthews εν: Χριστιδής 2001: 896).

558 Τα φόος και φόγος είναι ποντιακά. Βλ. τμήμα 1.4.1.3 και Οικονομίδη 1958: 127. Πβ. την εξής εξέλιξη της Ουγγρικής: "fege > feš > feje > feje" (L. Benkő - I. Samu [Eds.], *The Hungarian Language*, 1972: 65). Με σημερινή ορθογραφία: "feje" /κεφάλι του/της/. Παρόμοια παραδείγματα υπάρχουν στις σσ. 50 και 56(3). Παράλληλη είναι η εξέλιξη του "παγώνι": λατ. 'pāwō' > πάων > παώνιον > παγώνι (Μπαμπινιώτης 1998: 1309, λ. 'παγώνι'), βλ. ακόμη "Ταγίτει" στο Corpus (Glitsch 1929: 29.43[1]).

559 Βλ. ǎγεθλα στο Corpus, και Brixhe 1976: 183[Ligne 24].

προέρχεται από την άλλη άκρη του ελλ. γλωσσικού χώρου, την Ιταλία (Απουλία). Στην Μικρά Ασία ενδεχομένως δεν τεκμηριώνεται το "τελικό" στάδιο με το /g/ (πειρατέρω επίσης /καίμα/⁵⁶⁰), ενώ στην Απουλία υπάρχει ο προηγούμενος τύπος με /γ/. Η εσωτερική συνέχεια όμως του γλωσσικού υλικού είναι κατά την γνώμη μου αναμφισβήτητη. Ενώ σ' αυτές τις περιπτώσεις η αλλαγή g → k δεν απαντά, για κάτι τέτοιο υπάρχουν όμως τεκμήρια, όπως είδαμε ανωτέρω. Πιστεύω ότι αυτό που έχει πραγματική σημασία είναι η διαπίστωση της εσωτερικής συνέχειας και όχι το να κατατμήσει κανείς την γλώσσα σε διάλεκτους ακολουθώντας καμιά φορά συμβατικά μόνο και πολλές φορές ανεπαρκώς τεκμηριωμένα σχήματα. Θεωρώ ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση η κατανομή του υλικού έχει πρακτικούς λόγους και μπορεί να αποτελέσει μόνο βοηθητικό μέσο.

Οι "προς τα αριστερά" κινήσεις, που ο Lass δέχεται με δισταγμό, και οι "προς τα δεξιά" κινήσεις, η "προτιμώμενη ρύθμιση" κατά τον ίδιο, πιστεύω ότι δεν πρέπει να ερμηνευθούν ούτε ως δύο επίπεδες σειρές ούτε ως δύο διαφορετικών ειδών διαδοχικές κινήσεις. Υπέρβαση του "τέλους" και της "αρχής" είναι δυνατή: δεν υπάρχει πραγματικά τέλος και αρχή. Για να αντισταθμισθούν οι ατέλειες που οφείδονται στην εκάστοτε ελλιπή τεκμηρίωση, θα πρέπει να βρεθεί η "αόρατη πλευρά" του συστήματος: κάτι που είναι όμως έξω από τις δυνατότητες της παρούσας έρευνας. Ο Martinet μάλλον θα είχε δίκιο και πάλι: οι εξελίξεις στον φθογγικό χώρο τοποθετούνται σε ένα οικονομικό σύστημα το οποίο δεν είναι μόνο "κύκλος" μεταφορικά: το σχήμα είναι κυκλικό στην κυριολεξία. Η αποσαφήνιση αυτού του χώρου που θα έπρεπε να λάβει υπ' όψιν πολύ περισσότερους παράγοντες παρά τα στοματικά σύμφωνα μόνο, δεν είναι δυνατή στην παρούσα προσέγγιση. Παρακάτω θα προσπαθήσω να συμβάλω στο ζήτημα των ηχηρών συμφώνων, μόνο στο μέτρο που τα πλαίσια αυτής της έρευνας το επιτρέπουν, και θα προσπαθήσω να καταλήξω σε κάποια γενικά συμπεράσματα.

Ποια είναι η φύση των "κύκλων"; Η αντίληψη για κυκλικές κινήσεις ήταν κοινός τόπος ήδη στην αρχαιότητα, από τους πρώιμους υλιστές και από τον Αριστοτέλη έως και τον όψιμο Πολύβιο. Ο τελευταίος γράφει π.χ. τα εξής: "Αύτη πολιτειών ἀνακύκλωσις, αὐτῆ φύσεως οἰκονομία, καθ' ἣν μεταβάλλει καὶ μεθίσταται καὶ πάλιν εἰς αὐτὰ καταντᾷ τὰ κατὰ τὰς πολιτείας" (VI 9,10). Το απόσπασμα έχει τρεις λέξεις-κλειδιά: "φύσεως", "οἰκονομία", "εἰς αὐτὰ καταντᾷ" (δηλ. ἐπανέρχονται στο αρχικό σημείο). Το "οικονομία" θυμίζει τόσο έντονα τον όρο του Martinet ώστε να φανεί δικαιολογημένο το ερώτημα κατά πόσον ο ίδιος και οι πηγές του επηρεάστηκαν από αρχαίες αντιλήψεις. Το "εἰς αὐτὰ καταντᾷ" δεν είναι άλλο παρά η περιγραφή των κυκλικών εξελίξεων. Για το "φύση" δεν χρειάζεται καμιά ιδιαίτερη εξήγηση: αναφέρομαι π.χ. στο "φύσει-θέσει" πρόβλημα αλλά και στον προβληματισμό κάποιων νεότερων φωνολογικών θεωριών που έθιξα ανωτέρω. Οι αρχαίοι όμως κατάλαβαν διαφορετικά της εξελίξεως και ερμήνευσαν την κυκλικότητα, επηρεασμένοι ίσως από παρατηρήσεις της αστρονομίας, στην κυριολεξία: σήμερα θα λέγαμε ότι η ερμηνεία τους προέβλεπε φαύλους κύκλους.

Πιστεύω πως είναι δικαιολογημένη η μεταφορά αυτής της αντίληψης στον φωνολογικό χώρο είτε με βάση την παρατήρηση ορισμένων φωνολογικών αλλαγών είτε με το σκεπτικό ότι η γλωσσολογία αποτελεί μέρος των κοινωνικών επιστημών. Το πιο γνωστό παράδειγμα είναι το κυκλικό σχήμα του Grimm για την λεγόμενη μετατόπιση των συμφώνων (Lautverschiebung). Αυτό το σχήμα, άλλοι το ερμηνεύουν κυκλικό στην κυριολεξία, άλλοι δε το αντιμετωπίζουν με κάποια επιφύλαξη. Ο Prokosch, η ισχυρή φυσιογνωμία της αμερικανικής ιστορικής γλωσσολογίας, δίνει π.χ. την εξής φωνολογική εξέλιξη "t > t' > ḫ > θ > ḏ > d > d₁ > t", και την απεικονίζει με κυκλικό σχήμα (1939:

⁵⁶⁰ Θα περιμέναμε μάλλον προστριβοποίηση, κάτι που, στο ΦΣΙ-σύστημα, προβλέπεται και για το απουλικό "γαίμα". Μια προστριβοποίηση βέβαια, θα ήταν αντιστροφή της κατεύθυνσης, δηλ. "αριστερή" κίνηση αντί για "δεξιά" που είναι η ενδυνάμωση.

51[16d]).⁵⁶¹ Παρόμοια σχήματα βλέπουμε στους Μπαμπινιώτη (1985: 50[87]), Aitchison (1991: 152) και Szemerényi (1996:17-8[2,3]). Ο Lass είναι πιο επιφυλακτικός. Βρίσκει μεν την μορφή κυκλική αλλά θεωρεί ότι ο κύκλος δεν είναι κλειστός. Η γενική του θέση είναι ότι αυτό το σχήμα είναι παράλογο: "The circle is not closed, as Grimm thought, but there is still a cyclical movement", "Grimm's Law is formally 'irrational'" (1974: 57.65). Δεν ενδιαφέρει όμως την παρούσα ανάλυση αν το σχήμα του Grimm είναι ακριβώς κυκλικό, και σε περίπτωση που δεν είναι, ποια είναι η πραγματική φύση του. Ο Fourquet, άλλωστε, έδειξε πολύ πιο νωρίς από τον Lass τα λάθη των υπολογισμών του Grimm (1956: 5-7). Η παρούσα ανάλυση προσπαθεί να βρει άλλης φύσεως κυκλικότητα. Ας πάρουμε ένα άλλο παράδειγμα. Ο Μπαμπινιώτης αναφέρει το εξής: "γράφτος > γραπτός > γραφτός", και παρατηρεί ότι "αυτοί που μιλούν μια γλώσσα [...] αποκλίνουν σιγά-σιγά από όρισμένα γλωσσικά σχήματα και περνούν σε νέες γλωσσικές μορφές η σπανιότερα επιστρέφουν σε μορφικούς παλιότερες" (1985: 40[74]). Η υύλη όμως στην "επιστροφή" σε παλιότερες μορφές δεν είναι σωστή με την έννοια ότι δίπλα στο "μορφικώς" λείπει η παρατήρηση "και όχι φωνολογικώς. Ο αρχαίος τύπος "γραπτός" θεωρείται ότι προέρχεται από ένα "γραφ-τός" /graph'tós/ - ενδυνάμωση με τους όρους της ΦΣΙ -, για να καταλήξει στο δημοτικό "γραφτός" /graf'tós/, αποδυνάμωση με τους ίδιους όρους. Δεν είναι τέλειος ο κύκλος, που η νοητή άκρη του να επανέρχεται, όπως το δείχνει η ορθογραφία, στο νοητό αρχικό του σημείο. Με το /graf-/ σε αντιδιαστολή προς το /graph-/ , το σημείο συνάντησης τοποθετείται πάνω από το σημείο ξεκινήματος. Πιο επιτυχής είναι η ακόλουθη προσέγγιση: "Το ζεύγος αυτό με την αλλαγή πτ > φτ [...] είναι χαρακτηριστική περίπτωση «ανακύκλωσης» των φαινομένων της γλώσσας. Συγκεκριμένα, σε όλες τις συναφείς λέξεις υπήρξε η ακόλουθη εξέλιξη: **γράφος**: **γραφ-τός** (προελληνικό) > **γραπ-τός** (αρχαίο ελληνικό, - σε φμοίωση του φτ σε πτ) > **γραφ-τός** (νέο ελληνικό, με ανομοίωση του πτ - πάλι! - σε φτ). Το φαινόμενο σημαίνει ότι σε διαφορετικούς χρόνους διέφερε το γλωσσικό αίσθημα των Ελλήνων έναντι του ακούσματος ορισμένων συμφωνικών συμπλεγμάτων [...] κτλ. (1998: 446). Δεν είναι ιδιαίτερα ευτυχής η διατύπωση "αφομοίωση του φτ σε πτ" γιατί δίνει την εντύπωση ότι στο γράφημα <φτ> αντιστοιχούσε φωνητικώς το [f], κάτι που δεν συνέβαινε στην περίπτωση της Αρχαίας Ελληνικής. Την ανεπαρκή τοποθέτηση αυτού του ζητήματος αποδίδω στην προσήλωσή στον γραφηματικό φαύλο κύκλο⁵⁶² και στο ανασταλτικό γεγονός ότι μεταφέρθηκε συγχρονική πραγματικότητα στον διαχρονικό χώρο. Πολύ χρήσιμη είναι όμως η μνεία της «ανακύκλωσης»: χρησιμοποιώ ανωτέρω την φράση "πάνω από το σημείο ξεκινήματος", έχοντας υπ' όψιν την καμπή της κίνησης και το χρονικό βάθος μεταξύ παρελθόντων και επερχόμενων γλωσσικών σταδίων. Όπως φαίνεται, "τέλειοι κύκλοι" δεν υπάρχουν: έχει αποδειχθεί ότι ένας κύκλος στην εξέλιξη μεταξύ της ινδευρωπαϊκής πρωτογλώσσας και της Αρμενικής που θα έδινε d^h > d > d^h είναι λανθασμένος (Κ.-Η. Mottausch, *IF* 104, 1999: 46-87, βλ. σ. 69).

Πριν προτείνω δοκιμαστική ερμηνεία για το ζήτημα, θα ήθελα να εξετάσω ακόμη ένα φαινόμενο, πολύ χαρακτηριστικό κατά την γνώμη μου για την Ελληνική. Ήδη έγινε λόγος για αντιδιαμετρικές διαδικασίες καθώς επίσης για επενθέσεις και απαλοιφές με την αντίθετη κατεύθυνση και την "τελεολογία" αναμεταξύ τους. Προσθέτω:

γῖδιος (=ἴδιος)

↔

ἴδια (=γῖδια=αἴγες) (βλ. τους δύο τύπους ανωτέρω)⁵⁶³

⁵⁶¹ Για την Lautverschiebung πβ. επίσης Trask 1996: 145.318 και Bußmann 1990: 222-4.872-3). Ο Prokosch συγχρόνως υπέθετε αποκλειστικότητες για την ΙΕ πρωτογλώσσα (αυτ. 40-41[10f.g]). Πβ. ακόμη Hopper 1977: 60(III).

⁵⁶² Σημειώτέον ότι το έργο του Grimm παρουσιάζει παρόμοια ανακρίβεια την οποία σχολιάζει ο Fourquet (1956: 5).

⁵⁶³ Πβ. επίσης το "γείδος" /="είδος"/ στο οποίο επέστρεψε την προσοχή ο Προμπονάς (τμήμα 5.2).

Βοράσω⁵⁶⁴

↔ φός (ανωτέρω)

Η απόλυτη αρχή ταυτίσθηκε προηγουμένως με το ενδοφωνηεντικό περιβάλλον. Αποκαθιστώντας το στάδιο "άβοράσω", ερχόμαστε σε συμμετρική κατασκευή όπου στα *ιδία περιβάλλοντα* παρατηρούνται αντίθετες διεργασίες. Μετά από μια άλλη επιτρεπτή μετατροπή (δηλ. "έδια" αντί για "ίδιος"), έχουμε ανάπτυξη φωνήματος στην πρώτη λέξη ("ΐδια"), ενώ στην αντίστοιχη δεύτερη ("γΐδια") παρατηρούμε απαλοιφή. Παρομοίως το "αοράσω" αναπτύσσει ένα φώνημα⁵⁶⁵, ενώ το "φόβος" που είχε σε παρόμοιο περιβάλλον το ίδιο φώνημα, το αποβάλλει. Τέτοιες "μπρος-πίσω" διαδικασίες θυμίζουν τις κινήσεις ενός εκκρεμούς, και πράγματι έχει γίνει πρόταση για αυτόν τον όρο.⁵⁶⁶ Η προσέγγιση όμως θα μας περιόριζε ακριβώς με τον ίδιο τρόπο όπως χαρακτηρίσαμε τους δύο τύπους των διαδοχικών πιέσεων: θα περιοριζόμασταν σε επίπεδες κινήσεις, αρχή και τέλος των οποίων δεν θα ήταν σαφή. Είχα την ευκαιρία για συζήτηση με τον Drachman⁵⁶⁷, ο οποίος, πράγματι, εκεί που ήθελα να χρησιμοποιήσω διαχρονικά επιχειρήματα, με συνέπεια με παρέπεμπε στη συγχρονία, επικαλούμενος π.χ. την Αρχή του Υποχρεωτικού Περιγύρου ([Obligatory] Contour Principle ή OCP). Η περίπτωση μου θυμίζει όμως το "instant disaster" που ο Szemerényi προέβλεπε για το ενδεχόμενο της απόλυτης νίκης της ασυμμετρικής συγχρονίας. Μάλλον πιο καλή πρόταση από το "εκκρεμές" θα είναι η πρόταση του Martinet για "τραμπάλα" ή "αιώρα", όρος που ήδη αναφέρθηκε. Ο ίδιος αναπτύσσει αυτές τις έννοιες σε έκταση στο τμήμα που αφιερώνεται στις γενικές τάσεις του συμφωνισμού (1955: 326 κεξ., 1981: 165 κεξ.).

Η πρόταση αυτής της διατριβής είναι να οδηγηθούμε στην έννοια της *εξέλιξης*⁵⁶⁸, όχι της γραμμικής, που, σημειωτέον, ήδη στην όψιμη αρχαιότητα ήταν γνωστή στο έργο του Αυγουστίνου ως αντίδραση κατά των αρχαίων αντιλήψεων περί κυκλικότητας, αλλά στη σύγχρονη ερμηνεία του όρου.⁵⁶⁹ Κάτι τέτοιο θα δικαιώσει τους αρχαίους και συγχρόνως θα μας απελευθερώσει από τους "φαύλους κύκλους" τους. Ο ιστορικός Droysen πριν από 130 χρόνια έγραψε πως έχει παρατηρηθεί ότι η εξέλιξη της ιστορίας είναι "αρκετές φορές ελικοειδής".⁵⁷⁰ Το απόσπασμα είναι σύμφωνο με την διδασκαλία του Hegel, αν και ο τελευταίος δεν χρησιμοποιούσε συστηματικά τους όρους "θέση", "αντίθεση", "σύνθεση" που του αποδίδονται, και αυτούς που αργότερα διαδόθηκαν στην Γερμανική ως "Spirale in der Entwicklung", "Entwicklungsspirale" ή πιο απλά

⁵⁶⁴ Σ.Α. Καρανικόλας (έ.α.) σ. 422(2). Υποτίθεται η εξέλιξη άβοράσω > αοράσω > άβοράσω > βοράσω.

⁵⁶⁵ Αυτή τη φορά όχι το /γ/, όπως και το "φόος" όχι το /β/. Ο λόγος για κάτι τέτοιο θα πρέπει να αναζητηθεί σε περαιτέρω έρευνα. Αναφορικά με το "φόος", κάνει εντύπωση η αντίστροφη εξέλιξη στην PR [awa]. Πβ. Corpus, λ. 'agua'.

⁵⁶⁶ Drachman 1980: 10 ("pendulum situation", "pendulum effect"). 17("as in a pendulum"). Ο D. πάντως, είναι επιφυλακτικός τόσο στην εν λόγω μελέτη του όσο και γενικά σε προσεγγίσεις της φύσεως που αναπτύσσονται στην παρούσα διατριβή. Πιο πρόσφατα ο Bichakjian παρατήρησε: "Among the cyclical changes one may distinguish at least two types, the *pendular* type and the *recursive* one. In both cases a given linguistic feature appears periodically in a given language, but the two processes are different: the first is one of reversal, the second of substitution" (1990: 37[2], οι υπογραμμίσεις δικές μου).

⁵⁶⁷ Σπουδαστήριο Γλωσσολογίας, Αθήνα, 14 Ιαν. και 4 Φεβρ. 2000. Ο D. αποστασιοποιήθηκε από τα δικά του "γραμμένα προ εικασίας", παρατηρώντας ότι η εν λόγω μελέτη είναι "too clever".

⁵⁶⁸ Πβ. Anttila 1989: 153(715).390(22.4) κεξ.402(23.4) κεξ.

⁵⁶⁹ Για αυτά που εννοώ πβ. το άρθρο των Sir Gaven de Beer με Andrée Tétray στην ΠΛΜΠ, 23, 1986, 1996: 297-305. Για τα βιολογικά θέματα πβ. Anttila 1989: 189 (22.1) κεξ. Το θέμα της εξέλιξης απασχολεί και τον Chomsky, ο οποίος προβληματίζεται έντονα τόσο με τις φυσικές επιστήμες όσο και με την βιολογία. Στο πρόσφατο βιβλίο του διαλαμβάνει όχι μόνο περί εξελίξεως γλώσσας και εγκεφάλου αλλά και περί της εξελίξεως γενικότερα (2000: 73-4 κ.α.).

⁵⁷⁰ J.G. Droysen, *Historik. Vorlesungen über Enzyklopädie und Methodologie der Geschichte*. 1937: 267-8 (πρώτη έκδοση: *Grundriß der Historik*, 1868).

"Spiralentwicklung". Όπως φαίνεται, ο ελληνικός όρος "ελικοειδής εξέλιξη" είναι απόδοση του τελευταίου.⁵⁷¹

Όταν ο Droysen εξέδωσε το βιβλίο του ήταν έντονος ο προβληματισμός γύρω από τον δαρβινισμό, τα εξελικτικά ζητήματα στην βιολογία αλλά και τις σχέσεις γλώσσας και βιολογίας καθώς επίσης την Πρωτογλώσσα (Ursprache) μέσα από τη συμβολή ερευνητών όπως οι Schleicher, Haeckel και Bleek.⁵⁷² Ήταν η εποχή που διατυπώθηκε η άποψη ότι, εφόσον η γλώσσα είναι αντικείμενο της φύσης, η γλωσσολογία είναι θετική επιστήμη. Η σκέψη αυτή απασχολεί τους ερευνητές μέχρι και σήμερα.⁵⁷³

Η μηχανική προσέγγιση του Schleicher και της εποχής του έχει ξεπεραστεί⁵⁷⁴, ωστόσο ο γερμανόφωνος χώρος, αντίθετα με τους Αγγλοσάξωνες⁵⁷⁵, δίνει την εντύπωση πως συνέχισε να καλλιεργεί την ιδέα. Ο Fourquet ο οποίος επηρέασε άμεσα τον Martinet ως προς την επαλληλία affaiblissement-renforcement, ομολογεί ότι πήρε την ιδέα από τον Γερμανό φωνητικό A. Schmitt (1956: 1).

Το ενδιαφέρον βιβλίο του H.M. Müller, που εξετάζει την γλώσσα με την προοπτική της εξέλιξης, δείχνει ένα σύστημα συνεχιζόμενης κυκλικής γραμμής (βλ. Παράρτημα I της διατριβής) και το ονομάζει "Entwicklungsspirale". Το σπειροειδές παρακολουθεί την βιολογική εξέλιξη από το στάδιο των ιχθύων έως αυτό των πτηνών και περιλαμβάνει διάστημα πάνω από 400 εκατομμυρίων χρόνων (1990: 16, πβ. σ. 77). Θα μπορούσαμε να το αποκαλέσουμε "έλικα της εξέλιξεως". Το σχήμα έχει παρθεί από τον W. Zimmermann στο έργο του οποίου απαντούν ακόμη δύο εναλλακτικές έλικες.⁵⁷⁶ Η οντογονία (Lebenskreis, Ontogenie) παραλληλίζεται από τον Müller με την γλωσσική *συγχρονία*, ενώ η φυλογονία ή φυλογένεση (Phylogenie) με την γλωσσική *διαχρονία*.⁵⁷⁷ Ο Müller προσθέτει ότι η αρχή της εξέλιξης (Evolution) είναι παρούσα στην κάθε έκφανση των κοσμικών ανελιξεων, απαντά στον χώρο και τον χρόνο και χαρακτηρίζει επίσης όλες τις διαδικασίες που προσδιορίζουν τον άνθρωπο (1990: 21). Τέτοιες ερμηνείες φέρουν το όνομα "Kreislauftheorie". Ο όρος "Kreislauft" /κυκλική διαδρομή/ είναι παλαιός, απαντά στο έργο του Grimm και επίσης στην γλώσσα της φιλοσοφίας.⁵⁷⁸

Πιθανώς, οι αναζητήσεις της παρούσας διατριβής ενισχύονται από παρατηρήσεις που αφορούν στον μορφολογικό χώρο. Έτσι ο Crowley, εξετάζοντας μη ΙΕ γλώσσες,

⁵⁷¹ Ο Φιλοσοφικός Άτλαντας' των Kunzmann et al. (1991: 165, λ. Hegel) δείχνει ανάλογο σχήμα ως απεικόνιση στην πραγματεία "Η φαινομενολογία του πνεύματος". Βλ. Παράρτημα I της παρούσας διατριβής και ανακοίνωση του γράφοντος (εν: Αγγουράκη κ.ά. 2001: 374-80, κυρίως σ. 378). Πβ. επίσης την μελέτη του Χριστίδη (εν: Χριστίδης 2001: 21-52) όπου αναφέρονται οι Hegel (σ. 35) και Chomsky (σ. 37).

⁵⁷² Πβ. την εισαγωγή του J.P. Maher (εν: Koerner 1983: XVII-XXXII), όπου διασαφηνίζεται επίσης η σχέση του Schleicher με τον Darwin και τον δαρβινισμό. Σχετική είναι η μελέτη του W. Streitberg (*IF* 7, 1897: 360-72). Για τη σχέση Schleicher - Haeckel πβ. E.F. Koerner (ZVS, 95, 1, 1981: 1-21). Πιο γενικά γράφει ο Bailey 1996: 245.249. Από την ελλ. βιβλιογραφία πβ. Χαλαμαπάκη (*ΓΒΑ* 9A, 1988: 299).

⁵⁷³ Martinet 1981: 18-9(1.4), J.P. Maher εν Koerner 1983: XXVI-XXXII, Lieberman 2000: 15). Και οι Dingwall (1988) και Ruhlen (1994) διαλαμβάνουν περι το δαρβινισμό και της εξελίξεως, ο πρώτος π.χ. στις σσ. 276(11.1) κεξ., ο δεύτερος στις σσ. 9 κεξ. Τελευταίως για το ίδιο θέμα: Carstairs-McCarthy 1999: 249-50(2) και Chomsky 2000: 163. Άλλες λεπτομέρειες επίσης στους Bailey 1996: 248 και Σ.Α. Τσοχατζίδης (εν: Χριστίδης 2001: 77-86).

⁵⁷⁴ Jakobson 1962: 218(XI), "clichés quasi-darwinistes" (= ιδ. εν: Troubetzkoy 1949: 334, XI, με γλώσσα λίγο διαφορετική και πιο ήπια).

⁵⁷⁵ Ο μόνος αγγλικός τίτλος που έχω υπόψη μου είναι το βιβλίο του Maisels, ο οποίος γράφει για "spirals to the future" και για "an ever widening spiral" αντιστοιχώς (1999: 27, 29), μολονότι ο Jenkins (2000: 157-8, 257) αναφέρει "generative" και "Fibonacci spirals".

⁵⁷⁶ Ο Z. υποστηρίζει την ιδέα για το ελικοειδές σχήμα εξέλιξης των οργανικών όντων στη Γη, *Die Evolution. Die Geschichte ihrer Probleme und Erkenntnisse*, 1953: 4-6).

⁵⁷⁷ Müller 1990: 244. Μερικοί άλλοι που προσεγγίζουν την έννοια είναι οι Crystal 1991: 242.264, 1997: 268.294, Anttila 1989: 113(6.6).393(22.7), Dingwall 1988: 276(11.1), Jenkins 2000: 13.97.141.187, Σ.Α. Τσοχατζίδης εν: Χριστίδης 2001: 68-76, και Δ. Κατή αυτ. σσ. 94-101).

⁵⁷⁸ Βλ. π.χ. R. Goll, *Der Evolutionismus. Analyse eines Grundbegriffs neuzeitlichen Denkens*, 1972: 42-3. Αναφορικά με την φιλοσοφία πβ. μεταξύ άλλων Kunzmann et al. 1991: 44.45+.

καταλήγει σε συμπέρασμα που συμπίπτει με τις ανωτέρω αντιλήψεις: "There is a tendency for languages to change typologically according to a kind of cycle. Isolating languages tend to move towards agglutinating structures. Agglutinating languages tend to move towards the inflectional type, and finally, inflecting languages tend to become less inflectional over time and more isolating" (ακολουθεί κυκλικό σχήμα με τα τρία στάδια των απομονωτικών, συγκολλητικών και κλιτών γλωσσών) (1992: 136[7.1]).⁵⁷⁹ Όμοια βλέπει την εξέλιξη στον χώρο των ΙΕ γλωσσών ο Erhart. Η εξέτασή του καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η μορφολογική εξέλιξη είναι "κυκλική", υποστηρίζοντας την ερμηνεία που η παρούσα διατριβή προτιμά να ονομάζει "ελικοειδή" (1993: 98[7.4]).

Λαμβάνοντας υπ' όψιν τα ανωτέρω, θα διαφωνούσα με την παρατήρηση του Lieberman ο οποίος γράφει ότι "η εξέλιξη δεν έχει κατεύθυνση" (1998: 150). Οι διαπιστώσεις αυτής της φιατριβής αλλά και οι αναφερθείσες παρατηρήσεις είναι αντίθετες. Μάλλον θα ήταν παράξενο εάν η γλωσσική ή οποιαδήποτε άλλη εξέλιξη ήταν τυχαία ή αν υπέκειτο σε κανόνες που θα αποτελούσαν εξαίρεση από τους γενικότερους νόμους που διαπιστώνουν αρκετοί ερευνητές. Αντίθετη είναι όμως και η γνώμη του Bichakjian καθώς και πολλών άλλων.⁵⁸⁰

Το μορφολογικό και το σημασιολογικό επίπεδο είναι το αντικείμενο της μελέτης της Lewandowska-Tomaszczyk (1992). Θεωρώ ότι το κείμενό της έχει αρκετή σημασία για την παρούσα έρευνα διότι δεν προσεγγίζει μόνο την γλωσσική μεταβολή μέσα από την *δυναμική* της αλλά είναι η ανάλυση που πιο ρητώς από όσες έχω υπόψη μου συγκρίνει την γλωσσική μεταβολή με το σχήμα του ελικοειδούς. Με βασικό διάγραμμα του Laszlo το οποίο ονομάζει "Helix model of language change" (βλ. Παράρτημα Ι), διαπιστώνει, εκτός από την "βασική" helix, και άλλα τροποποιημένα σχήματα. Ως συνιστώσες σημειώνει τα "equilibrium, disturbance, disequilibrium, compensation phase". Όλα αυτά θυμίζουν τόσο τον Hegel όσο και το έργο του Martinet αν και η ίδια δεν αναφέρει το όνομά τους. Πραγματεύεται ακόμη την *φυσικότητα*, τις *ιεραρχίες της φυσικότητας* και *βιολογιστικά* ζητήματα (1992: 229 κεξ.). Πιστεύω όποια γνώμη και αν έχει κανείς αναφορικά με τις κλασικές γερμανικές αντιλήψεις για την ιστορία και με κάποιες σχετικές συνεισψεις αυτών, παρατηρήσεις όπως *εναλλαγές ισχυρών* και *ασθενών αρθρώσεων* (Donagan - Stampe, τμήμα 4.1) ή όπως οι σχετικές παρατηρήσεις του Martinet ενθαρρύνουν τις αναζητήσεις για κάποιες υποκείμενες κινητήριες δυνάμεις. Πιθανώς αξίζει να γίνουν παρόμοιες προσπάθειες με αυτές της Lewandowska-Tomaszczyk και στον φωνολογικό χώρο.

Η μόλις αναπτυχθείσα προοπτική της εξέλιξης είναι κατά την γνώμη μου συναφής με τον προβληματισμό που θίχθηκε ανωτέρω: η γλωσσολογία είναι οιοειθική επιστήμη. Για μερικούς είναι ή θα έπρεπε να είναι (Chomsky) καθαρά θετική επιστήμη: πρόκειται για το "πρόβλημα της ενοποίησης" (unification problem), λύση του οποίου επιχειρήθηκε πρόσφατα από τον Jenkins. Το κεφάλαιο "Εξέλιξη της γλώσσας" εναρμονίζεται, κατά την γνώμη μου, καλά στα ανωτέρω καθώς βρίσκει στοιχεία που συνδέουν τις γλωσσικές εξελίξεις με κάποια ευρύτερα σχήματα (Jenkins 2000: 144 κεξ.).

Τελευταίως υπέπεσε στην αντίληψή μου το βιβλίο του Costa το ερευνητικό έργο του οποίου αφιερώνει μερικές σελίδες στην καταγωγή της συνείδησης αλλά και της ανθρώπινης γλώσσας. Αν και δεν δίνει στην εξέλιξη το σχήμα που προτείνεται στην

παρούσα διατριβή, αποδέχεται μια "εξελικτική συνέχεια" (continuum evolutivo). Στην προσέγγισή του η ανθρώπινη συνείδηση είναι προϊόν της γλώσσας, ενώ οι δύο παράγοντες, συνείδηση και γλώσσα μαζί, αποτελούν μέρος μιας διαδικασίας "ολοκληρωτικής κατακόρυφης βιολογικής προσαρμογής" (adattamento verticalmente integrato (1998: 175.176.179.180.195+). Κάτι τέτοιο θυμίζει τις απόψεις του Carstairs-McCarthy (ό.π.) αλλά και του Müller (1990: 230[2]).

Οι ομοιότητες μεταξύ βιολογικών και γλωσσολογικών φαινομένων είναι λοιπόν μάλλον αναμφισβήτητες.⁵⁸¹ Πιστεύω ότι οι θετικές επιστήμες και η φιλοσοφία είναι σε θέση να δώσουν απάντηση στο γιατί ανταποκρίνεται στις πιο γενικές εξελικτικές κινήσεις ακριβώς το σχήμα του ελικοειδούς, τόσο στον χώρο των φυσικών και των βιολογικών ή κοινωνικών εξελίξεων όσο και σε δύο τουλάχιστον επίπεδα της γλώσσας (φωνολογικό, μορφολογικό).

Την φωνολογική όμως εξήγηση της αποκλειστοποίησης των /b d g/ στην Ελληνική πρέπει, κατά την γνώμη μου, να εντοπίσουμε στην από κοινού δράση των *Κινήσεων Σχετικής Ισχύος*, οι οποίες, όπως πιστεύω, ακολουθούν το γενικό σχήμα της εξελίξεως και της έλξεως των υποδοχών ή των κενών θέσεων (με άλλη διατύπωση, των *δομικών πιέσεων* σε μορφή Τάσεως προς Συμμετρία). Οι ΦΣΙ-κινήσεις, καθώς φαίνεται *καθολικές*, δρουν σε όλες τις γλώσσες και η έκβαση είναι οι εκάστοτε αλλαγές ως άθροισμα των εκάστοτε πιέσεων της κάθε γλώσσας. Στην περίπτωση της Ελληνικής οι κινήσεις αυτές, που άλλωστε *ενώνουν* την Ελληνική καθ' όλη την διαχρονική συνέχειά της, βρήκαν ισχυρούς "συνεργάτες" στον παράγοντα των κενών θέσεων. Έχοντας καταληφθεί αυτές οι θέσεις ("συμπλήρωση της συμμετρίας"), μάλλον *πολύ πρώιμα*, δημιουργήθηκε ένα φωνολογικό σύστημα όπως φαίνεται ανθεκτικό. Χωρίς τον παράγοντα των κενών θέσεων οι ΦΣΙ-κινήσεις πιθανώς θα είχαν περιοχώσει και η ΚΝΕ θα έδειχνε μια εικόνα που πιο πολύ θα έμοιαζε με νεοελληνικές διαλέκτους που παρουσιάζουν τύπους με χασμωδίες όπως το "άαπη". Ασφαλώς, ενώ το σύστημα είναι σταθερό, δεν πρέπει συγχρόνως να αγνοήσουμε την *έντονη κινητικότητα* του. Η φύση των δύο αυτών εκφάνσεων του συστήματος είναι διαφορετική και δεν έρχονται σε σύγκρουση αναμεταξύ τους. Η πρώτη οφείλεται στην *pattern congruity*⁵⁸², την άρτια κατανομή εντός του φωνολογικού προτύπου, η δεύτερη στην *αέναη ΦΣΙ-κινητικότητα* που φαίνεται πως πραγματώνεται σύμφωνα με αρχές που τοποθετούνται με βάση μια κινητήρια δύναμη ευρείας φιλοσοφικής εκδοχής.

Θα ήθελα να υπενθυμίσω στο σημείο αυτό ότι η ανωτέρω έρευνα λαμβάνει υπόψη της, με λίγες εξαιρέσεις, τα *ενδοχηρικά περιβάλλοντα*. Αυτό σημαίνει ότι εάν, δίπλα στις συμφωνικές αλλαγές όπως συράνωση, προστριβοποίηση κτλ., επέλθουν επίσης φωνηεντικές αλλαγές, η γενική πορεία των εξελίξεων της ανωτέρω εικόνας μπορεί να αλλάξει. Η *φιλοσοφία* τέτοιων φωνολογικών μεταβολών δεν πρέπει όμως να είναι διαφορετική, δηλ. οι αρχές της ΦΣΙ πιστεύω ότι θα συνεχίζουν να υφίστανται. Είναι σαφές πάντως ότι θα χρειασθούν νέες αναλύσεις.

5.7.2. Προβλεψιμότητα

Καθώς δεν ήταν κύριος στόχος μου η έρευνα της ισχυροποίησης, ένας λόγος της μικρότερης αριθμητικής αντιπροσώπευσης αυτής μπορεί να ήταν το ενδιαφέρον για την αποκλειστοποίηση και τις συναφείς διαδικασίες. Κατά την άποψη των Lass (1984: 178[8.3.1]) και Crowley (1992: 39[2.1]) μεταξύ άλλων, η απισχυροποίηση είναι πιο "φυσική" και εκδηλώνεται πιο συχνά. Εάν η διαπίστωση αληθεύει, μέχρι να γίνει συστηματικότερη εξέταση αλλά και μια πιο ανεπτυγμένη κλίμακα σχετικής ισχύος, θα πρότεινα να υποθέσουμε ότι η ισχυροποίηση λειτουργεί μέσα από οιοειθικά "κουρδίσματα".

⁵⁸¹ Πβ. Anttila 1989: 390[22.2].391(22.5), Η.Α. Κούβελα (εν' Χριστίδης 2001: 62-7) και Σ.Α. Τσοχατζίδης (αυτ. σσ. 68-76).

⁵⁸² Πβ. Lass 1984: 25-7(2.6) και Hock 1986: 162-4(8.5).

⁵⁷⁹ Στη σ. 140 προσθέτει ότι μεταξύ isolating και agglutinating μεσολαβεί "phonological reduction", μεταξύ του δεύτερου και inflecting ενεργεί "morphological fusion", και τέλος, μεταξύ του τελευταίου και του isolating, εμφανίζεται "morphological reduction". Το σχήμα ονομάζει "typological cycle", και τις διαδικασίες χαρακτηρίζει "transformation from one type to another".

⁵⁸⁰ Πβ. την άποψη του Bichakjian 1990: 48(5) και του Anttila 1989: 390-1(22.4). Ο πρώτος (1997: 40-1) συνηγορεί με σθένος υπέρ της *παράλληλης βιολογικής εξέλιξης του ανθρώπου και εξέλιξης της ανθρώπινης γλώσσας*. Ο G. Gyöfi εκφράζεται παρομοίως (εν' Blench - Spriggs 1997: 47-8). Οι Α. και R. McMahon που συνεξετάζουν παράγοντες βιολογίας και γλωσσολογίας, διαπιστώνουν: "These factors also reduce the likelihood of change being random" (2000: 69). Για την γλωσσική εξέλιξη γενικότερα, πβ. ακόμη Martinet 1975: 6 κεξ.

Μ' αυτό εννοώ την ρύθμιση ενός ρολογιού παλαιού τύπου που το κουρδίζουμε πριν σταματήσει, και που μετά, λειτουργεί ομαλά για μεγάλο χρονικό διάστημα. Πρέπει όμως να ερευνηθεί η φύση του κάθε "κουρδίσματος". Δείγμα για κάτι τέτοιο δεν θα είναι μόνο λ.χ. το λήμμα "Άνδρα" (πβ. όμως την πρότασή μου για τα αντίστοιχα μυκηναϊκά φαινόμενα στην Παρέκβαση I). Υπάρχουν επίσης σύγχρονα παραδείγματα. Στη σημερινή Κυπριακή απαντούν δύο υποκοριστικά του *Ευριπίδης*: "ρίδης" και "ρίπης".⁵⁸³ Αντί για ένα "ρίδης", που θα ήταν σύμφωνο με τις προβλέψεις της ΦΣΙ, πραγματώνεται "άλμα" (skip). Το φαινόμενο χαρακτηρίστηκε "προφύλαξη". Αν αποδεχόμαστε την ύπαρξη των κυκλικών σχημάτων και των "κουρδισμάτων", αυτή εξέλιξη θα μπορούσε να είναι "άλμα προς τα εμπρός" (και όχι προς τα πίσω σε σχήμα εκκρεμούς). Αν προτιμήσουμε γλώσσα πιο φωνολογική, μήπως μπορεί να χαρακτηριστεί αυτή η κίνηση "modular potentiation"; Η "modular derpotentiation" συμβαίνει, στην θεωρία του Foley, όταν το πιο ισχυρό τεμάχιο, ενώ υποχρεούται να υποστεί περαιτέρω ισχυροποίηση, μεταβάλλεται στο πιο ανίσχυρο τεμάχιο του συστήματος (Foley 1977: 108.123.126, Trask 1996: 225). Η θεωρητικά επιτρεπτή "modular potentiation" δεν απαντά στο έργο του Foley, ενώ απαντά το potentiation ως συνώνυμο του strengthening (1977: 108.144). Θα πρέπει να μείνει ανοικτό το ερώτημα αν το φαινόμενο μπορεί να συσχετισθεί και με την Αρχή Προτεραιότητας των Donegan - Stampf. Τα αίτια όμως, όπως τόνοισε ο Martinet πολλές φορές, είναι πάντοτε σύνθετα. Στην Κυπριακή υπάρχουν ακόμη δύο παρόμοια υποκοριστικά: "ρόρις" (Προκόπης), και "ρερύ" (Ευτέρπη) (Drachman κ.ά. έ.α.). Και τα δύο έχουν μια φωνητική μορφή, που, ως *δύτηρη πίεση*, μπορεί κατά την γνώμη μου να επηρέασε το "ρίπης". Το τελευταίο, όπως προβλέπεται από το σύστημα, ενδέχεται ξανά να ξεκινήσει να "κατεβαίνει" τα σκαλοπάτια της κλίμακας ΦΣΙ. Δεν αποκλείεται να προχωρήσει αυτή τη φορά μέχρι και το βαθμό του "*ρίις". Αν θα γίνει κάτι τέτοιο ή όχι μπορεί να υπολογισθεί μόνο στο θεωρητικό επίπεδο, διότι δεν είναι δυνατόν να προβλέψουμε όλες τις μελλοντικές πιέσεις που συνθέτουν την αιτιότητα μιας μεταβολής και αυτό επειδή η γλώσσα επηρεάζεται και από εξωγλωσσικούς παράγοντες. Οι γενικές τάσεις της εξέλιξης είναι προβλέψιμες, αλλά οι συγκεκριμένες πορείες προβλέπονται πολύ πιο δύσκολα.⁵⁸⁴

5.7.3. Ο ρόλος του τόνου

Οι φωνολογικές παραστάσεις του Corpus αναγράφουν με συνέπεια τις τονιζόμενες και μη συλλαβές. Όπως προέκυψε, στο βαθμό τουλάχιστον που αυτή η έρευνα εξετάζει τα δεδομένα, ο τονισμός πρέπει να έπαιζε υποδεέστερο ρόλο στην διαδικασία της αποκλειστοποίησης. Επίσης, τα επιμέρους φωνολογικά εγχειρίδια που συμβουλευθήκα συνήθως δεν δίνουν σημασία στον τονισμό.⁵⁸⁵ Τις ίδιες διαπιστώσεις έκανα διαβάζοντας τα θεωρητικά έργα αναφορικά με την διαχρονολογία διάστασης. Ούτε οι Hock (1986: 21[2.1.11], 97-106[5.4]), Anttila (1989: X-XIV[0.3-5]) και Maher (εν: Koerner 1983: XXXI), που ασχολούνται με υπερτεμαχιακά στοιχεία και θέματα τονογένεσης, γράφουν κάτι που να επηρεάζει τα συμπεράσματά μου.

Αυτό το πόρισμα συνάδει ικανοποιητικά με την διαπίστωση ότι μπορούμε να υποθέσουμε φαινόμενα απισχυροποίησης των εμφρακτικών ήδη από την εποχή των πρώτων τεκμηρίων του ελληνικού γραπτού λόγου. Η έκταση της Ελληνικής καλύπτει

⁵⁸³ Drachman et al. 1999: hand-out, p. 3, G. και A.M. Drachman κ.ά. Ev: Αγγουράκη κ.ά. 2001: 492(3.3.2).

⁵⁸⁴ Πβ. Hock 1986: 638-9 (20.5) για προβλήματα της προβλεψιμότητας και μη. Σημειώτεον ότι ο H. αντιφάσκει εδώ. Βλ. τις σσ. 83-4 (5.2), όπου αναπτύσσει την έννοια της προβλεψιμότητας. Για περισσότερες παρατηρήσεις γύρω από την προβλεψιμότητα γενικά πβ. τους Hyman 1975: 91-3(3.4.1), 177-8(5.2.6.2), Martinet, in: *Italic and Romance*. Ed. by H.J. Izzo, 1980: 230-1, Lass 1984: 25 (2.6), Anttila 1989: 259 (11.25), 333(17.9). Ως προς τις δυνατότητες της φωνολογίας της κυβέρνησης, η Pagoni (1993: 11) είναι κατηγορηματική: "Modern Greek phonological variation is in fact wholly predictable".

⁵⁸⁵ Έτσι, μεταξύ άλλων, ο Hyman 1975: 63(3.1.2).

δύο τονικές εποχές: αυτές του *μουσικού* και του *δυναμικού* τονισμού. Οι πιο παλιές ενδείξεις της αποκλειστοποίησης εμπίπτουν σαφώς στην εποχή του μουσικού τονισμού. Είναι γνωστό ότι οι τονικές περιοχές δεν ήταν απόλυτες: κάποιος βαθμός δυναμικού τονισμού προσιδίαζε και στον μουσικό, και αντίστροφα, ο μεταγενέστερος δυναμικός εμπειρίας επίσης κάποιου βαθμού μουσικού τονισμού. Με άλλα λόγια, το χαρακτηριστικό που κυριαρχεί κάθε φορά υποτάσσει το άλλο, χωρίς να το εξαφανίσει τελείως. Στο βάθος που πραγματοποιήθηκε η έρευνά μου δεν φαίνεται να επηρέασαν όποιες τονικές εξελίξεις όποια ΦΣΙ-κίνηση. Επομένως, η παρούσα Ανάλυση δεν είναι σε θέση να αποδεχθεί την ερμηνεία του Grammont που έχει εναφερθεί ανωτέρω. Το ίδιο πρέπει να λεχθεί αναφορικά με την άποψη του Seiler που προτείνει ερμηνεία για την απαλοιφή των /β δ γ/ σε νεοελληνικά ιδιώματα. Όπως παρατηρεί και ο ίδιος η ανάλυσή του χρησιμεύει πιο πολύ να επισημάνει τα καθήκοντα της έρευνας παρά να προσφέρει λύσεις. Επειδή εξετάζει *περιορισμένο υλικό* στην καλύτερη περίπτωση μπορούμε να έχουμε υπόψη μας *δύτηρη πίεση* (υποδεέστερο ρόλο του τονισμού), η φύση της οποίας μένει να ερευνηθεί διεξοδικά.

Δεν αποκλείεται όμως σε πιο προχωρημένο στάδιο, σε συνεργασία με την αυτοτεμαχιακή φωνολογία, αρχικώς αναπτυχθείσα για να ερμηνευτούν ακριβώς τα τονικά φαινόμενα, και με άλλους κλάδους, όπως η φωνολογία επιτονισμού (intonational phonology), η έρευνα να καταλήξει σε νέα αποτελέσματα.⁵⁸⁶

5.7.4. Συνέχεια και ασυνέχεια

Εάν στην παρούσα διατριβή υποστηρίχθηκε η *ενότητα* και το *συνεχές*, αρμόζει πιστεύω να αφιερώσω λίγα λόγια και στην διαλεκτική κατανομή της Ελληνικής και της γλώσσας ως φαινομένου. Υποθέτω ότι πρέπει να φαντασθούμε την διαμόρφωση τέτοιας κατανομής ως την διάσπαση ενός (στην ουσία *ενιαίου*) δυναμικού σώματος που κινείται σύμφωνα με *προκαθορισμένους κανόνες*, τόσο ως ενότητα, όσο και ως διασπασμένη οντότητα, που συνεχίζει τις ίδιες κινήσεις μέσα από τα μέλη της που είναι πλέον συγγενείς νέες οντότητες. Η εκάστοτε διάσπαση οφείλεται σε εδαφικούς (αρκεί μια ματιά στον χάρτη της Ελλάδας για να πεισθούμε πόσο σημαντικό είναι αυτό το στοιχείο!), ιστορικούς, πολιτικούς, πολιτιστικούς, θρησκευτικούς κτλ. παράγοντες και είναι *αναπόφευκτη*, αφού οι συνθήκες είναι διαφορετικές και αλλάζουν σύμφωνα με δικούς τους κανόνες και με το πέρασμα του χρόνου. Το μέχρι τότε και σε ποιες περιπτώσεις μιλάμε ακόμη για διαλέκτους ή από κάποια στιγμή για διαφορετικές γλώσσες εξαρτάται από τις ανωτέρω συνθήκες. Η Ελληνική ανήκει στις σπάνιες περιπτώσεις όπου ποτέ δεν έγινε διάσπαση σε δύο ή περισσότερες συγγενείς γλώσσες, ενώ, παράλληλα, στην ιστορία της δεν διαμορφώθηκε μια ενιαία κοινή γλώσσα που να καθιστά τελείως περιττές τις διαλέκτους ή να θέτει τουλάχιστον σε άμεσο κίνδυνο την ύπαρξη των άλλων διαλέκτων.⁵⁸⁷

⁵⁸⁶ Πβ. Grammont 1971: 170. Για τις σχέσεις μουσικού και δυναμικού τονισμού βλ. Μπαμπινιώτη 1985: 26(45), 28(51) και Allen 1987: 131 κεξ. Για τα νεοελλ. ιδιώματα πβ. Seiler 1958: 232-4 και Niehoff-Panagiotidis 1994: 383-4(104) ο οποίος παραδέχεται τις απόψεις του S. ενώ στη σ. 366 εκφράζει αμφιβολίες.

⁵⁸⁷ Πβ. Lejeune 1948: 60, Hock 1986: 380-1(14) και Meier-Brügger 1992 I: 79-80 (με βιβλιογραφία).

"the ultimate causes still elude us"?⁵⁸⁸

6. ΕΠΙΛΕΓΟΜΕΝΑ

Δεν θα ήταν ορθό αν απέρριπτε κανείς την αρνητική διαπίστωση του Szemerényi αλλά και ούτε, κατά την γνώμη μου, θα ήταν ορθό αν κρίναμε ότι δεν επιτρέπεται η χρήση του ερωτηματικού στο αξίωμα στην επικεφαλίδα αυτού του τμήματος. Δεν πρέπει να ξεχνούμε ότι πέρασε αρκετός καιρός όχι μόνο από την εποχή της κρίσης του Szemerényi αλλά και από αυτήν της πολύ πιο ενθαρρυντικής παρατήρησης της Aitchison (βλ. τμήμα 1.5.6). Κάποιες σκέψεις και κάποια συμπεράσματα της παρούσας διατριβής ίσως μπόρεσαν να προσθέσουν κάτι στο ερώτημα του γιατί των γλωσσικών μεταβολών και συγκεκριμένα των κινήσεων ισχυροποίησης-αποϊσχυροποίησης, οι οποίες, όπως πιστεύω, αποβαίνουν κλειδί για την ερμηνεία της αποκλειστοποίησης.

Θα ήθελα να θίξω παρακάτω, με κάθε επιφύλαξη, κάποιες λεπτομέρειες που θεωρώ σημαντικές για τις αναζητήσεις αυτής της διατριβής και οι οποίες θα τους δώσουν ίσως διαχρονική έκταση.

Η σκέψη ότι η ινδοευρωπαϊκή μητέρα γλώσσα θα είχε "πνευματώδη"⁵⁸⁹ είναι παλαιά. Για τα /p/ και /d/ στην ΙΕ έκανε λόγο ο Brugmann ήδη το 1886⁵⁹⁰. Οι απόψεις αυτές κινούνταν στα πλαίσια της κλασικής ιστορικοσυγκριτικής γλωσσολογίας. Το 1932, ο Kretschmer, υπό το φως των νέων δεδομένων της Χεττιτικής και της Τοχαρικής έκανε νέα προσπάθεια ερμηνείας της προβληματικής λέξεως "χθών", παραλληλίζοντας τον τύπο με το φρυγικό "Γδανμαα". Πρότεινε την ερμηνεία "Χθών Μά" /Μητέρα Γη/. Στην προσπάθεια λαμβάνονται υπ' όψιν και τα Mediae Aspiratae (1932: 65-6). Ο Kretschmer δεν γράφει για αποκλειστοποιημένα, η συμβολή του όμως έδωσε αφορμή στον Brandenstein να εξετάσει το ζήτημα των "Guttural + Dental" και "Guttural + Spirant". Ως αποτέλεσμα ο Brandenstein υποθέτει οκτώ ΙΕ ρίζες με /p/ και τέσσερις με /d/. (1936: 28-9).⁵⁹¹ Ο Prokosch υποστήριξε ότι τα ΙΕ *bh dh gh* πρέπει να ήταν άηχα πνευματώδη χαλαρής προφοράς (voiceless spirants in lenis pronunciation) και πρότεινε την δήλωση φ θ χ αντί αυτής του Brugmann που είχε καθιερωθεί γενικά (1939: 40-1[f.g.h.3]). Η ιδέα του όμως δεν είχε ιδιαίτερη απήχηση. Ο Merlingen επανεξετάζει το ζήτημα σε εκτενή εργασία και απορρίπτει την ύπαρξη των αποκλειστοποιημένων στην ΙΕ. Αποδέχεται μόνο τα /s/ και /z/ ως "ανακουφιστικά πνευματώδη" /Erleichterungsspirant/. Αυτό σημαίνει ότι στα δυσπρόφερα συμπλέγματα *tk-, dhgh-*, κτλ., τα οποία προήλθαν ως αποτέλεσμα εξαφάνισης φωνηέντων (Vokalschwund), αναπτύσσονται *s* και *z* και δημιουργούν νέα συμπλέγματα ανάλογα με την κάθε γλωσσική ομάδα (1957: 49-52.59). Τέλος, ο Pisanì ο οποίος κάνει δική του υπόθεση που είναι πολύ κοντά στην δομική προσέγγιση, σκιαγραφεί ορισμένες φωνολογικές εξελίξεις οι οποίες θμιίζουν την αποκλειστοποίηση, χωρίς να χρησιμοποιεί αυτόν τον όρο. Έτσι λ.χ. στον χώρο των "medie" υποθέτει μια εξέλιξη σε /j/. Είναι επίσης επικερής απέναντι στον Brandenstein (1961: 25.29[42]). Αξίζει ίσως να αναφερθούν ακόμη ο Fix (βλ. σημ. ανωτ.) και ο Peeters. Η προφορά του πρώτου, ο οποίος ακολουθεί τον Brugmann, έγκαιτα ίσως μόνο στην πιο "φωνολογική" τοποθέτηση του προβλήματος, ενώ ο δεύτερος υποστηρίζει ότι τα ΙΕ *bh dh gh* υπήρξαν "μη κλειστά" (no stops) και δεν ήταν "ούτε ηχηρά ούτε άηχα" (neither voiced nor voiceless), αφού η ηχηρότητα δεν ήταν φωνηματική, και προτείνει την δήλωση *bh, dh, gh* (1971: 3-4). Η "παλαιά σχολή" όμως δεν έλυσε αυτό το πρόβλημα οριστικά.

Σ' αυτό το σημείο θα ήθελα να ρίξω δοκιμαστικά μια σύντομη ματιά στο ινδοευρωπαϊκό υπόβαθρο υπό το πρίσμα της ΦΣΙ και να ερευνησω αν είμαστε σε θέση να συνδέσουμε την επαλληλία strengthening-weakening με εξελίξεις του ΙΕ επιπέδου και αν είναι δυνατόν ο εντοπισμός μιας "αρχής" αυτής της αλυσίδας (και να δούμε αν πράγματι πρόκειται για αλυσίδα), όσο σχετικές και αν πρέπει να θεωρηθούν έννοιες όπως "αρχή" και "τέλος".

Δuo λέξεις φαίνονται να είναι ιδιαίτερα κατάλληλες για να κάνουμε μια κατακόρυφη έρευνα: τα "λαός" και "λαγός/λαγώς". Αν ερευνησουμε την ετυμολογία της αρχαίας λέξεως "λαός" βλέπουμε στο ενδοφωνηεντικό περιβάλλον ένα διχειλικό προσεγγιστικό, το "δίγμαμα", που τεκμηριώνεται στα μυκηναϊκά κείμενα.⁵⁹² Πώς βρέθηκε αυτό το φώνημα εκεί; Η ετυμολογία της λέξεως είναι, σύμφωνα με όλα τα λεξικά προβληματική. Ίσως να είναι δάνειο. Η πιο πιθανή προσέγγιση θεωρείται αυτή με την

⁵⁸⁸ Szemerényi 1968(a):16 (χωρίς το ερωτηματικό).

⁵⁸⁹ Βλ. μεταξύ άλλων Hock (1986: 621-6(19.5.2), H. Hirt, *Handbuch der griechischen Laut- und Formenlehre*, 1912: 260-1, Schwyzler 1938: 326, Fix 1976: 31(34c).81-2(91), Hopper 1977: 60(III) κεξ.

⁵⁹⁰ Πβ. Bailey 1996: 279(2) όπου τα /p/ και /d/ του Brugmann χαρακτηρίζονται "unnatural" αφού ο Β. δεν λαμβάνει υπ' όψιν επίσης τα /f/ και /v/.

⁵⁹¹ Για το /p/ πβ.IEWI 875 *p̥s με τη σημασία 'αρκούδα'. Το DELG έχει *rk̥s (σ. 110) ενώ το GEW δεν αποκαθιστά καμιά ρίζα.

⁵⁹² "lawagetas" (γενικός διοικητής του στρατού): ra-wa-ke-ta (PY Un 718.9), ra-wa-ke-si-jo (PY Er 312.3)

ρίζα *le(i)- που σημαίνει 'κερδίζω', 'αποκτώ' (από δω και η ελλ. λέξη "λείω").⁵⁹³ Η συγγενής (κατ' άλλους πηγή του *λαός*) χεττιτική λέξη *lahha* - σημαίνει 'πόλεμος', ενώ το ελλ. "λαός" είχε την αρχική σημασία 'επιστρατευμένος λαός'. Η πιο πρόσφατη ερμηνεία (*EIEC*) υποθέτει ΙΕ **leh₂* (ΠΙΕ **leh₂*) και χεττιτική *lahha*. Η ρίζα πιθανώς να έληγε σε λαρυγγικό. Τα λαρυγγικά ερμηνεύεται ως σύμφωνο⁵⁹⁴ που ίσως αποτελούσε οργανικό συστατικό της ρίζας. Στον τύπο "λαός" το "α" ήταν μακρό (πβ. το "λήος" στην Ιωνική), άρα κάποιο ενδοφωνηεντικό σύμφωνο, συγκεκριμένα το λαρυγγικό, είχε σιγηθεί με απαλοιφή.⁵⁹⁵ Με την απαλοιφή θα διαμορφώθηκε δισθενές περιβάλλον (χασμαδία). Εικάζω πως η εμφάνιση του δίγαμμα πρέπει να ερμηνευθεί ως επένθεση/ανάπτυξη. Στην μετέπειτα εξέλιξη διαπιστώνουμε πάλι την απαλοιφή: φωνολογικά η σίγηση του "δίγαμμα" δεν διαφέρει ουσιαστικά από την απαλοιφή του /β/, π.χ. στο νεοελληνικό "διά(β)ολος". Μετά την φωνηματοποίηση της απαλοιφής, άρχισε να λειτουργεί η άλλη πλευρά του δισθενούς περιβάλλοντος. Αναπτύσσεται προσεγγιστικό και πάλι με αποτέλεσμα το μεσαιωνικό **laγός*/. Στην ΦΣΙ-προσέγγιση η επένθεση ερμηνεύεται ως ισχυροποίηση, η απαλοιφή ως απισχυροποίηση. Με αυτόν τον τρόπο η σίγηση του F στα κλασικά ελληνικά πρέπει να θεωρηθεί απισχυροποίηση⁵⁹⁶, η δε μεσαιωνική επένθεση ("λαγός"), πάλι ισχυροποίηση. Εάν η αλυσίδα **laHós*/⁵⁹⁷ → *laós*/ → *lawós*/ → *laγός*/" είναι σωστή αντιμετωπίζουμε μια εναλλαγή που δεν είναι άλλη από αυτήν που επισήμαναν οι Fourquet και Martinet: εναλλαγή των *affaiblissement-renforcement* ή *weakening-strengthening*. Για συστηματικούς λόγους, θεωρώ ότι είναι πολύ πιθανό πως το λαρυγγικό θα εμφανίστηκε ως αποτέλεσμα ισχυροποιητικής πίεσης. Μ' αυτήν την ερμηνεία, και η παρατήρηση "The derivative **leh₂*γός [...] would appear to be regionally restricted to Greek and Phrygian" (*EIEC* 31 [λ. Army]) αποδεικνύεται περιττή.⁵⁹⁸ Αφού τα φωνήματα που αναπτύσσονται είναι τρία διαφορετικά σύμφωνα (/h/ - /w/ - /γ/ κατά σειρά), είναι προφανές ότι δεν μπορούμε να υποθέσουμε τις μηχανικές μπρος-πίσω κινήσεις του "εκκρεμούς" μένει η ανωτέρω εναλλακτική ερμηνεία των ανοδικών ελικοειδών κινήσεων. Καθώς το αντικείμενο της διατριβής δεν είναι καθαρά ινδοευρωπαϊκό, δεν είναι δυνατή η περαιτέρω ανάλυση της ανωτέρω αλυσίδας και αυτής του μικρότερου κύκλου, με το "λαγός" που έγινε "λαός" (βλ. "λαοί" στο Corpus). Μέσα από μια "κατακόρυφη" διαχρονική θεώρηση, αν υποθετηθεί και η άποψη για τη συνεχή φύση της γλώσσας, κάνουν εντύπωση τα εξής: μια γενική απισχυροποίηση (*affaiblissement*), ακολουθούμενη από μια γενική ισχυροποίηση (*renforcement*), κατά την διατύπωση των Fourquet και Martinet, αναγκαστικά προϋποθέτει είτε μια άλλη προηγηθείσα ισχυροποίηση είτε μια "αρχική" ισχυρή κατάσταση. Πού μπορεί να ανιχνευθεί η "αρχή" αυτής της αλυσίδας;

Η μεγάλη κινητικότητα του /γ/ και προς τις δύο κατευθύνσεις της κλίμακα ΦΣΙ είναι αρκετά εμφανής. Ο ρόλος των /γ/ και /g/ είναι γνωστός και στην σχετική βιβλιογραφία. Ο Foley παρατηρεί ότι η τάση του /g/ να αποκλειστοποιείται είναι έντονη (1977: 28).⁵⁹⁹ Θα ήθελα, με αυτήν την αφορμή, να προσθέσω κάτι που ενδεχομένως έχει σχέση επίσης με ΙΕ και ΠΙΕ εξελίξεις. Σε πρώτη ανώνυμη, εκπλήσσει πόσο συχνά ο Martinet ασχολείται με τον λάρυγγα και ειδικά με μέρος του, την γλωττίδα. Την ιδιαίτερη προσοχή που δίνει εξηγεί ως εξής: "La glotte a, parmi les organes de la parole, une place bien à part: elle est, sur la route de l'air qui sort des poumons, le premier obstacle possible et, du fait de la bifurcation nasale prochaine, le seul organe qui commande nécessairement tous les autres" (1955:108[4.19], πβ. 1981: 98[4.19])⁶⁰⁰ Κατά την γνώμη μου, δεν είναι δυνατόν να μην παίζει ουσιαστικό ρόλο το γεγονός ότι το ένα φωνητήριο όργανο (η γλωττίδα) είναι πολύ κοντά στον λάρυγγα ή στους πνεύμονες και το άλλο (τα χείλη) είναι σε απόσταση. Η ιδιαιτερότητα του σχετικής σπάνιου ΙΕ **lb*/ και η παράλληλη εμφάνιση /b/ - /β/ όπως διαπιστώθηκε σ' αυτήν την διατριβή μάλλον δεν μπορεί να είναι

⁵⁹³ Πβ. την γερμ. λέξη *Krieg* με τις έννοιες 'πίανω', 'παίρνω' αλλά και 'πολεμώ', ενώ το ουσιαστικό *Krieg* σημαίνει μόνο 'πόλεμος'.

⁵⁹⁴ Cowgill - Mayrhofer 1986: 122(5.2), Hock 1986: 587(19.1.6), Szemerényi 1996: 140 (6.6.10).

⁵⁹⁵ Για λεπτομέρειες της ετυμολογίας πβ. *GEW* II 84, III 144, *DELG* 620, *EIEC* 31.

⁵⁹⁶ Πβ. την εύστοχη παρατήρηση του Χατζιδάκι για το δίγαμμα (1924[a]: 423[9]).

⁵⁹⁷ Με το *la*/ δηλώνω, ακολουθώντας τον Harmatta (Σημ.), κάποιο ακαθόριστο ΙΕ φωνήεν και με το *h*/ το λαρυγγικό.

⁵⁹⁸ Προσθέτω ότι ο Hock (1986: 487-8[16.2]) ασχολείται μόνο με τον φωνηεντισμό του τύπου "λαός" ("λαός-λεύς").

⁵⁹⁹ Πβ. και την παλαιά παρατήρηση του Mahlow (1926: 61.443). Βλ. "αἰέν" και "αἰρέω" στο Corpus.

⁶⁰⁰ "Die Stimmritze nimmt unter allen Sprechorganen eine Sonderstellung ein: Sie ist auf dem Weg der Luft, die aus den Lungen entweicht, das erste mögliche Hindernis und aufgrund der darauffolgenden Teilung im Mund- und Nasenhöhle das einzige Sprechorgan, das über alle anderen bestimmt. [...] Deshalb ist die Verwendung verschiedener glottalen Artikulationen als relevante Eigenschaften für korrelative Reihen von großer Bedeutung, und es gibt tatsächlich nur ganz wenige Sprachen, die von glottalen Artikulationen in Korrelationen keinen Gebrauch machen."

άσχετη με το δεύτερο καθώς δεν μπορεί να είναι άσχετη και η συμπεριφορά του /g/ με το πρώτο. Εικάζω ότι το συγγενές με το /g/ λαρυγγικό /h/ πρέπει να είχε παρόμοιες λειτουργίες στον ΙΕ χώρο. Πιθανώς ο Foley έχει δίκιο όταν συνεχίζει την ανωτέρω άποψη με την παρατήρηση ότι τα /g/ και /d/ από κοινού είναι πιο επιρρεπή στην αποκλειστοποίηση από το /b/⁶⁰¹ Αναφορικά με την "έλλειψη" του φωνήματος /b/ στην ΙΕ, ο Adrados δίνει το εξής σχήμα

t	dh	d	p	bh	θ	k	g
						gh	
						k ^h	g ^h
						g ^h	

και παρατηρεί ότι η κενή θέση (*casilla vacía*) και η αδύναμη ενσωμάτωση των χειλούπερικών είναι εμφανείς. Το πρώτο βήμα λοιπόν στο ΙΕ φωνολογικό σήστημα ήταν, υποστηρίζει, η συμπλήρωση του κενού και στη συνέχεια η εξαφάνιση των χειλούπερικών (1975: 108). Η άποψη του Szemerényi είναι όμως λίγο διαφορετική. Η θέση του /b/, γράφει, ήταν ειδική (*peculiar*): κατά πάσαν πιθανότητα δεν απαντούσε στις αρχικές θέσεις, ενώ η συχνότητά του στις εσωτερικές (*internal*) ήταν κανονική. Στη συνέχεια υποθέτει την άποψη του Pedersen που γράφει ότι τα ΙΕ /b d g/ θα προήλθαν από /p t k/, και τα ΙΕ /p t k/ θα προήλθαν από /b d g/ (1996: 145[6.7.1.8]). Παρόμοια είναι η θέση του Pedersen και για τα δασέα κλειστά. Αξίζει να αναφέρουμε εδώ και την κλασική άποψη για τα ΙΕ /b/ και /β/ (την οποία ακολουθεί και ο Schwyzler): το πρώτο ήταν πολύ σπάνιο, ενώ το δεύτερο πολύ συχνό (Hirt 1927: 215[184.3,185]).⁶⁰² Η αλληλοδιαδοχή των κλειστών ηχηρών και αήχων θυμίζει αρκετά, θα παρατηρούσα, τις διαπιστώσεις της παρούσας διατριβής.

Η ανάλυση του ζητήματος καθώς επίσης των συναφών προβλημάτων δεν μπορεί όμως να επιχειρηθεί εδώ.⁶⁰³ Ο, τι είναι δυνατόν να γίνει σε αυτό το σημείο είναι μια παραπομπή στο έργο και τις επιστημονικές του Lieberman, φωνητικού και ερευνητή της επιστήμης του λόγου. Ο ίδιος και οι συνεργάτες του πιστεύουν ότι ο Ανθρώπος του Νεάντερταλ (*Homo sapiens neanderthalensis*) που έζησε πριν από 300 000 περίπου χρόνια και εξαφανίστηκε πριν από περίπου 35000 χρόνια,⁶⁰⁴ δεν είχε τις φυσικές ικανότητες για να προφέρει κλειστά σύμφωνα όπως τα /k/ και /g/⁶⁰⁵ Το συμπέρασμα φαίνεται να εναρμονίζεται με την διαπίστωση ότι οι διαρκείς φθόγγοι δείχνουν καθολικότεροι και βασικότεροι από τους κλειστούς. Ανωτέρω έγινε σχετική παρατήρηση με βάση των τριβόμενων που είναι και η μόνη πλήρης σειρά στον Πίνακα του Διεθνούς Φωνητικού Αλφαβήτου (τμήμα 1.5.6).⁶⁰⁶

Άλλο περιεργό σημείο παραμέλησης της ελληνικής γλώσσας εκ μέρους της πρωτοπόρου διεθνούς φωνολογικής έρευνας είναι το γεγονός ότι, ενώ δεν έχει γίνει προσέγγιση της Ελληνικής με

⁶⁰¹ "g spirantizes more readily than d or b, and g and d spirantize more readily than b" (Foley, aut., πβ. σσ. 82-3).

⁶⁰² Στις σσ. 298-300(345) εξετάζονται οι εναλλαγές των "Tenuis und Media" και παρατηρείται ότι κάτι τέτοιο δεν είναι σπάνιο.

⁶⁰³ Πβ. Lehmann 1993: 97-100(5.2.2), 112-3(5.6) και Trask 1996: 159-60. Θα προσέθετα ότι ο Meid (1989: 6 κεξ.) δεν αποδεικνύει μόνο ότι το φώνημα /b/ δεν ήταν σπάνιο αλλά εξαίρει και την *εκφραστικότητα* του, την οποία η παρούσα διατριβή έχει αναφέρει επανειλημμένως και επίσης έχει βρει ως μία από τις αποδείξεις της παράλληλης φωνητικής χρήσης του <β> στην Ελληνική. Πβ. "<β>" και "βνείν" στο Corpus και την ερμηνεία τους ανωτέρω.

⁶⁰⁴ Λεπτομέρειες στον Α. Leroi-Gourhan (επιμέλεια), *Dictionnaire de la Préhistoire*, Paris, PUF, 1997: 517. Πιο πρόσφατη έρευνα είναι των Ch. Stringer - C. Gamble, *In Search of the Neanderthals Solving the Problem of Human Origins*. London, Thames & Hudson, ©1993 (Reprinted 1994, 1998).

⁶⁰⁵ Βλ. Lieberman 1998: 63. Το βιβλίο ασχολείται λεπτομερώς επίσης με τον λάρυγγα σε πολλά σημεία. Συμφωνεί με τον Lieberman, ως προς τον λάρυγγα, ο Kenstowicz (1994: 13[1.1]). Οι Lieberman - Crellin καταλήγουν στο ίδιο συμπέρασμα αναφορικά με το /g/ (1971: 216). Για τον λάρυγγα πβ. επίσης Lieberman 2000: 106-8+. Ο Costa (1998: 181-2), με μικρές επιφυλάξεις, παραδέχεται τις απόψεις του Lieberman. Παρομοίως αξιολογεί τις απόψεις του και ο Jenkins (2000: 72 κεξ.170). Ο Dingwall (1988: 294 [11.3.1.1]) κεξ. δίνει σύντομη αποτίμηση της συμβολής του L. ενώ ο Carstairs-McCarthy επεκτείνει το χρονικό βάθος που υπολογίζει ο Lieberman (1999: 126[10]). Βλ. επίσης σσ. 178(6.2.1), 182-4(6.2.2)+.

⁶⁰⁶ Η σχέση του Ανθρώπου του Νεάντερταλ με το σημερινό άνθρωπο αποτελεί ακόμη ανοικτό ζήτημα. Πβ. τον M. Alinei ο οποίος βλέπει τόσα επιχειρήματα υπέρ όσα και κατά. Οι δύο ογκώδεις τόμοι, που εξέδωσε για την καταγωγή των γλωσσών, εμπνεύσθηκαν όμως από την ιδέα της *συνέχειας* (*Origini delle lingue d'Europa*. I. La teoria della Continuità. Bologna, Il Mulino, 1996, 32-3).

δομικούς όρους όπως *ισορροπία* ή *συμμετρία* του φωνολογικού συστήματος ή με τους όρους της ΦΣΙ, κάτι τέτοιο είναι γνωστό για τα ινδοευρωπαϊκά δεδομένα.⁶⁰⁷ Θα ήθελα να αναφερθώ μόνο στους Ch. Schleicher, Patricia C. Stanley και R. Woodhouse. Ο πρώτος προσεγγίζει το ΙΕ φωνολογικό σύστημα με όρους όπως "rupture in the equilibrium, lenition, lenited, strength of articulation, fortified, unstable, anomalies of the PIE. sound system" κτλ. (JF 99, 1994: 23.29.33.35.39). Ο Woodhouse, ενώ ασκεί δριμεία κριτική εναντίον του Schleicher, χρησιμοποιεί όρους όπως "instability, fortes, mediae, lenes, lenition, b-imbalance, creation of new *b, lenite" κτλ. (JF 103, 1998: 61.62.64.66.67). Η Stanley χρησιμοποιεί μια ορολογία που δεν απαιτεί κανένα ιδιαίτερο σχολιασμό: "systematic puzzles, unusual gap, the obstruent system is not symmetrical, skewed systems, natural class, strong positions, preexisting phonemes, unstable system, restabilization" κτλ. (JF 90, 1985: 39.41.48.49.52.53).⁶⁰⁸ Ίσως φθάνουν τα παραδείγματα για να εξαγάγουμε το συμπέρασμα ότι και το ΙΕ επίπεδο *μπορεί* αλλά και *πρέπει* να προσεγγίζεται με *δυναμικές* μεθόδους. Εάν και η ΙΕ μητέρα γλώσσα είχε, τηρουμένων των αναλογιών, *ασύμμετρο* σύστημα του είδους που είχε η Αρχαία Ελληνική, πράγμα που αρχίζει να διαφαίνεται όλο και περισσότερο, τότε μπορούν να γίνονται υποθέσεις για παρόμοιες διαδικασίες για την άρση της ΙΕ ασυμμετρίας, και τα αίτια της αρχαίας ελληνικής ασυμμετρίας πρέπει να αναζητούνται μερικώς στον ΙΕ χώρο.

Ο Maher παρατηρεί ότι ύστερα από την "απαγόρευση" της ενασχόλησης με το ζήτημα της προέλευσης της γλώσσας πριν από εκατό και πλέον χρόνια, μόνο τελευταίως, στην δεκαετία του '80 "επιτρέπεται" πάλι κάτι τέτοιο. Υπαινίσσεται την γνωστή θέση της Γλωσσικής Εταιρείας των Παρισίων (1866) που θέσπισε ότι δεν θα δημοσιεύσει ξανά μελέτες με αυτό το θέμα. Ο λόγος ήταν βέβαια ο υπερβολικός αριθμός ασυνάρτητων άρθρων που είχαν κυκλοφορήσει ως τότε. Πρέπει όμως να προσθέσουμε στα λεγόμενα του Maher ότι δεν ασχολήθηκαν με το ζήτημα μόνο ο Lieberman και οι συνεργάτες του από τις αρχές της δεκαετίας του '70 αλλά και ο Hockett, ήδη από το 1960!⁶⁰⁹

Νομίζω λοιπόν να επιτρέπεται μια σύντομη νύξη στο θέμα και στην παρούσα έρευνα. Η ενασχόληση με τις απαρχές της ανθρώπινης γλώσσας ξεπερνούν τις δυνατότητες της γλωσσολογίας να αναζητηθούν κάπου στο ομιχλώδες τοπίο της μετάβασης από το ζώο στον άνθρωπο. Διερωτώμαι μήπως η αλυσίδα *weakening-strengthening*, αφού ο πρώτος άνθρωπος (ή *σημαντικό* μέρος των πρώτων ανθρώπων) δεν φαίνεται να ήταν σε θέση να προφέρει κλειστά σύμφωνα, άρχισε με μια *ισχυροποίηση* σε (Π)ΙΕ επίπεδο ή και πριν από αυτό στα προϊστορικά χρόνια, όταν, μέσα από την επικοινωνία μεταξύ ανθρώπων γεννήθηκε η ανθρώπινη γλώσσα, παράλληλα βεβαίως και με τον φορέα αυτής, τον άνθρωπο. Υπόθεση που δεν συνάδει μόνο με την άποψη του Lieberman, αλλά φαίνεται να ενισχύεται και από την Αρχή Προτεραιότητας των Donegan - Stampe ή και ταυτάπαυ, πιθανώς η αρχή βρίσκεται εδώ τον συμμαχό της. Σ' αυτό το σημείο όμως πρέπει να σταματήσει η κατάδυση στα προϊστορικά βάθη, διότι κάτι τέτοιο αρμόζει να αποτελέσει αντικείμενο άλλης έρευνας.

Από την άρνηση του Bloomfield (1933: 385[21.9]) έως τις Συνεπαγωγικές Φωνολογικές Ιεραρχίες⁶¹⁰ μεγάλος είναι ο δρόμος που διήνυσε η Επιστήμη του Λόγου αλλά και η δομική θεώρηση της γλώσσας. Ασφαλώς, ο γράφων δεν συμφωνεί με την αρνητική στάση του Bloomfield και *ίσως* δίνει ακόμη προσοχή στην ανωτέρω παρατήρηση του Szemerényi. Προσωπικά πιστεύει ότι είμαστε πολύ πιο κοντά στο να κατανοήσουμε τα αίτια της γλωσσικής μεταβολής παρά να αναγκάζομαστε να είμαστε δύσπιστοι όπως ο Bloomfield και άλλοι παλαιότεροι. Η "νέα επιστήμη", η "discipline nouvelle"⁶¹¹ του Zabrocki έχει φθάσει και καθήκον της είναι να ανιχνεύσει τα πολλά *γιατί* που προβάλλουν από τις διάφορες φωνολογικές διαδικασίες των διαφόρων γλωσσών.

Έχοντας μεταφέρει την "τραμπάλα" του Martinet στο σχήμα της εξελίξεως, διαπιστώσαμε γλωσσική συνέχεια όχι μόνο προς τα "πάνω", δηλ. προς τα μεταγενέστερα δεδομένα, αλλά και προς τα "κάτω", δηλ. προς την προϊστορική κατεύθυνση. Το εργαλείο ΦΣΙ, πιστεύω, αποβαίνει θετικό και οι παρατηρήσεις του Cravens για "coherence" και "continuous evolution" (βλ. τμήμα 1.4.2.15) αποδείχθηκαν

607 Βλ. μεταξύ άλλων Hopper 1977: 64(IV).

608 Πβ. επίσης Lehmann 1993: 87(4.3).

609 Βλ. Maher εν: Koerner 1983: XXXI, Ch.D. Hockett, The origin of speech - *Scientific American*, 203, No.3, 1960: 88-108, Ch.D. Hockett - R. Ascher, The Human Revolution - *Current Anthropology* 5, 1965: 135-68. Η συμβολή των Η. - Α. δημοσιεύθηκε μαζί με σχόλια συναδέλφων και απαντήσεις των συγγραφέων και εδωρείτο επαναστατική καθώς επίσης έναυσμα νέας εποχής ως προς την ενασχόληση με την καταγωγή της γλώσσας.

610 Implicational Hierarchies, πβ. Donegan - Stampe 1979: 140(2.3), Lass 1984: 183(8.3.3), Hock 1986: 83-4(5.2).

611 Διατύπωση Fourquet, βλ. τμήμα 4.1. ανωτ.

σωστές. Από μικροφιλολογικές⁶¹² αναζητήσεις φθάσαμε σε μεγάλα χρονικά διαστήματα και μεγάλα χρονικά βάθη. Η φύση των πραγμάτων είναι δομημένη και συνεχής, είτε πρόκειται για το σύμπαν που δημιουργήσε ο άνθρωπος (το σύνολο των συστηματικών ανθρωπολογικών δεδομένων) είτε για το σύμπαν που δημιούργησε και τον άνθρωπο.

Η ανωτέρω αναζήτηση, χωρίς να έχει σχηματισθεί κάποια δεσμευτική προδιάθεση, προσεγγίζει την εγγεληνική αντίληψη. Ο γράφων ελπίζει ότι οι προσπάθειές του να αποσαφηνίσει την φύση και τα αίτια της αποκλειστοποίησης είχαν *ίσως* θετικά αποτελέσματα και, επιπρόσθετα, συνέβαλαν στην θεωρητική ερμηνεία της λειτουργίας ορισμένων λεπτομερειών της πραγματικότητας, με τις οποίες η γλώσσα σχετίζεται. Η έρευνα δημιούργησε προοπτικές και συγχρόνως για άλλη μια φορά αποδείχθη πόσο μικρά κομμάτια μεγάλων συνόλων είναι προστά κάθε φορά για κάθε λεπτομερή μελέτη.

Οι αρχαίοι συγγραφείς, το έργο των οποίων αναλύσαμε ανωτέρω ως προς τα γλωσσικά θέματα, παρά λίγο να μας απογοητεύσουν. Δεν μας διαφώτισε πολύ σ' αυτό το σημείο ούτε ο πιο μεγάλος μεταξύ τους, ο Αριστοτέλης. Αν όμως εξετάσουμε κάποια γενικότερα θέματα θα μάθουμε αρκετά πράγματα από το έργο του τελευταίου. Μπορεί οι γνώσεις μας να είναι πολύ περισσότερες όπως και αρκετά ανώτερες, αλλά μερικά γραφόμενα του αρχαίου φιλοσόφου μας προβληματίζουν ακόμη και σήμερα, όπως τα ακόλουθα:

"Εἴ ἄρα τινὸς ἐξ ἀνάγκης ἀπλῶς ἡ γένεσις, | ἀνάγκη ἀνακκλεῖν καὶ ἀνακκμπεῖν. ἀνάγκη γὰρ ἦτοι πέρασ ἔχειν τὴν γένεσιν ἢ μὴ, καὶ εἰ μὴ, ἢ εἰς εὐθὺ ἢ κίκλω. τούτων δ' εἴπερ ἔσται διδίων, οὐκ εἰς εὐθὺ οἶόν τε διὰ τὸ μηδωμῶς εἶναι ἀρχὴν μὴτ' ἂν κάτω, ὡς ἐπὶ τῶν ἐσομένων, λαμβάνομεν, μὴτ' ἄνω, ὡς ἐπὶ τῶν γινομένων· ἀνάγκη δ' εἶναι | ἀρχὴν, μὴ πεπερασμένης οὐσῆς, καὶ ἀτίδιον εἶναι. διὸ ἀνάγκη κύκλω εἶναι!" (Αρ. ΓΦ 338α, 5-11.)⁶¹³

Η "μεγάλη απόουσα της προϊστορίας"⁶¹⁴ λοιπόν, αλλά και του παρελθόντος χρόνου, η γλώσσα, *ίσως* να μην μας διαφεύγει και τόσο πολύ κατά τις περασμένες φάσεις της, αρκεί να προσεγγίζεται πολυεδρικά, μέσα από συνθετικές μεθόδους.

7. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

1. Υπάρχουν ενδείξεις για αποκλειστοποίηση των /b d g/, είτε βέβαιες είτε τουλάχιστον πιθανολογούμενες, από όλες τις περιόδους του αρχαίου ελληνικού γραπτού λόγου και από τις περισσότερες διαλέκτους της γλώσσας.

2. Τα ουσιαστικά δεδομένα εξάγονται από επιγραφικές και παπυρολογικές πηγές, πολύ δε λιγότερο από συγγραφείς και γενικά από πηγές του έντεχνου γραπτού λόγου. Την ανεπάρκεια της έντεχνης γραμματείας εξηγούν τρία βασικά γεγονότα: (α) επικέντρωση στα "στοιχεία" και στα "γράμματα" ξένης προέλευσης, τα οποία δεν "είχαν" σταθερή "φωνή", καθώς η γλώσσα άλλαζε, (β) έλλειψη κατάλληλων τεχνικών γνώσεων, (γ) η έλλειψη πραγματικού ενδιαφέροντος για την γλώσσα ως σύστημα.

3. Οι "εξωτερικές" περιγραφές των αρχαίων μπορούν ωστόσο να θεωρούνται σωστές υπό μία περιορισμένη έννοια: η ανάλυση έδειξε ότι η αποκλειστοποίηση δεν έγινε αντιληπτή από όσους ασχολήθηκαν με θέματα της γλώσσας. Αυτό το γεγονός εξηγεί το ότι οι περιγραφές τους καλύπτουν τόσο την *αποκλειστοποιημένη* όσο και την *κλειστή* προφορά. Κάτι τέτοιο αποτελεί έμμεσο επιχείρημα υπέρ της ύπαρξης πολύ πρώιμης αποκλειστοποίησης στο σύνολο της ελληνικής γλώσσας.

4. Κατά την ανάλυση των δεδομένων των αρχαίων συγγραφέων έχει γίνει δοκιμαστική πρόταση για διαφοροποίηση των ὀρων "ύφαίρες" και "ύφεις". "Υφεις" θα μπορούσε να δηλώσει τη συμφωνική σύγηση (απαλοιφή). Αν είναι σωστή η πρόταση, στον ὄρο θα ενυπήρχε η έννοια της αποκλειστοποίησης, που κατά τα άλλα δεν αποτελούσε αντικείμενο μελέτης των αρχαίων. Η έρευνα επίσης επέστησε την προσοχή στο γεγονός ότι για την αρχαία σκέψη τα "στοιχεία" της ατομικής φιλοσοφίας ήταν η

612 Αποδίδω έτσι τον γερμ. ὄρο "kleinphilologisch". Πβ. τους ὄρους "Kleinphilologie" και "Andacht /κατάνυξη/ zum Kleinen". Ο τελευταῖος ἀνάγεται στον Grimm.

613 Βλ. την ἀπορία του Bichakjian (1990) ἀναφορικά με την γλωσσική μεταβολή: "cyclical or linear?".

614 "Le langage est le grand absent de la préhistoire" (ἄρθρο "Langage" τῆς C. Perles εν: Leroi-Gourhan, ἔ.α., σ. 628).

αρχή και το τέλος ("γένεσις" και "διάλυσις") και στο ότι - αναφορικά με την γλώσσα - τα "γράμματα" και τα "στοιχεία" δεν εννοούνται χωρίς αυτήν την φιλοσοφική διάσταση.

5. Το φαινόμενο της αποκλειστοποίησης οφείλεται σε δύο κύριους παράγοντες: (α) τις Κινήσεις Σχετικής Ισχύος (Strength Movements), οι οποίες δείχνουν καθολικές, (β) την δομική πίεση (Systemzwang, systemic pressure) που εξασκούσε το ασύμμετρο αρχαιοελληνικό φωνολογικό σύστημα προς άρση της ασυμμετρίας και δημιουργία συμμετρίας. Δεν παρατηρήθηκε καμιά αντίφαση στη συνεργασία μεταξύ των δύο παραγόντων.

6. Το ασύμμετρο σύστημα (paradigmatic imbalance) της Αρχαίας Ελληνικής πρέπει να εξηγείται με την μικτή φύση της γλώσσας που διαμορφώθηκε αφού είχε ολοκληρωθεί ο εξινδοευρωπαϊσμός της Ελλάδας (δηλ. λίγο μετά το 2000 π.Χ.).

7. Πρόσθετος λόγος της ασυμμετρίας της Αρχαίας Ελληνικής μπορεί να ήταν το επίσης ασύμμετρο ΙΕ συμφωνικό σύστημα.

8. Κατά τον εντοπισμό των δύο φάσεων της απισχυροποίησης και της ισχυροποίησης προτείνονται "ενδοχηρικά" (αντί για "ενδοφωνηεντικά") και "δισθενή περιβάλλοντα".

9. Τα λήμματα που είναι οι φορείς των αλλαγών καταχωρίστηκαν σε δύο κατηγορίες: αυτές των *στατικών* παραστάσεων και αυτές των *δυναμικών* διαδικασιών. Λογικά, οι πρώτες πρέπει να αντικατοπτρίζουν αλλαγές *προηγούμενες* της χρονολόγησης του κάθε λήμματος, ενώ αναφορικά με τις δεύτερες δεν μπορεί να γίνει τέτοια εικασία.

10. Η αποκλειστοποίηση δεν αποτελεί μεμονωμένο φωνολογικό φαινόμενο. Μαζί με πολλές άλλες συναφείς διαδικασίες του συμφωνισμού εντάσσεται σε ένα οικονομικό κύκλωμα που αποτελεί το αντικείμενο προσοχής της Φωνολογίας Σχετικής Ισχύος (ΦΣΙ, ή Strength Phonology, StP[h]). Έτσι, λ.χ. κάνουν εντύπωση οι πολυάριθμες περιπτώσεις της συνακόλουθης απαλοιφής του /g/ ήδη στο κλασικό υλικό.

11. Το υλικό του Corpus ενισχύει την διαπίστωση της θεωρητικής φωνολογίας ότι στο σύστημα της ΦΣΙ η κάθε διαδικασία αντιμετωπίζεται από μια αντίστοιχη αντίστροφη διαδικασία. Έτσι και η αποκλειστοποίηση βρίσκει την αντίστροφη διαδικασία της ενδυνάμωσης, που μπορεί επομένως να ονομασθεί επίσης 'κλειστοποίηση'. Παρομοίως, στην απαλοιφή αντιστοιχεί η συμφωνική επένθεση (consonantal epenthesis). Το εξετασθέν υλικό δεν παρουσιάζει καμιά αντίθετη σε αυτήν την αρχή ένδειξη.

12. Τα χαρακτηριστικά της ΦΣΙ αποτελούν ανώτερο παράγοντα, δεδομένου ότι οι κινήσεις που μελετά αυτός ο φωνολογικός κλάδος ξεπερνούν τα δεδομένα της Ελληνικής τόσο στον χώρο όσο και στον χρόνο και εμφανίζονται καθολικές, αφού ούτε η αποκλειστοποίηση αλλά ούτε και οι συναφείς ΦΣΙ-κινήσεις περιορίζονται στην ελληνική γλώσσα. Εικάζω ότι, ανάλογα, και ο παράγοντας της συμμετρικότητας πρέπει να έπαιζε τον αντίστοιχο ρόλο στις άλλες γλώσσες που εξετάζονται εδώ στο βάθος όμως που πραγματοποιήθηκε η παρούσα έρευνα δεν διαπιστώθηκε καμιά ένδειξη για κάτι τέτοιο, αντίθετα με τις Κινήσεις Σχετικής Ισχύος, που είναι πολύ εμφανείς σε όλες τις γλώσσες.

13. Οι εξεταζόμενες διαδικασίες βρίσκουν διττή προέκταση: (α) προς τα πάνω, δηλ. σύμφωνη με την πορεία του χρόνου, και (β) προς τα κάτω, δηλ. χρονολογικά αντίστροφη, απομακρυνόμενη από μας. Ακολουθώντας αυτήν την κατακόρυφη γραμμή έγινε πρόσταση για συνέχεια προς το ινδοευρωπαϊκό επίπεδο και ίσως και προς ακόμη βαθύτερα επίπεδα.

14. Οι ΦΣΙ-κινήσεις δείχνουν κυκλικές, πράγμα που σημαίνει ότι είναι δυνατή η επανεμφάνισή τους κατά διαστήματα. Λ.χ. το λεγόμενο "άλογο πνευματώδες" απαντά τόσο στους ελληνιστικούς χρόνους όσο και στην εποχή μας (έτσι π.χ. στη σημερινή δυτική κρητική διάλεκτο). Δεν μπορεί να δηλωθεί όμως ότι οι "προς τα δεξιά κινήσεις" και οι "προς τα αριστερά κινήσεις" αντιστοιχούν σε αντίθετες κατευθύνσεις της πιο γενικής εξέλιξης.

15. Οι κινήσεις δίνουν μια δυναμική στο ελληνικό φωνολογικό σύστημα ως προς τα εξετασθέντα εμφρακτικά, από την άλλη πλευρά, λόγω της άρτιας ενσωμάτωσης, το ελληνικό συμφωνικό σύστημα είναι αρκετά σταθερό.

16. Οι κυκλικές ΦΣΙ-κινήσεις θυμίζουν το εγγελιανό εξελικτικό σχήμα και με βάση αυτήν την κυρτή γραμμική παράσταση το τελικό γιατί της αποκλειστοποίησης όπως ίσως και κάθε άλλου συναφούς φωνολογικού φαινομένου πιθανώς πρέπει να αναζητείται με βάση την θεωρία της εξελίξεως.

17. Ο τονικός παράγοντας δεν παίζει ρόλο (ή παίζει πολύ υποδεέστερο ρόλο) είτε στις διαδικασίες της επίτευξης της φωνολογικής πληρότητας της Ελληνικής είτε γενικά, όπως φαίνεται, στις Κινήσεις Σχετικής Ισχύος.

18. Τα ξενογλωσσα παραδείγματα, στο βαθμό που λαμβάνονται υπ' όψιν, ενισχύουν τα συμπεράσματα αναφορικά με την Ελληνική. Εμφανείς ομοιότητες παρατηρούνται στις νεολατινικές γλώσσες (αποκλειστοποίηση, απαλοιφή) και πιο πολύ από όλες μοιάζει, από αυτήν την άποψη, η ισπανική γλώσσα. Εικάζεται ότι και η Εβραϊκή πρέπει να παρουσιάζει πολλές όμοιες διαδικασίες.

19. Λογικά πρέπει να υπολογίζεται ο ρόλος της δομικής πίεσης και στις λοιπές γλώσσες, στην έκταση όμως που πραγματοποιήθηκε η παρούσα έρευνα κάτι τέτοιο, αντίθετα με τους ΦΣΙ-παράγοντες, δεν υπήρξε εμφανές.

20. Εικάζεται επαλληλία ισχυροποιήσεων-απισχυροποιήσεων που, σε προϊστορικό επίπεδο, ίσως να ξεκίνησε με ισχυροποίηση. Αυτό το χαρακτηριστικό υποτίθεται ότι είναι καθολικό.

21. Μερικά ζητήματα αυτής της διατριβής αφέθηκαν ανοικτά και επισημαίνονται ανάλογα. Τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας αποτελούν τόσο απαντήσεις σε παλαιές απορίες όσο και το έναυσμα για νέες αναζητήσεις.

SUMMARY

This thesis has been elaborated in Athens (Greece) under the supervision of G. Babinotis, Professor of Linguistics in the University of Athens.

The thesis is a diachronic phonological investigation with the matter "Opening of the voiced stops /b d g/ in Greek". This subject was indicated by the paradigmatic imbalance of Ancient Greek, where, seemingly, no fricatives are found, and by the perfect pattern congruity of Standard Modern Greek which is thought to have a fully integrated system. It had to be investigated *when*, *where*, and *why* opening took place, and the outcome of the research was possibly likely to change our idea about what Ancient and Modern Greek language as linguistic system, really is.

The method adopted is a *dynamic linguistic approach* as found mainly in A. Martinet's, O. Szemerényi's and G. Babinotis' contributions.

The investigation, where beside linguistics also much philological work has been done, resulted in an Analysis and an appendix, here labelled Corpus. The Corpus consists of an alphabetical list of the lemmata examined, having, in its first column, the lemma and among others, bibliographical entries referring to it. The second column gives datings, the third gives the exact localization inside or outside Greece. The next one has the lemma *in its context*, with an exact indication of the source. The fifth column has a code specifying the dialect, and gives also an StPh evaluation (see below) of the lemma in question, while the last one provides the phonological processes in the form of linear sequences. Except footnotes and references there are no explanatory details in the Corpus.

As to the interpretation, it could reasonably be assumed that the asymmetric pattern of Ancient Gk would sooner or later lead to a symmetrical phonemic system of the kind Modern Gk has. This would mean that the prime driving force is a tendency to symmetry as a result of systemic pressure, since asymmetrical systems, though logically possible, occur less commonly than symmetrical ones. Such tendencies effect *integrated systems*, which are then very resistant to further changes. While obstruent integration and pattern congruity are almost perfect in Standard Modern Greek the same does not hold true of Modern Greek Vernacular, where there are numerous clear cases of /b d g/ deletion. There are a few but rather frequent deletion cases also in the standard language, like current "λέω" /≠λέγω/. This was a first indication that other forces too had to be reckoned with. A second insight was that certain deletions in Ancient Gk show a quite parallel shape with similar modern ones, most prominently but not exclusively that of the intervocalic digamma, which, in terms of phonemics, does not differ essentially from analogous cases, e.g. "δι(β)ολος" in Modern Gk. Since obstruent deletion has little to do with consonantal symmetry, further explanations had to be found. It appeared that there are at least two forces which led the asymmetric Ancient Gk system to the symmetrical modern one: systemic pressure (with the familiar German term 'Systemzwang') and Strength Movements. The second one, under various names, is a traditional concept in older linguistics and phonetics but it was only in the '70es of the last century that a new branch of phonemics, now known as Strength Phonology (StPh), was born. This term was introduced by Th. Cravens in the 1980es.

Before proceeding to pure phonological issues I analyzed relating data of ten ancient authors, important for phonological issues, like Plato or Aristotle, and grammarians like Dionysius Thrax, Apollonius Dyskolus, Dionysius Halicarnasseus, etc. as well as of their scholiasts. The result was as expected: there is not one passage of just one author where *clear* and *unambiguous* information could be obtained about when, in which region or environment, how the *concrete* and *real* pronunciation of the /b d g/ in the language was realized. It is generally assumed that this fact must be attributed to the lack of technical knowledge in either phonetic, or more generally, language issues. This is maintained e.g.

by G.N. Hatzidakis, G.I. Kourmoulis, and W.S. Allen. This certainly must be true, but I add some other arguments. Beside lack of knowledge there was also a lack of *interest* in language issues in antiquity in the technical way we do today, and if they took an interest in something linguistic this was in favour of something else. I mean this in the sense M. Baratin and Fr. Desbordes do (*L'analyse linguistique dans l'antiquité classique*. Paris 1981). Cf. p. 9: "leurs réflexions sur le langage seraient toujours restées marquées par la spécificité des domaines où elles sont apparues, philosophie, rhétorique, critique littéraire et textuelle". As to *what* we should await from the ancient authors cf. p. 67 (ib.): "L'intérêt primordial que présente l'Antiquité est heuristique: il s'agit de découvrir comment sont constituées d'autres organisations du savoir". It is, then, perhaps not so surprising when Dionysius Thrax, the *par excellence* grammarian, begins his study by alluding to the practical knowledge (ἐμπειρία) of the language of poets and novelists! Euphonic approaches, as e.g. W.B. Stanford pointed out, are much more frequent with the ancient grammarians than descriptive ones. In modern phonetics and linguistics this is the opposite way: categories like "magnificent", "beautiful" or "not beautiful" have in science simply no sense. Yet in a sense, the ancient contributions may be considered correct. The thesis has shown that authors and grammarians were not aware of spirantized pronunciation. Their "imprecise" descriptions simply cover both pronunciations. A further point is that in antiquity there was quite an opposite approach to the phones: it was the "elements" (στοιχεῖα) and the "letters" (γράμματα) which had "voices" and "noises". Approaches based on "στοιχεῖα" (e.g. in Aristotle) were more philosophical, those based on "letters" more practical. None the less, written symbols and/or abstract ones were thought to be the final sources and not the reversed way as we think today. This is especially transparent in the work of Dionysius Halicarnassensis who writes clearly that every voice takes both its origin and dissolution in the elements. The source of this concept might be found in Aristotle (Met. V.VIII,1041a, 26-30). Such an approach, of course, is unable to grasp either phonetic reality or language change. As a final remark I add to this analysis the issue of writing: both systems (Linear B and alphabetic) were imported to Greece from abroad, and as regards Gk language (and not only), they were defective means just from the beginning. In Linear B there is the curious deviation in using the d-set (supposed to stand for /d/), and in alphabetic writing I allude to a feature in the Semitic sources which has not been taken into consideration sufficiently. /B D G/ in these languages stood *both* for stops *and* fricatives. So in Hebrew e.g. כ פ ג stood both for /b d g/ and /b d ɣ/. If it was important to show either the stop or the spirant quality they used the so-called dageš point ("dageš lene") like e.g. "כּ". In these cases the letters with the dageš stood for the stops, or even for more fortified pronunciations like consonantal doubling. In this way, I argue, the twofold attitude of <b d g> must have been introduced to Greek soil from the outset. Ancient people, not able to read and write all of them, governed by their feelings for the "sacred" script (cf. phrases like "Holy writ!") with its "voices", where the characterization "sacred" clearly does not describe the contents only, puzzled perhaps also by the unstable and/or changing pronunciation of their own language in addition, possibly just ignoring that there could be pronunciation standards, were not likely to understand the real nature of phonological processes. All this may be paralleled by the Gimbutas theory, though in many respects controversial, which puts that there was an Old European literacy (4000 B.C. or earlier) in the form of a "sacred script". This script is thought to be the source to Linear A and B.

As to the terminological issue, analyzing Ancient Gk authors showed that there might be a difference between the two terms "ὑφάρσεις" and "ὑφείσεις". I have proposed for "ὑφείσεις" that it could have indicated consonantal deletion, and so - immanently - also opening (spirantization). Otherwise, I argue, the ancients were not aware of opening.

Two Excursus are added to the Analysis, one for the Mycenaean, where writing issues are also dealt with, and one for the Ancient Macedonian, where the assumed

opening of the "Macedonian β δ γ", i.e. /b d ɣ/, is explained, based mainly on Babiniotis' respective writings.

In the phonemic hierarchy of Lass which I adopted with a few changes for interpreting the processes mentioned in the title, lenition is subordinate to weakening, and opening is subordinate to lenition. According to this approach, consonantal weakening, a *natural* type of phonological change, can be defined as a systematic reduction process which affects certain consonants, depending on their position within the word or the phonological phrase. The reduction often results in subsequent deletion. Several strength and other hierarchies exist in phonology with various degrees of applicability. Opinions about them, too, show a certain scatter between negative and positive evaluations. Recently, positive ones seem to prevail. It is Lass who, personally somewhat reserved with such scales, has produced perhaps the best Strength Hierarchy. His diagram in fact combines two scales: one of *openness* and one of *sonority*, where segments can move from one hierarchy to another. The new hierarchy defines a set of coordinates for strength-changes: down and/or right is lenition, up and/or left is fortition. Input can be made at any point and transfer can occur between sub-hierarchies, more or less at any point. In the question of "skip steps" Lass refers to "ambiguous" evidence and thinks that it is unclear whether such substitutions should be interpreted as processes in themselves or rather relics of former historical processes. As instances like "Burrum", "buxus", "publicus", "ἀτρέκαδι", "σαδραπᾶν (=ᾶν)", "Βάλανρος", etc. clearly show, the label "intervocalic", a "prime weakening environment" according to Lass, is not sufficient. In the Corpus of this thesis, most cases of the supposed first attestations of opening (or weakening in general) are indeed intervocalic. In numerous cases I found also consonantal environments: these consonants are *always* liquids and nasals, with modern terminology *sonorants*. Nasals - Liquids - Approximants - Vowels constitute a succession on a Sonority Hierarchy, similar to the Strength Hierarchy. The basic notion of such scales is that stop consonants and open vowels are at opposite ends of a continuous dimension, with other segment classes ordered in between. This assigns similar effects to liquids and nasals with vowels according to their degree on the scale. This claim has perfectly been verified by the data of the Corpus. For this reason, as a description, I propose the notion of an *intersonorant* environment. This environment, as it turned out, and as is also implicitly shown by the Strength Scale itself, is not only weakening, it is also a strengthening one, depending on the direction of the change. To cover this bidirectional dimension, from a functional viewpoint, I propose the term *WS* (i.e. Weakening-Strengthening) - *Environment*.

Accordingly, in terms of StPh, opening of the voiced stops is just one stage in a much more complex strength system, and subsequent deletion is explained satisfactorily as a subsequent "right movement" stage in the same system. Since Strength Scales presuppose two-directional movements, it is obvious that *opposite* processes like the insertion of an "irregular spirant" have to be explained in the same terms, having in mind the reversed direction. A "weak" segment, as a further "left"-direction process, may strengthen, which in an inverse case of opening might conveniently be labelled 'closing'.

The contribution of this thesis is first, demonstrating that ancient authors will never be an adequate source to get precise informations about phonetic issues, secondly, extending the practices of both the systemic pressure principle and Strength Phonology to Greek material in a "vertical" (diachronic) sense. Thirdly, compilation of an adequate Corpus containing Greek and a smaller non-Greek material, fourthly, gaining insights into other languages related and not, and lastly, establishing tentative strength relations towards IE, and possibly lower language levels.

Accordingly, it appeared clearly that Strength Movements go beyond Greek processes both in time and space, and are, consequently, the superior factor. In this case it must be asked why Standard Modern Greek did not result in forms like Portuguese 'suar' (cf. Latin 'sudare') or French 'vie' (cf. Latin 'vita'). The only possible answer is that

systemic pressure was also very strong and the two factors together yielded a fully integrated system, however further backed in Standard Modern Greek by social factors like language reform and orthographic standards. (Without these factors StPh forces would have prevailed.) In this case another logical question is why Ancient Gk consonantal pattern was so asymmetrical. The thesis tries to find the answer in following J. Chadwick's and M.B. Sakellariou's views according to which, after the language of the IE conquerors born as Greek, formerly consisting of one or more related IE dialects and of one (or more?) unknown to us other dialect(s), around the years of immigrating to the Greek peninsula, appeared to be a *mixed* language with so called holes in its phonological pattern. The pattern was logically sooner or later to be filled in. But according to other authors like e.g. P.C. Stanley and R. Woodhouse, IE common language had an asymmetrical system, too. This means that Strength Movements will have quite justified IE extensions, and that IE paradigmatic imbalance can *partially* explain also the Ancient Greek imbalance.

Weakening (lenition-opening-deletion) and strengthening ([consonantal] epenthesis-fortition-closing) processes are presented in this thesis really as advanced push- and drag-chains. It is not thought here to be important if one chain is a push-chain and another one is a drag-chain, neither has been attempted to equal either of the processes to either of the two directions on the Strength Scale. It has been shown that the chains in their original formulation are irrational, because in the form of the "null set" (\emptyset), they introduce the notion of the "static", non-existent either in a dynamic approach or in the field of real languages. Transcending the "zero" point appears a linguistic reality (cf. e.g. "φόβος /pʰóbos/ > φόβος /fónos/ > φόος > φόγος") and this must imply a *continuum*, or better, having taken recourse to Martinet's concept of the "economic circuit", a *real circuit*, properly circular movements.

Circular movements are interpreted not as vicious circles but as ascending ones or as spiral movements. There is an attempt to recognize in the movements the shape of Hegel's dialectic doctrine and it is supposed that the ultimate causes of sound-changes of the type this thesis deals with and also beyond might be sought in the general evolutionary patterns.

There is a brief survey of the linguistic genesis issue and of the IE foundations where, surprisingly and unlike approaches to Greek, StPh methods are quite frequent and notions like "instability, fortes, mediae, lenes, lenition, *b- imbalance, creation of new *b, lenite, skewed systems", etc. are used currently. This gives further justification and prospects to the use of Strength Phonology and my thesis assumes that along this vertical line prehistoric levels may be reached at. A proposed link to the IE level is represented in the string "/l^Hós/ → /laós/ → /lawós/ → /laós/ → /layós/", where the consonantal laryngeal may be supposed to represent a first epenthesis, followed by a deletion; then again an epenthesis follows, and so on. The string not only connects Ancient Greek with the IE level but also with the Medieval Greek one.

As to the "beginning" issue, an insight of Ph. Lieberman has been taken into consideration. According to this, Neanderthal Man, a very early type of Homo sapiens, couldn't produce stop consonants like [k] and [g]. This, if accepted, would mean that the first appearance of the respective stops must be interpreted as a stage of strengthening.

The key concept of Martinet, that of the "seesawing" ('coups de bascule'), when reconsidered in terms of StPh and evolution, along the Greek vertical continuum, and reinterpreted as not simple shuttle-movements, seems to create a linguistic body traceable back down to Indo-European horizon and possibly beyond it. On the grounds of e.g. Lieberman's observations just mentioned, as well as the Donegan - Stampe Precedence Principle (an issue in Natural Phonology which states "fortitions first, lenitions last"), in itself perhaps not very convincing, it might be asked whether the weakening-strengthening chain was really launched with a strengthening at its beginning. This would have followed *not* a first weakening but rather a first "slack"

manifestation: PIE consonant phonemes (and before them human speech?) might have begun with velar or even lower fricatives. On these grounds, some connected phonological phenomena both in IE, Greek and other languages might find their historical explanation.

Finally, though phonological processes in the Corpus indicate accent each time this is possible, tonal phenomena, either pitch tone or stress, do not seem to play an important role in triggering opening or other Strength Movements.

To resume the introducing three questions, an answer to *why* might be found in connecting opening as part of Strength Movements with systemic pressure, put in an evolutionary perspective. As to *when*, the Corpus data show, though with varying reliability, that opening (more generally weakening tendencies) can be reckoned with, essentially ever since Greek written records existed, Mycenaean literacy included. Having in mind that a change of sound must commonly have antedated its first indication in spelling, we must conclude that a weakening tendency existed really from the first time Greek language as such was formed: the issue must be pre-dialectal. This *does not* mean, however, that only a weakening tendency existed. Trying to answer the question of *where*, the whole of the Greek linguistic area must be taken into consideration, without clear predisposition to the one dialect or the other, and this both on axiomatic and empirical grounds. Although the analytical part of this thesis does reduce the linguistic body to a dialectal distribution, this appears to be only an auxiliary method of secondary importance: unifying factors, and most importantly Strength Movements, show much more significant. In this connection, dialect distribution reminds really of the descriptive or "static" methods in linguistics, which have no place in a dynamic language access.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι

1: Χωρία:⁶¹⁵

Πλάτων: Πολ. 397a-b: "βροντὰς⁶¹⁶ τε καὶ ψόφους ἀνέμων τε καὶ χαλαζῶν [...] καὶ πάντων ὀργάνων φωνὰς, καὶ ἔτι κινῶν καὶ προβάτων καὶ ὀρνέων φθόγγους".

Κρα. (418d-e): "Καὶ τό γε ζυγόν" οἶσθα ὅτι "δουγόν" οἱ παλαιοὶ ἐκάλουν. [...] Καὶ τὸ μὲν γε "ζυγόν" οὐδὲν δηλοῖ, τὸ δὲ τοῖν δυοῖν ἔνεκα τῆς δέσεως ἐς τὴν ἀγωγὴν ἐπωνόμασται "δουγόν" δικαίως· νῦν δὲ "ζυγόν". καὶ ἄλλα πάμπολλα οὕτως ἔχει".

Κρα. 418b-c: "ἢ μὲν νέα φωνὴ ἡμῖν ἢ καλὴ αὐτῆ⁶¹⁷ καὶ τούναντίον περιέστρεψε μηνύειν τὸ "δέον" καὶ τὸ "ζημῶδες" [...], ἢ δὲ παλαιὰ ἀμφότερον δηλοῖ ὃ βούλεται τούνομα. [...] | ἀντὶ δὲ τοῦ δέλτα ζῆτα, ὡς δὴ μεγαλοπρεπέστερα ὄντα".

Κρα. 419b: "καὶ δὴ καὶ τὸ "ζημῶδες," εἴαν κατὰ τὴν ἀρχαίαν φωνὴν ἀποδῶς ἀντὶ τοῦ ζῆτα δέλτα, φανεῖταί σοι κείσθαι τὸ ὄνομα ἐπὶ τῷ δοῦντι τὸ ἰόν, ἐπονομασθὲν "δημῶδες".

Αριστοτέλης: Περὶ ψυχῆς II 8, 420b, 4-5, 13-16: "Ἡ δὲ φωνὴ ψόφος τίς ἐστὶν ἐμφύχου [...]. Φωνὴ δ' ἐστὶ ζῶου ψόφος, καὶ οὐ τῷ τυχόντι μορίῳ. Ἄλλ' ἐπεὶ πᾶν ψοφεῖ τύπτοντός τινος καὶ τι καὶ ἐν τινι, τοῦτο δ' ἐστὶν ἀήρ, εὐλόγως ἂν φανοῖται ταῦτα μόνα ὅσα δέχεται τὸν ἀέρα."

ZI IV, IX, 535a 28-33, 535b 1-4; 11-12: "Φωνὴ καὶ ψόφος ἕτερόν ἐστι⁶¹⁸, καὶ τρίτον τούτων διάλεκτος. φωνεῖ μὲν οὖν οὐδενὶ τῶν ἄλλων μορίων οὐδὲν πλὴν τῷ φάρυγγι· διὸ ὅσα μὴ ἔχει πνεύμονα οὐδὲ φθέγγεται· διάλεκτος δ' ἢ τῆς φωνῆς ἐστὶ τῆ γλώττι διάρθρωσις, τὰ μὲν οὖν φωνήεντα ἢ φωνὴ καὶ ὁ λάρυγξ ἀφήσιν, τὰ δ' ἄφωνα ἢ γλώττα καὶ τὰ χεῖλη [...] ψοφεῖν δ' ἐστὶ καὶ ἄλλοις μορίοις. τὰ μὲν οὖν ἔντομα οὐτε φωνεῖ οὔτε διαλέγεται, ψοφεῖ δὲ τῷ ἔσω πνεύματι⁶¹⁹ [...] ὃ γὰρ ψόφος τρίψις ἐστὶ τοῦ ἔσω πνεύματος."

Μετ. V, III, 1041a, 26-30: "Στοιχεῖον λέγεται ἐξ οὗ σύγκεται πρῶτου ἐνυπάρχοντος ἀδιαίρετου τῷ εἶδει εἰς ἕτερον εἶδος, οἷον φωνῆς στοιχεῖα ἐξ ὧν σύγκεται ἢ φωνὴ καὶ εἰς ἃ διαίρεται ἔσχατα, ἐκεῖνα δὲ μηκέτ' εἰς ἄλλας φωνὰς ἐτέρας τῷ εἶδει αὐτῶν [...]"⁶²⁰

Διονύσιος ο Αλικαρνασσεύς:

Συνθ. XIV, pp. 48-50 UR.: "Ἀρχαὶ μὲν οὖν εἰσι τῆς ἀνθρωπίνης φωνῆς καὶ | ἐνάρθρου μηκέτι δεχόμενα διαίρεσιν, ἃ καλοῦμεν | στοιχεῖα καὶ γράμματα· γράμματα μὲν ὅτι γραμμαῖς | τισι σημαίνεται, στοιχεῖα δὲ ὅτι πᾶσα φωνὴ τὴν γέ- | νειον ἐκ τούτων λαμβάνει πρῶτων καὶ τὴν διάλυσιν | εἰς ταῦτα ποιεῖται τελευταία."

⁶¹⁵ Η σειρά των αρχαίων συγγραφέων και των χωρίων ακολουθεῖ αὐτὴν τοῦ τμήματος 1.3 ανωτέρω.

⁶¹⁶ Ο Ε. Chambry (ἐκδ. Budé, 1932) αναφορικὰ με τὸ χωρίο παρατηρεῖ ὅτι πρόκειται γιὰ γνωστὰ θεατρικὰ μηχανήματα, ὅπως τὸ βροντεῖον καὶ τὸ κεραυνοσκοπεῖον, τὰ ὁποῖα μιμοῦνταν τὶς βροντὲς καὶ ἄλλα φυσικὰ φαινόμενα.

⁶¹⁷ Ο J. Burnet (OCT, ©1900) ἔχει τὸν τύπο "αὐτῆ", ἐνῶ ο L. Meridiér (ἐκδ. Budé, 1931, σ. 102) ἔχει "αὐτή".

⁶¹⁸ Ο Hammarström (1930: 29) εφιστὰ τὴν προσοχὴν στὴν διαφορὰ αὐτοῦ τοῦ χωρίου με αὐτὸ τοῦ Περὶ ψυχῆς: "σημαντικὸς γὰρ δὴ τίς ψόφος ἐστὶν ἢ φωνή" (II, VIII, 420b).

⁶¹⁹ Ο Α. υποθέτει ὅτι τὰ ἔντομα ἔχουν "σύμφυτον πνεῦμα" (δηλ. "εσωτερικό" αέρα) στὴν εντομὴ μεταξὺ θώρακος καὶ κοιλίας, στο λεγόμενον *υπόζωμα* τους. Πβ. Ρ. Louis (ἐκδ. Budé 1965), σσ. 148. 183(6, ad p. 58) καὶ Α. L. Peck ad loc. (ἐκδ. LCL 1970), σ. 74(c) κεξ. Στὴν ἐκδόση Aristotle, *Generation of Animals* (A.L. Peck, LCL 1953) παρέχεται τὸ Appendix Β γιὰ τὴν διευκρίνηση τῆς φύσης τοῦ "Σύμφυτον Πνεῦμα" (σσ. 576-83).

⁶²⁰ Ο Η. Tredennick (LCL 1933, σ. 217) μεταφράζει αὐτὸ τὸ ἀπόσπασμα ὡς εξῆς: "Element" means (a) the primary immanent thing, formally indivisible into another form, of which something is composed. E.g., the the elements of a sound [...] are the parts of which that sound is composed and into which it is ultimately divisible, and which are not further divisible into other sounds formally different from themselves". Πβ. ἐπίσης τὴν μετάφραση τοῦ Steinthal (1890: 254) καὶ τὴν ἐρμηνεία τοῦ Ax (1978: 267-9).

Απολλώνιος ο Δύσκολος:

Επιρρ. I, 1, p. 157²²⁻²⁴ Schneider - Uhlig: "οὐ γὰρ ἡ πρόσθεσις παρείπετο, εἴ μὴ | δυναμίει ἐπέφερετο τὸ δ, εἶγε καὶ ἀποκοπαὶ ὑπομνήσεις ἔχουσι τῶν | ἀποκεκομμένων συλλαβῶν."

Αντ. I, 1 [63B] 50₁₁ Schneider - Uhlig: "σαφές ὅτι τὸ χασμῶδες⁶²¹ τῶν φωνηέντων ἀναπληρῶν τῆ τοῦ ὐ προσθέσει".

Αριστείδης ο Κοϊντιλιανός:

"Ἀρχὴ μὲν οὖν ἐστὶ τῆς μετρικῆς ὁ περὶ στοιχείων λόγος [...] πρὸς ἐνδειξιν τοῦ σκοποῦ τῆς μετρικῆς παρατιθέμενος. Στοιχείον⁶²² μὲν οὖν ἐστὶ φωνῆς ἐνάρθρου μέρος ἐλάχιστον· τῶν δὲ στοιχείων τὰ μὲν τορὸν καὶ ἐξάκουστον προιέντα τὸν ἦχον φωνήεντα⁶²³ λέγεται, τὰ δὲ ἀμυδρῶς τῆς ἀκοῆς καθικνούμενα ἡμίφωνα⁶²⁴· τὰ δὲ μικρὸν καὶ ἀμαυρὸν ἠχοῦντα παντάπασιν ἄφωνα⁶²⁵ οἷον ὀλιγόφωνα⁶²⁶, προσ|αγορεύεται [...] τῶν δ' ἡμιφώνων τὰ μὲν δύο συμφώνοις ἐν τοῖς μέτροις ἰσοδυναμοῦντα λέγεται διπλᾶ· τὰ δ' ἕλαττον ἐνὸς συμφώνου δυνάμενα κατὰ συμπλοκὴν ὕγρα καλεῖται, τὸ δὲ μηδετέρας τούτων κοινοῦν διαφοράς <σ> ἰδιάζον. τῶν μὲντοι γε ἄφώνων τὰ μὲν ἐπιπολῆς κινούντα τὸ πνεῦμα ψιλά⁶²⁷, τὰ δ' ἐνδοθεν μετὰ σφοδρότητος ἐξάγοντα δασέα, τὰ δὲ μεταξύ ποιοῦντα μέσα προσαγορεύεται⁶²⁸" (28-29 J = Winnington-Ingram I, XX, pp. 40²⁸⁻²⁹, 41¹⁻⁸, 11-17).

Mel. (Μελάμπους ἢ Διομήδης):

Bekker AB II, 1816, σ. 810⁶²⁹: "Φωνητικὰ ὄργανα τρία ἐστίν, γλῶσσα, ὀδόντες καὶ χεῖλη. Τοῖς | μὲν οὖν ἄκροις χεῖλεσι πιλομένοις ἐκφωνεῖται τὸ π, ὥστε σχεδὸν μηδ' | ὅλως πνεῦμά τι παρεκβαίνειν· ἀνοιγομένων δὲ τῶν χειλέων πάνυ καὶ | πνεύματος πολλοῦ ἐξιόντος ἐκφωνεῖται τὸ φ· τὸ δὲ β ἐκφωνούμενον | ὁμοίως τοῖς ἄκροις τῶν χειλέων, τούτεστι περὶ τὸν αὐτὸν τρόπον τοῖς | προλεχθεῖσι τῶν φωνητικῶν ὀργάνων, οὔτε πάνυ ἀνοίγει τὰ χεῖλη, ὡς | τὸ φ, οὔτε πάνυ πιλοῖ, ὡς το π, ἀλλὰ μέσσην τιὰ διέξοδον τῷ πνεύ- | ματι πεφεισμένως δίδωσιν· ἐξ ἀνάγκης οὖν τὸ β μέσον ἐστὶ τοῦ π καὶ | φ καὶ οὐχ ἑτέρων, [...] Ὅμοίως δὲ καὶ τὸ ἦ μέσον ἐστὶ τοῦ κ καὶ χ [...]".⁶³⁰ "Ὅμοίως | δὲ καὶ τὸ ἔ μέσον ἐστὶ τοῦ ἥ καὶ ἰ καὶ οὐχ ἑτέρων [...]".⁶³¹

⁶²¹ Ἔτσι στην ἐκδ. Schneider, χωρὶς ἰ υπογεγραμμένο. Για ἄλλους τύπους ("χασμῶδία, χάσμησις") καὶ ἐμφανίσεις τοῦ ὀρου πβ. Stanford 1967: 70(48).

⁶²² Ο Mathiesen (ἐ.α., σ. 103[193]) παρατηρεῖ ὅτι αὐτὴ ἡ ἐννοία θυμίζει το σύγχρονο "φώνημα". Στην μετάφρασή του τὴν αποδίδει με τὸ "element". Ο Duysinx (ἐ.α., σ. 98 [1]) τὴν αποδίδει με τὸν ὀρο "γράμμα" ('lettre').

⁶²³ Κατὰ τὸν (Duysinx ἐ.α., σ. 98[2]) τὰ "ἠχητικά" ('sonores').

⁶²⁴ Κατὰ τὸν Duysinx (ἐ.α., σ. 98[3]) τὰ "ἡμι-ἠχητικά" ('semi-sonores'), δηλ. λ,μ,ν,ρ, σ,ζ,ξ,ψ.

⁶²⁵ Ο Duysinx (ἐ.α., σ. 98[4]) παρατηρεῖ ὅτι ο Αρ. Κοιντ. διορθώνει τὸν εαυτοῦ του: "A. Q. dit «tout à fait muettes», ce qu'il il corrige immédiatement". Πβ. Stanford 1967: 70(39).

⁶²⁶ "très peu sonore" (Duysinx (ἐ.α., σ. 98)).

⁶²⁷ Ο Duysinx (ἐ.α., σ. 97[1]), κατὰ τρόπον παράξενο, αποδίδει τὸν ὀρο ὡς "sonores" καὶ διευκρινίζει ὅτι ἐννοοῦνται τὰ /β δ γ/, δὲν δίνει ὀμως καμιά περαιτέρω ἐξηγήση. "Μέσα" γι' αὐτὸν εἶναι ἐπομένως τὰ /π τ κ/ (σημ. 3, αὐτ.). Βλ. ἐπίσης πιο κάτω.

⁶²⁸ Ο Mathiesen (ἐ.α., σ. 103[196]) δέχεται τὴν παραδοσιακὴ ἐρμηνεία γιὰ τὰ "μέσα" καὶ υποθέτει ὅτι ὀλο τὸ ἀπόσπασμα πιθανῶς ἔχει πηγή τὸν Δ.Α.

⁶²⁹ Το κείμενο ἐπανεκδόθηκε ἀπὸ τὸν Α. Hilgard στο τρίτο μέρος τοῦ πρώτου τόμου τῶν *Grammatici Graeci* (Teubner, 1901)

⁶³⁰ GG I, III, 43¹⁴⁻²³.

⁶³¹ GG I, III, 44⁴⁻⁵.

2: Πίνακες⁶³²:

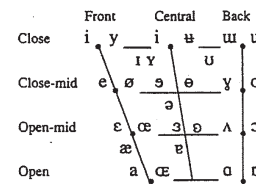
Bolla 1995: 35

The International Phonetic Alphabet (revised to 1993)

Consonants (pulmonic)	Bilabial	Labiodental	Dental	Alveolar	Postalveolar	Retroflex	Palatal	Velar	Uvular	Pharyngeal	Glottal
Plosive	p b			t d		ʈ ɖ	c ɟ	k ɡ	q ɢ		ʔ
Nasal	m	ɱ		n		ɳ	ɲ	ŋ	ɴ		
Trill	ʙ			r					ʀ		
Tap or Flap				ɾ							
Fricative	ɸ β	f v	θ ð	s z	ʃ ʒ	ʂ ʐ	ç ʝ	x ɣ	χ ʁ	ħ ʕ	h ɦ
Lateral fricative				ɬ ɮ							
Approximant		ʋ		ɹ		ɻ	j	ɰ			
Lateral approximant				l		ɭ	ʎ	ʟ			

Where symbols appear in pairs, the one to the right represents a voiced consonant.

Vowels

Where symbols appear in pairs, the one to the right represents a rounded vowel.

Other symbols

- ʌ Voiceless labial-velar fricative
- w Voiced labial-velar approximant
- ɥ Voiced labial-palatal approximant
- ʜ Voiceless epiglottal fricative
- ʁ Voiced epiglottal plosive
- ʕ Voiced epiglottal fricative
- ç ʝ Alveolo-palatal fricatives
- ɺ Alveolar lateral flap
- ɰ Simultaneous ʃ and x

Affricates and double articulations can be represented by two symbols joined by a tie bar if necessary. **kp ts**

Suprasegmentals

- ˈ Primary stress
- ˌ Secondary stress
- ː Long
- ˑ Half-long
- ˑ̇ Extra-short
- Syllable break
- ˌ Minor (foot) groups
- ˎ Major (intonation) group
- ◌ Linking (absence of a break)

Level tones

- é or ˥ Extra-high
- é High
- ē Mid
- é Low
- è Extra-low
- ˩ Downstep
- ˨ Upstep

Contour tones

- é or ˥ Rising
- é Falling
- e High rising
- e Low rising
- è Rise falling
- etc.
- ˩ Global rise
- ˨ Global fall

632

- Φωνητικός Πίνακας της IPA (Bolla 1995: 35.36)
- Φωνητικός Πίνακας της IPA (Gussenhoven - Jacobs 1998: 18)
- Κλίμακες Σχετικής Ισχύος του Murray (1989: 303[3.18a], 1992: 122[1.1])
- Το ΦΣΙ σύστημα του Lass (1984: 178[8.3.1])
- Το εγγεγραμμένο σχήμα (Kunzmann et al. 1991: 156)
- Το σχήμα του Laszlo (Lewandowska-Tomaszczyk 1992: 233)
- Το εξελικτικό σχήμα του Zimmermann (Müller 1990: 16)
- Το εξελικτικό σχήμα του Maisels (1999: Εικ.1.0)

Bolla 1995: 36

Consonants (non-pulmonic)

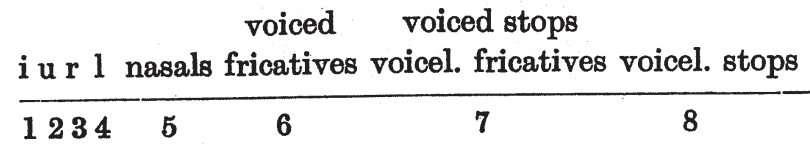
Clicks	Voiced implosives	Ejectives
⊙ Bilabial	ɓ Bilabial	' as in:
Dental	ɗ Dental/alveolar	p' Bilabial
! (Post)alveolar	ɟ Palatal	t' Dental/alveolar
‡ Palatoalveolar	ɠ Velar	k' Velar
Alveolar lateral	ɣ Uvular	s' Alveolar fricative

Diacritics

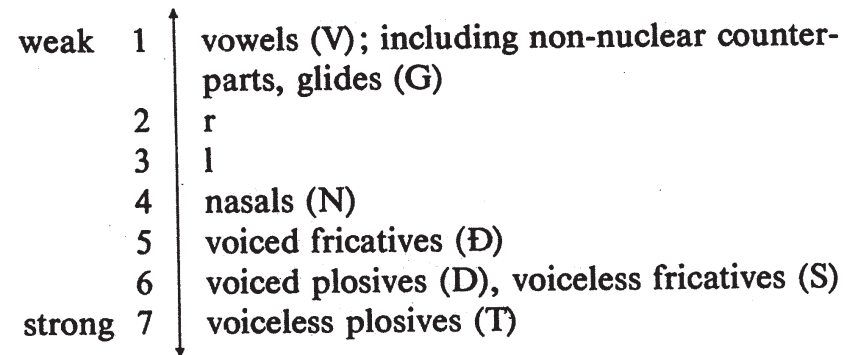
◌ ^o Voiceless	◌ ^u ◌ ^o ◌ ^ɔ	◌ ^{ɔ̄} More rounded	◌ ^w Labialized	t ^w d ^w	◌ [̃] Nasalized	◌ [̃]
◌ ^v Voiced	◌ ^s ◌ ^t	◌ ^{ɔ̄} Less rounded	◌ ^j Palatalized	t ^j d ^j	◌ ⁿ Nasal release	◌ ⁿ
◌ ^h Aspirated	t ^h d ^h	◌ ^{ɔ̄} Advanced	◌ ^y Velarized	t ^y d ^y	◌ ^l Lateral release	◌ ^l
◌ ^{..} Breathy voiced	◌ ^h ◌ ^a	◌ ⁱ Retracted	◌ ^ɣ Pharyngealized	t ^ɣ d ^ɣ	◌ [̚] No audible release	◌ [̚]
◌ [~] Creaky voiced	◌ ^h ◌ ^a	◌ [̠] Centralized	◌ [̠] Velarized or pharyngealized			◌ [̠]
◌ [̠] Linguolabial	t [̠] d [̠]	◌ [*] Mid-centralized	◌ [̠] Raised	◌ [̠] ɿ (ɿ = voiced alveolar fricative)		
◌ [̠] Dental	t [̠] d [̠]	◌ [̠] Advanced Tongue Root	◌ [̠] Raised	◌ [̠] β̠ (β̠ = voiced bilabial approximant)		
◌ [̠] Apical	t [̠] d [̠]	◌ [̠] Retracted Tongue Root				
◌ [̠] Laminal	t [̠] d [̠]	◌ [̠] Rhoticity	◌ [̠] Syllabic	◌ [̠] ɿ	◌ [̠] Non-syllabic	◌ [̠] ɿ

Murray

a. Consonantal Strength Scale

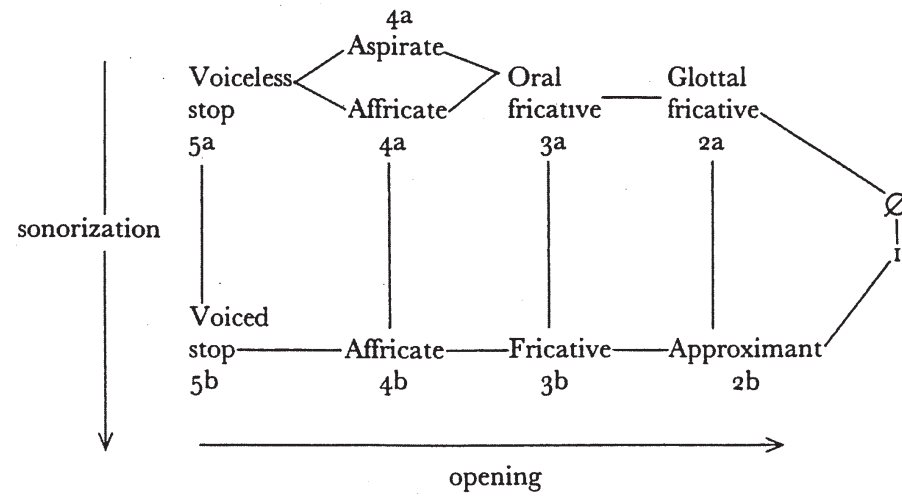
b. Consonantal Strength Scale

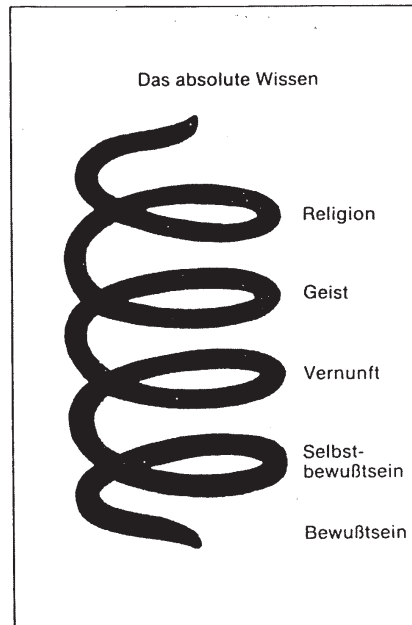

a: Murray 1989: 307 (3.18a)

b: Murray 1992: 122 (1.1)

Lass 1984: 178 (8.3.1)

A Zur Phänomenologie des Geistes

Lewandowska - Tomaszczyk
1992: 233

Cognitive and Interactional conditioning 233

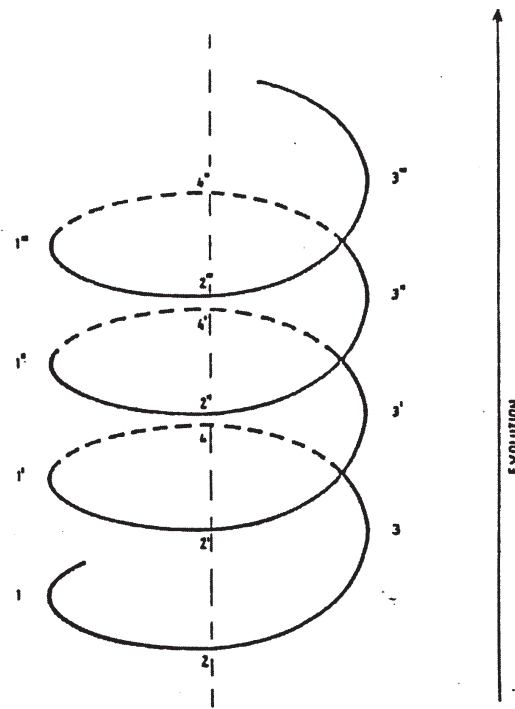

Figure 1: Helix model of language change (After Laszlo 1969)

H. M. Müller 1990: 16

Die Grundlagen der biologischen Evolutionstheorie

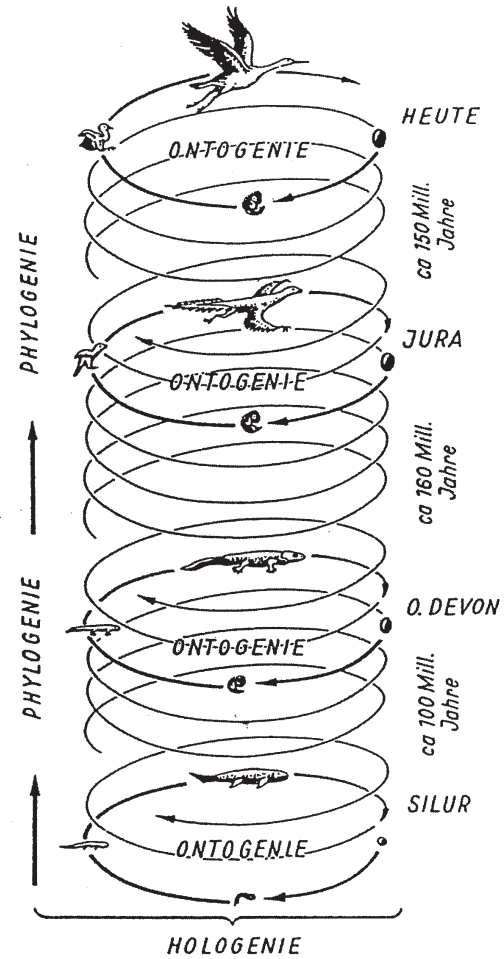

Abb. 5: Die Entwicklungspirale stammesgeschichtlicher Fortentwicklung am Beispiel der Entwicklung zum Vogel (aus ZIMMERMANN 1967, 100).

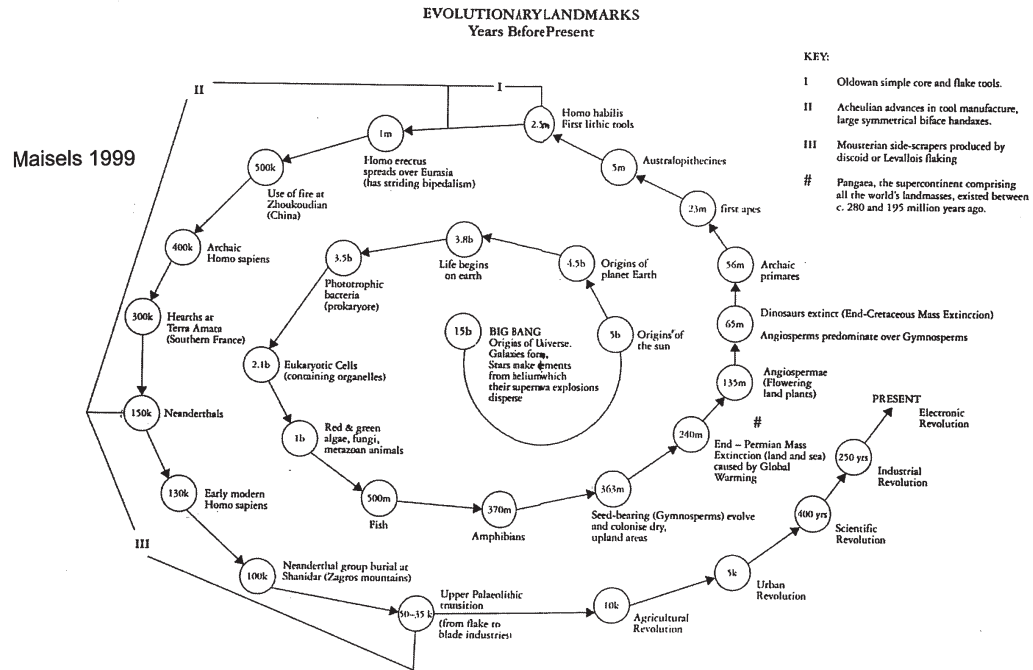

Figure 1.0 Evolutionary Landmarks

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Η βιβλιογραφία υφίσταται ως αλφαβητικός κατάλογος των εκδόσεων που αναφέρονται στα δύο μέρη της διατριβής. Στην αλφαβητική σειρά εντάσσονται επίσης οι συντομογραφίες. Αυτές που εφαρμόζονται ανταποκρινόμενες στις ανάγκες του Corpus εξηγούνται με παραπομπές. Οι φιλολογικές συντομογραφίες του LSJ και του OLD, εκτός από ορισμένες περιπτώσεις, δεν σημειώνονται.

- AA βλ. Χατζιδάκις 1915-(1924)-1930 (*Ακαδημεικὰ Ἀναγινώσματα*)
- AAHG Anzeiger für die Altertumswissenschaft [...] der Österreichischen Humanistischen Gesellschaft
- AAWB Abhandlungen der (Preußischen) Akademie der Wissenschaften (πβ. APA)
- AAWW Anzeiger der Österreichischen Akademie der Wissenschaften in Wien
- AB *Immanuelis Bekkeri Professoris Berolinensis Anecdota Graeca*. Volumen primum: Berolini apud G.C. Nauckium 1814, Volumen secundum: Berolini apud G. Reimerum 1816, Volumen tertium: Berolini 1821. Typis et impensis G. Reimeri (Nachdruck: Graz 1965)
- Abinn *The Abinnaeus Archive*. Papers of a Roman Officer in the Reign of Constantius II. Collected and Re-edited by H.I. Bell, V. Martin, E.G. Turner, D. van Berchem. Oxford, © Oxford University Press, 1962
- ABSA (The) Annual of the British School at Athens
- Ács, P. - Siptár, P.
1994 *Túl a gondozott beszéden* /Πέραν του επιμελούς λόγου/. Ev: Kiefer et al. 1994: 550-580
- AD Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον
- Adams, D.Q.
1997 Howl. *EIEC* 284
- Adams, E.L.
1913 *Word-Formation in Provençal*. New York-London: Macmillan
- Adrados, F. Rodríguez
1975 *Lingüística indoeuropea*. Madrid: Gredos
- AE Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς
- AEW *Altenglisches Etymologisches Wörterbuch* von F. Holthausen. Dritte, unveränderte Auflage. Heidelberg: Winter, 1974
- Αγγουράκη, Γ. κ.ά.
2001 *Ελληνική Γλωσσολογία '99 / Greek Linguistics '99*. Πρακτικά του 4ου Διεθνούς Συνεδρίου Ελληνικής Γλωσσολογίας, Λευκωσία, 17-10 Σεπτεμβρίου 1999 / Proceedings of the 4th International Conference on Greek Linguistics, Nicosia, September 17-19, 1999. Επιμέλεια Γ. Αγγουράκη κ.ά. / Eds. Y. Aguraki et al. Πανεπιστήμιο Κύπρου / University of Cyprus - Θεσσαλονίκη / Thessaloniki: University Studio Press
- AGI Archivio Glottologico Italiano
- Aitchison, Jean
1974 *Phonological change: some causes and constraints*. In: Anderson - Jones 1974 (II) :1-15
- 1991 *Language change: progress or decay?* Cambridge etc.: C.U.P.
- AJA American Journal of Archaeology
- ALH Acta Linguistica Hungarica Academiae Scientiarum Hungariae

- AL(Hafn) Acta Linguistica Hafniensia. International Journal of Structural Linguistics
- ALing Archivum Linguisticum
- Allamani-Souri - Victoria Allamani-Souri - E. Voutiras: New documents from the Sanctuary of Herakles Kynagidas at Beroia. In: *ΕπιΜακ*, 13-39
- Voutiras
- Allen, W.S. 1948 Ancient ideas on the origin and development of language. *TPS* 1948: 35-60
- 1965 *Phonetics in Ancient India. A Guide to the Appreciation of the Earliest Phoneticians.* London etc.: O.U.P., ©1953
- 1987 *Vox Graeca. A Guide to the Pronunciation of Classical Greek.* Third Edition, Cambridge etc.: C.U.P.
- 1981 *The Greek Contribution to the History of Phonetics.* In: *Towards a History of Phonetics.* Ed. by R.E. Asher - Eugénie J.A. Henderson. Edinburgh: University Press, 1981: 115-22
- AM Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Athenische Abteilung ("Athenische Mitteilungen")
- Anagn. *Tsakonische Grammatik* von G.P. Anagnostopoulos. Mit einem Geleitwort von E. Schwyzer. Berlin: Urania-Buchhandlung - Athen: Verlag P.D. Sakellarios, 1926
- Αναγνωστ. Γ.Π. Αναγνωστόπουλος: *Νεοελληνικά Διάλεκτοι*. Ev: MEE 10, ά.έ. [1963:], 99-103
- Andersen, H. - Koerner, K (eds) 1990 *Historical Linguistics 1987. Papers from the 8th International Conference on Historical Linguistics, Lille, 31 Aug. - 4 Sept. 1987.* Amsterdam - Philadelphia: John Benjamins Publishing Company
- Anderson, J.M. - Jones, C. (eds) 1974 *Historical Linguistics. Proceedings of the First International Conference on Historical Linguistics, Edinburgh 2nd - 7th September 1973.* I: Syntax, morphology, internal and comparative reconstruction, II: Theory and Description in Phonology. Amsterdam - Oxford - New York: North-Holland Publishing Company, American Elsevier Publishing Company, Inc.
- Ανδριώτης, Ν.Π. 1992 *Ετυμολογικό λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής.* Τρίτη έκδοση με διορθώσεις και προσθήκες του συγγραφέα. Θεσσαλονίκη: Αριστοτελείο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών
- Av.OE, ANRW =An.(ecdota) Ox.(oniensia) (βλ. Cr)
- Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung.* Hrsg. von H. Temporini. Berlin - New York: Walter de Gruyter, I.1 (1972)-
- Anttila, R. 1989 *Historical and Comparative Linguistics.* Second Revised Edition. Amsterdam - Philadelphia: John Benjamins Publishing Company
- APA Abhandlungen der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, (πβ. AAWB)
- APF Archiv für Papyrusforschung und verwandte Gebiete
- APN L. Zgusta: *Anatolische Personennamensippen.* Prag: Verlaghaus der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften, 1964

- Arens, H. 1969 *Sprachwissenschaft. Der Gang ihrer Entwicklung von der Antike bis zur Gegenwart.* Zweite durchgesehene und stark erweiterte Auflage. Freiburg - München: Verlag Karl Alber
- Ασιζ. Αρβανιτόπουλος ΑUB (phil) =Ασιζαι (βλ. Σ)
- Ή.Σ. Ήρβανιτόπουλος: Θεσσαλικά έπιγραφαί. AE 1917: 1-150
- Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae. Sectio Classica
- Ax, W. 1978 Ψόφος, φωνή und διάλεκτος als Grundbegriffe aristotelischer Sprachreflexion. *Gl.* 56, 1978: 245-71 (=id. *Lexis und Logos Studien zur antiken Grammatik und Rhetorik.* Hrsg. von F. Grewing. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2000, 19-39)
- Babelon *Inventaire sommaire de la Collection Waddington* acquise par l' État en 1897 pour le Département des médailles et antiques de la Bibliothèque nationale rédigé par M. E. Babelon. Paris: C. Rollin et Feuarent, 1898
- Babinotiot, G. 1989 *Mediae Question in Ancient Macedonian Greek Reconsidered.* Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αθηνών (χειρόγραφο)
- Bailey, Ch.-J.N. 1996 *Essays on Time-Based Linguistic Analysis.* With an Introduction by P. Mühlhäusler. Oxford: Clarendon Press
- Baladié *Strabon Géographie. Tome V (Livre VIII).* Texte établi et traduit par R. Baladié. Paris: "Les Belles Lettres", 1978
- Balázs, J. 1965 The forrunners of structural prosodic analysis and phonemics. *ALH* 15: 229-86
- BalkE Balkansko ezikoznanie (Linguistique balkanique)
- Baratin, M. - Desbordes, Françoise 1981 *L'analyse linguistique dans l'Antiquité classique.* I. Les théories. Avec la participation de Ph. Hoffman et A. Pierrot. Paris: Klincksieck
- Bartoněk, A. (ed) 1968 *Studia Mycenaea.* Proceedings of the Mycenaean Symposium, Brno April 1966. Brno: Universita J.E. Purkyně
- Basbøll, H. 1988 *Phonological theory.* In: Newmeyer I, 1988: 192-215
- BCH Bulletin de Correspondance Hellénique
- BE Bulletin Épigraphique (+Index) (Extraits de la REG)
- Be D *Die griechischen Dialekte* von F. Bechtel. Berlin: Weidmann. I: Der lesbische, thessalische, böotische, arkadische und kyprische Dialekt, 1921, II: Die westgriechischen Dialekte, 1923, III: Der ionische Dialekt, 1924
- Beekes, R.S.P. 1997 *Water. EIEC 636-7*
- Belardi, W. 1967 Il "significato" del fonema. *Word* 23, 1967: 25-36
- Bennett, E.L. - Olivier, J.-P. (eds) 1973-1976 *The Pylos Tablets Transcribed.* Roma, Edizioni dell' Ateneo, Part I: Text and Notes, (Inc. Gr. Vol. LI), Part II: Hands, Concordances, Indices, (Inc. Gr. Vol. LIX)
- BerIL Berliner Leihgabe griechischer Papyri. Hrsg. vom Griechischen Seminar der Universität Uppsala durch T. Kalén. - I. Mit drei

- BerIT Tafeln. Uppsala: A.-B. Lundequistska Bokhandeln, 1932.
Sitologen-Papyri aus dem Berliner Museum. Hrsg. von K. Thunell.
Akademische Abhandlung. Uppsala: Almqvist & Wiksells Boktryckeri-
A.-B., 1924
- BGU Berliner Griechische Urkunden. Berlin: Weidmannsche
Buchhandlung, 1895-
- Bhat, D.N.S.
1976 Dichotomy in phonological change. *Lingua* 39: 333-51
- Bichakjian, B.H.
1990 Language change: cyclical or linear? In: Andersen - Koerner 1990: 37-
49
1997 Evolution and the biological correlates of linguistic features. In: Blench
- Spriggs 1997: 31-42
- Bile, Monique - Brixhe, Cl. - Hodot, R.
1984 Les dialectes grecques ces inconnues. *BSL* 79,1: 155-203
- Biville, Fr.
1999 Emprunts et productivité. La branche latine du grec βάλλω. In: Blanc -
Christol 1999: 57-80
- ВЯ Вопросы Языкознания (Voprosy Jazykoznanija)
- Blanc, A. - Christol, A. (direction)
1999 *Langues en contact dans l'antiquité Aspects lexicaux*. Actes du
Colloque Rouenlac III, Mont-Saint-Aignan, 6 février 1997. Nancy -
Paris: A.D.R.A.
- Blass, Fr.
1888 *Über die Aussprache des Griechischen*. Dritte, umgearbeitete
Auflage. Berlin: Weidmann
- Blench, R. - Spriggs, N. (eds)
1997 *Archaeology and Language I*. Theoretical and methodological
orientations. London - New York: Routledge
- Bloomfield, L.
1933 *Language*. New York etc.: Holt, Rinehart and Winston (© renewed
1961)
- Blümel, W.
1982 *Die aiolischen Dialekte*. Phonologie und Morphologie der
inschriftlichen Texte aus generativer Sicht. Göttingen: V&R
- BMI *The Collection of Ancient Greek Inscriptions in the British Museum*.
Part IV - Section II [Nos 935-1155, Appendix: 4881] Supplementary
and Miscellaneous Inscriptions by F.H. Marshall. Oxford: Clarendon
Press, 1916
- BO Bibliotheca Orientalis
- Bolla, K.
1994 *Magyar fonetikai atlasz. A szegmentális hangszerkezet elemei*
/Φωνητικός άτλαντας της Ουγγρικής. Η τεμαχιακή δομή των
φωνών/. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó
- Bonfante, G.
1971 Le norme della linguistica areale. In: Coseriu - Stempel 1971: 51-76
- Borsche, T. (Hrsg.)
1996 *Klassiker der Sprachphilosophie von Platon bis Noam Chomsky*.
München: Beck
- Botinis, A. - Fourakis, M. - Prinou, Irini (βλ. επίσης Μροτίνης)
2000 Acoustic structure of the Greek stop consonants. *Γλ*. 11-12: 167-99
- BPW Berliner Philologische Wochenschrift

- Brandenstein, W.
1936 Streifzüge 1. Die idg. Spiranten þ und ð. *Gl* 25: 27-30
1954 *Griechische Sprachwissenschaft I*: Einleitung, Lautsystem,
Etymologie. Berlin: Walter de Gruyter & Co.
- Braun
Karin Braun: Der Dipylon-Brunnen B₁. Die Funde. *AM* 85, 1970: 129-
269
- Brause, J.
1909 *Lautlehre der kretischen Dialekte*. Halle A. S.: Max Niemeyer
- Brixhe, Cl.
1976 βλ. DGP
1976(a) βκ. του Teodorsson 1974. *REG* 89: 142-4
1987 *Essai sur le Grec Anatolien au début de notre ère*. Nouvelle édition
augmentée. Nancy: Presses Universitaires de Nancy
1980 βκ. του Teodorsson 1980. *REG* 93: 504-6
1990 βκ. του Bubeník 1989. *BSL* 85,2: 124-7
- Brixhe, Cl. - Panayotou, Anna
1988 L'atticisme de la Macédoine: l'une des sources de la koiné. *Verbum*
XI, 3-4: 245-60
- Brugmann, K.
1897 *Vergleichende Laut-, Stammbildungs-, und Flexionslehre der i*
ndogermanischen Sprachen. Erster Band. Einleitung und Lautlehre.
Straßburg: Trübner
1900 *Griechische Grammatik* (Lautlehre-, Stammbildungs- und
Flexionslehre und Syntax). Dritte Auflage mit einem Anhang über
griechische Lexikographie von Professor Dr. L. Cohn. München: Beck
- Brugmann, K. - Thumb, A.
1913 *Griechische Grammatik*. Lautlehre-, Stammbildungs- und
Flexionslehre, Syntax.. Vierte vermehrte Auflage. Mit Anhang über
griechische Lexikographie von Professor Dr. L. Cohn. München, Beck
- BSCPA Berliner Studien für Classische Philologie und Archaeologie
BSL Bulletin de la Société de linguistique de Paris
- Bubeník, V.
1983 *The Phonological Interpretation of Ancient Greek: A Pandialectal*
Analysis. Toronto - Buffalo - London: University of Toronto Press
1989 *Hellenistic and Roman Greece as a Sociolinguistic Area*.
Amsterdam/Philadelphia: John Benjamin's Publishing Company
- Buck, C.D.
1955 *The Greek Dialects*. Grammar, Selected Inscriptions, Glossary. Chicago: The
University of Chicago Press (Reprinted: Bristol Classical Press, 1999)
- Büttner-Wobst
ΠΟΛΥΒΙΟΥ ΙΣΤΟΡΙΑΙ. Polybii Historiae. Editionem a Ludovico
Dindorfio curatam retractavit Theodorus Büttner-Wobst. Appendix.
Indices et Historiarum conspectum continens. Lipsiae: In Aedibus
Teubneri, MCMIV /1904/
- Burkert, W.
1959 Στοιχείον. Eine semasiologische Studie. *Philoblogus* 103: 167-97
- Bußmann, Hadumod
1990 *Lexikon der Sprachwissenschaft* Zweite, völlig neu bearbeitete
Auflage. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag
- BzN Beiträge zur Namenforschung
C De Heraclide Milesio Grammatico. Scripsit Fragmenta collegit
disposuit illustravit Leopoldus Cohn. BSCPA I, 1884: 603-717 (Opus
etiam seorsum expressum est Berolini 1884)

- Cabane, P.
1988 *L'Illyrie méridionale et l'Épire dans l'Antiquité*. Actes du colloque international de Clermont-Ferrand, 22-25 octobre 1984, réunis par P. C. Clermont-Ferrand: Éditions Adosa
- CAF I *Comicorum Atticorum Fragmenta*. Edidit Theodorus Kock. Volumen I. Antiquae comoediae fragmenta. Lipsiae in aedibus B.G. Teubneri, MDCCCLXXX /1880/
- CAH
Cairlsidor *The Cambridge Ancient History*. Third Edition, 1970-
The Archive of Aurelius Isidorus in the Egyptian Museum, Cairo, and the University of Michigan (P.Cair.Isidor.). Edited by A.E.R. Boak, H.Ch. Youtie. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1960
- Cairo Zen *Catalogue Général des Antiquités Égyptiennes du Musée du Caire* (Service des Antiquités de l'Égypte, Nachdruck I-V: Hildesheim - New York, Georg Olms Verlag, 1971) Nos 59001-59139. Zenon Papyri by C.C. Edgar.
Volume I. Le Caire: Imprimerie de l'Institut Français d'Archéologie Orientale, 1925 Nos 59140-59297. Zenon Papyri by C.C. Edgar.
Volume II. Le Caire: Imprimerie de l'Institut Français d'Archéologie Orientale, 1926. Nos 59298-59531. Zenon Papyri by C.C. Edgar.
Volume III. Le Caire: Imprimerie de l'Institut Français d'Archéologie Orientale, 1928. Nos 59532-59800. Zenon Papyri by C.C. Edgar.
Volume IV. Le Caire: Imprimerie de l'Institut Français d'Archéologie Orientale, 1931
Volume V. Le Caire: Imprimerie de l'Institut Français d'Archéologie Orientale, 1940. (Ouvrage posthume édité par les soins de O. Guéraud et P. Jouguet)
- Caracusi, G.
1973 *Formazione e struttura fonologica del miceneo* (dispense). Palermo: Università degli Studi di Palermo
- Carstairs-McCarthy, A.
1999 *The Origins of Complex Language*. An Inquiry into the Evolutionary Beginnings of Sentences, Syllables, and Truth. Oxford: O.U.P.
- CE *Carmina Latina Epigraphica*. Conlegit Franciscus Buecheler. II: Lipsiae: In Aedibus B.G. Teubneri, MDCCCLXXXVII /1897/ (Editio stereotypa: Amsterdam Adolf M. Hakkert, 1964)
- CGC *A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum*. Edited by R. Stuart Poole et al., 1-29 [London], 1873-1927 (Reprinted: Bologna, Arnaldo Forni-Editore, 1975-1983)
- CGF *Comicorum Graecorum Fragmenta*. Edidit Georgius Kaibel. Voluminis I Fasciculus prior. Berolini apud Weidmannos, MDCCCXCIX /1899/ (Editio altera ex editione anni MDCCCXCIX lucis ope expressa MCMLVIII /1958/, Berolini apud Weidmannos [V-XI: Add., Corr. Add. altera], Poetarum Graecorum Fragmenta [...] Voluminis VI Fasciculus prior)
- CGL *Corpus Glossariorum Latinorum* a Gustawo Loewe incohatum. Auspiciis Academiae Litterarum Saxonicae composuit recensuit edidit Georgius Goetz. I-VII. Lipsiae et Berolini: In Aedibus B.G. Teubneri, MDCCCLXXXVIII-MDCCCXXIII/1888-1923/ (Nachdruck: Amsterdam, Adolf M. Hakkert, 1965)
- Chadwick, J.
1996 *Lexicographica Graeca*. Contributions to the Lexicography of Ancient Greek. Oxford: Clarendon Press

- Chantraine, P.
1958 *Grammaire homérique*. Tome 1: Phonétique et morphologie. Troisième tirage avec une conclusion nouvelle. Paris: Klincksieck
- Chen, M.
1973 On the formal expression of natural rules in phonology. *JL* 9: 223-49
- Chomsky, N.
2000 *New Horizons in the Study of Language and Mind*. Cambridge: University Press
- Ciani
Maria Grazia Ciani: *Lexikon zu Lykophon*. Hildesheim: Georg Olms, 1975
- CIG *Corpus Inscriptionum Graecarum*. Auctoritate et Impensis Academiae Litterarum Regiae Borussicae I-IV. Berolini ex Officina Academica. 1828-1877 (Neudruck: Hildesheim-New York, Georg Olms Verlag, 1967)
- CIL *Corpus Inscriptionum Latinarum*. Berolini apud Georgium Reimerum, 1863-
- Clarysse, W.
1983 βκ. tou Teodorsson 1977. *BO* 40: 81-6
- Clark, J. - Yallop, C.
1991 *An Introduction to Phonetics and Phonology*. Oxford - Cambridge (Mass.): Basil Blackwell (©1990, Second Edition: 1995, 1999)
- C&M
CMIK Classica et Mediaevalia
J. Chadwick - L. Godart - J.T. Killen - J.-P. Olivier - A. Sacconi - I.A. Sakellarakis: *Corpus of Mycenaean Inscriptions from Knossos*. Cambridge: C.U.P. - Roma: Edizioni dell' Ateneo. Volume I: (1-1063), 1986, Volume II: (1064-4495), 1990 (Inc. Gr. Vol. LXXXVIII)
- Cohen *Description historique des Monnaies frappées sous l'Empire romain* communément appelées Médailles impériales par H. Cohen. Tome sixième. Paris. MM. Rollent et Feuardent, 1862
- Cohn 1884
Col V βλ. C
Tax Documents from Theadelphia. Papyri of the second century A.D. Edited with Introduction and Notes by J. Day and C. Walker Keyes. New York: Columbia University Press, 1956 (Columbia Papyri. Greek Series V)
- Colin
Collinge, N.E.
1985 G. Colin: Inscriptions de Thespies. *BCH* 21, 1897: 551-71
The Laws of Indo-European. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company
- Coseriu, E.
1975 *Die Geschichte der Sprachphilosophie von der Antike bis zur Gegenwart*. Eine Übersicht Teil I: Von der Antike bis Leibniz. Tübingen, Autorisierte Nachschrift von: G. Narr und R. Windisch. 2. überarbeitete Auflage von Gunter Narr (©1970, Tübinger Beiträge zur Linguistik 11)
- Coseriu, E.- Stempel, W.-D. (Hrsg.)
1971 *Sprache und Geschichte*. Festschrift für Harri Meier zum 65. Geburtstag. München: Wilhelm Fink Verlag
- Costa, G.
1998 *Le origini della lingua poetica indeuropea*. Voce, coscienza e transizione neolitica. Firenze: Olschki
- Cowgill, W. - Mayrhofer, M. (Hrsg.)
1986 *Indogermanische Grammatik*. Begründet von J. Kuryłowicz†, Hrsg.

- von M.M. Band I. 1. Halbband: Einleitung von W. C.†. Ins Deutsche übersetzt und bibliographisch bearbeitet von A. Bammesberger und M. Peters. 2. Halbband: Lautlehre [Segmentale Phonologie des Indogermanischen] von M. M. Heidelberg: Carl Winter
- CPh Classical Philology
 CR The Classical Review
 Cr *ANECDDOTA GRAECA* e Codd. manuscriptis Bibliothecarum Oxoniensium Descripsit J.A. Cramer S.T.P. (An.Ox.). Oxonii, E Typographeo Academico. Vol. I: MDCCCXXXV /1835/, Vol. II: MDCCCXXXV /1835/, Vol. III: MDCCCXXXVI /1836/, Vol. IV: MDCCCXXXVII /1837/ (Amsterdam: Adolf M. Hakkert - Publisher, 1963, Reprint of the Edition: Oxford, 1835-37)
- CRAI Comptes Rendus des Séances. Académie des Inscriptions et des Belles Lettres
- Cravens, Th.D.
 1984 Intervocalic consonant weakening in a phonetic-based Strength Phonology: Foley hierarchies and the *gorgia toscana*. *TL* 11, 3, [1985]: 269-310
 1987 The syllable and phonological strength: gradient loss of gemination in Corsican. In: *Papers from the 7th International Conference on Historical Linguistics*. Ed. by A.G Ramat - O. Carruba - G. Bernini, Amsterdam/ Philadelphia, Benjamins, 1987: 163-78
- Crespo, E.
 1979 βκ. του Teodorsson 1977. *Emerita* 48,1: 145-8
 1985 Palatal stops in Greek: reconstruction or Mycenaean evidence? *Minos* 19: 91-104
- Cronin H.S. Cronin: First report of a journey in Pisidia, Lycaonia, and Pamphylia. *JHS* 22, 1902, Part I: pp. 94-125, Part II: pp. 339-76
- Crowley, T.
 1992 *An Introduction to Historical Linguistics*. Auckland etc.: O.U.P. (Reprinted 1996)
- Crystal, D.
 1991 *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Third Edition Updated and Enlarged. Oxford: Blackwell Publishers
 1997 *A Dictionary* [...]. Fourth Edition. Oxford, UK - Malden, Mass. USA: Blackwell Publishers
- D Leontios Makhairas. *Recital Concerning the Sweet Land of Cyprus* entitled 'Chronicle'. Edited with a Translation and Notes by R.M. Dawkins. Oxford: Clarendon Press, 1932
- Davenport, M. - Hannahs, S.J.
 1998 *Introducing Phonetics and Phonology*. London etc., Arnold: O.U.P.
- Dawkins *Modern Greek in Asia Minor*. A Study of the Dialects of S&Ili Cappadocia and Ph^{ra}sa with Grammar, Texts, Translations and Glossary by R.M. D. with a Chapter on the Subject-Matter of the Folk-Tales by W.R. Holliday. Cambridge: University Press, 1916
- Def. *Defixionum Tabellae* quotquot innotuerunt tam in Graecis Orientis quam in totius partibus praeter Atticas in *Corpore Inscriptionum Atticarum* editas collegit digessit commentario instruxit Augustus Audolent. Prostat Luteciae Parisiorum in aedibus A. Fontemoing, MDCCCIV /1904/ (Nachdruck: Frankfurt/Main, Minerva GmbH, 1967)
- Del.³ *Dialectorum Graecarum exempla epigraphica potiora* („Delectus inscriptionum Graecarum propter dialectum memorabilium” quem primum atque iterum ediderat **Paulus Caer** editio tertia renovata).

- DELG Edidit Eduardus Schwyzer. Lipsiae in aedibus Salomonis Hirzelli MCMXXIII /1923/ (Nachdruck: Hildesheim, Georg Olms, 1960)
Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots par P. Chantraine. Paris: Éditions Klincksieck, ©1968-1980 (Nouveau tirage: 1983). I: 1-2 A-K, [fascicule 1: 1968, 2: 1970], II: 3-4 Λ-Ω (Index) [fascicule 3: 1974, 4,1: 1977, 4, 2: 1980]
- DELL *Dictionnaire étymologique de la langue latine*. Histoire des mots par A. Ernout et A. Meillet. Quatrième édition, augmentée d'additions et de corrections par J. André. Paris: Klincksieck, 1985
 P. Demargne - H. van Effenterre: *Recherches à Dréros*. *BCH* 61, 1937: 5-32; 333-48
- Demargne - Effenterre
 Derbolav, J.
 1972 *Platons Sprachphilosophie im Kratylos und in den späteren Schriften*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft
- Dev. TIG *TABVLAE IGVVINAE*. Editae a Iacobo Devoto. Impressio altera. Romae Typis Publicae Officinae Polygraphicae, CI) I) CCCC LIV /1954/ Tertia Impressio: Ad Tabulas Iguvinas tertio impressas Appendix. CI) I) CCCC LXII /1962/
- Dexter, Miriam Robbins
 1990 The hippomorphic goddess and her offspring. *JIES* 18: 285-307
- DGE *Diccionario Griego-Espanol*. Redactado bajo la dirección de Fr.R. Adrados. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Volumen I [Αα - ἀλλά], 1980. Volumen II [ἄλλα - ἀποκοινωνητος], 1986 + Supplemento al Volumen I. Volumen III [ἀποκοιτέω - βασιλεύς], 1991. Volumen IV [βασιλευτός - δαίμων], 1994
- DGP *Le dialecte grec de Pamphylie*. Documents et grammaire par Cl. Brixhe. Paris: Adrien-Maisonneuve, 1976
- Diamond, A.S.
 1959 *The History and Origin of Language*. London: Methuen & Co. Ltd. (Reprinted 1960)
- Dieterich, Pap. mag.
Papyrus magica Musei Lugdunensis Batavi quam C. Leemans edidit in Papyrorum Graecarum tomo II (V). Denuo edidit Commentario critico instruxit Prolegomena scripsit Albrechtus Dieterich. Commentatio ex Supplementis Annalium Philologorum seorsum expressa Lipsiae: In Aedibus B.G. Teubneri, MDCCCLXXXVIII /1888/ (*NJbPh*, Suppl. 20, 1888: 747-830)
- Dieterich, K.
 1898 *Untersuchungen zur Geschichte der griechischen Sprache von der hellenistischen Zeit bis zum 10. Jahrhundert n. Chr.* Leipzig: Teubner
 1908 *Sprache und Volksüberlieferung der südlichen Sporaden im Vergleich mit denen der übrigen Inseln des Ägäischen Meeres*. Wien: Alfred Hölder
- Dindorf, W.
 1851 *Demosthenes ex recensione Gulielmi Dindorfii*. Volumen III. Scholia Graeca ex codicibus aucta et emendata. Oxonii e Typographeo Academico M.DCCC.LI
 1855 *Scholia Graeca in Homeri Odysseam* ex codicibus aucta et emendata edidit Gulielmus Dindorfius. Oxonii E Typographeo Academico M.DCCC.LV
- Dingwall, W.O.
 1988 The evolution of human communicative behavior. In: Newmeyer III: 274-313

- Dinnsen, A. (ed)
1979 *Current Approaches to Phonological Theory*. Bloomington - London: Indiana University Press
- DMic. *Diccionario Griego-Espanol Anejo I*. Diccionario Micénico (DMic.). Redactado por Fr. Aura Jorro. Bajo la dirección de Fr. R. Adrados. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Volumen I: 1985, Volumen II: 1993
- Doc.² *Documents in Mycenaean Greek*. First Edition by M. Ventris and J. Chadwick. With a Foreword by A.J.B. Wace. Second Edition by J. Chadwick. Cambridge: University Press, 1973
- Donegan, Patricia J. - Stampe, D.
1979 The Study of Natural Phonology. In: Dinnsen 1979: 126-73
- Dosuna, J. Méndez
1991-93 On <Z> for <Δ> in Greek dialectal inscriptions. *Die Sprache* 35,1: 82-114
- Dover 1965 *Thucydides*, Book VI Edited by K.J. Dover. Oxford: Clarendon Press, 1965 (ΙΣΤΟΡΙΩΝ Ζ, Commentary)
- Drachman, G.
1978 Phonological asymmetry and phonological analogy: or, will the real Lachmann's Law please stand up. In: *Lautgeschichte und Etymologie*. Akten der VI. Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft Wien, 24.-29. September 1978. Hrsg. von M. Mayrhofer, M. Peters, O.E. Pfeiffer. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, 1980, pp. 79-101
- 1980 *Teleological explanation in phonology*. Paper for the 4th Phonology Meeting, Vienna, July, 1980 (χειρόγραφο)
- Drachman, G. - Αγγελική Μαλικούτη-Drachman - Γεωργίου, Ε. - Σταύρου, Γ. - Συμεού, Ρ. - Τριφώνας, Ε.
1999 *Σχηματισμός υποκοριστικών κύριων ονομάτων στην Κυπριακή*. Paper read at the 4th International Conference Greek Linguistics, Nicosia (Cyprus), 17-19 September 1999 (=Drachman κ.ά. Ev: Αγγλουργάκη κ.ά. 2001: 487-94)
- Dressler, W. - Grosu, A.
1972 Generative Phonologie und indogermanische Lautgeschichte. Eine kritische Würdigung. *IF* 77 [1973]: 19-72
- Dressler, W.U. - Luschützky, H.C. - Pfeiffer, O.E. - Rennison, J.R. (eds)
1992 *Phonologica 1998*. Proceedings of the 6th International Phonology Meeting. Conference held July 1-4, 1988 in Krems, Austria. Cambridge - New York etc.: C.U.P.
- Driver, G.R.
1948 *Semitic Writing. From Pictograph to Alphabet*. London: O.U.P. (6th. ed. 1976)
- Dubois, J. - Giacomo, M. - Guespin, L. - Marcellesi, Chr. - Marcellesi, J.-B. - Mével, J.-P.
1984 *Dictionnaire de linguistique*. Paris: Librairie Larousse (©1973)
- Duhoux, Y.
1976 βκ. του Teodorsson 1974. *RBP* 54,1: 607
- EA Epigraphica Anatolica
- Eckinger *Die Orthographie lateinischer Wörter in griechischen Inschriften von Th. E. München: C. Wolf & Sohn, 1892*
- Edfou⁶³³ J. Manteuffel: *Les papyrus et les ostraca grecs*. Fouilles franco-polonaises. Tell Edfou [...], Rapports III, Le Caire, 1950

633 Μη προσιτή πηγή, πβ. M-Sch σ. XII.

- ΕΔΤ Α' Γ.Κ. Σπυριδάκη κ.ά.: Έλληνικά δημοτικά τραγούδια (Έκλογή). Έν' Αθήναις: Άκαδημία Άθηνών, 1962
- ΕΔΤ Πετρ Έλληνικά δημοτικά τραγούδια. Έκλογή κειμένων σχολία και εισαγωγή Δ. Πετροπούλου. Άθήναι: Έκδοτικός Οίκος Ί.Ν. Ζαχαροπούλου. Α: 1958, Β: 1959
- EG *Etymologicum Graecae Linguae Gudianum* [- ΚΑΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΟΝ ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑ] et Alia Grammaticorum Scripta e Codicibus Manuscriptis nunc primum edita. Accedunt notae ad Etymologicum Magnum ineditae E.H. Barkeri, Imm. Bekkeri, Lud. Kulenkampii, Amad. Peyroni Aliorumque quas digessit et una cum suis edidit Frider. Gul. Sturzium cum Indice locupletissimo. Lipsiae apud Ioa. Aug. Gottl. Weigel MDCCCXVIII /1818/ (Nachdruck: Hildesheim - New York, Georg Olms, 1973)
- EIEC *Encyclopedia of Indo-European Culture*. Editors J.P. Mallory and D.Q. Adams. London and Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers, 1997
- EM *Etymologicum Magnum* [- Έτυμολογικόν Μέγα κατ' αλφάβητον] seu verius Lexicon saepissime vocabulorum origines indagans ex pluribus lexicis Scholiastis et Grammaticis Anonymi cuiusdam opera concinnatum. Ad codd. mss. recensuit Thomas Gaisford. Oxonii e Typographeo Academico M.DCCC.XLVIII /1848/ (Reprint: Amsterdam, Adolf M. Hakkert - Publisher, 1967)
- Enteux *ENTEYΞEΙΣ*. Requêtes et plaintes adressées au roi d'Égypte au IIIe siècle avant J.-C. Par O. Guéraud. Premier fascicule: 1931, Deuxième fascicule: 1932. Le Caire: Imprimerie de l'Institut Français d'Archéologie Orientale (Nachdruck: Hildesheim - Zürich - New York: Georg Olms Verlag, 1988)
- ΕΠΑΕΕ Έθνικόν Πανεπιστήμιον. Έπιστημονική Έπετηρίς
- ΕΠΑΜ Θ. Ριζάκης - Γ. Τουράτσογλου: *Επιγραφές Άνω Μακεδονίας* (Έλίμεια, Έορδαία, Νότια Λυγκηστis, Όρεστis). Τόμ. Α' Κατάλογος επιγραφών. Άθήνα: Έκδοση Ταμείου Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων, 1985
- ΕπΒερ Λουκρητίας Γουναροπούλου - Μ.Β. Χατζόπουλου: *Επιγραφές της κάτω Μακεδονίας* (Μεταξύ του Βερμίου όρους και του Αξιού ποταμού). Τεύχος Α'. Επιγραφές Βεροίας με την συνεργασία Π. Νιγδέλη - Γ. Σουρή και την επιμέλεια Ει. Καλογρίδου - Π. Πασάλη. Άθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού - Έθνικόν Ίδρυμα Ερευνών, 1998 (Inscriptiones Macedoniae Inferioris [Inter Bermium montem et Axium flumen repertae] Fasciculus Primus Inscriptiones Beroeae [et.])
- ΕπΜακ *Επιγραφές της Μακεδονίας* - Inscriptions of Macedonia. Γ' Διεθνές Συμπόσιο για τη Μακεδονία. Θεσσαλονίκη 8-12 Δεκεμβρίου 1993 - Third International Symposium on Macedonia. Thessaloniki, 8-12 December 1993. Επιμέλεια έκδοσης: Εμμ. Βουτυράς. Αγγλική μετάφραση: Deborah Whitehouse. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Thessaloniki: Aristotle University of Thessaloniki, 1996
- Erhart, A.
1993 *Die indogermanische Nominalflexion und ihre Genese*. Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck
- Essen, O.
1979 *Allgemeine und angewandte Phonetik*. 5., neubearbeitete und erweiterte Auflage. Berlin: Akademie-Verlag

- ET *Etruskische Texte*. Editio minor. Band II⁶³⁴: Texte. Hrsg. von H. Rix. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1991
- Fay *Fayûm Towns and their Papyri* by B.P. Grenfell, A.S. Hunt, D.G. Hogarth, and J. Grafton Milne. London: O. U. P., 1900
- Feissel - Sève D. Feissel - M. Sève: Inscriptions de Macédoine. *BCH* 112, 1988: 449-66
- FGH *Die Fragmente der griechischen Historiker*. Von F. Jacoby. ττ. I-II, 1923-1958, ττ. I-II: Berlin, Weidmannsche Buchhandlung, 1923, 1926, λοιποί τόμοι: Leiden, E.J. Brill, 1940 - 1958 (Nachdruck: I: Leiden, Brill, 1957, 1958)
- FHG *Fragmenta Historicorum Graecorum*. Car. et Teod. Mulleri (Mülleri). Parisiis: Editore Ambrosio Firmin Didot, I-V [μερικές εκδόσεις μετάξυ 1841 και 1878]
- Fischer, I. 1968 *Observations sur la notation des occlusives en mycénien et dans les langues italiqnes*. In: Bartoněk 1968: 65-70
- Fischer-Jørgensen, Eli 1975 *Trends in Phonological Theory*. A Historical Introduction. Copenhagen: Akademisk Forlag
- Flor *Papiri Fiorentini*. Documenti e testi letterari dell' età romana e bizantina per cura di G. Vitelli. Milano: Ulrico Hoepli, 1915 [Volume Terzo, N.º 279-391] (Riproduzione anastatica eseguita dalla Bottega d' Erasmo, Torino, 1960)
- FoL Folia Linguistica
- Foley, J. 1977 *Foundations of Theoretical Phonology*. Cambridge etc.: C.U.P.
- Fontrier A. Fontrier: Inscriptions de la plaine du Caystre. Recueillies par M. E. Jordanidès. *REA* 4, 1902: 258-66
- Foraboschi, D. 1971 *Onomasticon alterum papyrologicum*. Supplemento al Namenbuch di F. Preisigke. Serie papirologica II/1: Α-Βίλος, II/2: Βίος-Κάσιος, II/3: Κάσιος δ' και Ἀπόλλων - Πατύμις, II/4: Πατύμις-ᾠφελών. Milano-Varese: Istituto editoriale Cisalpino, 1967-1971
- Fourquet, J. 1954 βκ. του Zabrocki 1951. *BSL* 50, 2: 36-41
- 1956 *Les mutations consonantiques du germanique*. Essai de position des problèmes. Nouveau Tirage. Paris: Les Belles Lettres
- Fraser P.M. Fraser: Inscriptions from Commagene. *ABSA* 47, 1952: 96-101
- Frazer, J.G. 1898 *Pausanias's Description of Greece*. Translated with a Commentary by J.G. F. In Six Volumes. London - New York: Macmillan. Vol. III Commentary on Books II-V
- Friedrich KS *Kleinasiatische Sprachdenkmäler*. Zusammengestellt von J. Friedrich. Berlin: Verlag von Walter de Gruyter & Co., 1932
- Gamillscheg, E. 1969 *Etymologisches Wörterbuch der französischen Sprache*. 2., vollständig neu bearbeitete Auflage. Heidelberg: Winter
- García Ramón, J.L. 1976 Pelásgos y Micénicos en Tesalia. *Zephyrus* 25-26: 473-8
- 1992 Mycénien ke-sa-do-ro/Kessandros/, ke-ti-ro/Kestilos/, ke-to/Kest or/ grec alphabétique Αἰνησιμβρότα, Αἰνησίλαος, Αἰνήτωρ et le nom de

634 Band I: Tübingen, 1991 (ScriptOralia 23 [...] Band 6)

- Cassandra. *BCH* Suppl. 25: 239-255 (=Mykenaïka, Actes du IXe Colloque)
- GDI *Sammlung griechischer Dialektinschriften*. Göttingen: V&R. (Nachdruck: Nendeln/Liechtenstein, Klaus Reprint, 1973)
- Erster Band:** Kypros. Aeolien. Thessalien. Bötien. Elis. Arkadien. Pamphylien. Hrsg. von Dr. H. Collitz. 1884
- Zweiter Band:** Epirus. Akarnanien. Aetolien. Aenianen. Phthiotis. Lokris. Phokis. Dodona. Achaia und seine Colonien. Delphi. Hrsg. von Dr. H. Collitz. 1899
- Dritter Band, erste Hälfte:** Die Inschriften der dorischen Gebiete ausser Lakonien, Thera, Melos, Kreta, Sizilien. Hrsg. von Dr. H. Collitz und Dr. F. Bechtel. 1899
- Dritter Band, zweite Hälfte:** Die Inschriften von Lakonien, Tarent, Herakleia am Siris, Messenien. Thera und Melos. [Kreta.] Sizilien und Abu Simbel. Die ionischen Inschriften. Hrsg. von Dr. H. Collitz und Dr. F. Bechtel. 1905
- Vierter Band. I. Heft:** Wortregister zum ersten Bande von Dr. R. Meister. 1886
- Vierter Band. II. Heft:** Wortregister zum zweiten Bande von Dr. J. Baunack, Dr. H. Meyer und Dr. C. Wendel. 1901
- Vierter Band. III. Heft:** Grammatik und Wortregister zur ersten Hälfte des dritten Bandes bearbeitet und hrsg. von O. Hoffmann. 1910
- Vierter Band. IV. Heft:** 1.-3. Abteilung (Schluß der Sammlung)
- 1. Abteilung:** Nachträge, Grammatik und Wortregister zur zweiten Hälfte des dritten Bandes Bearbeitet von E. Fraenkel, P. Gärtchen, O. Hoffman und K.H. Meyer. 1915
- 2. Abteilung:** Nachträge, Grammatik und Wortregister zum fünften Heft der zweiten Hälfte des dritten Bandes (Ionien) von P. Gärtchen und O. Hoffmann. 1914
- 3. Abteilung:** Index der kretischen Inschriften nebst Nachträgen und kurzem Abriss der Laut-, Formen- und Wortbildungslehre des kretischen Dialekts von E. Fraenkel. Sonderausgabe der Sammlung Griechischer Dialekt-Inschriften hrsg. von H. Collitz u. O. Hoffmann. 1915
- ΓΕ βλ. Χατζιδάκις 1934 (*Γλωσσολογικαὶ Ἔρευναι*)
- ΓΕ Β' βλ. Χατζιδάκις 1977 (*Γλωσσολογικαὶ Ἔρευναι*)
- GEW *Griechisches etymologisches Wörterbuch* von H. Frisk. Heidelberg: Carl Winter, Universitätsverlag. Band I: A-Ko. Zweite, unveränderte Auflage, 1973, Band II: Kp-Ω. Zweite, unveränderte Auflage, 1973, Band III: Nachträge. Wortregister. Corrigenda. Nachwort ©1972
- GG *Grammatici Graeci*. Recogniti et apparatus critico instructi I-IV [Ediderunt G. Uhlig et al.]. Lipsiae: In Aedibus B.G. Teubneri MDCCCLXVII /1867/ - MCMX /1910/ (Reprografischer Nachdruck: Hildesheim, Georg Olms, 1965)
- GGG *Geschichte der griechischen Sprache* I: Bis zum Ausgang der klassischen Zeit von O. Hoffmann und A. Debrunner. Vierte Auflage, bearbeitet von A. Scherer. Berlin: Walter de Gruyter & Co., 1969
- Gignac, Fr.Th. 1976 *A Grammar of the Greek Papyri of the Roman and Byzantine Periods*. Volume I: Phonology. Milano: Istituto Editoriale Cisalpino - La Goliardica
- Giss *Griechische Papyri im Museum des Oberhessischen Geschichtsvereins zu Giessen* im Verein mit O. Eger. Hrsg. und

- erklärt von E. Kornemann und P.M. Meyer. Band I: Urkunden No. 1-126 [3 Hefte] mit 10 Lichtdrucktafeln. Leipzig: B.G. Teubner, 1910-1912 (Ristampa anastatica: Milano, Cisalpino-Goliardica, 1973)
- Gl.
Gl
Glotta
Grammatici Latini ex recensione Henrici Keilii I-VII. Lipsiae: In Aedibus B.G. Teubneri, 1855-1880 (Reprografischer Nachdruck: Hildesheim, Georg Olms, 1961)
- Γλ.
Glitsch, H.
1929
De Ptolemaei et Apollonii, Glaucliae filiorum, chartis questiones linguisticae. Dissertatio inauguralis quam [...] scripsit Helmuthus Glitsch. Weidae Thuringiorum: Typis expresserunt Thomas et Hubert, MCMXXIX (Diss. Leipz.)
- Godard - Sacconi
L. Godard - A. Sacconi: *Les tablettes en Linéaire B de Thèbes*. Roma: Edizioni dell' Ateneo & Bizzarri, 1979 (Inc. Gr. LXXI)
- Goldsmith, J.A.
1994
Autosegmental and Metrical Phonology. Oxford (UK) - Cambridge (USA): Blackwell, (©1990)
- 1999
Phonological Theory. The Essential Readings. J.A. G. (editorial arrangement and introduction). Malden, Mass. USA - Oxford, UK: Blackwell Publishers
- Goods
Greek Papyri from the Cairo Museum together with Papyri of Roman Egypt from American Collections by E.G. Goodspeed. Chicago: The University of Chicago Press, 1902
- Graef - Langlotz
Die antiken Vasen von der Akropolis zu Athen. Unter Mitwirkung von P. Hartwig P. Wolters R. Zahn. Veröffentlicht von B. Graef und E. Langlotz. Band II Text. Berlin: Walter de Gruyter & Co., 1933
- Grammont, M.
1948
1971
Phonétique du grec ancien. Lyon: Édition I.A.C.
Traité de phonétique. Paris: Librairie Delagrave (©1933)
- Griffen, T.D.
1985
Aspects of Dynamic Phonology. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins
- Gurob
Greek Papyri from Gurob. Edited by J. Gilbert Smyly. Dublin: Hodges, Figgis, & Co. - London: Williams & Norgate, 1921
- Gusmani, R.
1958
Laconico ὠβά. *AGI* 43: 168-9
- Gussenhoven, C. - Jacobs, H.
1998
Understanding Phonology. London - New York etc.: Arnold
- GVI
Griechische Vers-Inschriften. Hrsg. von W. Peek. Band I. Grab-Epigramme. Berlin: Akademie-Verlag, 1955
- H
Les cinq livres de la loi (Le Pentateuque). Traduction en néo-grec publiée en caractères hébraïques à Constantinople en 1547 transcrite et accompagnée d' une introduction d' un Glossaire et d' un Fac-simile par D.C. Hesseling. Leide: S.C. Van Doesburgh - Leipzig: O. Harrasowitz, 1897
- Haas, O.
1966
Die phrygischen Sprachdenkmäler. *BalkE* 10
- Hadjioannou, K.
1988
The medieval dialects of Cyprus. In: *HGLC* 199-214
- Hajnal, I.
1992
И. Хайнал: Роль данных греческого языка древнейшего периода в реконструкции индоевропейской фонологической системы. *ВЯ* 1992, No. 2: 37-47

- 1997
Sprachschichten des Mykenischen Griechisch (Zur Frage der Differenzierung zwischen "Mycénien spécial" und "Mycénien normal"). Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca
- Hal
ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ [=Δικαιώματα]. Auszüge aus alexandrinischen Gesetzen und Verordnungen in einem Papyrus des Deutschen Philologischen Seminars der Universität Halle (Pap. Hal. 1). Hrsg. von der Graeca Halensis. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1913
- Halle, M. - Clements, G.N.
1983
Problem Book in Phonology: A Workbook for Introductory Courses in Linguistics and in Modern Phonology. Cambridge (Mass.) - London: The MIT Press (Seventh Printing 1994)
- Hamm, Eva-Maria
1951
Grammatik zu Sappho und Alkaios. *APA*, [1957], Nr. 2, Berlin: Akademie-Verlag
- Hammarström, M.
1930
Die antiken Buchstabennamen. Zugleich ein Beitrag zur Geschichte der griechischen Lauttheorien. *Arctos* 1, 1930:3-40
- Hamp, E.P.
1990-91
Ancient Macedonian voiced and spirant obstruents. *Γλ.* 9-10: 7-8
- Χαραλαμπίκης, Χρ.
1985
βκ. του Τσοπανάκης 1983. *Γλ.* 4: 157-63
- 1993, 1996
Τσοπανάκης, Αγαπητός. *ΠΛΜΠ* 58: 264
- 2000
Αναγραφή δημοσιευμάτων. Αθήνα: Τσιβεριώτης ΕΠΕ, (©Συγγρ.)
- Χαραλαμπίδου, Α. - Αραποπούλου, Μαρία - Κοκολάκης, Α. - Κυρατζής, Α.
1992
Φωνολογική ποικιλία: Ηχηροποίηση - προρινικοποίηση. *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα* 12 (1991): 289-303
- Harmatta, J.
(Σημ.)
Εισαγωγή στην ινδοευρωπαϊκή γλωσσολογία. (Σειρά μαθημάτων στο Πανεπιστήμιο ΕΛΤΕ, 1972-1973)
- 1975
The prehistory of the Greek language. *AUB (phil)* 3: 3-10
- Harrison, P.K.
1957
Teach Yourself Hebrew. London: The English Universities Press (©1955), Revised Impression 1957
- Χατζιδάκης, Γ.Ν.
1892
Einleitung in die neugriechische Grammatik. Leipzig: Breitkopf & Härtel. 2η έκδ.: Αθήνα: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, 1975, Παράρτημα 3 τοῦ Λεξικογραφικοῦ Δελτίου, Κέντρον Συντάξεως Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ, [φωτοτυπική επανέκδοση η οποία προλογίζεται από τον Δ.Β. Βαγιακάκο]. 3η έκδ.: Nachdruck: Hildesheim - New York, Georg Olms Verlag, 1977)
- 1893
Ikarisches. *IF* 2: 370-414
- 1899
Περὶ τῆς προφορᾶς καὶ ἐκπτώσεως τοῦ ψ ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἑλληνικῇ. *Ἔθνη* 11: 162
- 1905
Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς νέας Ἑλληνικῆς γλώσσης. *Εν*: *Id.*, *MNE* A', 1905: 1-154 - Συμβολὴ A': σσ. 1-51
- 1905-1907
Λεξικαὶνικὰ καὶ νέα ἑλληνικὰ (*MNE*). Ἐν Ἀθήναις: Τύποις Π.Δ. Σακελλαρίου. A: 1905, B: 1907
- 1915(α)
Σύντομος ἱστορὴ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Ἀθήναις: Βιβλιοπωλεῖον Ἴ.Ν. Σιδέρη
- 1915(β)
Περὶ τῆς γλώσσης καὶ τῆς γραμματικῆς τοῦ Ἑρωτοκρίτου. *Εν*: *Βιβλίου τῶν ἑρωτοκρίτου Ἑρωτοκρίτος*. Ἐκδοσις κριτικὴ [...] ὑπὸ ΣΤ. Ἀ. Ξανθοῦδιδου [...] ἐκ τοῦ τυπογραφείου ΣΤ.Μ. Ἀλεξίου ἐν Ἡρακλείῳ Κρήτης, σσ. 458-468 [=ιδ., *ΓΕ* B' 1977: 197-207]

- 1924 *Περὶ τῆς προφορᾶς τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς*.
Ev: Ἰδ., AA 1: 82-136
- 1924(a) *Περὶ τῶν συμφώνων*. Ev: Ἰδ., AA 1: 412-98
- 1924(β) *Περὶ τῶν κλειστῶν συμφώνων φωνῶν καὶ μέσων*. Ἐλεύθερα
παθήσεις αὐτῶν. Ev: Χατζιδάκις AA 1: 442-98
- 1915-1930 *Ἀκαδημαϊκὰ Ἀναγνώσματα εἰς τὴν Ἑλληνικὴν καὶ Λατινικὴν
γραμματικὴν* IAAI. Τόμος Α'. Ἐν Ἀθήναις: Τυπογραφεῖον "Ἐστία",
1924², Τόμος Β', Τύποις Ἐταιρείας - Π.Δ. Σακελλάριος, 1930²,
Τόμος Γ', (*Γενικὴ Γλασκωτικὴ*) Τύποις Π.Δ. Σακελλάριου, Μέρος
Πρώτον: 1915, Μέρος Δεύτερον: 1916, (Φωτοτυπικὴ ἀνατύπωση: Α':
1992 τῆς Β' ἐκδόσεως [1924], Β' :1992 τῆς Β' ἐκδόσεως [1930], Ἐκδόσεις
Βασ. Γ. Βασιλείου)
- 1934 *Περὶ τῆς ἐμφανίσεως καὶ ἐξαφανισμοῦ τοῦ γ*. Ev: Ἰδ., ΓΕ: 420-6
(=ΕΠΑΕΕ 13, 1916-17: 194-201)
- 1934 (ΓΕ) *Γλασκωτικαὶ Ἐρευναὶ ΓΕΙ*. Τόμος Α'. Ἐν Ἀθήναις: Ἐκ τοῦ
Τυπογραφείου Βιτσικουνάκη (Ανατύπωση: Ἀκαδημία Αθηνῶν 1980)
- 1977 (ΓΕ Β') *Γλασκωτικαὶ Ἐρευναὶ* Τόμος Β' (ΓΕ Β'). Ἐν Ἀθήναις: Ἀκαδημία
Ἀθηνῶν
- Σημ. Χατζιδάκι Χειρόγραφοι σημειώσεις του Γ.Ν. Χ. στο Αρχεῖο Χατζιδάκι. (I.M.K.,
Βιβλιοθήκη, Ηράκλειο Κρήτης: Α/Α 112, Φάκελος 20, 1. Αναδίφηση
του Αρχεῖου στο Ηράκλειο ἀπὸ τον γράφοντα, Οκτώβριος 1996)
- Heisenberg *Dialekte und Umgangssprache im Neugriechischen*. Festrede von A.
Heisenberg. München: Akademie der Wissenschaften, 1918
- Helbing, R.
1907 *Grammatik der Septuaginta*. Laut- und Wortlehre. Göttingen: V&R
- Hellberg, St.
1978 Unnatural phonology. *JL* 14: 157-77
- Hereward Daphne Hereward: Inscriptions from Pamphylia and Isauria. *JHS* 78,
1958: 57-77
- Herw *Lexicon Graecum Suppletorium et Dialecticum*. Composuit Henricus
Van Herwerden. Editio altera auctior et correctior. Pars I A-A
- Herw II *Lexicon Graecum* [...]. Pars II M-Ω. Lugduni Batavorum: Apud A.W.
Sijthoff, MXMX /1910/
- Hettrich, H. - Hock, W. - Mumm, P.-A. - Ottinger, N. (Hrsg.)
1995 *Verba et Structurae*. Festschrift für Klaus Strunk zum 65. Geburtstag.
Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck
- Heubeck, A.
1957 Linear B und das «aegaeische Substrat». *Minos* 5: 149-53 (=Id., *Kl.
Schr.*, 1984: 511-5)
- Heyne *Friedrich Ludwig Stamm's Uffilas* oder die uns erhaltenen Denkmäler
der gothischen Sprache. Text, Grammatik und Wörterbuch. Neu hrsg.
von Dr. M. Heyne. Siebente Auflage. Paderborn: Druck und Verlag
von Ferdinand Schöningh, 1878
- HGD *Handbuch der griechischen Dialekte*. Erster Teil von A. Thumb.
Zweite erweiterte Auflage von E. Kieckers. Heidelberg: Carl Winters
Universitätsbuchhandlung, 1932
- HGD II *Handbuch der griechischen Dialekte*. Von A. Thumb. Zweiter Teil
Zweite erweiterte Auflage von A. Scherer. Heidelberg: Carl Winter,
Universitätsverlag, 1959
- HGLC *The History of the Greek Language in Cyprus*. Proceedings of an
International Symposium Sponsored by the Pierides Foundation.
Larnaca, Cyprus, 8-17 September, 1986. Editors: Jacqueline
Karageorghis, O. Masson. Nicosia: Zavallis, 1988

- Hib *The Hibeh Papyri*. Part I: Edited with Translations and Notes by B.P.
Grenfell and A.S. Hunt. With ten Plates. London - Oxford: H. Hart,
Printer to the University, 1906. Part II: Edited with Translations and
Notes by E.G. Turner. With the collaboration of Marie-Thérèse Lenger.
London - Metuchen, New Jersey, U.S.A.: Printed in Great Britain by R.
& R. Clark, Ltd., Edinburgh, 1955
- Hilgard *Scholia in Dionysii Thracis Artem Grammaticam*. Recensuit et
apparatum criticum indicesque adiecit Alfredus Hilgard. Lipsiae: In
Aedibus B.G. Teubneri MCMI /1901/ (GG: Partis primae Volumen
tertium)
- Hill *Coins of Ancient Sicily* by G.F. Hill. Westminster: Archibald Constable
& Co., Ltd. - Oxford: Horace Hart, Printer to the University, 1903
- Hirt, H.
1927 *Indogermanische Grammatik*. Teil I. Einleitung. I. Etymologie. II.
Konsonantismus. Heidelberg: Carl Winter
- HN² *Historia numorum*. A Manual of Greek Numismatics. New and
enlarged edition by B.V. Head et al. Oxford: Clarendon Press, 1911
(Reprint: Amsterdam, Adolf M. Hakkert - Publisher, 1991)
- Hock, H.H.
1986 *Principles of Historical Linguistics*. Berlin - New York - Amsterdam:
Mouton de Gruyter
- 1992 Initial strengthening. In: Dressler et al. 1992: 101-10
- Hoffmann D I *Die griechischen Dialekte in ihrem historischen Zusammenhange*
dargestellt von O. H. 1. Band. Der süd-achäische Dialekt. Göttingen:
V&R, 1891
- Hoffmann D II *Die griechischen Dialekte* von O. H. 2. Band Der nord-achäische
Dialekt. Göttingen: V&R, 1893
- Hoffmann D III *Die griechischen Dialekte* von O. H. 3. Band Der ionische Dialekt.
Quellen und Lautlehre. Göttingen: V&R, 1898
- Hoffmann, O.
1906 *Die Makedonen, ihre Sprache und ihr Volkstum*. Göttingen: V&R
(Neudruck: Hildesheim - New York, Georg Olms Verlag, 1974)
- Holm *Papyrus Graecus Holmiensis (P. Holm.)*. Recepte für Silber, Steine
und Purpur bearbeitet von O. Lagercrantz. Uppsala: A.-B. Akademiska
Bokhandeln - Leipzig: Otto Harrassowitz, Uppsala: Almqvist & Wiksells
Boktryckeri -A.-B., 1913
- Holwerda II Pars II: Scholia in Vespas; Pacem; Aves et Lysistratam Fasc. III
Continens Scholia Vetera et Recentiora in Aristophanis Aves Edidit D.
Holwerda. Groningen: Egbert Forsten, 1991 (Scholia in Aristophanem
Sumptus suppeditante Instituto Batavo Scientiae Purae [N.W.O.]
Edidit Edendave Curavit D. Holwerda)
- Hooper, Joan B.
1976 *An Introduction to Natural Generative Phonology*. New York etc.:
Academic Press
- Hopper, P.J.
1977 Indo-European Consonantism and the New Look. *Orbis* 26,1: 57-72
- HPN *Die historischen Personennamen des Griechischen bis zur Kaiserzeit*
von Fr. Bechtel. Halle a.d.S.: Max Niemeyer, 1917 (Nachdruck:
Hildesheim - New York, Georg Olms, 1974)
- Χριστίδης, Α.-Φ. (επιμέλεια)
2001 *Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας*. Από τις αρχές έως την ύστερη
αρχαιότητα. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών
Harvard Studies in Classical Philology
- HSCP

- HT *Αγία Τριάδα* (Κρήτη) ως τόπος προέλευσης πινακίδων με Γραμμική Α. Έκδοση: βλ. Pugliese Carratelli
- Hyman, L.M. 1975 *Phonology. Theory and Analysis*. New York etc.: Holt, Rinehart and Winston
- IC *Inscriptiones Creticae opera et consilio Friderici Halbherr collectae*. Curavit Margarita Guarducci. I: Tituli Cretae mediae praeter Gortynios. Roma: R. Istituto di archeologia e storia dell'arte, 1935, II: Tituli Cretae occidentalis. Roma: R. Istituto di archeologia e storia dell'arte, 1939, IV: Tituli Gortynii. Roma: Istituto di archeologia e storia dell'arte, 1950
- ICG *Inscriptions Chrétiennes de la Gaule antérieures au VIIIe siècle réunies et annotées par E. Le Blant*. Paris: Imprimerie impériale
Tome I: Provinces gallicanes [Nos. 1-369] MDCCCLVI /1856/
Tome II: Les sept provinces [Nos. 370-695] MDCCCLXV /1865/
- ICS² *Les inscriptions chypriotes syllabiques. Recueil critique et commenté. Réimpression augmentée par O. Masson*. Paris: Éditions E. De Boccard, 1983
- ID *Inscriptions de Délos. Comptes des hiéropes (N°s 290-371) publiées par F. Durrbach*. Paris: Honoré Champion, 1926
- Ind *Inscriptions de Délos. Index Tome I Les étrangers, à l'exclusion des Athéniens de la clérouchie et des Romains par J. Tréheux*. Paris: Diffusion de Boccard, 1992
- IEW J. Pokorny: *Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch*. Bern - München: Francke Verlag. I: ©1959, II: ©1969
- IE III *Die Inschriften von Ephesos. Teil III Nr. 600-1000 Repertorium* hrsg. von H. Engelmann, D. Knibbe, R. Merkelbach. Bonn: Rudolf Habelt Verlag GmbH, 1980
- IE V *Die Inschriften von Ephesos. Teil V Nr. 1446-2000 (Repertorium)* hrsg. von Chr. Börker und R. Merkelbach. Bonn, Rudolf Habelt Verlag GmbH, 1980
- IE VIII, 2 *Die Inschriften von Ephesos. Teil VIII, 2 Verzeichnis der Eigennamen zusammengestellt von J. Nollé*. Bonn: Rudolf Habelt Verlag GmbH, 1984
- IEL *International Encyclopedia of Linguistics I-IV*. W. Bright Editor in Chief. New York - Oxford: O.U.P., 1992
- IF Indogermanische Forschungen
- IF Anz Anzeiger für Indogermanische Sprach- und Altertumskunde. Beiblatt zu den Indogermanischen Forschungen
- IG *Inscriptiones Graecae*. Berolini, apud Georgium Reimerum, Consilio et auctoritate Academiae Litterarum Regiae Borussicae, 1873-
- IGARRP III *Inscriptiones Graecae ad res Romanas pertinentes*. Tomus tertius. Edendum curavit R. Cagnat auxiliante G. Lafaye. Paris: Ernest Leroux, MDCCCXVI [1906]
- IGASMG III *Inscrizioni greche arcaiche di Sicilia e Magna Grecia III: Iscrizioni delle colonie euboiche a cura di R. Arena*. Pisa: Nistri Lischi, 1994
- IGASMG V *Inscrizioni greche arcaiche di Sicilia e Magna Grecia V: Iscrizioni di Taranto, Locri Epizefiri, Velia e Siracusa a cura di R. Arena*. Torino - Milano: Edizioni dell'Orso, 1998
- IGDS L. Dubois: *Inscriptions grecques dialectales de Sicilie*. Contribution à l'étude du vocabulaire grec colonial. Rome: École Française de Rome
- IGSK *Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien (Kommission für die Archäologische Erforschung Kleinasiens bei der Österreichischen*

- Akademie der Wissenschaften, Österreichisches Archäologisches Institut - Institut für Altertumskunde der Universität Köln)
- IGSK 29 *Die Inschriften von Kios* hrsg. von Th. Corsten. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH, 1985 (IGSK Band 29)
- IHC E.W.E. Hübner: *Inscriptiones Hispaniae Christianae*. Im Anhang E.W.E. H.: Inscriptionum Hispaniae Christianarum Supplementum. Hildesheim - New York: Georg Olms Verlag (Nachdruck der Ausgaben Berlin 1871 und 1900)
- IANE 'Α. 'Α. Παπαδόπουλος (Διευθ. καὶ Ἀρχισυντάκτης): Ἱστορικὸν Λεξικὸν τῆς Νέας Ἑλληνικῆς τῆς τε κοινῶς ὀμιλουμένης καὶ τῶν ἰδιωμάτων. Τόμος πρῶτος: Α-ΑΜ. Ἐν Ἀθήναις: Τυπογραφεῖον "Ἑστία" Κ. Μάϊσнер & Ν. Καργαδούρη, 1933
- IANE Γ' 'Α. 'Α. Παπαδόπουλος (Διευθ. καὶ Ἀρχισυντάκτης): Ἱστορικὸν Λεξικὸν [...]. Τόμος τρίτος: ΑΡ-ΒΛΕΠΩ. Ἐν Ἀθήναις: Τυπογραφεῖον "Ἑστία" Κ. Μάϊσнер & ΣΙΑ, 1942
- IANE Δ', 1 'Α. 'Α. Παπαδόπουλος (Διευθ. καὶ Ἀρχισυντάκτης): Ἱστορικὸν Λεξικὸν [...]. Τόμος τέταρτος. ΒΛΕΦΑΡΙΔΑ - Γ. Τεῦχος πρῶτον: βλεφαρίδα - γάγγαρος. Ἐν Ἀθήναις: Ἐργαστήριον Γραφικῶν Τεχνῶν "Στέφανος Ν. Ταρουσόπουλος", 1953
- IANE Ε', 2 Δ. 'Α. Κρεκούκας (Ἀρχισυντάκτης): Ἱστορικὸν Λεξικὸν [...]. Τόμος πέμπτος. Τεῦχος δεύτερον: γναθάδα-δαχτυλιωτός. Ἐν Ἀθήναις: Γραφικὸς Τέχνης Ἐ. Μπουλοῦκος - 'Α. Λογοθέτης, 1989
- Inc. Gr. Incunabula Graeca
- Ind βλ. ID (Inscriptions de Délos)
- IO W. Dittenberger - K. Purgold: *Die Inschriften von Olympia*. Berlin: Verlag von A. Asher & Co., 1896 (Olympia. Die Ergebnisse der vom Deutschen Reich veranstalteten Ausgrabung. Hrsg. von E. Curtius und Fr. Adler. Textband V. Die Inschriften)
- IP *Inschriften von Priene unter Mitwirkung von C. Fredrich, H. v. Protz, H. Schrader, Th. Wiegand und H. Winnefeld*. Hrsg. von F. Frhr. Hiller von Gaertringen. Berlin: Georg Reimer, 1906 (Nachdruck: Berlin, Walter de Gruyter, 1968)
- Irigoien, J. 1978 βλ. του Teodorsson 1977. *RPh* 52: 381-2
- 1981 βλ. του Teodorsson 1978. *RPh* 55: 159-60
- 1982 βλ. του Threatte 1980. *RPh* 56: 110-12
- IVP *Die Inschriften von Pergamon unter Mitwirkung von E. Fabrizius und C. Schuchhardt*, Hrsg. von M. Fränkel. Berlin: Verlag von W. Speemann. 1. Bis zum Ende der Königszeit MDCCCXC /1890/, 2. Römische Zeit - Inschriften auf Thon MDCCCXCV /1895/ βλ. FGH
- J
- Jakobson, R. 1962 *Principes de phonologie historique*. In: Id. *Selected Writings I*. The Hague - Paris - New York, 1962: 202-220 [=Appendice I - In: Troubetzkoy 1949: 315-36] (Πρώτη δημοσίευση: Prinzipien der historischen Phonologie. *TCLP* 4, 1931: 247-67)
- Jakobson, R. - Halle, M. 1956 *Fundamentals of Language*. 'S - Gravenhage: Mouton & Co.
- Jannaris, A.N. 1897 *An Historical Greek Grammar Chiefly of the Attic Dialect as written and spoken from classical antiquity down to present time founded upon the ancient texts, inscriptions, papyri and present popular Greek*. London: O. U. P. (Nachdruck: Hildesheim, Georg Olms Verlagsbuchhandlung, 1968)

- Jannot, P. - Deschamps, G.
1891 Inscriptions de la Grèce du Nord. *BCH* 15: 327-43
- Jenkins
K. Jenkins: *Coins of Greek Sicily*. Published by the Trustees of the British Museum. Oxford: University Press, 1966
- Jenkins, L.
2000 *Biolinguistics*. Exploring the Biology of Language. Cambridge: C.U.P.
- JHS The Journal of Hellenic Studies
- JIES The Journal of Indo-European Studies
- JL Journal of Linguistics
- JÖA Jahreshefte des österreichischen Archäologischen Instituts in Wien
- Juillard, A.
1953 A Bibliography of Diachronic Phonemics. *Word* 9: 198-208
- K
Kock, βλ. CAF I
- Kafizin
The Nymphaeum of Kafizin. The Inscribed Pottery by T.B. Mitford. Berlin - New York: Walter de Gruyter, 1980
- Kalléris, J.N.
1954 *Les anciens Macédoniens*. Étude linguistique et historique. Tome I, 1954
- 1976 *Les anciens Macédoniens*. [...] Tome II, Première Partie. Athènes: Institut Français d'Athènes
- Kapsomenakis, St.G.
1938 *Voruntersuchungen zu einer Grammatik der Papyri der nachchristlichen Zeit*. Beiträge zur Herstellung und Deutung einzelner Texte. München: Beck
- Karlsson
F. Karlsson: *Finnish Grammar*. Translated by A. Chesterman. Helsinki-Juva: WSOY Printing plants, 1983
- Katamba, F.
1991 *An Introduction to Phonology*. London - New York: Longman, (©1989, Second Impression: 1991)
- Kazansky, N.N.
1999 Н.Н. Казанский: Развитие семантики глагольных форм, производных от корня *deiH₂-. In: *Индоевропейское языкознание и классическая филология* - III. Санкт Петербург: Наука
- Keil, B.
B. Keil: Über kleinasiatische Grabinschriften. *Hermes* 43, 1908: 522-77
- Keil, J.
J. Keil: Ephesische Bürgerrechts- und Proxeniendeckrete aus dem vierten und dritten Jahrhundert v. Chr. *JÖA* 16, 1913: 230-48
- Keil - Wilhelm
J. Keil - A. Wilhelm: Vorläufiger Bericht über eine Reise in Kilikien. *JÖA* 18, 1915, Beibl. Spp. 5-60
- Kellermann, G. - Morrissey, M.D. (eds.):
1992 *Diachrony within Synchrony: Language History and Cognition*. Papers from the International Symposium at the University of Duisburg, 26-28 March 1990. Frankfurt am Main etc.: Peter Lang
- Kenstowicz, M.
1994 *Phonology in Generative Grammar*. Cambridge (MA) - Oxford (UK): Blackwell
- Kiefer, F. (επιμέλεια)
1994 *A fonológia ma /Η φωνολογία σήμερα/*. In: Kiefer 1994(a):25-41
- 1994(a) *Strukturális magyar nyelvtan 2. kötet Fonológia / Δομολεειτουργική γραμματική της Ουγγρικής. Τόμος 2. Φωνολογία/ Szerkesztette Kiefer Ferenc /Επιμέλεια F. Kiefer/*. Budapest: Akadémiai Kiadó

- Kinch
K.F. Kinch: Die Sprache der sicilischen Elymer. *ZfN* 16, 1888: 187-207
- King, R.D.
1969 *Historical Linguistics and Generative Grammar*. Englewood Cliffs, N. J.: Prentice Hall, Inc.
- KIP
Der Kleine Pauly. Lexikon der Antike auf der Grundlage von Pauly's Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft bearbeitet und hrsg. von K. Ziegler und W. Sontheimer. Stuttgart: Alfred Druckenmüller Verlag. I (1964)-
- KN
Κνωσός, ως τόπος προέλευσης πινακίδων με Γραμμική Γραφή Β. Έκδοση: βλ. CMIK και ΚΤ
- Koerner, K. (ed)
1983 *Linguistics and Evolutionary Theory*. Three Essays by August Schleicher, Ernst Haeckel, and Wilhelm Bleek with an introduction by J.P. Maher, ed. by K. K. Amsterdam - Philadelphia: John Benjamins Publishing Company
- Κοντός, Π.
1989 *Φωνολογική ανάλυση του αιτωλικού ιδιώματος*. Συμβολή στην ελληνική διαλεκτολογία. Διδακτορική διατριβή. Άθήνα: Πανεπιστήμιο Άθηνών
- Κοπιδάκης, Μ.Ζ. (επιμέλεια)
1999 *Ιστορία της ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο
- Κωστάκης, Θ.Π.
1986-1987 *Λεξικό της τσακωνικής διαλέκτου*. Τόμος πρώτος: Α-Ι, Τόμος δεύτερος: Κ-Ο, Τόμος τρίτος: Π-Ω. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών
- Κουκουλές, Φ.
1939 Περί άναπτύξεως έρρίνων έν τή νεωτέρα Έλληνική. *Άθηνες* 49: 79-143
- Kourion
T.B. Mitford: *The Inscriptions of Kourion*. Philadelphia: American Philosophical Society, 1971
- Κουρμούλης, Γ.Ι.
1949 *Ήχηροί κλειστοί φθόγγοι τής ελληνικής γλώσσας*. *Άθηνες* 53: 60-84
- Φωνητική
Έλληνική γραμματική. Μέρος Α'. Φωνητική. Κατά τάς παραδόσεις του καθηγητού Γ. Ι. Κουρμούλη. Άθήνα [ά.έ.]: Πανεπιστήμιο Αθηνών
- KPN
L. Zgusta: *Kleinasiatische Personennamen*. Prag: Verlag der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften, 1964
- Krahe, H.
1925 *Die alten balkanillyrischen Namen*. Auf Grund von Autoren und Inschriften. Heidelberg: Carl Winter
- 1935 Beiträge zur Makedonenfrage. *ZONF* 11: 78-103
- 1955 *Die Sprache der Illyrier*. Erster Teil: Die Quellen. Wiesbaden: Harrassowitz
- Krauss
Griechische und lateinische Lehnwörter im Talmud, Midrasch und Targum von S. Krauss. Mit Bemerkungen von I. Löw. Teil I, Teil II. Hildesheim: Georg Olms Verlagsbuchhandlung, 1964 (Reprografischer Nachdruck der Ausgabe Berlin 1898)
- Kretschmer, Erika
1930 Beiträge zur Wortgeographie der altgriechischen Dialekte. *Gl.* 18: 67-100
- Kretschmer, P.
1894 *Die griechischen Vaseninschriften ihrer Sprache nach untersucht*. Gütersloh: Bertelsmann

- 1896 *Einleitung in die Geschichte der Griechischen Sprache*. Göttingen: V&R (Nachdruck: Göttingen, V&R, 1970)
- 1901 Die Entstehung der Koine. *SbAWW* CXLIII, 10. Abh.
- 1909 Eine boiotische Vaseninschrift. *Gl.* 1: 82-86
- 1912 *Griechisches* 7. Zum Dialekt von Mantinea. *Gl.* 3: 293-4
- 1932 *Χθών*. *Gl.* 20: 65-7
- 1933 Zu osk. *fütir* - *Gl.* 21: 100
- Krumbacher, K.
1886 Ein irrationaler Spirant im Griechischen. *SBAW* 1886: 359-444
- KT *The Knossos Tablets*. Fifth Edition [Concordances to Tablets numbers 1-10012]. A Transliteration by J.T. Killen and J.-P. Olivier. Salamanca, Universidad de Salamanca - Universidad del País Vasco: 1989
- Kunzmann, P. - Burkard, Fr.-P. - Wiedmann, Fr.
1991 *dtv-Atlas zur Philosophie*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag GmbH & Co. Kg.
("Kuhns Zeitschrift") Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung
- KZ
Kuryłowicz, J.
1976 Phonologisches zum indogermanischen a-Vokalismus. In: Morpurgo Davies - Meid 1976: 127-33
- L *Hesychii Alexandrini Lexicon*. Recensuit et emendavit Kurt Latte Regiomontanus. Volumen I: A-Δ MCMLIII/1953/, Volumen II: E-O MCMLXVI/1966/. Hauniae, Ejnar Munksgaard Editore (πβ. S)
- Ladefoged, P.
1971 *Preliminaries to Linguistic Phonetics*. Chicago - London: Chicago University Press
- 1992 The many interfaces between phonetics and phonology. In: Dressler et al. 1992: 165-79
- Ladefoged, P. - Maddieson, I.
1996 *The Sounds of the World's Languages*. Oxford: Blackwell
- Lallot, J.
1989 *La grammaire de Denys le Thrace*. Traduction annotée. Paris: Éditions du Centre national de la recherche scientifique
- Laminger-Pascher, Gertrud
1973 *Index Grammaticus zu den griechischen Inschriften Kilikiens und Isauriens*. I: *SbAWW* 284,3
- Lanck *Städte Pamphyliens und Pisidiens* unter Mitwirkung von G. Niemann und E. Petersen. Hrsg. von Karl Grafen Lanckoroński. Wien: F. Tempsky (Wien, Prag, Leipzig, Paris). I. Band: Pamphylien, 1890. II. Band: Pisidien, 1892 (Το έργο κυκλοφόρησε επίσης στα γαλλικά)
- Lang *Graffiti and Dipinti* by Mabel Lang. Athens: ASCSA - Princeton: New Jersey, 1976
- Lass, R.
1974 Strategic design as the motivation for a sound shift: the rationale of Grimm's Law. *AL (Hafn)* 15: 51-66
- 1984 *Phonology. An Introduction to Basic Concepts*. Cambridge - New York, etc.: C.U.P., [©1984], Reprinted 1988
- Lass, R. - Anderson, J.M.
1975 *Old English Phonology*. Cambridge etc.: C.U.P.
- Lasserre - Livadaras II
Etymologicum Magnum Genuinum Symeonis Etymologicum una cum Magna Grammatica Etymologicum Magnum Auctum. Synoptice ediderunt = Franciscus Lasserre - Nicolaus Livadaras. Volumen secundum ανά - βύτορες. Εκδόσεις Φιλολογικού Συλλόγου

- Παρνασσός, ©1992, Νικόλαος 'Α. Λιβαδάρας [...] 'Αθήναι: Τυπογραφείον 'Ε. Μπουλουϊκος - 'Α. Λογοθέτης
- βλ. L
The Loeb Classical Library
- Latte 1953
LCL
Lehmann, W.P.
1993 *Theoretical Bases of Indo-European Linguistics*. London - New York: Routledge (Reprinted 1995, 1996)
- Lejeune, M.
1948 *La curiosité linguistique dans l'antiquité classique. Conférences de l'Institut de linguistique de l'Université de Paris VIII, Années 1940-1948[1949]: 45-61*
- 1958 *Mémoires de philologie mycénienne*. Première série (1955-1957). Paris: Éditions du Centre national de la recherche scientifique
- 1972 *Phonétique historique du mycénien et du grec ancien*. Paris: Klincksieck
- Lentz *Herodiani Technici Reliquiae*. Collegit disposuit emendavit explicavit praefatus est Augustus Lentz. Tomus I: Praefationem et Herodiani prosodiam catholicam continens. Lipsiae: In Aedibus B.G. Teubneri, MDCCCLXVII/1867/ (GG: Partis tertiae Voluminis primi tomus primus; Nachdruck der Ausgabe 1867: Hildesheim, Georg Olms, 1965)
- Leroy, M.
1980 βκ. του Teodorsson 1978. *RBPb* 58: 131-2
- Leumann, M.
1963 *Lateinische Laut- und Formenlehre*. München: Beck (Unveränderter Abdruck aus Stolz-Schmalz, *Lateinische Grammatik*, in fünfter Auflage, 1926-1928)
- 1977 *Lateinische Laut- und Formenlehre*. München: C.H Beck'sche Verlagsbuchhandlung
- LEW *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: Carl Winter. Universitätsverlag. Erster Band A-L von A. Walde. Vierte Auflage, 1965, Zweiter Band M-Z von A. Walde und J.B. Hoffmann. Fünfte Auflage, 1972, Registerband zusammengestellt von Elsbeth Berger, Vierte Auflage, 1965
- Lewandowska-Tomaszczyk, Barbara
1992 *Cognitive and interactional conditioning of semantic change*. In: Kellermann - Morrissey 1992: 229-50
- LG
Lg.
LGII
G. Rohlfs: *Lexicon Graecanicum Italiae Inferioris*. Etymologisches Wörterbuch der unteritalischen Gräzität. 2., erweiterte und völlig neubearbeitete Auflage. Mit drei Übersichtskarten. Tübingen: M. Niemeyer, 1964
- LGPN *A Lexicon of Greek Personal Names*. Ed. by P.M. Fraser - E. Matthews. Volume I: The Aegean Islands, Cyprus, Cyrenaica. Oxford: Clarendon Press, 1987
- LGPN II *A Lexicon of Greek Personal Names* [...]. Volume II: Attica. Ed. by M.J. Osborne and S.G. Byrne. Oxford: Clarendon Press, 1994
- Lieberman, Ph.
1998
2000 *Eve Spoke. Human Language and Human Evolution*. London: Picador
Human Language and Our Reptilian Brain. The Subcortical Bases of Speech, Syntax, and Thought. Cambridge, Mass. - London, England: Harvard University Press

- Lieberman, Ph. - Crelin, E.S.
1971 On the Speech of the Neanderthal Man. *Lin* 2:203-21
Lin Linguistic Inquiry
Lin Linguisticae Investigationes
AKN I. Δεληγιάννης κ.ά.: *Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη], 1998
E. Κραράς: *Λεξικό της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημόδου*. Γραμματείας 1100-1669Α'. Θεσσαλονίκη: Ε. Ίδρυμα Ερευνών, 1968
Σ. Δημητρίου: *Λεξικό όρων*. Τόμος III: Γλωσσολογίας. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη, 1983 (2η έκδ.: 1994).
IIIa: A-Λ, IIIβ: M-Ψ
- AMEΔΓ
ΛΟ 3
Lond
Lond.ined.
LPSGL
LSJ
- Greek Papyri in the British Museum*. Catalogue with Texts. Ed. by F. Kenyon. **Volume II** [Nos. CXXXIX /139/ - CCCCLXXXIV /484/]. Printed by the order of the Trustees, British Museum. London: Henry Frowde, O. U. P., 1898, (Ristampa anastatica: Milano, Cisalpino-Goliardica, 1973) *Jews and Christians in Egypt*. The Jewish Troubles in Alexandria and the Athanasian Controversy. Illustrated by Texts from Greek Papyri in the British Museum. Ed. by H. Idris Bell. [Volume VI, Nos. 1912-1929]. Printed by the order of the Trustees, British Museum. [London]: Oxford University Press, 1924 (Ristampa anastatica autorizzata dal British Museum Publications Ltd di Londra, Cisalpino - La Goliardica, Milano 1977)
PLond.ined. (βλ. LSJ σ. XLI)
Fr. von Miklosich: *Lexicon Palaeoslovenico-Graeco-Latinum Emendatum auctum*. 2. Nachdruck der Ausgabe Wien 1862-65. Aalen: Scientia Verlag, 1977
A *Greek-English Lexicon* Compiled by H. G. Liddell and R. Scott. Revised and Augmented throughout by Sir H. S. Jones with the Assistance of R. McKenzie and with the Co-operation of many Scholars. With a Supplement 1968. Oxford: Clarendon Press, Reprinted 1977 + A **Supplement**. Ed. by E.A. Barber. With the Assistance of P. Maas, M. Scheller and M.L. West. Oxford: Clarendon Press, Reprinted 1977 + **Revised Supplement**. Ed. by P.G.W. Glare with the assistance of A.A. Thompson. Oxford: Clarendon Press, 1996
- Lurje, S.A.
1957 C.A. Лурье: *Язык и культура микенской Греции*. Москва - Ленинград: Издательство Академии Наук СССР
- Lyons, J.
1992 *Introduction to Theoretical Linguistics*. Cambridge: C.U.P. (©1968) Reprinted 1992
- Mag
Mag²
- Papyri Graecae Magicae*. Die griechischen Zauberpapyri. Hrsg. und übersetzt von K. Preisendanz. Leipzig - Berlin: Verlag und Druck von B.G. Teubner. I: Unter Mitarbeit von †A. Abt - S. Eitrem - L. Fahz - A. Jacoby - †G. Möller - †R. Wünsch. 1928, II: Unter Mitarbeit von E. Diehl - S. Eitrem - A. Jacoby. 1931, III: Unter Mitarbeit von E. Diehl und S. Eitrem. 1941
Papyri Graecae Magicae. Stutgardiae: In Aedibus B.G. Teubneri. I: Zweite verbesserte Auflage Mit Ergänzungen von K. Preisendanz. Durchgesehen und hrsg. von A. Heinrichs. I: MCMLXXIII /1973/, II: MCMLXXIV /1974/

- Magoula, Eugenie
1992-93 *Phonologie du grec contemporain*. Approche synchronique dynamique. Paris: Sorbonne 1992-1993 (Université René-Descartes, Paris V, U.F.R. de Linguistique Générale et Appliquée. Travail présenté pour le D.E.A. de linguistique. Sous la direction de Christos Clairis)
- Μαγουλάς, Γ.
1990-91 'Η πρώτη ευρωπαϊκή γραμματική. 'Η *Τέχνη Γραμματική* του Διονυσίου του Θρακός [Παρουσίαση του βιβλίου του Lalot 1989, βιβλιοκριτικό άρθρο]. Γλ. 9-10: 243-57
1993 Εισαγωγή στην φωνολογία της Νέας Έλληνικής. Αθήνα: ΕΚΠΑ
- Mahlow, G.H.
1926 *Neue Wege durch die griechische Sprache und Dichtung*. Sprachgeschichtliche Untersuchungen. Berlin - Leipzig: Walter de Gruyter & Co.
- Maier
A. Maier: Die Silberprägung von Apollonia und Dyrrhachion. *NZ* 41 (N.F.1), 1908: 1-33
- Maisels Ch.K.
1999 *Early Civilizations of the Old World*. The Formative Histories of Egypt, the Levant, Mesopotamia, India and China. London - New York: Routledge
- Malmberg, B.
1948 Notes sur les groupes de consonnes en espagnol. *ZfPh* 2: 239-255
- MAMA
Μανδηλαράς, Β.Γ. / Mandilaras, B.G.
1968 *Οι μίμοι του Ηρώδα*. Β' έκδοση. Αθήνα: Καρδαμίτσα
1972(a) *Studies in the Greek Language*. Athens: N. Xenopoulos Press
1972(b) The Language of the Modern Greek Folk Songs. In: Mandilaras 1972(a), Lecture 4, pp. 70-87; 185-7
1980 *Γκίπυροι και παπυρολογία*. Αθήνα: ©Συγγρ.
- Martinet, A.
1950 Some problems of Italic consonantism. *Word* 6: 26-41 (=Martinet 1955: 326-49, 1981: 171-79)
1955 *Économie des changements phonétiques*. Traité de phonologie diachronique. Berne: Éditions A. Francke S.A.
1975 *Évolution des langues et reconstruction*. Paris: Presses Universitaires de France
1981 *Sprachökonomie und Lautwandel*. Eine Abhandlung über die diachronische Phonologie. Aus dem Französischen von Claudia Fuchs. Stuttgart: Clett-Cotta
1987 *Des steppes aux océans*. L'Indo-européen et les «Indo-Européens». Paris: Payot
1989 *Fonction et dynamique des langues*. Paris: Armand Colin
1997 *Στοιχεία γενικής γλωσσολογίας*. Μετάφραση Α.Α. Χαράλαμπόπουλου. Τρίτη έκδοση. Θεσσαλονίκη, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών (Τίτλος του πρωτοτύπου: *Éléments de linguistique générale*, ©Armand Colin / Masson, Paris, 1970, 1996)
- Masson, O.
1967 Remarques sur les anthroponymes mycéniens et leurs correspondants au premier millénaire. *SMEA* 2 (Inc. Gr. XVIII): 27-40 (=Id. 1990, 1, pp. 97-110)
1988 Quelques noms illyriens. In: Cabane 1988: 115-7

- 1990 *Onomastica Graeca Selecta* [OGS]. Introduction et index de C. Dobias et L. Dubois. Nanterre - Paris: Centre national de a recherche scientifique et de l'Université de Paris X.
- Maurice, Nicole
1987 Sonorisation et expressivité en grec ancien. *BSL* 82,1: 189-225
- MChr *Grundzüge und Chrestomathie der Papyruskunde* von L. Mitteis und U. Wilcken. Zweiter Band: Juristischer Teil Zweite Hälfte: Chrestomathie von L. Mitteis. Leipzig - Berlin: Druck und Verlag von B.G. Teubner, 1912
- McMahon, April - McMahon, R.
2000 Problems of dating and time depth in linguistics and biology. In: Renfrew et al. 2000: 59-73
- Med *Papiri Milanesi* (P.Med.) I. nn. 1-12; 13-87 Seconda edizione a cura di S. Daris. Milano: Società editrice Vita e pensiero, 1967 +1976, 1-181
- MEE Π. Δρανδάκης κ.ά.: Μεγάλη Έλληνική Έγκυκλοπαιδεία. 1η έκδ., Αθήνα: Α.Ε.Β.Ε. Π.Γ. Μακρής & ΣΙΑ, ©1926- (;) ττ. 1-24, 2η έκδ., Αθήνα: "Ο Φοίνιξ", ©1957 ττ. 1-24 + ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑ ττ. 1-4, (3η έκδ.: 1963;)
- Meid W. Meid: *Gaulish Inscriptions*. Their interpretation in the light of archaeological evidence and their value as a source of linguistic and sociological information. Budapest: Archaeolingua, 1992
- Meid, W.
1989 *Das Problem von indogermanisch /b/*. Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck (Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft)
- Meier-Brügger, M.
1992 *Griechische Sprachwissenschaft* I-II. Berlin - New York: Walter de Gruyter (Sammlung Göschen 2241, 2242)
- Meillet, A.
1975 *Aperçu d'une histoire de la langue grecque*. Avec bibliographie mise à jour et complétée par O. Masson. Paris: Klincksieck [8e édition]
- Meillet, A. - Cohen, M.
1952 *Les langues du monde* par un groupe de linguistes sous la direction de A. M. et M. C. Paris: H. Champion
- Meinersmann, B.
1927 *Die lateinischen Wörter und Namen in den griechischen Papyri*. Leipzig: Dieterich'sche Buchhandlung
- Meister D II *Die griechischen Dialekte auf der Grundlage von Ahrens' Werk: "De Graecae linguae dialectis"* dargestellt von R. Meister. 2. Band. Eleisch, Arkadisch, Kyprisch. Verzeichnisse zum ersten und zweiten Bande. Göttingen: V&R, 1889
- Meister, R.
1890 Herkunft und Dialekt des griechischen Theiles der Bevölkerung von Eryx und Segesta. *Philologus* 49 (N.F. 3): 607-12
- Mendel
Meritt G. Mendel: Inscriptions de Bithynie. *BCH* 24,1900:361-426
B.D. Meritt: Greek inscriptions [from the Athenian Agora]. *Hesperia* 15, 1946: 169-253
- Merlingen, W.
1955 *Das "Vorgriechische" und die sprachwissenschaftlich-vorhistorischen Grundlagen*. Wien: Gerold & Co.
- 1957 Idg. "p" und Verwandtes. In: *MNHMHΣ XAPIN* II: 49-61
- 1959 *Konzept einiger Linear B Indizes*. Wien: Verlag Notring der Wissenschaftlichen Verbände Österreichs

- Merton II *A Descriptive Catalogue of the Greek Papyri in the Collection of Wilfred Merton*, F.S.A. Ed. by B.R. Rees, H.J. Bell, and J.W. Barns. Volume II. Dublin: Hodges Figgis & Co. LTD, 1959
- Metri, P.
1954 Il dialetto panfilo. *RIL* 87: 79-117
- Meyer, G.
1896 *Griechische Grammatik*. Dritte vermehrte Auflage. Leipzig: Druck und Verlag von Breitkopf & Härtel
- Meyer-Lübke, W.
1890 *Romanische Lautlehre*. Leipzig: Fues's Verlag (R. Reiland)
- 1920 *Einführung in das Studium der romanischen Sprachwissenschaft*. Dritte neubearbeitete Auflage. Heidelberg: C. Winter
- MH Museum Helveticum
- Mich Zen *Zenon Papyri in the University of Michigan Collection* by C.C. Edgar. Volume I. Ann Arbor, University of Michigan Press, 1931 (Nachdruck: 1971, Hildesheim - New York: Georg Olms)
- Mich III *Papyri in the University of Michigan Collection*. Miscellaneous Papyri. Ed. by J. G. Winter. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1936 (Michigan Papyri, Vol. III)
- Mihailov, G.
1943 *La langue des inscriptions grecques en Bulgarie*. Phonétique et morphologie. Sofia: Imprimerie de l' Université
- Minoica *Minoica*. Festschrift zum 80. Geburtstag von Johannes Sundwall. Hrsg. von E. Grumach. Berlin: Akademie-Verlag, 1958
- Mitford T.B. Mitford: Three Documents from Classical Cyprus. In: *Minoica* 260-75
- Mizutani, H.
1986 Welsh lenition and the function of pre-verbal particles. *JIES* 14: 259-71
- Mn. Mnemosyne
- MNE βλ. Χατζιδάκις 1905-1907 (*Αλεξανδρινὰ καὶ νέα ἑλληνικά*)
- MNHMHΣ XAPIN Gedenkschrift Paul Kretschmer. 2. Mai 1866 - 9. März 1956. Hrsg. von H. Kronasser. Wien: Wiener Sprachgesellschaft - Wiesbaden: Otto Harrassowitz. I: MCMLVI /1956/, II: MCMLVII /1957/
- Mon *Byzantinische Papyri* der Bayerischen Staatsbibliothek München. Hrsg. von A. Heisenberg und L. Wenger. Zweite, ergänzte Auflage. Besorgt von D. Hagedorn. Stuttgart: B.G. Teubner, 1986
- Morpurgo Davies, Anna
1981 βλ. των Teodorsson 1974 και 1977. *JHS* 101: 176-7
- Morpurgo Davies, Anna - Meid, W. (eds)
1976 *Studies in Greek, Italic and Indo-European Linguistics*. Offered to Leonard R. Palmer on the Occasion of his Seventieth Birthday June 5, 1976. Innsbruck: Institut für Sprachwissenschaft der Universität Innsbruck
- Mounin, G.
1974 *Dictionnaire de la linguistique*. Sous la direction de G. M. Paris: Presses Universitaires de France (2e édition «Quadrige»:1995)
- 1994 Κλειδιά για τη γλωσσολογία. Μετάφραση Άννας Άναστασιάδη-Συμεωνίδη. Γ' Έκδοση. Άθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Έθνικης Τραπέζης (Ό τίτλος του πρωτοτύπου: Clefs pour la linguistique Editions Seghers [©1968] Έκδοση άναθεωρημένη και διορθωμένη)
- M-Sch *Grammatik der griechischen Papyri* aus der Ptolemäerzeit mit Einschluss der gleichzeitigen Ostraka und der in Ägypten

- verfassten Inschriften Band I: Laut- und Wortlehre I. Teil: Einleitung und Lautlehre von E. Mayser. Zweite Auflage bearbeitet von H. Schmoll. Berlin: Walter de Gruyter, 1970
- Μπαμπινιώτης, Γ.
1971 Συμβολή εἰς τὸ φωνολογικὸν σύστημα τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς. Ἐπὶ τῆς τροπῆς τοῦ *ā* εἰς *h* εἰς τὴν Ἰωνικὴν - Ἀττικὴν διάλεκτον. *Ἱεράλιτ' ΟΒ' 172*: 114-43 (Π. I-II)
- 1972 *Τὸ ρήμα τῆς Ἑλληνικῆς*. Δομικαὶ ἐξελεύσεις καὶ συστηματοποιήσεις τοῦ ρήματος τῆς Ἑλληνικῆς (Ἀρχαίας καὶ Νέας). Ἐν Ἀθήναις: Ἐθνικὸν καὶ Καποδιστριακὸν Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν
- 1977 *Γεινητικὴ-μετασχηματιστικὴ γραμματικὴ*. (Σύντομη εἰσαγωγή). Ἀθήνα: ©Συγγ.
- 1985 *Ἱστορικὴ γραμματικὴ τῆς Αρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσας*. I: Φωνολογία. Ἀθήνα: Γραφικὴς Τέχνης Δ. Μαυρομμάτη
- 1985(α) *Συνοπτικὴ ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας με εἰσαγωγή σὴν ἱστορικοσυγκριτικὴ γλωσσολογία*. Ἀθήνα: © Συγγρ., 1985 [1986]
- 1985(β) *Γλωσσολογικὴ Σχολή*. Ευρωπαϊκὸς καὶ Ἀμερικανικὸς Δομισμὸς. Ἀθήνα, © Συγγρ.
- 1986 *Θεωρητικὴ Γλωσσολογία*. Εἰσαγωγή σὴν Σύγχρονη Γλωσσολογία. Ἀθήνα: Γραφικὴς Τέχνης Δ. Μαυρομμάτη (© Συγγρ., 1980), 1986³ (Δεύτερη ἐκδοσις: =Μπαμπινιώτης 1998[α])
- 1988-89 Ἡ θέση τῆς Μακεδονικῆς σὲς ἀρχαίαις ἑλληνικῆς διαλέκτους. Το πρόβλημα τῆς κατατάξεως τῆς ἀρχαίας μακεδονικῆς διαλέκτου. *Γλ. 7-8*: 53-69 (=Ιδ. [ἐπιμέλεια], *Ἡ γλῶσσα τῆς Μακεδονίας*. Ἡ ἀρχαία Μακεδονικὴ καὶ ἡ ψευδώνυμη γλῶσσα τῶν Σκοπίων. Ἀθήνα, 1992: 161-80)
- 1990-91 *Φωνολογία*. Σειρὰ μαθημάτων στο Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν (χειμερινὸ ἐξάμηνο).
- 1998 *Λεξικὸ τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσας*. Με σχόλια γιὰ τὴ σωστὴ χρῆσι τῶν λέξεων. Ἀθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας (Ερμηνευτικὸ, ἐτυμολογικὸ, ὀρθογραφικὸ, συνωνύμων-ἀντιθέτων, κύριων ὀνομάτων, ἐπιστημονικῶν ὀρων, ἀκρωνυμικῶν. Με ἀξιοποίηση τοῦ Γλωσσικοῦ Ἀρχείου τοῦ Σπουδαστηρίου Γλωσσολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν)
- 1998(α) *Θεωρητικὴ γλωσσολογία*. Εἰσαγωγή σὴν Σύγχρονη Γλωσσολογία. Ἀθήνα: Μ. Ρωμανὸς ΕΠΕ (©Συγγρ.)
- 1998(β) *Συνοπτικὴ ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας με εἰσαγωγή σὴν ἱστορικοσυγκριτικὴ γλωσσολογία*. Γ' ἐκδοσις. Ἀθήνα: Ἑλληνικὰ Γράμματα (© Συγγρ.)
- Μποτίνης, Α.
1991-1992 *Παραγωγή καὶ ἀντίληψη τοῦ λόγου*. Μαθήματα φωνητικῆς στο Πανεπιστήμιον Ἀθηνῶν
- MSL Mémoires de la Société de linguistique de Paris
Mu Muller/Müller (βλ. FHG)
- Müller, A.
1863 *Aristophanis Acharnenses*. Edidit Albertus Mueller. Hannoverae. Sumptibus Caroli Ruempner. MDCCCLXIII
- Müller, H.M.
1990 *Sprache und Evolution*. Grundlagen der Evolution und Ansätze einer evolutionstheoretischen Sprachwissenschaft. Berlin - New York: Walter de Gruyter

- Mullach, F.W.A.
1856 *Grammatik der griechischen Vulgarsprache in historischer Entwicklung*. Berlin: Ferd. Dümmler's Verlagsbuchhandlung
- Muller, Fr. Jzn.
1926 *Altitalisches Wörterbuch*. Göttingen: V&R
- Munro-Tubbs
J.A.R. Munro - H.J. Tubbs: Excavations in Cyprus, 1890. Third Season's Work. Salamis. *JHS* 12, 1891: 59-198
- Murray, R.W.
1989 On epenthesis. *FoL* 23: 293-316
1992 Phonological Drift in Early English. *IF* 97: 122-44
- MY Μυκῆναι, ὡς πρόελευσις πινακίδων με Γραμμικὴ Γραφή Β. Ἐκδοσις: βλ. Sacconi
- N Claudii Ptolemaei Geographica [I-III]. Edidit C.F.A. Nobbe cum Introductione a Aubrey Diller. Verlagsbuchhandlung Hildesheim, Georg Olms, 1966, (Reprographischer Nachdruck der Stereotyp-Ausgabe Leipzig, 1843-1845)
- Nachmanson, E.
1903 *Laute und Formen der magnetischen Inschriften*. Uppsala: Almqvist & Wiksells
- Neumann, G.
1961 Weitere mykenische und minoische Gefäßnamen. *Gl.* 39: 172-8
1994 Zu drei pamphyliischen Namen. *Gl.* 71, [1995]: 1-4
1995 Altgriechisch κόσμος und seine Sippe Grundbedeutung und Etymologie. In: Hettrich et al. 1995: 203-10
- Nespor, Marina
1999 *Φωνολογία*. Προσαρμογή σὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα Ἀγγελικὴ Ράλλη, Marina Nespor. Ἐπιμέλεια Α. Ράλλη. Μετάφρασις Α. Ράλλη, Ἀθανάσιος Νάτοσις, Ἄννα Παπασταύρου. Ἀθήνα: Ἐκδόσεις Πατάκη
- Newmeyer, F.J. (ed)
1988 *Linguistics: The Cambridge Survey. Volume I Linguistic Theory: Foundations*. Cambridge etc.: C.U.P. (Reprinted 1990, 1993), Volume III *Language: Psychological and Biological Aspects*. Cambridge etc.: CUP (First paperback edition 1989)
- Newton, B.
1972(a) *The Generative Interpretation of a Dialect*. A Study on Modern Greek Phonology. Cambridge: University Press
1972(b) *Cypriot Greek. Its Phonology and Inflections*. The Hague - Paris: Mouton
1974 βλ. του Lejeune 1972. *Lg.* 50: 738-40
- Niehoff-Panagiotidis, J.
1994 *Koine und Diglossie*. Wiesbaden: Harrassowitz
- NJbPh Neue Jahrbücher für Philologie (und Pädagogik)
- Nolan, Fr. - Ladefoged, P. - Maddieson, I.
1999 *Handbook of the International Phonetic Association*. A guide to the use of the International Phonetic Alphabet. Cambridge: C.U.P.
- Nollé J. Nollé: Epigraphische und numismatische Notizen. *EA* 12, 1988: 129-42
- NZ Numismatische Zeitschrift
OCT Oxford Classical Texts
OGIS *Orientalis Graeci Inscriptiones Selectae*. Supplementum Sylloges Inscriptionum Graecarum edidit Wilhelmus Dittenberger. Lipsiae Apud S. Hirzel. Volumen prius, MDCCCIII /1903/, Volumen alterum, MDCCCIV /1905/

- OGS βλ. Masson OGS
- Οικονομίδης, Δ.Η. 1958 *Γραμματική της ελληνικής διαλέκτου του Πόντου* υπό Δ.Η. Οικονομίδου. Έν' Αθήναις: Ἀκαδημία Ἀθηνῶν
- OLD *Oxford Latin Dictionary*. Eds. P.G.W. Glare et al. 1: A-Libero, 1968, 2: Libero-Zythum, 1976-1982. Oxford: Clarendon Press
- OMich *Greek Ostraca in the University of Michigan Collection* by L. Amundsen. Part I Texts. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1935
- Orelli *Inscriptionum Latinarum Selectarum amplissima collectio*. Edidit Io. Casp. Orellius. **Volumen primum**. Turici Typis Orellii Fuesslini et Sociorum. MDCCCXXVIII /1828/
- Orelli - Henzen *Inscriptionum Latinarum [...]. Volumen tertium*. Collectionis Orellianae Supplementa Emendationesque exhibens. Edidit Guilielmus Henzen. Accedunt Indices Rerum ac Notarum quae in tribus voluminibus inveniuntur. Turici Typis Orellii Fuesslini et Sociorum. MDCCCLVI /1856/
- Ormerod-
Robinson
Oxy H.A. Ormerod- E.S.G. Robinson: Notes and inscriptions from Pamphylia. *ABSA* 17, 1910-1911: 215-49
The Oxyrhynchus Papyri
Part I Ed. with Translations and Notes by B.P. Grenfell and A.S. Hunt [Nos. I-CLVIII /1-158/]. London - Oxford: Horace Hart, Printer to the University, 1898
Part II Ed. with Translations and Notes by B.P. Grenfell and A.S. Hunt [Nos. CCVIII-CCCC /208-400/]. London - Oxford, Horace Hart, Printer to the University, 1899
Part III Ed. with Translations and Notes by B.P. Grenfell and A.S. Hunt [Nos. 401-653]. London - Oxford: Horace Hart, Printer to the University, 1903
Part IV Ed. with Translations and Notes by B.P. Grenfell and A.S. Hunt [Nos. 654-839]. London - Oxford: Horace Hart, Printer to the University, 1904
Part VI Ed. with Translations and Notes by B.P. Grenfell and A.S. Hunt [Nos. 845-1006]. London - Oxford: Horace Hart, Printer to the University, 1908
Part VII Ed. with Translations and Notes by A.S. Hunt [Nos. 1007-1072]. London - Oxford: Horace Hart, Printer to the University, 1910
Part VIII Ed. with Translations and Notes by A.S. Hunt [Nos. 1073-1165]. London - Oxford, Horace Hart, Printer to the University, 1911
Part X Ed. with Translations and Notes by B.P. Grenfell and A.S. Hunt [Nos. 1224-1350]. London: Oxford University Press, 1914
Part XII Ed. with Translations and Notes by B.P. Grenfell and A.S. Hunt [Nos. 1405-1593]. London: Oxford University Press, 1916
Part XIV Ed. with Translations and Notes by B.P. Grenfell and A.S. Hunt [Nos. 1626-1777]. London: Oxford University Press, 1920
Part XVI Ed. with Translations and Notes by B.P. Grenfell, A.S. Hunt, and H.I. Bell [Nos. 1829-2063]. London: Oxford University Press, 1924
Part XX Ed. with Translations and Notes by E. Lobel, E.P. Wegener, C.H. Roberts [Nos. 2245-2287]. London: Egypt Exploration Society - Oxford: University Press, 1952

- Volume XXXI** Ed. with Translations and Notes by J.W.B. Barns, P. Parsons, J. Rea, E.G. Turner [Nos. 2531-2616]. London: Egypt Exploration Society - Oxford: University Press, 1966
- Volume XXXVI** Ed. with Translations and Notes by R.A. Coles, D. Foraboschi, A.H. Soliman El-Mosallamy, J.R. Rea, Ursula Schlag with Contributions by G.M. Browne, D. Jordan, A.H.R.E. Paap, D. Rokeah, A. Swiderek [Nos. 2745-2800]. Published for the British Academy by the Egypt Exploration Society, Oxford: University Press, 1970 (Ττ. 1-13: Egypt Exploration Fund Graeco-Roman Branch, ττ. 14 κεξ.; Egypt Exploration Society, όλοι οι ττ.: Graeco-Roman Memoirs [αρίθμηση των Memoirs από τ. XXII [1954]: Graeco-Roman Memoirs 31 κεξ.])
- Packard *Minoan Linear A* by D.W. Packard. Berkeley-Los Angeles-London: University of California Press, 1974
- Pagoni, Stamatia 1993 *Modern Greek Phonological Variation: A Government Phonology Approach*. London: University College, University of London (Thesis submitted to the University of London for the degree of Doctor of Philosophy)
- Palmer, L.R. 1963 *The Interpretation of Mycenaean Greek Texts*. Oxford: Clarendon Press (Reprinted: 1969)
- Παπαβασιλείου
Παπαδημητρακ. Γ.Α. Παπαβασιλείου: Ἐπιγραφή Ἀράνδων. *AE* 1907: 26-7
Βάσις περὶ τῆς ἐλληνικῆς προφορᾶς ἐρασιμικῶν ἀποδείξεων ὑπὸ Θεοδώρου Παπαδημητρακοπούλου. Έν' Αθήναις: "Ὁ Παλαμήδης", 1889
- Pape-Bens. *Dr. W. Pape's Wörterbuch der griechischen Eigennamen*. Dritte Auflage. Neu bearbeitet von Dr. G. E. Benseler. Erste Hälfte: A-K, (+Zusätze und Berichtigungen); Zweite Hälfte: Λ-Ω. Braunschweig: Friedrich Vieweg und Sohn, 1863-1870 (Nachdruck: Graz, Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1959)
- Passow *Τραγουδιὰ Φυμαίικα. Popularia Carmina Graeciae Recentioris*. Edidit Arnoldus Passow. Lipsiae: In Aedibus Teubneri. MDCCCLX /1860/
- Paton - Myres W.R. Paton -J.L. Myres: Karian sites and inscriptions [Part I]. *JHS* 16, 1896: 188-236
- ΠΒΛ Γ.Α Χριστόπουλος - Ι.Κ. Μπαστιάς (Διευθυντές εκδόσεως): *Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό*. Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών, 1-9B, 1983-1988 (επανάκδοση: 1990-1991)
- Peeters, Chr. 1971 A Phonemic Definiton of I-E *bh dh gh*. *KZ* 85: 1-4
- Πεντ. Πεντάτευχος (βλ. Η)
- Pernot, H. 1921 *D' Homère à nos jours*. Histoire, écriture, prononciation du grec. Paris: Librairie Garnier Frères
- Perpillou, J.-L. 1979 βλ. των Teodorsson 1974 και 1977. *RPH* 53: 312-4
- Peters, M. 1977 βλ. του Teodorsson 1974. *AAHG* 30: 168-70
- Πετρούνιας, Ε.Β. 1993 *Νεοελληνική γραμματική και συγκριτική («αντιπαραθετική») ανάλυση*. Τόμος Α' Γενικές γλωσσικές αρχές, Φωνητική, Εισαγωγή στη φωνολογία. Μέρος Α': Θεωρία. Θεσσαλονίκη: University Studio Press (Ανατύπωση 1993)

- Πέτσας, Φ.
1961-62 Αρχαιότητες και μνημεία Δυτ. Μακεδονίας. ΑΔ 17, Β', Χρονικά, σσ. 213-26
- 1966-67 Χρονικά αρχαιολογικά. *Μακεδονικά Ζ'*: 277-369
- Pf *Callimachus*. Edidit Rudolfus Pfeiffer. Oxonii e Typographio Clarendoniano. Volumen I Fragmenta: MCMXLIX /1949/, Volumen II Hymni et epigrammata: MCMLIII /1953/
- Pfiffig, A.J.
1969 *Die etruskische Sprache*. Versuch einer Gesamtdarstellung. Graz: Akademische Druck- u. Verlagsanstalt
- Φιλιππάκη-Warburton, Ειρήνη
1992 *Εισαγωγή στη θεωρητική γλωσσολογία*. Τρίτη έκδοση. Αθήνα: Νεφέλη
- Φωνητική
1996 Άρθρο στην ΠΛΜΠ, τ. 60, 1996: 259-62 (Ελλ. διασκευή του άρθρου "Phonetics" του P. Ladefoged [Encyclopaedia Britannica, τ. 14, 1974, 275-283], μετάφραση Ευγενίας Γ. Μαγουλά)
- Pianigiani, O.
1937 *Vocabolario etimologico della lingua italiana*. Con prefazione di F.L. Pullé. I: A-L, II: M-Z. Milano: Sonzogno
- Pike, K.L.
1943 *Phonetics*. A critical analysis of phonetic theory and a technic for the practical description of sounds. Ann Arbor: The University of Michigan Press (Twelfth printing, 1969)
- Pisani, V.
1955(a) βκ. του GEW, Lieferung 1-2, 1954. *Paideia* 10: 278-9
- 1955(b) βκ. του Ljattej 1953. *Paideia* 10: 239-41
- 1959 Kleinasiatische Wörter und Laute im Griechischen und Latein. *Die Sprache* 5: 143-51
- 1961 La ricostruzione dell' indeuropeo e del suo sistema fonetico. *AGI* 46: 19-23
- PLBat I M. David et al. (eds): *The Warren Papyri (P. Warren)*. Lugduni Batavorum: E.J. Brill, 1941
- PLBat VI *A Family-Archive from Tebtunis (P. Fam. Tebt.)*. Ed. by B.A. Van Groningen. Lugdunum Batavorum: E.J. Brill, 1950
- Perrot G. Perrot: Trois inscriptions inédites d' Asie Mineure. *RA N.S.* 26, 1873: 374-83
- Petr II *The Flinders Petrie Papyri with Transcriptions, Commentaries and Index*. Part II by Rev. J.P. Mahaffy. Dublin: University Press, 1893
- Petr III *The Flinders Petrie Papyri with Transcriptions*. Part III by Rev. J.P. Mahaffy, J. Gilbert Smyly. Dublin: University Press, 1905
- PLF² *Poetarum Lesbiorum Fragmenta*. Ediderunt Edgar Lobel et Denys Page. Oxford: Clarendon Press. From corrected sheets of the first edition, 1963
- PMG *Poetae Melici Graeci*. Almani Stesichori Ibyci Anacreontis Simonidis Corinnae Poetarum minorum reliquas Carmina popularia et convivalia quaeque adespota feruntur. Edidit D.L. Page. Oxford: Clarendon Press (©1962), Reprinted: 1967
- ΠΛΜΠ *Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος-Λάρος-Μηπριτάννικα*. Γενική Διεύθυνση: Γ.Α. Πουρνάρας. Αθήνα: Εκδοτικός Οργανισμός Πάπυρος, ©1981, 1997, ττ. 1-61
- PMeyer *Griechische Texte aus Ägypten*. Hrsg. und erklärt von P.M. Meyer. I. Papyri des Neutestamentlichen Seminars der Universität Berlin, II. Ostraka der Sammlung Deissmann. Berlin: Weidmannsche

- Buchhandlung, 1916 (Ristampa anastatica: Milano, Cisalpino-Goliardica, 1973)
- PMGF D. *Poetarum Melicorum Graecorum Fragmenta*. Volumen I Alcan. Stesichorus. Ibycus. Post D.L. Page edidit Malcolm Davies. Oxonii e Typographeo Clarendoniano MCMXCI /1991/
- Pohlentz, M.
1959 *Die Stoa*. Geschichte einer geistigen Bewegung. 2. Auflage [1. Band]. Göttingen: V&R
- 1955 *Die Stoa* [...] 2. Band. Erläuterungen. 2., um einen Anhang vermehrte Auflage. Göttingen: V&R
- Pomtow
PPC H. Pomtow: Delphica III. *BPW* 31, 1911, No. 50:1578-1583
- Princ *Prosopography of Ptolemaic Cyprus* by Ino Michaelidou-Nicolaou. Göteborg: Paul Åströms Förlag, 1976
- Papyri in the Princeton University Collections*
Vol. II Ed. with Notes by E. Harris Kase, Jr. [Nos. 15-107]. Princeton: University Press, 1936 (Ristampa anastatica: Milano, Cisalpino-Goliardica, 1975)
- Vol. III [Nos. 108-191]. Ed. with Notes by A.Ch. Johnson and S.P. Goodrich. Princeton: University Press - London: Oxford University Press, 1942
- Pr.Nam. *Namenbuch* enthaltend alle griechischen, lateinischen, ägyptischen, hebräischen, arabischen und sonstigen semitischen und nichtsemitischen Menschennamen [etc.] bearbeitet und hrsg. von Fr. Preisigke. Mit einem Anhang von E. Littmann. Heidelberg: Selbstverlag des Herausgebers, 1922
- Πρίνου, Ειρήνη - Μποτίνης, Α. - Φουράκης, Μ.
1997 *Ακουστική δομή των ελληνικών κλειστών συμφώνων*. Ανακοίνωση στο 3ο Διεθνές Γλωσσολογικό Συνέδριο για την Ελληνική Γλώσσα ⁶⁹⁵
- Prokosch, E.
1939 *A Comparative Germanic Grammar*. Philadelphia: University of Pennsylvania, Linguistic Society of America
- Προμπονάς, Ι.Κ.
1973 'Η συγγένεια της Μακεδονικής και Μικηναϊκής διαλέκτου και η πρωτοελληνική καταγωγή των Μακεδόνων. Αθήνα: Χρ. Λούκου
- 1978 *Λεξικό της Μικηναϊκής Ελληνικής*. Τόμος I: α -- βέλεμνον. Αθήνα: Έκδόσεις OFFSET
- 1983 *Ανθολογία μικηναϊκών κειμένων*. Αθήνα: Κ. Λουκοπούλου & ΣΙΑ Ο.Ε.
- 1983-84 Μικην. re-re-⁸² = παμφυλ. Πρεια; Γλ. 2-3: 173-82
- 1990 *Σύντομος εισαγωγή εις την μικηναϊκήν φιλολογίαν*. Β' έκδοσις. Αθήνα: ©Συγγρ.
- "Πηγές"
Πηγές της Αρχαίας Μακεδονικής (Σειρά μαθημάτων, Πανεπιστήμιο Αθηνών, 1993, Χειμερινό εξάμηνο)
- Pr.Wb. *Wörterbuch der griechischen Papyrusurkunden* mit Einschluß der griechischen Inschriften Aufschriften Ostraka Mumienschilder usw. aus Ägypten von Fr. Preisigke. Mit einem Nachruf von O. Gradenwitz. Hrsg. von E. Kießling. Berlin: Selbstverlag der Erben. I. Band A-K, 1925, Vollandet und hrsg. von E. Kießling. II. Band Λ-Ω, 1927

⁶⁹⁵ Αθήνα, Στοά του Βιβλίου, 25.9.1997 (αδημοσίευτο). Πβ. hand-out, σ. 3, και Περίληψη εν: Γ' Διεθνές Γλωσσολογικό Συνέδριο για την Ελληνική Γλώσσα. Αθήνα 25-27 Σεπτεμβρίου 1997, Περίληψεις Εισηγήσεων, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τομέας Γλωσσολογίας, σ. 113. Πβ. επίσης Botinis et al. 2000.

- PS *Φρηνίχου τοῦ Ἀραβίου Σοφιστικὴ Προπαρασκευή - Phrynichi Sophistae Praeparatio Sophistica*. Edidit Ioannes de Borries Lipsiae In Aedibus B.G. Teubneri MCMXI /1911/
- PSI Papii greci e latini. Pubblicazioni della Società italiana per la ricerca dei papiri greci e latini in Egitto
- Psichari, J.
1884 Essai de phonétique néo-grecque. *MSL* V, 5: 3-47 (=Ps.Trav. 58-114)
1885 Doublets syntactiques. *MSL* VI: 45-50 (=Ps. Trav. 115-28)
1908 Essai sur le grec de la Septante. *REJ* 55: 161-208 (=Ps. Trav. 831-910)
1912 Lamed et lambda. *REJ* 44: 1-29 (=Ps. Trav. 1040-75)
1915 Mots turcs et grecs à Andrinople. *REG* 28: 357-74 (η πρώτη δημοσίευση είναι βιβλιοκριτικό άρθρο που κρίνει το έργο του L. Ronzevalle, *Les emprunts turcs dans le grec vulgaire de Roumélie et spécialement d' Andrinople* 1912 (=Ps. Trav. 1076-1106)
- Ps. Trav. J. Psichari: *Quelques travaux de linguistique, de philologie et de littérature helléniques 1884-1928*. Tome I: Paris: Société d' édition «Les belles lettres», 1930
- Pugliese Carratelli, G.
1963 *Le epigrafi di Haghia Triada in Lineare A*. Salamanca: Universidad de Salamanca (Πβ. Packard)
- PY Πύλος, ως τόπος προέλευσης πινακίδων με Γραμμική Γραφή B. Έκδοση: βλ. Bennett - Olivier
- QUCC Quaderni Urbinati di Cultura Classica
- RA Revue Archéologique
- RAL Rendiconti dell' Accademia dei Lincei
- Ramsay W.M. Ramsay: Laodiceia Combusta and Sinethandos. *AM* 13, 1888: 233-72
- RBPh Revue belge de philologie et histoire
- RE *Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. Neue Bearbeitung, hrsg. von G. Wissowa, Stuttgart, 1894-1972. (Suppl. 1903-1978, Register: 1980, 1997)
- REA Revue des Études Anciennes
- REG Revue des Études Grecques
- REJ Revue des Études Juives
- Renfrew, C. - McMahon, April - Trask, L. (eds)
2000 *Time Depth in Historical Linguistics*. Volume 1. Cambridge: McDonald Institute for Archaeological Research
- Rev. Suppl. *Revised Supplement* (βλ. LSJ)
- RFIC Rivista di Filologia e di Istruzione Classica
- RIJG *Recueil des Inscriptions Juridiques Grecques*. Texte, traduction, commentaire par R. Dareste, B. Haussoulier, Th. Reinach. Paris: E. Leroux. I: 1895, [Nos. I-XX], II: 1898 [Nos. XXI-XXXVIII]
- Rijlaarsdam, Jetske C.
1978 *Platon über die Sprache Ein Kommentar zum Kratylos*. Mit einem Anhang über die Quelle der Zeichentheorie Ferdinand de Saussures. Utrecht: Bohn, Scheltema & Holkema *wetenschappelijke uitgeverij*
- RIL Rendiconti dell'Istituto Lombardo di Scienze e Lettere
- Risch, E.
1946 Sprachliche Bemerkungen zu Alkaios. *RM* 3: 253-6
1974 *Wortbildung der homerischen Sprache*. Zweite, völlig überarbeitete Auflage. Berlin - New York: Walter de Gruyter
1976 Il miceneo nella storia della lingua greca. *QUCC* 23: 7-28
- Rix, H.
1976 *Historische Grammatik des Griechischen*. Laut- und Formenlehre. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft
1984 *La scrittura e la lingua [etrusca]*. In: *Gli Etruschi. Una nuova immagine*. Coordinamento: M. Cristofani. Firenze: Giunti Martello Editore, pp. 210-38
- Robert, L.
1938 *Études épigraphiques et philologiques* par L. R. Paris: Champion
Robert, L.
1981 *Sur des inscriptions d' Éphèse*. 12. Deux inscriptions pseudo-éphésiennes. *RPh* LV(107):9-13
- Robins, R.H.
1993 *The Byzantine Grammarians Their Place in History*. Berlin - New York: Mouton de Gruyter
- Roscher, H.W.
1870 *Phonetisches und Etymologisches*. *Curtius' Studien* III, 2:127-46
RPE II *Ricerche sui Papiri Ercolanesi* a cura di Fr. Sbordone. Napoli: Giannini editore, 1976
- R-P *Pausaniae Graeciae Descriptio*. Vol. II Libri V-VIII. Edidit Maria Helena Rocha-Pereira. Leipzig: BSB B.G. Teubner Verlagsgesellschaft, 1977
RPh *Revue de philologie, de littérature et d' histoire anciennes*
- Rüsch, E.
1914 *Grammatik der delphischen Inschriften*. I: Lautlehre. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung
- Ruhlen, M.
1994 *On the Origin of Languages*. Studies in Linguistic Taxonomy. Stanford, California: Stanford University Press
- Ruipérez, M.S.
1956 *Esquisse d'une histoire du vocalisme grec*. *Word* 12: 67-81 [=Id. *Opuscula* 1989: 63-77]
1982 *Structure du système des aspects et des temps du verbe en grec ancien*. Analyse fonctionnelle synchronique. Traduit de l' espagnol par M. Plénat et P. Serça. Paris: Les Belles Lettres
- Ruijgh, C.J.
1977 βκ. του Lejeune 1972. *Lingua* 42: 249-65
1978 βκ. του Teodorsson 1974. *Mn.* 31:79-89 [=Id. *Scr. Min.* 1991: 651-61]
- Ryl *Catalogue of the Greek Papyri in the John Rylands Library Manchester*. Volume II: Documents of the Ptolemaic and Roman Periods (Nos. 62-456). Ed. by J. de M. Johnson, V. Martin, A.S. Hunt. Manchester - London - New York: Oxford University Press, 1915
- S *Ἡσυχίου - Hesychii Alexandrini Lexicon* post Ioannem Albertum recensuit Mauricius Schmidt. Ienae Sumptibus Frederici Maukii. Volumen primum: A-Δ, MDCCCLVIII /1858/, Volumen secundum: E-K, MDCCCLX /1860/, Volumen tertium: Λ-P, MDCCCLXI /1861/, Volumen quartum: Σ-Ω, Pars I: MDCCCLXII /1862/, Pars II: MDCCCLXIV /1864/, [Volumen quintum], Sumptibus Hermanni Dufft (Libraria Maukiana) MDCCCLXVIII /1868/ (Πβ. L)
- Σ Ἄσζαι τοῦ Βασιλείου τῶν Ἱεροσολύμων καὶ τῆς Κύπρου, Κυπριακοὶ νόμοι, βυζαντινὰ συμβόλαια, κρητικὰ διαθῆκαι. Ἐν Παρισίοις: Maisonneuve et Cie, 1877 (Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη ἢ Συλλογὴ ἀνεκδότων μνημείων τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας ἐπιστάσας Κ.Ν. Σάθα. Τόμος ΣΤ' - Bibliotheca Graeca Medii Aevi Vol. VI)

- Σάατσουλου
1984 *Χρυσούλα Σάατσουλου-Παλιαδέλη: Τα επιτάφια μνημεία από τη μεγάλη τούμπα της Βεργίνας* (Διδακτορική διατριβή που υποβλήθηκε στη Φιλοσοφική Σχολή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης). Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής. Παράρτημα Αριθμός 50)
- Sacconi, Anna
1974 *Corpus delle iscrizioni in Lineare B di Micene*. Roma: Edizioni dell' Ateneo, 1974
- SB Fr. Preisigke et al.: *Sammelbuch Griechischer Urkunden aus Ägypten I* (1913/15) -
- SBAW Abhandlungen der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, München
- SbAWW Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften in Wien
- Schm 1867 *Hesychii Alexandrini Lexicon* - ΑΙΛΙΟΥ ΔΙΟΓΕΝΕΙΑΝΟΥ ΠΕΡΙΕΡΓΟΠΕΝΗΤΕΣ - Editionem Minorem curavit Mauricius Schmidt. Editio altera. Indice glossarum ethnicorum aucta. Jenae sumptibus Hermanni Dufftii (Libraria Maukiana) MDCCCLXVII
- Schmoll, H.
1980 βκ. του Teodorsson 1977. *IF* 85: 355-8
- 1984 βκ. του Teodorsson 1978. *IF* 89: 354-6
- Schnelle, H. - Frei, H. - Robins, R.H. - Szemerényi, o. - Zwirner, E. - Rensch, K.H.
1968 *Methoden der Sprachwissenschaft*. München - Wien: R. Oldenbourg Verlag (βλ. Szemerényi 1968[a])
- Schubart, W.
1918 *Einführung in die Papyruskunde*. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung
- Schulze, W.
1892 *Quaestiones epicae*. Gueterslohiae Typis et Sumptibus C. Bertelsmanni, MDCCCXCII
- 1895 Samstag. *KZ* 33(13): 366-86
- Schw, Schw II βλ. Schwyzer 1939, 1950
- Schweizer, E.
1898 *Grammatik der Pergamenischen Inschriften*. Beiträge zur Laut- und Flexionslehre der gemeingriechischen Sprache. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung
- Schwyzler, E.
1939 *Griechische Grammatik auf der Grundlage von Karl Brugmanns Griechischer Grammatik*. I: München: C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung. Zweite, unveränderte Auflage: 1953 (Berichtigungen und Nachträge: Ss. 819-844)
- 1950 *Griechische Grammatik* [...] II: Syntax und syntaktische Stilistik. Vervollständigt und hrsg. von A. Debrunner. München: C.H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung
- Seelmann, E.
1885 *Die Aussprache des Latein nach physiologisch-historischen Grundsätzen*. Heilbronn: Verlag von Gebr. Henninger
- SEG *Supplementum epigraphicum Graecum*. Lugduni Batavorum /Leiden/. I (1923) - (Apud A.W. Sijthoff [1923-1971]; Alpen aan den Rijn [The Netherlands] - Germantown, Maryland [USA]: Sijthoff & Noordhoff [1976-1977]; Amsterdam: J.C. Gieben, [1978 (1982)-1993 [1996])

- Seiler, H.
1958 Das Problem der sog. Geminaten in den neugriechischen Dialekten mit besonderer Berücksichtigung einiger Dodekanes-Dialekte. *Gl.* 36: 209-34
- Σημ. Χατζιδάκι Σετάτος, Μ.
1974 βλ. Χατζιδάκις
Φωνολογία της Κρητικής Νεοελληνικής. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση (1973)
- Š. - Gl. Shear Památky hlaholského písemnictví. Vydal P.I. Šafařík (βλ. LPSGL σ. XX)
- Shear T. Leslie Shear, Jr.: The Athenian Agora: excavations of 1971. *Hesperia* 42, 1973: 121-79
- Shear 1978 T. Leslie Shear, Jr.: Kallias of Sphektos and the Revolt of Athens in 286 B.C. *Hesperia Suppl.* 17, 1978
- Siapkaras Thémis Siapkaras-Pitsillidès: *Le pétrarchisme en Chypre*. Poèmes d'amour en dialecte chypriote d'après un manuscrit du XVIe siècle. Texte établi et traduit avec le concours de Hubert Pernot. Athènes: Institut français d'Athènes, 1952
- Sievers, E.
1893 *Grundzüge der Phonetik zur Einführung in das Studium der Lautlehre der indogermanischen Sprachen*. Vierte verbesserte Auflage. Leipzig: Breitkopf & Härtel
- SIG² *Sylloge Inscriptionum Graecarum*. Iterum edidit Guilelmus Dittenberger. Lipsiae apud S. Hirzelium. Volumen prius [Nn. 1-424], MDCCCLXXXVIII /1898/, Volumen alterum [Nn. 425-490], MDCCCC /1900/, Volumen tertium [Indices], MDCCCLCI /1901/
- SIG³ *Sylloge Inscriptionum Graecarum* a Guilelmo Dittenbergero condita et aucta nunc tertium edita. Lipsiae apud S. Hirzelium. Volumen primum [Nn. 1-534], MCMXV /1915/, Volumen alterum [Nn. 535-910], MCMXVII /1917/, Volumen tertium [Nn. 911-1268], MCMXX /1920/, Volumen quartum, MCMXXIV /1924/ (Indices denuo condidit Fridericus Hiller de Gaertringen)
- SILTA Studi italiani di linguistica teorica ed applicata
- Sittig, E.
1932 E. Sittig: Ζεύς Ὀρομπίτας. *Hermes* 50, 1915: 158-9
- Σκάσσης, Ε.Α.
1969 Epigraphica. In: *Symb. Danielsson*, pp. 305-16
- Σκιάς, Ν.
1891 *Ιστορική γραμματική της λατινικής γλώσσας*. Μετὰ διαγράμματος τῆς ἱστορίας τῶν λατινικῶν γραμματικῶν ἐρευνῶν. Τόμος πρῶτος. Ἐν Ἀθήναις: ©Συγγρ.
- SMEA *Περὶ τῆς κρητικῆς διαλέκτου*. Ἐν Ἀθήναις: Ἐκ τοῦ Τυπογραφείου Π.Δ. Σακελλαρίου
- Solari, R.
1974 Studi Micenei ed Egeo-Anatolici
- Solmsen, F.
1897 Le trascrizioni gotiche di parole greche. *RAL* S. VIII, 29: 353-61
- 1901 Vermischte beiträge zur griechischen etymologie und grammatik. *KZ* 34 (N.F. 14): 536-60
- 1901 *Untersuchungen zur griechischen laut- und verslehre*. Straßburg: Verlag von Karl J. Trübner

- Sommer, F.
1914 *Handbuch der lateinischen Laut- und Formenlehre*. Eine Einführung in das Sprachwissenschaftliche Studium des Lateins. Zweite und dritte Auflage. Heidelberg: Winter (Manuldruck: 1948)
- 1917-20
Sommerstein, A.H.
1977 βκ. του Teodorsson 1974. *CR* 27: 60-2
1979 βκ. του Teodorsson 1977. *CR* 29:169-70
- Somolinos, Helena Rodríguez
1998 *El léxico de los poetas lesbios*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas (Diccionario Griego Español [DGE] Anejo IV)
- Soph.
Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods (From B.C. 146 to A.D. 1100). By E. A. Sophocles. New York: Charles Scribner's Sons - Leipzig: Otto Harrasowitz, 1888
- Stanford, W.B.
1967 *The Sound of Greek*. Studies in the Greek Theory and Practice of Euphony. Berkeley - Los Angeles: University of California Press
- Steinthal, H.
1890 *Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern mit besonderer Rücksicht auf die Logik*. Zweite vermehrte und verbesserte Auflage. Erster Teil. Berlin: Ferd. Dümmler's Verlagsbuchhandlung
1891 *Geschichte* [...], Zweite vermehrte [...]. Zweiter Teil. Berlin [...]
- Stephanopoulos, Th.
1983 Drei alt- und neugriechische Babywörter. *Gl* 61: 12-5
- Stetter, Chr.
1996 *Strukturelle Sprachwissenschaft (20. Jahrhundert)*. [Saussure, Jakobson, Chomsky]. In: Borsche 1996: 421-45; 512-16
- StudPal XX
Catalogus Papyrorum Raineri. Series Graeca. Pars I. TEXTUS GRAECI Papyrorum, qui in Libro "Papyrus Erzherzog Rainer - Führer durch die Ausstellung Wien 1894" descripti sunt. Prostat Lipsiae apud Haesselium, MDCCCXXI /1921/
- Sturtevant, E.H.
1940 *The Pronunciation of Greek and Latin*. Second Edition. Philadelphia: Linguistic Society of America, University of Pennsylvania
- Sup.
Monumenta linguae palaeoslovenicae e Codice suprasliensi edidit F. Miklosich. Vindobonae, 1851 (βλ. *LPSGL* σ. XIX)
- Symb. Danielsson
Symbolae philologicae O.A. Danielsson octogenario dicatae. Hoc volumen curavit Axel Nelson. Upsaliae MCMXXXII /1932/, Typis descripserunt Almquist & Wiksell Soc.
- Svjat.
Sw
Izbornik, cod. membr. anni 1073 (βλ. *LPSGL* σ. XX)
The Old Testament in Greek. According to the Septuagint by H. Barclay Swete. Cambridge: University Press. Vol. I: *GENESIS - IV KINGS*, 1887 (Παλαιογραφική εισαγωγή: σσ. XXVII), Vol. II: *I CHRONICLES - TOBIT*, 1891, Vol. III: *HOSEA - 4 MACCABEES*, 1894
- Sweet
Sweet's Anglo-Saxon Reader in Prose and Verse. Revised Throughout by Dorothy Whitelock. Oxford: Clarendon Press, 1967
- Szemerényi, O.
1952 Ein lateinischer Lautwandel. *ōw > āw?* *KZ* 70: 51-76 [Id. =*Scr. Min.* II, 1987: 602-27]

- 1952-53 The Development of the Indo-European Mediae Aspiratae in Latin and Italic. *ALing* 4, 1952: 27-53, 99-116; 5, 1953: 1-21 (=Id. *Scr. Min.* II: 628-693)
- 1964 *Syncope in Greek and Indo-European and the Nature of Indo-European Accent*. Napoli: Istituto Orientale di Napoli
- 1964(a) Structuralism and substratum. Indo-Europeans and Aryans in the Ancient Near East. *Lingua* 13: 1-29 (=Id. *Scr. Min.* I: 78-106)
- 1968 An agreement between Pamphylian and Luwian. *SMEA* 5 (Inc. Gr. Vol. XXVI): 128-31
- 1968(a) Methodology of genetic linguistics. In: Schnelle et al. 1968:3-38
1972 Comparative linguistics. In: *Current Trends in Linguistics*. Edited by Th.A. Sebeok, Volume 9. The Hague - Paris: Mouton, 1972: 119-95
- 1973 Marked-unmarked and a problem of Latin diachrony. *TPS* 1973: 55-74 (=Id., *Scr. Min.* II: 925-44)
- 1979 βκ. του Teodorsson 1974. *Gnomon* 51: 110-4 (=Id., *Scr. Min.* III: 1636-40)
- 1987 βκ. του Teodorsson 1978. Id., *Scr. Min.* III: 1641-3
1996 *Introduction to Indo-European Linguistics*. Translated by D. and Irene Jones. Oxford: University Press. (Translated from *Einführung in die vergleichende Sprachwissenschaft* 4th, 1990 with additional notes and references)
- Scr. Min.
Scripta Minora. Selected Essays in Indo-European, Greek, and Latin. Edited by P. Considine and J.T. Hooker. Innsbruck: G. Grasl, Bad Vöslau, 1987
- Tait
Greek Ostraca in the Bodleian Library at Oxford and Various Other Collections. Ed. by J. Gavin Tait. Volume I. London: O. U. P. - C. U. P. etc., 1930
- TAM
Tituli Asiae Minoris conlecti et editi auspiciis (Caesareae) Academiae Litterarum Vindobonensis, 1901-
- TCLP
Teb
Travaux du Cercle Linguistique de Prague
The Tebtunis Papyri.
Part I: Ed. by B.G. Grenfell, A.S. Hunt and J.G. Smyly with nine plates [Nos 1-264]. London - Oxford - New York: O. U. P., 1902
Part II: Ed. by B.P. Grenfell and A.S. Hunt with the assistance of E.J. Goodspeed. With Map and two colotype Plates. London- New York: O. U. P., 1907
Volume III: Ed. by A.S. Hunt and J.G. Smyly et al. **Part I**: University of California Publications - London, C.U.P., 1933 [Nos. 690-825]. **Part II**: [...], 1938 [Nos. 826-1093]
Volume IV: Edited with translations and notes by J.G. Keenan and J.C. Shelton. London: The Egypt Exploration Society, 1976 [Nos 1094-1150]
- Teodorsson, S.-T.
1974 *The Phonemic System of the Attic Dialect 400-340 B.C.* Lund: Berlingska Boktryckeriet
- 1977 *The Phonology of Ptolemaic Koine*. Lund: Berlingska Boktryckeriet
- 1978 *The Phonology of Attic in the Hellenistic Period*. Uppsala: Almquist & Wiksel
- 1979(a) Phonological variation in Classical Attic and the development of Koine. *Gl* 57: 61-75
- 1979(b) On the pronunciation of Ancient Greek zeta. *Lingua* 47: 323-32

- Te Riele G.-J. Te Riele: *Inscriptions de Pavlitsa*.⁶³⁶ *BCH* 90, 1966: 248-273
 Teyssier P. Teyssier: *Notes de dialectologie béotienne*. *RPh* 66, 1940: 136-42
 TH Θῆβαι, ως τόπος προέλευσης πινακίδων με Γραμμική Γραφή Β.
 Εκδοση: βλ. Godard - Sacconi
 ThLE I *Thesaurus Linguae Etruscae*. I Indice lessicale pubblicato da M.
 Pallottino a cura di Maristella Pandolfini Angeletti con la collaborazione
 di C. de Simone, M. Cristofani, A. Morandi. Roma: Consiglio nazionale
 delle ricerche, 1978
 Θεοφανοπούλου-Κοντού, Δήμητρα
 1977 *Στοιχεία φωνητικής-φαινολογίας*. Ἀθήνα: Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν
 1999 *Μετασημασιολογική Σύνταξη. Ἡ θεωρία της Κυβέρνησης και*
Αναφορικής Σύνδεσης. Ἀθήνα: Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν
 Threatte, L.
 1980 *The Grammar of Attic Inscriptions*. Volume One: Phonology. Berlin -
 New York: Walter de Gruyter
 1996 *The Grammar [...] Volume Two: Morphology*. Berlin - New York: Walter
 de Gruyter (Pp. 678-778: Addenda and Corrigenda ad V. 1, p. 778:
 Addenda ad V. 2)
 Thumb, A.
 1908 βκ. του R. Meister, Beiträge V, 1905. *IF Anz* 22: 30-1
 1964 *Handbook of the Modern Greek Vernacular*. Grammar, Texts, Glossary.
 Translated from the second improved German edition by S. Angus.
 Edinburg: T. & T. Clark, 1912, First American Edition: A Handbook of
 the Modern Greek Language. Chicago: Argonaut, Inc. Publishers,
 1964
 Tibiletti Bruno, Maria Grazia
 1977 βκ. του Teodorsson 1974. *SILTA* 9:698-701
 TIG *Tabulae Iguvinae* (Ve. 239) (βλ. επίσης Dev. TIG)
 Tillyard H.J.W. Tillyard: [Laconia. II. -] Excavations at Sparta, 1905-1906.
ABSA 12, 1905-1906: 441-79
 TL Theoretical Linguistics
 TLE *Testimonia Linguae Etruscae*. Selegit recognovit Indice verborum
 instruxit Maximus Pallottino. Editio altera. Firenze: La nuova Italia
 Editrice, 1968
 Τομπαΐδης, Δ.Ε.
 1989 *Διδασκαλία νεοελληνικής γλώσσας*. Γραμματική-Σύνταξη-
 Σημασιολογία. Στοιχεία ιστορικής γραμματικής. Τρίτη έκδοση
 αναθεωρημένη. Ἀθήνα: Επικαιρότητα
 Transactions of the Philological Society (Oxford)
 TPS
 Trask, R.L.
 1996 *A Dictionary of Phonetics and Phonology*. London - New York:
 Routledge
 Troubetzkoy, N.S.
 1949 *Principes de phonologie*. Traduits par J. Cantineau. Paris: Klincksieck
 Τσοπανάκης, Α.Γ. / Tsopanakis, A.G.
 1983 Γλωσσικά Μακεδονίας. Εν: *Αρχαία Μακεδονία [Ancient Macedonia]*,
 Α' Διεθνές Συμπόσιον, Θεσσαλονίκη, 1970, Ἐπιμελεία Βασ.
 Λαούρδα, Χ. Μακαρονά, σσ. 334-52 [=Τσοπανάκης 1983(α) II: 369-87]
 1983(α) *Συμβολές στην ιστορία της ελληνικής γλώσσας* (I-II). Θεσσαλονίκη:
 Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

636 Η αρχαία Φιγαλία.

- 1988 Mutations of φ, χ, θ into β, γ, δ (in Cyprus, Macedonia, Homer and
 Modern Greek). In: *HGLC* 81-97
 Turyn *Pindari Carmina cum Fragmentis*. Edidit Alexander Turyn. Oxonii apud
 Basilium Blackwell, MCMLII /1952/
 Uhlig *Dionysii Thracis Ars Grammatica* edidit Gustavus Uhlig. Lipsiae: In
 Aedibus B.G. Teubneri MCCCCLXXXIII /1883/ (GG: Partis primae
 volumen primum)
 Ulfilas βλ. Heyne
 UPZ *Urkunden der Ptolemäerzeit (Ältere Funde)*. Hrsg. von U. Wilcken.
 Berlin und Leipzig: de Gruyter & Co. Erster Band: Papyri aus
 Unterägypten, 1927, Zweiter Band: Papyri aus Oberägypten, 1.
 Lieferung, 1935
 UPZ II.2. *Urkunden* [...] Zweiter Band [...] 2. Lieferung, Berlin, 1957
 UR *Dionysii Halicarnasei Opuscula*. Ediderunt Hermannus Usener et
 Ludovicus Radermacher. Lipsiae: In Aedibus B.G. Teubneri.
 Volumen secundum: MCMIV-MCMXXIX /1904-1929/ (Dionysii
 Halicarnasei quae exstant. Volumen sextum. Opusculorum volumen
 secundum, Editio stereotypa editionis prioris MCMIV-MCMXXIX.
 Stutgardiae MCMLXV /1965/
 V. Codex Isaaci Vossii (βλ. EM σ. 4)
 Ve. *Handbuch der italischen Dialekte* von E. Vetter. I. Band: Texte mit
 Erklärung, Glossen, Wörterverzeichnis. Heidelberg: Winter, 1953
 Vennemann, Th.
 1974 Restructuring. *Lingua* 33: 137-56
 Vennemann, Th. - Ladefoged, P.
 1973 Phonetic features, phonological features. *Lingua* 32: 61-74
 Vetter, E.
 1935 Literaturbericht 1930-1933 (Italische Sprachen). *Gl.* 23: 187-207
 Vilborg, E.
 1960 *A Tentative Grammar of Mycenaean Greek*. Göteborg: Elanders
 Boktryckeri Aktiebolag
 Vincent Μάρκου Αντωνίου Φόσκολου Φορτουνάτος. Κριτική έκδοση,
 Σημειώσεις, Γλωσσάριο. Alfred Vincent. Εκδοτική επιμέλεια
 Θεοχάρη Δετοράκη. Ηράκλειο Κρήτης: EKIM, 1980
 Vollgraff, W.
 1909 *Inscriptions d'Argos*. *BCH* 33: 171-200
 1914 *Novae inscriptiones Argivae*. Scripsit Guilielmus Vollgraff. *Mn.* N.S.
 42: 33-353
 Vost. Vostokov, *Slovar1* (βλ. *LPSGL* σ. XXI)
 Wachter, R.
 2001 *Non-Attic Greek Vase Inscriptions*. Oxford: O.U.P.
 WChr *Grundzüge und Chrestomathie der Papyruskunde* von L.
 Mitteis und U. Wilcken. Erster Band: Historischer Teil, Zweite Hälfte:
 Chrestomathie von U. Wilcken. Leipzig - Berlin: B.G. Teubner
 Weil H. Weil: *Un papyrus inédit de la bibliothèque de M. Ambroise Firmin-*
Didot (Monuments grecs publiés par l'Association pour
 l'encouragement des études grecques en France Nr. 8, 1879, pp.1-
 36)⁶³⁷
 Wendel *Scholia in Theocritum Vetera*. Recensuit Carolus Wendel. Adiecta
 sunt Scholia in Technopaegnia scripta. Lipsiae in Aedibus B.G.
 Teubneri MCMXIV /1914/

637 Μη προσιτή πηγή, βλ. M-Sch, σ. XVI.

- Wessely 1882 K. Wessely: *Der Wiener Papyrus Nr. 31* (βλ. WP.31)
- West, M.L.
1966 *Hesiod Theogony*. Edited with Prolegomena and Commentary by M.L. West. Oxford: Clarendon Press
- 1970 Three Greek Baby-words. *Gf.* 47: 184-6
- 1978 *Hesiod Works & Days*. Edited with Prolegomena and Commentary by M.L. West. Oxford: Clarendon Press
- Wilamowitz-Moellendorf, U.v.
1884 *Μεταγραφικαί μεναι*. In: *Homerische Untersuchungen II. Homerische Vorfagen*, 3. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung (Philologische Untersuchungen Hrsg. von A. Kiessling und U. v. Wilamowitz-Moellendorf. Siebentes Heft)
- 1895 *Commentariola metrica*. In: *Griechische Verskunst* von U. v. W.-M. Berlin, Weidmann, 1921: 155-209
- Wilcken
Wilson U. Wilcken: Papyrus -Urkunden. *APF* 1, 1901: 122-77; 544-59
Pars I: Prolegomena de Comoedia Scholia in Acharnenses, Equites, Nubes. Fasc. I B Continens Scholia in Aristophanis Acharnenses. Edidit N.G. Wilson. Groningen: Bouma's Boekhuis B.V., 1975
- Wissowa, G.
1904 *Gesammelte Abhandlungen zur römischen Religions- und Stadtgeschichte*. München: Beck
- WOstr *Griechische Ostraka aus Aegypten und Nubien*. Ein Beitrag zur antiken Wirtschaftsgeschichte von U. Wilcken. Leipzig - Berlin: Giesecke & Devrient, 1899. Zweites Buch [Texte]
- WP A. Walde: *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*. Hrsg. und bearbeitet von J. Pokorny. Berlin - Leipzig: W. de Gruyter. I: 1930, II: 1927, III: Register. Bearbeitet von K. Reichardt, 1932 (Nachdruck: de Gruyter, 1973)
- WP.31 K. Wessely: *Der Wiener Papyrus Nr. 31*. *WSt* 4, 1882: 175-97
- WSt Wiener Studien. Zeitschrift für classische Philologie
- Wundt, W.
1911 *Völkerpsychologie*. Erster Band. *Die Sprache*. Dritte, neu bearbeitete Auflage. Leipzig: Breitkopf & Härtel, Verlag Wilhelm Engelmann
- Wyatt, E.F.
1982 βκ. του Teodorsson 1978. *CPh* 77: 73-5
- Zabrocki, L.
1951 *Usilnienie i lenicja w językach indoeuropejskich i ugrofinskim - Le renforcement et la lenition dans les langues indo-européennes et dans le finno-ougrien*. Poznań: Nakładem Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. (Prace Komisji Filologicznej - Travaux de la Commission Philologique XIII, 3. Περίληψη στα γαλλικά: σσ. 257-89.)
- ZfN Zeitschrift für Numismatik
- ZfPh Zeitschrift für Phonetik und allgemeine Sprachwissenschaft
- Zilliacus, H.
1935 Till frågan om det grekiska B:s övergång till spirant / Το ζήτημα της τροπής του ελληνικού σε διαρκές /'. *Eranos* 33: 63-74
- Zipf, G.K.
1929 Relative frequency as a determinant of phonetic change. *HSCP* 40: 1-95
- ZONF Zeitschrift für Ortsnamenforschung
- ZVS βλ. KZ

Zwolanek

Vāyav Indraśca.⁶³⁸ Studien zu Anrufungsformen im Vedischen, Avestischen und Griechischen von Renée Zwolanek. München: R. Kitzinger, 1970

⁶³⁸ "Vāyav Indraśca": προσφώνηση από κοινού των Vāyú και Indra, δύο σύμμαχων θεών της βεδικής παράδοσης οι οποίοι αγωνίσθηκαν για την απελευθέρωση των επουράνιων υδάτων. Η φόρμουλα απαντά δύο φορές στο 2ο άσμα της Rig Veda (δηλ. RV 1,2: 5,6).